

M A G Y A R

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ

1847-RŐL.

AZ ACADEMIA' RENDELETÉBŐL

KIADTA

TOLDY FERENCZ,

TITOKNOK.

Tizennyolcz réz-, fa- és kőmetszettel.

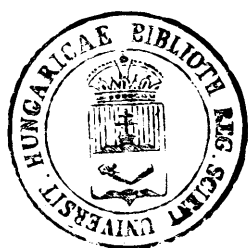

P E S T.

EGGENBERGER J. ÉS FIA ACADEMIAI KÖNYVÁRUSOKNÁL.

M. DCCC. XLVII.

FOGLALAT.

	Lap.
Kis gyűlése az öszves academiának jan. 4. 1847.	1
<i>Toldy</i> : Gyászbeszéd Sárvári Pál lt. felett	—
<i>Nendtvich</i> : A' xyloidin és lögyapot	5
Bielák' horvát-magyar nyelvtana. — Könyvtár' gyarapodása	11
Kis gyűlése a' mathematicai osztálynak jan. 11. 1847.	—
<i>Györy</i> : Az egyenletek' alább szállításáról	12
<i>Vállas</i> : Györy' módjáról az egyenletek' alább szállításában	—
<i>Fest</i> : A' yarmouthi függő vas híd' lerogyása' okairól	14
Rendkívüli köz ülés jan. 25. 1847.	16
<i>Toldy</i> emlékbeszédet mond a' nádor felett	—
Jelentés némelly academiái kiadásokról leszállított áron	—
Felszólítás minden, a' nemzeti becsületet szívéen viselő ma- gyarhoz a' hazai műemlékek' ügyében	17
Kis gyűlése az öszves academiának febr. 1. 1847.	19
Nádor' emlékezete. — Ég- és földtekék. — József nádor- pénzgyűjtemény. — Iskolai m. nyelvtanok. — Az acade- miai jövedelemforrások' ügye. — Törvénytud. műszótár. — Megyei abroszok. — Könyvtár' és kéziratár' szaporodásai	—
Kis gyűlése a' nyelvtud. osztálynak febr. 8. 1847.	21
<i>Kállay</i> : a' sziberiai nyelvekről 's a' magyarhozi rokonsá- gukról	—
<i>Kállay</i> : az „ajtó“ szónak rokonai más nyelvekben	24
<i>Czuczor és Fogarasi</i> : mutatóványok a' nagy szótár' etymolo- giai és nyelvhasonlításai részeiből	—
Kis gyűlése a' philosophiai osztálynak febr. 15. 1847.	26
<i>Szilasy</i> : a' világrendszer' 's egyes tárgyak' bölcsészeti felfo- gásában követett módszerekről	—
<i>Kállay</i> : az ősi magyar vallás' kifürkészése' ügyében	27

	<i>Lap.</i>
<i>Toldy</i> : indítvány a' m. philosophia' története' ügyében .	31
<i>Szilasy</i> : indítvány a' m. philosophiai nyelv' megállapításáról —	—
Kis gyűlése a' történettud. osztálynak febr. 22. 1847.	32
<i>Henszlmann</i> : a' marmaros-szigeti falképekről . . .	—
A' hazai műemlékek' ügyében határozat . . .	39
<i>Szvorényi</i> : Székesfejervár' régi templomai . . .	—
<i>Luczenbacher</i> : egy m. pénztudományi rejtély' megfejtése —	—
<i>Waltherr</i> : Bethlen Gábor' czímeréről . . .	43
A' pénzgyűjtemény' gyarapodásai . . .	46
Kis gyűlése az öszves academiának mart. 1. 1847. .	47
Az academiái történetek' kiadása iránt. — Műnyelv. — Bielák' nyelvtanáról a' helytartó tanács bírálatot kér és nyer. — Dercsényi-jutalom. — Megyei abroszok. — Könyvtárgya- rapodások . . .	—
Kis gyűlése a' mathematicai osztálynak mart. 8. 1847.	48
<i>György</i> : A' <u>felsőbb egyenletek'</u> megfejtéséről folytatólág —	—
<i>Albert</i> : A' <i>Leverrier</i> ' bolygójáról . . .	51
<i>Korponay</i> : Szerbország' harczszínhelyéről . . .	68
Légghajó. — Károly főhg' stratégiája. — Műnyelv —	—
Kis gyűlése a' törvénytudományi osztálynak mart. 17. 1847. —	—
<i>Sztrokay</i> : A' magyar egyházi magánjog' szemléje a' szentor- száglás' irányában . . .	—
Műnyelv . . .	69
Kis gyűlése a' természettud. osztálynak mart. 22. 1847. —	—
<i>Frommhold</i> : A' beteg burgonyákban lakó ázacsokról . . .	70
<i>Schoepf</i> : Az égénybóditásról . . .	73
Kis gyűlése a' természettud. osztálynak mart. 23. 1847. 74	74
Műnyelv. <i>Jánosy</i> ' figyelmeztetése a' chemia' m. névszerkezete körüli . . .	—
<i>Nendtvich</i> : A' vegytani m. műnyelvről . . .	—
Határozat a' vegytani műnyelvről. — <i>Zimmermann</i> : az orvos- tanbani tapasztalatról Soltész által magyarítva . . .	80
Kis gyűlése az öszves academiának apríl' 1. 1847. .	81
Pályamunkák' beadása. — Helytartó tanács' megbízása m. nyelv- tanok' ügyében. — Welykeei György' zsoldárkönyve. — <i>Ti-</i> <i>hanyi</i> számadásos könyv a' XVI. száz. — Acad. nyelvtan' második kiadása iránt. — Bota Mózsés' magyar és oláh tan- könyve. — Gellérthegyi régi kövek. — Könyvtárszapo- rodás . . .	—
Kis gyűlése a' nyelvtudományi osztálynak apr. 12. 1847. 84	84
<i>Fogarasi</i> : A' nyelvhasznítás' elveiről . . .	—
<i>Vörösmarty</i> : Epigrammák . . .	—
<i>Bajza</i> : Az idegen nyelveknek a' közéletben használása 's a' nemzeti erkölcsökre befolyása . . .	—

	Lap.
Schedel és Barabás' véleményök Bota' nyelvkönyvéről	85
Kis gyűlése a' philosophiai osztálynak apr. 19. 1847.	—
Jelentés a' m. philos. története' megiratásáról. — A' philos. műnyelvről	86
<i>Döbrentei</i> : Apáczai Csere Jánosról	—
Kis gyűlése a' történettud. osztálynak apr. 26. 1847.	—
<i>Luczenbacher</i> : A' gellérthegyi sírkövekről	—
Hazai műemlékek: <i>Vörös Imre</i> : szombathelyi régiségek. — <i>Luczenbacher</i> : régi sírhalmok' felásatásáról. — <i>Halkay Istv.</i> : Komáromi régiségek. — <i>Lukács István</i> : borsodi régiségek. — <i>Kelecsényi József</i> : Lehel' tornya. — <i>Pap Zsigm.</i> : nagybányai templomromok. — A' visegrádi romok. — <i>Dolezsálek Antal</i> : Magyarország' legrégebb keresztyén temploma. — <i>Lichtenstein József</i> : festvények és faragványok	88
<i>Waltherr</i> ' figyelmeztetése a' schweizi hunn maradványokról.	92
Celta nyelvmaradványok	94
Kis gyűlése az öszves academiának máj. 3. 1847.	95
A' kir. helytartó' válasza a' másod elnökhöz	—
<i>Hanák</i> székét foglal az állattan' története és irodalma' előadásával	—
Könyvtárgyarapodások	97
Kis gyűlése a' mathematicai osztálynak máj. 10. 1847.	98
<i>Vállas</i> : A' physikai magasságmérésről	—
<i>Kiss K.</i> : Hazánk' hadi ügyéről	100
<i>Korponay</i> : A' magyar Duna hadi tekintetben	101
Kis gyűlése a' törvénytud. osztálynak máj. 17. 1847.	102
<i>Zsoldos</i> : Az örökváltság' legegyszerűbb módjáról államgazdasági tekintetben	—
Jogtudományi műszótár	108
Kis gyűlése a' természettudományi osztálynak máj. 26. 1847.	109
<i>Hanák</i> : Az állattan' története Magyarországbán, folytatva	—
<i>Nendtvich</i> : a' muraközi hegyi kátrány' isomeriájáról	110
Kis gyűlése az öszves academiának máj. 31. 1847.	112
A' kir. helytartó' levele a' másod elnökhöz	113
<i>Szőnyi</i> : székfoglalólág: a' gyermeki ész' alaki képzéséről	—
Megyei abrosz. — Jelentés Visegrád állapotjáról. — Ren finn tanár' levele. — Könyvtárgyarapodások	141
Kis gyűlése a' nyelvtudományi osztálynak jún. 7. 1847.	143
<i>Toldy</i> : A' nyelvek' hasonlaga- 's rokonságáról, különösen a' magyar-finn kérdés' irányában	—
<i>Czuczor</i> : A' szók' elemzése és értelmezéséről	—
Kis gyűlése a' philosophiai osztálynak jún. 14. 1847.	144
<i>Döbrentei</i> : A' „witz” szó' magyarításáról	145
<i>Szilasy</i> : Lehet-e magyar philosophia?	152

	Lap.
<i>Szilasy</i> : Imre János' életéről. — Műnyelv	154
Kis gyűlése a' történettud. osztálynak jún. 21. 1847.	—
Mű- és okleveles régiségek	155
<i>Taubner</i> : Tudósítás olasz- és dalmáthoni utazásáról	—
Hazai műemlékek: <i>Pongrácz Lajos</i> : honti romok. — <i>Vidak</i> <i>Öse</i> : soproni régi egyházak. — <i>Tóth Mihály</i> : a' losonczi ref. templom. — <i>Henszlmann</i> : a' kassai székesegyház' fő- oltára' képeiről	157
<i>Waltherr</i> : II. József-ről az 1741-ki országgyűlésen	160
Pénzgyűjtemény' gyarapodása	162
Kis gyűlése az öszves academiának jún. 28. 1847.	—
<i>Karvasy</i> : székfoglalólag: A' nemzeti képviseltről	—
Könyvtárgyarapodások	173
Kis gyűlése az öszves academiának júl. 1. 1847.	175
<i>Szűcs Istv.</i> : székfoglalólag: A' tételes jog' philosophiájának fejlődéséről 's a' polgárzat' javára kivívott haladásáról	—
Pályamunkák' beadása	186
Kis gyűlése a' mathematicai osztálynak júl. 5. 1847.	187
<i>Vállas</i> : Az idei nagy napfogyatkozásról	—
<i>Korponay</i> : A' régi görögök' hadviselési módjáról	194
Kis gyűlése a' törvénytud. osztálynak júl. 12. 1847.	—
<i>Pauler</i> : Jelentés az 1846-ki német észjog-irodalom' fő ter- mékeiről	—
<i>Sztrokay</i> : folytatólag a' magyar egyházi magánjogról	206
<i>Sztrokay</i> : A' talmudról, mint a' zsidójog' egyik kútfejéről	208
<i>Fogarasi</i> : A' <u>vérség</u> ' és sógorság' fája magyarul	—
Kis gyűlése a' természettud. osztálynak júl. 19. 1847.	209
<i>Nendtvich</i> : Az egyaránylatról általánosan	—
A' haza' földtani bővebb ismertetése iránt	216
Kis gyűlése az öszves academiának júl. 26. 1847.	—
<i>Luczenbacher</i> : A' dánországi régi sírhalmokról	217
Az olasz tudósok' gyűlésére küldöttek. — Könyv- és pénz- gyűjtemények' gyarapodásai	221
Kis gyűlése a' nyelvtudományi osztálynak aug. 2. 1847.	223
<i>Czuczor</i> : folytatólag a' szók' elemzése- és értelmezéséről	—
Nyelvészi közlések' beadása. — Déva-Ványa' török levelei	226
Kis gyűlése az öszves academiának aug. 5. 1847.	—
<i>Toldy</i> : Gyászbeszéd Bacsányi János felett	—
B. Deřcsényi' ajánlata. — Iskolai m. nyelvtanok. — Könyv- és kéziratlar' gyarapodásai	232
Kis gyűlése a' történettud. osztálynak aug. 16. 1847.	233
<i>Jerney</i> : a' székely kehelyről	—
Hazai műemlékek: <i>Henszlmann</i> : némelly régiségek' rajzolta- tása iránt. — <i>Schirckhuber</i> : a' váczai műteremről. — <i>Kiss</i>	

Lap.

<i>Ferencz</i> : Hippona. — <i>Gyurikovics</i> : Illyésházy nádor' szobra. — <i>Horváth M.</i> : Hunyadi' zászlója. — <i>Waltherr</i> : pótlólag a' Bethlen Gábor' ezímeréről	233
Kis gyűlése az öszves academiának aug. 23. 1847.	239
<i>Szvorényi</i> : székfoglalólag: A' közmondások' és példabeszédek' szelleme- és vegyes elemeiről	—
Könyv- és pénzgyűjtemény' gyarapodásai	257
Kis gyűlése az öszves academiának aug. 26. 1847.	—
<i>Wenzel</i> : székfoglalólag: Magyarország' tengeri viszonyai' története	—
Kis gyűlése az öszves academiának sept. 2. 1847.	279
<i>Hanák</i> : Gyászbeszéd Csécsi János felett	—
A' kir. helytartó pártfogóul választatik 's kéri ki	282
<i>Luczenbacher</i> : A' tordai sphinx koholmány	—
<i>Luczenbacher</i> : A' pogány-magyar sírok körül tett fölfedezései. — Tudósítás egy tervezett léghajóról. — Gyűjteményink' gyarapodásai	289
Kis gyűlése az öszves academiának nov. 8. 1847.	291
<i>Szilasy</i> : Gyászbeszéd Kopácsy József felett	—
<i>Toldy</i> : Gyászbeszéd Kiss Pál felett	295
Kiss' végső munkája a' kéziratárba. — A' kir. helytartó' válasza némelly Bécsben levő régi m. levelek iránt. — Welykei Gergely' zsoltárkönyve. — <i>Reguly</i> ' utja, éjszakurai abrosza, 's ethnographiai gyűjteménye. — Könyvtár' gyarapodásai	297
Kis gyűlése az öszves academiának nov. 15. 1847.	299
<i>Török János</i> : Gyászbeszéd Klauzál Imre felett	—
<i>Szilágyi Istv.</i> székfoglalólag: A' magyar szótárirodalom Molnár Albertig	303
Academiai nyomtatványok. — <i>Taubner</i> és <i>Haeussler</i> ' levelei Averulino' építész munkájáról. — <i>Fodor</i> ' munkája a' Hungaryad vmegyei régiségekről	309
Kis gyűlése az öszves academiának nov. 22. 1847.	310
Nagy gyűlés' ügye. — Szentlázári kéziratok. — Évkönyvek. — Gyűjtemény-szaporodások	—
Kis gyűlés a' nyelvtud. osztálynak nov. 22. 1847.	—
<i>Szilágyi</i> : folytatólag: A' magyar szótár-irodalom Molnár Albertig	311
A' déva-ványai török levelek magyarul	337
Kis gyűlése a' philosophiai osztálynak nov. 29. 1847.	338
<i>Szilasy</i> : Imre János m. bölcészsről	—
<i>Szontagh</i> : Ulrici' philosophiai alapelvéről	339
Évkönyvek	—
Kis gyűlése az öszves academiának dec. 6. 1847.	341

	<i>Lap.</i>
Nagy gyűlés. — Olasz-magyar nyelvtan. — Könyvtár' gyarapodása	341
Kis gyűlése a' történettud. osztálynak dec. 6. 1847.	—
Wenzel: A' velencei köztársaság által Magyarországnak lekötött adó' története	342
Hammer-Purgstall: Némely Pécs' környékén találtató török, arab és perzsa feliratokról	365
Gyurikovics: műemlékek a' sz. györgyi főtemplomban	369
Kis gyűlése a' mathematicai osztálynak dec. 13. 1847.	375
Taubner: A' nevezeteseb láttani görbékről	—
Fest: A' gölcsi völgy' áthidalásáról, 's általánosan a' zárgátokról	394
Nagy gyűlése az academiának dec. 19. — 24. 1847.	399
Első ülés: Fáy helyettes elnök. István nádor pártfogó. Szalay László' lemondása és segédjegyző-választás. Helyettes elnöklet iránti rendelkezés	398
Második ülés: Pályamunkák' jutalmazásai. Új jutalmak, 's azok' megbirálási módja	400
Harmadik ülés: Ujváry Miklós' jutalomajánlata' ügyében bizottmány. Emlepez. Nagy szótár' mibenléte	—
Negyedik ülés: Tagválasztások, Ujváry' jutalomajánlata iránti végzés	401
Ötödik ülés: Nagy jutalom. A' nemz. museum' használása iránt. Hazánk' földtani ismertetéséről. Műemlékek' fentartása iránt. Döbrentei' jelentése a' régi nyelvemlékekről. Évkönyvek.	—
Tájszótár	402
Köz ülés dec. 26. 1847.	405
Előadások. Az új jutalomtétélek' szövege	—

Rajzok.

Waltherr' czímertani előadásához két tábla	46
Frommhold' burgonya-ázacsai	70
Luczenbacher' gellérthegyi sírkövei két táblán	87
Szőnyi' mértani ábrái	121
Vállas: az 1847-ki napfogyatkozás	187
Fogarasi' vérség- és sógorságfái két táblán	208
Luczenbacher' dán sírhalmaj, három táblán	217, 218
Kiss F.' Hipponája és Waltherr' Bethlen-czímere	238
Luczenbacher' pogány-magyar sírjaihoz öt tábla	286

MAGYAR ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

VII. ÉV.

1847. JANUAR.

I. Sz.

E' hivatalos lapból, mely az academiai gyűlésekben előforduló 's közzé tétele alkalmas tárgyakat, valamint az intézetet illető fontosabb jelentéseket közli, az academiai szünidő' kivételével minden hó' 10-dikén egy szám jelenik meg, 's ez a' körülmények szerint mindenkor egy vagy több ívből áll. Néha rajzok is járulnak hozzá. Az egész évi folyamra az előfizetés 2 ft. e. p. — Kapható Eggenberger J. és fia academiai könyvtárosoknál, 's állatok a' két haza' minden hiteles könyvtárosainál.

KIS GYÜLÉS, JAN. 4. 1847.

B. Eötvös József tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen Kubinyi Ágoston tt. — Bajza, Balogh, Bugát, Czuczor, Fest, Fogarasi, Gebhardt, Györy, Kállay, Kiss, Luczenbacher, Szilasy, Sztrokay, Vállas, Vörösmarty, Zsoldos rendes tt. — Erdélyi, Gaal, Garay, Henszlmann, Kovács Mihály, Nendtvich, Széchy, Szigligeti, Tasner, Waltherr. Wargha Istv. lev. tt. — Schedel titoknok, Lukács helyettes segédjegyző.

SCHEDEL FERENCZ tit. a' szószéken

megnyitotta az ülést a' következő gyászbeszéddel:

Tekintetes Academia!

Bacsányi után e' testület' legidősb tagja, Sárvári Pál, a' mult hó' 19-dikén pár napi gyengélkedés után elhunyt. Egyike szállt vele sirba e' haza' azon sokat tanult, tapasztalt és működött férfainak, kik új irodalmunk' bölcsességét, fény és haszon', gyakran talán a' siker' reménye nélkül is belső hivatásból, a' legtisztább szeretettel 's teljes magok-odaadásával ringatták. Ez lévén Sárvárink' köre, nem jegyzi érdekes történetek életét, mely a' tanoda és írószoba közt oszolván fel, hatásaiban közvető volt 's így zajtalan, de értelmiségünk' összegehez, habár sok szála miveltségünk' szövetében többé ki nem ismerszhetők, hathatósan járult.

Társunk october' harmadikán született 1765-ben, Biharnak Piskolt nevű falujában, hol atyja, János, reformatus pap volt. Ettől ő nem csak lételt veve, hanem első magvait azon szerencsésb kiképezetésnek is, mely őt gyermektársai közt egykor kitüntetendő volt. Azon kor' uralkodó szelleméhez képest, a' kedély' vallási melengetése mellett, a' classicaei előidő' ismerete volt azon mező, mellyen minden miveltség keresetett. Ehez folyamodott egy ízben mint gyógyszerhez a' gondos atya, midőn észre vevé, hogy a' kisednek lelkét a' babona' rémei elfélenkítették: 's a' hellen hitrege' nyájas képei

gyakor szemléltetésével igyekezett képzelmet felderíteni 's lecsendesíteni egyszersmind: mi sikerült, 's ezen kívül a' mythosai régiségre is felébresztetett a' fiu' gyermeki elméje. Egyébiránt az első négy iskolai év gyengélkedések közt folyt el Patakon, Dadán, Hajdu-Böszörményben; honnan tizenkét esztendő korában Debreczenbe vitetett. A' reformált műveltség' e' szűkes helyén öt év alatt a' közép osztályokat végezvén, 1782-től 1785-ig a' felsőbb tudományokat űzte, mik közül a' történetet és régi irodalmat a' híres Sinai, a' bölcsészetet, mér- és természettant pedig a' szinte hírben állott Hatvani István alatt tanulta. Ekkor akadt Sárvarinak alkalma egy birtokos úr' két fiát a' késmárki főiskolára nevelőként kísérhetni, hol élvén a' kínálkozó alkalommal, a' német és francia nyelvekkel barátkozott meg, egyszersmind az akkor nagy nevű Podkoniczki Ádám' bölcsészeti, természettani 's országtudományi leczkéit hallgatta. Két évvel utóbb Debreezenbe visszatérvén, itt a' hittudományi tanfolyam lön végezve, e' mellett első évben Sárvári már maga is tanítószkodott a' német nyelvben, másodikban a' könyvtárnál viselt őrséget, a' következőkben fokonként az ötödik 's hatodik osztály' közönséges tanítója volt, utóbb Sinait két évig pótlotta, seniorságot viselt, 's alig fejezvén be 1792. september 17. collegiumi egész pályáját, már más nap rendes tanárnak hívatott meg a' mér- és természettani székre, mellyhez mindig előkelő vonzalmat érzett. Sárvári örömmel kapott a' díszes ajánlason; 's e' már most szakjául kitűzött tudományokban bővebb maga-kiképzése végett, protestans hazánkfiaiinak eléggé nem magasztalható intézetéhez képest, külföldre sietett. Göttingen, a' Némethonban akkor első rangu csillagával, a' maga Georgia-Augustájával, volt a' cél. Az út Bécsen, Prágán, Drezdán és Lipcsén vitte keresztül a' sovár keblű ifju férfit, 's már itt, a' német tudományosság' e' legrégibb székhelyein, rövidebb tartózkodás mellett sem mulasztta el látni 's hallani mindent, mi őt, az annyi oldalról már előkészített férfit, vonzhatta. Göttingenben ott érte még az agg Kästnert, kit a' mértanban hallgatott, a' felsőbb analysisben Rehbeintől külön leczkéket vett, a' gyakorlati földmérés és hadtudományi encyclopaediában Müller, a' természet- és égtanban Lichtenberg, a' vegytanban Gmelin, a' gyakorlati csillagászatban a' csillagásztorony' igazgatója, Seyfer, a' gazdaság- és műtanban Beckmann, a' növénytanban Hofman, végre az állat-, ásvány-, csont-, élet- és hasonlító boncztanban Blumenbach' leczkéiket hallgatta. Időközben elhala Debreczenben a' bölcsészet' tanítója, Milesz József, a' superintendencia Sárvárit szólítá fel, terjesztené ki készülleteit e' tanszékre, hogy azt is, míg a' kerület másképp intézkedhetnék, ő láthassa el. Meglön. Feder lett tanítója a' bölcsészet' minden részeiben, Meiners a' tapasztalati lélektanban 's az emberi nem' történetében, Buhle a' criticali philosophiában, 's e' kettő egyszersmind a' bölcsészet' törté-

netében is, Gatterer és Spittler a' történeti tudományokban, Schlözer az országtanban, Waldeck az Institutiókban, Heyne az ó irodalomban, végre Borheck az építészetben: mind ezek mellett a' franczia, olasz és angol nyelvek is tanulása' tárgyai voltak. Mennyi név, Tökintetes Academia, a' tudományos század' élén állott, 's mely szerencse, a' tudományok' fejlődései' ajkairól szívhatni azokat! Melly sikert kellene az illy iskolákban kiképzett embereinknek átültetni hozzánk, ha e' haza' földje fogékonyabb volna a' tudomány' magvaira, és napja melegebben sütné le azokra! De minden foganat nélkül az így szerzett ismeretek nem maradtak. Sárvári úgy volt visszatérendő, mint ki hontársait szakjában sikeresen tovább vezérendi, ha csodákat nem művelhet is. 'S kiállván harminadfél munkás év után, a' szigorú vizsgálatokat, 's május' 9. 1795. bölcsészettanárként avatztatván, melly alkalmammal illy című latin értekezését védette: *Commentatio de summis cognitionis humanae principiis*, az egyetemet oda hagyta.

Sárvári harminczadik évét élte, midőn valamennyi, az általános emberi kiképzés' alapjait tevő, 's néhány szaktudományokban teljesen felavatta, Göttingából kiindult. Eddig ő Horác' méhszorgalmu ifjaként multa tulit fecitque .... sudavit et alsit: most az életbe lépendőleg az étellel és világgal is bővebben meg kívánt ismerkedni. Idejét 's pénzerejét tehát egy terjedelmesebb utazás' kivételére határáz fordítani. Cassel, Gotha, Erfurt, Weimar, Jena, Hala, Wittemberg, Potsdam, Berlin, Hamburg jegyzik a' szárazon tett vándorlásait, honnan Cookshavenben hajóra szállván, az agg Albiont látogatta meg, 's itt nem csak Londont és Windsort, de Oxfordot is, 's a' kisdéd, de Herschelről világjelentességre vergődött, Slowt. A' kor' viszonyai nem engedvén Franciaországot láthatnia, e' helyett Holland' valamennyi nagy városai 's egyetemei lőnek figyelme' tárgyai; honnan egyenesen közép Németország felé fordulván Bamberg, Erlangen, Nürnberg és Regensburgon keresztül sietett hazájába, hol nov. 17. megérkezvén, nyolczadnapra a' reá várakozó mér-, természettani 's bölcsészeti tanszékeket ünnepélyesen elfoglalta. A' mértan' mezeje volt akkor idétt leginkább elhanyagolva a' debreczeni főtanodában: Sárvári mindenek előtt erre fordította erejét, 's olly sikerrel, hogy köztanárok és gyakorlati mérnökök is meglátogatták előadásait, 's iskolájából olly férfiak keletkezének, millyen Őri volt, a' magyar vízépítők' egyik legjelesbje, Tanárky elhunyt jeles társunk, és kit ezek előtt kell vala említenem, Győry Sándor, ki valamint egykor a' debreczeni tanodának, úgy most e' nemzeti akademiának egyik fő dísze. Nem kevesebb hatott ő a' bölcsészetben is. Üres szemlélődésektől távol, mint természetudóshoz illett, a' physiologiát bocsátotta a' tapasztalati lélektan elébe, jól tudván hogy, valamint az, ki tapintható elemeken túl nem akar erőket ismerni az élő természetben, terméketlen egyoldalúság-

ban vesz el, úgy még inkább, ki a' szellemet akarja anyagi létegeitől külön választani: az ekkép kettős alapjaival felmutatott emberi szellem volt tehát az, kit Sárvári a' bölcészet' alanyául úgy mint tárgyaúl hirdetett. Az észtanról ő, a' Leibnitz, Wolff és Feder' tanain keresztül vezette hallgatóit Kant' rendszerébe; leghúzamosabban pedig az erkölcsi bölcészetnél maradozott, melyet ő minden bölcseség' virágának 's koronájának tartott. Ez uton lepte meg őt 1797-ben május' elseje, azon emlékezetes nap, melyen a' tiszántuli ref. kerületnek soha eléggé nem magasztalható bölcsesége, és soha eléggé meg nem hálálható bátorsága *a' magyar nyelvet a' tudományok' székébe beülteté.* Örömmel késném e' pont mellett, ha tárgy és idő nem intenének a' haladásra, 's azért csak egy szóval hadd üdvözljem a' lelkesek' emlékezetét, kik fél századdal megelőzve a' köz hazát, a' nehéz kezdetet elhatározák; hadd üdvözljem e' jeles hazai főtanodát, mellynek férfiai olly szívesen fogtak kormányukkal kezét, 's meg kezdék törni az utat, mellyen utódaik olly könnyűséggel járdalnak immár. Sárvári sem eléglé be az általa előterjesztett fontos és terjedelmes tudományokat élő magyar szóval hirdetni azontúl, hanem mint író is buzgott ez új mozgalomnak maradandósítani hatását. Erkölcsi philosophiája, melly két elég vaskos kötetben e' század' második és negyedik évében látott napvilágot, e' hálálatlan nemzedék által el van felejtve: de a' tudós, ki csendes falai közt olly szívesen nyomozza elödinek tetteit, tisztelettel nevezendi őt mindenkor bölcészeti íróink' sorában, 's eltekintve a' műnyelv' gyarlóságai 's darabosságaitól, örömmel vallandja, hogy Sárvári' Erkölcsi Philosophiája nem csak tan és szellem' dolgában kora' élén állott, hanem előadásával a' legjobb magyar tanmunkák közt előkelő rangot foglal el, mind két oldalát együtt tekintve pedig irodalmunk' classicus művei közé méltán számítható. 'S ez után bátran mellőzhetem egyéb apróbb munkáit: tudománytörténetünkben ez jegyzi ki Sárvári' helyét, 's azon érdem, mellyet ő mint első magyar tanítója a' bölcészetnek hazánkban szerzett. Ez érdeme meg van örökítve Ercsei Dánielben, ki az ő iskolájából lépett a' bölcészet' tanszékre, meg a' debreczeni főtanoda' többi oktatóiban, kiket kivétel nélkül mind ő avatott a' tudományok' alaptudományába.

Mikor az academia felállott, Sárvári hatvanöt éves aggastyán volt. Testi erei engedtek, 's vele az akarat' ereje is. A' tiszteletes ősz nem birta többé a' korlátlanságra törekedő fiatalság' kihágásait megzabolázni. Visszavonúlt tehát; de érdemei' elismeréseül a' kerület által illő nyugdíjjal tiszteltetett meg. Időközben a' Tek. Academia által taggá választatván, eleinte gyakrabban, utóbb ritkábban részesült megbízatásokban: de ő azokat mindenkor pontosan 's folyvásti lélekéberség' jelei közt teljesítette. Csak az imént láttuk őt Csokonai' emlékezetének egy életíratí munkában áldozni. A' kegyelet' e' műve hatlyuúneke lön. Három derék, az irodalomban is némi

becsre méltán kapott fiú állta őt körül, lélekben legalább, midőn a' nyolczvanegy évet meghaladt, gyenge de folyvást élénk lelkű ősz, egy olly emlékezésekben gazdag, hosszú és hasznos élet után, miknek hájjátéki között az ember egészen boldogtalan nem lehet soha, csendesen elszenderült. Aldás a' kifáradt munkásnak hamvaíra, a' tudomány és irodalomnak pedig minél több Sárvári!

— Következett

NENDTVICH KÁROLY lev. t. a' szószéken,

a' *Xyloidin- és lögyapotról* a' következőket adva elő.

Szerencsém volt, úgy mond, a' természettudományi osztálynak nov. 9. tartott ülésében a' lögyapotról értekezve, előadni feltalálásának rövid történetrajzát, készítésének módját, minden tulajdonságait, előállításának és ellobbanásának vegymagyaríztatát stb. Ezen szóbeli előadásom a' Budapesti Híradó' 502. számában az academiai tudósító által kivonatban, de híven közöltetett, mire ugyan ezen lap 510. számában „a' lobbanó gyapot“ cím alatt egy cikk jelent meg, mellyben értekezésem' legtöbb pontjai részint elferdítve, részint hiányosan felhívák. Én ezekre kötelezve érzem magamat, a' Tek. Társaság' színe előtt a' megtámadás' minden egyes pontjaira felelni, 's számot adni mind azokról, mik a' Tud. Társaság' november' 9. tartott osztályülésében általam mondva valának.

Az említett cikk' írójának azon megrovását, melly szerint az academiai tudósító a' lögyapot' előállítását „minden részleteiben közli, a' nélkül hogy a' közönséget mind azon veszedelmekre figyelmeztetné, mellyek a' vele-bánással járnak, sőt a' helyett épen ellenkezőleg azt törekszik bebizonyítani a' tudósító, hogy a' dologgal semmi veszedelem sincs összekötve“; ezen megrovását az említett cikk' szerzőjének magának az academiai tudósítónak szavai czáfolják meg, midőn világosan azt mondja: „különben a' sav' hatása a' gyapotra olly heves és olly erőszakos, hogy a' sav' végső felbomlását 's a' gyapot' tökéletes elégését feltartóztatni többé nem lehet, mi nem csekély veszedelemmel jár, mert ilyenkor a' heves és mindent elégető sav szerte széljel szóratik.“ De emlékeznek a' Tek. Társaság' minden jelen volt tagjai arra is, miszerint figyelmeztetve valának mind azon körülményekre, mellyek alatt a' könnyen meggyúló gyapot meggyúl, hogy tehát a' vele-bánás nagy ovatosságot kíván stb. Mind ezek el voltak nem csak mondva az academiai ülésben, de világosan olvasható szavakkal ismételve a' tudósító által is, kinek, akárki legyen az, ezennel igazságot szolgáltatnom kell. Én tehát részemről nem értem, mit akart az említett cikk' írója, midőn a' fenn említett szavakra fakad; tán azt, hogy én a' m. tudós társaságot olly tények' állításával ámitsam, mellyek' helytelenségét

a' legelső kalmár bebizonyíthatja, vagy hogy veszedelmeket hirdessek, hol nincsenek? Én a' lögyapotot egyedül csak tudományos szempontból vettem fel, 's ilyenkor illő, hogy mind azok híven felhozassanak, mik tulajdonságainak megismertetéséhez tartoznak. Ha a' czikk' írója kissé betekint az Académie Française' heti tudósításába, látni fogja, miszerint a' francia academiában e' tárgy nem csak tudományos oldaláról volt megvitatva, hanem financialis, status-oconomiai, hadi 's egyéb oldalairól, hogy Pelouze által előadatott, 's az egész világgal közöltetett, miszerint a' lögyapot' előállítása a' löpornak csak egy harmadába kerül; miszerint egy pár embernek 24 óra elegendő volna annyi lögyapot' előállítására, hogy azzal egész arnadát lehessen eltartani *) stb. Ezeket mind tekintetbe nem vettem, ezek mások' körébe tartoznak, döntsék el ezeket azok, kiket illet.

A' másik, mellyért engem a' czikkíró megró, az, hogy én a' lögyapot' feltalálásának dicsőségét Schönbeinnak tulajdonítám, nem pedig Pelouzenak, a' párisi pénzverőház' igazgatójának, hajdani tanítójának stb.; mert — úgy mond — „*A' lögyapot nem egyéb, mint azon állomány, mit Braconnot 1833-ban talált fel, a' keményítőt és más faállományokat salétromsavban feloldván, 's vízzel kevervén, és Xyloidinnak nevezett, 's minek rendkívüli éghetőségét Pelouze már 1838-ban ismertette meg egy a' tudományok' párisi academiája előtt felolvasott emlékiratában.*“

A' m. tudós társaság' azon tisztelt tagjai, kik a' lögyapotról tartott előadásomkor jelen voltak, bizonyosan emlékezni fognak arról, hogy mondva volt, miszerint Schönbein' találmányát több rendbeli előmunkálatok előzték meg, ki valának emelve főképen Pelouze' vizsgálatai, mellyeket ő a' salétromsav' hatásáról a' növények' rostos állományaira tett stb.

Braconnot t. i. már 1833-ban azt tapasztalta, hogy a' keményítő a' salétromsav' vizegyében tisztán feloldódik, a' nélkül hogy a' sav szétbomlást szenvedne. Ha az ember ezen oldatot vízzel elegyíti, akkor a' keményítő ismét kiválik, mire száríttatván, könnyen meggyújthatóvá lesz.

Braconnot ezen állománynak *Xyloidin* nevet adott, de alkotását nem tudta; nem tudta azt sem, hogy a' keményítő a' salétromsav' vizegyével kezelése alatt ennek alkatrészeivel vegyül, sőt inkább azon véleményben volt, hogy a' keményítő ezen kezelés által semmi súlyváltozást nem szenved.

Mintthogy több vegyészek, Braconnotnak igen hiányosan előa-

---

*) Pelouze' ezen állítása azonban legalább eddigi tapasztalásaim szerint nem áll, mert a' gyapotot csak igen kis adagokban adhatni a' savba, különben, ha mennyisége csak 2 vagy 3 latot felülmúl, annyira meghevül, hogy a' savat végső felbomlásától megmenteni lehetetlen.

dott módja szerint a' Xyloidint elő nem állíthatták; Pelouze 1838-ban e' tárgyat újra fölvette, 's tapasztalásait az 1838-diki Comptes rendus 2. félévi 16. számában letette. Ezen értekezésében körülményesen adja elő mind azon viszonyokat, mellyek alatt a' Xyloidin képeztetik, azt állítván, miszerint a' keményítő' légsavbani (salétromsav) feloldása közben annak alkatrészeivel vegyül, mi által annak 100 súlyrészei 130-ra növekednek. Figyelmeztette a' vegyészeket arra is, hogy annál kevesebb Xyloidint nyer az ember, minél hosszabb ideig hagyja azt az oldatban, minek okát abban találta Pelouze, hogy a' keményítő' alkatrészei a' légsavval egy, *vízben feloldható, kettősavvá* vegyülnek.

Pelouze továbbad azt tanította, miszerint a' Xyloidin nem csak úgy előállítható, ha keményítő, vagy akármiféle növények' rostos állományai salétromsavban feloldatván, az oldat sok vízzel vegyítetik; hanem úgy is, ha a' növények' rostos állományai, péld. papiros, vagy szövetek, *1,50 aránysúlyu* légsavban áztattnak, 's az áztatás után a' légsavból kivéve tiszta hideg vízzel azonnal kimosatnak. Pelouze az által állományokat nyert, mellyek a' 180. foknál meggyúltak, és nagy hevességgel elégték.

Pelouze mind ezen tulajdonságokat, mellyeket az általa előállított testeken tapasztalt, a' Xyloidinnak tulajdonította, sőt, midőn Schönbein találmányával föllépett, és midőn Otto Brunszvikban a' lögyapot' előállítását hirdette, az egész francia academia ez állományt Xyloidinnak nevezte.

Azonban a' Xyloidin nem a' lögyapot, 's azt ezzel azonosítani semmi módon nem lehet.

Ezt mindenki, kinek csak némi józan felfogása van a' chemiai vegyületekről, már a' Xyloidin' alkotásából is azonnal megtudhatta. A' Xyloidin' alkotása tudniillik Pelouze' vegybontása szerint $C_6 H_4 O_4 + NO_5$; újabb vizsgálatok szerint pedig $C_{15} H_{12} O_{12} + NO_4$ vegyjellel fejeztetik ki (l. Löwigs Chem. d. org. Verb. Bd. 1. S. 372). Pettenkoffer' legújabb vegybontása szerint pedig a' Xyloidin $C_{12} H_9 O_9 + NO_5$ vegyjel szerint van alkotva.

Ezen egymástól igen különböző vegybondások világosan tanúsítják azt, miszerint mindenki, ki a' Xyloidint előállította, azt más tulajdonokkal ellátva nyerte, hogy tehát a' Xyloidin mint tiszta és önálló test nem is létezik, *hogy a' Xyloidin tulajdonképen non ens.*

Vegyük azonban akármellyiket a' felhozott vegyjelek közül, azokból mindenki, ki e' tárgyakról valaha józanul gondolkodott, azonnal átlátandja, miszerint egyik sem bír közölök azon alkotással, mellyet olly testről kell föltenni, melly lövő erővel bírhat. Mind-egyikben az éleny (Oxygenium) mennyisége annyi, hogy az a' benlétező könenynyel (Hydrogenium) vizet alkothasson, 's azon kívül az első vegyjel szerint az NO_3 -ban még annyi az éleny, hogy $2\frac{1}{2}$ vegysúlynyi szénenynyel (Carbonium) $2\frac{1}{2} CO_2$ -t alkothasson. Víz-

szamarad még $3\frac{1}{2}$ vegys. C. — A' másik veggyel szerint az NO_4 -ben annyi O létezik, hogy az 2 vegység C-vel 2 CO_2 -t képezhet. Visszamarad még 13 vegys. C!! — Hogy már ily alkotással bíró test lőerővel nem birhat, azt már a priori is minden kezdő a' tudományban átláthatja. — Ha Pelouze' Xyloidinja lőgyapottá akarna válni, annak $\text{C}_6 \text{H}_4 \text{O}_4 + 3 \text{NO}_4$ veggyel szerint kellene alkotva lenni.

Ezekből tehát minden józan gondolkozású vegyész vagy azt fogja következtetni, hogy a' Xyloidin nem ugyanazon test a' lőgyapottal, vagy, hogy a' Xyloidinnak más alkotásának kell lenni, mint a' millyen az előbbieken előadva volt.

Azonban a' francziák magok elismerték már, hogy a' Xyloidin és a lőgyapot két egymástól különböző test, 's azért a' lőgyapotot megkülönböztetés végett *pyroxylo-* vagy *pyroxylin*nek nevezik. Pelouze e' szavakat mondja e' két testről (Compt. rend. de 16. Novembre): Je vais essayer de montrer que la Xyloidine de M. Bracconnot, et la matière que j'ai obtenue, en imprégnant d'acide nitrique concentré les diverses matières ligneuses, ne sont pas identiques, comme je l'ai cru pendant long temps et comme le croyaient les chimistes, qui se sont occupés de cette question. Más helyen pedig azt mondja: La Xyloidine, et la pyroxyline dans l'état, ou elles sont actuellement connues, ne sont pas identiques. Elles diffèrent non seulement par leur combustibilité, leur cohésion et leur degré de resistance aux agents de dissolution, mais aussi par leur composition.

Ezek után felhossa Pelouze mind azon különbségeket, melyeket ő a' Xyloidine, 's az általa nevezett pyroxyline közt talált, 's melyek következőkben foglalvák.

A Xyloidin salétromsavban könnyen feloldható, 's ha ezzel hosszabb ideig hagyatik érintkezésben, egy sajátzerű kettedsavvá változik által, melly vízben könnyen feloldható, 's kiszáritva a' levegőn csak hamar szétfoly (deliquesce).

Ellenben a' lőgyapot légsavban nem oldható, sőt ha azt hosszabb ideig áztatja is az ember légsavban, súlyából és gyulékony-ságából mit sem vesz.

A' Xyloidin aetherben is oldható, mi által tisztaságát bebizonyíthatni.

A' lőgyapot ellenben aetherben nem oldható, ámbár azt az említett czikk' írója rá fogja.

A' Xyloidin 400 foknyi hőséget kíván, hogy meggyúljon, 's elégetve szentet hagy maga után, míg a' lőgyapot már a' víz forr-pontja körül meggyulad, 's hevesen elég minden maradvány nélkül.

A' Xyloidint lehet a' többi növényállományok' módja szerint minden nehézség nélkül analysálni, míg a' lőgyapotot a' közönséges mód szerint analysálni lehetetlen, szétvetvén minden csöveket és készüléteket, melyekben annak vegybontása megkísértetett. Innét

van, hogy a' francziáknak eddig nem akart sikerülni annak vegybontása, ámbár már többen megkísértették.

100 súlyrész keményítő legfeljebb 28—30 súlyrészt vesz fel, ha Xyloidinná változik által, míg a' gyapot 100 súlyrészeiből 168—170 súlyrésznyi lögyapot lesz.

Végre különbözik a' lögyapot a' Xyloidintól alkotására nézve is, és ez a' fő dolog.

Pelouze a' Xyloidin' alkotását 1838-ban $C_6 H_4 O_4 + NO_5$ -el fejezte ki. Újabb vizsgálatok szerint azt $C_{15} H_{12} O_{12} + NO_4$ szerint van alkotva. Pettenkoffer azt legújában $C_{12} H_9 O_9 + NO_5$ szerint alkotva találta.

Ellenben a' lögyapot' alkotása, mely eddig csak Pettenkoffer' vegybontása szerint határozott meg, $C_{12} H_7 O_{18} + NO_5$ vegyjellel fejeztetik ki.

E' szerint tehát Pelouze maga elismeri és határozottan hirdeti, hogy a' Xyloidin a' lögyapottól nem csak physikai, de minden chemiai tulajdonságaira, főképen pedig alkotására nézve is lényegesen különbözik.

Mind a' mellett Pelouze a' maga részére igényli a' lögyapot' fel-találásának elsőbbségét azért, mivel már 1838-ban arra figyelmezteté a' vegyészeket, hogy ha az ember 1,50 aránsúlyú légsavban papirost áztat rövid ideig, azt vízzel kimossa, 's jól szárítja, akkor már a' 180. hőfoknál meggyúl, és nagy hevességgel ég. 'S ez főképen oka annak, hogy a' lögyapotnak pyroxyline nevet adtak, hogy Pelouze a' könnyen meggyuló papirosát *papier fulminant* névvel jellelte meg stb.

Azonban, ha 1,50 aránsúlyu légsavban papirost áztat az ember, a' papiros mind azon tulajdonságokat nyeri, melyeket Pelouze róla hirdet, kemény és törékeny lesz, 180. hőfoknál meggyúl, de gyúlékonysága és éghetősége még távol áll a' lögyapot' gyúlékonyságától és fellobbanási sebességétől. Nem is ég el a' Pelouze' módja szerint készített papiros minden maradvány nélkül, hanem tetemes mennyiségű szénét hagy maga után.

Pelouze' *papier fulminant*jához egészen hasonló gyapotot nyer az ember, ha azt szinte 1,50 aránsúlyú légsavban áztatja. A' gyapotnak egyes szálai ilyenkor összeragadnak, az egész tömeg pépes lesz, 's ha azt vízzel kimossuk, kóczos állományt nyerünk, mely tulajdonságaira nézve nagyon hasonló a' Xyloidinhez: jele annak, hogy a' gyapot' része valóságos Xyloidinná vált. Az ilyen gyapot aztán nem lögyapot, hevesebben ég ugyan a' közönséges gyapotnál, de koránsem olly hevesen, hogy azt lőszerül lehessen használni, végre tetemes mennyiségű szénét is hagy maga után. *)

*) Őszintén meg kell vallanom, hogy én 1,50 aránsúlyú légsavban áztatott gyapothól soha sem nyerhettem olly készítményt, melyet lőszerül használni

Ha Pelouze' papier fulminantja olly hevességgel égne el, mint Schönbein' lögyapotja, neki azonnal kellett volna azon módra bukkannia, melly szerint Schönbein lögyapotját előállította. De bár Schönbein' lögyapotjáról már hónapok óta beszélgettek a' hirlapok, sem Pelouze, sem más francia azon gondolatra nem jött, hogy a' lögyapotot azon mód szerint előállítsa, melly szerint nyolcz évvel előbb Pelouze állította volt elő lobbanó papirosát. Csak miután Otto közölte azon módot, melly szerint ő lögyapotját előállította, akkor azt minden francia már nyolcz évvel előbb tudta stb.

Én tehát részemről azt hiszem, hogy Pelouze' készítménye az igazi gyapottól olly távol áll, valamint Braconnot Xyloidinja Pelouze' lobbanó papirosától, 's hogy Pelouze' találmánya épen olly lépcső volt a' lögyapot' feltalálására, millyen Braconnot' Xyloidinja volt.

Általmegyek a' tárgy' utolsó részének megfejtésére. A' B. Hiradó levelezője t. i. ellent mond azon állításomnak, melly szerint a' lögyapot' elsülése' alkalmával csak szénsav CO_2 , víz HO és szabad lé eny N. képeztetik, hogy t. i. Fordos és Gelis' tapasztalásaik szerint Cyan is képeztetik, Hydrocyan stb. eff.

Midőn én a' lögyapot' képeztetésének 's elsülésének vegymagyarázatát adtam, a' lögyapot' alkotása vegybontás által bebizonyítva még nem volt. Én akkor a' dolgot ideal szempontból vettem fel, 's illyen magyarázatot adtam a' vegyfolyamról. A' lőszer' ideáljának t. i. illyennek kell lenni, hogy benne az éleny' mennyisége elegendő legyen nem csak a' köneny, de a' szénenynek tökéletes élegetésére is; 's ha illyen a' test' alkotása, akkor nem is képeztethetik annak elsüléskor egyéb szénsavnál és víznél. Hogy én nov. 9. tartott előadásomban az igazat csakugyan eltaláltam, az ágostai Allg. Zeitungnak dec. 12. megjelent melléklapjában bebizonyittatik, hol e' szavak állanak: „Dr. Pettenkoffer hat durch seine Analyse die gewiss jeden Chemiker frappirende Entdeckung gemacht, dass die Schiessbaumwolle noch lan e nicht genug Sauerstoff enthaelt, um in ihr allen Kohlenstoff zu Kohlensäure, und allen Wasserstoff zu Wasser zu verbrennen. Das Ideal des Schiessmaterials aber wäre eine Substanz, welche sich bei der Explosion ohne allen fixen Rückstand in Kohlensäure, Stickgas, nebst etwas Wasserdampf zersetzen würde.

Én a' lögyapot' alkotását $\text{C}_{15} \frac{\text{H}_4}{6} (\text{NO}_4) \text{O}_{10}$ vegyjellel fejeztem ki, 's illyennek is kellene lenni, hogy a' lőszer' ideáljának megfeleljen. Ha pedig alkotása illyen, akkor annak élegetése alatt $\text{CO}_2 + \text{HO} + \text{N}$ -nél egyéb nem is képeztethetik, mert illyenkor az éleny' mennyisége akadályoztatja a' széneny' vegyülését könenynyel, vagy

---

lehetne, valamint papirost sem, melyet hatására nézve csak távolról is lehetett volna összehasonlítani azon lögyapottal, melyet én módomból szerint előállítottam.

légenynyel stb. Minél távolabb áll valamely testnek alkotása ezen ideal lőszér' alkotásától, annál több összetett vegyületek fognak képezettni, annál bonyolodottabb lesz azon vegyfolyam, mely magát elsülése' alkalmával előadandja. Ha tehát a' lőgyapot' alkotása csak ugyan az, a' minek azt Pettenkoffer vegybontása által találta (min azonban én részemről kissé kételkedem), akkor Fordos- és Gelisnek is igazok lehet. Azt azonban előre látni nem lehetett, minekelőtte a' lőgyapot' vegybontása közölve nem volt. A' Cyan' képezetetését azonban maga Pettenkoffer észre nem vette, sőt inkább azt állítja, hogy könszéneg (Kohlenwasserstoff) képezetetik. A' mi pedig a' légeny' valamelyik élegülési fokozatát illeti, melyet az említett czikkíró szinte hallomásból felhoz, annak képezetetését némelyek állítják, mások pedig tagadják. Pelouze erről azt mondja: „Si la combustion a eu lieu avec un produit d'une mauvaise préparation, il répand une odeur nitreuse.“

Ezen előadását a' tisztelt tag a' szóban forgott testeken tett kísérletekkel is támogatta.

— Következett *Pauler Tivador* lev. tag' következő tudósításának olvas-tatása: „Zágráb, dec. 28. 1846. Tek. Titoknok Úr, Kötelességemnek tartom Kdet a' következő című magyar nyelvtan' megjelenéséről értesíteni: *Grammatika Jesika magjarskoga teoreticko-prakticna izdao Jozip Bielak*. Zagrebu, 1846. (A' magyar nyelv' elmélet-gyakorlati nyelvtana, írta Bielak József, a' zágrábi kir. főgymnasiumban a' m. nyelv' rend. tanítója. 8r. 192 l.). A' szerző jelen munkájában a' m. nyelvtan' elemeit Révai 's a' Tek. Társaság által elfogadott rendszer szerint, fordítási példákkal felvilágosítva adja elő. Kútforrásul 's vezérfonalul előszava szerint Machik József' deák, Fogarasi János' „Magyar nyelv szelleme“ című magyar 's Toepler Edvárd' német nyelvtani munkáit használta; az elméleti szabályokhoz a' fordítási példákon kívül, magyar-horvát szófűzér, magyar olvasási gyakorlatokkal (Márton' olvasókönyvéből) csatolják. Egyébiránt ezen munka nem csak a' Gayféle új helyesírással, hanem azon, a' három horvátországi megyében élő nyelvtől eltérő 's Raguza' környékén dívatozó nyelven készült, melyet az utolsó évtizedben többen általános déli-szláv irodalmi nyelvvé emelni törekszenek“.

— A' *titoknok* a' *könyvtár*' számára e' két darabot adta be.

Löw Lipót pápai főrabbitól: „Alle Hilfe kommt von Gott. Predigt bei der Feyer der Wiedergenesung S. k. Hoheit des durchl. H. Erz. Joseph. Pápa, 1846. 8r.“

Schedius Lajos ttől: „Ö Cs. k. Fensége József főhg Magyarország' nádorának hivatala' félszázados örömnépére a' pozsonyi ág. hitv. főiskola. Szansz-krit versezet magyar fordítással. Bécs, 1846. 4r.“

KIS GYÜLÉS, JANUAR. 11. 1847.

(A' *mathematicai osztály*' részére).

Györy Sándor idősbik rendes tag' helyettes elnökle alatt:

Jelen Fest Vilmos, Vállas Antal, Kiss Károly rr. tt. — Más osztályokból: Bajza, Gebhardt, Luczenbacher, Szilasy, Vörösmarty rr. tt. — Kovács Mihály, Széchy II. tt. — Schedel titoknok.

GYÖRY SÁNDOR rt.

az *egyenletek' alább szállításáról* értekezett, melynek alapja ez. Minden egyenlethől általánosan következik:

$$X^m = Ax^{m-1} + Bx^{m-2} + Cx^{m-3} + \dots + P$$

mellynek következtében, mivel az x -nek m -dik 's minden felsőbb hatványait az m -nél egygyel alsóbb hatványokkal lehet kifejezni, 's ezen feltételeket akármí adott vagy fölvett egyenletbe bevinni, akármí egyenletet a' megfejtésre feladott egyenlet' törvényei szerint az adottnál egygyel alsóbb egyenletté átalakíthatunk, 's egyszersmind alább szállíthatunk, melly ismételt fölemelés és alább szállítások által, az adott egyenlet' értékéhez, 's ennek gyökerei az adott egyenlet' gyökereihez kívántatólag fognak közelíteni. Előadásait a' tisztelet tag példákkal világosította, azokat ezen ismeretes egyenletre

$$X^3 - 2x - 5 = 0$$

alkalmazván.

— Ezen előadás' folytán

VÁLLAS ANTAL rt

kimondá véleményét mind a' felsőbb egyenletek' feloldásának eddig ismert legjobb módjairól, mind a' Györy rt' imént előadott értekezése' elvéről.

Szerinte először is, ha csupán a' harmadik fokú egyenleteket tekintjük, ezeknek feloldását a' hajdan annyi bajt okozott *casus irreducibilis* ma már nem nehezíti. Ő a' felsőbb egyenletek' általános feloldásmódjának alkalmaztatását sem tartja czélszerűtlennek, miután minden harmadik fokú egyenletnek legalább egy való gyökere van és egy gyökérnek megtalálása négyszögű egyenletre vezet, melynek feloldását zárt formulában mindenki tudja. A' *Fourier*' módja szerint igaz, hogy a' határok' keresése alkalmatlan, de ezen is lehet könnyíteni, mint a' szülő által kiadott e' tárgybani munkából látható.

Mi a' felsőbb egyenletek' általános föloldásának azon módjait nézi, melyek most leginkább divatban vannak 's méltán ajánlhatók, azokra nézve, számtanilag véve a' dolgot, nevezetes analogiát lát egymás között. Ugyanis a' javított *Newtonféle* mód, ha a' *Budais*' gyökérleszállításával köttetik össze, arra megy ki, hogy minden felső egyenletben, melynek általános alakját így is írhatni:

$$(x - \alpha) \cdot (x - \beta) \cdot (x - \gamma) \dots = 0$$

az $\alpha, \beta, \gamma \dots$ gyökök addig leszállíttatnak, míg valamelyikök elenyésszik. E' mód, az igaz, a' határok' számbavételét igényli, de azért, ha bizonyos határt egyszer elértünk, a' szülő által kimutatott módon (l. *Beitrag zur Auflösung der höheren Gleich.*) egyszerre körülbelül három annyi tizedest is ad, mint a' mennyi már azelőtt találva volt.

ember a' maga nyelvén olvashat és mellyen változtatni annyit tenne, mint egyenesen a' tudomány' terjedhetésének gátot vetni. Hasonló ez a' vegyészek' formulai nyelvéhez, és még sem találkozott vegyész, ki az élenyt, szénenyt nem O-val (*Oxygenium*), vagy C-vel (*Carbodium*) írta volna vagy írná. Mind ezeknél fogva szóló arra kéri az osztályt, mondaná ki határozatképen, hogy csak olly mértani munkát adand az academia' nevében sajtó alá, melly a' formulák' írására a' magyarosítást ki nem terjeszti. Melly határozat ki is lőn mondva és megerősítés végett a' nagy gyűlés elébe is fog bocsáttatni.

—Következett

FEST VILMOS rt.

értekezése a' yarmouthi függő vashíd' lerogyása' okairól, melly egész terjedelmében itt következik:

Hírlapokból tudjuk, milly szomorú következménye volt ezen híd' mult évi május' havában véghez ment lerogyásának és sajnosan kell megvallanunk, hogy a' yarmouthi bal eseményhez hasonló szerencsétlenség már egyebütt is kisebb nagyobb mértékben történt, mellynek elkerülhetlen következése az: hogy a' közönség' gyanakodása ébresztetik fel az iránt, mintha a' függő vashidak vagyis a' lánczhidak nem bírnának elegendő tartóssággal és szilárdsággal.

A' yarmouthi bal esetet illetőleg megjegyzendő, hogy a' híd' szerkesztésénél fogva a' két oldal felőli gyalogut a' föllánczokon kívül alkalmaztatott, a' híd'pálya'közepe pedig, úgy mint a' pesti lánczhidnál történendik, a' szekérutat képezé. Az említett szomorú napon a' Bure folyón, mellyen a' yarmouthi lánczhid keresztülvisz, mulattató mutatványok adattak, mellyeknek megtekintése végett sok ember tódult a' híd'ra, és hogy a' vizen mutatott játékokat jobban szemlélhesse a' nép, csak az egyik gyaloguton gyűlt össze, úgy hogy ez által az egész teher csupán az egyik oldal felőli lánczon feküdt, a' tulsó oldalú fölláncz pedig semmit sem viselt, 's így e' pillanatban felesleges is volt.

Annak világosabb megmagyarázására tekintsük meg a' híd szélességét jelelő AB vonalt;

C és D-ben legyenek a' felfüggesztési pontok, mellyeken felül természetesen a' fölláncz létezik. A' mondottak szerint tehát AC és BD a' gyalogutakat, és CD a' szekérutat képezi. — Vegyük fel hogy például az E ponton nyom lefelé a' híd kereszttszelvényén találató ráviteles teher = t, akkor a' felfüggesztési pontok C és D ezen

súly által úgy lesznek terhelve, mint megfordítva a' távolságok CE és DE; t. i:

A' C pontbani nyomás úgy áll a'

D pontbani nyomáshoz, mint DE : CE-hez.

Midőn a' teher egyenlően van felosztva a' hid' keresztoszelvényn, mi rendes közlekedésnél mindig történni szokott, akkor a' ráviteles teher=t a' hid' keresztoszelvénynének közepére esik, azaz akkor CE=DEvel és természetesen a' C és D pontbani nyomások is egymással egyenlők.

De ha a' teher nem esik a' C és D felfüggesztési pontok közé, hanem azokon kívül, p. o. az A pontra, akkor a' t' teher nem csak hogy nem gyakorol nyomást a' D pontra, hanem ezt még fel-emelni törekszik, úgy hogy ez által egy egykarú emelcső támad, melyen B a' nyugpont, A pedig a' támpont. E' szerint a' C pontra gyakorolt nyomás n a' következő arányból találhatik meg; u. m.:

$t' : n = CD : AD$ hez, miből a' C pontbani nyomás $n = t \frac{CD}{AD} \dots (I.)$

Igen valószínű hogy a' yarmouthi hid' lerogyásának egyik fő oka az volt, hogy a' fölánczok' szilárdsága egyenként véve, nem számíttatott ki oly erőre, hogy az (I) alatti alakban kifejezett nyomást háromszoros biztossággal megbírhatta volna.

Ezen kívül egyébiránt még a' következő okok segítették elő a' hid' lerogyását, ugyanis:

1-ör. Némelly lánczszemek több vas darabokból készítettévn roszúl voltak összeforrasztva.

2-or. A' vas' minősége és munkája tökéletlennnek találtatott.

3-or. Az egyes lánczszemek nem próbáltattak meg; ez pedig minden jól szerkesztett lánczhidnál szükséges; mert a' próba által nem csak a' vas' rosz minősége, hanem a' tökéletlen munka és a' rosz összeforrasztás is minden hibás szemnél megtaláltatott volna.

4-er. Miután a' Yarmouth-Norwich-féle vaspálya a' közönségnek megnyitott, a' hidoni közlekedés élénkebb lett, és ennek következtében a' hid keskenynek találtatván, szélessége a' változott körülményekhez képest nagyobbíttatott. Ezen szélesbitése a' hidnak erősebb és nehezebb hídpályát kívánt, 's így nem csak a' hid' történetes megterhelése, hanem annak állandó terhe is jóval szaporítva, és a' hid' állandósága tetemesen veszélyeztetve lön.

Az előadott észrevételek nagy figyelmet érdemelnek a' láncz-hidak' építése körül, és nem szenved kétséget, hogy, ha azokra kellőleg ügyeltek volna, a' yarmouthi szomorú eset bizonyosan nem következett volna be.

JANUAR 18.

az időközben elhunyt fens. Főherczeg-Nádor-Pártfogó' temetése miatt ülés nem tartatott.

RENKIVÜLI KÖZ ÜLÉS, JAN. 25. 1847.

Gyászünnepeley a' fens. Főherczeg-Nádor-Pártfogó' emlékezetére, a' titoknok-szónoklata mellett.

Jelentés.

A' magyar tudós társaság' némelly kiadásai leszállított áron.

Ezüst pénzben.

Blair Hugo' rhetoricai és aesthetical leczkéi. 2 kötet. 1. ft. 40 kr. finom pap. 2 forint.

Hellen Classicusok. 1. kötet: Sophocles' Oedipus Királya és Euripides' Iphigeniája Aulisban Guzmicstól. 40 kr.

Romai Classicusok. 1. kötet Sallust' épen maradt minden munkái Kazinczy Ferencztől. 48 kr. velinen 1 ft. 2. kötet: Cicero' válogatott beszédei és levelei Kazinczytól, 36 kr., velinen 45 kr. 3 és 4. k: Julius Caesar' minden munkái Szenczy Imrétől. 2 ft.

Régi magyar Nyelvemlékek 1—3 köt. együtt: kötve. 12 ft. vászonba kötve 12 ft. 30 kr.

A' m. tud. társ. Évkönyvei I—V kötet együtt. 15 f. finom 20 ft.

— — — — — külön 1. köt. 3 ft. finom 4 ft.

— — — — — II. kötet 3 ft. 20 kr. finom 5 ft. 30 kr.

— — — — — III. kötet 4 ft. finom 5. ft. 30 kr.

— — — — — IV. köt. 2 ft. 40 kr. finom 3 ft.

— — — — — V. kötet 3 ft. 40 kr. finom 4 ft.

Fabini János' Szembetegségei 1 ft.

Gegő Elek: A' moldvai telepekről, papir különbség nélkül 40 kr.

Györy Sándor: A' felsőbb analysis' elemei, 2 kötet 1 ft. 20 kr.

Horatius' levelei Kis Jánostól 1 ft.

Hradnay Fer. Számolási segéd 1 ft.

Eredeti Játékszin 1—10 kötet. Minden egyes kötet 20 kr.

Külföldi Játékszin 1—19 kötet. Minden egyes kötet 20 kr.

Kazinczy Ferencz' Eredeti munkái. 2 kötet 1 ft. 20 kr. velinen 2 ft.

Magyar játékszini jutalmazott feleletek 12 kr.

Mocsy Mihály: Elmélkedések a' physiologia és psychologia' körében, tekintettel a' polgári és erkölcsi nevelésre 24 kr.

M. t. t. Névkönyv 1836—1845-ig 10 füzet 30 kr.

Nyelvtudományi pályamunkák. 2 kötet 1 ft.

Magyar tájszótár 40 kr.

Természettudományi pályamunkák. 1 kötet. A' pokolvarról D. Toperczer Tamás 20 kr. II. köt. Hazánk' szíkes vidékeiről. D. Balogh József 20 kr.

Történettud. pályamunkák. 1. kötet: Honi városaink' befolyása nemzetünk' kifejlődésére és csinosulására Hetényi Jánostól 40 kr. II. kötet: A' magyar kereskedés' története az Árpádok alatt, Kossovics Károly és Horváth Mihálytól 1 ft.

Törvénytud. pályamunkák. I. kötet: A' büntetésről, 's különösbbe a' halál-büntetésről. Szemere Bertalantól 48 kr.

Tudománytár. 1834.—1844. Minden év papiroskülönbség nélkül 2 ft.

Vállas Antal: Felsőbb egyenletek egy ismeretlennel 40 kr.

Kaphatók az elsorolt munkák Eggenberger József és fia academiai könyvtárusoknál 's általok, a' fen kitett árokon, minden hiteles könyvtárusoknál a' két hazában. Költ az igazgatóság' rendeletéből, Pesten, dec. 20. 1845.

MAGYAR ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

VII. ÉV.

1847. FEBRUÁR.

II. Sz.

E' hivatalos lapból, mely az academiai gyűlésekben előforduló 's közzé tételre alkalmas tárgyakat, valamint az intézetet illető fontosabb jelentéseket közli, az academiai szünidő' kivételével minden hó' 10-dikén egy szám jelenik meg, 's ez a' körülmények szerint mindenkor egy vagy több ívből áll. Néha rajzok is járulnak hozzá. Az egész évi folyamra az előfizetés 2 ft. e. p. — Kapható Eggenberger J. és fia academiai könyvadásoknál, 's általok a' két haza' minden hiteles könyvadásainál.

FELSZÓLÍTÁS

minden, a' nemzeti becsületet szíven viselő magyarhoz

A' HAZAI MŰEMLÉKEK' ÜGYÉBEN.

Míg más nemzetek multjok' mind azon ereklýeit, mellyek egykori miveltségök és fényök felől tanuságot tesznek, nagy gonddal, magányos, egyesületi és országos költséggel fentartják, megőrzik, megújítják, hű és díszes rajzmunkákban a' mivelt világgal közlik, műértők és tudósaik azokat vizsgálataik' tanulságos tárgyaivá tészik, költők pedig a' költészet' varázsfényében támasztják fel halottaikból: addig mi, hidegek régi dicsőségünk 's annak emlékei iránt, azokat is, miket elhunyt századok' viharjai megkíméltek, lelketlenül vagy észre sem veszszük, és legjobb esetben az idő' pusztító fogának, semmit sem téve, zsákmányul engedjük, vagy magunk elveszesztjük, a' legtisztelotesb romokat széthányatjuk, hogy új házaink néhány kövel olcsóbban épüljenek; a' faragásokat szétszórjuk: hiszen nem canovai kéz' sima remekjei; falfestményeket bemeszelünk, hogy azok vagy vallási nézetinket ne botránkoztassák, vagy tarkább képeknek engedjenek helyt; síremlékeket elpusztítunk, a' követ valónak vagy kövezetnek használjuk, ha ércz, azt néhány forint végett beolvasztatjuk, tartalmokat pedig kegyeletlen kézzel kivetjük, nem kímélve még az öltözetek' érdekes maradványait sem; a' harcz és béke' életét szépített fegyvereket 's egyéb eszközöket, mikben az anyag' becsével gyakran meglepő mügond és képzelemjáték találkozott, vagy alakjából kivéve teszszük folyó pénzé, vagy a' hozzájuk tapadt hagyományokból kivetköztetve zsidó kézre bocsátjuk; felírások mellett részvétlenül haladunk el, vagy letöröljük, 's így tovább. Miután ekép sokat megemésztett az idő', még többet

a belháborúk' évei, 's legtöbbet az értetlenség, lelketlenség és kegyelethiány: csoda-e, ha egykori emlékeink annyira megfogytak, vagy nem ismertetve, nem emlegetve annyira rejtvék a' köz figyelem előtt, hogy alkalmasint általános vélemény az, miszerint múltunk épen olly meddő volt művészet' dolgában, 's a' műérzék szinte olly hallgatag, mint e költőitlen jelenben: holott, hála a' sorsnak 's a' szerencsés véletlennek! még sok, felette sok maradt meg a' föld' gyomrában úgy mint a' föld' színén, mik e' részben egy szebb múlt-nak örítették meg emlékezetét.

A' magyar academia teljesen áthatva azon meggyőződéstől, hogy, ha a' hazafiak' figyelme régi műemlékeinkre fordítatik, még igen sok mentethetik meg az elenyészéstől, soknak pedig legalább emlékezete ovathatik meg a' feledéktől: teljes bizodalommal hívja fel ez ügy' irányában segedelmét mind azoknak, kik a' hazai régi műveltség' fényre derülését, 's így a' nemzeti becsület' emelkedését, szívökön hordozzák.

Mindenek előtt szükséges levén az e' rendhez tartozó, haború imár enyésző félben levő, *emlékek' létezéséről* tudomást bírni, ezennel kitkit kérve kér, tenne a' titoknokhoz küldendő egyszerű levélben említést mindennemű illy régiségekről, legyenek azok templom-, vár- vagy egyéb régi *épületek*, vagy ollyaknak maradványai, *kő faragványok*, bármelly durvák vagy roncsoltak, s akár önállóak, akár régi épületek' részei, tehát szentek' állóképei 's egyéb szoborfélék, kőkoporsók vagy sírfedelek emelt munkával, ha még olly kevéssel, vagy csak régi felirattal; faragott czimerképek, keresztelő medenczék, oltárok; ugyan illy *fa faragványok*, akár oltárokon, templomfalakon és templomszékeken, akár egyéb rendeltetésű eszközökön, bútorokon stb.; továbbá szobrászati *öntvények*, vagy ollyak' töredékei, ide értve a' régi harangokat is, kivált ha emelt képekkel, czífrázatokkal vagy felirattal bírnak; az itt amott nagyobb kisebb csoportozatokban előforduló mesterséges *halmok* (úgynevezett kúnhalmok), mikben ásások által egyéb tárgyak is fölfedezhetők; *festések*, templomok és várak' falain, úgy önállólag is fenmaradtak, oltártáblák, szentek' képei, arczképek, vidékek, harczok, czímerek: fára, vászonra, vagy bár hártýára és papírosra; *véssett művek*, pecsétnyomók, pénz- 's egyéb matrixok; *metszések* nyomatai vagy táblái, rézben vagy fában; régi *fegyverek* és lószerszám, kardok, lövő fegyverek, sisakok, pánczélok, zászlók; régi, történeti vagy művi érdekű *bútorok*, templomi és házi eszközök, edények (igen régi cserepek is, habár törve), kelyhek, bilikomok, tálak, csészék; *ékszerek* 's régi öltözetek' minden nemei stb. A' régi kor a' kisebb tárgyakra nézve egész a' XVIII. század' elejéig, névszerint a' szatinári békeig értetik, sőt az építészeti művekre nézve is czélszerű ez ideig terjesztetni a' figyelmet. — Mind ezeknek tehát hol, kinek birtokában, 's milly állapotban léte, a' korukra

vagy szerzőikre vonatkozó nyomok, 's a' hozzájuk szövetkezett hagyomány, ha tetszik a' bejelentőnek véleményével, de melly megkülönböztethetőleg mint magányos vélemény adassék, szíves közlése kéretik. Illy módon mindenek előtt az említett osztályokbeli *regiségek* *lajstromát* lehetne megnyerni, melly alapját tenné és vezérfonalát az utóbbi intézkedéseknek, miknek feladása ama' tárgyakkal rajzait, leírását, története' előadását eszközölni, 's mind ezeket egy magyar műtörténeti gyűjteményben a' haza élébe terjesztetni. Ha ki már most egyelőre többet akarván tenni, rajzzal, leírással, történeti adatokkal örvendeztetné meg az academiát, ezt még élénkebb köszönetre kötelezné.

Addig is pedig, míg buzgó és tevékeny hazafiak' segedelmével e' tárgy az irodalmi mezőre vitethetnék által, szívére köti az academia mindeinkinek, kit viszonyai illy körülmények közé helyhettek, hogy a' fenlévőnek megmaradását, elromlás vagy legalább elrontatását és elveszését gátolni hazafiúilag törekedjék. A' történeti érzék' főlébredtével ránk derül, úgy hiszszük, a' kor, melly az illy lelkesebbeknek kezdeményeit folytatván, háláját nekik, méltató megemlékezéssel, leróni el nem mulasztandja.

Költ Pesten, február. 22. 1847.

D. Schedel Ferencz,
titoknak.

KIS GYÜLÉS, FEBR. 1. 1847.

B. Eötvös József tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen Bajza, Czuczor, Gebhardt, Kállay, Kiss, Luczenbacher, Szilasy, Sztrokay, Vállas, Vörösmarty, rr. tt. — Erdélyi, Gaal, Garay, Henszlmann, Nendtvich, Széchy, Székács, Tasner, Tóth, Wargha Istv. lev. tt. — Schedel titoknak, Lukács helyettes segédjegyző.

— A' gyűlés, hogy kegyes pártfogója' halálán érzett színletlen fájdalomnak az egész haza előtt maradandó jelét adja, a január 25. tartott gyász-ünnepen mondott emlékbeszédnek díszes alakban kinyomatását, 's a' haza' fő kormány- és bírószeikei' főbb tiszteinek, a' nemes megyék' levéltárainak, 's az egyetem' és academia' tagjainak megküldetését rendelte el. Ezen kívül a' nm. országbíró, mint a' kir. helytartó' helyettese határozatott megkéretni, hogy különösen a' fels. udvarnak felterjesztendő példányok' kézbe jutását kegyesen eszközölné.

— *Vállas Antal* rt' jelentésére, a' szükséges szerződés' megköthetése végett, az elnökségnek feljelentetni rendeltetett, hogy a' szabott feltételek mellett *Emich Gusztáv* pesti könyvárus kész az *ég- és földtekék'* kiadását eszközölni.

— Olvastatott a' *pesti izraelita község'* előljáróinak levefe, mellyben jelentik, hogy a' dicsőült nádor' félszázados hivatalviselése' ünnepének emlékeül az említett község *Luczenbacher János* museumi kincstárnoknak különösen magyar ritka és jól megtartott pénzekben jeles *régi-pénzgyűjteményét* megszerez-

vén, azzal, egy csinos szekrényben, az academiának kedveskedik azon hozzáttellel, hogy az Ő Fensége nevéől czímeztesse, kinek egyuttal medaillon-alakú arczképével is nevelte. A' főbb részeiben felolvasott pénzlajstrom szerint e' gyűjtemény, melly az academiáét, a' magyar osztályban kivált, örvedetesen kiegészíti, összesen 2258 darabból áll, mellyek közt magyar az árpádi korszakból 239 db, a' vegyes nemzetségi korszakból János királyig bezárólag 252 db, az austriaiból 395 db, erdélyi 48 db, tartományokbeli (szerb, oláh, moldva) 28 db, emlékpénz 19 db; továbbá romai pénzek, ezüst, consularis, nemzetségi, császári 232 db, arany 1 (IV. Roman, Eudocia, Mihály és Andronicus), réz 373 db; Felső Moesia és Dacia 36, Alexandria 48, Aegyptus 32; vegyes 555 db. — A' pesti izraelita községnek ezen, mind a' dicsőült nádor iránti kegyeletet, mind a' tudományok iránt rokonszenvet tanusító ajándéka méltánylattal fogadtatván, elnökileg fog megköszöntetni; Kiss Károly r. tag pedig, ki a' nm. másod Elnök' rendeletéből a' gyűjtemény' felbontásával, átvizsgálásával s a' régiség-gyűjtemény' örének darabonként átadásával bízott meg, a' maga idejében jelentéstételre szólított fel.

— Az országbíró Ő Exjának jan. 8. a' m. Elnökhöz intézett leveléből megnyugvással értette a' gyűlés, hogy a' középtanodák' második osztálya' számára az academia által készített és felterjesztett *magyar nyelvtan* a' főméltóságu helytartó tanács által észrevétel nélkül elfogadtatott, s az academia azon biztatással szólíttatik fel a' többi folyamok' elkészítésére, miszerint befolyása nélkül azokon semmi módosítás nem fog követeltetni; minélfogva visszairatni rendeltetett, hogy a' nyelvtani harmadik folyam majusban készül el, s a' többiek, u. m. az ékes szókötés, s a' prosai s költői előadásnevek' tankönyvei a' 4. 5. és 6. osztályok' számára 1848-ban bizonyosan felterjesztetnek. — Egy az ezen munkák' tulajdonságát s abból a' megbízott szerzőkre háramolható anyagi jutalom' tárgyában tett indítvány mellőztetett, kimondván a' gyűlés, hogy a' szerzők' méltó megjutalmaztatását a' főmélt. helytartó tanácstól teljes bizodalommal várja.

— Az academiának elégtelen anyagi megalapíttatása miatt minden lépten érezhető akadályai hathatósab működhetésének ismét e' tárgyra vonván ez összes academiái gyűlésben a' figyelmet, a' *titoknak* mint olly *jövedelemforrásra*, melly mások' érdekei és jogainak minden érzékeny sérelme nélkül lenne országos törvény által megnyitható, egy, más, és ez által gazdag, academia' példája szerint is, a' *naptárak' kiadásának kizáró jogára* mutatott; melly szerint minden, mások által is közzé tett, naptárpéldány' árából egy bármely csekély jutalék az academia' pénztárába folyhatna; az arra való felügyelés' terhével másfelül, hogy a' naptárakba, ezen eddig majdnem egyedüli csatornáiba az ismeretterjesztésnek a' nép között, semmi babonás vagy egyéb a' népre erkölcsileg és anyagilag káros nézetek és cikkeklyek be ne csuszszanak; sőt azok józan eszmék és hasznos ismeretek' hirdetői, s ekképen a' népnevelésnek is hathatós eszközei legyenek. E' javaslat általános tetszésben és pártolásban részesülvén, egy az igazgatóság elébe terjesztendő részletes terv' kidolgozására bizottmány, az indítványozó titoknokból, Vállas r. és Tóth I. tagokból álló, rendeltetett.

— A' *Törvénytudományi Műszótár'* második kiadásához írt titoknoki előszó felolvasatott, s helyben hagyatott.

— Olvasztatott Szabó Antal *Temes vmegyei* első alispán' levele a' m. Elnökhöz, melly mellett e' megye' nevében, a' társaság' kérésére, annak, Győry Lajos megyei mérnök által 1843-ban készített, és Temesvárt köre írt abroszával kedveskedik; úgy ns *Borsod vmegye'* közönsége is, melly szerint, mihelyt közelebb elhűnyt Lossonczy József megyei főmérnök által rajzolt nagyobb, s végrendeletében e' vmegye' rendeinek hagyott megyei térkép szakértőleg megvizsgálva, elfogadva és kiadva leszen, annak egy példánya az academiának be fog küldetni.

— A' *titoknak* benyújtotta e' két, Eggenberger acad. könyvtárosoknál

legközelebb megjelent academiai kiadást: 1. *Nyelvtudományi Pályamunkák III.* kötete, melyben Szilágyi István első, és Fábián István második rangú értekezéseik foglaltatnak a' magyar szókötésről. Pest, 1846. 2. *Fenyítő törvényszéki magyar törvény*, fejtegette Szlemenics Pál; második ujonnan dolgozott kiadás. Pest, 1847. — A' könyvtárba tétetni rendeltettek.

— *Ugyanaz a' könyvtár* számára a' következőket mutatta be:

Ihász György*: Magyar nyelvtan. Sz. Fejérvár, 1846.

Podhraczký József lev. ttől*: Magyarország' karainak 's rendjeinek szavazati joga a' köz gyűléseken, státusrendszer' értelmében irta, 's különös figyelemmel az egyházi rendére és a' sz. kir. városokéra fejtegette. Budán, 1847. *Szabó József* soproni tanártól*: A' magyar nyelv' keleti emlékei. Első füzet. Sopron, 1844.

Vachott Sándor lev. ttől*: Báthory Erzsébet, történeti beszély. Pest, 1847.

A' kalocsai érseki 's a' váczai püspöki megyéktől azoknak 1847-re szóló (deákul szerkesztett) névtárait.

— *Ugyanaz a' kéziratár* számára *Csaplár Benedek* kolosvári kegyesrendi tanár' ajándékából beadta néhai acad. lev. tag *Buczy Emil* magyar Platótóját, melyben foglaltatnak; *Politica*, X könyv, *Euthyphro*, *Criton*, *Phaedon*, *Theages*, A' szerelmesek. Így *Demosthenes*' I. beszédét *Philippos* ellen. A' néhai jeles társnak e' maradványa, czélszerű tárczában, a' kéziratárba letétetni rendeltetett.

KIS GYÜLÉS, FEBR. 8. 1847.

(A' nyelvtudományi osztály' részére).

Fáy András igazg. és tiszt. tag' elnöklete alatt:

Jelen Czuczor, r. — Erdélyi, Gaal, Mátray, Tasner II. tt. — Más osztályokból: Kubinyi Ágoston tt. — Bajza, Balogh, Fogarasi, Kállay, Kiss, Luczenbacher, Szilasy, Sztrokay, Zsoldos rr. tt. — Bertha, Henszlmann, Széchy, Tóth, Walther II. tt. — Lukács helyettes segédjegyző.

KÁLLAY FERENCZ rt.

Castrénnek Sibiériában tett utazása' nyomán a' *siberiai nyelvekről*, 's ezeknek a' magyarrali rokonságáról a' következőkben értekezett.

Csaknem egy időben, mikor *Reguly*nk a' finn 's lapp földéken utazott, utaztatta a' pétervári academia is Castrén urat az urali földre, 's onnan bé keleti Sibiériába. Castrén már azelőtt megjárta Lapponiát, 's a' lapp és finn nyelvek' teljes ismeretéről némelly nyelvtudományi kisebb értekezéseiben bizonyítványokat nyújtott az academiának, melly őt *Sjögren*' ajánlására, utasításokkal ellátva, 1844ben az Uralra, onnan Sibiériába küldé. Az utasítások' egyik fő pontját tették a' *finn*, *osztják* és *samojed* nyelvek körüli vizsgálatok; és ez az miről jelenben valamit szólni akarok. Castrén ur hihetőleg eddig már be is végezte utját 's vizsgálatainak eredményeit majd

*) Az ajándékozók' nevei után álló * jelenti, hogy ajándékok egyszersmind saját szerzeményök.

egy külön munkában fogja a' tudós világ elibe terjeszteni. Azonban míg ez bekövetkeznék, illő most is már tudni, hogy némileg nézeteit már előre is tudatá a' Sjögrennel váltott leveleiben, melyek a' múlt év' első felében az academiai ülésekben Pétervárt fel is olvastattak, 's a' bulletinben közöltettek. (Bulletin de la Classe des sciences hist. philolog. et polit. nro 63—64—67, 68. 1846.)

Castrén úr, nyelvnymozásai 's grammaticai öszvehasznításai után, melyeket azonban csak visszatértevel rendszerezend 's fog a' világgal közölni, már most előre is bizonyosnak állítja, hogy a' finn fajok nyelvrokonok a' samojéd 's osztyák népekkel, és mivel ez szerinte kétséget sem szenved többé; bizonyossá válik az is, hogy mind a' három népfaj egykor az Altai hegyeken lakott, még most is az ott lakó török nemzettel szoros öszvefűggésben áll, 's bátran állíthatni, hogy a' finn faju népek hajdan a' bothniai öböltől kezdve be az Altai hegyekig elterjedtek, ős lakjok nem az Ural, még inkább nem éjszaki Europa' nyugoti része, hanem keleti Ázsia' éjszaki részei voltak, hol az Altai hegylánczolatok messzire, szinte China' hatáiraig elterjedvék.

Ezt állítám én is Finn-Magyar Nyelv czimű munkámban, mely 1844. látott világot, melyben egyenesen az Altai hegyek' éjszaki ágazataira Siberia felé tettem figyelmetessé, még pedig magyar történeti szempontból, az olvasókat (lap 61), hol több tiszta magyar hangu 's jelentésű helyneveket elősoroltam, hol találatik még ma is a' *Madschar* nevű tó az Amulnál, magas hegyek között, hol *Motorok*, hihetőleg Magyarok, laknak, kik azonban most már számban leolvadtak, 's a' samojéd nép közötté vegyülvék.

Castrén úr épen a' most is részben Altai hegyekben lakó samojédekre útál, kiknek nyelvrokonsága a' finn 's osztyák nyelvekkel kétségentűli, 's ugyan azért nyomosan is következteti, hogy az ősi lakból, u. m. az Altai hegy' vidékeiről vándorlottak ki az első finn, samojéd 's osztyák népcsapatok éjszakra és nyugatra; továbbá hogy a' török fajuakkal valamikor egy törzs alá tartoztak, a' mit már Rask nyelvtudományi úton régen mutogatott is, legközelebb pedig helsingforsi tanár Geitlin úr feltűnő grammaticai hasonlatosságokban még bővebben bizonyítgatott, ígervén a' maga részéről utazónk is, hogy azt visszatérte után legnagyobb világosságra hozandja.

Mi kár! hogy Castrén úr magyar nyelvünket nem érti! mert az általa csak mutatványkép közlött finn, osztyák és samojéd szófűzerben is több mint felerészben is mindjárt rá ismert volna a' magyar szókra, 's valóban sajnálni lehet azt is, hogy Bugát úr tagtársunk' indítványa siker nélkül hangzott el e' teremben, mely az újabb finn nyelvtudományi munkák' megrendelését és beszerzését célozta.

Castrén úr' szófűzére, mint már érintém, ha nem több, de bizonyosan $\frac{2}{3}$ részben tiszta magyar szókat foglal magában. Időm nem

volt mindenik szóról okadatosan kimutatni, minő betűcserék, kihullások, vagy megtoldások mutatkoznak egyik vagy másik ágazatjában a' finn nyelvnek, de hogy az itt most mindjárt Castrén után közlendő egyes szók meg meg annyi valódi magyar szók, azt tagadni nem lehet, 's az alaki átváltozások minden lépten nyomon bebizonyíthatók.

Illy tisztá magyar szók már Castrén úr' szöfüzérében :

1. *Aewa* samojédul = fő, lappul *oavve*, finnül *oavo*; mely két utolsó szók a' lap és finn nyelvekben épen azt jelentik a' mit a' magyar *agy* szók.
2. *Ameam* sam. = szopom, szopni; *ame* gyökből; finnül *imen* (ime gyökből), osztyákul *emem*: mindenik a' magyar *eme* szónak felel meg, honnan *emlő*, *eme* disznó stb.
3. *Haijel*, *kajel* sam. = könny, könnyecsepp, finnül *kyynel*, ez a' magyarkönnny.
4. *Halea* és *kaleja* sam., finnül *kala* = hal (piscis).
5. *Hybea*, *Hy* helyett sam., finnül *kuku*, *ku* helyett = ki? (quis)
6. *Hübea* sam., finnül *häpiä* = hiba, (gyalázat, vétek).
7. *Jaha* sam., finn. *joki*, lappul *jokka*, osztyákul *jeaga* = jég. Sok vízneveken e' szó feltalálható a' lapp, finn, 's siberiai földön.
8. *Jaleü* sam., finnül *való* (j = u, vagy v.) = világ, világosság — villám.
9. *Ji* és *vít*, sam., finnül *vesi* = víz.
10. *Jibeü* sam., *kipeü* finnül, beteget jelent; ez csak a' fölebbi 6. szám alatti *Hübea*, 's *häpiä* szók' módosítása, 's megfelel a' *hiba* szónak.
11. *Jiedaei*, *jedaei*, *jidea*, *jeti* sam., finnül *uusi*, oszty. *jidêp* = új (novus). A' betűcserékről Castrén jegyzeteit kell megnézni.
12. *Jien* sam., finnül *jännet*, *jänsi* = in. Castrén szerint nyílhúrt jelent.
13. *Joer*, *jier*, *jiel* sam., finnül *wäli* = fele, közepe.
14. *Jji*, *woj*, finnül *wäry* = vő.
15. *Jileäm* sam., fin. *elän* = élni (vivere).
16. *Il* sam., finn. *ala* = alá, alatt, alsó.
17. *Laek* sam., finn. *laska* = lassú.
18. *Lekaptam* *leka* helyett, finn. *leikka* = lukasztani, metszeni.
19. *Madm*, *mangam* sam., fin. *mainitsen* = mondom.
20. *Manj* sam., fin. *minä* = én, mi, mink.
21. *Maljem*, *marjeugam* sam., finn. *mureannan* = morzsolni, eltörni.
22. *Mejêu* sam., finn. *minjä* = meny.
23. *Mingam* sam., finn. *menen* = menni.
24. *Nie* sam., finn. *neiti* oszty. *nëng*, *né*, syrjän. *nyy* = nő (mulier).
25. *Njebeä*, *njewëä*, *njemeü*, finn. *ema* = eme, emlős anya. A' samojed nyelvben *nj*, *ng* igen sok szóban euphoniai előtétel, mint Castrén megjegyzi.
26. *Nim*, *name* sam., fin. *nimi* = nem (genus).
27. *Niseü* sam., finn. *isä* = ős (atya), az *n* itt is előrag.
28. *Nja*, *njang* sam., lappul *njalbme*, oszty. *njadim* = nyelv.
29. *Njalam* sam., fin. *nielen* = nyelem, nyelni.
30. *Njamam* sam., finn. *ammuni* = nyomom, nyomni, megfogni.
31. *Nji* sam., syrjän. *ji*, finn. *wyö* = öv.
32. *Pae* sam., finn. *paasi* = kö P. és k. gyakran felcseréltetnek.
33. *Paebi*, *paemeü* sam., finn. *pimiä* = homály.
34. *Paepitam* sam., finn. *väänän* = vonom, vonni.
35. *Param* sam. verbum neutrum, *paratam* v. activum, finn. *palan* és *poltan* = pirulni, 's pirtom; nb. a' samojéd nyelvben az *m* igerag legközelebb mindég csak az első személyt illeti, és csak távolabbról jelenti az ige' határozatlan módját.
36. *Peä* sam., finn. *puu* = fa.

37. *Pealeü sam.*, lappul *peüle*, cseremiszul *pele*, oszty. *pelek*, finn. *puoli* = fele (media pars).
38. *Pideü*, *pitsche sam.*, finn. *pesä* = fészek: a' *k* vagy kiesett a' sam. 's finn szókhan, mire gyakori a' példa, vagy hozzá toldatott, mint az osztyák *pelek*-ben = fele.
39. *Pingam sam.*, finn. *pelkään* = félek, félni.
40. *Puhuli sam.* és *punsir*, *punsi* helyett, finn. *wanha* = vén.
41. *Pu'um sam.*, finn. *puhun* = fuvom, fúni.
42. *Saen*, *Haem sam.*, finn. *silmä*, lappul *salbme* = szem (oculus).
Maga Castrén jegyzi meg, hogy a' samojéd *saen*, *saemból* lett, és ez a' *saemból*; az illy magányhang-változtatás gyakori e' nyelvben.
43. *Sarjo sam.*, finn. *sadet*, *saret* = sár, esőt jelentő szók.
44. *Sarva sam.*, finn. *hyvä* = jó. Endlicher chinai grammaticájában *hao* a' chinai nyelvben, 's ez összevág a' magyar *jó* szóval.
45. *Ser*, *sel sam.*, finn. *heliä* = fejér, világos; vesd össze *sár* szót az összevett *Szekszárban*.
46. *Seäi sam.*, finn. *syän* = szív.
47. *Sitjen sam.*, finn. *siütän* = szülni, születni.
48. *Taliem sam.*, finn. *piüllän* = tolvajkodni.
49. *Tallam sam.*, finn. *suljen* = tolom, tolni.
50. *Tjur sam.*, finn. *tuura* = tör, nyárs.
51. *To sam.*, syrj. *ty*, osztyák. *teu* = tó.
52. *Tu sam.*, finn *tuli*, cseremis. *tol* = tűz.
53. *Wa sam.* és *wat*, finn. *aita*, oszty. *oijt* = ajtó; tulajdonkép sövényt jelentő szók, az ajtót imez szók jelentik: *Njo sam.* = *aj* vagy *aj*, finn. *ovi*, osztyákul *ou*.

Ez utolsó, u.m. az 53. szám alatti szóra nézve felvilágosításul szolgálhat az *ajtó* szóról régebben kidolgozott czikkje kézirati glossariumomnak, mellyet most már befejezésül szerencsém van bemutatni azon hozzáadással, hogy a' finn, magyar 's török nyelvek közt egykor létezett szorosabb kapocs Castrén úr által kiemeltetve lévén; jövődre a' nyelvbuvároknak e' szempont méltó figyelmüket igényli, mire egyik szakosztályi ülésünkben már tavali academiánk' titoknokai által is némileg figyelmeztetve voltunk, ha nem olly kiterjedésben is, mint Castrén úr a' dolgot veszi, midőn a' finn, samojéd 's osztyák nyelveket is a' törökkeli szoros kapcsolathoz bevonat.

— Ezek után szóló kéziratban lévő *magyar glossariumából* az „Ajtó“ czikkelyt közölte, mellyben kétkedvén, hogy e' szó *aj* gyökér és *ajt* igéből származik, párhuzamot von közte, 's a' lapp, finn 's vogul, sőt a' samojéd és tatár-finn nyelvekben előforduló *aito*, *aita*, *aitaau*, *auto* stb alakok közt, mellyeknek jelentése többnyire a' magyar *út* szóával találkozik; legközelebb azonban a' török *aját* és *ajt* szókkal. Ezek mellett előadó e' szóhanggal más nyelveken is találkozókat figyelemgerjesztésül elősorolt.

— Az értekezőt *Czuczor G.* és *Fogarasi J.* rr. tt.váltották fel, amaz mint a' nagy szótár' szerkesztője, ez mint annak ellenőrző vizsgálója, 's bejelentették, hogy ők túl menvén az utasításon, melly a' szók' kimerítő értelmezését, úgy a' nyelvtani és szókötési vi-szonyok' előadását kívánja csak, az *etymológiát* is fel kezdék venni a' munkába, 's ennek felderítésére, hol szükségesnek látszik, a'

szók' más nyelvekkel *egybehasonlításába* is bocsátkoztak; mely kibővítése a' tervnek, miután több rendbeli ekkép dolgozott szócziók felolvasatott, köz helyeslést nyervén, kinyilatkoztatá a' két megbízott tag, hogy e' szerint közös munkával az eddig már elvégzett betűket kipótolandják, 's az egészet így folytatandják, mi által a' nagy szótár nem csak értelmező, hanem szónyomozó és összehasonlító is leszen. Az ülés kedvesen vevén a' szerkesztők' e' dicséretes buzgóságát, mellynél fogva feladásoknál teljesh és tökéletesb munkát adni vállalkoznak, azt, méltánylata mellett, a' nagy gyűlésnek is bejelentetni rendelte. Érdekes leszen a' felolvasott mutatvány cikkelyekről rövid említést tenni. Ilyenek: *Csap* fn., *csap* ige, mint hangutánzó; német, angol, francia, olasz, görög nyelvben találtató rokon igékkel összevetve. *Csák*, mely jelenti a' süvegnek két felé álló fülét, honnan *Csáko*, *Csánk*, *Csámpás*. *Csatog*, szinte hangutánzó. *Csőtör*, eredetileg *Csavar*, rokonai *Csetres*, *Csitri*, *Csutura*, jelent *negyedik* számot; feltalálható külön formák szerint a' sanscrit, zend, perzsa, kurd, hellen, latin, tót, francia nyelvekben. *Csőtört* erdélyi szólás szerint jelent *átmérüt* (diameter), mely középet, felét, teszi valamelly alaknak, honnan a' *csőtörtök*, kezdvén hétfőn a' napok' számítását régi mód szerint, épen *közepére*, *felére* esik a' hétnek. *El* határozó 's igekötő értelmét hasonlólag tömérdek nyelvben találhatni meg, főleg a' mennyiben távozást vagy közelítést jelent; ilyen a' német *eilen*, a' francia *aller*. Vétetik úgy is mint indulatszó, p. el a' harczba! Folytonossá tesz valamelly munkálatot, p. *elnéz*, *elvár* (sokáig vár); nyomatékot ad a' kifejezésnek, mikor értelme valaminek teljességét jelenti, péld. *elolvastam* valamit, azaz végig, teljesen átolvastam. Innen van az *elég* (el-ig, mint: mindig, mindig) mai értelme. Ide való az *illan* szó' eredete is. — *Fa* széles és tágas értelme magyaráztatván, azon kérdés tétetett *Erdélyi* által: vajjon az illy kitételeket: *fa kard* azaz fából való kard, hogyan kelljen írni, elválasztva-e vagy külön egymástól; mert van példa, hogy értelemzavar keletkezik ezen szabály' fel nem világításából, ugyan is más *ezüst sarkantyú*, más *ezüst hang*; első esetben az *ezüst* szó' értelme feloldható ez által: ezüsthöl való; de második esetben már ezen szók' segítségével oldhatjuk fel: *ezüsthéle*, vagy *ollyan* hang *minő* az ezüsté. Különböző leven az értelem, különbözőnek kell lenni az írásformának is. Mire az osztály abban állapodott meg, hogy első esetben a' két szó külön írásék, p. fa kard, ezüst sarkantyú; másodikban együvé, p. fafej, azaz buta mint a' fa, *ezüsthang*; ekkor meglátjuk a' különbséget illy írásban is *fa kép*, és *fakép*. — *Fej*, akkép van a' *fő* formához, mint telő, telv, telj, terő, terü, terv, terj. Használtatik átvitt értelemben, p. o. okos fej, azaz ész; tovább jelent személyt, életet, p. o. fejpenz; ismét átvitt értelemben, p. buzafej, káposztafej. Jelent az

épület' kitünő részét; folyók' eredetét; használtatik harmad szemé-
lyes birtokban, p. valaminek, jó reménységnek fejében stb.

Szilasy emlékeztetbe hozá annak eldöntését, minő viszonyban áll nyelvünkhöz, és mennyire tartozik rendszerébe, a' héber *cholem* és *surek*' theoriája? 'S nem nyugszik-e nálunk is a' hang úgy, mint a' héber nyelvben? Erre *Fogarasi* úgy nyilatkozott, hogy c' tan leg-
újabb vizsgálatok szerint nem alkalmazható a' magyar nyelvre, több
betünk, mint a' *h*, *j*, *v*, nem lévén egyebek közbeszúrásoknál; a' ha-
lotti beszédben is a' *v* rendesen ott szurattván be, hol a' hangzót
meg kellett húzni, 's ez csak *írásmód*, nem nyugalás.

KIS GYÜLÉS, FEBR. 15. 1847.

(*A' philosophiai osztály' részére*).

Kubinyi Ágoston tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen Kállay, Szilasy, Szontagh rr. tt. — Peregriny, Széchy II. tt. — Más osztályokból:
Bajza, Balogh, Czeczor, Gebhardt, Kiss, Luczenbacher, Sztrokay, Zsoldos rr. tt. — Erdélyi, Gaal,
Henszlmann, Walther II. tt. — Schedel titoknak, Lukács helyettes segédjegyző.

SZILASY JÁNOS rt.

szóbeli előadást tartott a' *világrendszer*' 's egyes tárgyak' *bölcsészeti*
felfogásában követett módszerekről, 's azok' szélsőségeinek mi mó-
don lehető közvetítéséről. A' m. évben u. m. egyszer a' *philosophia*'
legújabb mozgalmairól, másszor a' *philosophia*' legújabb rendszereiről
értekeztem. Most arról akarok szólni: honnan veszik eredetöket a'
különféle vélemények 's rendszerek, és hogyan kell a' tárgyakat
philosophiailag felfogni?

Hajdan szokásban volt központból kiindulni és így az aláren-
delt tárgyakra átmenni. Már Mózes e' szavakkal kezdi irását: kez-
detben teremté Isten a' mennyet és földet; azután egyenként előso-
rolja a' teremtményeket. Mózeset követék nagyobb részint a' régi
kor' philosophusai, felülről menvén lefelé a' tárgyak' felfogása-
's magyarázásában. Újabb időkben találkoztak olyak, kik megfordítva
alulról indultak 's mentek fölfelé; 's így tárgyról tárgyra menvén
keresték a' központot, melyben az egész világ, és a' világ' minden
tárgya egyesülne.

Másik módja a' tárgyak' felfogásának a' most említetthez bi-
zonyos tekintetben hasonlít, ámbár a' különbözés igen könnyen ész-
revehető. Tudniillik nagy hatása van gondolkozásunkra a' helynek,
hol születünk; a' körülményeknek, melyekben neveltünk; a'
kormányának, melly alatt vagyunk; a' religio- 's egyháznak, melly-
ben élünk, elannyira, hogy beszédeink, írásaink, könyveink, tet-
teink mindezeket visszatükrözik, a' miről könnyű meggyőződni a'
közéletben, és az ó, szinte mint az új kor' legjobb íróinak olvasásából.

Hatnak az említettem körülmények valamint egyes munkákra ugy egész tudományokra, sőt mindenre, mivel az emberi ész foglalkodni szokott. Azonban az új kor' némelly bölcselői itt is ellenkező útra tértek: tudniillik mintegy levetkeztvén minden előítéletet tárgyról tárgyra, fokról fokra mennek az általány felé. Elannyira: ha az előbbi gondolkozásmódot tekintélyen vagy történeten alapultnak mondjuk; az utóbbit önálló 's min eszünkön épített rendszernek mondhatjuk. Hogy ezen ön-alkotta gondolkozásmódnak is nagyobb befolyása legyen az írásra 's köz életre; a' tapasztalás és jobb írók' olvasása tanúsítja.

Úgy látszik: legtanácsosabb a' szélsőségeket távoztatni. A' központbóli kiindulás könnyen dogmatizmusra, a' tekintélyre alapítás könnyen ál hiedelemre vezet. Az alulról föl felé, a' központra irányzás talán scepticismusra; az egyesekről általányra menés, a' csupán önészre építés ha nem atheismusra, talán pantheismusra üt ki. Így tehát legjobb mindent bírálat alá venni, mindent criticaí alapra építeni. Igen, a' tárgyak' criticaí felfogása legillőbb philosophushoz.

— Ez után

KÁLLAY FERENCZ rt.

a' *magyar ősi vallást* hozván szőnyegre, különösen annak történetére kérte ki az osztály' figyelmét. Hogy a' magyarok' pogány vallásáról — így hangzott előadása — szertartásaikról, eldödeink' pogány neveiről, mythológiájokról, felette szűken folynak a' források, elég csak megérteni; maga Cornides, minden huzamos buvárkodásai mellett is, oly keveset tudott összeírni e' tárgyról, ismeretes munkájában (*De religione veterum Hungarorum. Viennae. 1791.*), hogy az a' tudomány' jelen állásához képest mint igen csekély kezdet tudványunkat sehogy ki nem elégítheti, a' miért nem csoda, ha a' Kisfaludy - Társaság e' fontos tárgyat pályakérdésül tűzte ki. És valóban az mind bölcsészeti, mind történettudományi tekintetben komoly figyelmet igényel, miután más művelt nemzetek e' részben is megelőzték bennünket, 's szerencsésb csillagzatok közt, mondhatni, szinte befejezték már az ide vágó munkálatokat, melyeknek mi küszöbét is alig hágtuk át. De ez sem csoda, mert a' ki belső viszonyainkat tudja, ismeri könyvtáraink' állapotját, az írók' nehéz sorsát, 's azon akadályokat, miket terjedelmes ismeretek' szerzésére le kell küzdeni, de félig sem leküzdhetők, az bizonyosan tisztán is fogja látni, miért tudományos iparkodásaink még mindig sánta lábakkal haladhatnak előre, és fognak is mindaddig, míg nemzeti köz érzelem 's a' kormány' segedelme fel nem karolják a' szellemi életre vezető köz ügyeinket.

Jelen ülésben tehát jónak látta előadó figyelmetessé tenni az osztályt egy, még 1818-ban névtelenül kijött illy című gyűjteményre: „A' nemes székely nemzetnek constitutiói, privilegiumai,

több hiteles leveles tárákból egybeszedve. Pesten. “E’ gyűjteményben közöltetik a’ 276. laptól kezdve a’ 295. lapig folytatva egy *régi székely pogány krónika* is, melly 1533-ban Sándor Menyhárt csíkszéki főúr’ házában családi levelek ’s hagyományok után latinul íratott hitelesen öszve, mint az aláírat mutatja: „*fide nostra mediante testamur András Mátyás, csíki törvényes ember mp. Veres Deák mp. Györffy Mátyás mp. István Gábor mp. A’ kik pedig közzülök deákalan emberek lévén keresztvonással megerősítettük jövődöbeli nagyobb bizonyásra.*”

E’ székely krónika bár 1818. már kiadva, előadó tudtára sehol illendő figyelemre nem lön méltatva; hallgattak arról tudományos folyóirataink, holott az mint belső tartalmánál ’s becsénél fogva drága kincse a’ magyar ősvilágnak, pogány szertartásainak, ’s polgári rendezetének, megérdemlene egy újabb de correctebb kiadást olly móddal, hogy azt egy magyar második Grimm Jakab’, vagy Lobeck Ágost’ felvilágosító tudós jegyzései kísérvék.

A’ gyűjtemény’ névtelen kiadója, mint biztosan tudja előadó, Székely Mihály volt, az erdélyi királyi tábla’ egykori elnöke, ki a’ krónikát bihetőleg a’ most is Csík székben virágzó Sándor családtól nyerte ki, mellynek érdekes tartalmából most már egy és más közöltetik.

E’ krónika szerint a’ székelység egyik fő népe volt Atilának, kinek idejében megszállotta Erdélyt, ’s annak elfoglalt részeit a’ törzsökök és nemzedékek közt (per tribus et generationes) *Hálon, Eulie, Jenő, Meggyes, Adorján, Abran* nemekben felosztotta. A’ magyarok’ kijöveteléig magok igazgatták köz ügyeiket rendesen választott tiszti hatóságok által, mellyeknek élén a’ fővezér vagy *ra-bonbán* állott, ki *Bondvárban* lakott, mellyet *Bond* nevű fővezér még a’ hunn birodalom’ enyészte előtt építtetett, hol a’ székely nemzet fontosabb dolgokban rendes köz gyűléseket is tartott, ’s vallásos ünnepéyleit végezte. Midőn hadra kellett indulni, vagy nemzeti ügyek ’s ünnepéylek végett összegyűlni, régi, még Scythiában is szokásban volt, tamarisk fából készült, kehely köröztetett a’ nemzet-ségek közt (ex cortice miristica factum, modoque variatum exstans poculum caliceum; vagy hanga fából? mert lejjebb cortex nucis miristicae áll), mellyből frígykötéskor vagy más ünnepélyes szertartásokkor áldomást ivogattak a’ főnökök. Utolsó székely rabonbán volt Zandirham, kit Árpád, mielőtt Munkácson keresztül az új hazába belépett, Bondvárban meglátogatott, ott hunn szokás szerint áldozott, ’s a’ kő táblákra felírt hunn törvényeket magának elsajátítá ’s azokat magyarjai közt kihirdetteté, mellyek körül belül egyeznek a’ hét vezérek által alkotott szövetségi törvényekkel, miként azokat Béla’ névtelen krónikája előadja. A’ székely és magyar nemzet közt illy módon létre jött frígynek emlékezetére három főmagyart hagyott hátra Árpád a’ székelyek közt, hogy köztök rabonbáni tiszt-

séget folytassanak, u. m. *Oupoletet, Aport, Ugront*. Az első Zandirham' fia volt, magyar anyától (ex Magor Zápor genere), ki is, minnekutána fia megházasult, rabonbáni lakot építtetett számára moldvai földön a' blakok vagy oláhok' beleegyeztével, hová a' szent kehely is áldozat' tétele végett átvitetett. A' *terra Turcarum*, mely kifejezéssel a' krónika él, Moldvát illetheti csak, az egyes helynevek és később viselt dolgok is oda utalnak, mert *Sósmező*, hol Oupolet' fiát megverik, ma is határszél az olytozi vámvonalnál, melynek egy része moldvai birtok. Apor Sándor' fia is, István, még sokkal későbbben felosztván földbirtokát három fiai közt, a' krónika szerint „terra Turcarum post terram Vacsárk obtingit maximo natu Stephano“; a' fő rabonbán' leánya is, *Majrania*, Moldvában menvén férjhez Basilhoz, őt a' kisebb rabonbánok Szeret vizén túl elkísérték. Első Endre magyar király alatt már a' moldvai székely magyarok külön vezért is választottak magoknak, u. m. Sándor Lászlót, ki azonban az erdélyi székelyek' főigazgatójától függött, „et sic terrae post alpem septem sylvarum Ladislaun Sandour legatum ad Polonos per Andream missum supremum sibi ducem elegerunt, dependentem tantum a' rectore gentis siculicae.“ A' *siculi post terram Gúmez habitantes* is csak ezen moldvai magyarokra érthetők 1049. körül, mikor már több csángó magyarokat említ a' krónika, kik a' besnyők ellen csatáztak, u. m. *Csangour Eleket* és *Pált*, a' vitéz *Káb'* fiait. E' csángók még pogány hitűek voltak, vezérök *Dutka Basil* (tán a' Majrania' férje?) Csík székre is átütött, hihetőleg a' keresztyén hitűek ellen harczolva, 's kezét fogva a' még meg nem tért székely rokonokkal. A' krónika őt nyilván *csángók'* vezérjének írja, kiket aztán *Mikó* nevű híres vitéz üzött ki, ki Mikóvárat is építé Csík székben. A' csángókról még 1411. említést tesz a' krónika, mikor Sándor János Csík, Gyergyó, Kászon székek és a' *csángók'* főtisztének elválasztott Stribrits (ez hibás írás lesz Stibor helyett) vajda' ide ében. Megemlíti a' krónika a' keresztyén vallás' terjedését a' székely földön szent István alatt, ki Gyulát, Oupolet fia Apor Sándor' segítségével győzte le, 's ez a' kehelyt magához vévén nem engedé többé meg a' pogány áldozatokat, de e' tiltó parancs miatt sokszor véres csatákat kellett neki feleivel kiállani, kiknek pogány nevei a' krónikában elősoroltatnak. Azoknak értelmezése jelenben kívánatos volna; általában véve hemzsegnék abban a' pogány nevek, 's nagy szolgálatot tenne azon nyelvtudós, ki azokat alaposan megmagyarázná, mert a' tisztségek és régi családnevek, mint a' krónika is megjegyzi, a' keresztyén vallás' felerőltetése után feledékenységre mentek, megtiltott a' nemzetnek az azokkal élhetés: „Unde factum est, ut plures viri nobilissimi milites siculi ascendentes suos ignorarent, et literalia etiam conburerent.“ A' székely földön ma is legtöbb őshangzatu magyar család- és helynevek maradtak fenn, melyeknek egybegyűjtése a' majd mindjárt

következő indítvány' egyik pontját teendi, kivált hogy a' krónika is jegyzetlenül nem hagyá, hogy a' kemény tiltó parancsnak sokan nem engedelmeskedtek a' székely földön.

A' polgári belszerkezetre is felvilágosítást nyújt a' krónika. Az egész nemzet a' fő rabonbán' igazgatása alatt állott, kihez méltóságban 's hatalomban legközelebb állottak *Gyula* és *Horkáz*. Hogy a' tisztségek Constant. Porphy. *Gylas* és *Carchan*, 's a' sz. László' törvényeiben rosszul írt *Tarchas* tisztségekkel egyek, elég megemlíteni; de hogy a' *Gylas* alatt gyűlést, a' *Carchan* alatt *Kárbánt* vagy Podhradczky szerint *Kádárt* kelljen érteni, nem hihető. A' *Gylas* csak görögösített leírása a' Gyula névnek, mint Sulla' nevét is *Σύλλα*-nak írták; az *s* betű idegen nevekben csak görög ragozat, a' mit már 1740. a' „Religionis christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta“ czimű értekezés' költött nevű írója Gabriel de iuxta Hornad megjegyzett. 'S valamint a' Gyula, úgy a' Carchan (helyesben turkul *Tarchan*, mongolul Darchan) hivatalnevek a' turk-mongol népek' történeteiből felmutathatók. Így szent László' törvényeiben említett *Jokergech* is (rerum fugitivarum collector) erőltetve olvastatott *jót kergetőnek*, vagy Révaival *jó kérdőknek*, mert az nem egyéb mint a' mongol *Jergatschi* hivatalnév; az illy tisztsíveselő, mint bíró' segédje, a' bírói határozatok' végrehajtásánál jelen volt, apróbb pereket maga ellátott, 's a' bírói meghagyásokban ide 's tova szét küldöztetett. Bővebben itt kiereszkedni nem lévén sem idő, sem hely, csak azt érinté meg előadó, hogy a' turk 's mongol nyelvek' segédelmével a' hunn, avar, kozár 's magyar pogány személy- és tisztségnevek' értelmezésében igen sokat boldogulhatni. — A' krónika szerint már a' székely nemzet' fővezére állandóan Bondvárban lakott, onnan igazgatta és vezette a' köz ügyeket Gyula és Horkáz' befolyásokkal; minden fő Horkáz alatt öt kisebb méltóságu rabonbán, minden kisebb rabonbán alatt két százados állott a' lovag és gyalog rendből, három kisebb rangu Horkáz a' nagyobb rabonbán' parancsától függött, három illy nagyobb rabonbán a' *kisebb Gyula*' kormányja alá volt rendelve, kit *fő horkáznak* is neveztek, 's az itt megneveztek felett állottak a' *nagy Gyula*; és a' fővezér, vagy kormányzó „qui duo in omnibus in apice generationum, atque lineas generationis habebant locum in evehendis castris, in edicendis iuribus sacris et profanis, in praeceptis communitalis ex- tradandis, in puniendis transgressoribus mandati communitalis, quae iura exercuit rector supremus in praesentia Horkáz maximi et Gyulae.

A' krónika régi irományokból van öszveszedve, az nem egyéb kivonatnál, mellynek készítője maga sem értette már sok helyt az általa használt kútföket, miért egyet mást a' tudomány' veszteségére kihagyott, például a' fővezérek' nevei' elősorolásában azt jegyzi meg, hogy soknak neve görög betűkkel volt leírva, a' mit nem olvashatott. Régi irományokra mutatnak a' krónika' ime' szavai is:

„in actis a Radago gothorum rege ad nos usque allatis, et modo in aedibus domini nostri exstantibus,“ másutt mondja: „et haec conscripta ex actis 153, cartis 3, in compendium reducta, non plus scripta quam minus exscripta ob compendium.“ Hogy a' kehelybe embervér töltetett, 's abból ittak szövetségkötéskor, vagy törvények' alkotásakor, a' krónika nyilván megemlíti sz. László' idejéből is, mikor a' leányfiutás' törvénye a' székely földön létre jött.

Ennyit rövideden a' különben is rövid, de fontos tartalmu krónikáról. A' székely régi nemzetségi törzsök és ágazatok' nevei abban csonkán 's hibás leírással vagynak előadva; úgy látszik, hogy Csik és Háromszékre szorítkozott a' kivonat, 's mivel előadó, szolgálat' ideje alatt a' székely földön többször hallotta, hogy a' nemes Sándor család még mindég birtokában volna a' régi irományoknak, és magának a' pogány időszaki kehelynek is; az előadó' indítványára határozat költ, miszerint a' krónikairó' forrásai, ha még fennvolnának, hiteles másolatban megszereztesse: hogy azok' segedelmével a' magyarok' ősi vallásáról részletesb és hiteles ismeretekre tehesünk szert. *Luczenbacher* rt. megjegyezte az előadás' folyamatjában, hogy a' *Gylas* és *Carchan*-ról Constantinus Porph. világosan mondja, miszerint azok nem sajátnevek, hanem méltóságok; hogy egyébiránt e' székely krónika Anonymust itt ott felvilágosítja, de hogy eredetie eddig hiába kerestetett. Tán lesz sikere ez újabb lépésnek.

— Ezek után a' *titoknok* a' *philosophia'* történetére *Magyarországhban* és Erdélyben kérven ki az osztály' munkás részvételét, nem e' történet' egyhamari megírását, hanem az annak teljes, kimerítő, és részletes kidolgozhatására megkívántató adatok' egybegyűjtését, 's ezeknek alapján e' történet' egyes részei' előkészítését indítványozá. Erre pedig szükségesnek látja a' kérdést egyelőre a' következő részekben tárgyalni: Melly nyomai vannak a' (scholastica) *philosophia'* műveltetésének és taníttatásának hazánk' klastromaiban, a' legrégebb időkől fogva hitujítás' behozataláig Magyarországhba? különös figyelemmel a' benedekiek' és szentpáliak' iskoláikra. A' hitujítás után támadt szabad világi iskolákban mikor, hol és kik által mi kezdett a' *philosophiából* taníttatni, 's melly szerzők vagy rendszerek szerint? így a' jezsuiták' collegiumaiban is, különösen a' nagyszombati egyetem' felállítatása óta, a' szerzet' eltöröltetéseig, 's az iskolarendi szerzet' tanodáiban? Ezeket a' *philosophiai* szerzők' és munkáik' történeti és bírálati ösmertetése egészítené ki. Az indítvány egész terjedelmében elfogadtatván, az osztály, az indítványozónak írásban beadandó javaslata' nyomán bizottmányilag tárgyalandja e' kérdést, 's a' kivitelre szükséges lépéseket a' legközelebbi osztályülésben el is rendelendi.

— Következett *Szilasy János* rt. előadása, mellyben a' *philosophiai műnyelv'* ügyét hozván szőnyegre, kimutató annak szükségé-

gét, hogy az osztály e' műnyelv' megvizsgálása, kiegészítése 's megállapításában munkás legyen; melly ügy' fontossága egyhangulag elismertetvén, 's ideje is itt lenni tapasztaltatván, hogy az academia e' részben tevőleg felszólaljon, az osztály bizottmányilag e' munkálkodás' módja felett tanácskozni fog, miszerint az így készülendő javaslat' nyomán a' legközelebbi osztályülés immár magához a' dologhoz láthasson.

KIS GYÜLÉS, FEBR. 22. 1847.

(A' történettudományi osztály' részére).

B. Eötvös József tiszt. tag' elnöklete alatt

Jelen Pulszky Ferencz tiszt., Bajza és Luczenbacher r., Bártfay, Henszlmann, Karácson és Walther lev. tagok. — Más osztályokból: Kubinyi Ágoston tt. — Balogh, Frivaldszky, Kállay, Kiss, Szilasy, Sztrokay, Vörösmarty rr. tt. — Erdélyi, Gaal, Széchy, Tasner ll. tt. -- Schedel titoknok, Lukács helyettes segédjegyző.

HENSZLMANN IMRE lev. tag

hivatalos tudósítását olvasta fel a' marmaros-szigeti ref. templomban, a' mészréteg alatt fenmaradt régi falfesteményekről, miknek másolatai 's némelly történeti adatok Lugossy József lev. tag' közléséből, az előadónak véleményadás végett kiadattak. A' tudósítás így szól:

1844-ben a' m. szigeti templom' némelly helyén történetesen lecsván a' meszelés, az alatt régi frescoképek tűntek elő, miket másolatban Lugossy József l. t. az academiának megküldött. E' képek, hogy azokat magyarázzam és korukat meghatározzam, nekem tavál átadattak. Azonban sok tekintetből kívánatosnak látszott az egész templom' alaptervét és felrajzát bírni, hogy így valamint a' képek' elhelyeztetéséből, úgy a' templomnak egész építészti stíljéből a' képek' jelentőségére viszkövetkeztetést lehessen vonni. Kívánatunknak pár hét előtt megfelelvén, alkalmat adott magyarázásomra tagtársunk, mit a' történeti szakosztálynak szerencsém van előterjeszteni, figyelemztetvén azon tetemes nehézségre, melly kikerülhetlen ott, hol eredeti mű' stíljére csak másolatból, még pedig itt nem a' kellő ismerettel készített másolatból, következtethetünk egyedül.

Tekintvén a' templomnak beküldött két rajzát, és feltevéen, hogy ez hű, megjegyzem, miként a' templom két külön korszakban épített részből áll. Régibb része, t. i. a' fő és két mellékhajó, és a' négyszögű torony falai a' XII-ik században építettek; erre mutat minden arány és elrendezés; erre a' négy négyszegű oszlop' idoma a' középhajóban, erre mutat főkép a' bekerítő falak' felülről vastagsága, kivált ha azt a' templomnak igen csekély magasságához hasonlítjuk. Későbbi korban, midőn az oldaltámok'

rendszere (das Strebensystem), mint p. o. azt ugyane' templomnak újabb koru oltárhelyénél is kifejlödve látjuk, a' falakat gyöngébbekké tette és tette, mert a' kerítő falakból kinyúló oldaltámok a' boltozatok' viselésére elegendők valának, 'sa' falaknak csak bekeritnikellett, nem pedig boltozatot is támogatni és viselni. Hogy pedig a' régibb templom nem elébb, mint a' XII. században épült, ezt minden bizonynyalállíthatni azon okból, hogy az elrendezés egy bizonyos alapszám vagy vonalból fejlesztetett, melyet a' közép hajó' szélessége tesszen 's melyet egységnek szoktak nevezni. Nevezetes a' templom' régibb részében a' toronynak elhelyeztetése, mely az épületbe benyúló falaival azt hosszának egy harmadától fosztja meg, bolott illy tornyokat különben, hogy a' templom' terét meg ne kisebbsítsék, annak homlokfala eleibe volt szokás építeni, egyébiránt e' szabálynak másutt is van kivétele, (p. o. a' híres gelenhausi templomban, hol a torony ép úgy, mint a' m. szigetiben, bele épült a' hajókba); nevezetes továbbá az, hogy a három hajó nem parallelogrammban épült, hanem hogy oldalfalai az oltárhely felé összébb szorulván, a' három hajó' belseje szélesebb a' bemenetnél, keskenyebb az oltárhely' közelében. — A' templom' újabb részét teszi az oltárhely, mert a kifejlett támrendszer, mely itt alkalmazva van, csak a' XIII. század' közepe felé fejlődött ki, e' rendszer jellemezvén főképen az ónémet stilt és ezt leghatározottabb módon elkülönöztén az ugynevezett régibb román stiltől, melyben a' templom' régibb része is épült. A' beküldött kicsiny rajz nem elegendő arra, hogy az oltárhelynek keletkezési idejét pontosabban meghatározhassuk, mind a' mellett körülbelül ezt a' XIV. század' első évtizedeiben hihetjük befejezettnek, mind egész idomából, mind azon tapasztalásból, miszerint sok régibb templomnál (nálunk p. o. a paulinusok' templománál a' budai hegyekben) a' félkörű román oltárhely ugyane korszakban változtatott át sokszegű ónémet oltárhelyllyé; 's ezen változtatás által az oltárhely egyszersmind meghosszabbított, 's nagyobb tért nyert a' megszapordott papság' magába fogadására.

Valamint az épület különféle korból származik, úgy falképei is különféle korbéliek. Ugyanis az oltárhely' délszaki oldalán és legközelebb a' közép hajóhoz látjuk a' legrégibb képet, mely életnagyságban sz. *Györgyöt* ábrázolja, midőn ez lóhátról a' sarkányt dárdájával leszúrja. E' képet egykorunak tartom magával az oltárhely' építésével; okaim pedig a' rajzolásban észrevehető aránytalanság a' tulfeszített szigor utáni vágy és a' technikai képesség közt, mely aránytalanság minden művészet' első kifejlődése vagy feléledése' korában elő szokott fordulni. A tulfeszített szigor utáni vágyakodás okozá, hogy midőn a' lovag és a' ló en profil vannak rajzolva, mindkettőnek feje mégis en face jelenik meg, szintugy mint az egyiptomiak, megfordítva, a' fejeket mindig en profil, a' testeket pedig en face rajzolák. A' szigornak követelései, mennyiben a' rajzolást illetik, észrevehe-

tők a' mozdulatokban is, melyek a' kellő technica' hiánya miatt inkább erőtettek, mint erőteljesek, mit leginkább láthatni azon feltűnő megerőtetésben, mivel a' lovag lábát a' kengyelvasban a' föld felé csaknem lehetlen módon leszorítja. Ide sorozhatni még a' rajz' ősi egyszerűségét is, mely inkább csak jelent vagy körrajzol, mint bevégez, kivált a' jelentékeny és kevésbé jelentékeny közt középben álló dolgoknál, mert a' fejekben a' szigorubb jellemzés utáni vágy tagadhatlan; valamint olly szigort olly részeknél is inkább látunk alkalmazva, mik kevesebb nehézséget gördítenek a rajzoló elébe, értem a' ló' szőrözetét, minőt már a' legrégibb, ugynevezett archaii hellen stilben igen nagy pontossággal tapasztalunk kifejezve, értem a' sárkány szárnyát, 's értem a' lovag' alczombjának és lábának vas ruházatát. Azonban e' belső jeleken kívül vannak számos külső jelek és okok, mik képünket ujjabb korba, mint a' XIV. század' kezdetébe, helyezni tiltják. Illyen okokat pedig a' ruházat és a' felfegyverkezés nyújtanak, a' lovag' ruhája bivalbőr mellényből állván, mellyen semmi öv a' derék körül; hasonlókép a' paizs igen régi idomu, mert regibb paizsidomot, mint négy és háromszegüt nem ismerünk, miénk pedig négysegű. Ősi korra mutat a' lónak nagyon egyszerű felszerelése 's azon körülmény, hogy semmi zabolázni való szert nem veszünk észre, végre hajazatának elrendezése.

E' képpel szemközt az oltárhely' éjszaki részén, a' középhajó' és a' sekrestye' ajtaja közt négy, 5 lábnyi magosságu, alakot látunk, mellyek' kétközépsője ugyanazon nő személyt, két szélsője ugyanazon koronás férfi személyt ábrázolja. A' *tárgy az alexandriai sz. Katalin martyr' legendájából van véve*, 's ez kettős jelenetben van előadva, először midőn Maxentiust, a' romai császárt, akadályozza a' pogány isteneknek áldozásában, másodsor midőn a' trónusán ülő királyt a' keresztyén vallás' igazságáról meggyőzni igyekszik. E' véleménynek nem árthat azon körülmény, miszerint trónusán a' császár szakáll, bajusz és köpeny nélkül van előadva; áldozat közben pedig bajuszosan, szakállosan és köpenyegben jelenik meg, mert illy eltévesztés a' középkori művészeknek egyszerű naivságok miatt gyakori volt; 's azért is képünk' festője sem tudta az áldozó császárt más helyzetben képzelni, mint összetett kézzel, keresztyén módon imádkozva, és egy különös idomu oszlop talapján térdepelve, mellynek teteje ép állapotjában alkalmasint valami romai istenséget viselt. Az e' négy alak rajzában felütlő nagyobb könnyebbség és a' ruházat' ránczainak folyékonyabb rajzoltatása e' falképet legtávolabb a' XV. század' első felébe helyezik vissza; bizonyos levén, hogy a' XV. század' fele körül általában elharapózott azon modor a' redőzetek' felfogásában, mellyet már a' van-Eyckok használtak, 's melly a' ruháknak számtalan, igen apró és szegletes redőkbe töretésében áll; illy apró redőzeteket képünkben nem látunk. E' jel azonban nem elegendő képünk' korának meghatározásá-

ra, mert az apró redők a' következő képeken sem láthatók, miket a' XV. század' második felébe kell helyeznünk. Szükséges tehát hogy más jelekre is figyelmezzünk, még pedig külső jelekre is; mert a' kérdésben levő kép' másolatai az eredetiek' szellemét nem kellőleg adják vissza. E' külső jelekhez pedig Katalin' egyik alakjának övedzett ruháját (régibb korban a' bő ruha leggyakrabban csak zsinórral lévén felkötve 's mint övvel tartatva), Maxentius kettős úju kötötését, nadrágszárának kettős színét, czipője' alakját, végre és főképen kesztyűjét számítom, melly jelek összevéve a' XV. századra mutatnak. És e' kornak a' nem csúcs-, hanem körivű trón sem mond ellent, mivel az egész középkor' lefolyása alatt mutathatunk körivű butort vagy más tectonicai műveket is.

Közelebb az oltárhoz és a' sekrestyének ajtaja által az előbbi képektől elválasztva, a' lehullott meszelés alatt két különböző koru kép jelent meg. A' régibb festés alkalmasint egykoru volt az előbb előadottal, és annak mintegy folytatásául sz. *Katalin' martyriumát* ábrázolta, mire a' jobb szegleten azon angyal mutat, ki a' vértanu' lelkét mennyországba viszi; a' régibb képhez tartozik sz. Katalin' felső testrésze is, és megrongált bal keze, mellyel az őt jellemző szeges kereket tartja; innen pedig lefelé és bal, azaz a' templom felé, mint azt rajzunk mutatja, ha hű, a' régi fresco a' falról letört. A' régibb képhez tartoznak még annak bal felül eléforduló fegyvervégei; a' fegyvereket alkalmasint azon romai katonák tartván, kik a' legenda szerint a' szentnek lefejeztetésénél jelen voltak; ugyaneide tartozik végre a' kép' felső részének hosszában elnyúló angyal is, kinek jelentését a' jellemtelen rajzolásból meg nem ítélhetni, hacsak őt a' martyrium' tanujának általában nem akarjuk tekinteni, mire számtalan példák jogosítanak, azonban akkor alig tudhatni leeresztett kardjának jelentését, hacsak hegye alatt Maxentius' alakját nem képzeljük, melly elveszett. Hasonlókép nem magyarázhatom az angyaltkörülfogó vérereket, mellyek' hasonlatossággal ugyanilly vérerek a' martyr' testét is beszegélyezik; vagy talán e' vérerek a' szűznek vesszőztetésére emlékeztetnek, mellyre, igaz, a' legendákban mindenütt nagy tekintet vagyon.

Nem tartozik a' régibb képhez az angyal sem, ki a' martyr' lelkét mennybe viszi, sem a' térdén esdeklő szentnek alakja, sem pedig a' fegyver' hegyei alatt levő angyal, ki kiterjesztett ruhadarabon egy felírást tart. A' térdelőalaknak valamint ruházata, ugy felfogása is túl fekszik a' XV-ik század' első felén, szintúgy az angyalnak felfogása is. Legvalóbbszinű tehát, hogy ezen alak nem más, mint ugyanazon jóltevő vagy donator, ki a', nem tudjuk mi okból, megrongált régibb kép' elveszett részei helyett a' rajzunkban mutatkozó újakat, valamint az alsó kép feletti festvényeket is festette. E' véleményt azon körülmény is erősíti, mikép az újításban Katalin *nem csak martyrként, hanem mint győzodelmeskedő is jelenik meg*, jobb kezé-

ben tartott kardját a' lábainál fekvő Maxentius' koronázott fejére szegezve; e' fölfogás nem levén újítás, mit számos régi rajzművekre támaszkodva Ribadineira Péter „Flos sanctorum“ című munkájában bizonyít sz. Katalinról mondván „Communiter depingi solet dextra gladium tenens, vel pede caput imperatoris premens, quo significatur gladio eam martyrium consecutam victoriam a tyranno retulisse. “A' kép' alsó részének ujjabb keletkezését, ha a' másolat e' tekintetben hű, annak nagyobb határozottsága a' rajzban és a' színek' szembeötlő elevenebbsége is mutatja. Valamint a' kép alsó része, úgy a' donator' feje fölött lebegő angyal is ujjabb a' régi képnél; a' legsajnosabb itt az, hogy az általa tartott felírásnak nagyobb része, 's épen az, melly az ujjabb képek' keletkezése' idejét legbiztosabban megfejt-hette volna, elrontatott, 's így olvashatlanná lett. Mi ebből olvasható, kezdete t. i. : Anno domini millesimo; 's ezután három C. az első sorban; a' második sorban alkalmasint a' donator neve, talán István vagy Stephanus Durpttorf (melly nevet, ha léteznék, a' város' régi okirataiból vagy jegyzőkönyveiből lehetne felderíteni) és annak állása vagy hivatala; a' harmadik sorban végre talán „a novo repingi fecit.“ Legnevezetesebb itt az esztendő, mire nézve a' tisztelt beküldővel, Lugossy urral, egyet nem érthetek, midőn ő a' negyedik C-nek helyet nem talál; holott ha az angyal' felmaradt bal keze' helyének nyomán az általa tartott felírási lepel' idomát kiegészítjük, a' harmadik C után még legalább öt hat betűnek kellett következnie, hogy így a' felírásban az egyforma elrendezés eszközölthetessék. Következett tehát nem csak a' negyedik C, hanem alkalmasint egy-néhány X, és még néhány egyes is; mert ezt követeli az elrendezés, 's ezt követeli még inkább azon stíl, mellyben ugyanezen fölírásnak tartója fel van fogva.

Ezen alsó kép fölött másolatunk egy másikat mutat, mellynek alakjai sokkal kisebbek az alantabbéinál, t. i. mint a' beküldő ur mondja, mintegy 2 lábnyi magasak; van pedig ilyen alak kilencz, ketteje még a' régibb kép' terére ereszkedik le, a' többi hét e' kettő és a' nagyobb kép felett van, mindnyája löczákon ül, 's kezében, egyet kivéve, könyvet tart; van közte négy öreg, a' többi fiatalnak tetszik a' másolatban, és feltéve hogy ez hű, kettőben a' zsidó jellem mutatkozik. A' kapcsolatot, mellyben e' gyülekezet a' többi képpel áll, melly ugyan e' falon előfordul, és egyenesen Katalin' legendájára vonatkozik, e' gyűlésben *azon gyűlést ismerteti velem, mellyet Maxentius szent Katalin' meggyőzésére összehítt* 's mellyről Metaphrastes, Surius, Ribadineira és általában minden író tesz említést, ki sz. Katalin' legendáját bővebben előadja. A' sz. szűz' ékesszólása által megrendítettett Maxentius t. i. 50 nem keresztyén bölcset minden nemzetből összehítt, hogy amazt állításai' és a' keresztyén vallás' alaptalanságáról meggyőzzék; azonban, mint a' legenda beszéli, épen az ellenkező történt, azaz sz. Katalin a' bölcseket nézetei' alapossá-

gáról annyira meggyőzte; hogy ők is keresztyénekké levén, az e' miatt felbőszült Maxent által megégettetésre ítéltettek. A' legenda ezen 50 oratorok közt egyet, egy öreget emel ki, mint azt, ki Katalinnal vitakozott és legelső hódolt neki; mire a' többi bölcs, fejökre le levén győzve, további vitatkozásba bocsátkozni sem akart; ez öreget festészünk is a' kép' közepére helyezte, baljába nyitott könyvet adván, mellyre jobbjával mutat, mert a' legenda szerint, mindkét párt írott tanúságra hivatkozik, az öreg orator Homerra és Hesiodra, Katalin pedig a' Sybillákra. Képzeltetjük a' régi még pedig nem igen ügyes festész' aggodalmát, midőn feladataul vált egy számos tagból álló gyülekezetet előadni, és mi több, e' tagokat úgy jellemezni, hogy a' legenda' kívánata szerint különféle nemzetségek, de e' mellett mégis ugyanazon foglalatosságok künjenek, azaz egység a' különféleségben. És mit tett ő, hogy e' kelléknek megfelelhessen? Ügyessége' hiányában külsőségekhez ragaszkodott 's így a' hasonló foglalatosságot, az egységet jellemezte könyv által, mert a' középkor a' bölcslet, az orator, a' bölcsészt könyvtől nem tudá elszakítani, a' különféleséget pedig jellemezni törekedett, mint tudta, különféle kor és ruházat, de főképen különféle fejfedőzés által, a' 9 alak közt egyetlen egy sem levén, kinek feje be nem volna fedezve, és egyetlen egy fedezés sem fordulván elő kétszer, de tudjuk, milly változékonyság létezik az 1500 körüli fejfedezésekben, sapkában, süvegekben, fejkötőkben, sisakban s. e. f.-ben; mert hacsak az 1493-ban megjelent nürnbergi krónikát és Dürer műveit tekintjük is, nem kételkedhetünk, mikép festészünknek alig lehetett valaha nagyobb tére a' választásra e' tekintetben, mint épen saját korában; 's így nem csak az akkori keresztyének' különböző sapkáit találjuk nála, hanem zsidó kalpagot is. Hogy az itt előforduló bővebb ruhák' redői nem apró töretűek, arra nem magyarázhatjuk, miként e' festmények nem ezen modor' korába, hanem másba valók, mert e' modor' jelen nem léte onnan magyarázható, miképen festészünk általában felöltő ügyetlenséggel kezelte a' redőzetet annyira, hogy e' tekintetben még az övét megelőzőt szomszéd festmények' felfogását sem érte el; és tűrhetővé csak ott válik, hol a' ruha' feszeesebb volta miatt inkább az általa fedett test' idomához simul.

Szilágyi János szigeti lelkész ur' hozzánk küldött irataiban egy harmadik képről tesz említést, melly e' második fölött létezett, úgy szintén más falképről, melly a' középhajót az oltárhelylyel összekötő úgynevezett győzedelemívet foglalta el, és alkalmasint az üdvözítő' társaságában keresztre' feszített egyik latort ábrázolta, mire a' hely igen alkalmas, mert a' feszületet az ezen ív alatti úgynevezett győzedelemgerendára volt szokás helyezni: azonban e' két kép nagyon rongált állapotban találtatván, és nekünk nem küldetvén meg másolatban, arról a' lelkész ur' igen töredékes leírása után egyáltalában nem mondhatni határozottabb véleményt.

Az ötödik kép, melynek másolata beküldetett, a' középhajó' délszaki ésa' toronyhoz legközelebbi szögoszlopa' fejezetén találtatott; ábrázol pedig egy templom' homlokzatát három csúccsal és négy köridomu toronnyal. A' templom felett négy angyal lebeg, kinek két szélsője három huru hegedűn, két középsője pedig guitarreféle hangszeren zenél. A' kép alatt a' következő két felírás olvasható: „Damianus cum amica sua formosa Maria pulchra sponsa Incarnationis domini M.CCCCLXXXV“ és „Damianus de Husth amica sua de Ziketh XXXV.“ E' Husthy Döményt donatornak tekinthetnők itt, ha más példára is emlékezhethénk, miben hitvesét vagy mátkáját a' szentelési feliratban dicsérni merete volna e' korban a' vallásos jóltevő, egyébiránt ha a' felírást csupa esetlegesenek tekintjük is, az amica formosa kidicsértetése mindig felöltő marad. A' falkép maga alig régibb 1485-nél, mert ez időben fordulnak elő leginkább hasonló stíleben előadott épületek, ilyeneket látunk Bátfán a' templom' székein, ilyeneket másutt is; az előadás pedig az *apocalypsis' mennyei Jeruzsálemére emlékeztet a' templom felett lebegő zenélő angyalaival.*

Magyarázatomat befejezván, alkalmat veszek egy kéréssel járulnom a' tek. osztályhoz, mely a' középkori régiségek körüli gondoskodást illeti hazánkban. Elöttünk fekszenek másolatok oly falképekről, miknek régisége nemcsak nálunk, hol egykorukat csak Kassán ismerék, hanem általában és mindenütt a' legnagyobb figyelemre méltó; 's íme alig mutatkoznak szerencsés esetről fogva e' képek, 's a' türelmetlenség azokat tüstént elrongálja, bemeszelteti, úgy hogy azokat most már csak kinem elégitő másolatokban bírjuk. Másutt illy régiségek méltán a' nemzet, nem pedig egyes makacszkodó községek' kincseiül tekintetnek; 's ha ezek a' régi művészetet tűrni nem akarják, példányai tőlök elszedetnek, mi szinten itt is megtörténhetett volna, ha a' frescók vászonra huzatnak, és a' nemzeti museumban őriztetnek: de illy eljárás csak az ország' hozzájárultával, csak törvény' útján előkészíthető; azért kérésem oda járul, hogy a' tekintetes osztály a' mai ülésünkben felolvasandó és a' Kassa-Eperjesen összegyűlt természetvizsgálók' VII-ik gyűléséből academiánkhoz írt folyamatahoz csatlakozzék, és országgyűlésünket arra kérje, hogy a' hazai régiségek körüli gondoskodást a' törvény' útján eszközölje; de addig is, míg e' célzt megközelítendjük, kérem a' tekint. osztály' annak eszközlésére, hogy legalább az előttünk fekvő igen érdekes másolatok a. t. társaság' Évkönyveibe felvéttessenek, 's így köz ismeretre jussanak.“

Az ülés, megköszönvén a' tudósító tagnak a' fenforgó tárgy körüli fáradozását; a' szigeti frescoképeknek az Évkönyvekben kiadását ajánlja a' nagy gyűlésnek; az iránt pedig, vajjon a' tudósító által a' festvényekből kiolvasott vagy ahhoz hasonló névnek találtatik-e a' szigeti levéltárak' írományaiban egykoru nyoma, a'

szükséges lépés elrendeltetett. 'S miután még a' *titoknok*, mint a' frescofestésnek hazánkban legrégibb maradványaira, a' Beczkóvárban létező ablakfal-festéseket említette volna meg; érdemleges tárgyalásba vétetett:

— A' m. orvosok és természetvizsgálók' *kassa-eperjesi gyűlése*-nek elnökiileg az academiával közlött azon határozata, mely szerint a' jövő országgyűlés megkérendő, hogy a' hazai közmunkák' előtervei' készítése' alkalmával az *érdekes régi épületek*' rajzban felvételét, kiadatasát 's az azok' megújítására szolgáló tervek' készítését eszközölné; addig is pedig, míg az országgyűlése e' tárgyban intézkednék, az academia kéretik, hogy az érdekes régi épületeket szemmel tartsa, a' közönséget azokra figyelmeztesse, mennyiben lehetséges a' szükséges előkészületeket megtegye, 's annak idejében az ország' rendeihez beadandó folyamodványhoz csatlakozzék. Az ügy vizshangra talált a' társaságban, mely Évkönyvei 's Tudománytárában már több ízben közlött hazai, és pedig építészeti régiségeknek rajzait 's leírásait; 's miután Kubínyi Agoston és Pulszky Ferencz tisztt. tagok több rendbeli, fájdalmas és pírító példáit beszélék el azon vandalis musnak, mely hazánkban a' régiség' legérdekeseb maradványait folyton, 's majdnem szemünk előtt, pusztítja; *egyelőre* a' következő határozat költ: Szóli tassanak fel egy hírlapi czikkely által, a' nemzeti becsület' érdekében, minden hazafiak, hogy a' honban szerte létező bármely faju műemlékekről, azok' hol 's kinél létezőkről, rövid figyelmeztetést, vagy ha lehet kimerítőbb tudósítást beküldeni szíveskedjenek, hogy a' társaság a' fenlevők' minél bővebb lajstroma' birtokába jöhessen, 's így a' rajzoltatás, és történeti, ügy széptani megismertetés iránt a' szükségesekeket megtehesse. A' hazai külön vallások' egyházi főnökei külön levelek által vonassanak az ügy' érdekébe. Mind ezeknek fogamatja határozandja el a' társaság' további lépéseit a' fentartás iránt eszközölhetők iránt; valamint az országgyűlésnél teendő, 's az orvosok- és természetvizsgálók' (leendő soproni) gyűlésének adandó válasz' elhatározása is addig szükségkép függőben maradandván. — Ez alkalommal bemutatla a' titoknok *Szvorényi József* fejevári tanár által, kérésére, készült leírását Székesfejevári régi templomainak; mely küldeményhez e' városnak egy, 1688. készült kézrajza volt csatolva, mely jellemzetesen mutatja különösen a' régi egyházak' alakját is. E' közlemény, mint ohajtott adalék az imént költ határozat által szándékkoltakhoz, igen kedvesen vétetett.

— Ezek után

LUCZENBACHER JÁNOS rt

egy *magyar pénztudományi rejtély*' megfejtését terjesztette elő. T. i. Schönwiesner magyar pénztanában (a' IX. táblán 256. sz. alatt)

előfordul egy 1655-ki, előlapján III. Ferdinand királynak képét, hát-lapján pedig

I. K.

E. M.

betűket viselő fél tallér, melyről e jeles pénztanárunk említett munkájában (Notit. Hung. rei numar. Budac, 1801. 4r. 392. lapon) azt írja: „Hic aversae typus Oedipo eget.“ Egészen így nyilatkozik *Joachim* fél századdal előbb, irván (Groschen-Cabinet, Leipz. 1749 — 53. 8r. I. 176): „Dessen Erklärung wird einem Oedipo überlassen.“ S ugyanaz, ugyanott (82. l.): „Es sind bereits alle Münzkenner um Erklärung dieses Thalers, und sonderlich derer vier Buchstaben ersucht worden. So viel uns wissend, ist deren Bedeutung noch jetzo unausgemacht.“ *Köhler* (Münz-Belustigung. Nürnberg. 1745. 4r. XVIII. 190 l.) írja: „Einige sagen, die ungarischen Stände hatten, nach dem A. 1653. so frühzeitigen Absterben seines Sohnes, damahligen ungarischen und böhmischen Königs Ferdinand IV. dem Kaiser ein Don Gratuit gegeben, und die Buchstaben bedeuteten: In Kummernus Ein Mitleiden. Andere geben an: K. Ferdinand III. wäre 1655. mit Todesgedanken umgegangen, und die Deutung sei: Jeder Kaiser Ein Mensch. Deme aber sei wie ihm wolle, so ist es ein ungemein rarer Thaler.“ *Bauer* (Neuigkeiten f. alle Münzliebhaber. Nürnberg. 1765 — 9. 4r.) így magyarázza: I. K. Ein Kremnizer (Thaler). E. M. Egy Magyar (tallér). Végre *Appel* (Repert. II. 2. a 890 l.) így ír: Im Weisen ist gar kein Gulden von Ferdinand III. angemerkt; doch im Schönw. Tab. IX. n. 256, wegen der vier unentährtselten Buchstaben ist der Thaler im Groschen-Kabinet 2. Fach, p. 81. gestochen. Tenzel Monat. Unt. 1698. p. 908. schrieb: Erster (statt Mister) Kaiserl. Erb. Münzmeister. Máday 332. Hergott N. T. II. p. II. p. 234. tab. 35. n. 34. Széchényi p. I. p. 186. beziehen sich auf Köhler XVIII. Th. 190. S. Meiner Meinung nach, weil zu eben der Zeit ein Kammergraf Jakob Vincenz Jechter da war (wie eine schöne Medaille bei Széchényi Tab. 36. n. 31. p. 208. und Schönw. p. 401. tab. X. n. 288. spätere solches bestätigen), können die Buchstaben Jechter Erster Kammer Münzmeister heissen.“ *Appel* t. i. a' betűket lefelé olvasta. Ezen, pusztá találgatásnál nem egyéb vélemények elenyésznek a' magyar oklevelekben jártasok előtt: t. i. előadó szerint Battai Mosdósy Imre, a' szepesi kamarának administatora, Kassáról a' magyar kamarához Pozsonyba 1655. jan. 18. küldött levelében, előre bocsátván némelyeket a' szepesi XIII városnak visszaváltásáról, ezeket írja: „Cum haec et reliqua pertractaremus, illico D. Secretarius, alias etiam Fiscalis noster, personaliter exurgens nostri in praesentiam, depositaque sua querela et solenni protestatione, praesentavit nobis quandam pecuniam in forma Tallorum cusam, parte ex una insignia Suae Mattis Sacr. gerentem, ex

altera vero literas alphabeticas, nimirum: **I.** et **K.** id est **I**oannes **K**eviczky, et **E.** et **M.** hoc est **E**lisabetha **M**adarász, exponens nobis, quod ipsa Domina Relicta quondam Joannis Keviczky, magna in quantitate curaverit similem pecuniam *Tallerorum integros, medios et quartales* cudi, quibus circa exequias defuncti dicti sui mariti ministrantes, praedicantes, et singulos alios contentavit, et ab iis eadem pecunia in usum venalem conversa sit, petendo nos dictus Dnus Fiscalis, quatenus medio hominum nostrorum sciscitaremur a dicta Domina relictá, qua auctoritate id facere praesumpsisset; quae renuntiavit nobis: id aliis etiam licere, et si illicite factum esset, tunc non ipsa, sed ipsi cutores causari debeant. Pro lucidiori documento penes praesentes unum quartale Generosis Dominationibus Vestris transmisimus; dignentur alto suo consilio pensitare, sub privato nomine, sine indultu Suae Majestatis pecuniam in usum forensem cudi facere quanta praesumtio, et auctoritatis Suae Maj. illusio sit facta, sique adversus eandem debitam animadversionem instituere statuerint, nos certiores reddere velint.“ A' levél egész terjedelmében Kaprinai' kéziratái közt látható, B. Tom. XXIX. 101. l. az egyetem' kéziratárában. E' szerint már csak az lévően kérdés, ki volt legyen a' kérdéses Keviczky János, előadó azt az 1647: 82. törvényczikkelyből gondolta kivethetni, mellyben Nyereggyártó András kassai bíró, *Keviczky János és Miskolczy Gergely kassai tanácsbeliek* ellen nótaper rendeltetik el; az egri káptalannak 1652-ben költ egyik hivatalos jelentésében pedig ugyanazon Keviczky János mint „Judeus primarius Cassoviensis“ fordul elő.

— Következett

WALTHER LÁSZLÓ lt.

a' következő *czímertani* előadással.

1. §. Tévedésre kívánok figyelmet ébresztetni, tévedésre, melyet még 1839-ik évben megjegyeztem, de fölöle szólani nem vala kedvem, nehogy ingerlékeny tudóst érdekelvén, kellemtelen érzést okozzak, 's ártatlan fejemre szidalmakat, rágalmaikat vonjak, mint a' Figyelmező 1837-ki és 1838-ki folyamaiban jámbor szándékból közlött észrevételeimért: a **Nemzeti** Társalkodóban és egyebütt is; melyeket maga a' szerkesztőség is megsohallott, és kénytelennek érzé magát miattok a' Figyelmező 1837-ki II-k féléve' 288-k és az 1838-kinak 475ik hasábjain mellettem szót emelni. — Tévedést kívánok eligazítani, mely ismét csak tévedést szülne, minden észrevétel nélkül' tovább is mint való fenállana; és csak hasztalan csevegésre 's okatlan idővesztegetésre szolgáltatna anyagot; fel nem tehetvén hogy ez úttal is kajánságról, vagy mohóságról vádoltassam.

2. §. Megjelent erdélyi Szebenben az 1838-k évben, egy 8-adr. 38 lapból álló könyvecske, melynek czíme ez: „Die Wap-

pen und Siegel der Fürsten von Siebenbürgen und der einzelnen ständischen Nationen dieses Landes. Ein Versuch von J. B. v. S.“ — Ebben a' 16-ik lapon ezeket mondja a' szerző: A' Niklasburgi békekötés után, az 1621-k év' végén, felcserélé Bethlen a' királyi czímet, mind pénzein, mind pecsétein, a' birodalmi, úgy opoliai, és ratibori herczegczímmel, így a' magyar czímert is a' nevezett herczegségek' czimereivel, u. m. hármassal álló és szívet marcangoló saskeselyövel, meg egy közönséges sassal. Egy illy idomu, 's 1627-k évi oklevélről függő pecséten a' körirat ez: „Gabriel D. G. Sac. Rom. Im. et Tran. Pri. Par. Reg. Hun. Dns. Sic. Co. ac. Opo. Ratib. Dux. ¹⁾

3. §. A' könyvet Nagy-Ajtai Kovács István megismertette az 1839-ki Társalkodó I. 139—143 lapjain; észrevételeket és világoztatásokat tett rá; de Bethlen' czímere' ügyében nemhogy valami észrevétele lett volna: sőt a' munka' szerzőjével egyet értve, a' Nemzeti Társalkodó 1840-ki II. 9-k számában: *Vándorlások Kolozsvár várfalai körül*“ czímű értekezésében, fenakadás nélkül ezeket mondja: „Majus' 23-dik napján a' *Középkaputól Monostorkapuig* terjedő várkört jártuk meg. Legnevezetesebb pontunk a' Bethlen-vagy Buzás bástya volt, azon szegletben, hol a Közép és Torda kapuktól Felek felé vivő utak öszvevágnak és olvadnak a' Czigány-sorban. Ezen bástya' utfalóli falában simára faragott kötblákon következők találatnak:

REG. SEREN PRIN. D. D.

G.

B.

A' G. és B. betűk közé koszorúba nagy kerék paizs foglaltatik, melynek közepében egy kis paizs van, 's ebben Bethlen Gábor fejdelem' családi (nemzetségi!) czímere: két egymással szemben álló hatyú, melyeknek nyakaik egy nyilvesszővel átszegezvék. Farkát harapó kigyó köríti e' kis paizst. A' nagy négy részre vagy mezőre oszlik. Az elsőben hármassal álló saskeselyű áll egyik lábán, másikkal szívet tart fel s azt marcangolja; harmadik mezőben egy sas kiterjesztett szárnyakkal mintha repülni akarna. E' s a s k e s e l y ü és s a s O p u l i a ' s R a t i b o r h e r c z e g s é g e k ' c z i m e r e i. Második mezőt feljül a' székeleyek' napja, alól a' magyarok' egyfejű sassa foglalja el. Negyedikbe ismét feljül a' székeleyek' fél-

¹⁾ Nach Abschluss des Friedens zu Nikolsburg mit Ende des J. 1621. vertauschte Bethlen sowohl auf Siegeln als Münzen den Königstitel mit dem Titel eines Reichsfürsten und eines Herzogs von Oppeln und Ratibor, und auch das ungrische Wappen mit den Wappen der genannten Herzogthümer, nämlich einem Geyer, der auf einem dreifachen Hügel steht und ein Herz zerfleischt, und einem einfachen Adler. Auf einem Siegel dieser Art, welches einer Urkunde vom J. 1627. angehaengt ist, lautet die Inschrift folgendermassen: Gabriel D. G. Sac. Rom. Im. et Trans (Tran) Pri. Par. Reg. Hun. Dns. Sic. Co. ac Opo. Ratib. Dux.

holdja, alol a' szászok' hét bástyái helyezvék. Felette a' nagy czimerpaizsnak korona ragyog, tetejében egyes kereszttel, alatta ezen három sor irat áll:

GABRIEL. D. G. SAC. RO. IMP. ET
TRAN. PRIN. PAR. REGI (igy). HUN. DNS.
SICUL. COM. AC OPPUL. RATIBQ. DUX.“

4. §. Tévedés az érintettem íróknál az: hogy Bethlen Gábor' czimerében a' szívtartó madarat saskeselyűnek; tévedés hogy azt Oppolia vagy Ratibor herczegségek' czimerének mondják: mert sem Oppoliának sem Ratibornak czímere nem olyan; amazé egy régi czímergyűjtemény szerint: kiterjesztett lábu és szárnyu növekedő ezüst holdas melyű, balra néző aranyos sas kék mezőben; emezé pedig: veres mezőben egy hat küllőjű ezüst kerék; mint a' mellékleti I. táblán az 1. és 2. szám alatt szemlélhető. — Nem olyan Oppeln és Ratibor városoké; nem olyan a' Ratibor herczegké, melyeknek képei egy német czímeres könyvből ⁽²⁾ másoltatva a' mellékleten — amazok a' 4-ik, és 5-ik, ez pedig a' 3-ik szám alatt — adatnak elé. — Micsoda madár tehát az? és honnan jött át Bethlen Gábor' czimerébe?

5. §. Az 1622-ik évi pünköszt hava 12-ik napján Kolozsvárott elhalt Bethlen Gábor fejedelemné Karoly Susanna' halotti tisztelete' megadását foglaló könyvben ⁽³⁾ ez áll: „Pheretrum holoserico obductum bistorto, aureis autem argenteisque fibulis, in formam calicum apertorum liliorum artificiose elaboratis insignitum, clavis argenteis deauratis variegatum, insignibus ad haec reginalibus aviticisque, (Quae duplicatam crucem e prominulo quasi monticulo exsurgentem, quatuor fluvios Pannoniae nobiliores, Danubium, Tybiscum, Savum, Dravum, N i s u m integrum, rostro cor rubicundum vellicantem, septem turriculis, totidem liberas Transylvaniae civitates indigittantes, Solem, Lunam, Aquilas denique, unam pansis alis e terra quasi emergentem, alteram integram, Ducatum Opoliae et Ratiboriae Signa, cum Diademate Regio, comprehendebant), undique respersum“ 's. a'. t. és ebből világos, hogy a' czímerben a' szívtépő madár nem saskeselyű (vultur); hanem karol, karul, karvaly (Nisus, Sperber); hogy a' czímerben Karoli Susanna, ősi czímeréből is volt rész; és hogy a' sasok, Oppulia és Ratibor herczegség czímerci.

²⁾ Erneuert und vermehrtes Wappen-Buch. Von Rudolph Johann Helmers Buch- und Kunsthandlern. Nürnberg. 1705. Fol. az I rész 222-ik és a' II. rész 5-ik tábláin.

³⁾ Exequiarum caeremonialium serenissimae Principis ac Dominae Dnae. Susannae Caroli Sacri Romani Imperii Transylvaniaeque Principis, partium Regni Hungariae Dominae, Siculorum Comitissae, ac Opoliae, Ratiboriaeque Ducissae Libelli Duo. Albae Julae. MDCXXIV. 4-dr. az I. könyv 27. 28. lapján.

6. §. Az már most a' kérdés: mely alak volt tehát a' Karoly Susanna Bethlen Gáborné gyász ravatalára illesztett czímerekben a' Karoly ősi? feleljenek meg erre magok az alakok: melyek Karoly Mihály első bárónak a' Susanna volt gondviselő bátyjának, és férjhez adójának: 1614-ki évi sz. Jakabha 17-kén Karol váracskában — és Bethlen Gábor fejedelemnek: 1627-ki sz. Jakab hava 20-kán Derssi udvarházában költ eredeti leveleikről vététt, és a' II-ik Táblán 1. és 2-ik szám alatt létező pecsétmásaikon láthatók.

7. §. Nyilvánvaló a' két czímer' kérdéses madarának összevasonlításából, hogy Bethlen Gábor' czímerébe a' Karoly nemzetségi ág' czímeréből tétetett át a' Karol, azzal a' különbséggel: hogy a' Karoly Mihály' czímerében bal lábával csak tartja, Bethlenében pedig orrával is érinti a' szívet; de Bethlen ugyanazon 1627-ki ezüstpénzén szintén csak tartja ⁽⁴⁾, valamint a' szent joghi (sz. Job Bihar várm) várban nyugovó Rédey Ferencz' sírkövén, a' felesége — ki Bethlen Gáborné' testvére vala — „KAROLI KATA ANNO. DOMI. 1621 köriratu czímerében is, melyet Simon Máté közölt ⁽⁵⁾; de karul madár foglalja jelenkorban is a' Karoly grófi nemzetség czímere' szívvértét, azon különbséggel: hogy a' hármas halom, mely újabb időben a' metszők vagy metszetők' hibájából csuszott a' karul bal lába alá, határozottan magas sziklának nyilvánítatik, az eredeti adománylevélnek következő foglalata szerint: „In Meditullio denique sive ipso principalis scuti centro, aliud minus scutum Coeruleo album, Aspide coronato, et alato, cauda eiusdem in os inducta, totum huius minoris scuti orbem ambiente, adeoque rotundum, Nisus alis expansis, pedum sinistro praealtae Petrae insistens, dextro rubicundum cor premens occupare visuntur . . . . Viennae Austriae die quinta mensis Aprilis Anno DOMINI Millesimo Septingentesimo duodecimo. ⁽⁶⁾ Valódi alakját ki-tünteteti a' II-ik Tábla 3-ik rajza.

8. §. Mondhatná valaki: ha nincs is Ratibor herczegség' czímerében sas; ha más oldalra tekint is Opolia herczegség' czímerében a' hold a sas; minekutána csakugyan sasok azok, melyek a' ratibori herczegek az Opeln és Ratibor városok' czímereiben léteznek — mint előtünteteti az I Tábla. — és csakugyan jobbra néznek: mint a' Bethlen Gábor herczegi czímere' vértének jobb alsó negyedén létező, ezt: Opolia vagy Ratibor herczegség' czímerének kell tartanunk, nem csak azért: hogy mások is annak tartották; ha-

⁴⁾ Tabulae numismatae pro Catalogo Numorum Hungariae ac Transylvaniae Instituti Nationalis Széchényiani hárant 2-dr. Parte II. Tab. VI. fig. 13.

⁵⁾ Supplementum ad Dissertationem Historico Criticam Clar. Georgii Pray de Dextra S. Stephani primi Hungariae Regis. Vacii 1797 8-adr. ad p. 172 f. 8.

⁶⁾ A' Karoly grófi nemzetség' levéltárábeli grófsági adománylevél Karoly Sándor' részére 7 f. 39 szám alatt eredetben.

nem azért is, mert annak más urát nem találunk; mert annak más tulajdonost nem adhatunk.

9. §. Meghatározva levén, csekély véleményem szerint, a' Karoliak' nemzetségi czímerében maiglan is fenlevő szívtartó karul madárnak, a' Bethlen Gábor' hercegi czímerébe a' Karoli nemzetségi ág' czímeréből lett átvitele: az alatta lévő sasnak mind a' két herczegséget kellene képjelelnie; de minekutána az I. Táblán szemléltethető sasokat is, — kivéve a' ratibori hercegek' czímerrebelit — a' Bethlen Gábor' czímerrebelitől lényegesen elütőknek találom, nem hajolhatók sem a' Nemzeti Muzeumban találtató erdélyi pénzek' leírójának, Bethlen Gábor fejedelem 1622-ki pénzénél tett ezen nyilatkozatához: „Scutum corona Ducali tectum, in quo sunt a dextris arma heraldica Ducatum Opoliensis, et Ratiboriensis, nempe in superiore area vultur depascens cor, quod unguibus stringit, altero pede insistens tricollis, inferiore autem in area est Aquila Simplex alis expansis. A sinistris conspicua sunt Insignia trium Statuum Transilvaniae, et in medio totius scuti Insigne Bethlenianum, draconis volumine conclusum“ (7); sem a B. J., sem végre a' Kovács István ur' hasonértelmű viszhangjaikhoz, annyival kevésbbé: mivel létezik gondviselésem alatt a' Karoly grófi nemzetség' levéltárában, Bethlen Gábor — egészen saját kezével írta — eredeti nyugtatánya a' felesége Karoly Susanna' ingóságainak Karoly Mihály által lett megadatásukról mellyen a' Bethlen Gábor 1606-ki évi sz. Jakabhava 26-ik napján használt pecsété egy szinte kiterjesztett szárnyu és lábú jobbra néző sas (8), mint az 1627-ki pecsétén a' karul alatti, azon különbséggel, hogy amaz koronás fejű, és mellyén ollyas valami látszik, mintha egymást néző két madár volna; de eme sasának mellyén is látszik bizonyos szividomu pusztá vért (9); ezeknél fogva:

10. §. Megigazitván ez utóbbiak' állítását a' Bethlen, és Apafi ágak Bethlen Elek nyujtotta oklevelek' nyomán szerkeztetett, és 1681-dik évben, író hártýára, csinosan leiratott, 's gondviselésem alatt létező (szánakozással kell kimondanom) Attilától kezdetű nemzedéktáblájok, és több írók (10) elbeszélése szerint — hogy a' czímer szívvértében látható madarak nem hattyúk, hanem vadludak; azt erősitem, hogy Bethlen Gábor' hercegi czímerében, az Opolia és Ratibor herczegségek' címerei nincsenek; és Bethlen

7) Catalogus Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani Pars III. 1807. 8-adr. a' 193-ik lapon.

8) lásd a' II-ik táblán a' 4-ik képletet.

9) hiven kimutatja a' II-ik táblán az 1. képlet.

10) Köleséri. Auraria Romano Dacica. Edita curis] Joannis Seivert. 1780. 8-dr. 172. l. 's. a'. t.

Horányi. Nova memoria Hungarorum. M. DCC. XCII. 8-dr. 158 s a' t. l. Catalogus Numorum Hungariae, ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani. 1807. 8-adr. P. II. 34—46 és P. III. 189—193 l.

Gábor' hercegi czimere, mikép azt a' II. Táblán szemlélhető 1. képlet mutatja, ebből áll: Herczegi korona alatt egy szívvérttel ékeskedő négygyé szelt paizs, mellynek jobb oldali felső osztályában hármias halmon jobb lábán álló, baljában nyitott szájához szívet emelítő, kiterjesztett szárnyu és jobbra fordult karul; alsó osztályában egy kiterjesztett szárnyu, és lábu, vértés (igenis szívvértés) melyü jobbra néző közönséges sas, amaz bizonyosan a' Karoli ág, emez hihetőleg a' Bethlen nemzetség, vagy pedig a' magvaszakadt ratibori herczegek a' Bethlen nemzetség' czímeréből áttéve; bal felső osztályában félig kiemelkedett jobbra néző kiterjesztett szárnyu sas, e' felett a' nap; 's alsó osztályában a' hold, és hét vár; amaz a' Magyar és Székely, emez ismét a' Magyar és Székelyföld' czímerc; a' mezők, és alakok' színeiről hallgatok: mert azokat a' metsző kifeledé; a' paizs' szívvértét képezi: farkát szájában tartó sárkány körítette, egy nyíllal átnyilaztatott, két szemközt álló vadlúd, mint a Karoli nemzetségi ág' sárkányától körbe fogatott czímere a' Bethlen nemzetség' Iktári ágának. — Pecsetünkön a' korona alatt és a' paizs felettsemmi kereszt nincsen, mint a' B. J. közlöttele képleten látható, hanem a' paizst szelő vonal alatt és felett virágcsa az, a' mi a' rajzoló szemét kápráztatta; egyébiránt nem lenne a' kereszt sem feles leges a' czímerben: mert az attilás nemzedéktáblára ragasztatott Iktári Bethlenek' kettős lúdja között és felett kereszt szemlélhető, jóval odább az Attila koronás sassán túl.

11. §. Végezetre okulás' kedvéért közlöm a' Bethlen Gábor' sasos pecsétü fölül érintetem rövidke levelét, mellynek foglalata szóról szóra ez: En Ikthari Bethlen Gabor adom emlekezetwl ez en mostanj leuelemnek rendjben tudnj illjk az minemu marhakkal nekem es az en Attyamfianak Karoly Susanna Aszonnak ados uolth Karolj Mihaly vram mjketh eo kglme mjndenekreol contentalth Jo uegezeseonkbeol ualo io akarattya szerenth, mely dolgoknak nagjob bizonsagaerth adom ez en kezem Irasual ess pechyetemel leuelemeth megh ereossithuen Datum In Karoly 26 dje July Anno 1606. Gabriel Bethlen m propria.

jobb szélén, bemetszett, és veres viaszra hajtott papirosra nyomtatott kis pecsét — eredetileg a' Karoly grófi nemzetség' levéltárában 5 f. 17 alatt. —

— Ezeken kívül Kiss Károly megbízott rt. hivatalosan jelentette, hogy a' pesti izraelita község által az academiának felajánlott *Nádor-pénzgyűjteményt* a' vele közlött lajstrom szerint darabonként átvette' 's a' régiséggűjtemény' örének viszont átadta.

— Köszönettel vétetett Kassa városa' levele, melly mellett a' m. orvosok' és természetvizsgálók' kassa-eperjesi gyűlésének emlékére a' két város által veretett igen szép *emlékpénzt* egy ezüst és egy bronz példányban küldi be. Mind a' két városnak köszönet szavaztatott. — Igy *Lugossy József* I. tagnak is, ki III. Endrének egy ezüst denárját küldé be, bő magyarázattal; valamint egy, hazánk' pénztudományára vonatkozó, XVI. századbeli oklevél' mását.

Szerkeszti **Schedel F.** titoknak. Nyom. **Beimelnél** Pesten.

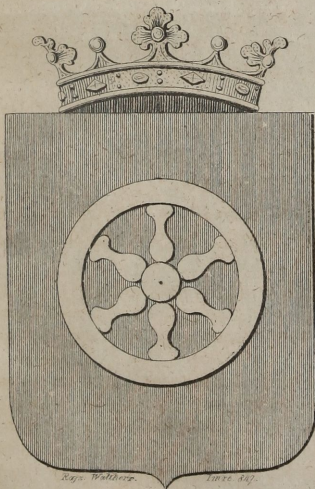
1.

3.

2.

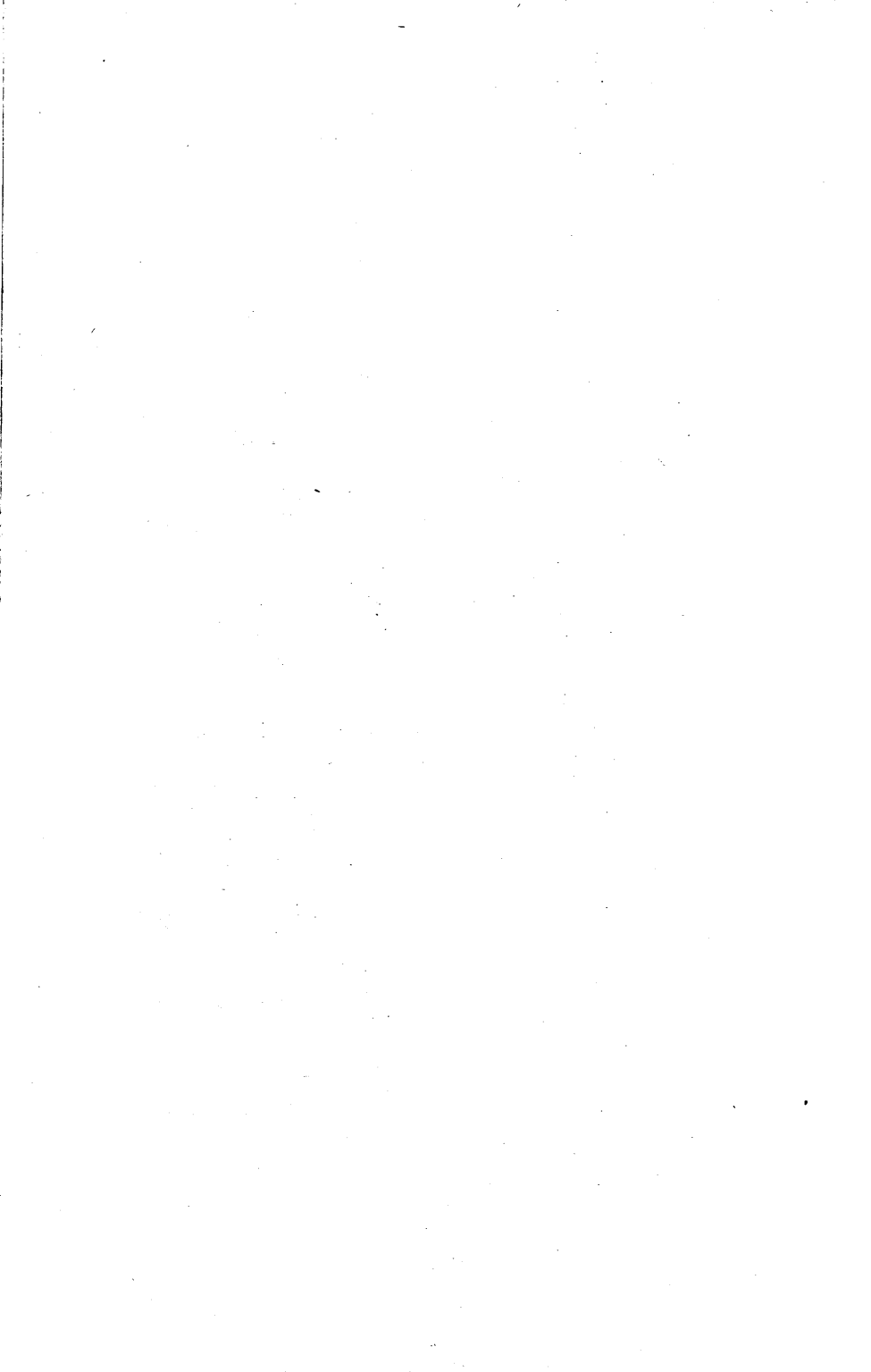

4.

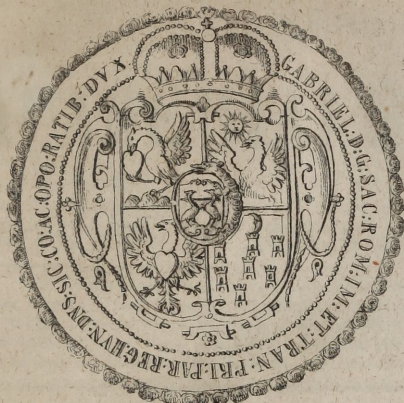
5.

1.

1627.

3.

2.

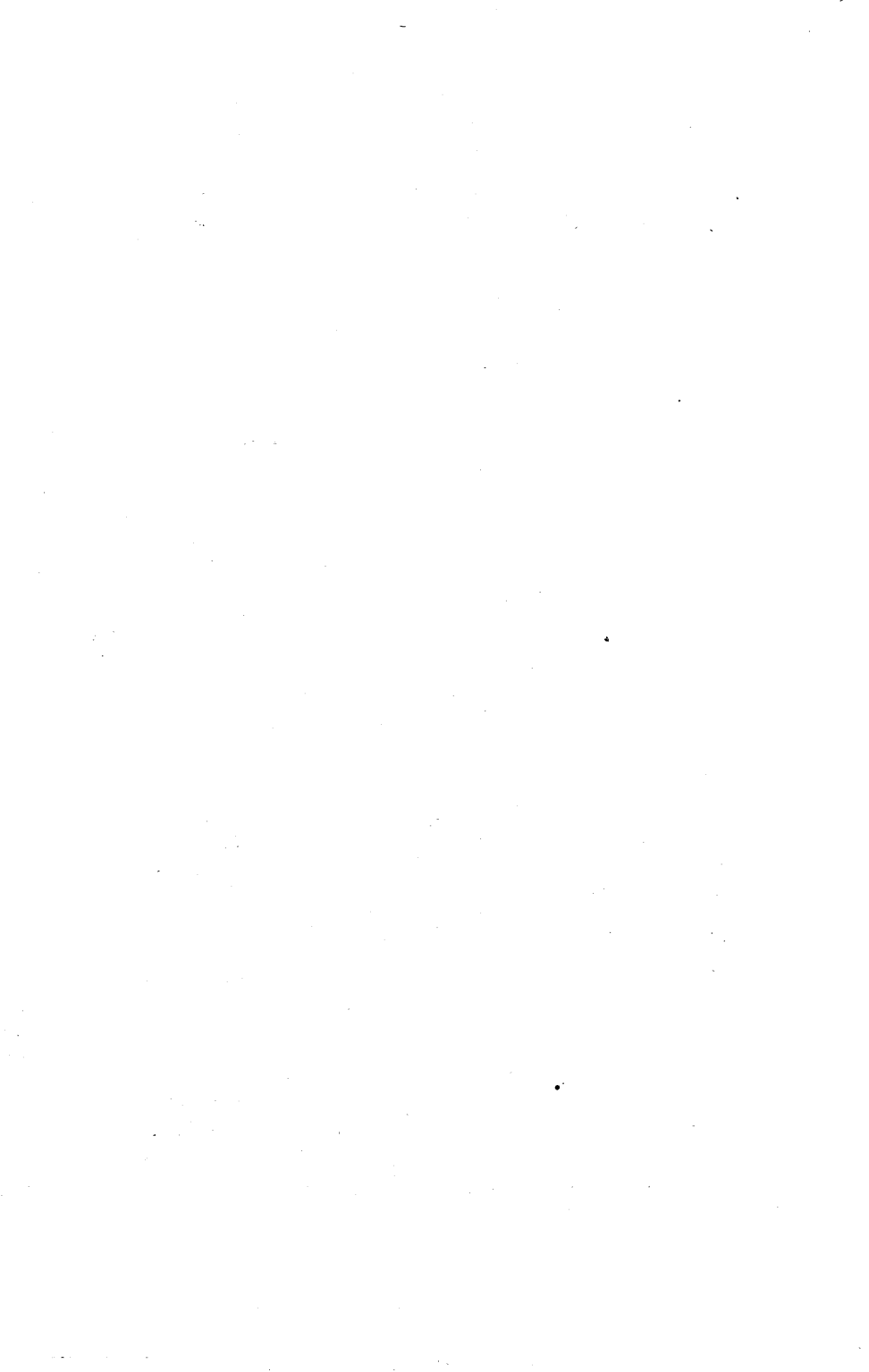
16.

14.

4.

1606.

MAGYAR ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

VII. Év.

1847. MARTIUS.

III. Sz.

E' hivatalos lapból, mely az academiai gyűlésekben előforduló 's közzé tételre alkalmas tárgyakat, valamint az intézetet illető fontosabb jelentéseket közli, az academiai szünidő' kivételével minden hó' 10-dikén egy szám jelenik meg, 's ez a' körülmények szerint mindenkor egy vagy több ívből áll. Néha rajzok is járulnak hozzá. Az egész évi folyamra az előfizetés 2 ft. e. p. — Kapható Eggenberger J. és fia academiai könyvtárusoknál, 's átalok a' két haza' minden hiteles könyvtárusainál.

KIS GYÜLÉS, MART. 1. 1847.

Fáy András igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen b. Eötvös József és Kubinyi Ágoston tt. t. — Bajza, Balogh, Bugát, Czuczor, Fest, Fogarasi, Frivaldszky, Gebhardt, Györy, Kállay, Kiss, Luczenbacher, Szilasy, Sztrokay, Vallas, Vörösmarty, Zsoldos rr. tt. — Bertha, Erdélyi, Gaal, Garay, Henszlmann, Nendtvich, Széchy, Tasner, Tóth, Walherr tt. tt. — Schedel titoknok, Lukács, helyettes segédjegyző.

— E' napokban a' nmélt. másod *Elnök* haza várátván, egyhangulag határozatott megkéretni, hogy István főhg kir. helytartó Ő Fenségéhez intézendő felirathban fejeznék ki Ő Exja az academiának a' nádor' elhunytá feletti részvevő mély fájdalmit és abbeli reménységét, hogy Ő Fenségében, mint édes atyja' hazafiúi érzeményci örökösében, kegyes pártfogót nyerend. — Az *igazgatóság* pedig nagy gyűlés' után kéretni ajánlatott, hogy azon bizton reménylhető és óhajtvá várt örvendetes esemény' ünneplésére, mely szerint hazánk István főhgben nádorát, az academia pedig új pártfogóját nyerendi: az *academia' történeteinek* rég elhatározott, 's mind eddig a' pénztári állapotok miatt elhaladt kiadását eszközölné: ennek benyújtásával kívánván a' társaság az új Pártfogót üdvözelné, egyszersmind pedig magát 's eddigi működéseit Ő Fenségének bemutatni.

— A' mult-havi ülések' jegyzőkönyvei' felolvasásakor, azon pont' alkalmával, mely a' philosophiai osztálynak a' philosophiai műnyelv' ügyében tett intézetét tárgyalja, Fogarasi rt' javaslatára a' többi osztályok is felszólíttatni rendeltettek, hogy, miután az író és olvasó közönség napról napra inkább érzi sürgető szükségét annak, miszerint a' *tudományos műnyelv* eddigi határozatlansága- és tarkaságából kiemeltessék, a' szakjokbeli "műszók" bírálati megállapításában, tekintettel az eddigi kísérletekre, 's a' létező műszótárak' használása mellett, járjanak el, 's az e' tárgybani működést minél előbb, ha lehet legközelebbi üléseikben, indítsák meg.

— Olvastatván gr. Keglevich Gábor főtárnokmester mint kir. helytartósági helyettes elnök Ő Exjának levele, mely mellett Bielak József zágrábi kir. főgymnasiumi magyar-nyelv-tanárnak a' horvátországi középtanodák' számára készült magyar nyelvtana egy példányban olly végre küldetik át, hogy az academia az iránt adná véleményét, valljon addig, míg az általa készülő 's a' külön osztályokba behozandó nyelvkönyvek elkészülnek, 's a' horvát-tót gymnasiumok' használatára netán szükséges fordításuk eszközöltetik,

az átküldött munka ideiglenes használatra alkalmas-e vagy sem? — előadatott egyszersmind a' nyelvtudományi osztály' részéről *Csuczor Gergely* rt' tudósítása, mely szerint a' kérdéses nyelvtan mint kezdő tanulónak alkalmas kézikönyv ajánltatik: miután mind elméleti része a' magyar nyelv' természetével egyező és hibátlan, mind módszere a' gyermekek' felfogásához alkalmazott. Egyébiránt mivel a' szóalkotásról és rendhagyó ragozásokról igen röviden szól, a' mondattannak pedig első vonalait sem érinti: csak elemi kézikönyv gyanánt tekinthető, 's a' közéletanodák' első osztályába ajánlható. Tekintvén azonban, hogy a' horvát ajkú tanulónak semmi előfogalma a' magyar nyelvről nincsen, 's így egy év alatt nem lenne képes egyéb tantárgyak mellett az egész nyelvtant elsajátítani, czélszerűnek látszik az egészet két évi folyamra felosztva tanítani. Ezek' következtében a' kérdéses nyelvtan illy észrevétel mellett a' főmált. kir. helytartó tanácsnak ideiglenes tanodai használatra ajánltatni rendeltetett.

— A' titkokok közöns. udv. kincstári tanácsos b. *Dercsényi János* levele' nyomán jelenté, hogy a' tisztelt báró az általa kitűzött jutalomra érkezett, 's az academia által ennek utolsó nagy gyűlésén elítelt pályairások' harmadik rangúját, az academia' külön ajánlatára, tizenöt darab arannyal jutalmazta; 's hogy e' munka' szerzőjéül *Varga Soma* hites ügyvéd 's m. academiái-könyvtári irnok jelentkezett — Egy uttal felolvasatott szinte b. *Dercsényi János* úrnak, az academiához írt, 's a' hitbizományok' átalakításának sürgetősége mellettli okokat fejtegető levele, melynek a' kiadandó pályairatokhoz csatoltatását ohajtván, az a' bírálók' véleményeivel együtt a' pályairatok mellett ki fog adatni.

— Olvastattak az academia' felszólítására kelve a) *Bars vmegye*' közönségének levele, mellyel ez a' megye' térképének másolatával kedveskedik; b) *Győr vmegyéé*, melly szerint e' megye jelenleg ugyan nem bír térképpel, de jelentetik, hogy a' tiszti mérnök olyannak készítésére ajánlkozván, mielőtt az elkészülend, annak egy példánya beküldetik; c) *Uray Pál Berég vmegye* alispánjaé, mellyben jelentetik, hogy e' megyének térképe nem létezik.

— A' könyvtár' számára beadattak:

az amerikai tudós társaságtól: *Proceedings of the Americal Philosophical Society* 1844. ápril — 1845. dec., 's az elnöke *Duponceau Péter*, egyszersmind m. academiái, nyelvtudomány-osztályi külföldi l. tag felett tartott emlékezésed.

Kubinyi Ágoston ttagtól: *Die Versammlungen ungarischer Aerzte und Naturforscher mit besonderer Beziehung auf die am 4. August 1842. zu Neusohl abgehaltene dritte Versammlung beschrieben von Dr. C. A. Zipser. Neusohl, 1846.*

Sárvári Pál elhunyt lt' részéről fiaitól: *Dan. Cseh-Szombathy Epithalamium in nuptias augustas anni 1810. Debr. 1810. selyemre nyomva.*

Schoepf Ágost l. tagtól: * A' gyermekgyógyászat' tankönyve. Első kötet, Buda, 1847.

A' zágrábi püspöktől: megyéjének 1847-re szóló névtára.

KIS GYÜLÉS, MART. 8. 1847.

(A' mathematicai osztály' részére)

Györy Sándor idősbik rendes tag' helyettes elnöklete alatt:

Jelen Fest Vilmos, Vállas Antal rr. tt. — Korponay János lt. — Más osztályokból: Bajza, Balogh, Luczenbacher, Szilasy, Szoldos rr. tt. — Erdélyi, Henszlmann, Széchy, Waltherr lt. tt. — Schedel titkokok, Lukács helyettes segédjegyző. — Vendég: Monte-Degoi Albert Ferencz.

GYÖRY SÁNDOR rt.

a' felsőbb egyenletek' megfejtését tárgyzó múltkori értekezése 's az arra tett észrevételek' folytában azon ellenvetést találván leginkább

lényegesnek: *ha van-e ezen módnak biztos criteriuma, mely szerint a' mindenkori közelítést megítélhetni? ezen criteriumok' fejtegetésére térí* által, az ismétlés' elkerülése' tekintetéből egyszersmind más példát vévén fel :

$$x^3 - 10x^2 - 130x + 850 = 0$$

mellynek gyökerei (l. Beitrag zur Auflösung der höheren Gleichungen v. Dr. Anton Vallas 85. lap) az idézett helyen

$$x = + 5,49245 \ 47815 \ 009 \text{ tizennégy számjegyig}$$

$$x = + 14,89643 \ 13 \dots \dots \text{ kilencz számjegyig}$$

$$x = - 10,38889 \ 61 \dots \dots \text{ kilencz számjegyig.}$$

A' mi tehát a' kérdéselt criteriumokat illeti, azok abban állanak hogy:

a) Azon alsóbb fokú egyenlet, melynek gyökerei a' lehető legkisebb számokban a' feladott felsőbb egyenlet' gyökereit lehető legnagyobb közelítéssel adják, igen könnyű és rövid úton feltalálható, melyből egyszersmind azonnal felvilágosítást nyerhetni a' szokott módokon szükségessé képen teendő fáradságos elővizsgálatok iránt is; holott különben azoknak unalmas szövevényes fáradságos volta ugys mindenek előtt általánosan ismeretes. A' felhozott példában ezen közelítő egyenlet :

$$x^2 + 5x - 57$$

az $(x+1)$ nek felemeléséből :

$$(x+1)^3 = x^3 + 3x^2 + 3x + 1$$

a' feladott egyenlet' törvényeinek megfelelő helyettesezésekkel, melyek szerint :

$$x^3 = 10x^2 + 130x - 850$$

$$x^4 = 230x^2 + 450x - 8500$$

igen kevés munkával következőképen találtatik :

Tétessék

$$(x + 1)^3 = x^3 + 3x + 1 = 13x^2 + 133x - 849 = x^2 + 10x - 65 = 0 \text{ melyből :}$$

$$(x^2 + 10x - 65)^2 = 220x^2 + 1066x - 12491 = x^2 + 5x - 57 = 0 \ (1)$$

és mivel :

$$(x^2 + 5x - 57)^2 = 241x^2 + 1180x - 13751 = x^2 + 5x - 57 = 0 \ (2)$$

a' (2) alatti még közelítőbb egyenlet is, az első számjegyekben azonos lévén az (1) alattival, látnivalóképen az (1) alattinál kevesebb számjegyekkel közelítőbb egyenlet nem létezhetik. Innét azonban szükségessé képen kell következtetnünk, hogy mind azon több számjegyekkel kiteendő egyenletek is, melyeket az (1) alattiból a' feladott egyenletnek változhatatlan törvényei szerint alkotandnak, hasonlólag a' legkevesebb számjegyekkel kitétethető legközelítőbb egyenletek fognak lenni.

Egyébiránt az (1) alatti egyenlet azonnal felvilágosítást ad a' gyökök' mind mennyiségéről, mind tulajdonságairól. Ugyanis leszén :

$$x^3 - 10x^2 - 130x + 850 = x - 15 \text{ mellyből közelítőleg } x = +15,00 \text{ valós}$$

$$x^2 + 5x - 57$$

$$x = -\frac{5}{2} \pm \sqrt{\frac{5}{4} + 57} \dots \dots \dots x = -10,40 \text{ valós}$$

$$\dots \dots \dots x = +5,40 \text{ valós}$$

Mind a' három gyökér valós és közelítőleg ismeretes; egyik közölök tagadó, kettő állító. Képzetes gyökök nincsenek. Továbbá:

b) A' (2) alatti egyenlet hasonlóan lehet legkisebb számokban, illetőleg törekekben fogja a' kérdéselt egyenlet' gyökereit előterjesztetni, mellyeknek nevezője 241. Ehhez képest a' kitalált számítók, jelesül 1180 és - 13751 lehetőleg közelítőbbek lévén, a' rajtok elkövethető hiba nem lehet $\frac{1}{241}$, még kevésbé $\frac{1}{100}$ azaz: a' három első számjegyre nézve minden bizonynyal hibátlan. Sőt:

c) A' közelítés' biztosságát még szigorúbban elítélhetjük onnét, ha meggondoljuk, hogy a' kitalált nevezőhöz képest a' számítón semmi hibát nem ejthetünk, hanem a' hibának a' következő számjegyen kell történni, és mivel kitalált számítónk a' nevező' viszonyához képest lehetőleg legközelítőbb, a' következő számjegyen sem lehet több 10nek felénél 5-nél. Azaz: tévén a' nevezőt m-nek, leszén az elkövethető legnagyobb hiba $\frac{1}{20m}$ Jelen esetben $m = 241$;

$$\frac{1}{20m}$$

$$20m = 4820 \text{ az elkövethető legnagyobb hiba } \frac{1}{4820} = \pm$$

$$0,000208 \text{ vagy is a' 4-dik és következő tizedes helyeken } \pm 208$$

A' minthogy valóban a' (2) alatti egyenletből találjuk:

$$x = 10 + \frac{1180}{241} = 10 + 4,896 (265)$$

mellyen az elkövethető legnagyobb hiba lévén $\pm 0,000208$

$$x > 14,896(057) \text{ és } x < 4,896(473)$$

következőleg $x = 4,8964(31) < 4,8964(73)$ úgy is van valósággal.

Folytatólag találattik:

$$3) 13810 \ 648x^2 + 67622890x - 7888044499 = 0$$

$$4) 67560 \ 05789 \ 36836 \ 940x^2 + 33080 \ 31865 \ 84073 \ 6081x - 38550 \ 20561 \ 45436 \ 58600 = 0;$$

mellyből, noha az utolsó nevező tizennyolcz számjegyből áll, mindazáltal az elkövethető legnagyobb hiba' számba vételével a' 20-dik jegyig találjuk:

$$\begin{array}{r} x = + 14,89643 \quad 13663 \quad 65080 \quad 732 \\ x = + \quad 5,49246 \quad 47815 \quad 00970 \quad 248 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \text{Öszvesen :} \quad 20,38889 \quad 61478 \quad 66050 \quad 980 \\ x = \quad - 10,38889 \quad 61478 \quad 66050 \quad 980 \end{array}$$

$$\text{Együtt :} \quad = 10, \dots\dots\dots$$

mint lenni kell biztosan, egész az utolsó 20-dik számjegyig.

Végezetre :

d) A' kitalált utolsó egyenletet még egyszer x-xel szorozhatjuk, mely által az egyenlet' értéke nem változik. A' mennyiben pedig a' felsőbb hatvány helyett annak ismeretes értékét helyetteszük, más nevezőt fogunk nyerni, melynek viszonyához képest a' keresett gyökök' értéke lehetőleg ugyanaz. Ezeknek folytában a' kitalált gyökér addig, a' meddig mind a' két érték össze egyezik, bizonyos; azontul egyik kisebb másik nagyobb az igaz értéknél. Ezek között ismét számbeli középárányt vehetünk, 's az elkövethető legnagyobb hibát mondottak szerint hasonló számba vehetjük.

Mind ezekből látnivalóképen a' közelítés' megítélhetésére, nem csak egy, hanem többféle biztosításokkal birandunk :

1) A' gyökér annyi számjegyekig, mennyivel a' nevező, vagy is az (x) felsőbb hatványának östevője bir, mindenkor bizonyos.

2) Az elkövethető legnagyobb hibát a' mondott östevőből vagy nevezőből kiszámíthatjuk.

3) Ha a' kitalált végső egyenletet még egyszer x-xel szorozzuk, a' gyökér annyi számjegyekig, meddig a' két kitalált érték össze egyezik, bizonyos.

4) Nagyobb közelítés végett a' két kitalált érték között számbeli középárányt vétetvén, az ezen elkövethető legnagyobb hibát hasonlólag kiszámíthatni 's meghatározhatni.

— Ez után a' *titoknak* vendégül bemutatván kir. egyetemi segédcsillogász és tanár Monte-Degoi *Albert Ferencz* urat, 's jelentvén hogy az academiái határozatok' engedelmeből a' Leverrier által a' mult évben fölfedezett bolygóról ohajt értekezni, egyszersmind a' budai csillagdában tett vizsgálatokat közölni : a' tisztelt vendég szívesen fogadtatott, 's az osztály' felszólítására a' következő előadást tartotta :

Tekintetes Academia! Éltém' legszebb napjainak egyike derült reám ma, midőn e' nagytekintetű gyülekezet' keblében megjelenni szerencsés lehetek, és legyőzhetlen bennem az ösztön, már eleve nyilatkoztatni szíves hálámat azon nyájas vendégszeretetért, melyre engem e' nagytekintetű testület méltatni kegyes volt. A' tárgy, mellyről szerencsém lesz szólanom, sokkal érdekeseb, sem hogy tartanom kellene, miszerint Önöknek alkalmatlan leszek, mert bővebb tudósítást kívánok adni a' Tekintetes Academiának egy új

diadalról, melyet a' természettudományok' egyikében, a' csillagtanban, ült legközelebb az emberi ész, midőn e' magasztos tudománynak egyik avatottja, nem ugyan testi, de szellemi szemmel a' mindenség' feneketlen mélyébe hatni, és a' bánylás' nyomán egy eddig még ismeretlen világot fölfedezni képes volt; képes olly helyen, hol léte eddig még nem is gyanított. Az emberi ész által tett találmányok- és fölfedezéseknek majdnem áttekinthetlen során egy sincs, melly fényesebb módon született, egy sincs, hol az elemélet' alapossága és varázsereje dicsőségesben kitűnt.

Szabadjon tehát, Tekintetes Academia, rövid pillantást vetnem tárgyunk' keletkezésére és utóbbi fejlődésére, szabadjon továbbá közelebbről tekintenem azon körülményeket, melyektől kérdésünk' eldönthetése leginkább függött.

Newton' koráig a' csillagtan merő tapasztalati tudomány volt, és avatottjai egyedül az égen előforduló jelenetek' magyarázása, az ott szemlélt mozgások' törvénycínek kikutatása körül működtek, szerencsés sikerrel ugyan, minek a' halhatatlan *Kepler* legfényesebb példája, ki ritka éleselműséggel és bámulandó fáradatlansággal a' bolygók' pályáinak helyes alakját, mozgásaiknak törvényeit fölfedezte: de mind a' mellett a' csillagtan még akkor távol, nagyon is távol volt magasztos céljától, mert a' mozgások' indokáról, a' mozgóerő' törvényéről merő ábrándokon és gyanításokon kívül még mit sem tudott.

Newton Izsák, ama' nagy britt, volt azon halhatatlan férfin, kinek elsőnek sikerült pillantást vethetni a' természetnek éjbe borult legbensőbb műhelyébe, és a' nehezkedés' hatását, a' testvilágnak ezen általános alaptörvényét föllelhetni. Azóta emelkedett csak a' csillagtan csalhatatlan és sajátlagos tudomány' méltóságára, azóta vált képessé múlt jeleneteket felvilágosítani, a' jövődökről pedig a' borító fátyolt föllebbenteni.

A' nehezkedésnek jelenleg már közismeretű törvénye szerint minden test más testekre hatást, határozottabban szólva vonzást gyakorol, melly a' vonzó test' tömegével egyenes, a' két testnek kölcsönös távolata' másod hatványával pedig fordított arányban áll. E' törvény magában egyszerű lévén, alkalmazása kevés nehézséggel járna, ha a' mindenségben csak két test léteznék: *egy vonzó és egy vonzott*, mert ezen esetben a' két testnek mindegyike a' közös súlypont körül mozogna. De miután a' nehezkedés közös tulajdonsága minden testi anyagnak, és azért minden test vonzást is gyakorol, mindjárt bonyolodottabb lesz az általános törvény' alkalmazása, mihelyt csak három test is hatand egymásra, és a' nehézség a' testek' számával aránylag fog növekedni. A' nehezkedés-okozta mozgásokban némi eltérések mutatkozandnak majd az általános törvénytől, és ezen eltérésekre a' legéberebb figyelmet kell fordítanunk, ha az égi testeknek helyzetét, járását és az ebből származó minden je-

leneteket pontossággal és a' valóságnak megfelelőleg akarjuk meghatározni.

A' nehezkesnek minden testanyagra elterjedtségéből származó eltéréseket *háborgásoknak* nevezék a' csillagászok, nem mintha a' természetnek örök mentében háborgásnak helye valóban volna vagy lehetne, hanem mivel az ember korlátolt elmével a' nehezkesnek annyi oldalról és annyiféle árnyéklatban egyideű hatását, helyesen szólva ezen hatás' következményeit, egész összeségükben fel nem foghatván, az összes hatást egyes elemeire bonczolni, azt mi a' természetben egyszerre és azonegy időben történik, egyes részeire felosztani, és minden ilyen egyes elemet, ilyen egyes részt, különösen taglalni kényszerül. De *háborgásoknak* nevezi a' csillagász azon eltéréseket még azért is, mivel a' napnak, bolygórendszerünk' ezen fő testének roppant tömege' következtében, melly a' bolygóknak összes tömegével nem csak fölér, hanem azt még jóval túl is haladja, mondom a' nap' hatása olly túlnyomó, hogy hozzá képest a' többi bolygók-okozta hatások mindég csak csekély tetemességűek maradnak.

Ezen háborgásokat abszolút élességgel meghatározni tehetségünket, még jelenleg legalább, felülhaladja, és talán mindig is felül fogja haladni. De bolygórendszerünknek azon kedvező szerkezete, mellynél fogva a' bolygóknak egymástoli távolságai mind felette nagyok, pályáiknak középpontkülisége és kölcsönös hajlása csekélyek, a' fő testnek pedig, a' napnak, tömege az alkotmány' többi testeéhez mérve, olly roppant: ezen kedvező szerkezete képessé tévé a' tudományt, céljainkra mindég elegendő pontossággal meghatározni a' háborgásokat. Mert kifejtván az illető képleteket végtelen sorzatokra, melyeknek tagjai a' középpontküliségnek és a' hajlásoknak hatványai szerint haladnak, ezen sorzatok igen hamar összetartandanak 's a' gyakorlatban többnyire már néhány taggal beérendjük.

Más könnyebbülés foly azon körülményből is, hogy a' háborgások' nagy számát nyilvánvalólag két külön fő nemre oszt hajjuk. Mert miután egy bolygónak egy másik bolygóra gyakorlott hatása ezen két testnek kölcsönös helyzetétől függ, ezen helyzet pedig bizonyos korszak' lejárta után ismét visszatér, tehát az ettől feltételezett háborgások is, úgy mineműsége mint mennyiségre nézve szinte visszatérendnek, miért is a' háborgásoknak ezen nemét *időszaki háborgásoknak* nevezék. De ezen ismét és ismét okozott, újra meg újra előforduló háborgások idővel a' pályák' elemeire is majd befolyást gyakorlandanak, megváltoztatván lassanként a' pálya' középpontküliségét, hajlását, csomóinak hosszát, napközelenek pontját stb; de ezen változások, noha elkerülhetlenek, mégis csak igen lassan fognak beállhatni, létök évszázadok' lejárta után mutatkozott csak, vagy fog még mutatkozni, és azért hívjuk a' háborgásoknak

ezen nemét *százados háborgásoknak*, noha az egy napközele' pontját kivéve, ezen háborgások is korszakok, noha évezredekre terjedő korszakok, közzé szorítvák.

A' háborgások' elméletének mindinkábbi kifejlesztése és azoknak számbeli fölvetése jelenleg a' csillagásznak egyik fő feladata, és e' tárgy körül halhatatlan érdemeket szerzett magának gróf *Laplace Simon*, kinek „*Mécanique celeste*“ című munkája a' csillagos égne' mintegy törvénykönyvét képezi.

Az időszaki háborgásokat kifejező egyenleteknek általános alakja a' következő:

$$k. \frac{\sin}{\cos} \left\{ i (n't - nt + \varepsilon' - \varepsilon) + nnt + r\varepsilon \right\}$$

mellyben *r* a' *vezérsugár* (radius vector), tehát minden esetre igencsés mennyiség vagy zerus, *k* pedig a' pálya' középpontküliségének és hajlásának függvénye; holott *n* és *n'* a' háborgó és a' háborgott bolygónak középvé mozgását (motus annuus medius), ε , ε' azoknak hosszát vagy közép anomaliáját egy kezdőpontul vett pillanatban; *t* pedig az ezen pillanat óta lejárt évek' és évrészek' számát, végre *i* sorban az 1, 2, 3, 4... számokat jelenti.

Közelebbről tekintvén az időszaki háborgásokat, ezeket a' következő képletekből fogjuk találhatni, úgymint:

1-ször a' *vezérsugár' háborgását* a' következő egyenletből:

$$\delta r = a \cos v / n d t. r \sin v \left\{ 2/dR + r \left(\frac{dR}{dr} \right) - a \sin v / n d t r \cos v \right. \\ \left. \left\{ 2/dR + r \left(\frac{dR}{dr} \right) \right\} \dots \dots \dots (1) \right.$$

$$a \sqrt{1-e^2}$$

2-szor a' *valódi anomaliának háborgását* a' következőből:

$$\delta v = \frac{2r d\delta r + d r \delta r}{a^2 n d t} + \frac{3a}{\mu} // n d t dR + \frac{2a}{\mu} / n d t r \left(\frac{dR}{dr} \right) \dots \dots (2)$$

$$\sqrt{1-e^2}$$

3-szor a' *szélesség' háborgását* a' következőből:

$$\delta \delta = a \cos v / n d t r \sin v \left(\frac{dR}{dz} \right) - a \sin v / n d t r \cos v \left(\frac{dR}{dz} \right) \dots \dots (3)$$

$$\mu \sqrt{1-e^2}$$

Az ezen képletekben előforduló betűknek következő jelentései vannak, úgymint:

a... a' fél nagy tengely' vagyis a' bolygónak közép távolsága a' középponti testtől.

v... a' valódi rendhía (anomalía vera).

$$n \dots a' \text{ bolygó' középnapi mozgása, vagyis } n = \frac{\mu}{a^{3/2}}$$

$t \dots a'$ kezdőpontul vett pillanat óta lejárt évek' vagy évrészek' száma.

$$r \dots a' \text{ vezérsugár } \frac{3}{2}$$

$$\mu \dots n. a \frac{3}{2}$$

$ae \dots a'$ pálya' középpontkülisége, a' fél nagy tengelyt egy-
ségül tekintve.

Az R mennyiséget illetőleg, ha a' középponti test' tömegét M -mel, a' körülfutó bolygóét m -mel, a' háborgó bolygókét pedig sorban m' , m'' , m''' -el, továbbá az m -testnek összendeseit x , y , z -vel, az m' , m'' , m''' testekét pedig sorban x' , y' , z' ; x'' , y'' , z'' , x''' , y''' , z''' által jeleljük, R értéke leszen:

$$R = \frac{m'}{r'^3} (xx' + yy' + zz') + \frac{m''}{r''^3} (xx'' + yy'' + zz'') + \dots$$

$$mm'$$

$$\frac{\sqrt{(x' - x)^2 + (y' - y)^2 + (z' - z)^2}}{mm''}$$

$$\sqrt{(x'' - x)^2 + (y'' - y)^2 + (z'' - z)^2}$$

hol r' az m' testnek, r'' az m'' testnek vezérsugara.

Miután pedig bolygórendszerünkben a' bolygók' tömegei m , m' , $m'' \dots a'$ nap' tömegéhez, M -hez képest csak kicsinyek, tehát azon háborgások is, melyeket az m test' mozgásában az m' , m'' , $m''' \dots$ testek okoznak, csekélyek; továbbá miután valamennyi bolygópályának középpontkülisége és hajlása szinte annyira csekély mennyiségek, hogy azoknak felsőbb hatványait érezhető hiba nélkül el lehet hanyagolnunk: mind ezen körülmények' következtében szabad lesz, az m testnek m' , m'' , $m''' \dots$ testek általi háborgásait egymástól különböztetve tekintetbe vennünk, és így feladatunkat erre változtatnunk: *meghatározni egy m-bolygónak napkörüli mozgását, azon feltétel alatt, hogy reája egyetlenegy más bolygó m' hat háborgatólag.*

Ezen korlátok közt pedig R értéke a' következő:

$$R = \frac{m' (xx' + yy' + zz')}{r^3} - \frac{m'}{\sqrt{(x^1 - x)^2 + (y^1 - y)^2 + (z^1 - z)^2}}$$

vagyis

$$x = r \cos v; y = r \sin v; x' = r' \cos v'; y' = r' \sin v'$$

tévé:

$$R = \frac{m (r r' \cos (v' - v) + z z')}{(r'^2 + z'^2)^{3/2}}$$

$$- m' (r^2 - 2rr' \cos (v' - v) + r'^2 + (z' - z)^2)^{-1/2} \dots (4)$$

Az (1), (2), (3) egyenletek a' (4) egyenlettel egyetemben az időszaki háborgásokat *véges* mennyiségekben kifejezve adják. Ezen egyenleteket pedig végtelen sorozatokra lehet kifejteni, melyek a' középpontküliségnek és hajlásnak hatványai szerint haladván, a' háborgások' fölvetését igen könnyítik; de mely kifejtésekbe itt rövidség' okáért bocsátkozni nem lehet.

A' *százados háborgásokat* illetőleg, ezek egyedül a' háborgó és háborgatott bolygó' pályáinak elemeitől függnek, és közülök *négyet* illetnek, úgymint: a' *középpontküliséget* $e-t$, a' *napközele' hosszát* $\pi-t$, az *emelkedő csomó' hosszát* $\Omega-t$, és a' *hajlást* $i-t$.

Ezeknek százados háborgásai következő egyenletekben vannak kifejezve:

$$\frac{de}{dt} = e' \psi'_0 \sin (\pi' - \pi) \dots (5)$$

$$\frac{d\pi}{dt} = \varphi'_0 - \frac{e'}{e} \psi'_0 \cos (\pi' - \pi) \dots (6)$$

$$\frac{d\omega}{dt} = \varphi'_0 \cdot \alpha' \sin (\vartheta - \vartheta') \dots (7)$$

$$\frac{d\vartheta}{dt} = -\varphi'_0 + \varphi'_0 \cdot \frac{\omega'}{\omega'} \cos (\vartheta - \vartheta') \dots (8)$$

$$\begin{aligned} \frac{d\Omega}{dt} = & (\varphi'_0 - \varphi'_2) \operatorname{tg} \omega' \sin (\vartheta - \vartheta') \\ & + (\varphi^3_0 - \varphi^3_2) \operatorname{tg} \omega''' \sin (\vartheta - \vartheta''') \\ & + (\varphi^4_0 - \varphi^4_2) \operatorname{tg} \omega^{IV} \sin (\vartheta - \vartheta^{IV}) \\ & + (\varphi^5_0 - \varphi^5_2) \operatorname{tg} \omega^V \sin (\vartheta - \vartheta^V) \\ & + \dots \dots \dots (9) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \frac{di}{dt} = & -(\varphi^1_0 + \varphi^2_0 + \varphi^3_0 + \varphi^4_0 + \dots) - \varphi^0_2 \\ & + (\varphi'_0 - \varphi'_2) \frac{\operatorname{tg} \omega'}{\operatorname{tg} \omega} \cos (\vartheta - \vartheta') \\ & + (\varphi^3_0 - \varphi^3_2) \cdot \frac{\operatorname{tg} \omega'''}{\operatorname{tg} \omega} \cos (\vartheta - \vartheta''') \\ & + (\varphi^4_0 - \varphi^4_2) \frac{\operatorname{tg} \omega^{IV}}{\operatorname{tg} \omega} \cos (\vartheta - \vartheta^{IV}) \\ & + \dots \dots \dots (10) \end{aligned}$$

Ezen egyenletek' megérthetése végett, a' bennök tartalmazott mennyiségek' értelmét a' következőkben sorolom elő:

m a' háborgatott, m' a' háborgató bolygó' tömege.

π, π' e' két bolygó' napközeleinek hosszai.

$\vartheta, \vartheta', \vartheta'', \vartheta''' \dots$ az $\mathbf{m}, \mathbf{m}', \mathbf{m}'', \mathbf{m}'''$ tömegű bolygók' pályái' emelkedő csomójának hosszait, ezen pályákat egy nem mozgó, szilárd lapra vonatkozva, (olly lapul a' napút' azon helyzete szokott vétetni, melyben az 1750. évben volt).

$\omega, \omega', \omega''$ a' mozgékony bolygópályáknak hajlásai azon szilárd lap felé.

Ω a' háborgatott bolygó' pályájának emelkedő csomója a' mozgékony napútban.

i a' háborgatott bolygó' pályájának hajlása a' mozgékony napút felé.

a, a', az $\mathbf{m}, \mathbf{m}'$ tömegű bolygók' pályáinak fél nagy tengelyei.

n, n' ezen bolygóknak közép naponti mozgásai.

$$\varphi'_0 = - \frac{3 \text{ mn. } \alpha^2, b'}{4(1-\alpha^2)^2} = + \frac{m'n}{4} \alpha^2 b' \dots (11)$$

$$\psi'_0 = - 3 m'n \alpha \left\{ \frac{(1+\alpha^2)b' + \frac{1}{2}\alpha b'^{\frac{3}{2}}}{2(1-\alpha^2)^2} \right\} \dots (12)$$

$$= + \frac{m'n}{4} \left\{ 2\alpha(1+\alpha^2)b'^{\frac{3}{2}} - 3\alpha^2 b'^{\frac{3}{2}} \right\} \dots (13)$$

$$\varphi^0_1 = \frac{m\sqrt{a}}{m'\sqrt{a'}} \varphi^1_0$$

$$\psi^0_1 = \frac{m\sqrt{a}}{m'\sqrt{a'}} \psi^1_0$$

Egyáltalában fel van téve, hogy a' $\varphi^1_0, \varphi^2_0, \varphi^3_0 \dots$ mennyiségek az $\varphi^0_1, \varphi^2_1, \varphi^3_1$ mennyiségekbe átmennek, ha amazokban mindent, mi bennök $\mathbf{m}$ -re vonatkozik, arra változtatunk, mi $\mathbf{m}'$ -re vonatkozik és viszont. Továbbá az $\varphi^1_0, \varphi^2_0, \varphi^3_0$ mennyiségek az $\varphi^1_2, \varphi^2_2, \varphi^3_2$ -bamenendnek át, ha bennök mindent, mi $\mathbf{m}$ -re vonatkozik, avval cserélünk fel, mi $\mathbf{m}''$ -re vonatkozik.

Az ezen mennyiségeket kifejező képletekben:

$$\alpha = \frac{a}{a'}, \quad \alpha' = \frac{a}{a''} \dots$$

b-ösztvevő, melynek értéke a' következő egyenletekből tudathatik meg:

$$\frac{1}{2} b^0 = 1 + \left(\frac{1}{2} \alpha\right)^2 + \left(\frac{1.1}{2.4} \alpha^2\right)^2 + \left(\frac{1.1.3}{2.4.6} \alpha^3\right)^2 + \left(\frac{1.1.3.5}{2.4.6.8} \alpha^4\right)^2 + \dots (14)$$

$$\frac{1}{2} b^1 = -\alpha + \frac{1.1}{2.4} \alpha^3 + \frac{1}{4} \frac{1.1.3}{2.4.6} \alpha^5$$

$$+ \frac{1.3}{4.6} \cdot \frac{1.1.3.5}{2.4.6.8} \alpha^7 + \frac{1.3.5}{4.6.8} \cdot \frac{1.1.3.5.7}{2.4.6.8.10} \alpha^9$$

$$+ \dots \dots \dots (15)$$

$$b^0 = \frac{b^0}{\frac{3/2}{(1-\alpha^2)^{1/2}}} \dots \dots \dots (16)$$

$$b^1 = - \frac{3 \cdot b^1}{\frac{3/2}{(1-\alpha^2)^{1/2}}} \dots \dots \dots (17)$$

és általában:

$$b \frac{x}{x} = \frac{(x-1)(1+\alpha^2)b \frac{x-1}{x} (x+x-2) \alpha b \frac{x-2}{x}}{(x-x) \cdot \alpha} \quad (18)$$

melly utóbbi egyenletben x sorban minden egész számot, igenlegest úgy mint nemlegest, sőt zérust is, jelent.

Az előre bocsátottak elegendők lesznek e' helyt a' háborgási hánylásról általános fogalmat nyújtani, hogy az abbeli munkálatok kellőleg méltattathassanak, és most tárgyamhoz visszatérek.

1820-ban negyven év járt vala le, mióta az Uranus bolygó rendszeres vizsgálatok' tárgyává lett. Bolygói természetének Herschel általi fölfedezése előtt, 1690 és 1771 között, tizenkilencszer vizsgáltatott meg *Flamstead*, *Bradley*, *Mayer Tóbiás* és *Lemonnier*től 6-od nagyságu állócsillag gyanánt, háborgásait pedig *Laplace* a' Mécanique celesteben (III. kötet. XIV. fejez.) fejté meg analyticailag. Annyi vizsgálat és szigorú analytici nyomozás után lehetett volna reményleni, hogy a' kéznél lévő adatok tökéletesen elegendők lesznek Uranustáblák' alkotására, és c' reménytől buzdítva *Bouvard*, a' párisi csillagörde' akkori előljárója és a' francia academia' tagja, illy táblák' hánylásához fogott is. De munkája' folytán meglepetéssel vevén észre, miszerint ama 16 régibb vizsgálat a' számos újabbal semmiképen össze nem fér, végre azon nézetre hajlott, hogy ama' régiebb vizsgálatok talán nem azon kielégítő pontossággal tétettek, mellyel tétetniök kellett volna, hogy táblák' alkotásánál alapul szolgálhassanak, és azért ezeket kirekesztvén, tábláit egyedül a' 40 évi újabb vizsgálatokra alapítá. De megengedvén is, hogy ama' régiebb vizsgálatok pontosságra nézve az újabbakkal nem mérközhetnek, mégis föltennünk nem lehet, miszerint annyira volnának hibásak, hogy a' tábláktól eltérésök egyedül ezen okból származnék. Azóta megint 25 év járt le, s jelenleg *Bouvard*' táblái viszont a' legújabb vizsgálatokkal nem férnek össze, miből világosan foly, hogy ezen össze nem férésnek okát másutt kell keresnünk, mint a' vizsgálatok' hibásságában, vagy az elmélet' tökéletlenségében. Ez általános nézetté vált Europa' csillagászai közt, és majdnem közössé

köztök azon gyanítás is, miszerint az Uranus' mentében tapasztalt, az eddigi elmélettel össze nem férő, eltérések talán egy még eddig ismeretlen bolygónak Uranusra gyakorlott hatásától származnak. E' gyanítást Németországban a' legközelebb meghalálozott nagy *Bessel* hírlapilag is megpendíté, *Angliában* pedig már 1844. kezdetén egy *Adams* nevű fiatal tudós, és Párisban 1845-ben *Le Verrier* hasonlólag fiatal csillagász hánylás' útján kezdék mérlegelni e' gyanítást; de *Adams*, noha előbb fejezé be munkáját *Le Verriernél*, mégis, mivel, néhány angol csillagászokat kivéve, eredményeit a' világgal nem közlé, a' fölfedezéso' dicsőségét el nem nyerte, holott *Le Verrier*, munkáját szélesebb alapra építvén és mélyebben bocsátkozván a' kérdés' minden árnyéklataiba, az általa nyert eredményeket azonnal közzé tette.

Munkája' jelességéről és fáradalmas terjedelméről a' következőkben íparkodom némi képet adni.

Először Uranus' mentének háborgásait nagyobb kiterjedésben és nagyobb szigorral veté hánylás alá annak kitudása' okából: a' tapasztalt eltérések nem származnak-e talán valamely elhanyaglásból az eddigi hánylásmódban *). E' végre az 1801—1845-diki évszakot illetőleg a' párizsi csillagörde' naplói szolgáltatnak elegendő mennyiségben vizsgálatokat, az 1781—1801-diki korszakra nézve pedig a' greenwichi csillagörde' naplóiban találtattak meg minden szükséges adatok. Valamennyi bolygók közül Saturnus az, melly Uranus' mentét leginkább háborgatja, és ezen háborgások meghatározatvák ugyan a' Mécanique celesteben, de azon korlátozás alatt, hogy az illető sorozatokból csak az elsőbb tagok vétetvék tekintetbe. *Le Verrier* Uranusnak háborgási egyenleteit mind α -tól ω -ig, kezdettől végig, újra vevé nyomozás alá, több tagokat vetvén föl, az állandó mennyiségeket is újra meghatározván, és hánylását olly szigorúan véghez vivén, hogy egy 0.05 másodpercnyi nagyobb mennyiséget soha el nem hanyagola, valamint háborgást sem mellőzött egyedül azért, mivel ez első tekintetre talán csekélynek látszék. Hasonló szigorúsággal járt el a' Jupiter-okoza háborgások' fölvetésében is, és hol az általa nyert eredmények a' Mécanique celesteben közölt adatoktól eltértek, hánylását nem csak ismétlé, hanem azt két különféle módon is végbe vivé, szóval mitsem hanyagolt el, mi eredményei' pontosságára befolyással lehetett. Munkája' folytán az időszaki háborgásokért új kifejezéseket állíta fel, a' százados háborgásokat pedig újra meghatározá. Végre bizonyos számú kis tagokra akadott a' háborgásokat kifejező sorozatokban, mellyek más hasonló rendű tagokhoz csatoltatván, már többé elhanyagolhatók nem valának.

---

*) Különösen a' háborgó tömeg' másodhatványára és a' tömegek' szorozmányaira volt L. tekintettel.

De miután ezen fáradságos munkájának végére jutott volna, tapasztalá, miszerint minden használt szigor' ellenére Uranus' mentében még oly tetemes eltérések mutatkoznak, hogy azokat elnézni nem lehet, és melyeket Jupiter és Saturnus' háborgó hatásából megmagyarázni éppen nem lehet.

Túlhaladná ugyan ezen előadás' határait is, ha *Le Verrier* egész terjedelmes útján követni akarnók; azért minden részletet hallgatással mellőzvé, csupán a' fő eredmények mellett kívánok maradni és fölfedezése' fényes történetírását csak fő vonásai-ban adni.

A' fölvetett és vizsgált hosszak közt következő különbségeket lelt *Le Verrier*:

Időszak (évek)	A' számolt hossz' eltérése		Különbség	
			első rendű	másod rendű
1747.7.....	+	34''8	— 10.1	— 18''3
1761.7.....	+	24.7	— 28.4	— 3.5
1775.7.....	—	3.7	— 24.9	— 19.9
1789.7.....	—	28.6	— 5.0	— 6.3
1803.7.....	—	33.6	— 1.3	— 34.4
1817.7.....	—	32.3	— 35.7	— 71.4
1831.7.....	+	3.4	— 107.1	—
1845.7.....	+	110.5	—	—

Ezen tetemes eltérések három okból származhatnak: Először az egybehasonlított újabb vizsgálatok' saját hibájából; másodsor azon bizonytalanságból, mellyel terhelve lehetnek a' számolt helyzetek azon oknál fogva, mivel talán a' pályaelemek' meghatározásánál alapul használt hosszak hibásak voltak; vagy harmadsor az elmélet' hiányából, ha t. i. a' bolygó csakugyan még más ismeretlen háborgató erőnek volna alája vetve.

Le Verrier az általa alakított ideiglenes táblákból merített nap-középponti hosszak' hibái és Uranus' pályája' elemeinek javításai közt 18 feltételes egyenletet (aequationes conditionales) lelt fel, megfelelőt az általa tekintetbe vett 18 epochának. Ezekből négyet választott a' pályaelemek' javításának meghatározására, 's miután ezen feltételes egyenletek szigorúak csak akkor lehetnek, midőn bennök a' bolygó' helyzetének vizsgálásában elkövetett hibákról is szert tartunk, ezen ismeretlen hibákat **P, Q, R, S**, betűkkel jelevén, a' pályaelemek' javításait ezen hibák' függvényei gyanánt fejezé ki. Akként bánván a' többi egyenlettel is, és a' vizsgálatok' hibáiért a' vizsgálatmesterség' mostani kifejltségéhez képest tulságos értékeket vevén fel, még sem semmisültek meg egészen a' számolt és a' vizsgált helyzetek közt fenálló különbségek, sőt ezeknek nagyobb része fenmaradt, és felvilágosításukra azon meggyőződésnek kény-

szerűlt hódolni: miszerint Uranus' járására csakugyan még egy másik ismeretlen erő is hat háborgatólag.

És most, miután fáradságos és szigorú analyticai nyomozásai' következtében ezen dolog *Le Verrier'* elméjében bém bizonyult valóssággá vált, arra szánta magát, ezen ismeretlen erő' tulajdonképeni természetét kikutatni.

Megfontolván tehát mind azon különböző véleményeket, mik már több évek óta sok oldalról az Uranus' mentében tapasztalt, és az eddigi elméletből megmagyarázhatlan eltérések' felvilágosítására nyilatkoztak (néhány ezek a' világtérben elszórt aether' ellenállásának, mások egy Uranust követő nagy hold' hatásának, még mások egy nagy üstökös' befolyásának, ismét mások azon lehetőségnek tulajdoníták, hogy a' nehezkedés' törvénye talán annyi távolságban a' naptól változást szenvedne, míg végre többen egy ismeretlen bolygó' lételet gyaníták) *Le Verrier* ezen utóbbi nézethez simúlt, és azon kérdés' eldöntését tűzé ki magának czélul: *valljon azon eltéréseket egy még eddig ismeretlen bolygó' háborgató behatásának lehet-e tulajdonítani, és ha igen, hol kell ezen bolygónak állnia, és mikép kell neki mozognia?*

A' szándékolt munka olly roppant terjedelmű, fáradságos és bajos volt, miszerint *Le Verrier* munkaközben nem egyszer annyira kifáradtnak érzé magát, hogy majdnem felhagyott azzal. De lelkesedve czéljának magasztossága által, dicséretes kitűréssel mégis végig folytatá nehéz vállalatát, míg végre az ohajtott szép eredmény által bőven megjutalmaztaték.

Legelőször is azon kérdést fontolgatá *Le Verrier*: *az ismeretlen bolygó túl áll-e Uranuson, vagy innen?* Ha Saturnus és Uranus közzé volna helyeztetve, akkor minden esetre Uranushoz közelebbnek kellene állnia mint Saturnushoz, mert ezen utóbbi bolygó' mozgásában hatása semmiképen nem mutatkozik. De ha annyira közel állna Uranushoz a' háborgató ismeretlen bolygó, akkor tömegének igen csekélynek kellene lennie, mivel tulajdonképen mégis csak kevéssé háborgatja Uranust járásában. De ha tömege kicsiny volna, a' bolygó észrevehetőkép háborgatólag csak akkor hathatna Uranusra, midőn szomszédjában elvonulna, mi a' körfutásaik' ideje közti csekély különbségnél fogva csak egyszer történhetett volna azon korszak' folytán, melyet Uranus' vizsgálatai befoglalnak. De mind ez ellenkezik a' tapasztalattal. Az ismeretlen háborgató bolygó tehát *Uranuson túl van*, és tömege meglehetősen nagy. De nincs-e talán annyira Uranustól, miszerint le kell mondanunk azon reménységről, hogy azt szemmel is feltaláljuk? Ezen kérdések és gondolatok forogtak először *Le Verrier'* fejében, és aztán még azon kérdés is, a' feltalálendő bolygónak pályája mi helyzetben lehet a' napút' irányában? Erre nézve két körülmény segíté az eldöntést. Tudva van miszerint először a' naptól messzebbre álló bolygók' pályái csak

csekélyet hajlanak a' napút felé, és másodszor a' hánylás mutató, miszerint Uranus' szélességében semmi ollyas eltérés nem mutatkozik, mellyet Jupiter és Saturnus' behatásából magyarázni ne lehetne. Első kezdet gyanánt tehát Le Verrier a' feltalálendő bolygót magába a' napút' lapjába helyezé, azaz pályájának hajlását *zerusnak* vevé.

Ha minden tetsző pillantásra a' háborgatásoknak az ismeretlen tömeg által eszközölt változásait meghatározhatnók, ezekből aztán az irány is meg volna határozható, merre Uranus azon háborgató tömeg' hatásának következtében tart, és így kitudnók azon háborgató testnek helyzetét is. De vajha olly egyszerű volna a' dolog! Mielőtt a' háborgatások' számbeli kifejezéseit közvetlenül a' vizsgálatokból szigorúan következtethetnők, az Uranustól bejárt körkör' elemeit kellene pontossággal tudnunk, ez pedig mindaddig lehetetlen, míg a' háborgatásoknak összes mennyiségét bizonyosan nem ismerjük. Látnivaló tehát, miszerint lehetetlen kétfelé osztani a' dolgot, és egy úttal az Uranus' pályájának elemei, és az azt háborgató test' pályájaéi körül nyomozódni. Itt csak egy úton boldogúlhatunk: ugyanis ha az ismeretlen bolygótól származó háborgatások' egyenleteit annak tömegének és pályája' elemeinek függvényei gyanánt kifejtjén, ezen kifejezéseket aztán Uranus' őszrendeseibe bevezetjük, melly őszrendeseket azonban, az Uranustól nap körüli mozgása' folytán leírt körkörnek — még szinte ismeretlen — elemei által kell kifejeznünk. Egybehasonlítván aztán az akként megtudott őszrendeseket azokkal, mellyek a' vizsgálatokból következnek, a' keletkezendő feltételes egyenletekben ismeretlenekül nem csak az Uranus által bejárt körkör' elemeit nyrendjük, hanem azon háborgató test' pályájának elemeit is, mellynek helyzete körül nyomozódunk.

Hogy az illy feltételes egyenletek' alakjával is megismerkedjünk, azon háborgások' kifejezését közlöm, mellyek Uranusnak napközépponti hosszában tartalmaztatnak:

$$\delta v = m \left\{ \begin{array}{l} + 18''.5 \sin (2.0722 + \varepsilon' - 0.030778 t) \\ + 29''.5 \sin (2.1444 + 2 \varepsilon' - 0.06155 t) \\ + 2''.9 \sin (0.2166 + 3 \varepsilon' - 0.092333 t) \\ + 1.9 \sin (2.1388 + \varepsilon' + 0.01683 t) \\ + 17''.0 \sin (2.2100 + 2 \varepsilon' - 0.013945 t) \\ + 24''.4 \sin (0.2832 + 3 \varepsilon' - 0.044723 t) \end{array} \right\}$$

$$+ m' h' \left\{ \begin{array}{l} + 43'' \cos (0.0000 + \varepsilon' + 0.016832 t) \\ - 122 \cos (2.0722 + 2 \varepsilon' - 0.013945 t) \\ - 930 \cos (0.1444 + 3 \varepsilon' - 0.044723 t) \end{array} \right\}$$

$$+ m' l' \left\{ \begin{array}{l} - 43'' \sin (0.0000 + \varepsilon' + 0.016832 t) \\ + 122 \sin (2.0722 + 2 \varepsilon' - 0.013945 t) \\ + 930 \sin (0.1444 + 3 \varepsilon' - 0.044723 t) \end{array} \right\}$$

ezen egyenletben m' az ismeretlen bolygó' tömege, c' pályájának

középpontkülisége, π napközelinek hossza, ε' hossza az epochául vett pillanatban, $h' = e' \sin \pi$ és $l' = e' \cos \pi$. A' tömegek' egységeül a' nap' tömege, a' szögletek' egységeül pedig a' merőszöglet szolgál.

A' vizsgálatokból származtatott minden hossz egybeazonosítva az ugyanezen pillanatra elméletileg fölvetett hosszzal egy egy feltételes egyenletet szolgáltatott az Uranuspálya' elemeinek javításai, és a' feltalálendő bolygó' tömege és pályája' elemei közt. Ezen egyenletekben *kilencz ismeretlen* foglaltatik, és felesleges volna megmutatni: mikép kelljen több egyenletekből a' bennök foglalt ismeretleneket kikeresni, azt minden tárgy-avatott úgy is tudja. Uranus' elemeit pontossággal írhatjuk ki. Le Verrier e' célra az 1715, 1775, 1810 és 1845. éveknek megfelelő egyenleteket használá; és miután az meg volt volna téve, kifejté a' viszonyt is, mely az ismeretlen háborgató bolygó' tömege és pályájának elemei közt létezik, és ez elegendő a' h' és l' mennyiségeknek a' tömegnek és az epochai hossz' függvényei gyanánti kifejezésére. Kiirtván azután a' különböző egyenletekből a' középpontküliséget és a' nap' közelinek hosszát, végre olly egyenletekre akadott, melyekben a' tömegnek és az epochakori közép hosszön kívül, más tetszés szerinti mennyiségek már nem foglaltattak; és ezen vég egyenleteknek, az ismeretlenek' illő választása által, elégtételt kellene. Illy módon járván el *Le Verrier*, végre szép mennyiségű eltérések' birtokába jutott, és ezen eltérések' nyomozása az, mi őt azon kérdés' eldöntéséhez vezeté, vajjon Uranus' járását egy új bolygó' hatása által lehet-e ki-elégítőleg előmutatni vagy nem; má' őt továbbá tanítá: az égnek mellyik táján keresendő ezen új csillag?

Uranusnak járása az 1757-dik év' folytán igen jól tudatik. Ezen évet illetőleg pedig *Le Verrier* a' következő különbségeket találta a' vizsgált és számolt hosszak közt:

ε' vagyis epochai hossz.

0. 0	+ 744"	+ 9". m'	+ 3". 5 P	+ 6". 7 Q
0. 1	725	+ 76	3. 3	7. 2
0. 2	676	+ 147	3. 1	7. 5
0. 3	613	+ 210	2. 9	7. 7
0. 4	554	+ 255	2. 7	7. 8
0. 5	502	+ 281	2. 5	7. 7
0. 6	459	+ 280	2. 4	7. 7
0. 7	423	+ 251	2. 3	7. 6
0. 8	393	+ 196	2. 2	7. 5
0. 9	368	+ 127	2. 2	7. 4
1. 0	349	+ 54	2. 2	7. 4
1. 1	338	— 19	2. 1	7. 3
1. 2	335	— 78	2. 1	7. 3

1. 3	331	—	117	2. 1	7. 3
1. 4	327	—	137	2. 1	7. 3
1. 5	323	—	140	2. 1	7. 3
1. 6	317	—	126	2. 1	7. 3
1. 7	307	—	96	2. 0	7. 3
1. 8	292	—	61	2. 0	7. 4
1. 9	273	—	32	2. 0	7. 4
2. 0	250	—	14	1. 9	7. 5
2. 1	226	—	1	1. 9	7. 2
2. 2	201	+	4	1. 8	7. 1
2. 3	176	+	4	1. 8	7. 0
2. 4	153	+	2	1. 7	6. 8
2. 5	134	+	1	1. 7	6. 6
2. 6	120	+	1	1. 7	6. 4
2. 7	112	+	0	1. 8	6. 2
2. 8	111	+	1	1. 8	6. 0
2. 9	115	+	1	1. 9	5. 7
3. 0	127	+	3	2. 0	5. 5
3. 1	150	—	11	2. 1	5. 3
3. 2	186	—	22	2. 3	5. 1
3. 3	236	—	57	2. 5	4. 9
3. 4	300	—	52	2. 7	4. 8
3. 5	383	—	69	2. 9	4. 8
3. 6	479	—	84	3. 2	4. 9
3. 7	576	—	85	3. 4	5. 1
3. 8	661	—	74	3. 6	5. 5
3. 9	722	—	44	3. 6	6. 2
4. 0	744	—	9	3. 6	6. 7

Nézzük meg most ezen táblának adatait. Az elmélet' hibája felette nagy a' körkerület' minden pontjában, és egyetlenegy ponton kisebbül, akkor t. i. midőn $\epsilon' = 2.8$ vagyis $= 2.8 \times 90^\circ = 252^\circ$ -nak vesszük; és ebből azt szabad következtetnünk: *miszerint egyetlen táj vagyon a' napúton, hová a' háborgó bolygót helyeztethetjük, ha Uranus' vizsgált járásának eleget tenni akarunk.*

Fölvéven továbbá $m = 1$; a' P és Q vizsgálati hibákat egyiket úgy mint másikat $= -14''$, tapasztalá *Le Verrier*, miszerint $\epsilon' = 252^\circ$ -re a' számolt és vizsgált hossz közti különbség fogyott légyen:

1757. évben ..... + 3'' 0 }
 1747. „ ..... — 1. 5 } —re; és így
 1690. „ ..... 14. 2 }

ezen eltérések túl nem haladják azon határt, melyig a' vizsgálatok' hibái rúghatnak; ezen tapasztalat pedig arra jogosítá *Le Verriert*, következtetni: miszerint az *Uranus' mozgásában mutatkozó eltéréseket csakugyan egy háborgató bolygó' behatása által magyarázhatjuk*

meg, melynek naptóli középtávola mintegy még egyszer akkora mint Uranusé, és, milegfontosabb, hogy ezen feladat egyetlenegy módon megfejthető.

Ugyanegy időpontra nézve tehát nincs két, tetszésünk szerint választható, táj az égen, melybe helyezhetnők a' háborgató ismeretlen bolygót. De kiki átláthatja, hogy azon egyetlen táján az égnek a' bolygó' helyzetét bizonyos határok közzé szorítani kényszerülünk, szűkek közzé ha nagy mennyiségű és pontos vizsgálatokat bírunk, tágak közzé, ha elégtelenek a' vizsgálatok.

Most *Le Verrier* ezen új bolygó' helyzetét kémlelé az égen, kitudása után törekedvén. Határidőszakúl (epocha) 1847. évi január' 1-ső napját választván, következő képletet találá a' bolygónak napközépponti hosszára, ugyanis :

$$v = 314.^{\circ}5 + 12.^{\circ}25 \alpha + \frac{1}{m'} \left\{ 20.^{\circ}82 - 10.^{\circ}79 \alpha - 1.^{\circ}14 \alpha^2 \right\}$$

melly képletben α határzatlan mennyiség. Azon határok' arányát tekintvén, melyek közt α és m' hogy foglaltassanak szükséges, ha-hogy a' vizsgálatoknak elég tétessék, meg lehet mutatni, miszerint az új bolygónak napközépponti hossza 1847. évi január' 1-jén körülbelül = 325° volt légyen.

Ez volt az első fő eredmény, melyhez juthatnia *Le Verrier* szerencsés volt. De míg azt elérte, mint láttuk, roppant munkát kelle győznie; melynek fő részei rövid ismételtsben a' következők: 1ször Új fölvetése az Uranus' jártában Jupiter által okozott háborgásoknak. 2ször Azon háborgatásoknak új meghatározása, melyeket Uranus' jártában Saturnus eszközöl. Itt tekintetbe veendő voltak a' tömegek' másod hatványai és kölcsönös szorozmányai. 3ször Majdnem háromszáz uranusi délköri vizsgálat' reductiója. 4szer Uranusnak napközépponti hosszainak elméletileges fölvetése mind azon időkre nézve, melyekről vizsgálatokkal bírt. 5ször A' napközépponti öszrendeseknek származtatása ezen számolt hosszakból, és egyszersmind az körüli nyomozás, valljon a' számolt és a' vizsgált öszrendesek közt van-e különbség és minő? 6ször A' még ismeretlen bolygónak Uranus' jártára mutatókozó hatásából meghatározni ezen bolygó' pályájának elemeit; ebből pedig annak látszatos helyzetét az égen.

Milly roppant munka volt ez, a' főnebb előhozott általános vázlatokból gyaníthatjuk. Kitudván a' bolygónak hosszát határidőszakúl vett egy bizonyos napra, *Le Verrier* nyomozásában tovább ment a' pályának többi elemeit is meghatározandó. Munkája' ezen utóbbi része is nagy fáradságot és ügyességet igényelt, 's én szerencsésnek tartanám magamat *Le Verrier*nek abbeli nyomozásairól is bővebb és részletesb tudósítást adni, ha értekezésem' kiterjedtsége annyira nem növekedett volna már; 's azért a' *Le Verrier* által végkép kifejtett elemek' elősorolására szorítkozom, mint itt következik:

A' pálya' fél nagy tengelye 36.154

(a' földpálya' fél nagy tengelyét egységül vévén)	Év
Körülfutása' ideje	217.387
Középpontküliség	0.10761
Napközele hossza	284° 45'
Közép hossz 1847. jan. 1-jén	318° 47'
	1

Tömeg..... 9300

(a' nap' tömege = 1 vévén)

Ezen föltalált eredményt *Le Verrier* 1846-ki szeptember' 23án a' berlini csillagászokkal közlé, az ottani segédcsillagász pedig, Dr. *Galle*, még azon este a' bolygót valóban fel is lelte, 's ez által *Le Verrier*' fölfedezését dicsőségesen béfejezte. Az újdön feltalált bolygó' megnevezése *Le Verrier* által *Aragóra* bizatván, ez azt *Le Verriernek* nevezé, 's részére a' következő jelt javaslá: ♆ . De a' német és angol csillagászok ezen nevet el nem fogadák, és helyette a' *Neptun* nevet hozák be, még pedig azon oknál fogva, mivel valamennyi eddig föllelt bolygó mythologiai nevezettel lévén ellátva, szükségtelennek ítéltetett ezen szokástól elállani.

Azóta *Neptun* Europa' minden nagyobbyszerű csillagördéin észleltetett. A' magyar egyetem' csillagászi intézetében a' következő vizsgálatok tétettek:

Vizsgálat napja	Ideje (budai közép nap- idő.)	A' bolygónak	
		egyenes emelkedése	elhajlása
1846. octob. 23.	7 h 44' 24" 4	21 h 51' 32" 64	— 13° 33' 13" 0
" 27.	28 34. 5	26. 34	44. 2
" 29.	20 40. 3	23. 94	56. 0
novemb. 2.	4 53. 7	20. 72	34 12. 4
" 3.	0 57. 0	20. 06	16. 3
" 4.	6 57 0. 6	19. 54	16. 0
" 5.	53 4. 5	19. 30	16. 8
" 6.	49 8. 7	19. 49	16. 0
" 7.	45 12. 6	19. 36	16. 0
" 8.	41 17. 0	19. 74	15. 0
" 9.	37 21. 0	19. 58	14. 7
" 10.	33 25. 5	20. 11	11. 5
" 11.	29 30. 1	20. 64	8. 4
" 13.	21 39. 8	22. 36	33 58. 5
" 14.	17 45. 0	23. 36	51. 3
" 16.	9 55. 0	25. 39	40. 5
" 17.	6 0. 4	26. 73	33. 9
" 18.	2 6. 2	28. 33	25. 0
" 19.	5 58 11. 5	29. 69	18. 1
" 29.	19 15. 5	53. 05	11. 1

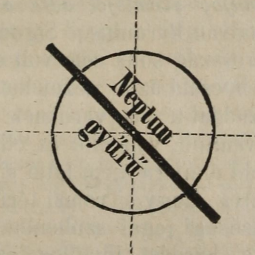
Télen által részint a' kedvetlen időjárás gátlá ezen vizsgálatok' folytatását, de leginkább gátoltaték az a' bolygónak állása által, mert ez év' kezdete óta olly helyzetben van a' naphoz, hogy nem láttathatik, és még jelenleg sem vergődött ki a' nap' emésztő szomszédságából. De július és augusztus havakban ismét fog észleltethetni, sőt augusztusban ellenállásba jő a' nappal, 's így láthatására nézve a' legkedvezőbb állásba.

Noha Neptun' pályájának azon része, melyen lassu mozgása mellett, fölfedeztetése óta végig haladt, sokkal kisebb, semhogy eből pontos elemeket lehetne már származtatni, mégis az eddig nyert vizsgálatokból a' következő ideiglenes pályaelemek következnek:

Határidőszak (epocha) 1846. évi december' 7-kén.

Fél nagy tengely	30.025
Körülfutás' ideje	165 év
Fél parameter	29.725
Középpontküliség	0.100
Vezérsugar dec. 7.	30.17
Közép hossz	315° 58' 27
Valódi hossz	327 24. 55
Napközele hossza	228 56. 0
Emelkedő csomó' hossza	133 1. 39
Hajlás	2 9. 5

Angliából még egy érdekes hír került a' szárazföldre. Ott először is bizonyos *Lassels* gyűrűt vélt a' bolygó körül látni, és ezen gyanítását *Challis*, cambridgei csillagász, ki egy nagy reflector' birtokában van, bébizonyíthatni gondolja, sőt a' gyűrű' fekvését is közli; melyly ugyanis a' következő volna:

A' dolog még kétes, mert másutt, hol szinte erős távcsövek' birtokában vagynak, még nyomát sem látták egy illy tüneménynek, 's azért másunnan még be nem bizonyodott.

És evvel végzem e' fényes fölfedezés' vázlatos történetrajzát, szívből ohajtván hogy valamint a' csillagtan, úgy minden tudomány folytonos haladásban mozogjon, és a' tudományok iránti szeretet valamint minden műveltebb nemzetnél, úgy drága hazánkban is mindinkább gyarapodjék, hasznunkra, dicsőségünkre."

Ezen, tudományos társalgás által gyakrabban félbe szakasztott, előadás után kéretett a' kö lő, hogy a' budai örde' munkássága' eredményeivel az osztályt koronként megismertetné; mit az meg is igért.

— Következett

KORPONAY JÁNOS

hadtudomány-alosztályi lev. t. előadása *Szerbország' harczszínhelyéről*, melly szerint az ország' valóságos harczműi kulcsául a' Sumadia mutatkozik, mint az egész népség' három negyedének lakot nyújtó Morava' völgye 's a' maczvai síkság' elfoglalhatásának szükséges feltétele. Előadó e' nézetet a' földszin' mivoltából fejtette ki, 's bebizonyításul mind Eugen herczeg és Laudon' sikeres merényeikre, mind az utolsó szabadsági háborúban Cserny György és Obrenovics Milos alatt a' törökök' sikeretlen megtámadásaira hivatkozott.

— A' titoknok L. S. részéről bemutatván leírását egy ez által feltalált *léghajónak* azt világosító rajzokkal együtt, annak vizsgálata elrendeltetett.

— *Károly főherczeg Stratégiájának* utolsó (harmadik) kötete, Kiss K. rt. által fordítva, *Szontagh Gusztáv* r. és *Korponay János* l. tt. tudósításaira elfogadtatván, nyomtatás végett az igazgatóságnak ajánltatott.

— Az academia' utolsó összes kis gyűlése' határozata' következtében rendeltetett, hogy a' mathem. osztály 's a' hadtud. alosztály' tagjai, külön az illető *műnyelvek'* tárgyában bizottmányilag összeülvén, a' közelebbi osztályülésre javaslatot terjeszsenek az e' részben teendők körüli eljárás' módja iránt.

KIS GYÜLÉS, MART. 17. 1847.

(A' törvénytudományi osztály' részére)

Fáy András igazg. 's tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt :

Jelen Fogarasi, Sztrókay, Zsoldos rr. tt. — Más osztályokból: Bajza, Dobrentei, Luczenbacher, Szilasy rr. tt. — Erdélyi, Henszlimann, Peregriny, Széchy, Waltherr ll. tt. — Schedel titoknok, Lukács helyettes segédjegyző.

SZTROKAY ANTAL rt.

a' magyar egyházi magánjog' szemlét adta a' szentországlás' iránnyában. Először azt vitatván Baroniust, Sigonius 's némelly német írók ellen, hogy Magyarország soha sem volt a' romai széknek hűbéreileg alá vetve, előre bocsátá azon nézeteket, miket Schwarz Godofréd ezelőtt egy századdal a' magyaroknak a' görög egyházhoz lett térítése mellett nyilvánított, valamint az ellennézeteket is, melyek által azonban előadó annyira nem látja a' régenten uralkodott közvéleményt megalapítva, hogy a' romai térítés' következtében a' pápáknak valamelly felsőségi jogai szülemilhetek volna Magyarországra nézve. Magát a' kérdést illetőleg az ismeretes védokok hozattak fel, u. m. hogy illy viszonynak törvényinkben semmi nyoma, ellenben a' királyinknak egyházi dolgokra is gyakorlott befolyások igenis bizonyos, így sz. István II: 2., sz. László I: 4. 9. 31–38. Egyenesen ellent mond a' hűbéri viszonynak Mátyás III: 19. VI: 45. Ulászló I: 45. Magyarország szabad ország levén, király azt a' rendek' megegyezése nélkül semmi idegen fejedelemnek hűbéressé nem tehetette, pápának úgy nem, mint Péter nem tehetette III. Henriknek azzá. 'S hogy szabad is maradt hazánk, 1471: 19. is ta-

nusítja. Felhozattak aztán sz. László III: 15., Ulászló VI: 7. 8., melyekből királyainknak a' főpapokoni hatósága is kitünik; I. Mátyás' erélyes nyilatkozata a' pápa' beavatkozó szándéka ellen; azon törvények (1471: 19. 1486: 44, 45. 1498: 63: 4), melyek a' curia' törvénykezési befolyását nyilván kizárják; sz. László egész I. könyve, mely szerint királyink az oltárhoz szorosan nem tartozó egyházi dolgokban is rendelkeztek; a szabolcsi zsinat, mely ugyanazon sz. László' elnökleite alatt minden külső befolyás nélkül intézkedett az egyháziak körül; így Kálmán: II: 9.; a' magyar püspököknek a' régibb időkben gyakorlott szentesítési jogok; a' kir. tetsvényjog; a' királynak öröködési joga az egyházi férfiak' javaiban stb. Ezek után Verböczi I. 11. czáfoltatott, 's végül a' magyar egyházi elsőd (főérsék) jogai terjesztettek elő.

Ezen előadás, noha a' tárgyalt kérdések jóformán befejezeteknek tekintettek, hosszas és élénk vitatkozásokat idézett elő. A' görög egyházi térítésre megjegyze *Széchy*, hogy a' görög-egyház' térítői mindenütt a' nép' nyelvével éltek, nálunk tehát a' magyarral fogtak volna, minek semmi nyoma; ellenben a' deáknak nagyon is. *Luczenbacher* a' veszprémvölgyi apáczák' görög oklevelének nem tulajdonít nagy fontosságot, miután keltékor a' két egyház' szakadása még ki nem volt mondva. *Fogarasi* szerint oklevelekben és pénzekben a' latin nyelv elhatározó ereű a' fenforgó kérdésben. *Döbrentei* bizonyosnak tartja, hogy Erdélybe byzanti uton hatott be a' kereszténység; 's figyelmeztetett arra, hogy még I. Mátyás is zsinattartásra kérészt Erdélyből, hogy ott a' liturgia a' „régí“ mód szerint állíttassék vissza. *Schedel* a' görög térítéseket csak sporadicus hatásúknak tartja: ha azoknak nyomosabb sikerök volt volna, küzdés nélkül a' romai befolyás elől nem hátráltak volna. A' szentesítés' pontjára megjegyze *Szilasy*, hogy a' régi időkben másutt is nem csak püspökök, hanem még faluk, városok stb is canonisáltak; 's hogy e' jog visszaélések' megelőzése végett később a' pápákra szorított. — A' fő kérdésre nézve véleménykülönbség nem fordult elő.

— Az utolsó összes academiai gyűlés' határozatából a' *műnyelv*' ügye kerülván szónyegre, végzés költ, mely szerint az osztály' helybeli rendes tagjai e' tárgyban bizottmányilag járandanak el oly módon, hogy alapul vevén az academia' törvénytudományi műszótárát, betűrendben fogjanak az egyes műszók' megrostálása-, kiválasztása-, vagy, hol szükség, újak' készítéséhez, 's az ekképen elfogadott szók' osztályi kis gyűlésben olvasssanak fel oly végre, miszerint irántok más osztálybeli tagok is megtehessek észrevételeiket.

KIS GYÜLÉS MART. 22. 1847.

(A' természettudományi osztály' részére)

Gebhardt Ferencz idősbik rendes tag' helyettes elnökleite alatt:

Jelen Bugát, Frivaldszky rr. tt. — Nendtvich, Schoepf II. tt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Balogh, Döbrentei, Fest, Kiss, Luczenbacher, Szilasy, Sztrókay, Zsoldos, rr. tt. — Erdélyi, Henszlmann, Peregriny, Széchy, Tasner, Waltherr II. tt. — Schedel titoknok, Lukács hely. segédjegyző. — Vendég Frommhold Károly orvos dr.

— A' titoknak vendégül bemutatván Dr. Frommhold Károly orvoskari tag urat, 's jelentvén, hogy a' fenálló határozatok' engedelmenél fogva kész lenne a' beteg burgonyákban általa észlelt és lerajzolt ázacsokat megismertetni; a' tisztelt vendég az elnöklő r. tag' felszólítására a' következőkben adta elő tapasztalásait.

„Szándékom volt—u. m. — a' Tek. Társaságnak a' burgonyákör körül tett észrevételeimet bővebben előterjeszteni; de időközben Tognio pesti tanárnak jeles munkája e' tárgyról megjelenvén, szerencsém lesz, mintegy ezt kiegészítőleg, azon ázacsok' megismertetésére szorítkozni, melyek a' beteg burgonyákban találtnak, 's egy-szersmind ezeknek általam természet után vett másikat bemutatni.

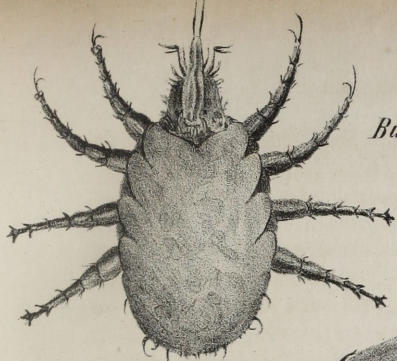
Az egészséges burgonya górcsővel megvizsgálva sejtszövetet mutat, mellynek sejteiben nedv 's ebben uszó keményítő-golyócskák vétetnek észre.

A' mostani burgonyakórban három, egymástól észrevehetőleg megkülönböztetett időszak mutatkozik. Az elsőben a' burgonyát világos-barna foltok lepi el, és pedig nem csak a' kórkörben, hanem középen is. E' helyeken a' szövet lágyabb 's igen nedves, de minden kellemetlen szag nélkül. Górcső alatt az elébb említett sejtek' falain barna pontok láthatók, melyeknek száma a' kórnak öregbédése' arányában szaporodik. Ez időszakban a' kór' tovább fejlődése megakasztható, még pedig igen egyszerű módon, t. i. ha a' burgonyák melegnek tétetnek ki, melly nem szükség hogy 30 fokot meghaladjon; mihelyt észre vesszük, hogy a' burgonya félig megszáradt (mi három nap alatt meleg kályhánál bizonyosan megtörténik), az további használatra immár eltehető. Mult octoberben magam kaptam néhány zsák burgonyát, mellyek általában a' kór' első szakában voltak, 's ennek fejlődése a' légfűtési üregben pár nap alatt olly sikerrel megakasztatott, hogy azokkal még most is élhetni.

A' második kórszakban a' sejtszövet elromlik. A' már érintett barna anyag, melly a' sejtek' falaira rakodott, ezeket rontja 's keresztüleszi, a' sejtszövet a' górcső alatt rongyok gyanánt látszik a' nedvben szabadon úszni, melly már most szabadon folyhat a' súly' törvényei szerint; a' nedv, melly azelőtt tiszta és színetlen volt, maga is megbarnásodik; a' keményítő szinte szabadon uszkál, de saját alakját nem veszítette el, mit azzal bizonyíthatni, hogy iblanyfestvényvel vegyítve a' keményítő-golyócskák szép violaszínt nyernek. A' burgonya már rossz szagu 's ételnek immár nem használható, de keményítőt még lehetne belőle csinálni. Górcsővön már számtalan angolnácska jelenik meg, mellyek saját rothadási folyam által nyernek lételt.

A' harmadik kórszakban ama' barna részek genyennemű sárga, sűrű, rossz szagú anyaggá változtak, mellyben a' sejtszövet' maradványait már hiában keressük, 's keményítő-golyócska is, melly különben a' rothadásnak erősen ellent áll, felette ritka. E' kórszakában a' burgonya épen nem használható többé, sőt az ép burgonyá-

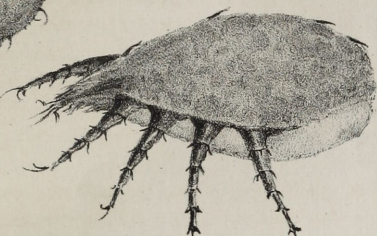

*Burgonyai
atka.*

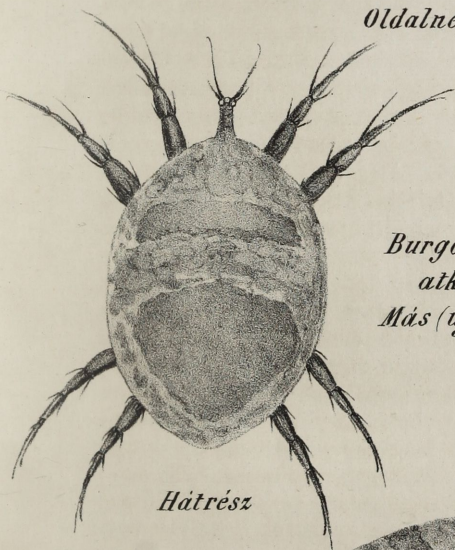

Hátrész.

Hasrész.

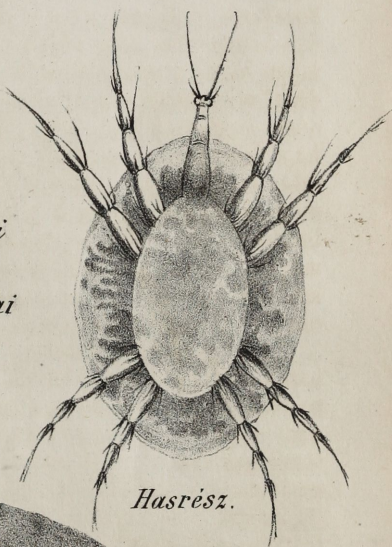

Oldalnézet.

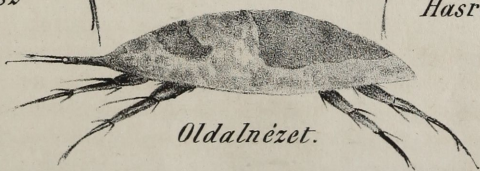

Hátrész

*Burgonyai
atka.
Más (új) Fai*

Hasrész.

Oldalnézet.

Burgonyai angolnácska.

Hím.

Nöstény.

Tojás.

ra nézve is veszedelmes szomszéd. Ekkor fejlődik ki az *atka* (*acarus*), melynek a' híres Fooke csak egy fajtát közli, és pedig nem természetlő képben, mert az ő rajza elholt, elromlott atkát tüntet elő.

Tekintvén az azacsokat, melyeket a' természet a' rothadt burgonyákban a' kór' lefolyta alatt teremt: köztök legszámosabbán kétség kívül az *angolnácska* (*anguillula*) fordul elő, melyről nem tudom: észleltetett-e, leiratott-e már? A' két nem külön egyénekben külön fordul elő, mint azokat természet után, górcső' segédelmével, olly szempillantásban festettem le, midőn a' kis állat legélénkebben mozgott; a' rajzot íme szerencsém van bemutatni. Észrevehető rajta a' száj, továbbá egy üreg, mely a' nyelőcsőnek felel meg; egy más, mely kétség kívül nem egyéb, mint a' gyomor, melyben bizonyos remegő mozgás igen világosan észrevehető; továbbá egy, igen valószínűen a' májnak megfelelő rész, 's a' bélhuzam.

Ezen burgonyái angolnácskának két neme abban különbözik egymástól: 1) hogy a' nőtest nincs a' végén olly annyira kihegyesítve mint a' himé, sőt igen tompa; mind a' két nem' teste egyébiránt egy igen vékony fonallal végződik. 2) A' testnek közepében oldalaslag a' női nemző rész látható, mely egy üreggel, hihetőleg a' méhhez, összeköttetésben van. Ezen üregben 6—18 tojás találatik. Éles figyelemmel kísérvén egy illy nő angolnácskát, észre vettem, midőn egy tojáskát nemző részén kilökött, és pedig olly sebességgel, mely semmi szülő állatnál nem tapasztalható: de azt nem vettem észre, hogy az anya a' szabadon uszó tojásra legkisebb figyelemmel volt volna. 3) A' hímtest' végén egy domborodás látható, melyben két csatornácska végződik; azon nemző rész, mely a' nőtesten látszik, itt hiányzik. A' szabadon uszó tojás folyvást növekedik, míg hártájája szétpattan, 's az eleven kis állat ekkép megszületik.

Sokkal ritkább a' közönségesen ismert, de Fooke által roszul rajzolt *atka*. Ez éppen olyan, mint itt a' rajz' első sorában látható. E' rajzom is egy, a' górcső' alatt elevenen mozgott, állat után készült úgy, hogy annak nem csak háti, de hasi, sőt oldali részét is papirosra tehetém. Az állat' nyaka és feje csaknem gúlaalakú, 's a' fején két vékony szőrforma nyulványnyal végződik; oldalt kétkét szőrnyulvány látható; vastagabb, gúlaalaku, igen szőrös nyakát az atka némelykor félig behúzza; dereka egyenetlen, gödröcsös, 's hátsó részén néhány szőrrel ellátott; hasán csaknem olyan mint egy tölgylevel. Nyolcz lába van, mely az oldalból látszik kinőttnek; mindegyik láb öt ízből áll, 's két szőralakú részecskével végződik, melyek közül egyik egyenes, a' másik horogképen fordul el az elülső négy lábon, a' négy hátsó láb három kis kinövésével végződik. Mind a' nyolcz láb' ízein rövid szőrök látszanak. A' lábak világos vörösek, a' terra di Sien a' színéhez hasonló.

Sokszor ismételvén e' górcsővi vizsgálatokat, még egy *más alakú atkát* találtam, melyet sem más hazai természetbúvárink, mint

Tognio, Schordann, Sadler urak, vizsgálataik közben eddig észre nem vettek, sem én akár leírva, akár lefestve, sehol nem láttam. Ezen új faj az előbbtől nagyon különbözik: teste fölülről nagyon hasonlít a tekenős békához; sima, két paizsszal ellátottnak látszik, az alsó paizs sokkal kisebb, 's a' nyolcz láb' kinövési helyét betakaró; a' lábak hosszú szőrökkel ellátva, különösen a' négy első láb' második ízei, melyek olly tökéletesen ki vannak fejlődve, hogy ezen atkafaj azokat csaknem egészen testéhez hajthatja; az ötödik izulás alkalmasint a' haspaizs alatt fekszik, mert csak négy látszik. Mikor ezt az atkát először pillantottam meg, nem volt feje, 's vagy hat perczig kísértem figyelemmel, míg egyszer nagy-lassan fejét jó-tova kinyújtotta, 's a' tápokat is, épen úgy mint azt a' közönséges csiga teszi: míg pedig olly ovatossággal, hogy mozgásai alatt legkisebb akadályra találván, azokat legott sebesen visszahúzta. Fején három fényes pont látszik, melyekből oldalt egy egyenes kis szőr nő ki. Ezek szerint ezen atka némileg hol tekenős békához, hol csigához hasonlít.

Ezen ázacsok csak a' beteg burgonyában fordulnak elő; a' mesterségesen elrohasztott és csaknem ugyanazon tünetmények közt elromlott burgonyában hiába keressük azt, a' rothadás' bármely időszakában: annak világos jeléül, hogy a' burgonyakór nem valami egyszerű rothadás, melly Amerikától Perzsiáig illy sajnosan pusztít, hanem olly járvány, melyet a' hamany-hiány' egyszerű pótlásával megelőzni nem lehet. Ha t. i. azon nézet állana, melly szerint a' hamany' kimerülése okozná a' burgonyakórt: vajmi boldog lenne Magyarország, hol a' természet a' Fertőtül Debreczenig szükségtelenné teszi azon javaslatot, hogy t. i. burgonyavetéskor, hamu vegyítéssék a' földhez. Egyébiránt fájdalom! de nem hiszem, hogy a' burgonyakór' járványának vége volna már, a' természetben fekvén, hogy a' melly járvány lassan fejlődik, rögtön el nem távozik; sőt félok hogy, ha ez idén más tápszerekben gazdag esztendőt nem látunk, az inség még tovább is eltartand; 's minthogy bizonyossággal nem tudhatni, miben áll a' burgonyakór, 's e' szerint ennek gyógyításáról szó sem lehet: pótló tápszerekről kellene gondoskodnunk.

Vegytani kísérletek a' burgonyában 60 századrész vizet és csak 30 századrész keményítőt (tápszert) mutattak ki. A' tapasztalás is azt tanítja, hogy négy öt köből burgonyából csak egy köből liszt leszen: minél fogva a' burgonya nem olly mértékben tápláló étel, hogy azt hüvelyes veteménynyel kipótolni ne lehessen, addig legalább, míg a' járváynak vége lenne; 's vajmi egészséges ételt adna a' tengeri, bab, borsó, lencse, a' répa is: miknek bő termesztésére ha a' földművelők szükséges figyelmet fordítanak, vajmi biztosan lehetne az éhséget elhárítani."

A' hecses közlemény érdekes társalgásra szolgáltatott alkalmat, melyből azon egyetértőleg elfogadott nézet kiemelendő, melly

szerint a' burgonyakór csakugyan a' nagyszerű járványokhoz (Cholera, náthahurut stb) hasonló természetű, 's így ellene nincs egyéb védszer, mint addig, míg az tartand, más tápszerekben keresni pótlékot. Sőt *Nendtvich* a' burgonyatermesztést köz rendeletek által is gondolná megszorítandónak, 's hol lehet, minden erőt a' gabona-termesztésre fordíttatni. *Bugát* a' vidékek' különfélesége szerint vélné megválasztatni a' mivelendő tápszert; ez évre a' tengerit ajánlja főkép, mint a' mellyből kevesebb mag kell mint a' gabonából, melly olly drága; más helyt hüvelyes veteményeket stb. Hogy az ázacsok nem okai, mint némelyek hajlandók hinni, hanem termékei a' burgonyakórnak, bizonyítja, miszerint a' kórnak második szakában termenek. Egyébiránt szóló a' cserfa' bimbájában, különösen a' külső részekben, levelkében, látott a' göröcsövön a' burgonyáéhoz hasonló, vitor atkákat. Ez alkalommal *Bugát Tognio* tanár' nevében ennek a' burgonyakórról az imént megjelent munkáját nyújtotta be illy cím alatt: „A' Magyarhonban mostanában uralkodó burgonyabetegség, észszerű mezei gazdák és természetvizsgálók' számára“, melly köszönettel vétetvén, a' könyvtárba tétetni határoztatott. — Az elnök megköszönvén az előadó vendégnek igen becses közlését, ennek az Értesítőbe iktatása elrendeltetett.

— Ezek után

SCHOEPPF ÁGOST II.

az *égénybódításról* általán szólott, különösen pedig annak a' gyermekgyógyászatban alkalmazása körüli tapasztalásairól. Közléséből kitűnt, miszerint e' hatás hasonló ahhoz, melly serdülteknél vétetik észre, de mint a' serdülteknél, úgy itt is nem egyforma: így volt neki esete, hol egy tizenkét éves leánynál az érzékenység ugyan eltompított az égény' belehelése' következtében, de az öntudat megmaradt. *D. Frommhold* saját kísérletei közöl felhozott hármat, számos jelenlevők előtt véghez vittet, mellyek' egyikénél, mint leg-többször, külérzés és öntudat, másnál a' külérzés maga tompult el, ébren maradván az öntudat, harmadiknál a' külérzés eltompult, a' tiszta öntudat elhomályosodott, 's egy az álmhoz igen hasonló állapotban a' bódított egyén' némi rejtett szenvedélyei felmagasztalt izommozgások' kíséretében roppant erővel kitörtek. A' fő és mell felé tapasztalt nagy torlódások' megelőzése végett egykorúlag hideg borogatások' alkalmazását tartja czélszerűnek. *Nendtvich* a' ritkított égényt ajánlja; 's az ülés' figyelmét hasonló czélból a' lég-élecsre fordította, igérvén, hogy valamelly közelebbi alkalommal erről bővebben fog értekezni. *Gebhardt* nagy ovatosságot ajánlott az alkalmazásban; egy égényzett ló' esetét hozván fel, mellynél a' tüdő és fej felé való vértorlódásnak nagy jelei találtattak.

Későre haladván az idő, *folytatott az ülés*

MARTIUS 23. 1847.,

mellyre a' meghívott nyelvtudományi osztály' részéről *Vörösmarty M.* rendes tag is megjelent.

Olvastatván az utolsó összes academiai kis gyűlés' rendelete a' *műnyelv*' tárgyában, a' *titoknak* először is a' jelenleg divatozó *vegytani műnyelvet* kérte vitatkozás' tárgyául vétetni, miután *Jánosy Ferencz* urtól ez ügyben a' társasághoz felszólítás intéztetett. Elfogadtatván e' javaslat, Jánosy ur' benyújtvánja: „*Figyelmeztetés a' chemia' magyar névszerkezete körül*“ felolvasottat *), 's ezzel összeköttetésben

NENDTVICH KÁROLY lev. t.

kivel, miután amá' benyújtványban legközelebb és név szerint ő érdekeltetik, ez előleg közöltetett, a' következőkben terjesztette elő véleményét:

„Különös, ámbár meg nem lepő, mert mindennap előforduló jelenet az, hogy mind azok közül, kik a' magyar vegytani műszavak ellen eddig kikeltek, 's azokat roszaknak tartják, egy sem volt, ki megmondotta volna, hogy mi tulajdonképen bennök rosz 's főképen, miként lehetne segíteni rajtok. Janosy úr ebben dicséretes kivételt tesz, megmondván t. i. mit ő helyesnek nem tart, mi *neki* nem tetszik; de a dolog' másik részét, hogyan lehetne t. i. segíteni rajta, a' többi roszalók' módja szerint szinte megfejtetlenül hagyja.

Hogy azonban Jánosy úr azokban is, miket a' magyar vegytani műszavakban roszaknak tart, igazságtalan, míg a' német, latin, görög, franczia stb műszavakat még sokkal roszabbaknak, rendszertlenebbeknek ki nem jelenti, azt bebizonyítani könnyű leszen.

Nekem azonban Jánosy urnak hálás köszönetet kellene mondanom azon szívességeért, mellyel a' magyar vegytani műszavak' szerkesztének dicsőségét egyedül csak nekem akarja tulajdonítani. Mint-hogy azonban nem szokásom idegen tollakkal díszeskednem, kénytelen vagyok még egyszer kijelenteni, mit már a' Pesti Hírlapban 1842-ben, ugy Vegytanom' előszavában is határozottan mondtam, 's mi Jánosy ur' figyelmét alig kerülhette ki, hogy a' vegytani műszavak' alkotásának csak csekély része enyém. Nevezetesen, a' mi a' műszavak' gyökeit illeti, azokat jobbára csak Bugát tanár' ismeretes, és e' tekintetben olly termékeny talentumának köszönhetjük. Nem kevesebb munkás részt vett Irinyi János úr is. — Mi a' műszavak' alkotásában az én részem, ez azok' rendszerezítése, 's az összetett szavaknak bizonyos elvek szerinti alkotása, mellyek mind kimerítően meg vannak fejtve a' Pesti Hírlap' említett folyamában.

*) E' benyújtványnak beiktatása szükségtelenné lett az által, hogy az a' Kolosvárt megjelenő „Természetharát“-ban azóta immár kiadatott.

Midőn Bugát Pál, Irinyi János és én összeállottunk új vegytani műszavakat alkotandók; mindnyájunk előtt tisztán állott, hogy a' régi, addig használt, műszavakat meghagyni többé lehetetlen, minthogy az azokban felállított elvek sem a' tudomány, sem a' nyelv' növekedett igényeinek többé meg nem felelnek. Hosszadalmas volna azt itt bebizonyítani akarni. Minden, ki a' régi műszavakat csak némileg ismeri, 's kinek csak némi józan felfogása van a' tudományról, átlátandja, hogy az eddig divatban volt műszavakat egyoldalúságok és hiányos voltak miatt megtartani többé nem lehetett.

Midőn tehát új vegytani műszavak' alkotásához fogtunk, legelőször is ez a' kérdés támadt: valljon kövessük-e az elemek' megneveztetésében (mert ezek a' műszavak' alapját teszik) a' tiszta purismust; vagy hagyjuk meg a' majdnem minden nyelv által elfogadott görög neveit az elemeknek.

Én részemről a' tiszta purismusnak barátja soha sem voltam, nem is leszek ott, hol a' ki nem kerülhető szükség rá nem kényszerít. Én soha sem fogok azokkal egyet érteni, kik a' cölestint *mennylének*, a' serpentint *kigylának*, a' gránitot *maglának*, a' strontianitot *pírlának*, az euchroitot *bájlának*, a' trachitot, porphyrt, wollastonitot, werneritot, bournonitot, arragonitot stb stb nem tudom minek nevezik, vagy nevezni akarják. Ezek mind tulajdon nevek, ezeket okszerűen fordítani, valamint az ásványoknak *tulajdonságai* szerint neveket adni, nem lehet. — De nincs is rá szükségünk. A' bournonit, cölestin, serpentin nevek bizonyosan olly jól hangzanak a' magyar szók közt, valamint Párizs, London, Florencz, Madrid, Guadalquivir stb, 's nem jött még senkinek eszébe, ezeket fordítani, vagy nekik tiszta magyar szavakat adni akarni. Nincs rá szükségünk főképen azért, mert e' szavak nyelvbeli képzés alá soha sem kerülnek; belőlök ígéket, mellékneveket stb csinálni kénytelenek nem vagyunk, ezek eredetiségüket változatlanul megtarthatják.

De másképen áll a' dolog olly szavakkal, melyeket sokféle módon hajtogatni, 's belőlök a' beszéd' majdnem minden egyes részeit képezni kell. 'S ez nevezetesen a' vegytan' műszavaival van így. Ha e' szó: *oxygenium*, változatlan maradna mindig: akkor én azt, ambar minden tekintetben rossz, mégis a' tudomány' kedvéért megtartottam volna; de e' szóból számtalan másokat kell alkotni, lesz belőle: *oxydul*, *oxyd*, *superoxydul*, *suboxyd*, *oxydálni* stb, mi a' magyar nyelvbe vegyítve nemcsak jól nem hangzanék, hanem magát a' tudomány' nyelvét is igen eltarkítaná. De ha mind ezekben megegyeznék is, vannak más számtalan okok, melyek ezen elvnek felállítását lehetetlenné teszik. Vegyük péld. a' *ként*, azt *sulfurnak* csak nem nevezhetjük, s ha ezt nem tehetjük, akkor a' *sulfur*, *sulfid*, *supersulfür* és *subsulfüre* a' magyar *kén* gyököt minden esetre megtartani, 's ezzel az e' különféle szavakkal összekötött fogalmakat saját *képzőkkel* kifejezni kell. Ha már egyszer a' kénre

nézve megállapítottuk ez elvet 's bizonyos képző-rendszert: könnyen lesz az alkalmazható az oxygeniumra is, sőt kell is alkalmaznunk, ha csak némi következetességet akarunk a' műnyelvbe behozni.

Azonban vannak sokan az elégedetlenek közt, kik azt nem el-
lenzik, hogy *némelly* elemekre, melyeknek görög nevei a' magyar-
ban igen roszul hangzanának, magyar nevet fogadjunk el, neve-
zetesen egyet értenek velünk abban, hogy az oxygenium szót ma-
gyarral cseréljük fel, 's ezek az *éleny* szó ellen sem volnának. Én,
's úgy hiszem velem mások is, kik az okszerű következetességnek
baratjai, ezen uraknak azt felelem: ha jó az *éleny* szó, akkor miért
volna roszabb a' *halvány*, *cseleny*, *vilány* stb? Mert ha az élenyben
a' képző' szükségét átlátják, 's az *eny*-t helyeslik, akkor miért ne
volna jó az *any eny* a' halvány-, cseleny vagy iblányban? Ha már
az ember az élenyt, halványt, büzenyt stb elfogadja, 's a' szókat
magokban roszaknak ki nem jelenti: akkor igen természetes, hogy
az oxyd és oxydul, a' chlorür és chlorid, a' jodür és jodidre szinte
jellemző képzőkkel ellátott szavak kellenek. Mi az *ag* és *acs*, *eg* és
ecs képzőket legalkalmasnak találtuk, melyekkel leszen: *éleg*,
élecs, *halvag*, *halvacs*, *iblag*, *iblacs* stb. Ha pedig ez elvet el nem
fogadjuk: akkor valljon mit lehetne a' következő esetekben tenni:
az acidum sulfuricumot másképen csak nem neveznék elleneink
sem, mint *kénsav*-nak. De az acidum sulfurosum, subsulfurosumot
stb minek neveznék? A' *kénsav* magyar név mellett latin nevet
csakugyan nem adhatnak a' többinek, 's ha magyart akarnak, csak
képzőkkel fejezhetik ki e' különféle vegyületeket, 's akkor az *acs*,
ecs, *al* és *fel* el nem kerülhető.

Mit fognának ezek az urak a' carboniummal, a' hydrogenium-
mal tenni? hogyan fognák nevezni a' Wasserstoffsulfidot, a' Was-
serstoffcarburet-ot, hogyan az arsenige Säure-t stb? ha mind e-
zeknél meg akarnák tartani a' görög, latin, német 's ki tudja még
hány nyelvbeli szavakat?

Meg kell azonban vallanom (mit minden alkalommal mondot-
tam is), hogy magam sem vagyok minden gyökkel megelégedve,
hogy a' ~~keneny~~ *keneny*, *imeny*, *keneny*, *pallany* szavakkal magam sem ba-
rátkozhatom meg igazán. Azonban, ha jobbat akkor nem találhat-
tunk, nyitva állott, 's áll most is mindenkinek az alkalom, jobbat
ajánlani; fel voltak szólítva mindnyájan, 's Vegytanom' előszavá-
ban e' szavak állanak: „Azonban kérem, és felszólítom minden ba-
rátját a' tudománynak, hogy e' körüli nézeteit nyíltan mondja ki, 's
ha jobbat tud, azt közölje.“ Én részemről szívesen fogadok el min-
dent, mihelyt jobbnak látom, vagy annak látja a' többség.

Midőn új neveket alkottunk az egyes elemekre, azon elvből
indultunk ki, hogy azokat *legkitünőbb tulajdonságaikról* nevezzük el.
E' szerint tehát teljességgel *nem áll az*, mit Jánosy úr mond, *hogy*

a' műszavak fordítva vannak; sőt az iblanyon és büzenyen kívül alig van még egy két elem fordítva más nyelvből. Azonban itt bizonyos irányt követni a' különféle elemek' megnevezésében, péld. mindnyájokat színök, szagok vagy más testek iránti hatásokról stb elnevezni, kivihetetlen volt. Valamint a' különféle elemeket más és más tulajdonságok jellemzik, úgy ezek szerint meg is neveztetvék. Az *oxygenium* (*éleny*nek neveztetett, mert minden állati *élet*' főtartására nélkülözhetlen. Vannak ugyan olyanok is, kik azt állítják, hogy e' szerint a' vizet is lehetne élenynek nevezni, vagy a' kegyeret, mert azok nélkül sem élhet az ember: de ezek nem veszik tekintetbe, hogy nincsen test a' világon, melly kizárólag egyedül és csak maga bírna bizonyos tulajdonsággal; nem veszik tekintetbe az *oxygenium*, *hydrogenium*, *phosphor*, *chlor*, *jod*, *brom* neveket, mellyek ugyan e hibával bírnak. Effélék minden nyelvben és minden tudományban számtalanán fordulnak elő. Vegyük az ásványt: *cölestinn*ek neveztetik egy ásvány, mert színe *néha* kék, *rubinn*ak, mert színe *vörös*, holott más ásványnak is van szintolly *vörös* színe; *arragonit*nak, mert Arragoniában is találtatik; *libetinit*nek, holott Libetbányán más ásvány is találtatik stb. Illyekben felakadni könnyebb, mint rajtok segíteni; s ugyanez urak más nyelvekben előforduló ferdeségeket elfogadnak, soha ellenök szót nem emelnek.

De a' min Jánosy úr leginkább felakad, az, hogy, *teszem* az *éleny* mondott tulajdonságánál fogva neveztetett el, a' *könény* viszont kitünő könnyűsége miatt, a' *légeny* így, mert *meny*ységére nézve leglényegeseb részét teszi a' *körleg*nek, a' *halvány* így, mert *halványít* (fehérit); az *iblany* mert gőze *ibolyaszínű*, a' *büzeny* mert *büdös*, a' *kékeny* mert élege az üveg- és porcellángyártásban kék festékül használtatik, a' *reteny* azért, mert ha a' levegőn hevítetik, *retek*szagot áraszt stb.

Jánosy úr szerint ez zavarba hozza a' tanulókat és nem avatottat, minthogy minden, ki a' részletes okokat nem tudja, mellyeknél fogva egyik vagy másik elem annak neveztetett, a' *halványt* *halvány*, az *iblanyt* *ibolyaszínű*, a' *kékeny* *kék*, a' *reteny* *retek*szagú testnek, vagy olyannak tartandja, melly a' retekben létezik; valamint a' *könény* annak neveztetett mert *könnyű*, a' *büzeny* mert *büdös* stb. De akkor valljon hogy' tarthatja jónak a' német, vagy francia, vagy görög műszavakat, holott azokban ugyanazon hibák fellelálhatók? Legyen szabad például csak egy párt felhozni. A *brom* illyennek neveztetik, mert *büdös*. E' szerint lesz a' *fluor* ilylen mert folyó, a' *chrom* mert színe van, az *osmium* mert szaga van (ad vocem *reteny*, melly *rosz*), a' *barium* mert súlya van. Egy elem *Yttrium*nak neveztetik, mert Ytterby városban találtatott. Ha ez eszméhez ragaszkodunk, akkor a' *selent* azért kelle annak nevezni mert a' holdban találtatik, a' *tellurt* annak mert a' földön,

a' *palladiumot* mert Pallas, a' *cereriumot* mert Ceres, és az *uraniumot* mert Uranus nevű bujdosókban, az *iridiumot* mert a' szivárványban, a' *lithiumot* mert kőben találtatik stb!! Hol itt a' következetesség?

Ha már a' felhozott elvek szerint vannak alakítva az egyes elemek' nevei, hogy akkor az összetételekben néha kétértelmű szavak is ne jöjjenek elő, azt elkerülni lehetetlen: például, hogy a higanyból *higéleg* (mintha élege *hig* volna), a' légenyből *légsav* (mintha sava *légalak* volna) ne legyen stb. Azonban effélék más nyelvekben is, és pedig sokkal gyakrabban fordulnak elő. Emlékezzünk az *oxygenium* szóra, melynek értelmét mindnyájan tudjuk; ha tehát az *oxygenium savképző* testet jelent: akkor az *oxydare savítani*-t fog jelenteni, 's az oxyd lesz akkor *sav*. Ha a' brom bűdös testet jelent, *brom-kalium* lesz bűdös kalium, a' *chlornatrium* zöldes natrium, 's így tovább. De valamint a' vegyész kaliumbromid, vagy bromkalium alatt kaliumot ért melly brommal, a' chlornatrium alatt pedig natriumot melly chlorral van összekötve; szintugy fog minden vegyész a' *higéleg* alatt higanyt érteni, melly élenynyel, a' *légsav* alatt savat, melynek egyik alkotórésze légeny, *vilsav* alatt savat, melynek egyik alkotó része a vilány. Hogy a' nem-vegyész más valamit érthet alatta, ez nem nyom semmit; hisz ő a' *Sauerstoff* és *Wasserstoff* alatt is mást ért, mint mi, valamint a' *Stickstoff* név alatt minden fulasztó légnevet, a' *Blausaure* alatt kékszinű savat ért, s mást nem is érthet.

A' *könfelsavra* nézve azzal nyugtathatom meg részemről J. urat, hogy azt a rendszerben mindig *könfolyagnak* neveztem és nevezendem ezentul is, valamint a' *könhalvsavat* könhalvagnak, a' *könibolysavat* köniblagnak, és a *könbüzsavat* könbüzegnek. Szintugy nevezi a német a' *Wasserstoffchlorid*-ot gyakrabban *Chlorwasserstoffsäure*-nek, vagy még gyakrabban *Salzsäure*-nek, a' *Wasserstofffluorid*-ot *Fluorwasserstoffsäure*-nek, vagy leggyakrabban csak *Flusssäure*-nek stb. Miért ezek Jánosy urnak fel nem tűntek?

Jánosy ur megtámadja továbbad azon oldalát a magyar vegytani műszavaknak, melyet én a' legfényesebbnek tartok, 's melylyért azokat minden más nyelv vegytani műszavai' elébe teszem, t. i. azon oldalát a' magyar vegyműnyelvnek, melly az electrochemiai teoriára van alapítva. Midőn t. i. más nyelvekben épen ezen lényeges részre nincs tekintet, én c' szempontot szorosan tartám figyelemmel, 's a' *ennyire azt a' lehetőség engedte*, következetesen ki is vittem.

Csak *egy* esetben voltam kénytelen ezen elvtől eltérni, mit Jánosy úr csakugyan meg is talált, 's mi minden más okszerű vegyésznek is azonnal szembe ötlöhetett, t. i. a' *nitrogeniumnak hydrogeniummali* vegyületei. E' dolgon azonban segíteni igazán bajos, hacsak az egész elvet nem akarjuk feláldozni, mi annál inkább

kár volna, minthogy ez eseten kívül tudtommal csak még a vilánnak könenynyeli vegyületeinél fordul elő hasonló eset; de kár volna másodsor azért is, minthogy tulajdonképen még nem is tudjuk, hogy mit fog majd a' legközelebbi jövődő az *amid*, *imid* és *ammoniumhoz* mondani, mellyek csak igen ingadozó hypothesisen alapulnak. Sokat lehetne még ezekre felhozni, de hagyjuk, mert nem ide tartozik.

Ennyit az életműtlen vegytan' műszavairól. Nézzük már, miként ítél J. úr arról, mit az életműves vegytan' műszavairól eddig mondtunk, és milly reménynyel van erre nézve. Ő iszonyu blasphemianak tartja azt a' tudományra nézve, hogy mi, midőn a' vegytani műszavakat alkottuk, az életműtlen vegytant elválasztottuk az életművestől, 's előbb arra készítetünk nyelvet, míg az életműves vegytan' műszavait más időre halasztottuk. J. úr ezen elv' ferdesége által elragadtatva, e' szavakra fakad: „Ki nem olvassa ki e' nyilatkozatból, hogy az alkotó előtt az élszeres és élszeretlen vegytan mint két külön egész állott, ki nem néz aggodalommal reá mint egy tájfestőre, ki horizonja' alig tizedét képes áttekinteni?“

Vannak sokan, kik, midőn minden előkészület nélkül kimennek a külföldre valamelly tudomány' elemeinek megtanulása végett (mellyeket tán szintugy itthon is megtanulhattak volna), azon balvéleménynyel jönnek vissza hazájokba, hogy mind azon eszmék, miket külföldön felkaptak, hazájokban ismeretlen uj eszmék; 's hogy ezekkel majd korszakot alkotnak hazájokban. Ugy látszik, mintha ezen eszme, melly szerint az életműves és életműtlen vegytan számtalan kapocscsal áll egymással összeköttetésben, Jánosy urban legelőször csak a külföldön derült volna fel, 's hogy ő azt valami egészen újnak tartotta, mellyről hazájában mit sem tudnak. Azonban bizonyos lehet J. úr arról, miszerint ez eszme a' vegytani műszavak' alkotói előtt, tehát előttem is, olly tisztán állott 1841-ben, valamint előtte 1846-ban állott; hogy tudtuk és ismertük szintolly jól azon számtalan kapcsokat, mellyekkel az életműtlen vegytan az életműveshez köttetelt. Hogy azonban e két része a tudománynak mégis nem egy, hanem egymástól sokban különböző, valamint a' növényország az állatitól, vagy az emlősök a' madaraktól, mellyek szinte ezer meg ezer fonallal vannak egybefűzve; azt csak nem fogja tagadni, különben Jánosy úr szerint nagy himpellek volnának mind azon vegyészek, kik az életműves vegytant az életműtlentől elválasztva adják elő; pedig nem ismerék vegyész, ki azt ne tette volna. Vagy tán azt kívánta volna J. úr, hogy előbb az életművesre, és csak azután készítetjük volna az életműtlen vegytanra a' műszavakat? Az életműtlen vegyek sokkal egyszerűbbek, s azért könnyebb azokat általános elvek alá sorozni, mint az életműves vegytan' ezer meg ezer vegyei, mellyekről eddig sem tudják a' vegyészek, miként tekinssék azokat, 's mellyekre nézve

olly igen eltérők a nézetek. Készítettük az életműtlen vegyületekre a' műszavakat 's megállapítottuk ezekre nézve az elveket, melyeket az életműves vegyekre kiterjeszteni igen könnyű leszen. Nem lehet tehát szándékunk más elveket az életműves vegytan' műnyelvére nézve felállítani, sőt inkább hívek maradandunk az egyszer kimondott elvekhez, csakhogy az életműves vegytanban gyakrabban nem lesz okunk magyar szóval felcserélni az elfogadott görög, vagy francia, vagy latin nevet. De nincs is szándékunk azt titkolni, miszerint az életműves vegytan' bonyolodottabb, 's eddig még igen ingadozó viszonyai bennünket visszatartóztattak e' munkától, annál inkább minthogy a' szükség bennünket arra még nem igen szorított.

Szívesen venné kétség kívül a' magyar vegytan, ha Jánosy úr, nem mondom a' műszavak' új rendszerét, mert azt nem várom, de csak egyetlen egy új eszmét fogna felállítani, néhány új szót fogna javaslatba hozni, mi a' czélnak inkább felelne meg, mint az eddig elfogadottak. Nem lesz senki, ki azt olly szívesen fogadja, mint épen én, kinek rájuk leginkább van szükségem. A' meddig azonban Jánosy úr érdemeit a' magyar vegytani műnyelv körül csak negatíokban keresi: addig azok után, miket felhoznom szerencsém volt, miután újat nem hozott elő semmit, szavának súlyt nem adhatunk."

Pontról pontra megvitattatván a' kérdés, mely megvitásban különösen *Bugát Pál* rt. természet- és nyelvtani, *Vörösmarty Mihály* rt. pedig nyelvtani tekintetben vettek lényeges részt: az osztályülés egyetértőleg kinyilatkoztatá, miszerint veszélyes és káros lenne a' már lábra kapott magyar vegytani műnyelv' egész rendszerét, melyet némelly, az előadó tag által is bevallott gyarlóságokon kívül, nyelvtani helyes és következő képzés, és tudományi, úgy gyakorlati használhatóság ajánlanak, újra kérdésbe venni, 's ez által romlással fenyegetni: a' hibák és hiányok javítását 's pótlását az időtől és tudomány' haladásától lehetvén és kellvén várni. Ennél fogva Jánosy Ferencz úrnak ellenvetései, melyek amazt alapostul felforgatni czélozzák, 's e' felett alaptalanoknak vagy gyakorlatiatlanoknak bizonyultak be, elmellőztettek.

Az összes academiái gyűlés' felszólítását illetőleg pedig, a' természetudományok' sokféle ágainak egész műnyelvét végkép megalapítani még időelőttinek tartatván, az osztály arra szorítkozott, miszerint csak a' közeletheen előforduló 's már használatba átment, ennél fogva az academiái nagy szótárba is felveendő műszavak' összeírása, megírálása 's megalapításában munkálkodjék: mi végre kezdetül *Bugát Pál* r. és *Nendreich Károly* l. tagok bizattak meg, hogy a' nem kizárólag vegytani munkákban, úgy az életben is, előforduló vegytani műszavakat összeírván, terjeszszék az osztály elébe, mely azokat megrostálván, az ekkép helyben hagyatott műszavak' értelmezése is a' nagy szótár számára elkészíthetessék.

— *Schedel Ferencz* titoknak és *Pólya József* l. t. előadásokra *Soltész János* orvostudor és pataki tanár' fordítmánya: *Az orvostanban tapasztalat, Zimmermann után*, nyomtatásra méltónak találtatván; noha mindennemű kéziratok' elfogadása felfüggesztett: de miután a' jelen classica'i munka még 1832-ben tüzetett ki az academia által fordításra, 's az ennek következtében, 's e' felfüggesztő határozat' kelte előtt adatott be: kiadatni ajánlatott a' nagy gyűlésnek.

A' mart. 29-re határozott összes gyűlés, elnök' meg nem jelentése miatt, elmaradt.

Szerkesztő *Scheffel F.* titoknak. Nyomatja *Beimel* Pesten.

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

VII. Év.

1847. APRILIS.

IV. Sz.

E' hivatalos lapból, mely az academiai gyűlésekben előforduló 's közzé tételre alkalmas tárgyakat, valamint az intézetet illető fontosabb jelentéseket közli, az academiai szünidő' kivételével minden hó' 10-dikén egy szám jelenik meg, 's ez a' körülmények szerint mindenkor egy vagy több ívből áll. Néha rajzok is járulnak hozzá. Az egész évi folyamra az előfizetés 2 ft. e. p. — Kapható Eggenberger J. és fia academiai könyvárusoknál, 's állitok a' két haza' minden hiteles könyvárusainál.

KIS GYÜLÉS, APRIL. 1. 1847.

Schedius Lajos igazg. és tisz. tag' helyettes elnökle alatt

Jelen b. Eötvös József és gr. Teleki László tt. tt. — Bajza, Czuczor, Döbrentei, Gebhardt, György, Kállay, Kiss, Luczenbacher, Szilasy, Vállas rr. tt. — Bártfay, Erdélyi, Henszlmann, Karácson, Korpány, Széchy, Tasner, Walther II. tt. — Schedel titoknak, Lukács helyettes segédjegyző.

— A' múlt havi gyűlések' jegyzőkönyvei' olvastatása, 's a' martius' 29-dikére rendelt gyűlésnek igazgató vagy tiszteleti tag' jelen nem volta miatt elmaradása alkalmat adott a' nagy gyűléshez felterjesztendő azon kérésre, határozatnék el, miszerint, nehogy illy esetek miatt a' társaság' dolgainak menetele megakadást szenvedjen, szükség' esetén a' jelen levő rendes tagoknak választásilag legidősbje is viselhesse a' helyettes elnökséget.

— Martius' 31. eltelve az idej első pályázás' határnapja, a' titoknak a' következő pályáiratokat mutatta be:

I. Nyelvtudomány-osztályit e' szónoklattani jutalomtételre: „Adassanak elő a' polgári szónoklat' kellékei és hibái, bel- és külföldi példákkal felvilágosítva; továbbá azon eszközök, melyek annak kellő kiképzésére szolgálhatnak“ hármát, illy jeligékkel: 1. γενοιτο χαν απλεις εν τιμαιοις ανης. 2. Nekem semmi professióm a' mesterséges szólásra nincsen. Zrínyi. 3. Nec studium sine divite vena, Nec rude quid possit, video, ingenium.

II. Philosophiai-osztályit e' tételre: „Adassanak elő bírálólag az új kor' legnevezetesebb philosophiai rendszerei, 's fejtsék ki okokkal támogatva: melylyik ígér közzölök legnagyobb sikert a' tudományok és társadalmi élet' kifejlődésére“ hatot, illy jeligékkel: 1. Minden oldalú felfogás. 2. A' bölcsészet' története a' világtörténet' legbensőbbje. 3. Quid verum atque decens, curo, et quaero, et omnis in hoc sum. Hor. 4. Facies non omnibus una, Nec diversa tamen, qualem decet esse sororum. 5. Nil dulcius est bene quam munita tenere, Edita doctrina sapientum templa serena. Lucret. 6. Non ego sum veterum, sum non assecla novorum; Seu vetus est verum, diligo, sive novum. Oven.

III. Szinte a' philosophiai osztályára: „Adassék elő azon hatás, melyet jelenleg nálunk a' népnevelés az alsóbb néposztályokra gyakorol, és terjedésének elő azon módok, mik szerint népünk' erkölcsi nevelése tanodákban és tanodákon kívül célszerűebben intézethetnék el“ tizenötöt, illy jeligékkel: 1. Sok úba igazitást ad az élet stb. 2. Azon nagy fontosságú országos kérdések közt, melyek a' század' haladási szellemétől megizgatott eszmétenger' hullámszaból

felmerültek, legfontosabb a' nevelés. 3. Mi kell a' magyarnak? Nevelés, és nevelés, és harmadszor is nevelés. 4. Ok nélküli remény gyöngé alapon áll, 's teneket nem annyira szónak, mint tettnek imája indít. Gr. Széchenyi Istv. 5. Virad; haladjunk! 6. Több erő van a' tanító' betűjében, mint a' császár' szuronyában. Egy franczia. 7. Jedes redliche Denken führt zu guten Gedanken, und aus jedem kann ein neuer, wohl auch ein besserer entkeimen. Schwarz. 8. Ki a' tudományban halad, de erkölcsében elmarad, többet marad, mint halad. 9. Neveljétek fiaitokat az úrnak tanításában és fenytékekben. Sz. Pál. Eph. 6. 4. — 10. A' fényűzés és művészetek' élveiben az emberek külön hajlamaik szerint különféleképp éreznek: csak a' természet' jeleneteinél dobognak egyhangulag szíveink. „Hazánk". 11. Pályázni nem, használni akarok. 12. Támaszd fel újra e' hont, Erkölcsöt oltás belé, Hogy közhatal buzogjon Köz érdekek felé. Erdélyi. 13. Embert nevelni fonséges feladat. 14. Few words. 15. Az erkölcsi nevelés hasonlít az orvosi szerhez, mely fanyarságával a' beteg' ajkait összehúzza, de őt élteti.

IV. A' **történeti** osztály' e' történeti-helyirati jutalomtételére: „*Készítették bármely még eddig külön le nem írt, magyar birodalmi vármegye, vagy terjedesebb vidék, vagy nevezetesebb város' történeti, földirati és statistikai leírása, oklevelek 's egyéb eredeti és hiteles külfők szerint*“ hetet illy címekkel és jeligékkel: 1. Bodrog vármegye az előkorban. Aut virtus nomen inane est, Aut decus et pretium recte petit experiens vir. 2. Keve vmegye emléke. Vincat autem id, quod vobis omnibus profuturum est. 3. Általánosan a' Szászföld, különösen Szászváros és széke leírása. Légy kész egyesülni. 4. Szabadka kir. város' leírása. Ismérd magadat. 5. Zaránd vgye. Tegyen minden annyit, a' mennyit tehet. 6. Szászváros és széke. Ez a' földmellyen annyiszor Apád vére folyt; Ez mellyhez minden szent nevet Egy ezred év csatolt. Vörösmarty. 7. Losoncz és vidéke. A' hazafit túlbizottságból szinte mint ön ereje' nem ismeréséből származó elcsüggedéstől egyformán megóvni egyedül a' honismeret képes. Fényes Elek.

V. Szinte a' **történeti** osztály' történeti-államismereti következő jutalomtételére: „*Adassék Magyarország' török hatalom alattvolt részeinek akkori földirati és polgári viszonyainak ismertetése, térképpel*“ egyet: Staatschiffe, welche die Segel verloren, haben darum noch nicht die Anker eingebüsst. Jean Paul.

VI. A **természettudományi** osztály' e' tételére: „*Határozottassanak meg vegybontások és gyógygyakorlati adatok nyomán a' nevezetesebb honi ásványvizek' gyógyjavaslatai; miképlehetne azokat netalán létező hiányaikra nézve orvos-rendőrségi tekintetben használhatóbbakká tenni; továbbá adassék elő, mellyekkel lehetne azok közül a' külföld' legnevezetesebb ásványvizeit teljes sikerrel pótolni; végül említettessék meg, mik történtek irodalmi tekintetben eddig e' tárggyra nézve*“ egyet illy jeligével: Quod si quis fide carere ex his aliqua arbitrat, discat in nulla parte naturae maiora esse miracula. Plin.

A' III: 15. szám alatti értekezés, melly a' kikötött formák' mellőztével kötetlenül, lapozatlanul és jeligés levél nélkül érkezett, a' versenytől elutasított; a' többi pályamunkák illető osztályi vizsgálat alá bocsáttatták; a' szerzők' neveit rejtő jeligés levelek borítékba, az academia' és Vállas rt.' pecsétjeikkel zárva, a' levéltárnoknak adatakká őrzés végett.

— Olvastattak 1) gr. *Keglevich Gábor* főtárnokmester mint kir. helytartó-tanácsi hely. elnök ő exjának a' nm. másod Elnökhöz intézett levele, mellyben az academia felszólíttatik, hogy a' pesti kir. József-ipartanoda' számára egy magyar nyelvtan' kidolgozását eszközölje, 's azt annak idejében a' főmélt. kir. helytartó-tanácsnak felterjeszsze; 2) *Karácson Mihály* lev. tagnak, mint a' József-ipartanoda' idegeli igazgatójának levele, mellyben a' titoknok' részéről történt felkérítése' következtében, részletes felvilágosítást ad az iránt, hogy a' kérdéses nyelvtan az ipartanoda' céljához, szerkezetéhez és saját viszonyaihoz képest, milly irányban, terjedelemben és felosztással lenne készítenendő. A' tárgy eszközés végett a' nyelvstudományi osztályhoz utasított.

— *Gróf Festetics Tassiló* úrnak a' nm. m. Elnökhöz intézett leveléből megértvén az ülés, hogy a' keszthelyi könyvtárban létező, Velykee György' 1522beli magyar zsolotárkönyve leiratás végett Pestre ugyan nem küldethetik; de annak helyben leiratását a' gróf szívesen megengedi, sőt az e' végre kiküldendő egyénnek szabad szállást is ajánl: a' szükséges költségek' kirendelésére a' m. Elnök ő exja megkéretni rendeltetett, hogy e' codex' leiratása iránt a' Nyelvemlékek' szerkesztője *Döbrentei Gábor* rt.befolyásával intézkedni méltóztatnék, *Beely Fidélt* lt. a' másolatnak annak idejében az eredetivel összevetésére levén megkérendő.

— Ez alkalommal szóba hozatván egy, a' tihanyi apátság' levéltárában őrzött, 's várnagyi számadásokat tartalmazó, XVI. századi kézirat; *Bresztyenszky Adalbert* lt. tihanyi apát megkéretni rendeltetett, hogy e' kéziratot leiratás végett az academiaival közölné.

— A' *titoknok* a' abbeli jelentésére, hogy az academiái nagyobb nyelvtan' példányai fogyó félben vannak, egy második kiadásnak rögtön eszközzése ajánlatott az elnökségnek; a' nyelvtudományi osztály pedig annak újabb átnézésével bízott meg, hogy egy, hihetőleg nem sokára kellendő, harmadik kiadás, mennyiben szükséges és hasznos, javítva 's bővítve jelenhessék meg.

— Előterjesztetvén *Bota Mózes* görög nem egyes. hitű oláh néptanító abbeli folyamodása, hogy segítené őt az academia *Gratul Român* című, magyar 's oláh nyelven írt, két kötetű munkája' kiadásában, melly az oláh ajkú nevéndéket magyarul olvasni, írni, számolni és beszélni tanítja; kijelentetett, hogy az intézet' pénzügyi jelen viszonyai, valamint tudományos rendeltetése is illyenmü tankönyvek' kiadását nem engedik ugyan; mindazáltal a' dicséretes buzgalmú tanító' czélja' netaláni előmozdítására az academia kész azt megvizsgáltatni, 's minőségéről szerzőnek bizonyítványt adni, mellyel, ha más uton kívánna célt érni, kérelmét támogathassa.

— Jelentvén *Tasner Antal* lt, hogy e' napokban a' gellérthegyi szállókban egy pár régi faragványos kő találatott; *Luczenbacher* r., *Henszlmann* lev. 's a' bejelentő tag megbizattak, hogy a' hely' színére kirándulván, 's e' régiségeket megvizsgálván, az eredményről a' legközelebbi történet-osztályi gyűlésnek jelentést tegyenek.

— A' *titoknok* a' könyvtár' számára a' következő ajándékokat mutatta be: *Bugát Pál* rttól: Elnöki beszéd, mellyel a' természettud. társulat' 1846-ki nagy gyűlését megnyitotta Nagykéri Scitovszky János pécsi püspök, első elnök. Pest, 1847. 4r.

Fábián Gábor rttól: ' Házi Neveléstan' kézikönyve Heinsius Tivardtól. Buda, 1846.

Fogarasi János rttól: *Magyar köz polgári Törvénytudomány' Elemei. 6-d. kiadás. Pest, 1847.

Ramöczy Valerián pozsonyi tanártól: * Állodalomtan. I. füzet. Pozsony. 1847.

Szilasy János rttól: * Gyászbeszéd József főhg-nádor és kir. helytartó felett. Buda, 1847. ivr.

Sztrókay Antal rttól: M. Fabii Quintil. orat. Institt. II. XII. Basil. 1520. 4r.

Vahot Imrétől: * Magyar föld és népei, 'eredeti képekben. VI-d. füzet. Pest, 1847. háránt 4r.

A' *pesti növendékpapság* magyar iskolájától: * Keresztény egyháztörténet a' népiszkolák' számára Hepp J. után. Pest, 1847.

Az egri érsektől megyéje' 1847-ki névtárát. Agriae, 1847.

KIS GYÜLÉS APR. 12. 1847.

(A' nyelvtudományi osztály' részére)

Schedius Lajos igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen Balogh, Czuczor, Vörösmarty rr. tt. — Erdélyi, Tasner II. tt. — Egyéb osztályokból : Bajza, Fogarasi, Gebhardt, Kállay, Kiss, Luczenbacher, Szilasy, Szoutagh rr. tt. — De Gérandó, Henslmann, Széchy, Walther II. tt. — Schedel titoknok, Lukács hely. segédjegyző.

FOGARASI JÁNOS rt.

a' *nyelvhasználat*' *alapelveit* előre bocsátván, egy, ez elvek szerint általa készülő *összehasonlító magyar szótárból* több czikkelyeket olvasott, melyek meglepő nyomait mutatják nyelvünknek más, név szerint az indoeurópai, nyelvekkel is nyilvánuló érintkezéseinek.

Utána *Vörösmarty Mihály* rt. elhunyt acad. tag Vásárhelyi Pálra készített két epigrammját közölte.

Következett

BAJZA JÓZSEF rt.

az *idegen nyelveknek* nálunk a' *közéletben használása's a' nemzeti erkölcsökre befolyásáról* értekezve, előadó, azt a' mennyiben a' hazai nyelv- 's vele a' nemzeti szellemre károsan hat, erélyesen megróttá. Ezen, inkább társadalmi, kérdésnek előadó általi tárgyalása hosszas és tartalmas vitát szült, melyben több tagok az állítást módosítólag és megszorítólag nyilatkoztak. Név szerint *Fogarasi*, osztva bár előadó' ohajtását, hogy a' nemzeti nyelv ne csak hivatalos maradjon, hanem a' csinos társalkodás', a' családélet' 's köz és házi oktatás' kirekesztő közege legyen; attól tart, nehogy ez igen meleg és megkapó előadás, közzé téve, a' szerző által nem szándékolt túlhatást hozzon elő, kivált a' fogékony ifjúságnál, 's midőn egyfelül körülményink közt valóban üdvös intéseket ad, másfelül nyersséget, elszigetelést, makacsságot ne idézzon elő. *Vörösmarty* és *Czuczor* neveléstani tekintetből pártolák a' magyar nyelv' kizárólagos használatát az oktatásban; mihez *Schedel* is járult, nem osztva mindazáltal az előadónak aggodalmait, 's azt tartva hogy idegen nyelvek és történetek' bár korai tanítása csak hasznos lehet, ha azt a' nemzeti nyelv és történet' tanítása megelőzi, ha az nemzeti nyelven folytatattik, sőt ez minden nyelvitanítás' alapjául tétetik. Különben is a' tapasztalás mutatván, hogy a' kirekesztő nemzeti irány csak tagadólag használ, midőn a' több oldalú kiképzés felvilágosít, és hasonlítás' útján mindig a' hazáért melegít. Amaz úton fejlődik a' tulságos, csapongó, 's azért tetteiben sikertelen, ezen az igazságos és valóban gyümölcsöző, okos hazaszeretet. A' német nyelv és nemzetiség' irányában, nem annyira ez, mint a' magyar fejletlen, vagy félrevezetett, vagy éppen elkorcsult jellem ártott és árt; 's a' mennyiben

amaz felülkerekedett, azt csak a' német szellemi fensőbbiség 's minnen magunk' elmaradása okozta. Emelkednünk kell tehát erkölcsileg és szellemileg: mi nem úgy történik, ha idegen műveltség, és ennek közege, idegen nyelv, elől elzárkozunk, hanem ha azokat kiaknászsuk. 'S minél inkább késünk e' közegek' elsajátításával, annál nagyobb erőfeszítésbe kerül az elmulasztottnak helyrehozása. Igen, nem csak ország, tanoda és irodalom, hanem magánélet' nyelvéné is kell lennie nemzeti nyelvünknek, de megszerettetés által, mit semmi elzárás, semmi kényszer nem eszközölhet, hanem csak nemzetiségünk' belső tartalmas kifejtése, 's erkölcsaink' szelidítése, nemesítése. És illy közvetítő oktatás mellett, melynek elhanyagolása, még a' magas műveltségű nemzeteknél is, millyen a' francia vagy angol, káros, mert eredményeiben egyoldalú, többen nyilatkoztak; elismervén egyébiránt, hogy a' külföldiskedés, egyesre úgy, mint országra a' legveszedelmesb erkölcsi betegség: 's a helyes sem ott, sem itt, hanem középett fekszik.

— *Schedel F.* titoknak és *Barabás Miklós* lt' jelentéseikre, kiknek elseje *Bota Mózes* „Graiul Român” czimű munkáját egyedül magyar, emez oláh részében is megvizsgálta, academiai bizonyítvány rendeltetett adatni, melly szerint, ha a' munka' magyar szövege egy, a' nyelvben tudományosan jártas férfi által kijavíttatik, az, mint különben igen hasznos és érzékeny hézagot pótló, ajánlatosnak nyilváníttatott.

KIS GYÜLÉS, APR. 19. 1847.

(*A' philosophiai osztály' részére.*)

Schedius Lajos igazy. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

J e l e n Döbrentei, Kállay, Szilasy rt. tt. — Peregriny, Széchy lt. tt. — Egyéb osztályokból, Bajza, Balogh, Czuczor, Fest, Gehhardt, Kiss, Luczenbacher, Zsoldos rt. tt. — Erdélyi, Kovács Mihály, Nendtvich, Tóth, Walther lt. tt. — Lukács helyettes segédjegyző.

— *Schedius Lajos* mint osztályelnök jelenté, hogy az osztály bizottmányilag tanácskozáván a' *philosophia' hazánkban története'* megíratásának mi módon lehető előkészítése iránt, Szilasy' indítványára abban történt a' megállapodás, miszerint a' titoknoki indítványban ajánlott rendszeres munkálkodás, a' tagok' soknemű elfoglaltatása miatt, jelenleg eszközölhető nem levén; inkább az osztálynak 1841-ben hozott határozata föllevenítendő, melly szerint az egyes tagok, mint idejök engedi és saját vonalnak hozzá magával, időről időre a' hazánkban élt és munkálkodott bölcészsézek közül egyet vagy mást választandanak munkásságok' tárgyává ollyképen, hogy annak életrajzát adván, azon rendszert, mellyhez szított, kifejtsék, egyszersmind kiadott munkáit megismertessék, miként ezt

a' fen említett megegyezés' következtében régebben Hetényi János Horváth Ádámra, jelenleg Döbrentei Gábor Apáczai Csere Jánosra nézve megtette; Kállay Ferencz és Szilasy János hasonló dolgozatokra szinte ajánlkoztak: mik időről időre majd szaporodván, a' philosophia' magyarországi története' írójának anyagul szolgálának. 'S e' munkálkodási terv ezuttal is helyben hagyatott.

— Szinte az *osztályelnök* jelenté, hogy a' *philosophiai műnyelv*' megállapításáról is előtanácskozmányt tartván az osztály, az egész műnyelvnek munka alá vételét most még idő előttinek, és céliránytalannak is, látta; 's *Szilasy*' javaslatára azt tartá végzendőnek, hogy ezentul mindenik tag, ha dolgozás közben új műszót alkot, ezt az osztály' üléseiben terjeszse elő, valamint ha valamely idegen nyelvű műszó' magyarátsa iránt kétségei volnának, az ülés' közre munkálását kérhesse, melly uton a' kitűzött cél, t. i. a' philosophiai műnyelv' kiegészítése és összhangzásba hozatala idő' jártával minden elhamarkodás és erőtetés nélkül elérhető. Melly bizottmányi vélemény végzésé emeltetett.

— 'S ennek következtén *Szilasy* rt. a' „religio“ fogalomra alkotandó helyes műszó' szükségét adta elő, 's arra az „egély“ (*ég, eg-ek, eg-ély*) szót ajánlotta, mellyből szabályosan e' könnyen használható származékok képezthetnek, u. m. *egélyes, egélyesség, egélyesen, egélytelen, egélytelenség* stb. Így a' „philosophatur“ 's ennek családjára ajánlja a' részint már divatozó e' szókat: *bölcsel, bölcselő*: philosophus, *bölcsélet*: philosophema, *bölcsélettan*; philosophia, így majd: *bölcsélettanár* stb. 'S ezeket az osztály határozottan jóvá is hagyta.

— Ezek után

DÖBRENTAI GÁBOR rt.

folytatá *Apáczai Csere János erdélyi bölcselő' élete és kora* című történetrajzának a' mult novemberi osztályülésben megkezdett olvasását; befejezése, az időnek későre haladta miatt, egyik jövő osztályülésre maradt.

KIS GYÜLÉS, APR. 26. 1847.

(A' történettudományi osztály' részére)

Fáy András igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöksége alatt

J e l e n Bajor és Luczenbacher r., Bártfay és Walther II. II. — Egyéb osztályokból: Schedius II., Balogh, Czuczor, Kállay, Kiss, Szilasy, Sztrokay, Vörösmarty II. II. — Kovács M., Tasner, Tóth, II. II. — Lukács helyettes segédjegyző.

LUCZENBACHER JÁNOS rt.

az april' 1. tartott ülésben megbizott küldöttség' nevében a' következő tudósítást terjesztette elő:

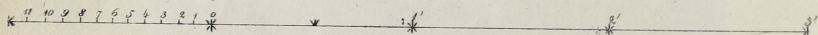

BROGIMARA
DALLONIS·F
ANN XXV·ET·IA
NIVNA·FIL·AN·II·
HS·S·MAGIOCONIV
GI·ET·FILIAE·
T M P

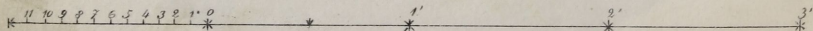
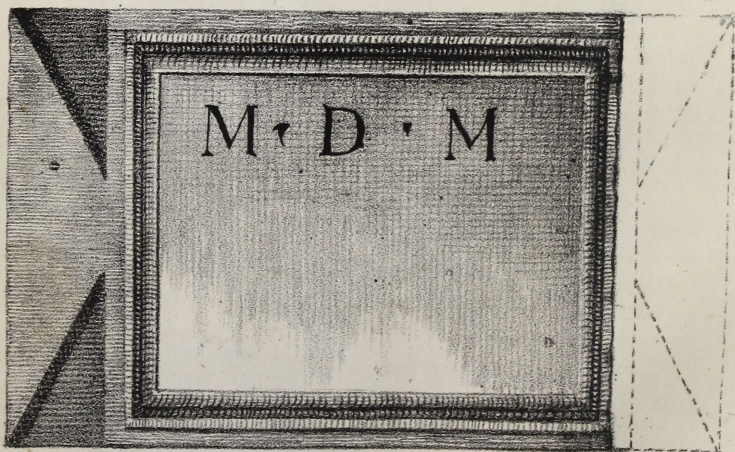
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

III

„Tekintetes Társaság! Alulírottak azon három sírkőnek megvizsgálására levén kiküldve, melyekre Brunner Antal budai polgár és téglavető tulajdonos' munkásai 1847. febr. 20-kán a' sz. Gellért hegynek déli oldalán fekvő szőlők között ásás közben akadtak;

A' mint april 3-kán a' hely' színére kiindultunk, hogy a' lelemény' körülményeit kikutassuk, és a sírköveket megmentsük, Tassner Antal kiküldött társunk jelenté, hogy Brunner Antal e' sírköveket a' hidépítés' pesti udvarába hozatá, azon hely pedig, a' hol találtattak, már el van síkolva és azon többé semmi sem látható; e' kövek, mint mondják úgy sem voltak együtt, hanem mindegyik külön feküdt a' földben és távol egymástól.

Ezeknél fogva mi a' hely' színére ki sem mentünk, hanem a sírköveket a hídépít' udvarában vizsgáltuk meg, honnan azokat Tassner Antal még az nap a' m. n. Museumba viteté, hol kérelmemre Varsányi János mind a' hármat híven lerajzoló, mint ./ alatt láthatni. *)

Az I. felirata ez:

BROGIMARA

DALLONIS. F (ilia)

ANN (orum) XXV. ET IA..

NTVNA. FIL (ia) AN (orum) II.

H (ic) S (itae) S (unt) MAGIO CONIV

GI. ET. FILIAE.

T (itulum) M (emoriae) P (osuit.)

II-ké ez:

MATSIV —

T (iti) VIONIS

F (ilius) ANN (orum) XL.

H (ic) S (itus) E (st.)

III-ké imez:

M. D. M.

Azaz: Manibus Dis Monumentum.

Pannoniában a' romai emlékek Augustus és Tiberius' korszakában még felette ritkák, mert a' romaiak még ekkor az egész Pannoniát meg nem hódították. Claudius' császársága alatt már több, Trajántól Gordiánig pedig (117—244. Kr. u.) legtöbb fordul elő.

Csakhoggy mi e' sírkövek' megmentésére, nem pedig hosszas magyarázatára voltunk kiküldve; azért azok' kimerítő vizsgálatába ez uttal nem bocsátkozunk, hanem maradunk a' Tettes Társaságnak stb.

Pesten, april 6. 1847.

*) L. a körrajzokat.

— A' helyettes *segédjegyző* a' műemlékek iránt tett felszólítás*) következtében érkezett jelentésekről tudósította az ülést.

I. *Vörös Imre* ügyvéd Pesten, mart. 31. költ levelében jelenté, hogy hitelesen tudtára esett, miszerint ez előtt harmincz évvel Szombathelyen, a' kalvária mellett egy romai amphitheatrumnak a' földből még kilátszó romjai léteztek, melyek azóta eltűntek ugyan, de alapjaik, s talán egyéb ókori emlékek is volnának ásások által napfényre hozhatók. E' különben is tudva levő dolgot magában foglaló levél alkalmat nyújtott *Luczenbacher J. r.* tagnak azon megjegyzésre, miszerint ha az academia' pénzereje 's egyéb segédeszközei engednék, hogy illy ásatásokat eszközöljön, czélszerűbb 's a' történettudomány' gyarapítására hasznosabb lenne az efféle kutatásoknak és buvárkodásoknak nemzeti irányt adni, 's felhagyván a' már úgy is eléggé kibányászott görög és romai régiségek' szüntelen keresésével, több figyelmet és gondot fordítani a' nemzeti ókor' emlékeire: melly célra legtöbbet lehetne várni a hazánk' sok vidékein nagy számmal található régi *sírhalmok' felásatásából*, minthogy ezekben, mint más országokban, nevezetesen Dániában is történt, számosan föllelhetnök elődeinknek, sőt hazánk' őslakóinak is házi és hadi eszközeit, miknek rendszeres és lehetőleg teljes összeállítása a' polgárisodás és művelődés' fokenkénti haladását és egyes korszakait mintegy kézzel fogható alakban állítanak szem elébe. E' figyelemztetés' helyességét az osztály mélyen érezvén, addig is, míg az academia saját erejéből erélyesebb és sikerebb intézkedésekre képes leend, első lépésül mind a' tiszavölgyi társulat', mind a' középvasuti igazgatóság megkerestetni határozattak, miszerint a' munkálataik' vonalába eső 's felásandó illetén halmokban netán találandó régiségeket az elhányástól vagy elsikkasztástól megóni, 's az academiának vagy nemzeti museumnak átengedni, a' feltalálás' helyét, úgy az illy halmok vagy halomcsoportozatok' fekvését, alakját, magosságát feljegyeztetni, 's szinte közölni, hazafiúilag szíveskednének.

II. *Halkay István* debreczeni törvényhallgató, N. Körösön mart. 29. költ levelében jelenté, hogy *Komárom vmegye'* Kocs, Ács és Öreg-Szőny nevű helységekben több régiségek, u. m. *várromok és alapok*, innen felszedett *írásos kódarabok, koporsók, cserép edények, csészék, pénzek* stb találtatnak, sőt némelly oda való lakókat is nevez, kiknél illy maradványok láthatók. Ennek folytán Hetényi János rt. Ekelen és Nagy Márton lt. Tatán felszólíttatni rendeltettek, hogy a' nevezett helyekre adandó alkalommal kirándulván, az ottani nevezetesb régiségekről jelentést tegyenek.

III. *Lukács István* miskolczi ügyvédnek Miskolczon april 3. költ levele tudósítá az ülést némelly *Borsodban létező régiségekről*,

*) L. felebb a' 17—19. II.

névszerint a' Cserépvára alatt majd minden évben találtatni szokott, különös tisztaságu és szépségü, ifj. Theodos és III. Valentinián-féle *aranyokról*, mikről közlő úgy vélekszik, hogy azok az Atilának fízetett adóból maradtak fenn; továbbá jelenti, hogy a' megyei Bikk nevű hegyekben hajdan létezett több üveggyárak' helyén némi apró falvak keletkezvén, a' lakók' egyike 1846. tavasszal, ásás' alkal-mával egy emberi csontvázat talált, mely körül fegyvert 's felette különös ismeretlen *ezüstpénzeket* lelt, szám szerint 2—300 darabot, mind egyforma nagyságuakat, mik legott zsidó és ötvös kezekre kerülvén, a' levél' írója is szert tett egy párra, mely k közöl egy-gyel a' társaságnak kedveskedett is. Ezen kívül küldé ez egy, az említetteknel nagyobb, szinte ismeretlen ezüst pénznek, mely hasonló-kép birtokában van, viasznyomatát és rajzát azon kéréssel, hogy ennek is, mint előtte ismeretlennek, magyarázata közöltetnék vele. Jelenté végre, hogy Borsod vármegyében, nem csak hegyek' tctein, de a leglapályabb határokon is, névszerint az abrányi, kisgyöri, igriczi határookban, találtatnak *földhányások*, 6—8 öl szélességűek, 2—3 öl magasságuak, többnyire kerekék, mikből, nevezetesen Alsó-Abrány mellett egy a' falutól keletre esőből, az országútra is jól el-látszóból, *hamvvedreket*, cserepeket látott kihányatni. Így a' Sajó' környékén, különösen a' legujabban épült köhid alá vezető árokban is számos hamvveder találtatik, miket közlő a' magyarok előtt itt lakott népeknek vél tulajdoníthatni. Minthogy közlő ama' sirhalmok' vizsgálatára utatást kért, *Luczenbacher J.* rt. bizatott meg egy illyen-nek készítésére. Ugyanez az említett ezüst pénzekről azt jegyezte meg, hogy azok nagy számmal fordulnak elő, 's ennél fogva a' pénztudósok előtt ismereteseek ugyan, de több magyarázati kísérle-tek' daczára kielégítőleg még meg nem magyaráztatván, a' pénztu-dományi munkákban a' *barbar pénzek* közé szoktak soroltatni.

IV. *Kelecsényi József*, Nyitra-Családon, apr. 9. költ levele egy, *Galgócz* mezőváros' piacznál találtató *omladozó*, kerek lapos *toronyra* figyelmezteté az ülést, melyre vonatkozólag Szentiványi Márton (in Dissert. Paralep. rerum memorab. Hung. Tyrn. 1699) írja: „Colossus, in tumulum erectus uni e septem ducibus hungaro-rum in secundo eorum ex Scythia exitu“; a' levélirő pedig, miután a' hely' neve maiglan „*Lehel' utcája*“, *Lehel' sirhalmának* tart, vél-vén, hogy, noha Lehel a' német földön gyász.véget ért, tetemei talán e' földre hozattak be, mely birtoka volt. Minthogy pedig Gal-gócz' jelen birtokosnéja e' torony' helyébe némi épületet tervez, azon ohajtást fejezi ki a' levél' írója, bár figyelem lenne az abban netán található régiségekre, fegyverekre, edényekre stb; minek kö-vetkeztében az erre szükséges lépések csakugyan el is rendeltettek.

V. *Pap Zsigmondnak*, Nagybányán, apr. 8. a' titoknokhoz in-tézett ('s a' Pesti Hirlap' 862. számában megjelent) nyílt leveléből az ülés a' nagybányai ótemplom' jeles romjainak a' városi tanács'

rendeletéből, állítólag a' romnak roskadozó állapota miatt, leromboltatásáról sajnosan értesült: annál inkább pedig, mert mielőtt ez megtörtént, annak sem műértő kéz általi lerajzoltatása, sem adatos és részletes leírása nem eszközöltetett. Ennél fogva szívesen véteztett a' tudósítónak ígérete, melly szerint az épület' rajzát, a' menyire hirtelen lekaphatta, annak leírásával együtt, beküldendi; az illetők pedig felszólíttatni rendeltettek, hogy az alapok' felásása' alkalmával 'netán találándó tárgyak el ne szórassanak, hanem valamelly köz gyűjteményben, őrzés végett, letétesse.

— *Kiss Károly* rt. szóba hozván ez alkalommal azon hírt, melly szerint a' *visegrádi királyi romok'* elhontása 's az így nyerendő anyagokból serház' építése lenne tervben; a' jelentő, úgy Podhradczyk és Tasner ll. tt. megbizattak, hogy a' hely' színeére kirándulván, a' dolog' mibenlétéről hiteles jelentést tegyenek.

VI. *Dolezsálek Antal*, a' pesti vakok' intézete' volt igazgatója, Bécsben apr. 5. költ levele mellett figyelmeztetését *) közölve *Magyarországnak* történetileg tudva levő, *legrégibb keresztyén templomára*, mellynek romjai a' *szalavári* apátság' birtokán, Keszthelyhez másfél órányira láthatók, történeti adatok' nyomán megjegyzi, miszerint e' templom 840. évben Privina nevű szláv fejedelem által építtetvén, 850-ben Luitpold salzburgi érsek által a' boldogságos szűz' tiszteletére fölszenteltetett, hogy első papja Domokos nevű benedeki volt, benne szent Adorján vértanú' tetemei takaríttattak el, Adalvin salzburgi érsek abban 865. évb. a' karácson' ünnepét üllötte, 870-ben pedig Methodius, a' szlávok' apostola, a' szláv-görög isteni tiszteletet hozta be. Előadja közlő, hogy 1841-ben Kollár János pesti ev. pappal Olaszországba utaztában megértvén, miszerint Szala vmegye az érdekes romokat elbontatni 's belőlök a' rosz utat kijavíttatni rendelte, Deák Ferenczhez folyamodott egy illy nevezetes történeti emlék' megmentése végett, ki e' végre sikeresen közbe is járt; valamint az ez iránt értesített fens. nádor is e' romok további megkímélését a' megyének meghagyta. Már most a' tudósító, emlékül, egy a' szentely (sanctuarium) helyére byzanti módon építendő kápolnát tervez, melly 1850-ben, a' magyarországi első keresztyén egyház' fölszenteltetése' ezredik évfordulatán ünnepélyesen meg lenne nyitandó. Miután a' tisztelt levélíró az illetőknél lépéseket tett; az academiát is kéré az úgy' előmozdítására: de miután ez az intézet' körén kívül esik, e' felszólításnak elég nem tétethetik; köszönettel fogadtatván egyébiránt D. úr' közleménye és buzgósága; másfelül a' szalaapáti convent határozottatott megkéretni, hogy e' romok' alap- és felrajzát, úgy leírását, nem különben annak régibb történeteit illető oklevele-

*) Megjelent az *Oest. Blätter für Literatur, Kunst, Geschichte, Statistik u. Naturkunde*. Wien 1847. 35. számában.

veleket és adatokat, mennyiben illyek a' convent' levéltárában találtnak, az academiával közölné.

VII. *Lichtenstein József* academiai képviső, Pécsen apr. 5. költ levelében többféle a' hazában találtató *festmények és faragásokról* adott hírt. Általában megjegyzi, hogy hazánkban nem kevés festett és faragott művek vannak, mik a' külföld' legjobbjai mellett megállhatnak, mik többnyire külföldről ide származott főpapok által hozattak be; de rendszerint olly nyomorult állapotban találtnak, hogy nem mindennapi tapasztalás és gyakorlati tapintat kívántatik hozzá, megítélhetni, melly országból, iskolából és mestertől erednek azok. Sokszor a' tudatlan tatározó kéz az eredetinek szépségét eltörölte, 's nem ritkán a' monogrammot elmázolván, a' maga nevét és évét helyettesítette. Nagy károka voltak a' képző művészet' munkáinak az egyházujítás, a' török és belháborúk, mellyek alatt nem csak képek és szobrok dúlhattak el, hanem az illyeknek emlékezetét—megóvó egyházi levéltárak is eltűntek. — Legtöbb szépműveket a' levél' írója a' pécsi egyh. megyében talált. A' pécsi főtemplom, a' városi anyateplom, a' kórházi templom, melly még egészen ép minarettel bír, figyelemre méltók. E' megyében találtnak Pater Donatus (Ferenczi barát 1771—81.) és Dorffmeister academiai történet és frescofestő' szép műveik; emettől név szerint a' pécsi főtemplom Corpus-Christi-kápolnájában, és Zrínyi' életéből némelly részek a' szigeti nagy templomban, melly régebben mecses volt. Ugyan ebben látható tőle egy jeles főoltárkép is, mellyen Krisztus' kezébe bevágások történtek, 's azokba ezüst szívek akasztattak: melly nemét a' művandalismusnak a' levél' írója sok helyt tapasztalta, hol gyakran a' legjobb olajfestések átfúrva, összevagdálva találtnak, hogy holmi ezüst és arany koronák, csillagok, szívek, kezek és lábak, csinált virágok, ékszerrek megerősíthessenek. A' jezsuiták és szentpáliak e' megyében gazdag jószágokkal lévén egykor megáldva, számos jeles mű' birtokában voltak, mik e' szerzetek' eltöröltetése után részint elsikkadtak, részint sokfelé ciosztattak, 's jelenleg nyomorult állapotban találtnak, a' miért a' mostani püspök azoknak megújíttatását elrendelte. A' *pozsonyi főtemplomban* két mű kiemelő: Alamizsnás János' szobra a' kápolnában; a' térdelő alak életnagyságú, a' legfinomabb carrarai márványból készült; imazsámolya magyar veres márvány, a' többi részek, elég különösen, a' legközönségesb gipszből valók. A' főoltáron szent Márton lovag' szobra, a' koldussal együtt, ércz. A' szent magyar huszároltázatban van, valóságos acrobat állással. Ez alkalommal megjegyzi tudósító, melly különbözőleg fogák fel 's adák elő szobrászok festők e' szentet. A' pannonhegyi főapáti templomban német lovag' képében van előállítva, gyalog, köpönyegét a' koldussal megosztva: a' két életnagyságú szobor fából van, de tetemesen összeropedezve. Baranya vmegyei Szent Márton' oltárképén a' szent egy ing és gatyában lovagolva,

egész köpönyegét veti oda a' koldusnak; föld és levegő téli időre mutat. Ezzel ellenkezőleg a' pécsi főtemplomban levő oltárképen sz. Márton d'Arc Johannának hű mása; lováról leszállván, egy kis darabot nyújt a' koldusnak palástjából, mintegy hogy az vele szemérmét elfedje. Dráva-Sz.-Mártonban (Somogyban) találta jelentő e' szentnek legjobban kivitt képét. Egy dülő félben levő anyatemplomnak, mely vadon vidékben fekszik, 's melyhez posványos utak vezetnek, főoltárképen sz. Márton püspöki díszruhában áldja a' népet 's oszt neki ajándékot. A' térdelő pórok' öltözete a' XVI. századbeli horvát divatot tünteti elő. Különös hogy már a' két mellékoltárlap végkép elromladozott, ezen, gondolatban és kivitelen oly nemes kép pedig teljes épségben, tatarozatlan, maradt fen. A' velencei iskolához látszik tartozni, de a' művész' névjegye és ideje fel nem található, mert a' kép eredetileg nagyobb volt, 's szélei vagy elvágva, vagy behajtvák. Pozsonyban, folytatja közlő, a' legszebb és legépebb oltárképek az Erzsébet-szüzeknél találhatnak, 's véleménye szerint olasz munkák. A' salvator-egyházban két nagy oltárlap (Mária' megjelenése a' kis Jézussal, és sz. Ferenecz' halála) 's egy oldalkép (Krisztus a' keresztfán, előtte Mária, Márta és Magdolna) találhatik, Fra Antonio Polco' mesterművei. 1773. A' keresztes templom' jó képei rossz fénymázozás által rontattak el. A' szentpáliak' régi klastromában, melyet jelen birtokosa, Schwarzenberg Fridrik herczeg, lakjává változtatott által, az ebédő jeles falfestvényekkel 's gipsz domborművekkel bír, miket a' herczeg megújított. Itt vannak felállítva mind azon nevezetességek, miket birtokosuk Algirban, Spanyolországban, keleten stb összeszerzett, úgy hogy ez épület jelenleg valóságos kis museumot mutat. — A' levélíró tudósításainak folytatását ígéré.

— Érdekel hallgattatott *Waltherr László* lt. által olvasva *Kapitány Sándornak*, ki a' Gazdasági Egyesület' megbízásából tavál Schweizban utazott, a' M. Gazdában megj'lent, de a' társaság' figyelmét elkerült leveléből egy töredék a' *schweizi hunn maradványokról*, mely így hangzik: „Ötödik nap a' magyar helveták' völgyébe érkeztem, miután Serri plebános urtól, ki Vallis canton' oklevéltárában jártas, e' népfajról bővebb értesítést nyertem. Állítása szerint bizonyos oklevélre nem emlékezik, de az elhunyt püspöktől, ki igen tudományos ember volt, gyakran hallotta, hogy Anniviers (Einfischthal) völgyben hunnusok' maradványai a' lakosok. A' völgybe egy út visz, mely nagy részben kösziklába metszetett; az út csak gyalogosok és öszvérek által járható. Az első hegy, hol néhány ház létezik, melyekbe a' közel földekről termés szokott hordatni, *nyug* vagy *nyuk*-nak neveztetik. A' lakosok' állítása szerint itt a' hegyre vándorlók le szoktak ülni (valamint én is, meg néhány véletlenül velem jött völgyi ember), tehát *nyugodni*; mostani nyelvükön azonban *nyug* mitsem jelent. Tovább menvén, az

út kétfelé ágazik, az egyik ág *Lyuk* helységbe visz, melly legnépesebb (*Lyuk* szintén mitsem jelent mostani nyelvükön). *Nyug* és *lyuk* egészen magyar kiejtés szerint ejtetnek ki. A' másik ága az útnak *Vissoly* vagy *Visszoly* felé vezet, hol egykor vár volt, most kevés omladék látható. Vissolyból (Vizsoly helység Nógrád megyében is van) *Missiónak* mentem; e' helység a' számos missionariusoktól vevé nevét, kik által a' pogány lakosok nagy nehezen keresztény vallásra térítettetek. Missio kis helység' szomszédjában van *Ajer* vagy *Ajor*, tovább a' völgyben *Czinal*, melly még hóval volt fedve, 's hova csak nyárban szoktak lakásra hurczolóskodni. Más oldalán a' víznek fekszik Grimence, St. Jean stb. Az asszonyok a' férfiakkal minden munkában osztoznak; hasonló kalapokat viselnek a' *mátrai palócz férfiaké*hez, ingujjaik olyanok, mint a' palócz asszonyokéi, mit utamban más helyen nem láttam; arczvonásaikra tökéletes palócz asszonyok. A' férfiaknál csak némi arczvonási hasonlatosságot lehet látni a' magyarokéival. E' völgy' lakói nem igen házasodnak más völgyből, azért is eredetiségükben megmaradtak; nyelvök deák-franciaolasz keverék; az újabb időben francziákká kezdenek válni. Csak két szót találtam, melly némileg magyaros: *motyó*: nyakkendő, vagy valami rongyos kendő, siminzs vagy *siming*: ing. A' papok' állítása szerint igen vallásosak; keresztény vallásra csak nagy bajjal, és az egész vidéken az utolsók térítettetek. Napoleon' ideje előtt mint önálló republica saját kormány alatt éltek a' sioni püspök' gyámsága mellett. Igen jó katonák, két évig háborút viseltek győztesen a' völgybe jőni akarók ellen, a' völgy' egyik oldalán az asszonyok, másikan a' férfiak hadakozván. Szegényeiket gondosan ápolják, koldus nincs a' völgyben, valamint gazdag ember sincs; ők, azt lehet mondani, mind szegények. Köz állítás szerint legszorgalmatosbak az egész canton' lakói között; a' szomszéd völgyben fekvő Sierre városa' német és franczia lakóitól a' legjobb földeket megvásárlák, mivel völgyükben már nem férnek. Gazdaságuk igen sajátos. Tavaszkor Sierre mellé jőnek lakni, hol szőlőik (igen jó boros gazdák, 70 éves boraik is vannak), kertjeik és kaszálókik vannak, melyeket szorgalmasan öntöznek; végezvén itt munkájukat, a' mint a' hó fogy a' hegyeken, feljebb és feljebb húzódnak marháikkal együtt. Birtokuk igen szét van darabolva, 's mivel az egész völgyben egy kocsí sincs, távol fekvő földjeiken kis csűröket csinálnak, melyekbe a' termés lerakatik; télen a' takarmányt ide hajtott marha által emésztetik fel. Mivel az egész völgyben egy eke sincs, földjeiket saját kezeikkel munkálják. A' rétöntözésben mesterek. Vendégszeretők; a' jól tartott vendégtől semmi pénzt sem akarnak elvenni. Összesen 2600 lélekből áll e' népszakadék; rendetlenek, rongyosak, de igen szorgalmatosak" *).

*) Korábbi tudósításokat a' schweizi hunn maradékokról a' Tudománytár III. kötetébeu, 229. 's köv. II., 's az V. köt. 237. 's köv. II. közöltem. Egy utóbbit az 1845-ki Értesítő közöl. — A' szerk.

— Szinte *Waltherr László* lt. figyelmeztetésére a' Gazd. Egyesület' titoknokai felszólíttatni rendeltetett, kérné fel az azon egyesület által Irlandba küldendő két magyar utast, lennének az ott még helyenként fenmaradt, a' hasonlító nyelvtudományban nagy fontosságu *celta nyelvmaradványokra*, mennyire idő 's körülmény engedik, figyelemmel, adnának azokról a' maga idejében tudósítást, 's szereznék be az academia' számára az újabb időkben netán megjelent nyelvtani, szótári munkákat, úgy az azon írott emlékeket, felírásokat stb, mik ott helyben netán kaphatók volnának.

FIGYELMEZTETÉS. Emlékezetbe hozatik hogy a' XVIII. nagygyűlés által 1846-ban kitűzött ezen *törvénytudományi* jutalomtettelre: „Adassanak elő az ügyvédeknek a' bírák és felek iránti viszonyaikban mutatkozó hiányok, melyek az igazság-kiszolgáltatást nálunk nehezítikben, 's egyszersmind azon mód, mikép kelljen e' viszonyokat legjobban elrendezni 's az ügyvédi kart a' tekintély' azon fokára emelni, hogy nemes feladásának kellőkép megfelelhessen“ a' pályamunkák' beküldetésének *határnapja folyó évi junius' harminczadika*; midőn azt, az író' nevét rejtő pecsétos levélre hivatkozó jelígével, alulírt veszi által. A' beküldött másolat, mely ki nem adatás esetében is az academia' levéltárában marad, a nélkül hogy a' szerző a' munka sajátságai jogát elvesztesen, idegen kézzel és tisztán írva, lapozva és kötve küldessék; különben az illy pályairat visszaautasítandó levén, mint egygyel a' mai ülésben is történt. Ha a' jelíges levél' felbontatása után kitetszenék, hogy a' munka saját keze írása a' szerzőnek, ez a' jutalomtól elesik. A' jutalomra vagy tiszteletdíj mellett nyomtatásra méltónak ítélendő pályamunkák' szerzőinek *szabadságokban áll a' jutalom*, és *ezentul nem ívszámra, hanem általában megszabandó tiszteletdíj* (mellékjutalom) kivétele után, *munkáikról mint tulajdonukról tetszésök szerint rendelkezni.* Kelt Pesten, a' magyar t. társ. kisgyűléséből április 1-én 1847.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

(Szállása : Borz-utca, 222. szám).

IGAZÍTÁSOK. Az Ért. II. számában, 43. l. alulról a' 12. sorban a' *vultur* mellé olvasandó: *Geyer*; a' 46. l. pedig, felülről a' 9. sorban *hercegek* után e' szók: a' *Bethlen nemzetség* kihagyandók.

MAGYAR ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

VII. Év.

1847. MÁJUS.

V. Sz.

E' hivatalos lapból, mely az academiai gyűlésekben előforduló 's közzé tételre alkalmas tárgyakat, valamint az intézetet illető fontosabb jelentéseket közli, az academiai szünidő kivételével minden hó' 10-dikén egy szám jelenik meg, 's ez a' körülmények szerint mindenkor egy vagy több ívből áll. Néha rajzok is járulnak hozzá. Az egész évi folyamra az előfizetés 2 ft. e. p. — Kapható Eggenberger J. és fia academiai könyvtárusoknál, 's általuk a' két haza' minden hiteles könyvtárusainál.

KIS GYÜLÉS, MÁJ. 3. 1847.

Schedius Lajos igazg. és tiszt. tag' helyettes elnökle alatt

J e l e n Bajza, Balogh, Bugát, Czuczor, Dobrentei, Gebhardt, Györy, Kállay, Szilasy, Vállas, Vörösmarty, Zsoldos rr. tt. — Erdélyi, Hanák, Peregriny, Tasner, Waltherrr. tt. — Toldy Ferencz titoknok, Lukács Móricz hely. segédjegyző.

— Megindulással hallgattatott a' kir. Helytartó Ő Fenségének a' másod Elnökhöz intézett következő k. válasza:

Nagyméltóságu Gróf, magyar academiai m. Elnök Úr!
Azon részvétet, melyet felejtethetlen édes atyám' halála fölötti fájdalom iránt a' magyar academia Nagyméltóságod által tolmácsolt, szívemből köszönöm; valamint szinte köszönöm azon halás elismerést és hív ragaszkodást is, melyet az academia a' boldogult iránt annyi alkalommal tanusított, 's mellyel emlékének érdemlett dicsőítéséhez részéről járulni sietett. Igórem is, hogy az academia', 's mellyet ez képvisel, a' nemzeti tudományosság' ügyének, atyám' példajaként, szinte hív ápolója akarok lenni. Egyébiránt megkülönböztetett hajlandósággal maradok. Prága, szent-Györgyhó' 10. 1847. Nagyméltóságod' legszívesb jóakarója ISTVÁN kir. helytartó.

— Elhangozván e' magyar szívű fejedelmi sarj iránti érzékeny hódolatot és ragaszkodást lehelő Éljenek;

HANÁK JÁNOS

az utolsó nagy gyűlésen a' természettudományi osztályba választott új levelező tag a' titoknok által bemutatván, elfoglalta a' szószeréket, 's

az állattan történetét és irodalmát hazánkban tárgyzó értekezés' olvasásával beköszöntött. Bevezetésül előadó egy pillantást vetett az állattan' egyetemes kifejlődésére, hogy hazánkét azéval mintegy párhuzamosan szemlélhessük. Az őś régiség' természetbuvárai közti először is Aristotelesnél állapodék meg, ki a' régiek' adatait összegyűjtván, az akkor ismeretes állatokat felbonczolván, sajátságait összehasonlítván első alkotott rendszert; érintvén ez után id. Pliniust, a' középkor 's a' tudományok' feléledése' korszakában kiűnt állatismerőket; Linnét, mint Aristoteles után e' tudomány' újra alkotóját méltatta, 's kik őt ennek gazdagítása 's újra rendezésében sikeresen követték, Buffont, Cuviert és Okent. Átmenvén hazánkra, kiemelte, mikép nemzetünk, már életmódja 's szokásainál fogva is, miszerint a' vadászatot, halászatot szenvedelemmel űzte, marhát tenyésztt stb, a' legrégibb idők óta ismerte a' különféle hasznos és kártékony állatok' tulajdonait; de egész a' XVII. századig egyéb nyoma valamelly állattani irománynak nem maradt fenn, mint *Magyar László*énak, ki nagy Lajos korában élt, 's a' vadászat és sólymázzat' mesterségét írta le. *Augustinus ab Hortis* (1598—1650) első hazai állatbuvár, ki különösen az ősvilági állatokra is fordította figyelmét, sőt Magyarországbn museumot akart alapítani, miben egyedűl az idők' mostohasága gátolta meg; *Monau Fridrik* pedig első külföldi utazó, ki hazánk állatországára figyelmezzvén, azt munkáiban ismertette. Az első nagyszerűbb természettudomány-irodalmi vállalat *Lippai Prokópé* leendett, ki Lippay György főérsek' költségein 1642—65, a' hazát összeculaván, a' nevezetesb terményeket egybegyűjtván, megvizsgálván, leírván és rajzolván, ebbeli nagy munkáját kétszáz ábrával, az említett főérsek, Wesselényi nádor és Nádasdi Ferencz országbíró' segedelmőkkel, Bécsben kinyomatni késsűlt, midőn a' halál neki 's vállalatának végét vetett. És így csakugyan első magyar bölcsészűnk, *Ápáczai Csere János* az, kivel magyarországi állattani irodalmunk kezdődik, 1653-ban, kinek azért előadó mind rendszerét, mind előadását részletesen ismerteté. Kik ezek után e' rovatba tartoznak: *Horváth András* (1637), *Moller Dániel* (1642), *Reyger Károly* (1641—1707), *Roeber Pál* (1673), bel-földiek, Hain János, Wollgnad Herman és Vette György külföldiek, csak állattani egyedíratokkal léptek fel. — A' XVIII-dik századot *Miskolcz Gáspár* (szűl. 1628) nyitja meg „*Jeles Vadkert*“jével, melylyet előadó mutatóványok' olvasásával ismertettet. *Csiba István* (1714), *Köleséri Sámuel* (1663—1732), *Buchholtz György* (1688—1737) 's a' külföldi *Brückmann Ferencz* után, kik hazánk' állattanát egyedíratokkal világosították fel, a' híres olasz utazó, a' tudós *Marsigli Alajos* gróf lön részletesben méltatva „Danubius Pannonico-Mysicus“ című nagy és valóban nagyszerű munkájaért, mint elsőért, melly állataink' leírásánál külfő gyanánt használható. Innet kezdve ismét csak egyedíratokkal találkozott előadó egész a' híres, elébb selme-

czy, azontul páduai tanár, *Scopoli Jánosig*, kinek Anni historico-naturaleseiben a' magyar állattan új gazdagodást vett. E' században a' természetrajznak szebb jövőndő biztosított hazánkban a' nagyszombati egyetemnek Mária Terézia királynénk által tágabb körben megállapíttatása által; melly ponton előadó megállván, a' gyűlés' fel-szólítására a' tárgynak más alkalommal folytatását ígérte.

— Olvastatott *Haidinger Vilmos* cs. bányatanácsosnak Bécsben, febr. 23. a' *természettudományok' barátainak Bécsben alakuló társasága'* nevében, költ levele, melly mellett az ezen társulat által kiadatni kezdett értesítéseket: *Bericht über die Mittheilungen von Freunden d. Naturwissenschaften in Wien*, herausgeg. von W. Haidinger. I. Bd. Num. 1—8. Mai—Dec. 1846. Wien, 1847. 8-r., valamint ugyanazon társulat' értekezései' előrajzát megküldvén, bizodalmasan felszólítja az academiát, hogy e' küldeményt saját kiadásával viszonzná. A' gyűlés az ajánlott cserében szívesen megegyezvén, a megkezdett könyvküldést legitt az Évkönyvek' utolsó kötetének, úgy az Értesítőnek rendes megküldésével viszonzotatni rendelte.

— A' titoknok a' *könyvtár'* számára a' következő ajándékokat nyújtotta be: *Báthory Gábor* n. körösi ref. pred.: 'Hódolat' emléke és hála' oszlópa, mellyet József főhg-nádor' végtiszteletére rendelt gyászünnepe'ly' alkalmával a' helvét vallást követő nagykörösi gyülekezet' templomában elmondott. Kecskemét 1847.

Az egyetemi nyomdaintézettől: Magyarország és a' hozzá kapcsolt részek tiszti Névtára 1847re. Buda. — Ugyanazt deák nyelven.

A' kecskeméti ref. egyháztól: Gyászünnepe, mellyet főhg József nádor' halhatatlan érdemeinek az 1847. évi febr. 28. és mart. 3. napjain szentelt a' kecskeméti helv. hitv. gyülekezet és az ottani főiskola. Kecskemét 1847.

Kovács Mihály ltól: * Három nyelvű fejtő emberhonzolási Műszótár, Buda, 1847.

Pintér Endre prémontréi szerz. kanonoktól: * M. Tull. Cicero' beszéde Manilius törvényjavaslata mellett a' néphez. Bécs, 1846.

Rácz Alajos' végintézeti hagyományaképen a' magyar Conversationslexiconi perben váltott iratokat egy kötetbe kötve.

Rosenfeld József orvos tudortól a' honi izraeliták között magyar nyelvet terjesztő pesti egyeslet' másod elnökétől: A' gyógytani rendszerek Paracelsustól korunkig, szerkeszték Adler Hermán és Pollák Henrik orvos tudorok. Pest, 1846. — Selomoh hasonlatai, magyaráta Bauer Márkfi Herman. Magyar és zsidó nyelven. Buda, 1844. — Mózsos' törvényhozási éptana 's a' későbbi héberek' gyógytudományának rövid vázlatja, szerk. Detsinyi Lipót. Buda, 1847. — Zsidó kördal, írta Heilprin Mihály. Miskolcz, 1846. — Jesajás, korunk' tanítója; zsinagógai beszéd, tartotta Löw Lipót főrabbi Kanizsán. Buda, 1845. — A' magyar zsinagóga, kiadja Löw Lipót. Első füzet. Pápa, 1847. — Egyházi gyászbeszéd, melly József nádor . . elhunyt felett a' n.-várad izrael. egyházban tartatott Rokonsztain Lipót oktató és papjelölt által. 1847. — A' kénégénygöz' hatása, különösen seborvosi tekintetben. Pest, 1847. — * Törédék a' vidtánczról. Pest 1846. — Emlékeztetés a' vallásban nyert oktatásra az iskolából kilépő izraelita ifjúságnak ajándék gyanánt, Schwab Arszlán főrabbitól. M. és ném. nyelven. Buda, 1846. 4-r.

A' *rosnyai káptalantól* ennek 1847-re szóló megyei névtárát.

G. Teleki József elnök öexjától Erdély' tiszti névtárát. 1847-re deák nyelven.

KIS GYÜLÉS, MÁJ. 10. 1847.

(A' mathematicai osztály' részére)

Schedius Lajos igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen Gyűry, Kiss, Vállas rr. tt. — Korponay lt. — Más osztályokból: Luczenbacher, Szilasy. Szontagh rr. tt. — Erdélyi, Kovács M., Tasner lt. tt. — Lukács Moricz hely. segédjegyző.

VÁLLAS ANTAL rt.

a' *physicai magosságmérésről* értekezett. Szerencsém volt, így kezdé, az 1841-diki Astronomiai Naplóban lenyomott, magosságmérésről terjedelmesebb értekezésem által a' t. academia' figyelmét olly magosságmérési újabb eszközre fordítani, melly a' súlymérő felett több tekintetekből elsőbbséget érdemel. Azóta ezen eszköznek egy új olly jeles tulajdonságát fedeztem fel, melly annak használatát az avatatlanra nézve is felette könnyűvé teszi.

A' t. academia sejtí, hogy az úgy nevezett hévsúlymérőről (*Thermobarometer*), vagy mint némellyek *ατ' εξοχηρ'* nevezték, a' *hypsometerről* kívánok értekezni.

Ezen eszközzei élés tudvalévöképen abban központosúl, hogy a' megméréndő pontokon a' forró víz' mérséke méretik meg ('s erre nézve a' hévsúlymérő csak annyiban különbözik a' közönséges hévmérőtől, hogy a' forró víz' mérséke körüli fokokra nézve századrészeknek mérését is megengedi); beiktattatván azután az ismert magosságmérési formulába

$$Z = 18383^m \cdot \text{Log} \frac{b}{b'} \cdot \left\{ \begin{array}{l} 1 + 0.002 (t + t') \\ 1 + 0.002588 \cos 2 \varphi \\ 1 + 0.00288 \cdot \text{Log} \frac{b}{b'} \end{array} \right\} \times$$

a' súlymérőállás' helyébe a' forró víz' mérséke, melly viszony

$$\text{Log } b = \frac{23.945371 T}{800 + 3 T} - 2.2960374$$

által fejeztetik ki, a' magosságmérési formula illy alakot vesz fel:

$$Z = 18383^m \cdot \left\{ \frac{23.945371 T}{800 + 3 T} - \frac{23.945371 T'}{800 + 3 T'} \right\} \times \left\{ \begin{array}{l} 1 + 0.002 (t + t') \\ 1 + 0.002588 \cos 2 \varphi \\ 1 + 0.00288 \left(\frac{23.94537 T}{800 + 3 T} - \frac{23.945371 T'}{800 + 3 T'} \right) \end{array} \right\};$$

melly alakra épült táblákat is alkottam az Astronomiai Naplónak fent idézett számában.

De közelebb tekintvén a' dolgot, olly előnyeire ismertem ezen formulának, olly körülmények alatt mindazáltal, midőn a' magasságkülönbségek csekélyek 's a' megméréndő pontok is a' 45° szélességi fokhoz közel esnek, mellyek az avatatlan által is könnyen megtartható és kezelhető egyszerű kiszámolási szabályra vezetnek.

Hogy ezen előnyöket minél egyszerűbb módon átláthassuk, sokszorozzuk a' szóban levő formula' ösztevőjét $\frac{23 \cdot 94537'}{800}$ által, mi a' dolgon nem változtat, ha az utána következő rekeszbeli szorzót ugyanannyival elosztjuk. Mi megtörténvén lesz :

$$Z = 550^m \cdot 23 \left\{ \frac{T}{1 + \frac{3}{800} \cdot T} - 1 + \frac{T'}{1 + \frac{3}{800} \cdot T'} \right\} \times \\ \left\{ 1 + 0.002 (t + t') \right\} \times \dots$$

azaz :

$$Z = 550^m \cdot 23 \left\{ \frac{800 T}{800 + 3 T} - \frac{800 T'}{800 + 3 T'} \right\} \times \\ \left\{ 1 + 0.002 (t + t') \right\} \times \dots$$

avvagy bécsi ölekben kifejezve :

$$Z = 290^o \left\{ \frac{800 T}{800 + 3 T} - \frac{800 T'}{800 + 3 T'} \right\} \times \\ \left\{ 1 + 0.002 (t + t') \right\} \times \dots$$

mi számolásra 's emlékezetbeni megtartásra nézve felette könnyű szabályt ad.

A' szabály tudniillik ez : 1) sokszoroztassék a' forró víz' mérékének mind két ponton talált (százados, *centesimalis*) foka 800-zal; 2) osztassék el az ekként talált szám 800 + 3 T által, azaz olly szám által, melly a' forró vízmérés' háromszoros fokának 800-hoz való összeadásából keletkezik; 3) az ekként talált számoknak kisebbike vonassék ki a' nagyobbikból; 4) végtére: ezen különbséggel szoroztassék az 550 szám (midőn *mètre*-ekben keressük a' magasságkülönbséget), vagy a' 290 szám, midőn a' kívánt magasságkülönbségnek bécsi ölekben kifejezésével megelégszünk. — Egyébiránt pedig itt is, mint minden magasságmérésnél, minden (százados, *centesimalis*) fokért, mellyel mind az egyik, mind a' másik állásponton, a' lég' méréseke (mit külön szükség meghatározni) a' fagypon- tot fölülhaladja, a' talált magasságkülönbséget $\frac{2}{1000}$ részével megtoldjuk: magában értetvén, hogy e' megtoldás, midőn a' légmérésék a' fagypon- ton alul van, minden fokért hason értékű kisebbítéssé válik.

Vegyük például az 1841-diki Astronomiai Napló' 3-dik példáját, melly felteszi, hogy

Hévsúlymérő

Külső hévmérő

Bécsben . . . . . 99° 36 (T.) . . . . . — 0.7 (Cent.)

Rohonczon . . . . . 98° 88 (T') . . . . . — 0.5 „

Fentebbi szabályaink szerint, lesz:

$$\frac{800 T}{800 + 3 T} = 72.388,$$

$$\frac{800 T'}{800 + 3 T'} = 72.133,$$

melly két számnak különbsége 0.255 's ezt 550-nel sokszorozván, lesz (igazítás nélkül) a' magasságkülönbség: 140.25 mètre. Az igazítás abban áll, hogy

$$0.14 \times 1.2$$

a' talált számból kivonatik, mi által az 140.08 mètre-re száll le. A' pontosabb mód (l. az 1841-diki Astronomiai Naplót) 139.89 mètret ad. A' két mód közti különbség 140 mètrenél nem egészen $\frac{2}{10}$ a' mètrenck, azaz körülbelül csak 7 hüvelyk.

— Következett a' *hadtudományi osztály'* részéről

KISS KÁROLY rt.

ki *hazánk' hadi ügyéről* értekezett. Először is a' nemzet' hadi erényei' kimiveltetése' életjelentős szükségét mutogatván a' szabadság' fentartására, 's melly teljesen csak e' mellett fejlődhetik, az emberi felsőbb műveltség' érdekében; elöadá, melly sajnosan elcsúszott nemzetünknel a' hadias szellem, mióta a' kor' viszonyai által szükséglett álló katonaság behozatván nálunk is, a' kiváltságos rend mintegy bele fáradván a' százados tusákba, eltért régi dicső ösvényéről, a' hon' védelmét az alkotmány' gátonyain kívül álló osztály' vállára bocsátá, melly annak jótékonyágában nem részesülvén, magasb hadi szellemet ki sem fejthetett. A' melly nemesek koronként a' harcosok' sorába álltak, nagyobb részt csak parancsoló szerep' vihetése végett tevén azt, a' rendeltetésöknek alapúl szolgáló tudományokkal mit sem gondoltak, a' miért időről időre gyérebb lett azok' száma, kik némiképp europai hírre vergődhettek. 'S ha a' török, porosz és francia háborúkban vitézkedett magyarokról és magyar ezredekről szép hadi tetteket jegyzett is fel a' történet; a' vezérek' sorában már kevés magyart találni, mit csak önámítással tulajdoníthatunk felsőbb befolyásoknak, a' helyett hogy az okot a' hadi művelődés' elhanyaglásában, sőt a' hadias szellemnek nemességünkéből kivesztében, keresnők. Hiszen ez annyira jutott, hogy egy Hóra' pórhada vagy a' cholera támadások ellen saját fajtája' védelmére sem birt összecsoportozni 's fegyvert ragadni, hanem saját tüzehelye' védelmére végetti is az állandó katonaságra szorúlt, mellyet az úri rend nem táplál, nem

fizet, mellynek hézagait nem saját fiaival pótolja; de melly ellen annál szónokiabban bír kikelni, holott közbe jötte nélkül még csak egy, a' közbátorságot fenyegető nagyobb haramiacsoportot sem képes elfogni. 'S kimutatván értekező, milly elemekből állt össze 1840-ig a' magyar sereg, a' társaság' seprejéből t. i., a' hadi előjáróság' iparkodásai' szerencsáját csodálandónak mondá, melly illy hadi néppel a' zászló alatt rendet és fegyelmet tartani és győzelmeket kivíni képes volt. De az 1840-ki újonczozási törvénnyel sem nyert még a' magyar hadi ügy semmit, úgy mond, mert már a' legénység' összeírása, a' sorshuzás, a' helyettesítés' miképeni megengedése a' törvényt kiforgatták természetéből, melly még a' réginél is több visszaélésekre ad alkalmat; 's csalódnék, úgy mond, ki azt hinné, hogy nem voltak törvényhatóságok, mellyek az 1841-ki újonczállításhoz börtöneiket ki nem ürítették. Ekkép történt, hogy e' huszonöt éves béke után az ezredekhez hitványabb újonczok még nem kerültek, sőt még a' folytonos háborúk alatt sem, mellyek mégis a' fegyverfogható legénységet tetemesen meggyérítették. Hadi ügyünk tehát, folytatá, a' kiváltságos rendnél megbukásával megbukott általában; de így megbukottan maradjon-e az, miután, bármit ohajtson és reményljen az emberiség' barátja, az örök békétől még távol állunk? Müller János, a' nagy történetíró, írja: „a' hadtudomány minden más tudományok' királynéja, mert ezek csak amannak ótalma alatt tenyészhetnek; a' hadtudományok' virágzása vagy hanyatlása bármely nemzet' történetében jellemző.“ Ha ez így áll, és valljon ki bírná ezeket megczáfolni: úgy elszomorodva kell magunkba térnünk, mert időnk' jeleiből kénytelenek vagyunk hinni, hogy nemzetünk vég vonaglásban van, 's halálunk bizonyos, ha mielőbb ki nem vetkőzünk a' hadügy, 's melly ennek lelke, a' hadtudomány iránti indolentiánkban 's komolyan nem munkáljuk az e' részben teendőket. Különben is, bár igaz hogy a' magyar mintegy születve van a' fegyverviselésre: mai nap ennél sokkal több kell, 's erről kíván már előadó más alkalmakkal részletesen értekezni, különösen a' népnevelés, czélszerűbb újonczozás, fegyveres erőnk' rendszeresítése, 's végül a' polgári őrhad' szervezése, mint a' fegyveres erő' kiegészítő része felől terjesztendvén elő nézeteit.

Ez után

KORPONAY JÁNOS

hadtudomány-alosztályi lev. tag a' magyar Dunának hadtudományi leírását olvasta, mellyből kitűnt, miszerint de Ligne herczegnek, ki húzamosb ideig vezérlett egy hajóhadat a' Dunán, ítélete áll, midőn a' Duna' alsó részeit hadi tekintetben csekély becsűeknek mondá, miután e' folyam egy helyt keskeny és sebes, másutt széles, vagy mély és szirtes, úgy hogy hadi hajózásra általános intézkedéseket tenni felette nehéz.

— Egy a' képzetes mennyiségről szóló értekezés, mellynek biráztatását szerzője kéré, e' végre vizsgálat alá bocsáttatott.

KIS GYÜLÉS, MÁJ. 17. 1847.

(A' törvénytudományi osztály' részére)

G. Teleki László ut.' helyettes elnöklete alatt

J e l e n Fogarasi, Sztrokay, Zsoldos rr. tt. — Tóth Lőrincz lt. Egyéb osztályokból: Bajza, Balogh, Bugát, Gebhardt, Kállay, Szilasy rr. tt. — Erdélyi, de Gérando, Korponay, Kovács M., Tasner, Waltherrr ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok, Lukács Móricz hely. segédjegyző.

ZSOLDOS IGNÁCZ rt.

az örökvaltság' legegyszerűbb módjáról államgazdasági tekintetben értekezett. „Tudjuk — így szólt előadó — hogy midőn egy bölcse-lőnek egy más rendbeli tudomány' tanára — gúnyból-e vagy csak elménczkedésből? nehéz meghatározni — azt mondá hogy „a' bölcsészet az ő tudományának csak szolgálója,“ ez, tán hasonló elme-éllel mint igazán, azt felelte: „kétségkívül, hisz feladata más tudomá-nyok előtt a' világító lámpát vinni.“

Nem hallám senkitől még, 's ha hallottam volna, nem kételked-ném a' legszerencsétlenebb eszmék közé sorozni azon nézetet, hogy tudományos társulatok kizárólag csak a' jövő kornak legyenek munkásai, 's, mi amannak kétségtelen alapja, a' multról, 's a' soha nem feledhető jelenről megfelelkezzenek. Még csak vita-tás' tárgyaúl sem szolgálható axiómának veszem hát, hogy academiáknak mind a' jelen mind a' mult idők' eszméit, 's különösen a' régi-ség-szentelte kincseket is föl kutatni, kizsákmányolni, 's ha kell, alkalmazni, rendszerezni, egy szóval az általános műveltség' előmoz-dítására fölhasználni, egyik legdicsebb, tehát szívvél lélekkel követendő, feladata. Tett is e' részben academiánk, mint meg-nyugtató önérzettel elmondhatjuk, mit körülmények 's erejének gyengesége által korlátolt tehetsége engede. Itt a' tények beszélnek. Tegyük, mert köteles hivatásunk is tenni — e' mezőn továbbá is, mit csak tehetünk minden jót; épen úgy, mint hiszen a' bennünk gondolkodó ész is mindazon sokfélét, vagyis „varium“ okat, mellyekről a' külérzések száz meg száz párhuzamos csatorná-kon tudósítják, az idő és tér' gyűrűin, vagy, hogy szakheli kifeje-zéssel éljek, categoriáin álbocsátván, magában egy eszmévé fog-lalja össze, 's e' fogalmat (conceptus) magára az érzékelt tárgyra ismét visszavívén, azt annak a' mi, névszerint megkereszteli. Illy párhuzamos érzeléssel (perceptio) az állatok' többi fajai is kétségki-vül bírnak; de az érzelt variumok' egy concret fogalomná összesítése csak az emberi észnek adatott. 'S épen ez adja meg ennek amazok fölötti méltóságát nemcsak, de épen ez teszi az érzelteteket is köz-hasznuakká.

Igenis használjunk fel mindent, mit találunk, a' tudomány és műveltség' érdekében, vagyis kutassunk tovább is a' történet 's

régiség' kincsaknáiban folyvást és ernyedetlen. De soha ne feledjük, hogy tudományos intézetek' feladata nemcsak már rég elavult tanári uszályok' utánhordozása, de a' kor' kérdéseinek, sőt még a' kor előttieknek is észszerű, tehát minden harag és pártosság nélküli, higgadt megvitatása is az. Az én lelkem legalább szintűgy örvend, ha olvashatom, hogy egy vagy más tudós Ilias' remekeit mikép tárja fel a' tudományos közönség' övéinél mégis avatlanabb szemcsei előtt; mint örülök, midőn egy Arago Daguerre' gyönyörű találmányáról előbb tesz szót a' francziák' academiájában, hogysem azon a' tuille-riák' zsbárusai' avult szereí közt lehetett volna az utczasuhanczoknak is bámolni. 'S épen ezért sokkal inkább kívánok szerencsét az academiának, és idvezlem azt teljes szivemből, midőn például, csak szakomnál maradván, a' halálbüntetés, ügyvédek' rendezése 's más e' féle korkérdésekkel kívánja a' közvéleményt tudományos alapon szilárdítani, mint ha például pályakérdésül azt tűznők ki: „Fejtsenek meg mindazon okok, melyeken nyughatik dicsőült Werböcynk-följegyzette ama' rendelet, hogy az özvegy nő, ha a' férje után maradt ménes 50 darabra megy, belőle osztályrészt nyerhessen; de ha 51-et tesz a' lószám, abból egészen kizárassék!“

Ezen kitéréssel, ha úgy tetszik előszóval, szabadjon már most indokolni, miért választám legyen a' fenn kitűzött korkérdést, e' mai nem értekezés, mert ezt időm 's cröm' csekélyisége nem engedé, de inkább csak törvénytudományi eszmecsere' anyagául. És tévém ezt azért is, mert ha igaz — min senki nem kételkedik hogy a' törvénytudomány' körébe az egész állodalomtan, tehát az országlás és közgazdaszat, 's közrendtartás' tanai is minden bizonynyal tartoznak: a' főnebb érintetem kérdés más osztályba nem is eshetik.

De mert az academia' feladataira figyeltem, ezekről, és így a' helyről is, melyen szólok, 's mely tudom hogy nem olly politicalai szónokszék, millyet mi, más műveltebb nemzeteknél e' részben is hátrább állók, a' 'politicalai' kifejezésen érteni szoktunk, 's melytől, hogy egész nyiltszivűséggel szóljak, én egészen visszavonulva élek; épen azért mondom, csak elvontan, in abstracto, 's távol minden célzásoktól, csupán állodalom-gazdaszati tekintetből kívánok egy két szót arról tenni: *mellyik volna amaz út és mód, melyen — az én igénytelen nézetem szerint -- az adózóknak, földesuraik iránti tartozásaik' örökre megváltása legegyszerűbben, tehát e' szerint legcélszerezetűbben, eszközölhető?*

'S e' kérdés' imigy föltevéséből már látni méltóztatik, T. Társaság! hogy én még annak fejtegetésébe sem kívánok ez úttal bocsátkozni: jó, hasznos, sőt szükséges-e a' közállodalomra nézve, hogy az urbéri munkák' természetbeni kiszolgálása és a' földesuri járandóságnak ugyszólván az ipar' büntetésével, mégis a' földesúr' biztosítása nélkül, sőt rövidségére való kiszolgáltatása, megszüntetessék; 's mind az adó mind a' vevő, vagyis szerződő, feleket

emberileg mondva örökre, biztosítólág megváltassék? E' tárgyról kimerítőleg szólni annyi volna, mint egy külön nagy munkát írni. Én erre nézt megelőgszem azon meggyőződésem' kijelentésével, hogy valamint távolról sem természetelleni, vagy épen igazságatlan, hogy az adózó a' földesurtól kapott föld' haszonvételeért annak, ha már ugy szerződtek, vagy olly országos rendelkezés mellett vette át a' földet urától, természetiben tegye a' megállapított haszonbéri munkát, sőt e' kezelési módot a' gazdálkodás' gyermekkorában jónak, szükségesnek, 's lehet ország, melyben annak idején mindkét félre leghasznosabbnak, majdnem egyedül kivihetőnek merem állítani: ugy mind ott, és mihelyt, hol és a' mikor a' gazdaszat már maga lábán járhat, és jár is, minél előbb egy szabadabb, egyszerűs mind igazságos, vagyis megváltási rendszerrel hogy fölcseréltessek, mind az állodalom, mind a' szerződő felek, tehát a' közjó' tekintetéből is ohajtandónak tartom.

E' megváltás több úton 's móddal eszközölhető.

Váltságról beszélván, a' megfosztás' (spoliatio) azon neméről, melly szerint az urbéri tartozások egyszerűn töröltetnének el, szó sem lehet. Ezek olly tulajdon, mint bármí más; 's a' tulajdon' szentiségénél nem szentebb maga a' törvényhozás sem. 'S ha törvény támadja azt meg, ki ótalmazza? Épen ugy, mint a' hallgató rendszer' baráti az öröktől követelvén a' rabok közti siri csend' fentartását, (???) ha ezek magok háborítják azt meg, ki tartja fenn? 'S erre vonatkozólag kérdi a' lelkes Julius: „Quis custodiet ipsos custodes“?

Az örökváltság, mondám, több uton eszközölhető, u. m.

1) szabad egyezkedésileg; midőn t. i. mindkét fél teljes szabadságban határozza meg a' megváltandó térek' helyettesét, vagyis a' váltságbért. Hogy itt a' feleket teljes szabadságban, ugyszólván magokra kell hagyni: magából a' szabadság' cszmejéből olly annyira foly, hogy a' kellelén túli gyámkodás a' szabadságot, tehát épen azt, a' mi ez uton czéloztatik, csirájában fojtaná el. Ha valahol, a' Colbertnek mondott „Laissez nous faire“ itt van helyén: önkényt értetvén, hogy az állodalom' legfőbb felügyelési joga, valamint sehonnan, mi kebelében történik, ugy ebből sem zárathatik ki. De e' mellett a' megváltás' e' módjáról e' helyen többet szólni fölöslegesnek tartok; hisz' minden mondhatók csak oda mennének ki, hogy 'a' mint a' feleknek szerződni tetszik, e' szerződés is csak ugy, mint más önkénytes szerződések, az őáltalok kikötendő, 's elfogadott bármí föltételek alatt, és nem máskép, köttethetik. Volenti non fit iniuria.

2) Eszközölhető az urbéri örökváltság ugy, hahogy a' váltságbér köztörvényhatóságilag megállapíttatván, ehhez való alkalmazkodásra mind a' két fél törvényesen köteleztetik. És ha a' teljesítendő föltételeknek, álljanak azok bizonyos pénzüsszezből, természetiben kiszolgáltatandó természetényből, vagy bármí más

haszonbérből, a' magát megváltó fél saját erejéből eleget tenni azonnal képes, minden további nehézség megszűnővén, ismét fölösleges volna e' módról hosszabban értekezni. Am tegyen ő eleget törvény szerinti tartozásának, mikép más adós; vagy mikép például itt nem ugyan a' jogok', de csak a' cselekmény' hasonlatosságát értvén a' zálogtulajdonos is a' zálogvagyonot csak úgy veheti vissza, ha a' rajta fekvő terhet törvényszerűn átvállalja, 's érte eleget tesz.

Ha azonban a' váltáságbért az illető fél saját erejéből letenni, legalább rögtön és azonnal, képes nem volna, ennek elérésére, miután t. i. magát a' czélt, u. m. az örökváltást a' közjóra nézve üdvösnek elismerte: az állodalom segédkezet szokott nyújtani. — 'S ez a' leggyakoribb eset természetesen már csak azért is, mert a' hol erre a' magántehetség is elég: ott, mihelyt tiltó törvény nincsen, más egyéb rendelkezés már szükségtelen csak annyiból is, mivel bármelly polgárt akarta' ellenére boldogítani vagy mint egy helyen csak nem rég mondatott „agyon boldogítani“ az állodalomnak joga sincsen.

Az állodalomnak az örökváltás' eszközzésérei segédkez' nyújtása közvetlen, vagy közvetett szokott lenni.

Ugyanis több statusok ezen megváltásnak a' köz haza' tekintetébeni jótékonyágáról annyira meg voltak és vannak győződve, hogy a' megváltás' eszközzésére sok helyt maga az állodalom lépett föl közvetítőül, közbenjáróul, sőt ugyyszólván expromissor- vagyis kész-fizetőül. Ott hát a' földesurak teljes kármentesítése, egyszersmind a' jobbagyság' jobb karba tétele az örökváltás' útján egyenesen a' status által eszközöltetik úgy, hogy az urbéri járandóság' megszüntéért a' földesurnak fizetendő kárpótlási összeget az egész állodalom fizeti le, a' megváltottak' irányában a' váltáságbér' mikép leendő meg-és visszafizetésére nézve, mint az adós' tartozását kielégítő kezes, hitelezőképz azután ő rendelkezvén akár az egész váltáságösszeg', akár annak csak egy részbeni visszakövetelésével. E' mód vétetett — 's pedig jó sikerrel — több, kivált német statusokban gyakorlatba, melyeket, hogy tisztán az elmélet' mezején maradjak, e' helyen ezuttal megnevezni sem tartom czélomhoz tartozónak. Annál kevésbbé fogok pedig e' módnál tovább tartózkodni, mivelhogy jelen eszmecsere' tárgyaül általam az örökváltás' legegyszerűbb módja tüzetett ki. Már pedig ha szintén hódolok is ama' most említettem igazságos mód' czélszerűségének; de hogy annál a' complicált módnál természetesh, egyszerűbb ne legyen: azon szabadjon kételkedni.

Továbbá az örökváltás' eszközzése' közvetett módjának tartatik, hamikor az állodalom nem hagyja meg egyenes adósoknak a' magokat megváltókat uraik' irányában, de nehogy ezeknek, hanem inkább más harmadiknak legyenek adósai, hitelintézetet állít, melyből veendő kölcsönnel földesúri tartozásaikat leróhassák; 's már

erre nézve őket amaz intézetekhez csak utasítja, de nem kényszeríti. Ámde ha e' módszert közelebből vizsgáljuk, látni fogjuk hogy a' mennyiben a' fő viszony u. m. az, mely a' kölcsönvevő és adó között van, önkényti: a' legelőször említettem szabad egyezkedési módhoz egyik árnyéklatkép' ez is bátran sorolható. E' mellett pedig hosszabb időbe telő, mesterséges föl- és leszámításokat kívánó, egy szóval ez is szintén complicált levén, ha igaz, min én nem kételkedem, hogy ennél rövidebb, egyszerűbb, természetesebb, ennyiben tehát czélszerűbb módja is van az örökváltságnak, lássuk már most azt, mi, és miből álló? — És ez az én csekély véleményem szerint:

A' tartozásoknak megfelelő urbéri birtokrésznek természetiben kihasítása, 's a' földesúr' birtokába, bármikor kiváltható, de a' teljes kiváltságig megtartható zálogkép átadása. Vagyis körülménycsben mondva:

Nemcsak terület-, de helyenként is határozassék meg köztörvényhatóságilag: miből álljon azon men nyiség, mely az urbéri járandóságnak, épen a' helytt, megfelel? pl. o. nyolczad, kilenczed, vagy tized. Ez tudatván, mondassék ki, hogy az adózó' kezein levő urbéri összes birtoknak, ennek u. m. a' járandóságnak megfelelő része, tehát az egésznek például egy kilenczede, ama' járandóság' biztosítási tőkealapja.

Ennek utána számíttassék föl, a' mennyiben netalán szerződés' után a' felek önkényt meg nem határoznak, mert azon esetben ez lenne a' sinórmérték; számíttassék mondám törvényhatóságilag föl ama' tiszta jövedelem, mely azon urbéri járandóság' biztosításaul kihasítandó birtokrészből évenként bejöhet. E' fölszámítás kétségkívül igen fontos, de nemcsak épen e' fontossága' tekintetéből mellynél fogva tehát ez maga is egészen külön értekezés'tárgyaul szolgálhat, de mert jelenleg concret dolgokra kibocsátkozni nem szándékom, többet róla ezuttal nem érintek, mint azon magában is értendő megjegyzést teszem iránta, hogy annak természetesen több évekrőli diametralis számvetésen kell alapulni. És ezen átméreti tiszta jövedelem kamatul tekintetvén, ennek az országban divatozó, vagy törvényszerű kamatláb szerint megfelelő tőke legyen a' váltságsumma. — Ha ez az illető egyesek vagy község által, a' biztosítási birtokra érte, mindig egészen, azonnal letéttetik: az örökváltság befejezve, consummálva van, 's az adózó egyed vagy község megtartja ennek megfelelő birtokrészét. Ha pedig annak letételére nem képes: ezen biztosítási birtokrész természetiben, de zálogkép átadatik a' földesurnak. És ez által az örökváltság a' többi részre nézve ismét befejeztetett. És e' biztosítási birtokrész a' földesurnál marad mindaddig, míg az illető adózó (ismét egyed vagy község) azon summát, mellynek biztosítására ama' földrész a' földesurnak átadatott, ha tetszik, részletenként is, de minden esetre az utolsó fillérig le nem

fizeti. 'S valamint ez ideig a' földesurnak kétségtelen sajátja, ugy a' megfelelő összeg vagyis a' váltságbér' teljes letétele' esetére mint más zálog, tehát a' szükséges vagy hasznos javításoknak is, mind-azáltal minden érintkezés' kizárásával, becsúra' megtérítése mellett, azonnal, és minden hosszas perlekedés nélkül rövid uton is az illető adózónak vissza- és kiadandó. A' ki-,illetőleg visszaváltás ideje meghatározva, még elidősülés által se legyen.

És e' szerint bárhol is az örökvaltság hosszas halasztás nélkül létesíthető, tehát az állodalom az urbéri viszonyok' méltányos kiegyenlítése, illetőleg megszüntetése által boldogítható. Boldogítható így a' földesúr, mert sok tekintetben kellemetlen állása nyíltabbá, szabadabbá, lehet mondani, uriabbá válnék; a' váltságra nézve pedig ugyszólván kézi zálog-nyeréssel a' lehető legnagyobb biztosságot nyerné, és szintén arról is, hogy netaláni javítása is megtérítették, biztosíttatván, földmívelési tekintetben sem szenvedne. Amde ezenfelül mi nagy figyelmet érdemel még a' jobbágyság is megnyugtattatnék, mert a' járandóságot letenni azonnal, sőt bár mikor is szabadságában állván, földé' elvételét ideigleninek, 's nem „agyon boldogításnak“ tekintendi. És e' kihasítás a' közösből is együtt és egy tagban megtörténhetik akár volt már valahol urbéri rendezés, akár nem. Ha volt, annál jobb, mert a' kihasítandó biztosítási alapföld mindenütt és minden egyesre nézve, annál könnyebben kimutatható. Ha még nem volt, kivált nagyobb térségű határookban, tán még az adózók' rövidsége nélkül is egy tagban 's együtt kihasítható szintugy, mint a' határ' szűke ugy hozván magával, a' rendezés már ezen tekintetnek is figyelembe vételével eshetik meg. És ha e' földbirtok széljelszórva leend: egygyel több ok a' kibocsátásra; ha pedig együtt a' többivel: annál előbb ki fog váltatni. 'S ha ezek mind illő lajstromba vezetvék, ime a' földkönyvnek, melly nélkül pedig hitel csak álomban lehet, egy új rovata; 's illy besorozott földekre mellyik hitelintézet ne kölcsönözne? önkényt értetvén, hogy ott is, hol a' köz teherviselés' órája még nem ütött, 's addig mfg az el nem jöne, illyes földbirtok, bárki által birassék: az adó' alapjától el nem vonathatik.

És ezek a' fölvevett tárgyról olly röviden és egyszerűn, mint maga az eszme, előadott igénytelen nézeteim. Az urbéri birtok' természetbeni kihasítása épen nem új gondolat; ezt vette föl, legyen szabad ennyiben az alkalmazás' terére már mintegy kényszerítve átmennem, ezt vette föl, mondom, egyebeken kívül a' legközelebb Galiczia' számára kiadott legfelsőbb rendelet; ezt pendíté meg honunk, jó! emlékezem 1840-diki országgyűlésen Pest megye' egyik követé is. Csak az általam érintett biztosítási zálogba adatás' eszméje az, mellyet emlékezetemre sem nem olvastam, sem nem hallottam. 'S ha ez is már más helyen is előfordult volna, mit kétségbe nem vonok, azon esetre is legyen hát elég annyit nyilvá-

nitni, hogy én az örökváltság' e' módját tartom legegyszerűbbnek, 's legkivihetőbbnek, tehát legcélszerűbbnek."

Az értekezés figyelemmel hallgattatván, reá több rendbeli észrevétel tétetett. *Fogarasi* rt. megjegyzé, hogy a' zálog' eszméjének általában nem lehet ugyan barátja, 's valóban a' birtoklásnak ezen neme, mely ellen elidősülés sincs, mely nálunk is az ösiség' tárgyában legnagyobb zavart 's legtöbb nehézséget okozott, a' műveltebb 's haladottabb törvényhozások által mindenütt eltöröltetik: ez esetben mégis, t. i. örökváltságok' esetében, a' nagy cél' létesítése' tekintetéből, kivételképen helyet adna a' zálogoknak; noha úgy véli, hogy örökváltsági kölcsönöket adó hitelbank csakugyan nem lesz kikerülhető. *Tasner Antal* l. tag szükségesnek tartja, hogy a' részletesen történt fizetések az adóssági tőkéből pontosan leszámíttassanak, 's minden zavar és bonyolodás' kikerülése végett nagy gondnal és renddel vezetett külön jegyzőkönyvek tartassanak, melyekbe minden ilyen zálogos birtok-átruházás, az átruházott birtok' értéke, a' történt fizetések 's a' szedett jövedelmek vagyis kamatok be legyenek írva; *gr. Teleki László* egy hallásra 's bővebb megfontolás nélkül maga a' terv felett kimerítő véleményyt mondani nem akar; azonban egy pillanatra úgy tetszik neki, hogy a' javaslott zálog, ha bizonyos határidő nem tüzetik ki, örökös zálog leend; 's a' meddig-bírá's bizonytalansága gátolni fogja az industriát; a' jobbágy ugyan-is, kényére lévén bízva a' fizetést, sohasem fog fizetni, 's a' földesúr örökké zálogbirtokosa marad az átvett jobbágyföldeknek; más részről azonban még sem lévén biztosítva, hogy a' jobbágy mikor fogja azokat visszavenni, tetemesebb javításokat tenni, 's mezei ipart üzni nem lesz kedve: mire *Zsoldos* megjegyzé, hogy erre nézve rendelkezést ajánlott a' maga' javaslatában. *Tóth L. l.* t.: az előadott eszme nincs ugyan még részletesen kidolgozva 's lehet hogy az előadó úr is egyetért abban, mit ő megjegyezni szükségesnek tart; t. i. hogy a' jobbágyi terhek közt lévén némelyek, melyeknek szilárd jog-alapjuk nincs, ezeknek egyszerű eltörlését nem véli spoliációnak, 's e' tekintetből, és azért is, mert általában a' feudális jövedelmekben mindig bizonyos ingatagság és precarium fekszik, a' váltságtőke' kiszámításánál mindig figyelmet kíván fordíttatni arra, hogy az úrbéri birtok nem olyan egész, teljes és biztos birtok, mint más tulajdon, 's azért itt mérséklet és olcsóság igen méltányos dolog.

— Ezek után olvastatott az oszlály' rendes tagjai által bizottmányilag kidolgoztatni kezdett *jogtudományi műszótár'* egy része, mely bővebb vita után, néhány módosítással helybenhagyatott.

KIS GYÜLÉS, MÁJ. 26. 1847.

(A természettudományi osztály' részére)

Kubinyi Ágoston tt.' helyettes elnöklete alatt.

Jelen Frivaldszky, Gebhardt rr. tt. — Hanák, Kovács M., Kubinyi Ferencz, Nendtvich II. tt. — Egyéb osztályokból: Kiss, Vörösmarty, Zsoldos rr. tt. — Korponay, Tasner, Walther II. tt. — Toldy Ferencz titoknak, Lukács Móríc hely. segédjegyző.

HANÁK JÁNOS lt.

folytatva május' 3. megkezdett előadását az állattan' történetéről Magyarországon, az egyetemnek Mária-Terézia királynénk általi megújíttatásától kezdve Földiig tapasztalt haladásait terjesztette elő a' nevezett tudománynak. Megnyitják iróink' sorát Piller és Mitterpacher egyetemi tanárok, kik nem csak tankönyveket irtak, hanem gyakorlati természetismerők is voltak, 's részint együtt tett „Pozsegai utjokban“ gyarapították hazánk' állattani ismeretét, részint alapját vetették meg két természetrajzi gyűjteménynek, Piller az egyeteminek, Mitterpacher a' pannonhegyinek. Azok közül, kik őket e' tudományszakban követék 's előadó által munkálataik' megnevezésével elősoroltatnak, kiemelendők: károlyfejérvári Born Ignác, a' bécsi természetiek' tárának európai híré leírója (Testacea musei caesarei, 1780), Mátyus István, a' nagy éptan' szerzője, melynek terjedelmes harmadik kötete egészen az állatokról szól; Gáty István (1749+1843) az első teljes magyar természetrajz' szerzője, ki a' természeti testeket már fejlettségük' fokozata szerint terjeszti elő, a' legalsóbbaknál kezdván, 's így haladván a' növényeken és állatokon keresztül az emberig; Grossinger János (1728+1803), kinek nagy munkája: Universa historia physica regni Hungariae, melynek négy kötete a' hazai faunát adja, mint rendszertelen ugyan, de a' tárgyat minden előzmények' gondos felhasználásával, és saját nagy tapasztalás' segédelmével, a' kor' állásához képest, kimerítő és kellemesen írott, méltattatott; végre Fábán József, ki Raffot fordítván nem ugyan a' tudományt, de a' tudomány' nyelvét szerencsésen előbbre vitte. Nevezeteseb külföldi utazó kettő hozatott fel ez időszakból, melyet egyébiránt a' XVIII-d. század fejez be, Hacquet Boldizsár, ki Kárpátainkat bejárván, több állatországi tárgyat irt le, és a' skót Townson Robert, ki különösen bogarisménket gyarapította. — Az új századdal a' magyar természetrajzi irodalomban új időszakot alkotólag Földi János tűnt fel, ki az állattant Linnének Blumenbach által módosított rendszerén előadván, egyszersmind a' magyar állattani nyelv' teremője lett. A' növény- és ásványországot is szándékozott tudományosan leírni, de ebben a' kora halál által (1801) meggátoltatott. — Ez alkalommal a' titoknak megjegyezte, hogy mind e' két említett természetországra együtt is voltak már Földinél a' készülétek, 's már csak a' rendező kezét várták, mint erről Cso-

konai gróf Széchényi Ferenczet, egyik levelében, tudósította, 's ennek Földi' kézíratait megvétél végett ajánlotta is.

— Az előadót

NENDTVICH KÁROLY lt.

váltotta fel, a' *muraközi hegyi kátrány' isomeriájáról* értekezve.

„A' m. kir. természettudományi társulat — ugymond — 1843. évre a' muraközi és hagymádfalvi úgynevezett asphalt' vegybon-tását tulajdonképen műipari tekintetben vizsgálatát tűzte ki jutalom-kérdésül. Ez alkalommal dolgozatot nyújtottam be a' társulatnak, melly a' kérdés' minden igényeinek megfelelt ugyan; de a' tárgynak némelly tudományos oldalait megfejtetlenül hagyta, minthogy ezek a' kérdés' körén kívül valának. Arra határozám tehát magamat, hogy adott alkalommal e' tárgyat újonan fölvegyem, azt a' mennyire a' körülmények engedik, minden oldalról vizsgálándó és fölvilágo-sítandó.

Van tehát szerencsém tett vizsgálódásaim' további credm-nyeit ezenen a' Tekintetes Társaság elébe terjeszteni.

A' muraközi felszígeten, Csáktornya' közelében, Moslavinán, létezik egy, Peklericzsa nevű forrás, melyből szünet nélkül víz, 's azzal egy fekete olajnemű állomány buzog ki, melly nagyobb könnyűségénél fogva a' víz' fölületén úszik, 's arról lemeríthető. Ezen olajnemű állomány, melly egyébiránt a' köolajtól lényegesen kü-lönbözik, valamivel sűrűbb a' közönséges olajnál, és sűrűségét a' hőfok' különbségéhez képest változtatja úgy, hogy magasabb hőfok mellett hígabb, alacsonyabb mellett sűrűbb összeállást vesz fel. Színe fekete, vékony rétegekben barnás sárga, aránysúlya pedig 0,936. Magasabb hőfoknak kitéve a' közönséges zsiros olajok' tulajdonságával bír, mellynél fogva azok forrásba nem hozhatók a' nélkül, hogy szét ne bomlanának. Lehet pedig a' muraközi hegyi kátrányt hevíteni egészen a' higany' forrpontjáig, a' nélkül hogy maga forrni kezdene, de ezen túlhevítve, recsegés közt forrásnak indulni látszik, mialatt alkatrészeire szétbomlik.

A' föld' mélyéből kibuzgó kátrány a' forrás' szélein különféle földes és életműves anyagokkal vegyülvén, idővel megsűrűdik, megkeményedik, és puhább szurok' állományát vesz fel. Ezen alak-ban képezi az úgynevezett asphaltot, melly kövezetre szokott hasz-náltatni.

Ha az ember az olajnemű kátrányt 180—240dik fokig hevíti, akkor belőle sárgás olaj válik ki, mellyel Boussingault *petrolennek* nevez. Ezen olajnak aránysúlya + 16. hőfok alatt 0,99. 's elemi al-ka-trészeire szétbontva úgy találtatott, hogy csak széneny és kö-nenyből áll, melly alkatrészek ugyanazon arányban vannak ezen olajban vegyülve, mint a' terpetin-, czitrom-, copaivabalzsam- és a' borókaolajban. Mind ezen olajnevek tudniillik a' petrolennel

együtt 100 részben foglalnak magokban
88,5 szénenyt és
11,5 könenyt.

E' szerint tehát mind azon elsorolt olajnemek *isomerek*, azaz egyaránylatuak.

Boussingault, ki az alrajnai megyebeli, Bechelbiorni hegyi kátrányt vizsgálta, mellyel a' muraközi minden tulajdonságaiban meg-egyeznek, azt állítja, miszerint minden hegyi kátrány nem egyéb, mint az úgy nevezett *asphalténnek* *), ezen sajátnemű petrolenbeni feloldata, 's hogy minden kátrányt idővel asphalttá változtathatni által ha t. i. az elég hosszú ideig állott a' levegőn, mellyből annyi élenyt vonhatott magához, a' mennyi az asphalt' képeztetésére szükséges. Boussingault' vegybontása szerint az asphaltén 14,8 század élenyt foglal magában, miből az következik, hogy minden hegyi kátrányban annnyival több élenynek kellene lenni, minél több asphaltént foglal magában.

Boussingault' ezen állításáról meg akarván győzni magamat, a' muraközi híg hegyi kátrányt elemi vegybontás alá vetettem, 's alig hittem saját vizsgálatom' eredményének, midőn azt tapasztalám, miszerint a' vegybontás alá vett test az élenynek legkisebb nyomát sem foglalja magában, hanem valamint maga azon olaj, melly belőle lepárlás által nyerhető, csak éleny- és könenyből áll. Meglepetésem azonban még nagyobb volt, midőn azt látám, hogy nem csak alkatrészei mineműségére, de azok mennyiségére nézve is olly tökéletesen megegyezik a' belőle kivált olajjal, hogy azt amazzal *egyaránylatú* testnek kell tartani.

Rajta végbevitt vegybontás szerint benne 88,00 szénenyt és 12 könenyt találtam.

A' muraközi hegyi kátrány ennélfogva nem csak a' belőle előállítható olajjal, de a' terpentín, citrom-, copaivabalzam- és borókaolajjal is egyaránylatú.

Következik mindezekből még az is, hogy mineralogusaink igen nagy tévedésben vannak, midőn a' kőolajt és ezen úgynevezett hegyi kátrányt *egy* testnek tartják, 's különböző hígágát egyedül csak a' levegő' befolyásának tulajdonítják, melly szerint a' leghígabb kőolaj idővel sűrű földi kátránnyá változik által, a' mint t. i. több vagy kevesebb élenyt von magába a' levegőből. Az imént előhozottakból azonban világosan kitetszik, miszerint a' hegyi vagy földi kátrány a' kőolajból eredetét soha sem veheti, mert élenyt nem foglal magában, kitetszik azonkívül abból is, hogy a' kőolaj illó, mellynek

*) Boussingault az igazi asphaltot vizsgálván, azon anyagát, melly aetherben fel nem oldódik, *asphalténnek* nevezi. Áll ez Boussingault' vegybontása szerint: 75,5 széneny: 9,9 köneny- és 14,8 élenyből; 's ezen testet tartja ő az asphalt' saját és jellemző anyagának.

forrpontja 70 és 215 között ingadoz, 's hogy lepárlás által illó olajokat nyerhetni belőle, melyek közönségesen *Naphta Petroleinek* nevezetnek; míg a' hegyi kátrány *nem illó*, azaz forrásba nem hozható, *a' nélkül hogy alkatrészeire szét ne bomolnék*, és különféle új termények ne képeztenének, mint szétbomlásának eredménye.

A' hegyi kátrány ennél fogva saját ásványi fajt alkot, melyet más olajos állományokkal, főképen pedig a' kőolajjal, összezavarni semmi módon nem lehet. Alkot önálló fajt, mert aránysúlya meghatározott és változhatatlan, mert alkotása szinte meghatározott és jellemző.

Más tárgyak' vizsgálatával levén igénybe véve, e' tárgyat minden oldaláról még nem vizsgálhattam. Vannak e' tárgyra nézve még némely teendőim hátra. Hiszem azonban, hogy a' tek. osztály legközelebbi üléseig, ha t. i. egyéb hátráltató dolgok közbe nem jövedenek, e' tárgyat befejezhetem, 's vizsgálódásaim' vég eredményét előterjeszhetendem.

Ezen előadás alkalmat nyújtott az értekezőnek az isomeria eszméjének bővebb kifejtésére. Előhozott több példákat, melyekből világosan kitetszik, miszerint *egyenlő alkotásu* testeknek *különböző physicalai és vegytani tulajdonságait* (színök, jegedzések, aránysúlyok, forrpontjuk 's egyébre nézve) egyedül csak az őket alkotó elemek' parányainak különböző elrendezéséből magyarázhatni. Előhozott, miszerint az isomeria' több példái már az életműtlen természetben előfordulnak; hogy azonban azok ugyyszólva véghetetlen számmal találhatók az életműves természetben, melyet kényszerítve látunk, hogy két, három vagy legfeljebb négy különféle elemek' egymással vegyüléséből számtalan különféle testeket teremtsen. A' természet ennél fogva csak eképen felelhetett meg az életműves' testek' igényeinek; hogy a' testek' különbségét nem csak az egyes alkatrészek' különbségéről, hanem ugyanazon alkatrészek' parányainak különböző elrendezésétől függesztette fel.

Értekező a' jelenlevő tagok'köz kíváratára arra határozta magát, miszerint a' julius' 19. tartandó osztályülésben e' tárgyról bővebben értekezendik, előadását több rendbeli példákkal 's gyakorlati kísérletekkel bebizonyítandó.

KIS GYÜLÉS, MÁJ. 31. 1847.

Schedius Lajos igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöksége alatt

J e l e n Fáy András ig. és tt. — Bajza, Balogh, Bugát, Czuczor, Dobrentei, Frivaldszky. Gebhardt, Kállay, Kiss, Szilasy, Sztrokay, Vállas, Vörösmarty, Zsoldos rr. tt. — Erdélyi, Hanák, Henszlmann, Kovács M., Nendtvich, Peregriny, Szőnyi, Waltherr ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok. Lukács Múrice hely. segédjegyző.

— A' titoknak kir. Helytartó István cs. k. főhgnak, a' nm. másod Elnökhöz intézett, következő, bár sajátkép az igazgató tanácsot illető, k. levelének olvasásával kívánta megörvendeztetni:

Nagyméltóságú Gróf, academiai másod Elnök Úr! Mintán boldogult édes atyám' végrendelete határozottan meghagyja, hogy azon alapítvány, melyet az academia' számára tett, halála után azonnal lefizetessék; az e' részbeni kötelezettség pedig gyámság alatt lévő József öcsémet szintugy illeti mint engem, 's a' gyámnoknak a' végrendeleti meghagyást mellőznie bajos volna: sajnálom, hogy Nagyméltóságod' azon ohajtását, miszerint az említett alapítvány' tőkét magamnál tartsam, 's az academia' javára kamatoztassam, nem teljesíthetem. Méltányolván azonban az academia' közhasznu céljait 's a' hazai tudományosság' fejlesztése körüli érdemtéljes működését, magam részéről is szívesen fogok pénzalapjának növeléséhez valamivel járulni, 's ebbeli ígéretem' teljesítését Magyarországra érkezésem' idejére magamnak fen is tartom. Egyébiránt megkülönböztetett hajlandósággal maradok, Prága, pünkösdhő' 11. 1847. Nagym. legszívesb jóakarója ISTVÁN k. helytartó.

A' közszeretett főherczeg' tudomány és nemzetiség irántiszeretetének ez újabb tanúságát a' tagok' részéről a' legszívesb hódolat és öröm' jelei követték.

— Ennek utána a' *titoknak* bemutatván a' gyűlésnek

SZÖNYI PÁL

az utolsó nagy gyűlésben választott philosophiai-osztályi lev. tagot, ez a' *gyermeki ész' alaki képzéséről*, nevezetesen az azon képzésre eszközül szolgáló alaktanról értekezett. Előadása így szólt:

Tekintetes Academia! Buzgó igyekezetem mellett is csekély sikert fejthettem ki eddigelő irodalmunk' mezején. De dús jutalmát vevém törekvésemnek akkor, midőn a' tek. Acad. tagjai közé nevezetesséssel megtiszteltettem.

E' tette hevitő kitüntetésért őszinte hálámat nyilvánítani szerencsém levén e' keletkezése óta általam minden kegyelettel tisztelt testületnek, hálám' szent adójának egy részét kívánom leróni azért, ha eddig megjelent egyik munkámat, az *Alaktant*, mint a' mellyért nyerém egyikért megtiszteltetésemet, céljában 's szerkezetében azon kettős okból ismertetem közelebből ezúttal, mert

1. Alaktanom eredeti modorban levén dolgozva, ezt az idegen nyelveken irt alaktanok' nyomán, voltakép, nem ismerhetni!

2. Mert e' 3 darabra terjedendő munkának még eddig csak 2 első darabja hagyván el a' sajtót, a' 3-dik darab érdekes tartalmát előre tudni épen lehetlen a' tisztelt közönségnek.

Nagybecsű figyelmeért esedezem hát a' t. Acade miának, érte-

kezendő: a' gyermeki ész' formalis képzéséről, nevezetesen az azon képzésre eszközül szolgáló alaktanról.

Formalis és materialis képzés, olly ikerszülottei az új paedagogicának, mellyeknek részint elkülönözve, részint egyesítve kitűzött zászlója alatt tartozik működni a' XIX-dik század' nevelője. Ámde mikép a' politikai téren, úgy a' nevelés' mezején sok vitéz küzd a' nélkül, hogy küzdelmei indokát, irányát és eredményét kellő mértékben ismerné; 's tán ott mint itt, fő oka a' közvitéz' bizonytalan fáradalmának, hogy azok sincsenek mind és mindenkor tisztában teendőikkel, kik élén állanak az ügynek. Mi nevelők, a' német paedagogusokat ismerjük vezéreinknek, 's ezek mennyire nem tisztázták még ki eléggé a' mindnyájok' ajkán pengő formalis és materialis képzés' eszméit, eléggé bizonyítja ezt az új paedagogicának Helvetiában működő jeles bajnoka, *Mager*, ki azon őszinte vallomást teszi, miszerint ő, a' formalis képzés' értelmezésére nézve épen olly kevésbé van tisztában azok' nyomán, miket e' részben a' német paedagogusok eddigelő elmondtak, mint Helvetiában az iránt: kít kelljen ott aristocratának tartani. Fél évet tölte már, úgymond, a' szabadság' hazájában, hol az ifjak aristocratákra és liberalisokra oszolva járnak fel 's alá az utcán; tudakozódott mindentől, mi legyen Helvetiában egy mai aristocratának kelléke; mi különbség lehet a' közt 's egy angol vagy osztrák aristocrata közt; de hasztalan, mert a' dolgot tisztára derítő feleletet nem kapva, végre is magára szorúlt. Gondosan hasonlított tehát egymással össze azon egyéneket, kik aristocratáknak voltak kikiáltva, 's nem jöhetett utoljára is más eredményre ennél: *az aristocratán olly embert kell Helvetiában érteni, ki minden nap tiszta ruhát vált.*

Kénytelen vagyok kezét fogni *Mager*rel 's vele egyhangúlag nyilvánítani, mikép a' formalis képzés' lényege, annak a' materialis képzéstől megkülönböztetése, eszközei, ezeknek egymáshoz viszonya, egyéni czélja 's felhasználása' módja iránt alig juttattak még eddig tisztább ismeretre bennünket a' német paedagogusok, mint a' minőt a' helvetiai aristocratáról *Mager*' meghatározása után szerezhetünk.

Egy szélesen elterjedt, a' tanítók és gyermekek által egyaránt kedvelt eszköze a' formalis képzésnek a' németül úgynevezett *Formenlehre*, azaz a' magyar *alaktan*; melly név szűkebb tartalmú, mint első tekintettel róla gondolnók; mert sem a' nyelvben, sem az aesthetikában 's más tudományokban tárgyalatni szokott alakokat magában nem foglalja, hanem szorítkozik egyedül a' mathesisből kölcsönözött alakok' felhasználására. Azonban magának az illy tartalmú alaktannak czélja 's ahhoz képest annak a' tanítás' tárgyai közt kijelölendő helye felől is rendkívül különbözök egymástól a' német paedagogusok' véleményei. Mellyeket főbb vonásaikból itélve 's némelly

áprólékos egymástóli elhajlásokat mellőzve, három osztályba lehet sorolni.

Vannak ugyanis, kik az alaktanon csupán a' geometriára előkészítést értik. Ezek úgy tárgyalják az alaktant, mint önálló tudományt, melynek tárgyalására anyagúl szolgálnak a' szemmel látható vonalak és azokból alakítható geometriai ábrák. Működésök' czélja, néhány közvetlen világos ismeretből, a' gondolkozó tehetségnek fő igénybe vétele' útján, olly igazságok' halmazát gyűjteni, melyek szoros tudományos rendszerben függjenek össze. Ezeknek nézete szerint hát, valamint maga a' geometria, úgy annak előcsarnoka, az alaktan, is, nem az elemi tanítás' körébe, hanem egy a' fölött álló tanfolyamba sorolandó. Illy szellemben irtak alaktant az angolok közt *Reiner*, a' németek közt pedig *Diesterweg*, *Göldi*, *Grassmann*, *Harnisch*, *Marbach*, az idősb *Schmidt*, *Türk*, *Hoffman*, *Schürman*, *Straub*, *Rheinhard*, *Pechner*.

Mások' értelme szerint, túlnyomóságot gyakorolnak az alaktanban az írás- vagy a' rajz-, vagy az írás' és rajztanítás' elemei. Melly értelemből önként foly, minő vonalak tehetik annak anyagját. Ezen nézet szerint igaz, hogy az elemi tanításnak tartozik tárgya lenni az alaktan; de önállású kezelteést nem igényelhet. Ezen osztályba leginkább illik *Ramsauer*nek és *Tobler*nek alaktana.

A' harmadik nézet szerint, olly beszéd- és gondolkodásbani gyakorlatok' öszvegét értik az alaktan-nevezeten, melly gyakorlatok által, nem különösen csak e' vagy ama' tudománynak megtanulhatására akarjuk a' gyermeket előkészíteni, hanem olly általános képzést akarunk neki adni, melynek segítségével képes legyen, kevesebb idő alatt, tisztábban 's marandandóbban fogni fel mindent, mint e' gyakorlatoknak előrebocsátása nélkül lehetne. Szerintem az illy irányú alaktan még leginkább megérdemli, hogy a' formalis képzés' eszközének tartassék. Mert formalis képzésen értem: a' *gyermek' lelki tehetségeinek oda célzó általános fejtesét 's alakítását, hogy az egyes real tudományokban majd élethivatásához alkalmazott rendszerben adandó tanítást, mint materialis képzést, elfogadhassa.* Az illy értelemben vett alaktannak anyagját teszik bizonyos mértani testek, melyek mint testek, már nemcsak szemmel láthatók, hanem tapinthatók is levén, nem egyedül szemléleti, hanem valóban érzékelhető tanulmány szerint kezelhetők; 's így a' rólok elvont ismeret annyival könnyebben megszerezhető, mélyebben gyökerező 's állandóbb, minthogy több érzőeszközeink' működésének eredménye az. Az illy értelmű alaktan önállású tárgya az elemi képzésnek; de a' német irodalomban illy fajta alaktan van legkevsebb 's legtekéletlenebbül kidolgozva, az alább említendő ok miatt. *Graefe* 's az ifjabb *Schmidt*' munkáit lehet némileg ide számlálni.

Honunk' több iskoláiban, már évek óta tanítanak alaktant, még pedig nevelés-irodalmunk' szegénysége miatt, vagy egyene-

sen a' német munkáknak szóról szóra tett fordítása, vagy az azokból készített kivonatok szerint; minden esetre kéziratból 's azon botlással, hogy valamint a' vezérfonalúl fölvelt német munka, úgy az annak nyomán szerkesztett magyar kézirat is, egyenesen a' geometriára készítés' irányát tartá szem előtt. E' botlásra hihetőleg az vitte buzgó hazánkfiait, mert látták, hogy az oktatásügy' fölvirágoztatásán olly sikerrel működő német paedagogusok közt, a' legtöbb alaktanírók azon irányban dolgoztak. De feledték honfitársaim, miszerint mi magyarok még szintén mindig a' materialis képzésre dolgoztunk ifjú nemzedékünk körül, ennek formalis képzését szintén bűnig hanyagolva; pedig az egyenesen csak geometriára készítő alaktan, mint egy real tudományt czélul tűző tanulmány, már magában inkább materialis mint formalis képzés' eszköze. 'S ha a' németajkú nemzetek erre, mint illyenre, mégis időt szentelnek; de kiveszik ezt legalább akkor a' formalis képzés' hatásköréből, az elemi iskolából. Mit ők annyival inkább tehetnek, mert a' náluk úgymondott *Denk- und Sprechübung*-ok már előbb éveken át folytatattva, megtermék a' formalis képzés' gyümölcsét. Mi ellenben a' nevezett gyakorlatokat külön tanfolyamban nem üzvé, azok által nem eszközöljük a' gyermek' formalis képzését. Azonban még azon botrány is megvolt eddig többnyire az alaktan körüli eljárásunkban, miszerint bevégezvén tanítóink a' nevezett modorú alaktant, nem tanították arra közvetlen mindjárt a' geometriát; hanem ez egy későbbi iskolai év' tanulmányaiul levén kitűzve, akkor kezdett a' gyermek' ennek tanulhatásához, midőn amazt már szinte mind elfelejté. Vetettünk tehát alapot, melyet csak akkor akaránk használni, miután az már álltában elromolva, nem bírta meg a' rá építendő alkotmányt.

A' magyar oktatásügynek nevezett hiányán segítés végett, nemzetem és nevelői helyzetem iránti kötelességemnek tartám egy olly alaktant készíteni, melly kitünőleg a' formalis képzésnek legyen organuma; ehhezképest elemi iskoláinkban, a' körülmények szerint több vagy kevesebb ideig, de legalább is két évig, fokonként menendő folyamatokban taníttassék; modorában pedig különböző legyen minden általam ismert 's nevezett alaktanoktól. Igen! Mert bár tisztelettel ismerem meg a' német paedagogusok' érdemét, miszerint más nemzetek közt nekünk magyaroknak is fáklját gyujtottak, hogy annak világánál biztosabban kereshessük fel 's tisztábban látva választhassuk meg a' növendéinkben szemünk előtt érő utókor' képzésének eszközeit; de bármelley német paedagogus' munkáját, speculativus modorában szolgálilag utánozni 'sezt tolni bajtársaimra olly vérárulásnak tartanám, melly a' gyakorlatra született magyart a' szent ügytől rettentné vissza. Ázsiai eredetiségünk mást tesz ránk nézve a' legtöbb esetben szükségessé, a' virgonc magyar gyermek' lelke más táplálék után sovárg, mint a' mivel a' németen segítve van. Olly eredeti modort kívántam hát alaktanomban követni,

melly munkámat, nemzetemnek neveléstanilag is átalakulási szakába illővé 's itt a' tőle igényelt sikert eszközölhetővé tenné.

A' magyar oktatásügynek ugyanis két lényeges fogyatkozására találunk legtöbbször 's legkárosabb következással. Egyik azon félreértés, miszerint a' 6, 7 éves gyermekeket, a' mint az lábat az iskola' küszöbén egyszer betette, kész tanulónak tekintjük, 's nem ügyelve azon lelki fejlettség' külön fokára, mellyel növendékink, a' külön míveltségü szülék' köréből tanulói pályára lépnek, mintha az iskola' anyakönyvébe iktatás által egyenlően képessé válnék mindenki a' tanítás' elfogadására, ugyanazon elvont tárgyakra, ugyanazon tanító által, egy időben és modorban taníttatjuk mindnyájokat. Nem nézünk e' szerint arra, mit a' sikert ohajtó nevelés mindig tekintetbe tartoznék venni, a' gyermek' egyéniségére; hanem a' figyelmezní nem szoktatottat azzal, ki kitartó figyelemmel bír; azt kinek szük ismereténél is szükebb szótárában minden harmadik szó *izé*, azzal ki mindent saját nevéen nevezni gyakoroltatott; azt kinek beszédében rend 's következetesség még nincsen, azzal ki e' részben már kitünő előmenetelt tett, egyaránt olly munkára szorítjuk, melly mind ezen különbség' kiegyenlítését teszi föl sőt követeli. 'S hogy a' botlás tökéletes legyen, kézikönyvet nyomunk a' gyermek' kezébe, mihelyt az iskolánk' polgárává lett, még pedig többnyire ollyat, mellyet egy 30—40 éves vagy tán idősb szerző, négy fal közt 's korához illő érettséggel úgy szerkesztett, hogy munkája közben, vagy inkább a' tanító' szükségét tartotta szeméi előtt, mint a' gyöngé növendékét; vagy mind a' kettő' használatára ugyan azt irván, a' lélek' külön természetü szomját ugyanazon szerrel kívánta oltani. Erőszakolva tesszük hát a' gyermekeket kisedet játéka' poesiséből át az iskola' prosájába, 's olly ugrást követünk el nevelésében, mellyet a' természet boszulatlan nem hagyand. Mert a' gyermek, kinek tudni vágyó lelke, kérdésre kérdést halmozva, minden újonnan nyert felelettel gazdagabbnak érí magát; 's épen ezért, mintegy lelki kincsek' raktárába, repeső örömmel vágyott szüléi' köréből az iskolába: itt, az erejét haladó, egyhangú hideg foglalkozásban zsidadt lélekkel vagy közönbössé lesz csakhamar a' tanulás iránt, vagy épen elidegenedik attól. Érezve, hogy nehezen, vagy tán épen nem felelhet meg annak, mit tanítója tőle követel, bizalmát veszti magában Szégyenülve hallja kezdetben, hogy tanítója őt, ki az említett modorban előadottakat föl nem foghatja, butának mondja; majd e' szégyennel is kibékül, vagy a' mi még sokkal károsabb, megtanul nem szégyenleni; 's maga is elhíszí végre, hogy nem az ő fejéhez való nehéz munka a' tanulás. Így vesz el hon 's emberiség sok szép elmét, kikről okkal, de magunk' hibája miatt mondhatjuk aztán, hogy minél tovább tanítjuk őket, annál butábbak. Mert csak később, midőn már sikerült mind azt lerázniok magokról, mi az iskolában rájuk ragadt volt,

midőn már egyedül a' természetes ész és tapasztalás' világánál járnak 's tesznek: csak ekkor vesszük észre egészséges ötleteikből, a' dolognak mindig erére vágó megjegyzéseikből, életbölcséséget tanúsító jó tapintatukból, milly nagy embert lehetett volna belőlök képezni, ha eszök' kulcsát annak idejében megtaláltuk volna; ha képessé tettük volna őket a' tanítás' elfogadására előbb mint tanítani elkezdettük. Ha nem vetettünk volna a' földre előbb, mint azt vetés alá elkészítettük. Ha nem követeltünk volna röpülést attól, kit szárnyakkal még el nem láttunk.

Másik lényeges hiánya a' magyar oktatásügynek abban áll: hogy sem tanítóképezdéink, sem az azok' helyét némileg pótló, egyedül a' tanítók' használatára, még pedig tanmódszerűleg szerkesztett, 's e' szerint a' tanításnál vezérfonalul szolgáló kézikönyveink nincsenek illendő számmal. Honnan aztán, kivált elemi tanítóink' legnagyobb része tanmódbeli jártasság nélkül ülven tanítói székébe, nem bír azon tehetséggel, hogy tanítása' tárgyait lehetőségig kézzel foghatóvá, szemmel láthatóvá, tehát tanmódját érzékeltehetővé tegye; hogy fokenként nehezedő modorban menjen át könnyebbről nehezebb tárgyra, közelebbiről távolabbira, ismeretesről ismeretlenre; hogy ugyanazon tárgyat több oldalulag felölve segítsen a' gyermek, miszerint ez magát a' tanítás' árnyéklatiban tájékozhassa; 's hogy végre ne készen adja a' gyermek' elébe a' megtanulandó tárgyat, sőt inkább magával igyekezzék azzal, okszerű kérdezősködés' útján kitaláltatni mind azt, minek kitálalására a' gyermek elég lelki erővel bír: hanem szolgálilag ragaszkodván methodica nélkül irt kézikönyve' szövegéhez, azt hiszi, hogy nem csak hiven, de czélszerűleg is végzé köteleességét, ha abból a' naponként kitűzött részt szorgalmasan felolvasa; vagy, a' mi-ben minden magyarázatot helyhezni kénytelen, ismételve elmondá növendékei előtt. 'S szívesen tud boszankodni, ha még illy, általa úgynevezett, bő magyarázat után is találkozik növendék, ki a' tőle hallottakat vagy azonnal föl nem fogta, vagy magára hagyatva, könyvnélkül megtanulni nem képes. Sőt ne feledjük, mert lélektani következménye a' tanító' gyenge készülétének, miszerint azért méltatlankodik sokszor a' tanító növendékein, mert szakában járatlanságának, vagy legalább gyakorlatlanságának érzése miatt, mit azonban a' világ előtt bevallani szégyenlene, meg hasonlik előbb maga magával; aztán, hogy a' világ' figyelmét saját erőtlenségéről elfordíthassa, minden csekélységért tüzbe jöve kel ki a' növendék' nehéz felfogása ellen: midőn aztán a' czimek' osztására is rákerülven többnyire a' sor, épen az olly gyermekek nyernek legtöbbször *ostoba* nevezetet, kik nem tudják könyvnélkül megtanulni azt, mit tőlünk tisztán meg nem értettek!

Hogy e' bajon némileg segítve legyen, alaktanomat egyedül a' tanító' használatára 's épen nem a' gyermek' kezébe adás végett

szerkesztém; oly tanítónak képzési szükségét tartván ennek szerkesztése közben előttem, ki az alaktannak tán hírét sem hallotta soha 's most e' könyv' segítségével mégis ügyes és sikeres tanítóul kíván e' tanban föllépni. Belé szőttem hát könyvemnek mindjárt első folyamába mind azon észrevételeket, mellyekre figyelmeztetni czélszerű olyan egyént, ki egyedül e' könyvből akarja magát az alaktan' jó tanítójává képezni; még pedig hogy egy tömegben ne kényteleníttessék olvasni 's tán megünni a' tanító az egész alaktanba illő methodicát, minden illy methodicai észrevételt, külön, a' maga' helyén, tehát ott adok elő, hol azt közvetlen mindjárt alkalmazni is tartozik. 'S hogy a' könyvnek bármely lapján, egy tekintettel föltalálhassa az oda illesztethető methodicai eljárást, ezen okból 3 külön alakú betűt használtam könyvem' kiállításában; mellyek közül az apró dőlt betű mindenütt a' methodicát terjesztvén elő, hol illy betűt talál a' könyv' szövegében, ott azonnal egy saját személyét illető methodicai utasítást kereshet. Ugyancsak apró, de már nem dőlt betűvel van előadva maga a' tanítás' menete, hol a' dőlt betűkben közelebb megadott és okadatolt methodicára támaszkodván a' tanító, okszerű kérdezősködés' útján, magával a' gyermekkel találta ki mind azt, mire azt tanítania kell. Végre, minden egyes alak' tárgyalását berekeszti azon alaknak bizonyos szabályok szerinti teljes meghatározása; melly, mint az eddig mondottaknak eredménye, hogy annyival inkább szembe tűnjék, sajátoszerű legnagyobb betűvel van kifejezve. A' könyv' betűinek ezen 3 fajánál fogva hát, egy tekintettel látja a' tanító a' könyv' bármely szakában:

- 1) minő tanmódi alapra támaszkodva,
- 2) minemű kérdések 's feleletek' lánczolatán keresztül,
- 3) melly vég eredményre kell 's lehet működésében törekednie?

Ebből áll könyvem' oeconomiaja annyiban, a' mennyiben az a' *tanítóképzést* illeti. De ezzel még illetőleg is csak egyik baján van segítve a' magyar oktatásügynek. Hogy tehát a' másikon is segítve legyen e' részben, ezt azáltal kívántam elérni, hogy könyvem' tartalmával mindenütt a' gyermek' tanulóvá képzését tartám szem előtt. Azon tehetségeket akarom tehát általa a' gyermekben fölébresztetni, fejtegetni 's szilárdítani, mellyek eszközül szolgálnak a' valódi tanítás' elfogadására; vagy, a' mi csak egyre megyen ki, formalis képzést akarok adni általa a' gyermeknek, hogy annak segítségével aztán sikerrel élvezhesse a' materialis képzést.

Mellyek legyenek pedig azon tehetségek, mellyeket nézetem szerint föl kell előbb ébresztetni, sőt meg kell mintegy edzeni a' gyermekben, ha őt real tudományokra tanítani akarjuk, ezeket nem charlatanságból, hanem az illy irányú alaktannak 's formalis képzésnek honunkban, fájdalom! még igen ismeretlen volta miatt,

szükségesnek véltem munkám' homlokán a' következő szavakban jelölni ki: *Figyelembresztés és erősítés, értelemfejtés, renddel 's kimerítőleg beszélésre szoktatás, emlékszö-tehetség' edzése, az ítéletek-, okoskodatok- és körmondatokkal ismertetés, az egybevető és mély elme' képzése, főbeli számításban gyakorlás; a' mértan' tanulására előkészítés 's némi rajzolás' tekintetéből használatra készült.*

Miképen és mennyiben érhetjük el munkám által a' most említett egyes célokat; mielőtt ennek taglalásába ereszkedném, szükség azon anyagi és szellemi eszközökről szólnom, melyek a' nevezett célokra működésünknek alapjául szolgálnak.

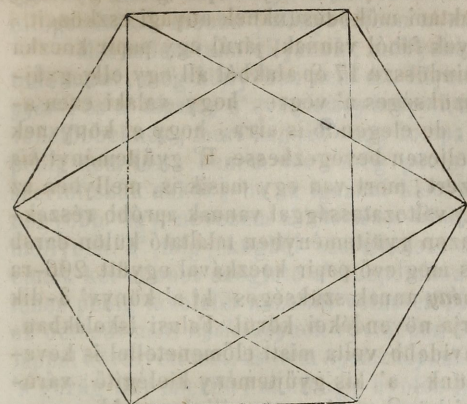
Mint a' német paedagogusok közt némelyek, úgy én is bizonyos mértani testeket veszek fel alaktanomban; 's az azokon fellelhető ismertető jegyeknek, vagy, mint nevezem, bélyegeknél egymáshoz viszonyáról úgy beszélek, hogy minden külön irányú beszédemmel egy egy külön célra igyekezzem elérni azok közül, melyeket a' gyermek' formalis képzésére nézve közelebb előszámláltam. A' testek' megválasztására nézve a' német paedagogusok és én közöttem az a' különbség:

1) Ők az egyenes és görbe lapú testeket egyszersmind és egy célra karolják fel; én ellenben, jelen munkámban, csak az egyenes lapokkal bíró testeket használom, nem szólván semmit még most a' henger-, kúp- és gömbről, melyeknek tárgyalását, mint a' mathematica-geographiára segéd tanulmányt, később egy külön munkában szándokom megkísérteni.

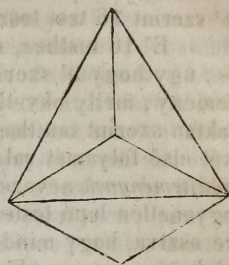
2) Ők nem ereszkednek az egyenes lapú testek' osztásába, melyeket én bizonyos szabályok szerint osztani 's ezen osztás által származott testekből újakat alkotni, amazokon 's emezeken a' bélyegek' viszonyait vizsgáltatni, több tekintetben célszerűnek bizonyítandók.

Az általam használt egyenes lapú testek két családra oszlanak, u. m. az egyenlapú és az egyenetlen lapú családra, melyek közül amazokon minden lap egyenlő alaku 's kiterjedésű; emezek közül pedig egy sincs, melynek minden lapja egyenlő kiterjedésű volna.

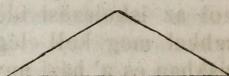
Az egyenetlen lapú testek' családját két nemre osztom; az elsőbe tartoznak azok, melyeknek két vég lapjuk van, a' másodikba azok, melyek csak egy vég lappal bírnak 's felül hegyesre jönnek össze; amazokat *oszlopoknak*, emezeket pedig *tornyazóknak* mondom.

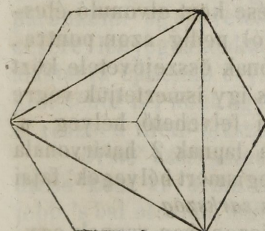
1

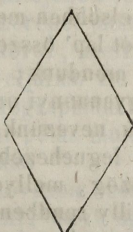
9

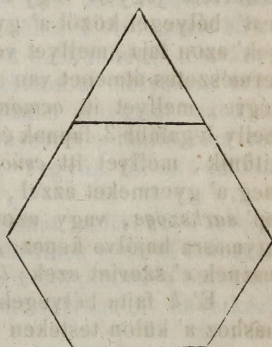
7

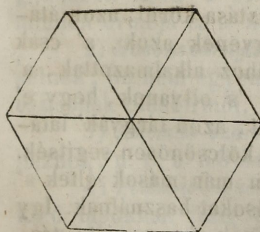
4

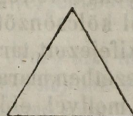
8

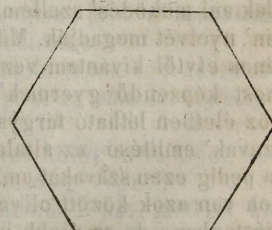
6

3

5

2

Egyenlapú test van 5, oszlop 7, tornyazó pedig 4. Úgy hogy e' szerint 16 test teszi alaktani működésünknek anyagi eszközeit.

E' 16 testhez, melyek fából vannak, járul egy papir koczka is; úgy hogy e' szerint mindössze 17 ép alakból áll egy olly gyűjtemény, melly okvetlen szükséges a' végre, hogy valaki ezen alaktan szerint taníthasson; de elegendő is arra, hogy a' könyvnek két első folyamát valaki teljesen bevégezhesse. E' gyűjteményt *kis gyűjteménynek* nevezem azért, mert van egy másik is, mellyben az egyenellen lapú testek olly változatossággal vannak apróbb részekre osztva, hogy minden, azon gyűjteményben találató külön darab alak összege, az abban is meglevő papir koczkával együtt 206-ra megy. Ezen *nagy gyűjtemény* annak szükséges, ki a' könyv' 3-dik folyamát is végezni akarja növendékei körül. Falusi iskolákban, hol az iskolázási idő' rövidebb volta miatt előmenetellel is kevessebbel meg kell elégednünk, a' kis gyűjtemény kielégítő; városiakban és a' házi nevelés' körében a' nagy czélirányosabb.

Már, hogy az ezen gyűjteményekbeni' testekről alaktanilag beszélhessünk, a' végre szükség, kezdetben mindjárt azon testek ismertető jegyeit vagy bélyegeit jelölni ki. Legelsőbben tűnik a' test' bélyegei közül a' gyermek' szemébe a' *lap*; ez hát a' bélyegek' azon faja, mellyet vele elsőbben megismertetünk. Egy lapról természetes átmenet van a' két lap' összeérése közt elvonuló élességre, mellyet itt *ormónak* mondunk; arról pedig azon pontra, melly legalább 3 lapnak és ugyanannyi ormónak összejövedele közt kitűnik, mellyet itt *csúcsnak* nevezünk; 's így ismertetjük végre meg a' gyermeket azzal, mi legnehezebben felvehető bélyeg, a' lap' *sarkszöge*, vagy azon szög, mellyet a' lapnak 2 határvonala egymásra hajólva képez. Az illy rendben megismert bélyegek' fajai lesznek e' szerint ezek: *lap*, *ormó*, *csúcs* és *sarkszög*.

E' 4 fajta bélyegek olly különböző viszonyban vannak egymáshoz a' külön testeken hogy, ha mindent el akarunk rólok mondani mi azon viszonyok szerint mondható, úgy az alaktant az észnek legtökéletesebb gymnasticájává lehet változtatni.

E' munka' tehetésére nézve, bizonyos műszavakra, mint az alaktani működés' szellemi eszközeire szorúlunk, melyek az alaktan' nyelvét megadják. Műszavaim' megválasztása körül, azon általános elvtől kívántam vezéreltetni, hogy legyenek azok, a' csak most képzendő gyermek' gyöngé felfogásához alkalmazottak, a' köz életben látható tárgyaktól kölcsönözöttek 's ollyanok, hogy e' szavak' említése, az általok kifejezett tárgyat, azon tárgyak' látása pedig ezen szavakat emlékezetben maradni kölcsönösen segítsék. Sok van azok között ollyan, mellyel előttem már mások éltek a' mértanban; de az újabb írók örömeztőbb másokat használnak. Így nevezem p. o. *oszlopnak* a' prismát; *tornyazónak* a' pyramist; *tég-lalapnak* a' rectangulumot; *igaz szögnek* azt, mit ma némellyek

egyenés, mások *derékszögnek* szeretnek nevezni; mely műszavak' elfogadásának indokát, könyvemben a' maga' helyén kifejtem.

Más műszavaim olyanok, melyekkel más előtttem, legalább tudtommal, még könyvben nem élt. Ilyen p. o. a' *szükszög* a' *hegyes*-, és a' *tágszög* a' *tompaszög* helyett: melyeket azért tartok bevehetőbbeknek, mert hegyes vagy tompa csupán test lehet, a' szög pedig nem test, hanem tér, még pedig az igazszöghezi viszonya szerint szűk akkor, ha az igaznál kisebb, tág ellenben ha annál nagyobb. Így nevezem a' *rhombust elhúzott négyszögnek*, mint a' mellynek a' négyszögből származását úgy képzelhetjük, mintha ennek két ellenes szöglete a' központhoz közelebb, a' más két ellenes pedig távolabb húzatott volna előbbi helyéből. Így nevezem az octoedrumot *nyolczegynek* rövideden e' helyett: *nyolcz egyenlő lappal körülvett test*, és nem *nyolcz lapnak* v. *nyolcz talpnak* a' német 's görög név szerint; minthogy nyolcz lapnak nevezni épen annyi jogom volna a' 6 szög prismát mint az octoedrumot. Hasonló okból lesz a' tetraedrum *néggyegy*; a' hexaedrum *hategy*; a' dodecaedrum *tizenkétegy*, az ikosaedrum *húszegy*.

Vannak végre műszavaim, melyeket nem csak magokat csináltam, hanem az általok kifejezett fogalmakat is én hoztam be az alaktanba először. Nagy szerepet játszanak ezek főkép a' testeknek páronkénti egybevetése körül, mely műtétel a' mélyelme' képzésére lényeges alaktani eljárás. De hasznos műszavak ezek az alaktanra építendő crystallographiának népszerűleg taníthatása' tekintetéből is, mint egy pár példa mutatja. Vegyük fel az ormókat e' részben illető műszavakat.

Ormó' szárnyainak nevezem azon lapokat, melyeknek össze-érése közt az ormó alakul, mert úgy terülnek azok el az ormó' jobb 's bal oldalán, mint a' madár' hátgerinczétől jobbra 's balra lapulnak el a' szárnyak. Innen aztán önként folynak a' következő elnevezések:

1) *Egyenszárnyu*, — 2) *hasonszárnyu*, — 3) *felemásszárnyu*, és 4) *felemds-egyenszárnyu* ormó; melyek közül:

1) *Egyenszárnyúnak* az olyan ormót nevezem, melyet ugyanazon nevű 's kiterjedésű lapok alkotnak, p. o. a' *koczkának* minden ormója és a' *négyszögoszlopnak* oldalormói.

2) *Hasonszárnyúnak* azt, melyet alkotó lapok egy nevet viselnek, de nem egyenlő kiterjedésűek; p. o. az *elhúzott téglalap-oszlopnak* oldalormói.

3) *Felemás-szárnyu* ormó az, melyet külön nevű lapok képeznek, p. o. a' *háromszögoszlopnak* vég ormói. Végre

4) *Felemás-egyenszárnyú* ormónak mondom azt, melyet alkotó lapoknak félig egyező, félig pedig különböző nevök van, p. o. a' *háromszögtornyazó'* vég ormója; melyet felemás-szárnyúnak kellene neveznünk ha csak arra tekintenénk, hogy az őket al-

kotó lapok közül egyik *egyenhatárú*, másik pedig *egyenszárú*. Ellenben *egyenszárnyúnak* mondhatnók arra nézve, hogy mind a' két lap *háromszöglap*. Hogy tehát mind a' különbözést, mind az egyezést kifejezzük, mely azon lapok' nevei közt található, nevezzük az általuk alakított ormót *felemás-egyenszárnyúnak*.

Ezeknek előrebocsátása után már helyén van arról szólnom: mikép működik a' nevezett anyagi és szellemi eszközökre támaszkodó alaktanom az elébe kitűzött czélok' elérésére?

Első czél a' tanulóvá képzendő gyermek körül az, hogy *ő* *figyelemre ébreszszük* és szoktassuk minden tárgyat olly lélekkel vizsgálni, hogy semmi, mi azon fölfedezhető, figyelmét el ne kerülje. E' czélra alig lehetne jobb eszközt használni az alaktani testek' tárgyalásánál. Mert ezek emberi kezek' művei levén 's nem természet' szüleményei, mint a' némelyektől illy czélra használt növények, ellenállhatlanul fölébresztik a' gyermekeket az arról gondolkodásra, mikép állította ezeket elő a' mester; tudna-e ő maga is illyeket csinálni? 'S ha e' részben rajta segítvén mindjárt a' tanítás' első óráján almából, burgonyából stb. előtte egy kockát kivágunk, majd vele vágatunk másikat ki: örömmel ragadja egész lelkét el minden más tárgyról annak érzete, hogy ő önállásúlag csinált egy hasonló testet ahhoz, mellyről tanítani akarjuk, valamint azon újságkiváns is, mikép válik azon buta fakoczká, vagy egy annak mintájára faragott alma, burgonya stb. darab, tanítás' tárgyává. Kitartást nyer pedig újságkivánsból született figyelme akkor, midőn a' legelsőbben tárgyalandó papirkockának külön színekkel látja kijelölve e' test' bélyegeit; midőn e' kézzel fogható testről, ennek csak tapintható lapjait, ormóit, csúcsait és sarkszögeit rendre felismerve, minden perczen szélesedni tapasztalja ismeretét azon testről, mellyről nem hitte kezdetben, hogy valamit tanulnia lehessen; 's új figyelemre lekötelve vágyik próbát tenni az iránt: hát a' többi alaktani testekre mikép tudná alkalmazni azon fogalmakat, mellyeket ez elsőn szerzett?

Beszélni tanítás a' *második czél*, mellyre a' gyermek' formalis képzésében törekednünk kell, azaz egy oda irányzott működés, hogy a' gyermek mindent saját nevén nevezni, tehát gondolatját a' szóban mintegy megtestesíteni, azt, a' mit látott, hallott, vagy gondolt, renddel elősorolni; de abból mit mondania kell, semmit el nem hagyni, tehát ismeretét kimerítőleg közleni tudja. E' czél' elérése végett mind a' 4 bélyegfajt több szempontból tekintetjük vele minden testen; megmondatjuk nevezetesen minden bélyegfajra nézve, hány olly bélyeg, p. o. *lap* van a' kérdéses testen; milylenek azon lapok állásukra nézve: vízállásuak, függőlegesek, kifelé vagy befelé dőltek, alulról vagy felülről dőlnek-e ki, vagy befelé? stb. Továbbá, mit mondhatunk azon bélyeg' alakjáról, p. o. ha lapról van szó, *három-*, *négy-*, *öt-*, *hatszög-*, vagy *elhúzott négy-*

szög-, téglalap- vagy *elhúzott téglalap*nak kell-e azt mondani? Sőt maga a' háromszög lap ismét *egyenhatáru* vagy *egyenszáru háromszöglap-e*? 's végre mit kell megtartani azon bélyegről alkatrészeire nézve, p. o. hány határvonala van valamely test' lapjainak; egyenlő hosszúak-e azon határvonalak vagy egyenetlenek stb. 'S midőn már képes a' gyermek a' test' bélyegei körül eképen szerzett minden fogalmát ahhoz illő külön szóval fejezni ki: bizonyos rendet szabunk elébe, mellytől a' bélyegek' nevezett viszonyainak elszámolásában őt eltávozni nem engedjük. Megkivánjuk nevezetesen, hogy mind a' 4 bélyegfajról rendre úgy beszéljen, hogy először a' bélyegek' számát, aztán állását, majd alakját 's végre alkatrészeit említse. Azt követelvén más részről, hogy semmit ne mellőzőn beszédében, mi a' fölvetett test' bélyegeiről a' nevezett 4 tekintetben mondható; tehát 4 szempontból szólva mind a' 4 bélyegfajról, 4-szer 4, azaz 16 tekintetben írja le a' testet, mellynek bélyegeire nézve teljes meghatározását kívánja adni.

A' két első czélra dolgozás párhuzamot tart mindenütt a' *harmadik czélra* törekvéssel, melly is az *értelemfejtés*. Igen! Mert akár figyelmezni akár beszélni tanítsuk a' leirt alaktani módon a' gyermeket, ennek úgy kell megtörténni, hogy az elébe tett kérdések' útján, magával találtaassuk ki mind azt, mire mint új ismeretre őt vezérelni akarjuk. Egy szót sem szabad hát neki a' tanban megtanúlnia, mellyre vagy közvetlen vagy legalább közvetve végre is saját gondolkodása' segedelmével ne jutott volna, és így a' mit nem értene. Értene kell és lehet pedig nem csak az egyes fogalmak előállítását, hanem a' fogalmak' elsorolásában egyszer fölvetett rendnek logikai igazságát is. Megtetszik a' többek közt abból, milly renddel ismertetjük meg a' gyermeket a' test' bélyegeinek 4 fajaival 's aztán milly renddel számláltatjuk azokat elő a' test' meghatározása' alkalmával. Először ismertetjük meg a' gyermeket, mint már mondva volt, a' test' lapjaival, mert ezek legelsőbbben szemébe tűnnek; aztán az egyes lapokról a' többi lapokra átmenve, természetesen a' két lap közt elvonuló ormót, majd a' 3 lap közt levő csúcsot mutatjuk meg 's csak utóljára figyelmeztetjük azon sarkszögekre, mellyek a' testnek két-két határvonala közt a' lap' sarkán alakúlnak. Mert ezen határvonalak elvontabb tárgyak a' testről mint a' lapok, annál fogva az általok képzett sarkszögről szólni is feszültebb figyelmet kíván, mint a' 3 alsóbb bélyegfajról. De ha egyszer megismerkedett a' gyermek ezen bélyegfajokkal, azon tul egy más rendet állapít meg e' bélyegfajok közt maga a' gyermek is, csak arra tegyük figyelmetessé, hogy egy lapról ne menjen át két lapra addig, míg azon egyen még talál mondanivalót. Magától érti ekkor a' gyermek, hogy a' lap után nem *ormót* hanem *sarkszöget* kell második helyen említnie a' test' meghatározásában azért mert, mihelyt egy lapról szól, már mindjárt talál azon sarkszögeket;

de hogy ormót említhessen, a' végre két lapra van szüksége. Harmadik helyen fogja hát ezen túl nevezni az ormót 's ott azért ezt és nem a' csücsöt, mert az ormó' alakítására elég 2 lap, midőn a' csücs' képzésére legalább 3 szükséges. Értelemmel állítja hát fel maga a' gyermek mindjárt az első test' meghatározásában ezen logikai rendet, melly azon tul, minden többi test' meghatározásában megmarad, miszerint mondja el rendre azt, mit azoknak

A. a' lapok-	1. számára
B. a' sarkszögek-	2. állására és
C. az ormók-	3. alakjára, <i>sőt ha kell</i>
D. a' csücsokről	4. alkatrészeire nézve is megjegyezhetünk.

A' testnek illy renddel teendő meghatározása, mennyire veszi igénybe a' gyermek' figyelmét, beszélő tehetségét 's értelmét, azt bármelly egyes testnek p. o. a XX-nek meghatározásából azon meggyőződéssel láthatni: hogy egy illy meghatározást elmondani képes gyermek (mire pedig minden gyermek, más teendők mellett is, könnyen 's örömmel jut el fél év alatt) hasonlíthatlanul fejlettebb annál, ki alaktant soha nem tanult. Mert képes a' 7 éves gyermek egy testről $\frac{1}{4}$ nyomtatott ivre terjedő előadásban, folytonosan, renddel 's mind a' dologra tartozó igazságokat sorolni elő, úgy hogy azokat könyvből nem vette; 's hogy értelmesen maga szerkeszté össze, erről minden szavával meggyőz bennünket. (*Lásd a' könyvből.*) Az illyes meghatározások teszik munkám' első folyamatában, minden test' tárgyalásának vég eredményét.

Egy függelék van azon első folyamat' végén, az ugymondott *figyelemedző kérdésekről*. Ennek céljáról 's szerkezetéről kívánok tehát szólni, mielőtt a' formalis képzés többi céljaira áttérnék.

16 test' meghatározásában megannyiszor ismételvén a' gyermek az első test' meghatározásában egyszer fölállított rendet, úgy betanulja azt végre hogy, bár az egyes fogalmak mindig figyelmét igénylik, de magára a' rendre, mellyel azokat el kell mondania, gépszerűleg rá menne szája. Hogy ez meg ne történhessék, olly eszköz van nyújtva ezen függelékben, mellynek segítségével mindig újabb meg újabb kérdéseket tehetünk fel a' gyermeknek, azt követelvén tőle csak, hogy valamelly testet az ismeretes 16 közül határozzon meg ugyanazon szavakban, mellyekben eddig is tévé, demás renddel; mert mimás rendet tűzünk neki ki kérdésünkben 's ő kérdésünk' rendéhez tartozik feleletének rendét alkalmaztatni. Eltérünk hát a' bélyegek' előszámolásának azon logikai rendétől, mellyet közelebb említénk. Eltérhetünk pedig vagy úgy, hogy magokat a' bélyegfajokat említjük más rendben; vagy azon tekinteteket, mellyekből a' bélyegfajokat vizsgáljuk, p. o. nem számára, állására és alakjára, hanem egészen megfordítva, előbb alakjára, aztán állására 's végre számára tekintve soroltatjuk elő

a' test' bélyegeit. A' test' bélyegfaja 4féle levén, e' 4 elem a' combinatio' törvénye szerint 24féleképen rendeztethetik el úgy, hogy mindegyik rend különbözik valamiben a' többi 23-tól; tehát akár-mellyik bélyegrend szerint kívánjam feleltetni a' gyermeket, kivévén a' legelsőt, már új figyelem kívántatik, hogy kérdésemre felelhessen. És így 24 egy mástól különböző rendben mondathatom el a' gyermekkel ugyanazon egy testnek meghatározását, még azon esetben is, ha csupán a' bélyegfajok' neveit kívánom változtatott rendben hallani tőle.

Tágasb mező nyílik pedig a' kérdések' változtatására 's ez által a' figyelem' igénybe vételére is akkor, ha nem a' bélyegfajok neveinek rendét, hanem azon tekintetek' rendét változtatom, mely-lyek szerint a' bélyegekről szólnom kell. Mert kívánhatom p. o. hogy minden bélyegfajról csak egy, vagy csak két tekintetben szóljon a' gyermek, holott nyelve már háromhoz szokva, csak így szeretne felelni. Vagy hogy 3 tekintetben beszéljen ugyan a' bélyegekről, de e' tekintetek' rende ne az eddig annyira begyakorlott, hanem változtatott legyen. Vagy végre, hogy az első bélyegfajról egy, a' másodikról másik, a' 3-dikről 3-dik külön tekintetben szóljon stb. A' tekintet-rendeket én 156féleképen változtatom könyvem-ben, miszerint hát egy és ugyanazon testnek meghatározását 156 különböző rendben lehet elmondani még akkor is, ha azon test' bé-lyegeinek rendén semmi változtatást nem teszek.

Ugyde magától értetik hogy, ha a' bélyegeknnek egyszer be-tanult természetes rende mellett változtathatom azon tekintetek' rendét, melyekből a' bélyegeket vizsgálom: szintén ezt tehetem én a' bélyegeknnek minden zavart rende mellett is. Tehát a' bélyegeknnek említett 24 rendét mind kombinálhatom külön külön a' 156 tekin-tetrenddel, 's mind annyiszor különbözni fog egymástól, valamint kérdésimnek, úgy az arra adandó feleletnek is alakja. Honnan lát-nivaló, hogy $24\text{-szer } 156 = 3744$ különböző rendben mondha-tom el ugyanazon testnek meghatározását úgy, hogy még mind csak azon szavakat említem, melyekből az elsőt egybealkottam.

Ezen 3744 kérdés' alakíthatására vezérfonalul egy segéd-tá-b-lát dolgoztam 's csatoltam a' könyv' első folyamata mellé; melly-szerint nemcsak egy, hanem mind a' 16 testre nézve azon módon lehetvén a' kérdéseket változtatva alakítani: $16\text{-szor } 3744 = 59,904$ kérdés' képezésére szolgál az egy tábla maga útasításul. E' kér-déstömeget úgy osztályoztam, hogy 12 külön rangba vannak azok sorolva, mellyek az elsőtől kedve a' 12-dikig, fokonként nehezebb, tehát feszültebb figyelemmel adható feleletet idéznek elő. Távol vagyok azonban azon pedant követeléstől, hogy illy temérdek kér-déssel kínozza a' tanító növendékeit. Sokkal inkább ajánlom a' ta-nítónak, hogy a' nevezett kérdések' minden osztályából tegyen fel a' gyermek' elébe a' szükség- és körülményekhez képest kettőt, hármat. Így bizonyos lehet benne, hogy a' gyermek' figyelmét crö-

sította, még pedig fokozatonként; a' gyermek pedig érezve, hogy ugyanazon szavakkal sem könnyű e' kérdésekre megfelelni, mely szavakkal már nagyon könnyen felelt volt bizonyos megszokott rendben, nem fogja magát elbizni; észreveszi hogy nem tudhat olly jól valamit, hogy még jobban is tudni lehet 's kellő ne volna, nem lehet hajlandóvá a' maga' túlbecsülésére. A' tanító pedig a' jövő 's következő években mindig olly kérdéseket választhat e' nagy tömegből, melyek azon módon képzik a' növendéket, mint az idén fölített kérdések; öelötte pedig, mint eddig általa még soha nem használtak, újságok. Szóval: megmentetik a' hosszas hivatal' működésével különben együttjárni szokott egyformaságnak lélekölő unalmától 's minden újabb kérdés' képzésekor újabb figyelemre szólítva növendégeit, 's szólíttatva őmaga is, új élvezettel működik.

Az ítéletekkel, okoskodatokkal és körmondatokkal ismertetésre jó alkalmat nyújt a' könyv' második folyamata, mely a' testek' egybevetéséről tanít.

Fölvevén p. o. a' kockát, vagy VI=et, látjuk hogy annak egy lapján 4, tehát mind a' 6 lapján összesen 6-szor $4 = 24$ határvonal van. De az is mindjárt szembe tűnik, hogy ugyanazon kockának egy lapján 4, tehát mind a' 6 lapján együtt 6-szor $4 = 24$ sarkszög van. Elmondatom hát a' gyermekkel az innen alkotható két ítéletet így:

1. *A' kocka' összes lapjain van 24 határvonal.*

2. *A' kocka' összes lapjain van 24 sarkszög.*

Melly ítéletekben megmagyarázván az ítélet' alkatrészeit, az *alanyt* és a' *mondományt* előbb; majd azon ítéletek' mintájára többet is mondatok a' gyermekkel. Aztán más testet veszek elő 's azon vizsgálatom meg a' határvonalak', és sarkszögek' összegét; 's midőn úgy találja a' gyermek, hogy valamiut a' kockán, úgy minden más testen egyezik a' határvonalak' összege a' sarkszögek' összegével: a' fentebb említett két ítéletnek egybevetéséből ezen általános ítéletet alkottatom a' gyermekkel:

3. *A' hány határvonal van valamelly test' összes lapjain: sarkszög is annyi van azokon.*

Ekkor olly rendben mondatom el vele az eddig csinált 3 ítéletet, hogy *első* helyre tegye az általános ítéletet, *másodikkra* az egyik részletet, 's *harmadikkra* jusson a' másik részletes ítélet, azon megjegyzéssel, hogy ez *utolsó* elébe ezen szó jöjjön: *következésképen*, vagy a' helyett ez: *tehát*; 's még belé jöhet ezen egybekötő: *is*, így:

α) A' hány határvonal van valamelly test' összes lapjain: sarkszög is annyi van azokon.

β) A' kocka' összes lapjain van 24 határvonal.

γ) *Következés képen sarkszög is 24 van a' koczka' összes lapjain.*

Ha e' 3 ítéletet illy renddel elmondta a' gyermek: akkor figyelmeltetem őt arra, miszerint most úgy mondta ezen 3 ítéletet, hogy már e' rendben nemcsak külön-külön igazságot foglalnak azok magokban, hanem épen következik is a' 3-dik a' két elsőből, mint annak kezdő szava is mutatja; honnan az illy modorú beszédünknek illyen 3-dik tagját *következménynek* nevezik; a' más kettőt pedig *előzménynek*. Azonban az előzmény is két tagból állván, az elsőt, mellyben általános igazságot mondunk, *nagyobb ítéletnek*, a' másodikat pedig, mellyben csak egy testre illő 's annál fogva részletes igazság foglaltatik, *kisebb ítéletnek* hívjuk; az előzményt és következményt pedig együttvéve, tehát mind a' 3 ítéletet egymás után, olly rendben, millyenben azok közelebb egymás után következtek, *okoskodatnak* nevezzük.

Ha egyszer sikerült a' felhozott példából megértetni a' gyermekkel: millyen 3 ítélet kívántatik egy okoskodat' képzésére; mi annak előzménye és következménye; hány tagból áll maga az előzmény; hogy' hívják az előzménynek első ítéletét, hogy' a' másodikat saját nevén; 's végre miképen húzunk okoskodatunkban az előzmény' első vagy általános ítéletéből a' második vagy részletes ítélet' segítségével egy olly következetet, melly egy részletes igazságot foglal magában: ekkor még egynéhány okoskodatot csináltatok a' gyermekkel, részint más alaktani testre, részint a' köz életben előforduló más dolgokra alkalmazólag; p. o.

α) *A' kinek sok pénze van, segíthet a' szegényeken.*

β) *Rotschildnak sok pénze van.*

γ) *Következés képen Rotschild segíthet a' szegényeken.*

Egy nemével az okoskodatoknak megismerkedvén illy módon a' gyermek, igen könnyű őt azoknak minden más nemével hasonlólag megismertetni.

Az okoskodat' illy módoni megismertetéséről legtermészetesebb áttérés van a' *háromtagu*, még pedig *okadó körmondat'* megismertetésére. Ugyanis, ha az okoskodat' első tagja' elébe *minthogy* tételik, és a' második tagjába a' *pedig* egybekötött beiktatjuk: ekkor csak azt kell még megtartanunk, hogy az első tag' végére ne pontot, hanem pontos vesszőt, és a' második tag' végére egy pont helyett kettőt tegyünk, így írjuk össze azon 3 ítéletet, mellyek okoskodatunkban foglaltattak 's már készen van az *okadó háromtagú körmondat*, p. o. első okoskodatunkból így:

Minthogy a' hány határvonal van valamely test' összes lapjain, sarkszög is annyi van azokon; a' koczka' összes lapjain pedig 24 határvonal van: tehát sarkszög is 24 van a' koczka' összes lapjain.
A' másodikból pedig így:

Minthogy a' kinek sok pénze van, segíthet a' szegényeken;

Rotschildnak pedig sok pénze van: tehát Rotschild segíthet a' szegényeken.

Az illy körmondatok' alakítását annnyival könnyebben sajátjává teszi a' gyermek, mivel ezen körmondatban épen azt találja előzménynek és következménynek, mi az okoskodatban is az volt. Csak azt tanulja hát itt, mint újságot, hogy a' körmondat' előzményét a' következménytől két pont, az előzmény' két tagját pedig pontos vonal választja el egymástól; 's ezen kívül a' *minthogy* kezdő, és a' *pedig* egybekötő szavak miképen alkalmaztatnak.

Több figyelmet igényel a' gyermektől az, mikép csinálhat okoskodatából ugyancsak *okadó*, de már nem 3, hanem 2 *tagú körmondatot*. Itt ezekre figyelmzettetem a' gyermeket:

a) Az illyen körmondat' előzményében nem áll egyéb, mint az okoskodatnak első tagja, vagy az általános ítélet, az azt kezdő *minthogy* szóval.

b) A' következmény pedig az okoskodat' második és harmadik ítéletéből alakíttatik olly módon, hogy a' két pont után mindjárt a' következményt kijelelő *tehát* szó állván, ez után jön az alany, melly az okoskodat, második és harmadik ítéletében közösen megvan, p. o. említett okoskodatunkban a' *koczká' összes lapjai*, vagy *Rotschild*; az alanyt követi azon mondomány, melly az alanyról, okoskodatunk' második ítéletében mondatott, még pedig többnyire valamelly visszahozó névmásnak oda illő ejtésével 's úgy, hogy ezen mondománynak mind előtte, mind utána egy vonás áll, a' vonás után pedig tételik ugyanazon alanynak azon másik mondománya, melly okoskodatunk' 3-dik ítéletében volt a' közös alanyról mondván. Mint ez világosabb a' következő példákból. Lesz nevezetesen az első okoskodatunkból ezen *okadó 2 tagú körmondat*:

Minthogy a' hány határvonal van valamelly test' összes lapjain, sarkszög is annyi van azokon: tehát a' koczká' összes lapjain, mellyeken 24 határvonal van, sarkszög is 24 van. A' másik okoskodatból pedig ez lesz:

Minthogy a' kinek sok pénze van, segíthet a' szegényeken: tehát Rotschild, kinek sok pénze van, segíthet a' szegényeken.

Ha a' hasonló példákon tisztán fölvette a' gyermek, mikép lehet az okoskodatból kéttagú körmondatot alkotni, különösen mi módon áll elő az illy körmondatnak következménye az okoskodat' két hátulsó ítéletéből: úgy már azt is példából tudja, miképen lehet 's kell az egyszerű körmondatot készíteni, hogy tudniillik egy alanyunk és több mondományunk levén, elül teszszük az alanyt, fő mondományát tőle elszakasztjuk, a' pont' végére tartván azt 's a' kettő közé egy vagy több mondományát teszszük ugyanazon alanynak, minden illy közbevetett mondományt elül 's hátúl vonással különöztvén el, mind a' legelül álló közös alanytól, mind az utána jövő mondománytól; pontos vonást vagy két pontot pedig se-

hol nem használunk, azt jelentvén ez által, hogy itt a' körmondatonak nincs több tagja. Illy *egyszerű körmondat* rejlik hát a' közelebbi kéttagu körmondatok' következményeiben is, p. o. az elsőkben ez:

A' koczka' összes lapjain, melyeken 24 határvonal van, sarkszög is 24 van. A' másodikban pedig ez:

Rotschild, kinek sok pénze van, segíthet a' szegényeken.

Ha egyszer gyakorlatilag megismerkedett a' gyermek az okoskodatoknak és körmondatoknak eddig előadott fajaival: semmi munkába nem kerül őt azoknak minden más fajaival hasonlólag megismertetni, 's ezt elmulatni vétek is volna. Mert egyik arany szabálya tartozik lenni a' paedagogicának az, hogy a' mit a' gyermek' esze 's életkora megbír, azt ne halaszszuk a' csupa hideg rendszer' kedvéért évekig. Nem kell arra sem rhetoricus sem logicus cursus, hogy az okoskodatok' és körmondatok' alakját betanúlja a' gyermek. Észre sem veszi e' tanulmányoknak különben kikiáltott szárazságát, örömmel is sikerrel is tanulja meg ezeket, ha élünk az alkalmmal, hogy a' melly alaktani testekről játszva tanul, azoknak e' részben el is vegyük lehető hasznát. 'S ha egyszer megtanulta a' gyermek itt azt, mit eképen megtanúlania lehető: jól esik lelkének azontúl más tárgyról beszédébe is hasonló okoskodatokat és körmondatokat vegyítnie; 's könnyebben fogja kézikönyveit tanulni, mihelyt az azokbani nehezebb pontokat, az apránként így felismergetett szabályok szerint vetheti gyermeki logicájának 's rhetoricájának bonczkése alá.

A' számításbani gyakorlás' tekintetéből nagy előnye van az alaktani eljárásnak, minden illy czélból eddig követett más módszer fölött.

A' legszélesben elterjedt, de legroszabb mód is úgy tanítani a' számvetést, hogy egészen elvont mennyiségeket adunk fel a' gyermeknek műtételi példaúl; azt kérdjük p. o. 4 meg 6 mennyi? 10-ből 4-et ha kiveszünk: hány marad ott? 4-szer 6 mennyi mindössze? stb. Hogy az ilyen csak észben létező és semmi tárgyban szemléletív nem tett, még kevésbbé megtestesített mennyiségekkel bánni a' most fejtendő gyermeki észnek fárasztó, visszarettentő: azt a' mindennapi tapasztalás szomorúan igazolja.

Ellentéte e' módszernek az, miszerint egymás alatt párhuzamosan kifeszített drótokra húzott 's azokon ide 's tova mozgatható fagömböket teszünk számításunk' tárgyaivá, azt kérvén p. o. ha egyik dróton levő gömbök közül négyet, a' másikon levők közül pedig hatot vontam előbbi helyéből félre: hány gömb van mindössze félre vonva? stb. — Hogy itt a' megtestesített mennyiségekkel bánni a' gyermeknek könnyebb is, kellemesebb is, mint az elvont mennyiségekkel volna: ez önként értetik. De e' módszernek is megvan azon gyengéje, minélfogva mindig csak ugyanazon

gömbalakú tárgyakban lévén a' például adott mennyiség megtestesítve, ezen örökös egyformaság úntatja a' változatosság után kapkodni szerető gyermeki lelket.

Az éjszak-amerikai szabad statusokban egy másik módját gondolták ki a' számítás' szemléletileg tanításának, melly szerint a' kisdédová és elemi képzés körüli használatra közzétett számítókönyvecskéket úgy állítják ki, hogy a' számításra adott mennyiségek képek által vannak azokban szemléletiekké téve. Van p. o. 7 pohár egymás mellé festve oly módon, hogy 4 talpán áll, 3 pedig szájára borítva. 'S ekkor az a' kérdés tétetik a' gyermek' elébe: ha egy asztalon 4 pohár talpán áll, 3 pedig szájára van borítva: hány pohár van mindössze az asztalon? stb. E' tanmódot nemzeti irodalmunkba is áttették az angol eredeti munkát magyarázva *Gondol és Fekete*. E' tanmód lentebb áll a' közelebb említettnél annyiban, hogy itt csak a' szemnek, ott pedig a' szemnek 's tapintatnak van kitéve a' számítás' tárgya; fentebb áll pedig annál azért, mert itt nagy változatossággal jönnek elő a' számítás' tárgyai, midőn ott e' részben az egyhangúság zsidbasztja a' gyermek' figyelmét. Mind a' két módnak közös árnyékoldala azonban az, miszerint sem e' könyvben a' számítandó ugyanazon nemű képeket, sem ama' drótokon a' gömböket nem lehet oly nagy számmal állítani elő, hogy a' százakkal bánást éképen igazán érzékeltetve tanítsuk. Saját fogyatkozása végre az amerikai tanmódnak az hogy, ha meg nem engedjük a' gyermeknek belé nézni a' könyvbe és szemeivel látni az idézett példában a' talpon álló 4, és a' szájára borított 3 poharat, hogy azokat a' könyvből számítva összemondhassa végre, hogy az asztalon 7 pohár van: úgy megszűnik tanmódunk szemléleti lenni; ott vagyunk, hol a' legelső módon; csak elvont nevét hallja a' gyermek a' mennyiségeknek. 'S ez egyik túlság. Másikba esünk pedig akkor, midőn belé nézetvén a' gyermeket a' könyvbe, azt kívánjuk tőle, hogy minden képet abból számláljon meg. Mert ekkor viszont semmit nem hagyunk meg számára, mit a' látottak' segítségével önerején csupán észből tartoznék kiszámítani.

A' nevezett tanmódoknak minden fogyatkozásától ment, 's ezért mind azoknál követendőbb az alaktani eljárás, melly munkám' harmadik folyamatában lesz részletesebben tárgyalva. Itt ugyanis a' fatest' bélyegei szolgálván a' számítás' anyagaúl, megtestesítve 's érzékeltethetőleg adatnak a' mennyiségek a' gyermek' elébe. De elvonttal is lehet a' megtestesített mennyiséget vegyíteni, tehát a' tiszta ész' önállású munkája is igénybe vétetik. Mert p. o. fölszámítva egy lapnak újjal tapintható sarkszögeit, mondja meg ennek segédelmével: hány sarkszög van a' fölvelt testnek minden olyan lapján összesen. Hol ha elvont úton nem boldogulna, még mindig fenmarad a' magán könnyebbítésre azon alkalom, hogy a' többi lap' sarkszögeit is rendre újjával fölszámíthatja. Változatosság is van a' számítás tárgyaiban, mert 16 külön alaku testnek,

négy-négy különnevű bélyegeit, még pedig ezeknek külön alakja szerint teheti működése' tárgyaivá. Nagyobb mennyiségekkel is tanul banni, mint az említett más érzékeltető módon lehetne; mert beszélhet p. o. olly hatszögoszlopról, mely 13 külön testből levén összeillesztve, magának czen egy összetett testnek alkatrészein 530-ra megy a' négyfajta bélyegek' összege. De vizsgáljuk részletesebben a' dolgot

I. Az ép számokkal,

II. A' törtekkel,

III. A' törték' törtjéveli bánásra nézve.

Vegyük fel az érzékeltetés' tekintetéből a' nevezett *összetett hatszögoszlopot*, melynek vég lapját az ide mellékelt táblán az 1. ábra mutatja. Látjuk, mikép ezen oszlop 13 kisebb oszlopból van összetéve; mert közepén van egy kisebb átmérőjű *hatszögoszlop*; e' körül van 6 *egyenhatdru háromszögoszlop*; azok körül pedig ismét 6 *egyenszárú hárszögoszlop*. Már

I. Az *ép számokkal bánásra nézve* fölszámítjuk e' 13 külön test' bélyegeit rendre, hogy végre az *összetett hatszögoszlop*' bélyegeinek összegét megmondhassuk illy módon:

A. Lap van

1. A' kis *hatszögoszlopnak*

a) végein 2

b) oldalán 6

összesen $2 + 6 = 8$

2. Egy *egyenhatdru háromszögoszlopnak*

a) végein 2

b) oldalán 3

összesen $2 + 3 = 5$.

Úgyde 6 illy oszlop van; mellyeken hát mindössze 6-szor $5 = 30$ lapnak kell lenni.

3. Egy *egyenszárú hárszögoszlopnak*

a) végein 2

b) oldalán 3

összesen $2 + 3 = 5$.

Úgyde illy oszlop is 6 levén, mind azokon összesen van ismét 6-szor $5 = 30$ lap.

E'szerint a' fölvett *összetett hatszögoszlop*' alkatrészein $8 + 30 + 30 = 68$ -ra megy mindössze a' lapok' száma.

B. *Sarkszög* van:

1. A' kis *hatszögoszlopnak*

a) végein hat-hat . . . . . = 12

b) oldalán egy lapon 4, tehát mind a' 6 oldal-lapján együtt 6-szor 4 . . . . . = 24

összesen $12 + 24 = 36$.

2. Egy *egyenhatárú háromszögoszlop*nak

a) végein három-három . . . . . = 6

b) oldalának egy lapján 4; tehát mind a' három oldallapon együtt 3-szor 4 . . . . . = 12

összesen $6 + 12 = 18$.

Van pedig 6 ilyen oszlop. Azokon hát mindössze 6-szor $18 = 108$ sarkszögnek kell lenni.

3. Egy *egyenszárú háromszögoszlop*nak

a) végein három-három . . . . . = 6

b) oldalának egy lapján 4; tehát mind a' 3 oldallapon együtt 3-szor 4 . . . . . = 12

összesen $6 + 12 = 18$.

Mint hogy pedig illy oszlop is 6 van; tehát azokon is 6-szor $18 = 108$ sarkszög van összesen.

Megy tehát az egész *összetett hatszögoszlop*' alkatrészein levő sarkszögek' száma $36 + 108 + 108 = 252$ -re.

Ugyanezen összetett testen e' szerint a' lapok és sarkszögek együtt tesznek $68 + 252 = 320$ külön bélyeget.

C. *Ormó* van1. A' kis *hatszögoszlop*nak

a) végein hat-hat . . . . . = 12

b) oldalán . . . . . = 6

összesen $12 + 6 = 18$.

2. Egy *egyenhatárú háromszögoszlop*nak

a) végein három-három . . . . . = 6

b) oldalán . . . . . = 3

összesen $6 + 3 = 9$.

Úgyde 6 illy oszlop van; tehát mind azokon megy az ormók' száma 6-szor $9 = 54$ -re.

3. Egy *egyenszárú háromszögoszlop*nak

a) végein három-három . . . . . = 6

b) oldalán . . . . . = 3

összesen $6 + 3 = 9$.

'S minthogy illy oszlop is 6 van; mind azokon van összesen 6-szor $9 = 54$ ormó.

Azaz, van az *összetett hatszögoszlop*' alkatrészein együtt $18 + 54 + 54 = 126$ ormó.

Tesz hát ez összetett testen

α) a' lapok' és ormók' száma együtt: $68 + 126 = 194$.

β) a' sarkszögek- és ormóké: $252 + 126 = 378$.

γ) a' lapok-, sarkszögek- és ormóké pedig: $68 + 252 + 126 = 446$ külön bélyeget.

D. Csúcs van

1. A' kis hatszögoszlopon . . . . . 12.
 2. Egy *egyenhatárú háromszögoszlopon* . . . . . 6.
 tehát hat illy oszlopon 6-szor 6 . . . . . = 36.
 3. Egy *egyenszárú háromszögoszlopon* . . . . . 6.
 tehát a' hat ilyen is 6-szor 6 . . . . . = 36.

És így az *összetett hatszögoszlop'* alkatrészein van
 mindössze $12 + 36 + 36 = 84$ csúcs.

Tesz hát az *összetett hatszögoszlopon*.

α) a' lapok' és csúcsok' száma együtt: $68 + 84 = 152$.

β) a' sarkszögek- és csúcsoké együtt: $252 + 84 = 336$.

γ) az ormók- és csúcsoké együtt: $126 + 84 = 210$.

δ) a' lapok-, sarkszögek- és csúcsoké egy-
 szersmind: $68 + 252 + 84 = 404$.

ε) a' sarkszögek-, ormók- és csúcsoké: $252 + 126 + 84 = 462$. Végre

ξ) a' lapok-, sarkszögek-, ormók- és csúcsoké
 együtt: $68 + 252 + 126 + 84 = 530$ kü-
 lön bélyeget.

Miután az *összetett hatszögoszlop'* bélyegeit eképen fölszámi-
 tottuk, most már hogy a' számításban további gyakorlat mellett a'
 gyermeknek *egybevető tehetségét* is fejtsük, kérdéseket intézünk
 hozzá, osztályoztatván vele a' nevezett bélyegeket alakjukra néz-
 ve; melly kérdések' eredményeül hasonló feleleteket kapunk, p. o.

Az *összetett hatszögoszlopnak*

A. 68 lapja közül

1. *hatszög* lap van 2

2. *egyenhatárú háromszög* lap minden illy nevet vi-
 selő oszlop' végein kettő-kettő; tehát mind-
 össze 6-szor 2 . . . . . = 12

3. *egyenszárú háromszög* lap ugyancsak minden illy
 nevű háromszögoszlopon kettő-kettő, azaz
 összesen 6-szor 2 . . . . . = 12

4. *téglalap* van

a) a' kis hatszögoszlop' oldalán 6

b) a' 12 háromszögoszlop' oldalain 12-szer 3 . . . . . = 36

összesen $6 + 36 = 42$.

B. 252 *sarkszöge* közül

1. *Igaz sarkszög* van

a) a' kis *hatszögoszlopnak* minden külön oldal-
 lapján négy-négy, tehát 6-szor 4 . . . . . = 24,

- b) minden háromszögoszlopnak oldallapjain
ismét négy-négy; tehát a' tizenkét ily
oszlopon 36-szor 4 . . . . . = 144

$$\text{összesen } 144 + 24 = 168.$$

2. Szűk sarkszög van:

- a) minden *egyenhatárú háromszögoszlop'* vég
lapjain három-három; tehát a' 6 oszlopnak
12 vég lapján együtt 12-szer 3 . . . . . = 36

- b) minden *egyenszárú háromszögoszlop'* vég lap-
ján kettő-kettő; tehát a' 6 oszlop' 12 vég
lapján 12-szer 2 . . . . . = 24

$$\text{összesen } 36 + 24 = 60.$$

3) tág sarkszög van

- a) a' kis *hatszögoszlop'* vég lapjain hat-hat; tehát
2-szer 6 . . . . . = 12

- b) minden *egyenszárú háromszög oszlop'* vég lap-
ján egy-egy; tehát a' 6 ily oszlop' 12 vég
lapján 12-szer 1 . . . . . = 12

$$\text{összesen } 12 + 12 = 24$$

C. 126 ormója közül

1. igaz ormó van

- a) a' kis hatszögoszlop' végein hat-hat; tehát
2-szer 6 . . . . . = 12

- b) minden háromszögoszlop' végein három-
három; tehát a' 12 ily oszlopnak 24 végén
24-szer 3 . . . . . = 72

$$\text{összesen } 12 + 72 = 84$$

2. éles ormó van

- a) minden *egyenhatárú háromszögoszlop'* ol-
dalán három-három; tehát a' 6 ily oszlo-
pon 6-szor 3' . . . . . = 18

- b) minden *egyenszárú háromszögoszlopén* pe-
dig kettő-kettő; tehát az ugyancsak 6 ily
oszlopon 6-szor 2 . . . . . = 12

$$\text{összesen } 18 + 12 = 30$$

3. tompa ormó van

- a) a' kis *hatszögoszlop'* oldalán 6

- b) minden *egyenszárú háromszögoszlop'* oldalán
egy-egy; tehát a' 6 oszlopon 6

$$\text{összesen } 6 + 6 = 12$$

D. 84 *csúcsa* közül

1. igaz
 2. hegyes és } csúcs nincs egy is; hanem
 3. tompa

4. *hegyesded igaz* csúcs van

a) minden *egyenhatáruháromszögoszlop'* végén három-három; tehát a' 6 ilyen oszlopnak 12 végén 12-szer 3 . . . . . = 36

b) minden *egyenszáru háromszögoszlop'* végén kettő-kettő; tehát az ugyancsak 6 ilyen oszlop' 12 végén 12-szer 2 . . . . . = 24

összesen 36 + 24 = 60

5. *tompádad igaz csúcs* van

a) a' kis *hatszögoszlop'* végein hat-hat; tehát a' két végén 2-szer 6 . . . . . = 12

b) minden *egyenszáru háromszögoszlop'* végein egy-egy; tehát a' 6 oszlop' 12 végén 12

összesen 12 + 12 = 24

Eddig hát előbb fölszámítottuk, aztán alakjukra nézve osztályoztuk az *összetett hatszögoszlop'* bélyegeit. De lehet azokat még állásukra nézve is osztályozni, megnevezvén, hány *vizárlásu* van azon bélyegek' mindegyik fajából külön az egyes oszlopokon 's majd az ezekből *összetett* nagy *hatszögoszlopon*. Midőn új tér nyílik ismét előttünk a' számításban például használható mennyiségekre nézve.

Minő kérdezősködés' utján lehet 's kell pedig az eképen megtestesített mennyiségekből összeadás-, kivonás-, sokszorozás és elosztásbani gyakorlatokat 's minél nagyobb változatossággal csinálni, ez már közelebből a' methodicára tartozván, alaktanom' 3-dik folyamában lesz részletesben látható. Itt a' hely' szűk volta sem engedné meg arra is kiereszkedésemet. Célom itt csak abban határozottatott, hogy felmutassam, mikép a' legnagyobb változatossággal megtestesített mennyiségeknek bővében vagyunk az alaktanban. 'S legyen elég az ép számokkal bánást illetőleg itt ennyi. Hogy pedig

II. A' *tört számokkal is* megismertessük a' gyermeket az alaktanban, e' végre a' már ismert összetett hatszögoszlopból három kisebb hatszögoszlopot csinálunk, melyeknek vég lapjait a' 2, 3, és 4-dik számú ábrák mutatják. Hogy ezen kis hatszögoszlopok, nagyságukra nézve egymáshoz mind egyenlők, azt egyszerre látja a' gyermek. Hogy pedig mind a' 3 a' nagy összetett hatszögoszlopból lett, tehát annak részei: arról meggyőztük őt akkor, midőn amabból emezeket, szeme' láttára, állítottuk elő. Saját meggyőződéséből hiszi hát ezen úton, hogy a' kis hatszögoszlopok közül mindegyik tökéletesen egy harmadát teszi az összetett nagy hatszögoszlopnak, azaz olly részét, millyen 3 telik abból. Itt van aztán a'

maga' helyén a' tört számnak írásban kifejezésére megtanítani a' gyermeket, miszerint egy vizállásu vonalnak aláírjuk azon egyenlő részek' számát, melyekre az egészet osztottuk; fölébe pedig azon számot, mely kijelölje: hányat veszünk az egésznek nevezett részeiből. Ugy hogy e' szerint a' kis hatszögoszlopok közül mind-egyiknek az összetett nagy hatszögoszlophoz viszonya külön külön így fejeztetik ki írásban: $\frac{1}{3}$, azaz, egy olly rész, millyet hárommal csinálunk az egészből. Mit ha egyszer kellőleg megértett a' gyermek, most már

1. Illesszük össze még egyszer a' 2, 3, és 4-dik ábra által kijelölt három kis hatszögoszlopból az 1. ábra által jelentett *nagy összetett hatszögoszlopot*; 's figyelmeztessük rá a' gyermeket, miszerint most 3 olly részt vettünk össze, millyenre épen 3-ra volt előbb a' nagy egész osztva 's ismét az egész állott elő; tehát három harmad rész, egy egészet tesz, azaz $\frac{3}{3} = 1$. Honnan kész a' szabály:

Ha a' törtnek felsője ugyanaz, mi az alsója: ez esetben mindig egészet jelent a' tört alakban leírt mennyiség.

2) Illeszszük össze az ép kis hatszögoszloppal egy egyenszerű háromszögoszlopot olly módon, mint ezt a' 6-dik ábra mutatja, 's ügyeltessük a' gyermeket, mikép ezen háromszögoszlop 6-szor van meg egy olly kis hatszögoszlopban, millyet a' 3-dik vagy aztán a' 2-dik ábra is képvisel. E' szerint hatod része levén a' háromszögoszlop az ép hatszögoszlopnak, midőn azon ép hatszögoszlophoz egy illy háromszögoszlopot tettünk, annyi, mint-ha hét olly részt illesztettünk volna össze, mellyen 6 van az ép hatszögoszlopban; 's ezt írásban így fejeznők ki $\frac{7}{6}$. Ugyde midőn e' szerint a' 6-dik ábrának megfelelő testet előállítottuk, olly alakot nyertünk, mellyben a' 2-dik ábra által kijelölt egész hatszögoszlopon kívül, még annak egy hatod része is megvan; tehát a' leírt $\frac{7}{6} = 1\frac{1}{6}$. Honnan könnyű elvonni a' szabályt:

A' melly törtnek felsője nagyobb az alsójánál, de nem épen egy-néhányszor annyi: abban mindig egész és tört van egyszersmind egy tört alakban leírva.

3. Megmutatom a' gyermeknek, mikép a' 8-dik ábra 3-szor foglaltatván be a' 3-dik ábrába, az ennek egy harmadát teszi; midőn az 5-dik ábra csak egy hatoda a' 3-diknak. Aztán figyelmeztetem a' gyermeket arra, hogy ezen 8-dik és 5-dik ábrát így össze nem adhatom. Mert valamint nem kérdehetem ezt: egy elhuzott négyszög meg egy háromszög hány négyszög: ugy ezt sem tehetem kérdésbe $\frac{1}{3}$ és $\frac{1}{6}$ hány harmad? De ha a' 8-dik ábrát úgy nézem, mint a' 3-diknak két hatodát: már ekkor kérdehetem: $\frac{2}{6} + \frac{1}{6}$ hány hatod? 's felelet lesz: $\frac{3}{6}$. Honnan megtauulja a' gyermek azon szabályt:

Ha két törtet össze akarok adni: előbb egy alsóra kell azokat vennem 's aztán csak a' felsőjüket adom össze, a' volt közös alsót aláírván.

4) Minthogy pedig a' 8-dik és 5-dik ábrából éppen a' 3-diknak felét állíthatom össze; és így az azoknak összeadásából lett $\frac{3}{6}$ más szóval fél kis hatszög: ezt megmutatván a' gyermeknek, arra figyelmeztetem őt, mikép bármely testnek fele nem egyéb, mint egy olly rész, millyenre kettőre van az egész osztva; és így eképen leírható: $\frac{1}{2}$. E' tört pedig úgy áll elő a' $\frac{3}{6}$ -ból, ha ennek mind felsőjét, mint alsóját ugyanazon számmal nevezetesen a' 3-mal osztom. És így minthogy $\frac{3}{6}$ kis hatszög $= \frac{1}{2}$ kis hatszög, szemléletivé ván téve e' szabály:

A' törtnek értéke nem változik, ha annak mind felsőjét mind alsóját ugyanazon mennyiséggel osztom.

5) Összeteszek négy egyenszáru háromszögoszlopot úgy mint a' 9-dik ábra mutatja, 's midőn e' szerint azokból egy ferde négyszögoszlop alakul, azt kértem a' gyermektől: ha ezen ferde négyszögoszlopból egy egyenhatáru háromszögoszlopot (az 5-dik ábra szerint) kivesz: mi marad ott? E' kérdésre a' legtöbb gyermek nem tudván feleletet adni, hogy rajta könnyítsek, arra figyelmeztetem őt, miszerint a' 3-dik és 4-dik ábrán kifejezett összetett hatszögek tökéletesen egyenlők kiterjedésökre nézve, 's mind a' ketten hathat háromszögből vannak összetéve. És így bár más alakú, de tartalmára nézve mégis egyenlő tartozik lenni egy 3-dik ábrabeli egyenhatáru háromszög egy ollyan egyenszáru háromszöggel, millyenek a' 4-dik ábrát alkotják; mind a' két fajta háromszöget úgy nézhetem hát, mint ugyanazon kiterjedésű hatszögnek hatod részét. Következésképen azon fentebbi kérdést: Ha egy ferde négyszögből egy egyenhatáru háromszöget kiveszek: mi marad ott, erre változtathatom: Ha egy hatszögnek négy hatodából kiveszek egy hatodát: mi marad ott? F. Három hatod. Mit írásban így fejezek ki: $\frac{4}{6} - \frac{1}{6} = \frac{3}{6}$. Honnan tisztán látja a' gyermek a' szabályt:

Ha egy törtből egy másik törtet ki akarok vonni: előbb egy alsóra kell azon törteteket vennem, 's aztán a' kisebb felsőt a' nagyobból kivonva, a' maradékot az új tört' felsőjeül írom, ennek alsója pedig lesz a' volt közös alsó.

6) Emlékeztetvén a' gyermeket arra, hogy a' 7-dik ábrán látható egyenszáru háromszög egy hatodát teszi a' 4-dik ábrán kifejezett kis hatszögnek, azt kértem tőle: Ha 4-szer veszi ama' háromszöget, hány hatodát veszi akkor eme' hatszögnek. 'S miután kétségkívül azt feleli: négy hatodát, leíratom vele most végzett műtételét így: 4-szer $\frac{1}{6} = \frac{4}{6}$. Honnan elvonja a' szabályt:

Ha ép számmal kell egy törtet sokszoroznom: csak a' tört' felsőjét sokszorozom azon ép számmal 's a' származékot az új tört' felsőjének írom, alsójává tevén a' sokszorozott törtben volt alsót.

7) A' 9-dik ábrában látható négy egyenszáru háromszögből két olyan elhuzott négyszöget alkotunk, millyen a' 8-dik ábra, hogy lássa a' gyermek, miszerint két egyenlő részre osztottam a' 9-dik ábrát. Aztán figyelmeztetem a' gyermeket arra, hogy a' 9-dik ábra négy hatodát foglalta magában egy kis hatszögnek; most pedig, midőn két egyenlő részre osztám azt, csak két-két hatod jutott egy részre. Ezen eljárást írásba tetetem végre a' gyermekkel így: 2-vel osztván $\frac{4}{6}$ -dot, jut egy részre $\frac{2}{6}$ vagy, $\frac{4}{6} : 2 = \frac{2}{6}$. Honnan világos lesz előtte e' szabály:

Ha ép számmal kell törtet osztani: csak a' tört' felsőjét osztjuk azzal, alsóját pedig megtartjuk a' részesben stb stb.

Az eddig mondottak' módjára tételnek szemléletiekké az alak-tan által azon több szabályok is, mellyeket a' törteknek eddig nem érintett sajátságaira nézve szükség megismertetni a' gyermekkel. Végre:

III. *A' mi a' törtek' törtjéveli bánást illeti:* legyen elég az ide sorolhatók közül a' következő eljárást mutatni fel példaúl:

Emlékeztetjük a' gyermeket azon már fentebb említett igaz-ságra, miszerint a' 3-dik ábra egy harmadát teszi az 1-ső ábrának; ezen 3-dik ábrának pedig egy hatoda ismét az 5-dik ábra. E' szerint hát törta' 3-dik, törtnek törtje pedig az 5-dik ábra, mert $\frac{1}{3}$ -nak $\frac{1}{6}$ -a. Most az a' kérdés: mi viszonyban van az 5-dik ábra az 1-sővel; vagy: a' törtnek törtje az egészszel; vagy: hányad része egy illy kis egyenoldalú háromszög egy olly nagy hatszögnek? Látja a' gyermek hogy, ha az 5-dik ábra a' 3-dikban 6-szor van meg, úgy a' 2-dik és 3-dikban 2-szer 6-szor = 12-szer; a' 2-, 3-dik- és 4-dikben pedig 3-szor 6-szor = 18-szor kell annak meglennie. Úgyde a' 2, 3, és 4-dik ábra együtt véve, az egészszől fölött 1-ső ábrát adják; következésképen 18-szor van meg az 5-dik ábra az 1-sőben is vagy egy tizennyolczad részét teszi annak. Rá jöven így azon eredmény-re, hogy egy harmadnak egy hatoda annyi mint az egésznek egy tizennyolczada, kifejezem ezt számmal így: $\frac{1}{3}$ -nak $\frac{1}{6}$ -a = $\frac{1}{18}$. Ekkor figyelmeztetem a' gyermeket arra, miképen jöhet létre az $\frac{1}{18}$ a' két másik törtből. 'S e' kérdés' nyomán magától jön rá a' gyermek a' következő szabályra:

Ha a' tört' törtjének az egészshezi viszonyát akarom megtudni: e' két tört' felsőjét egymással, alsóját hasonlóul egymással kell sok-soroznom, 's a' származékul kijött tört adja a' kívánt eredményt.

Az eddigiekhez hasonló gyakorlati és érzékeltető módon igyekszem alaktanomban elérni az ennek homlokán kitűzött többi célokat is rendre. Minek egyfelül a' szülék, nevelők és tanítók által méltányolva, másfelül a' gyöngé tanuló nemzedék által kedvvel lett fogadásáról látszik kezeskedni azon örömdetes körülmény, hogy munkám' első folyamatának megjelenése óta, tehát másfél év alatt

nagyobb gyűjteményt ugyan 45-löt, kisebbet pedig 82-töt használnak jelenleg tudtomra, a két Magyarhonnak megannyi köz és magán tanintézteiben az alaktan mellett.

Ezen, előmutatásokkal kísért előadás után, a' tisztelt értekező tagul fogadtatván, neki a' szokott oklevél kiadatni rendeltetett.

— Olvastatott országbíró nm. *Mailáth György* úr Ő Exjának május' 18. kelt levele a' másod elnökhöz, melly mellett a' Schmidt udvari titoknak által szerkesztett austriai birodalmi bányatörvénygyűjtemény' I. osztálya' 1— 12, és III. osztálya' 1. kötetét, legfelsőbb rendelethől 's István főhg-helytartó' k. megbízásából küldi, a' terjedelmes munka' elébb küldött példánya' kiegészítésére. Az mély halálával fogadtatván, a' könyvtárba tétetni rendeltetett.

— Olvastatott az academia' felszólítására kelve *Ugocsa vármegye'* levele, melly mellett e' megyének kézrajzu térképe küldetett meg.

— Olvastatott gr. *Károlyi György* úr, mint a' magyar gazdasági egyesület' elnökének levele, mellyben az academiát felkéri, miszerint az említett egyesületnek junius' első napjaiban tartandó gyűléseiben képviselők által venne részt: minek folytán e' végre Kubinyi Ágoston t., Frivaldszky és Szontagh r., és Hannák 's Nendtvich l. tagok neveztetek ki képviselőkül, kiknek is szokott módon megbízó levél rendeltetett kiadatni.

— A' társaságnak mult hó' 26. történt megbízása' következtében *) *Kiss Károly és Tasner Antal* a' következő jelentést adták be:

Tekintetes Academia! Kiküldettünk Visegrádra, megtudandók: mennyiben igaz a' hír, hogy az ottani királyi romok' köveiből serházat építenek. A' hely' színén megjelentünk f. h. 9-kén. Egy részről van ugyan szerencsénk a' tek. Academiának örömmel jelenteni, hogy a' hír nem csak nem igaz, hanem a' mint ott helyben Csefalvy Barnabás urodalmi kasznár úrtól értettük: az óbudai korona-javadalmak' igazgatóságának egy parancsa létezik, miszerint a' lakoságnak a' romokból köveket fejteni 's azokat építkezésre használni büntetés' terhe alatt tilos; de más részről abbéli aggodalmunkat sem hallgathatjuk el, hogy ha ama' nagyszerű romok' fenmaradására nagyobb gond nem fordítatik, azok évenként mindinkább összedüledeznek, 's végre idomtalan köhalmazzá válnának. Véleményünk szerint ha a' nm. m. kir. kincstár évenként pár száz forintot a' még eddig fenmaradt romok' megmentésére, a' további düledézek' meggátlására, az omladék-köhalmaz' láb alól eltakarítására, a' teremek, 's lakosztályzatok' kitisztogatására, szóval az egésznek díszesebb, a' nemzet' méltóságának megfelelőbb karbani tartására fordítana, úgy a' vég enyészettől meg lennének mentve a' királyi romok, e' csekély áldozatot pedig azok, mint hazánk' egykori hatalmának szomorú maradványai, mint regényes Dunapartunk ékessége, valóban megérdemlenék. Pesten május' 31. 1847.

Ennek következtében a' nm. magyar udv. kincstár e' jelentés e' felterjesztése mellett elnökieleg meg fog kéretni, hogy annak értelmében k. intézkedni, 's különösen e' történeti emlékek' a' látogatók' könnyelmű rombolásaitól megóvása végett mellé egy őrt állandósítani, valamint az annak könnyebb élvezhetésére is a' szükségesekeket elrendelni méltóztatnék.

— *Bugát Pál* rt. *Ren Gábor* tanárnak, a' helsingforski finn-irodalmi társaság' elnökének, Helsingforsban f. é. május' 10. hozzá intézett levelét közlötte az üléssel, mellyben Ren tanár jelenti a' közlő rendes tagnak, hogy *Ingman* orvostudor, ki szakjában szerzendő bővebb tapasztalás végett a' kormány' költségein utazandik, és e' czélból Bécsben is mulatni fog, megígérte Pestet is meglátogatni, hogy közlővel a' finn és magyar nyelvek' érdekében személyes ismeretséget szőjön. Ingman a' finn nyelv' jártas és buzgó művelője, ki egyéb munkálatokon kívül Anacreont is finnre fordította: kiben tehát közlő,

*) L. feljebb a' 90. lapot.

ohajtásához képest, derék segédét találandja fel finn studiumainak. A' társaság örömmel vette ez értesítést, reménylven, hogy Bugát Pál' közvetítése által ez úton is a' nevezetes kérdésre bővebb világ fog járulni.

— A' *titoknok* olvasta *Horváth Mihály* rtnak a' múlt nagy gyűlés alatt Marczibányi-intézetféle jutalmat nyert történeti pályairata' elébe írt előszavát 's az elfogadtatott.

— *Ugyanaz Májer István* esztergami képezdei tanár' részéről némelly csallóközi, ugy Esztergam, Komárom és Hont megyei *tájszók*' gyűjteményét mutatott be, melly köszönettel vétetvén, a' *Tájszótár*' második kötetébe iktatatni határoztatott.

— *Ugyanaz* benyújtotta a' szerződésileg Eggenberger 's fia academiai könyvtárosoknál megjelent harmadik kötetét az academia által megindított *Hellen Classicusok magyar fordításban* című gyűjteménynek, mellynek tartalma: *Párhuzamos Életrajzok Plutarchból*, hellenből ford. *Székács József* lev. tag. 'S az a' könyvtárba tétetni rendeltetett.

— *Ugyanaz a' könyvtár*' számára a' következő ajándékokat mutatta be: *Kiss Károly* rttól: *Kenyérkészítés fából*. Irta *Müggenburgi Schulzer István*. (Pest, 1847).

Korponay János ltól: * *Nemes szabad kir. Buda fővárosa polgárhadi gyakorlatainál divatozó vezérszavak*. (Buda, 1847).

*Oroszhegyi Józsa*ltól: * *Magyar nyelvtan, magyar és német nyelven*. Pest, 1847.

Rösler Ágnes és Oroszhegyi J-től: * *Honleányok*' könyve. I. füzet. Pest, 1847.

Szőnyi Pál ltól: * *Alaktan magyar szülék, nevelők és tanulók*' számára. Második folyamat. Buda, 1847.

Tóth Mihály ref. predikátortól: * *Gyászemlék*, mellyet *József főhg-nádor* Ő Fenségének a' losonczy helv. hitv. gyülekezet' részéről állíta. Pest, 1846.

Szerkeszti **Toldy F.** titoknok. Nyomtatja **Beimel** Pesten.

MAGYAR ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

VII. Év.

1847. JÚNIUS.

VI. Sz.

E' hivatalos lapból, melly az academiai gyűlésekben előforduló 's közzé tételre alkalmas hírgyakat, valamint az intézetet illető fontosabb jelentéseket közli, az academiai szünidő' kivételével minden hó' 10-dikén egy szám jelenik meg, 's ez a' körülmények szerint mindenkor egy vagy több ívből áll. Néha rajzok is járulnak hozzá. Az egész évi folyamra az előfizetés 2 ft. e. p. — Kapható Eggenberger J. és fia academiai könyvárusoknál, 's állalok a' két haza' minden hiteles könyvárusainál.

KIS GYÜLÉS, JÚN. 7. 1847.

(A' nyelvtudományi osztály' részére)

Schedius Lajos igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen Czuczor, Vörösmarty, rr. lt. — Erdélyi, Mátray, Saigligeti, Tasner lt. — Más osztályokból: Bajza, Bugát, Döbrentei, Kállay, Kiss, Luczenbacher, Szilasy, Zsoldus rr. lt. — Hanák, Henszlmann, Kovács M., Szűnyi, Tóth, Wargha lt. — Toldy F. titoknak, Lukács M. hely. segédjegyző.

TOLDY FERENCZ titoknak

előre bocsátván nézeteit a' *nyelvek' hasonysága, rokonsága, 's a' ket-tőnek nemei-, fokai- 's korszakairól*, először is a' magyar nyelvet, palócz (kún = *hún*) nyelvjárásában, az uraltői (ugynevezett finn családbeli) nyelvek' ősenek, 's ehhez képest ezeket egytől egyig a' magyar nyelv' valóságos leányainak állította; majd különösen a' *finnre* menván által, Kellgrénnek e' nyelvet vázoló új munkáját (*Die Grundzüge der finnischen Sprache, mit Rücksicht auf den Ural-Altaischen Sprachstamm. Berlin, 1847. 8r.*) nyomról nyomra követve, ez uttal a' két nyelv' hangtani viszonyait bírálta, mikből azok' rokonságán kívül, a' magyarnak régibbségét 's Kellgrén ellenében ennek-ősi természetét tisztább megmaradását igyekezett kiténtetni.

Erre *Bugát Pál* rt. ajánlatára az e' munkával közelebb megismerkedés végett az a' nyelvtudományi osztály' tagjai közt köröztetni rendeltetett.

CZUCZOR GERGELY rt.

azon gyakorlati módokat terjesztette elő, miket szótári munkálkodásai közben a' *szók' elemzése* és értelmezése körül követ. Ez uttal különösen a' gyökök' kijelölése közben az azok' első elemeire visszamenetel' szükségét mutogatta, melly eljárásból az tűnik ki, hogy nyelvünkben egész fogalomcsaládok vannak, mik különféle, eddig alig ismert vagy tekintetbe nem vett képzők' segedelmével,

azonegy östőből alakítják a' nekik megfelelő szokat, mellyek' nagy része eddig gyökérszónak tekintetelt. Ez östő néha egyes hangzóból áll, mint péld. az *eszik, iszik, oda, ott, ide, itt, ócska* stb szókban, mellyek az *e, i, o, ó* hangzókban gyökereznek; gyakran pedig egy mással- 's egy magánhangzóból. Így mutatta ki előadó mikép a' „*ro*“ gyöke az eddig egyszerűeknek tartott következő gyököknek: *rogy, rom, roh, rosz, ros, roz*, miknek értelmi rokonsága származékaikból még inkább kitünik, mint *rom*-ból lesz: ront (rom-t), ronesol, rombol, ronda, rongy stb, *roh*-ból: rohad, *ros*-ból: rosda, roskad, *roz*-ból: rozsan stb. Így a' *gő* gyökérből, melly valamikérekedet, hajlottat, kanyarodottat jelent, származik a' *göm*: Gömör, gömb, gömböly, a' *göngy*: göngyöl, *göcs, gör, görh, görny, görzs*, mikből: görcs, görhes, görnyed, göröngy, görbe, görzsed stb. Megjegyezte itt előadó, hogy a' *hangutánzó*k' gyöke csakugyan igen gyakran áll három hangból, mi nagyobb nyomatoság' kedvéért történik: ilyenek: *szusz, szisz, czicz, pisz, sus, tity, toty, szoty, lity, loty, bör, dur, csör, csur* stb; sőt vannak ezeknél is hosszabbak: *korty, szorty, csirip*, mik egyszersmind több tagzatu hangokat fejeznek ki. Viszont ezek: *süg, bűg, bög, bég, nyög, sir, fül* stb valóságos gyökeik: sú, bú, bö, bé, nyö, sí, fű stb, mikből amaz igék képzők' segédelmével lettek. — Figyelmeztetett előadó a' gyakori *betűátvetésre* is, mellynek tekintetbe vétele nélkül az adott szó' valódi gyöke és értelme néha fel nem található. Csak erre ügyelve tűnik ki, hogy *ketrecz, fetreng, sedre, szöcskö, bögre* stb gyökereik: ker (kert), fer, ser, szök, göb, 's eredeti formáik: kertecz, ferteng, serde, szökeső, göbre. — A' *hangzó*k' *változásaira*, t. i. a' fel- és alhanguak' felcserélésére, ügyelés is tisztába hoz sokat: így előadó szerint: tenfereg, tékozol, csömör, eredetileg nem egyéb, mint tén-forog, té-közl, csomor. 'S a' hangváltozások' szabálya szerint a' *mélyhangu* formák mindig valami nagyobb, bővebb, erősebb fogalmat fejeznek ki, mint a' felhanguak. Illy különbség létezik a' *csücs és csücs, gyűr és gyűr, ont és ont, gornyad és gornyed, csattan és csetten, forgatyú és fergetyú, tompa és tömpe* és száz más között: nem mulasztván el megjegyezni, hogy e' hangváltozás néha csak tájszóláson alapszik, mint ezekben: rakottya, rekettye, galagonya, gelegenye, kondor, köndör stb. — Mind ezek számos példák- 's magyarázatokkal világosítottak fel bővebben.

KIS GYÜLÉS, JÚN. 14. 1847.

(A' philosophiai osztály' részére).

Schedius Lajos igazg. és tiszt. tag helyettes elnöklete alatt.

Jelen Döbrentei, Kállay, Szilasy rr. tt., Wargha Istv. lt. — Más osztályokból: Balogh, Friedszky, Gebhardt, Kiss, Luczenbacher, Sztrókay, Vörösmarty, Zsoldos rr. tt. — Erdélyi, Kovács, Tasner, Walther lt. tt. — Toldy F. titoknak, Lukács M. helyettes segédjegyző.

DÖBRENTAI GÁBOR Rt.

a' *Witz* német szó' magyarításáról következőleg értekezett.

Áprilisben volt tanácskozatunkban úgy egyeztünk, becses társim, hogy a' mellyink olyan bölcséleti műszót, mellynek nyelvünkön még nem kerekedett helyes neve, kifejezni megkésértene, ülésünk eleibe terjesztené.

E' hónap' harmadikán bennem az lobbana meg, hogy „*Witz*“ német szó magyarul talán „*Élcz*“ lehetne. Mert abban bölcséleti felfogása szerint él kell legyen, 's azon él-nek perczenni kell.

Szóm levén a' velem egy háznál lakó Frankenburggal az nap, megemlítém neki, 's ő az *Életképek*' 23-dik számának június 5-én költ 747-ik lapján mindjárt így élt vele: „hol a' németre akarván szerző *élczeskedni* (*witzelni*), a' magyart egészen tönkre teszi.

Az erre június 8-dikán megjelent „Budapesti hírharang“ meg így hozta elé Frankenburg' nyomán: „... ez valóságos tény, 's korán sem pusztá *élcze* (*Witz*, t. Czuczor ur' szava, mellyet el lehetne fogadni“). Hanem június 13-án meg a' harang így csendüle: „Nem hézagpótló *élcze* (minapi számunkba tollhibából csuszott *élcze* helyett a' más jelentésű *élcze* *) az, mit most elmondunk, hanem valóságos tény . . . 's a' *)-hoz ezen jegyzését veté a' szerkesztőség: A' „*dércze*“ és „*dercze*“ szavak' különböző értelmét kitálalnunk nem nehéz, de ha „*elcze*“ alatt *Witzet* kell értenünk, ugyan mit jelent akkor, *élcze*? A' szót tehát zavarba hozá a' harang' *megrepedt ércze*. Hanem a' kapást rajta mint hézagpótlón, mutatja az *ércz*' megkondulása.

A' szó azonban talán életre kaphat. Mert vala idő mellyben azt gondolók, csak maradjon meg: *virtus, principium, argumentum*, 's ime, erény, okfő, elv, védv hangzik: rény vajrényébe fulván.

Minapi ülésünkben *religio* helyett Szilasy társunk *egélyt* ajála, 's nem támadott ellene kifogás. Philosophiát pedig köz megegyezés-sel *bölcsélet*-té tettük. Egynek talán majd *élcz* kell, másnak *élcze*; miként *ildomosság*' felélesztése után Szemere Pál *eszélyt* szemle ki.

Witz a' németnek igen saját szava, e' négy betűvel ő a' léleknek olly villámlatát fejezi ki, melly néha mulattató, máskor leverő. A' legszentebb igazságot elnyomatásából világosságra hozza, és még szemtelenül el is nyomja, enyeleg és metsz. Jámbor szívély mindig csinján pattantja el; rosztelkü pedig akármin keresztül gázol vele, csak hogy tömjént kapjon szívtelen hiusága. 'S különös, hogy épen a' németből fakadt ki ezen értelmezet' találó szava, ki egyébaránt nem fejtett még sok *élczes főt*, legalább nem kaphatá még a' német nép a' tulajdonos *élczesség*' jellemzetét. Sőt a' német *élczeskedés* még Jean Paulnál sincs mindenütt bizonyos *ólmos-ság* nélkül.

A' német-zsidók élczesebbek, lám Börne, Heine, Saphir egész külön zsidó élczüek. Zsidó közt felette ritkának is van szívélye.

A' franczián azonban egy nép sem tesz ki, sem régi sem újabb. 'S annál szives élcz van, Prince de Lignenél szívtelen is elég, 's ebben Voltaire a' fő.

Pedig a' franczia a Witzet, élcz-et csak körülírással fejezi ki. Mert nyelve leánynyelv, anyjától a' latintól nem marada rá gyökér.

'S valamint a' régi római szótalan maradott ebben, ugy az ő tanítója a' hellen.

Hellenül, Schmidt 1832 beli görög-német kézi szókönyvében

'αστειότης, κομπότης, 'αιμυλία, 'ευτραπεία Witz, élcz.

σχωμμα, ein Witz, witziger Einfall, élcz, élczes ötlet.

σίλλος, heissender Witz, maró élcz.

'ευτραπείλος 'ανηρ, Witzbold, élczüző, élczvadász.

λεπτολογία, Witzelei, élczezés, élczhányás.

'αστειος, κομπός, witzig, élczes.

De Pappe 1842—43beli görög-német bővebb szókönyvében 'αστειότης = csinozat, finomság, és csak ezekről vett *elmésség*. 'S mivel 'αστειος, α, ον, melléknév vagy millyenző, tulajdonképen annyi mint *városi*, τὸ ἄστυ = *város* után, élcz ezen hellen kitétele csak a' városi finom magaviselettel, simasággal járó elmésség, simárdság. Hát a' simítatlan falusinak természeti 's néha igen jól találó élcze hol maradt? És 'αστειότης is ennélfogva nem egyéb „városias-nál, 's az eszme csak olyan, mint a' Német *Hof* és magyar udvar, franczia *cour* után, a' höflich, udvari, udvarias, udvaronc, Courtisan, fogalma.

κομπότης is főként inkább: Artigkeit, Feinheit, Schlauheit, módosság, csín, finomság, ravasság, simárdság.

κομπολόγος, csínnal, elmésséggel beszélő, simárd.

'αιμυλία pedig gefälliges Betragen, Benehmen, Artigkeit, nyájas magaviselet, és 'αιμυλιος schmeichelnd listig bethörend, csalárd, csuszárd.

'ευτραπεία, az 'ευτραπείλος-nak nyájas lelkes magaalkalmazása, 's innen kellemesség, elmésség.

σχωμμα, Scherz, Spottrede, Spass, Neckerei, Witz, enyelgés, gúny, rászedés, faggatás, élcz.

σίλλος, Hohn, Spott, hahota, csufolás.

λεπτολογία, spitzfindige feine Rede, Untersuchung, szűr-szálhasogató síma beszéd, vizsgálat.

Mindenféle csín és kellem' képviselőjelen a' hellennél Alkibiades, póznául állott elé a' betyárkodó csipdesésben Aristophanes, 's a' fiatal miveltség' kifejtőiből búva bútt elé a' sokfelé elágazó nevezet, de a' tulajdonképeni *Witz* keresztleletlen pogánygyerek maradt. Miért mondta Herder: hogy a' mihez egy nemzethen eszme szülemlett, ahhoz nyelve szót is alkotott. A' „*Sales attici*“ már körbe

kerekítésre jutottak, 's a' görög „városiság“ nyomát követé a' római „urbanitas“ is.

A' római „Sal“ nyelvéből való ugyan, hanem a *liberi sales*, szabad tréfák, *urbani sales*, csinos odaszózsók, csak hasonlításból vétetvék, hogy az *élcz* a' beszédnek olly sava, miként az ételnek ízt csak só ad.

A' rómainál *ingenium* is akara lenni a' mi *élcz*; *ingeniosus* az *élczes*. *Ingenitus* értelme azonban csak azt mutatja, hogy *ingenium* emberrel született lelki tulajdon, de így mély tudomány' felfoghatóságát is jelenti, miként a' franczia *ingenieux*, *ingenieur* képzelletti. Szükségében vala hát csak a' rómainál: *élczesen* = ingeniose, *memoriose*, *scite*, élcztelen, élcztellen meg: *demens*, *hebes*, *insipiens*. Terentius és Plautus *vis comica* már keresett kifejezés, nem csattan el egy szóban *élcz* értelme. 'S a' mit nálok élczül kell vennünk, annál bizony különb élczeket villámoltatott el az újabb világ' műveltsége, 's mai éles elme' vagdalkozata.

A' talján is csak ösanyámasszonya' beszéde' nyomán marada. Nála a' csipő gondolat' lebbenő élcze: ingegno, spirito, fortigliezza d' ingegno.

A' dévaj francziánál: esprit, pointe, saille, trait d' esprit, bon mot.

Élcz-es, witzig nála: qui a de l' esprit, ingénieux, spirituel.

Élczes fő, *élczes ész*, witziger Kopf, une tête ingénieuse.

Élczes gondolat, *ötlet*, witziger Gedanke, Einfall, une pointe, saille, un trait.

Élczezés, Witzelei, affectation de dire des choses ingénieuses et piquantes.

Élcyezni, witzeln, afficher le bel esprit.

Élczkedő, *élczeshedő*, Witzling, bel esprit manqué, diseur de bons mots.

Ezen *kedő kodó*, u. mint magyarban már a' helyes mértéken túl csapkodó, csendes rendet tart: a' hánýó, szánó, pipező, bánó, túloz és gyaporoz már a' hánýkodó, szánkodó, pipeskedő, bánkodó.

A' franczia hát ebben azzal bír, a' mire szava nincs. Ollyan mint a' szerény lángész, több a' beltüze, mintsem kimondani képes volna.

Saille szava pótolná, hanem ez annyi mintségesen a' magyarban: odaszózás. Nem minden élcz pedig *saille*, az élcz néha ártatlan lyánka.

Im ennek tudott saját keresztséget adni: *naiv*, *naiveté* szavával. Az élcznek pedig épen e' *naiveté*, a' dajkája; mikor ennek öléből reppen el, akkor egészen Amor kecsü, bélebegi a' világot, mindenütt és mindig szeretik. A' szende élczben olly báj ingerkedik, a' minő méltóság a' fellengzőben meglep.

Hanem az élénk franczia e' hiányát calembourgaival hidazza bé, mellyet Bièvre marquis XV. Lajos korában hozza divatba,

midőn a' Párisban élt veszfáliai gróf Calemberget, francziául roszszul beszéléséért kicsufolgatá. Ez elforgatott szójáték, *jeu de mot*, midőn a' helyesírás nincs számba véve, hanem csak a' szó' kiejtésén perdül.

'S e' *jeu de mot*, legtöbbnyire élceze a' francziának, azzal szólama tele van, mert egy szónak többféle tárgyra is lehet vinni kapni értelmét.

Élcz a' spanyolnál is csak: ingenio, espiritu.

Élczeskedni afectar ingenio, sutilizar.

Élczeskedő, Witzling, ingenioso, hombre sutil.

Élczes, *élczesség*, agudo, ingenuoso, espirituoso.

Élczes fő, ingenio despejado.

Élczes gondolat, pensamiento agudo.

Agudo (acutus után) mutatja itt, miként keresé a' spanyol is a' gondolat' éle körül a' kifejezést. A' szózó, az elmés mondat épen a' lélc' éléről lepercegett gondolat.

Az angol meg a' német' utánzója. A' német Witz az ő nyelvben *wit*, wittiness, máskép: cunning.

Élczes annál he is witty, he has good parts.

Élczes fő witty, ingenious, witted, a wit.

Élczeg, he make use of witticism.

Élczeskedés, wittiness.

Hanem az angol véralkat meg sajátosságosan *homour*t szesszentgete ki elméjéből 's kedve' duzzantából. 'S a' swifteskedés meg sterneiség jó humor vagy rosz humor szerint élcezeg délczezen és félszezen. Majd *élcz* perczeg abban, majd kesernyesség, miként szesze tartja, 's azért is nevezé ezt magyarban a' szivélyes élczű gróf Dessewffy József szeszélynek.

Magyarban is a' *Witz* sokáig csak elmesség volt, a' *witzig*, elmés. De nem akaránk azzal megelégedni, mert az elnésségnek magának egy bizonyos suhintója marada még kifejezetlenül, vagy az a' pattanat, melly a' mint mondjuk, az ostor' végén csattan el. Az élének nem volt neve. 'S azt mondá hát nem tudom ki, legyen a' Witzling elméncz, a' Witz elménczség.

Igy törekvők a' magyar elme, a' *Spiritus* és *Anima*, a' *Seele* és *Geist*' külön kitételére is, mert megelégedezék az egész újabb magyar világ, hogy a' Spiritus Sanctus, Heiliger Geist az ő testamentomi könyvek' 1437 és 1441 közötti fordításában már *szenz szellet* volt, Bornemisza Péternél pedig 1578-ban „gonoszszágos szellet” áll. Nem tudá mindenik a' szellet szónak Vas vármegyében még ma is fenforgását.

'S lön kitéve Kulcsár' egykori Hazai Tudósításában 50 forint jutalom a' *Geist* magyar szavára.

Most már *Seele* = lélek, *Geist* = szellem. Vegytani értelemben pedig *Geist*nek több szava él magyarban, mint a' németben, mert az *lélt* és *szeszt* is mond. Ellenben *Heiliger Geist* és *Spiritus Sanctus*

most is csak szent lélek maradott, noha ez valóban helyesebb volna „szent szellem“ mondásával.

Az elméncz, úgy elménczkedés meg nem csak lebegésben maradt, hanem már egyenest a' német *Witzzel* kezdének írónk élegetni.

Az elme-ről vett kitűzés hát nem kapott fel.

Igaz, hogy az olly általános, minő ingenium, spirito, esprit, bonmot, 's a' magyar „jó elméjűt, gonosz elméjűt, tompa elméjűt“ mondván, sem a' szójáték' élet, sem gondolat' vágását, csipését, nem találá meg *elme* szava körül, elméjében az nem fordula meg. Továbbá ezen kifejezések: „háborodott elméjű, elméjében zavarodott, nincs tisztában az elméje, dibdabságon futtatja elméjét,“ a' német *Gemüth* értelmével találkozunk. *Elme* pedig Molnár Albert' szókönyvében mens, memoria, ingenium, *elmélkedem* ratiocinor, imaginor, considero; *elmélkedés*, meditatio, consideratio; *elmélkedve*, meditabunde. *Elmés*, *elmésen* nála is csak ingeniosus, memoriosus, scitus, perspicax, ingeniose, memoriose, scite által van még hézakosan pótolgatva.

Igy értelmezé Molnár óta is *elme* szavunkat valahány szótárírónk, Nagy János pedig „Egyházi műszótárában“ azon jelzőket is hozzá adja, mellyek *elméhez* nyelvünkben illenek: eszes, okos, eszélyes, esztelen, oktalan stb.

Elme szavunk valóban a' lélek' munkálatinak nem csak egy szakasztott gondolatát, vagy egy gondolat' megvillanását jelenti, minő pedig a' *Witz*, hanem a' léleknek magának inkább hasonzava, sőt elvontabban teszi magát a' lelket. Mert a' *lélek* szó szívre is háramlik ezen jelzőkkel: jó lelkű, rossz lelkű; ellenben jó elméjű, rossz elméjű, csak éles vagy tompa elmét jelent.

Az *elme* mintegy eleje, elem-ője az embernek. Lelke munkál, eszműz, még akkor is midőn az *elme* zavart, bódult; de tisztája vesztetlen, a' lélek' míve is felhős. A' lélek annyi mint a' szem almája, szövete, érzete, az *elme* mint annak látó fénykéje. Ha ez homályban, vagy kifolyva, csak életlen darab az alma.

Elme hát egész lélektanról elészállt szó. Tudnók-e kikapni miképen lett?

Ollyan: alma, csalma, szalma, kelme, Vilma.

Nem számítható ide: selma, páлма, mert az Schelm, Palma.

Kelme = materia, áru, portéka.

Vilma, falunév Kővárvidéken és Belső Szolnokban.

Előbb azt vegyük szemre, hogy ó ezen következő szókban változott: a-ra:

duzamá után lett duzama, duzma.

gyom-ó, dom-ó után, gyoma, doma.

komó, rimó után, koma, rima.

csuszam-ó, csíszam-ó után, csízma.

gucsmó, kucsmó után, kucsma.

Igy leve kelem-ő, vilamá után, kelme, Vilma.

És alam-ó csalamó, szalamó, elem-ő után, alma, csalma, szalma, elme.

Nem ide való bővebb kifejtése. Másutt arról.

De azt még itt lehet megemlíteni, hogy valamint *elme* után felvehető elm-él; elmé-l-és, elné-l-et, mert van is elmélkedés, úgy lön: eszmél, eszmélkedés után helyesen elévéve: eszme, 's eszmélés, eszmélet.

Ha pedig már *élcz* kielégíthetné a' mit keresünk, milyen hason alakítás ajálhatná?

Cz betű J, L, M, N, P, R betűk után van perczentve.

J után

Bajcz = bajusz.

Gajcz, népes puszta Moson vm.

Hajcz, másként hajs. Ökörhajtó szó.

Bejcz, mfalu Vasban.

Vejcz, Verböczinél: veyz.

L után

Álcz, hajdanban. Majd álc = ács.

Belcz — — belcs = bölcs.

Szelcz, népes puszta Tornában.

Velcz falu, Meggyes székben.

'S e' sorba jöne *élcz*. *El* meghúzással evel után van. Így lön bél, dél, fél, kél, lél, nyél, összehúzással bev-el, dev-el, fev-el, kev-el, level = lehel, nyev-el után. Továbbá: Pol-cz, Nyolcz.

M, N, után

Fáncz, a' kasza' nyakának kapcsa.

Láncz, lavam után.

Ráncz, a' mi egy ravam.

Sáncz. Táncz, Enczenbencz.

Szemcz, Szencz, mmezőváros Pozsony vm. németül Wartberg. Tehát szemő után.

Pincz, mfalu Nógrádban. Onnan pinczoz.

Vincz, mfalu Aranyos székben. Onnan vincz-og, vinczároz.

Koncz, komó után.

Göncz, mmezőváros Abaujban. Gömö.

P után

Apcz mmezőváros Hevesben.

R után

Arcz, aró után.

Bárcz, népes puszta Bars vm.

Harcz, haró után.

Karcz, Márcz, máró után, honnan: márt.

Sarcz . .

Ércz, érő után.

Bércz fércz, férő után. Onnan: férczel.

Gércz, most oláh falu Szatmárban.

Percz, perő. Onnan per-eg, perczeg.
 Sércz, mfaļu Borsodban.
 Zircz, ziró, sziró után, honnan szirt.
 Orcz, pusztá Somogyban.
 Korcz, kor-ó = forduló.
 Morcz, moró, mor után mor-og.
 Pöröz, pörő, kieresztett szalonna.
 Sur-cz, sűrő, a' mivel súrolnak.
 Turcz, falu Ugocsában.

Midőn pedig élce' felvételére hajlanék a' közérzelem, akkor
 ilyen hasonszavakhoz lenne szegődése.

B után

Rábcz-a.

J után

Jajcz-a.
 Hejcz-e, mfaļu Abaujban.
 Bojcz-a, falu Hunyad vm.

L után

Pálcz-a, Tálcz-a, Malcz-a, falu.
 Zsolcz-a, Szelcz-e, helység.

M, N után

Gáncz-a, összegamolt étek.
 Kancz-a, Kamcz-a, kamni való.
 Pincz-e.

Ezen táhang szerint van: Mancza, Bencze, Incze, Vincze

P után

Kapcz-a.
 Repcz-e.

R után

Barcz-a, cziráknév. Bárcza, falu.
 Várcz-a, falu Közép Szolnokban.
 Tárucz-a, uj. Tarcza, havasi folyó Sárosban.
 Dercz-c.
 Gércz-e, falu Vas vm.
 Jércz-e, kakas alá való fiatal tik.
 Orcz-a Arcz után.
 Vorcz-a, falu Hunyad vm.

Arcz és Orca között látszik leginkább az ugyanazonság, és
 hogy cz után a csak azért lett volna táhangzóul, mert a' magyar szó-
 lam még a' szó' végén is kerüli mássalhangzók' csoportját, 's a és e
 hangzóra támaszkodik. Példa ehhez a' temetési beszéd 1172-beli
 másolatában lévő *m e g e*, holott ma csak *meg* van ajkunkon. Ekként
 van Bornemisza Péternél 1578-ból: *tompör*, az elefánt erős az ő
 tompöriba, . . . annak tompori között, 's ez pedig ma: *tompóra*. Így
 lön lóher, máj, méh, zuz helyett: lóhere, mája, méhe, zuza; sőt

felesleges toldást is mutat az : alá, felé, közé, rá, hozzá helyett felforgó : alája, feléje, közéje, rája, hozzája.

Egyéb titka is van még nyelvünk' ilyen szavainak, de azt másutt szándokom felfejtenem, különben hosszúra terjednék, mert oda több példa lenne előhozandó.

Rövidre huzva itt : én *élcz* felvételét azért ajánlanám inkább :

1. Mert ez olly szópercz, millyen a' Witz.

2. Festi is a' gondolatélnak villanását.

3. Övézőleg mondvá : *élcz-e*, az ő *élcz-e*, suhantóbb lehet költér' sorában, mintsem *élczeje*, vagy *élczéje*.

4. *Élcze* könnyen csak *Witzchen* kitételére fordítának, noha ezen *cze* itt nem kicsinyítő, hanem gyaporító, de az aprajában.

A' ki azért hajlanék inkább *élcze*-hez, mivel ez után lágyabban ragad *cs, gy, ny, sz* betűs kezdetű szó összerakásban, figyel-nünk kell ellengördítésére, mert „*élczcsipés, élczgyártó, élcznyaggatás, élczsurás*“ összezése igazán kerülendő. Hanem osztán ezen írópajtás minden ilyen kocczanást félresítsen, és ne írja *érczszobor, lánczszem, szarvasszarv, parancsszó, hadtan, földteke, üveggyönggyár, pénzszüke, vakondturás, köpenynyuzó* stb, még pedig ugyan csak *és a' többi*, mert efféle *hangakadály* nyelvünkben bizony egész halom. A' felelet hát az ellengördítésre: Ódd magad minden ilyen koccintástól.

Lássá egyébiránt az íráság. Azt meg magunk szemlátomást látjuk, hogy csak egy pöttön szó' el vagy nem fogadásában is üzi szeszélyeit önzés, makacsság, bálványzás, gyűlölség, 's némi asszonyos *csak azért*-oskodás.

Erdélyi megjegyezte ez alkalommal, hogy az „*élcz*“ *pointe* értelemben a' Kisfaludy-Társaság' Evlapjaiban rég volt immár használva. A' többség helyeslén a' szót, Witzre kívánta azt elfogadtatni, miután ezt szabatosan kifejező szóra sürgetőbb szükség van, 's *pointe*-re különben is fenmarad az él.

— Ezek után

SZILASY JÁNOS rt.

azon kérdést forgatta : *lehet-e magyar philosophia?* E' kérdés, ugymond, újabb időkben támasztatott, miután Szontagh Guszláv jeles társunk Propylaeumokat írt „a' magyar philosophiához.“ Némelly írónak visszatetszett ez elnevezés, mert szerintök a' philosophiának nincs nemzetisége; előadó azt helyesli. Van, folytatá, négy rendbeli philosophia; első azon ismeretek' összege, mik az ember, világ, isten' természetéről, czéljáról, törvényeiről, okairól stb az iskolákban tanítatnak; kik ez ismereteket elsajátítják, *iskolai philosophiával* bírnak. A' ki valamivel tovább akar menni a' dologban, *egyéni philosophiát* szerez magának, midőn az iskolában hallottakat öngondolkodva vizsgálja, és saját nézetekben állapodik meg. Ki a' nemzetek' szellemét, életét, művészetét, azok' szükségeit nevelésben, politi-

cában, stb vizsgálja, 's ezek' nyomán azon elveket fejti ki, melyek szerint e' bizonyos nemzetnek saját szellemi alapjaihoz képest kell tekintenie 's elintéznie az ő szellemi és társadalmi viszonyait: *nemzeti philosophiát* alkot. Végre, ki azon törvényeket nyomozza, melyek szerint általános-emberileg kell gondolkodni, elmélet és gyakorlatban, *világphilosophiát* alkot. E' menetelt tanúsítja a' történet is. Mit Socrates, Plato, Aristoteles eleinte csak kis körben fejtegettek, ez egyéni bölcsesleteik majd az egész görög nemzetre elhatottak, míg kihatván az egész művelt társadalomra, világphilosophiává lett. Így a' francziáknál, angoloknál, németeknél. Hazánkra térvén által, ha tudomány-történetünket tekintjük, úgy mond, kevés önálló bölcselőt találunk. Itt mindig iskolai philosophia divatozott. Ifjaink Hollandban, Angliában, Németországban tanultak philosophiát, haza jöven *azt* terjesztették, 's alig volt, ki csak egyéni philosophiát alkotott volna magának, ki öngondolkodólag igyekezett volna magát tájékoztatni a' bölcséleti mézön, hogy valamiben önmeggyőződéssel nyughassék meg. *Horváth Ádám*, immár a' mult század' vég negyedében, talán első, ki psychológiáját saját felfogással adta. Legujabban Purgstaller adott igen jó és használható kézikönyvet, 's noha abban Reinholdot vette kaulauzul, a' dolgot jól ábrálva adta. Talán én vagyok, folytatá előadó, a' tek. academiában az, ki egyéni philosophiát akarék alkotni; nemzetit pedig *Szontagh Gusztáv*, ki azt vevé szemügyre, milly rendszer felel meg leginkább a' magyar' szellemi alkotásának. Végre gróf *Széchenyi István* az, ki jeles dolgozatai által rendkívüli és páratlan hatással volt a' nemzet' társadalmi kérdéseire, mert azok' felfogásában főleg a' kor' és nemzet' szellemét és szükségeit tartotta szem előtt. Szontagh később „a' társasági philosophiához“ is adott Propylaeumokat, 's abban ollyforma elveket állita fel a' nevelés' tárgyában, millyeket én jóval azelőtt Neveléstudományomban követtem, 's talán az országra hatva követtem. Vannak tehát már olly mozgalmak is, melyek nemcsak az egyénre, hanem a' nemzet' irányában is hatnak. Végre tovább menőleg *Hetényi János* társunk az, ki egyezményes philosophiájával, mellyben az életet az észszel kívánja megegyeztetni, világphilosophiát igyekszik alkotni. 'S így van végre valamennyi irányban nálunk is mozgalom. — És így fogván fel a' philosophiai fejlődéseket, úgy látszik, mondá, a' láncznak egyik szeme csakugyan a' nemzeti philosophia: tehát lehet magyar philosophia is, 's így Szontagh Gusztáv' irányában is nincs miért megbotránkoztatni.

E' nézetre semmi észrevétel nem tétetvén, *Toldy Ferencz* a' helyettes elnökhöz fordult, 's kérte őt, hogy miután ő az eddig egymást felváltott bölcsészeti rendszerek' egyikében sem nyughatván meg, élte' nagy részét egy új rendszer' alkotására fordította, melly különösen a' gyakorlati, sőt az alkalmazott bölcsészetet is, új elvekre vezette vissza, mellyek' alapján az eszme és élet szerencsésen közvetíttetik; 's minthogy kár volna, ha, mit e' tárgyban kisebb körökben barátjaival koronként közlött, még tovább is elvonva maradna a' nagy közönségtől: kérte őt, ne késnék tovább rendszerének közre-

bocsátásával; de addig is terjesztené azt egyelőre vázlatosan legalább az osztály elébe. Erre *Schedius Lajos* helyettes elnök úgy nyilatkozott, hogy mit negyven esztendei elmélkedés után létre hozott, igenis közzé teendi; és pedig bővebben kifejtett Philocaliájával teszi meg a' kezdetet magyar nyelven, melyben letévék azon elvek, miket a' bölcsészethen jónak itélt. Ennek kiadása után fog majd magának a' bölcsészetnek előadásához, melyben a' philosophiában eddig felmerült rendszereket összhangzásba hozni 's azon egyetlen elvvel igyekszik majd összeegyeztetni, melyet a' philosophiában elismerhet. Ehhez képest mellesleg megjegyzé azt is, hogy ő a' több philosophiában meg nem egyezhetik: szerinte az csak egy lehet. *Szilasy János* rt. viszonzá, mikép az elnöklő tisztelt tag' nézetét nem tartja a' magáéval ellenkezőnek; ő nem úgy kíván értetni, mintha tulajdonkép minden tanodának, egyénnek vagy nemzetnek más más esze volna: eredetileg egy az ész, de különböző az út 's az alkalmazás; ezek szerint állított ő külön philosophiákat, melyeket úgy tekint, mint ugyanannyi fokokat; 's melyek ki nem rekesztetnek az elnöklő tag' rendszere által, a' mennyiben ez az ész' fő elveit kívánja általánosakká tenni: de fogja-e ezeket is minden egyén, minden nemzet egyformán felfogni? *Schedius*: Minden embernek, kiben lélek és ész van, fel kell azokat fogni; 's nem szükség, magyar, német, vagy francia bölcsészetet szerkeszteni; ha egyik vagy másik azoktól eltér, ez csak annak a' jele, hogy a' philosophia' tiszta eszméjét nem fogták fel. Lehet, igen is, a' philosophiának magyar viszonyokra alkalmazásáról, de nem magyar philosophiáról szó. *Szilasy* újra megjegyzé, hogy ő ez elnevezést úgy érti, mint péld. a' szépművekben a' különböző iskolák' elnevezése veendő. 'S ezzel e' társalgás megszakadván; ugyan

SZILASY JÁNOS rt.

a' magyar philosophusok' életírásaikhoz járulandó, *Imre János*' életrajzát olvasta fel; melly azon ohajtás' kifejezésére adott alkalmat, hogy valamint *Hentényi Horváth Ádám*mal, *Döbrentei Apáczai Cserével* tett, előadó is hővebben ismertelve adná *Imre* nézeteit: 's az osztály által még ezentul készítettő illy életrajzokban hasonló történjék. Mire előadó megjegyzé, hogy ő röviden fogta tárgyát, minthogy *Imre* nem saját uton járt, hanem eclecticus volt. Rendszere ugyanaz, melyet *Makótól*, *Horváth Jánostól*, *Wenzeltől* vett által, mellyhez kanti és krugi eszmék járultak. De miután a' többség részletes előadást kíván, ő ezt teljesíteni fogja.

— A 'philosophiai műnyelv' ügye jöven ezek után napi rendre; *Szilasy* a' dogmatismus, scepticismus, criticismus, eclecticismus kitételekre ezeket ajánlá: állító, kételkedő, bíráló, válogató rendszer; mikre megjegyeztetett, hogy azok az érteményt kiteszik ugyan, de magyarázó szók inkább, mint egyszerű, kerek, 's könnyen kezelhető műszók, melyekből tehát származékokat alkotni nem lehet. El lönek fogadva: elméleti és gyakorlati (theor. és pract.), észtan: logica, ismetan: metaphysica, széptan: aethetica, jogtan: ius naturae, erkölctan: ethica, egélytan: theologia (t. i. mint a' gyakorlati philosophia' részei). A' philosophus és philosophiá-ra pedig a' titoknok' előadására az osztály' utolsó ülésében elfogadott bölcselő és bölcséletten mellett a' bölcsész és bölcsészet is jóvá hagytak.

KIS GYÜLÉS, JÚN. 21. 1847.

(A' történettudományi osztály' részére)

Fáy András igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen Bajza és Czech rr. tt., Bártfay, Henszlmann és Waltherr II. tt. — Más osztályokból: Balogh, Bugát, Czuczor, Gebhardt, Küllay, Kiss, Szilasy, Sztrókay, Vállas, Vorosmarty rr. tt. — Erdélyi, Kovács M., Tasner II. tt. — Toldy F. titoknok, Lukács M. helyettes segéd jegyző.

— *Bugát Pál* rt. a' természettud. társulat' részéről egy pár, mesterséges átidomításra mutató ásványdarabot, úgy buda-feletti telkén a' szentpáli monostor' romjai közt kiásott némelly régiségeket mutatott elő, név szerint: egy kis ércz szobrot, melyet *Walther* remete sz. Pál' legendájára emlékezve, ezének ismert meg, egy szinte *Walther* által bullapecsének ismert ereklyét, némelly kapcsokat, gombokat, selyemszövetdarabokat, mik két koponyán találattak stb: mind ezek bővebb véleményadás végett *Luczenbacher* rtaggal rendeltettek közöltetni.

— Olvastattott *Craus Vincze Antal* kir. zniói-urodalomi tisztartónak Znió-Váralján költ levele, melyben jelenti, hogy 1803-ban Villanovicz Ambros szepes-lendáki plébánustól 's Krisztus' sz. sírja' vitéztől érté, mikép e' szerzet' egri kolostora hajdan hiteles hely lévén, országos levéltárt kezdett, melyből, midőn a' XVI. században a' török Egerhez közelite, a' legfontosb irományok, *mellyek közt állítólag II. András' arany bullája is volt*, bátorság' okáért három nagy vas ládába rakva a' szepes-lendáki, azon szerzetbeli, kolostorba vitettek; honnan néhány évtizeddel utóbb, nem lévén többé kilátás Eger' felszabadulásához, e' ládák a' nevezett szerzet' fő kolostorába, a' Krakón túl fekvő Mechovia városába, mellyről e' rend mehovítának is neveztetett, átszállítottak, hol még e' század' elején is fentartattak. A' fontos tárgyban bizonyos tudomás' nyherletés végett a' szükséges lépések elrendeltégek.

— Alsó Fejér megyei orvos *Ötvös Ágoston*' leveléből értesült az ülés, hogy a' tisztelt levélíró Károlyfejérvárt a' Batthyányi könyvtár' kéziratgyűjteményében eddigelé 49 rejtett írásu eredeti levélre akadt, melyek közt 43 magyar, 4 deák, egy német 's egy lengyel. A' magyart D. Ötvös úr mind megfejtette; azok nagyobb részt 1644. és 1645-ből valók, 's részint I. és II. Rákóczy György által ügyvivőikhez, Szeredi István, Maurer Mihály, Haydú Györgyhöz Konstantinápolyba, Szentpáli Istvánhoz Budára irattak, részint ezeknek (az elsőt kivéve) válaszaik I. R. György fejedelemhez; mind önkézüek. E' levelek historiai nagy fontossággal bíró adatokat foglalnak magokban, 's helyenként íróik' lelkiületét 's legtitkosb céljaikat igen élénk és pajzán kitételekben elárulják. A' levélirő az általa felfejtetlen maradt három deák levél' leghosszabbikát közölván, az néhány a' cryptographiában jártas tagnak adott ki; a' többi már megfejtett leveleknek a' társaság' költségén másoltatása tudósítótól kéretvén.

— Következett *Taubner Károly* lv' követk. tudósításának olvastatása.

„Pest, april 9. 1845. hozzám intézett, abban megbízó levele' következtében a' Tek. Társaságnak, hogy állasomnál fogva Lombard-Velenczét évenként kétszer, Dalmáthont, Fiume 's Istria' partmellékét egyszer tisztileg beutazandó, nézném magam hazánk' története érdekében körül, tennék nyomozásokat arra vonatkozó adatok után a' szerte létező oklevél- és könyvtárakban, 's olyakra lelven, jeleneném fel mindannyiát vagy küldeném meg academiánknak hitelesített másolatban: többszöri utazásom 's vizsgálódásim után szerencsém van a' következő tudósítást adhatni. Nincsenek a' megemlített honokban egyházi bár vagy világi felügyelet alatt nevezetes oklevél- és könyvtárak, melyekben nem buvárkodtam, nem keresgéltem volna; a' legbuzgóbb indulattal hazánk' iránt lőnek azok előttem feltárva; vizsgálódásimban jártas, szakmányilag avatott férfiak segítének; sőt a' mi több 's tán hallatlan, sok helyütt nyaláb-ként vihetém magammal az okiratokat, vagy küldettek azok átnézés végett lakomba, melyeket első hevemben nem egyszer mind magyaroznak vagy legalább vonatkozóknak híven nemzetünk' történe-

tére, gondolám, leend ezennel mit lemásolnom 's miről a' Tek. Társaságnak jelentést tennem; eddigi nyomozásim' eredménye azonban csak ez: Lombard, Velencze, Dalmáthon, Fiume 's Istria' partmelléke nevezeteseb oklevél- 's könyvtáraiban föllelhetőknek vélt vagy egészen magyar vagy a' magyar történet' érdekében egyébként emlékezetes oklevelek és adatok Bécsben a' cs. kir. országos levéltárban, hová többekkel azok is vitettek, 's bizonyosan gondosabb, ügyesebb és biztosabb őrizet alatt mintegy központosítvák, keresendők. Az eredetieknek legalább másolatát ohajtván föllelhetni, e' tekintetben sem valék szerencsés; de még utalványt sem nyomozhattam ki arra, hogy mit bírtak légyen egykor ama' táarak, mi jelenleg ott nincs. Az egy káptalani oklevéltár veendő ki tán Spalatóban, hol egyes így elvitt irományokra egykét szóval mégis utalványt lelünk; de ott is csak azokra, mellyek szerint régi királyaink ez és ama' fensőbb egyháznokot vagy jogaiban erősíték meg, vagy őt még több világi vagyonnal gazdagíták. Ezen utalványokat különösb figyelemre 's azután még lemásolatra én nagyérdeműeknek nem tarthatám. Ki azokat illyeknek találná, Bécsben magokat az eredetieket, mellyekre utalványoznak, lelheti fel. Illy czimű okiratot: „*Scrittura, in cui si sostiene con argumenti che il Regno di Bosnia è adiacenza del Regno d'Ungaria, e Herzegowina adiacenza di Bosnia*“ gróf Karacsay jelenleg Mantuában katona-térkormányi ezredes úr ő méltóságának kegyéből vagyok szerencsés a' Tek. Társaságnak ezen soraimhoz mellékelni, ki azt egykor mint Cattaróban katona-térkormányi alvezredes másolatát a' ragusai kerület öklevéltárából le, jóval tehát mielőtt hasonló irományok is Bécsbe vitettek volna, miért én az eredetit ott már fel nem találhatám, sem' ezen másolatot meg nem hitelesíthetém. De ha történetünkre vonatkozó adatokat és okleveleket nem, mi sok egyebet rejthetnek tehát ama' táarak rekeszeikben, mit főleg az itteniek, mit Milanóban a' Brera 's a' sz. ambrusi könyvtár, arról a' Tek. Társaságot tudósítanom szavam, mellyet majd mindenütt adni kénytelenülék, gátol. Majd mindenütt tudniüllek körülán buvázkodhatást nyervén, azt kelle avval igérnem, hogy míg a' megbízatásom' értelme szerint föllelendökről jelentést a' Tek. Társaságnak szabadon tehetnék, olly okiratok- és levelekről, mellyekkel ama' táarak még bírnak, de hazánkra 's történetére nézve nem érdekesek, hallgatni fogok, 's rólok új megbízás és előmutatása nélkül illy megbízásnak sem kéziratilag, sem nyilvános lapokban közlést nem adandok.

Ezek, mikről megbízatásom' értelmében utazásaimon tett vizsgálódásim után a' Tek. Társaságot tudósítani kötelességemnek tartám. Sajnálom, hogy azoknak csak az érintettem eredményök lehete. A megbízó levelet azonban nálam tartván, 's mindenhová magammal vivén, értelmében vizsgálódásimat, hol csak lehet; folytatni meg nem szünök. Velenczében, ez évi husvéti tisztjutamon, junius 4. 1847.

A' tisztelt tagnak habár csekély eredményü, de buzgalomteljes fáradozásai köszönettel vétettek.

— A' *titoknok* a' műemlékek iránt tett felszólítás' következtén ujabbban érkezett némelly jelentéseket terjesztett elő.

VIII. *Pongrácz Lajos* Felső-Túron, apr. 16. költ. levelét, melyben jegyzékét közli a' Hont vmegyében és annak szomszédságában találtató régi váraknak, mesterséges halmoknak, festmények-, vésett művek, fegyverek és ékszereknek; mely levél a' nemzeti museum' érdekében ennek igazgatójával közöltetni rendeltetett.

IX. *Vidák Öse* szentbenedeki tanár Sopronban, majus' 13-költ levelét, melynek ime itt legfontosb része: „Van Sopronban 4 szent-egyház, melyek' építési ideje 1214—1489kig terjed. Legrégiebb sz. János keresztes rendének volt egyháza. Belseje egyszerű goth stilben, legkisebb régi emlék nélkül, 13 pila keríti, melyek' felső végén kerék v. 3szegü czifraság láttatik; egy torony a' templommal egykoru, de már csonkítva; — továbbá ezen felirat: az ajtó felett A. ✠ CIOCCXIIIj Aedificata és goth betűkkel: Ann. Dni 2nM2 CCCC 2IXXXIII2 Renovata. Továbbá: keresztelő szent János' köből faragott, 's kékre festett szobra, 's másutt ezen szentnek feje a' táblan.

2-dik. A' sz. lélek' temploma, régi kis tornyán kívül, mely épségben vagyon, a' templom' homlokfalán, a' kar felett szinte goth betűkkel olvasható: a. d. m. du. XXI. há. capellā. edificavit. thomas torhost Egyéb része ezen kis egyháznak ujabb.

3-dik. A' benedekiek — hajdan sz. Ferencz szerzetesei' — egyháza, mely kivált karcsu, de jó magas, a' templom' hajdani homlokzatához épített izletes goth stilben álló tornyával — egészen faragott köből — mindenki figyelmét magára vonja. A' monda róla az, hogy egy kecskepásztor, talált kincsből — a' domb a' városon kívül most is mutattatik — építette volna a' zárdával együtt. A' torony' homlokzatán a' torony' korával egy időből látható egy paizsban kecske, e' felett ismét egy más kecske. Építésének kora nem tudatik; annyi bizonyos, hogy a' ferencziek itt már 1340-ben generale capitulumot tartottak; az egyház' régibb része 4 oszlopon áll, melyek derék tájban kiálló, 's különféle alakokat képező talpazattal és fedéllel vannak ellátva nagyobb szobrok' helye gyanánt; van benne egyszerű szónokszeké, mely Kapisztrán János' cathedrájának nevezetik, minthogy ő egykor ebből szónoklott; a' templom' falában egy siremlék hosszában, minden írás nélkül; első osztályban egy lengyel sas látszik; a' másodikban egy olly forma sárkány, mint Rupp-nál 1-ső Károly' pénzén, mely legelőször nagy mennyiségben általam Sopronban fedeztetett fel, de igen hosszán elnyuló 's czifrázott farkkal; — Eszterházy, Viczay, Fenessy, Cziráky, Széchényi 's egyéb családok' — de már a' későbbi korból — sirboltjai. Legemlékeztetb a' szentségtartóhely — a' régi — mely torony alakban látsza-

tik; alatta egy szalag, melynek közepén czímer: egy makkból 3 levelű ág, két csillaggal, és 1891. Ezen évszám azonban a' második rész' építését jelentheti. Még egy siremlék szépen kifestve 1637-ből Peteházié.

E' templomtól a' sekrestye választ el egy régi épületet, mely későbbi időkben 1760. a' ferencziek alatt szűz Mária loretoni kápolnája gyanánt szolgált; itt a' boltozat végein különféle, köből — mint az egész kápolna is — alakok láthatók: rák, sárkány, elefánt, ember, eltorzított állattestek stb; most ezen épület nem használatik. — E' templomban Eleonora 2-dik Ferd. neje 1622-ben 3-dik Ferd. 1625-ben és Eleonora Magdolna 1-ső Leopold neje 1681-ben koronáztattak.

4-ik a' sz. Mihály' plébániaegyháza, építettett 1482 — 1489. ✕ Ötször fordul elő évszám e' templomon köből kifaragva a) a' templom' hátulsó oldalán, kívül egy szalagon 1882. b) a' sekrestyéből nyíló kincstár' ajtaja felett 1882. c) a' sekrestye' boltozata' közepén egy kör, benne egy pajzs, ebben egy lajtorja, körülírás goth bet. lienhart. trager. die. c: cit. kirch-maester 1882. d) a' sekrestye felett lévő kincstárban, szinte a' boltozat' közepén, azon körirat, de itt Meister, nem *ae* mint felebb, és 1883; — végre c) a' chorustartó boltozaton nagy számmal 1889, tán a' bevégzési évszám.

Az oszlopszati szokott czífra faragások közt emlékezetes a' boltozat' közepén sz. Veronika' kezkenője üdvöztönné' fejével; másutt egy tunikás alak stb. — Oltárjai újabbak: van még is egy 1677-ből faragott faoszlopzat-, és szentek' szobraival, korán sem viseli azonban magán a' régiség jelét úgy, mint azt a' kárpát-alatti egyházakban látni lehet; évszámát viseli ezen felírás: Petrus Kalecsy A- Diaconus Mosoniensis, Canonicus Jaurinensis, quondam Capellanus et Beneficiatus Soproniensis in Honorem SS. Trinitatis, et BMV. nec non S. Joannis Baptistae hoc altare F. F. (fieri fecit) M.DC.LXXVII. — Vagyon két, régi korból való kelyhe, 's egy gyönyörű Pacificaleja (kereszt), mely alatt szép ónémet betűkkel: Frater x cristofforus x rab x 1. 8. 9. 2. x — Még a' sekrestyében az ajtó melletti oszlop' végén, melyet tán eddig senki sem vett észre, minthogy egészen be van meszelve, egy pajzs, melyben két csillag, 's tán egy circinus van; mellette pedig b, b, betű, mit kivenni nem tudtam. — Sok siremléket tipornak e' templomban: van egy közel a' főajtóhoz, veres márványból czimerral, 4 széle beírva, de csak egyedül ezen szám 1881 olvasható; más 1558-ból, 's több olvashatatlan; kívül a' templom' falát 's udvarát 27 részint szép czimerekkel, hol még a' festék' színei is láthatók, ékesített sírkövek kerítik 1595-ből, 1631-b.; 1643, 1674, 1631-b. stb, német felírással; így egyik szinte német felíratral Nemes Nagy Tamásé, ki a' romai császárnak Kanizsa ostromlása alatt commissarius volt, másik 1637-ből ezen epitaphiummal:

Dis Epitaphiū ist auf gericht Vorden zur
 Ehrngedechnus dem Voll Edler Gestre-
 ngen Hernn Michael Starzer Van
 Starzing Röm Kay May Ferd 2 ge-
 vester Rath und agenten an den Türckhisch
 en Porten der in Gott Seeliglich entschlaf-
 fen den 19 october Anno 1637 gemesz-
 alters 53 jarh Gott verleihe ime an dem gr
 ossen Tag des Hernn einfröhliche aufersteh
 un Zumb Ebigen Leben Amen.

Kivül egyik pilán hihetőleg az örző angyal' szobra szabadon állott ; most azonban csak szárnyai, és előtte a' kisdéd' szobra va-
 gyon épségben. Nyolczszegletes tornyán, melly két galeriával van
 ellátva, jól kiálló állatalakok szolgálnak vízvezető csatorna gya-
 nánt. Egy nagy, 1889-ben öntött, harangját 183⁶/₇ öntöt-
 ték ujra.

A' pecsétnyomó, mellyel ezen levelet pecsételtem, birtokom-
 ban van, ugy egy tányér *Földesi Eörsebet 1640.* felírással, 's egy
 korszóm 1659. évszámmal. Sopronban illy régi edények gyakran
 fordulnak elő. Tek. Tibolth úr' birtokában vagyon egy pár külföldön
 készült billikom, jeles ezüst munka, hajdan a' soproni mészáros-
 czéhé volt; az egykori városházában két vas rud egymás mellett,
 hajdan réfül szolgált, a' falba csinálva; Sopronnak egy szegletbás-
 tyáján a' város' czime MDCXLII-ből.

A' 4-dik szám alatt elírt *Mihály'* egyháza mellett, néhány
 lépésnyire áll egy kápolna: a' templomnál régiebb korból; ez hajdan
 a' mészáros, gyöpmester stb számára szolgált; ajtaját régi izlés
 szerint oszlopsorozat ékesíti, felette pedig egymással szemközt né-
 ző sárkány forma állat, egy ágas-bogas fát harapva.

E' levél' alkalmával a' *útoknok* figyelmeztette az ülést, hogy szerinte
 az academia által keresve keresett régi *ulna regalis*nak egy hiteles példánya
 Sopronban léteznék; melly iránt azért bővebb tudomás fog szereztetni.

X. *Tóth Mihály* Losonczi, máj. 15. költ levelében előlegesen
 jelenté, hogy a' losonczy ref. templomnak, mellyet még Losonczy
 Lámpért nádor építtetett 1128-ban, hiteles kútfökből merített tör-
 téneteit 's rajzait legközelebb megküldi. *Czech János* rt. ez alkalom-
 mal megjegyzi, hogy Losonczy Lámpért előkelő nemes, II. István'
 rokona, de nádor nem volt.

XI. *Halkay István* Debr. majus' 21. költ levelében némelly ré-
 giségekre szinte előlegesen figyelmetetett.

Ezek után XII.

HENSZLMANN IMRE lt.

a' *kassai székesegyház' főoltára' képeinek* tudományos ismertetését
 olvasta fel, előadását azok' részint hasonmásu, részint szabadkezü

rajzai' előmutatásával érdekesbítvén. E' képek' száma nem keveseb mint negyvennyolcz; köztök tizenkettő II. András király' leánya, sz. Erzsébet' legendájából vette tárgyát, huszonnégyszer a' passiót ábrázolja, ismét tizenkettő Szűz Mária életét. Kettős, és pedig sajátos érdekekkel bír az a' kép, melly sz. Erzsébet' születését ábrázolja. T. i. a' szülő anyja (Getrud királyné) ágya' egyik oldalán II. András áll, kinek baljánál két térdalak látható, mellyeknek egyiken a' köpönyeg alatt magyar köntös, fején magyar főveg látható; ugyanez alakon hosszú, vastag és hegyes, majdnem fölpedrett bajusz észrevehető, minőt ez oltárképek' több százra menő alakjai közt egyiken sem venni észre. Valamint ez egyetlen egyszer előforduló magyar ruha, ugy a' bajusz' sajátos idoma azt sejtetik előadóval, hogy a' festész ez alakban magyart igyekezett feltüntetni, és pedig nem csak magyart általjában, de magyar egyedet is, miután az félreismerhetlenül arczképszerű felfogást tanusít. E' képet az előadó a' donátorénak tartja. Ugyanilly arczképnek itéli előadó az András kir. balján álló koronás alakot, mellyben mind ő, mind mások Mátyás király' arczára ismertek, a' kassai templom' bőkezű pártolójaéra, miből a' képek' keletkezése' korát is meg lehet közelítőleg határozni; mihez még több egyéb belső jel járulván, e' művek a' XV. századba teendők. A' művészt illetőleg, miután ez a' compositióban 's öltöztetésben a' német szokások és ruházat' felette pontos ismeretét tünteti elő, ellenben a' magyart olly kevéssé ismeri, hogy a' királyokat és követőiket is nem csak kellő, de még csak nem is magyar ruhával látta el, előadó azt következteté, hogy e' képek Magyarországon kívül festettek; és pedig, mit több rendbeli kül 's belső jegyek majdnem kétségkivülé tesznek, a' sz. Erzsébet-félek Wolgemuth Mihály (1434 † 1519 Nürnbergben), Dürer mestere, a' többiek pedig tanítványai által. Előadó egyenként ismerteté e' képeket, 's méltányolván azok' művészi becsét, ezt különösen a' benső mozgalmak' jellemző kifejezésében találta: miben a' rajzokat figyelmesen vizsgáló hallgatók is kénytelenek voltak egyet érteni. — A' milly örömet gerjesztett e' közlés a' jelenvotakban, olly kellemetlenül hatott annak megértése, miszerint e' valódi műkincsek az értetlen és szeretetlen velők bánás által már is tetemesen megrongálvák, sőt mindinkább romlásnak indulnak: nehogy tehát e' tekintetben ugys szegény honunk e' becses műemlékektől is megfosztassék, a' kassai püspök úr azokra figyelmessé tétetni 's neki 's a' káptalannak azok' helyreállítása buzgón ajánlatni határozottatott.

— Ezek után

WALTHER LÁSZLÓ lt.

új adatokat közölt, mik Horváth Mihály rt' azon állítását (Magy. Tört. Ill. 441. l. 1.) jegyz.): mintha csakugyan valótlan mese volna József császárnak, mint féléves csecsemőnek, az 1741-ki országgyűlésen

Mária-Theresia által lett felmutattatása, czáfolják. Nem erősíté ugyan előadó, hogy sept. 11-dikén mutattatott fel a' kised József, mint több hazai és külföldi történetírók állítják: mert arra hiteles tanút nem talált; de azt, hogy csakugyan felmutattatott, a' magyar lelkesedés' kicsinyítői sem tagadhatják. Ennek bizonyosságaul felhozta, hogy Hermán József győri kanonok, 1765-ben aug. 12-én esztergami érsek gr. Barkóczy Ferencznek halotti dicséretei között elmondá: miszerint Barkóczy Ferencz (ki Kolinovich szerint, mint szepesi prépost és címzetes püspök jelen volt a' kérdéses országgyűlésen) „sok bölcs okoskodásai, törvényes vetekedései, ékes és fontos beszédi által mind addig ébresztgette a' királyi nyilván való nagy szükségnek orvoslására a' fő- és nemesrendeket, míg ugyancsak végtére arra nem bírta őket, hogy midőn a' felséges bús anya kised József herczegjét nem ugyan ezüst bölcsőben, mint a' lovánumbeliek harmadik Godefridus burgundiai herczegjeket, hanem anyai karjain az országnak mutogatta.“ Felhozta 2) hogy Pállyá István, a' kolsvári növendékház' kormányzója, Mária-Theresia királynénk' dicsőítésére 1780-ban tartott halotti beszédében megemlíti: miképen Theresia királyi székének és országainak olly kétes helyzetén semmit meg nem ijedve, nagy gyorsan Pozsonyba repül; Theresia, annyi császárok' leánya, annyi országok' örököse; Theresia, kinek a' virító kor, a' száz és beszéd' ékessége csudálatos kedvességet kölcsönözének, bemutatja Pozsonyban a' magyaroknak magát és Józsefet, kicsin fiacskáját, birodalmának és országainak legbizonyosb reményét, anyai kebléhez szorítva, és szól vala hozzájuk. Bemutatta továbbá Patachich Ádám kalocsai érseknek Pest vármegye' közgyűlésén 1782 febr. 5d. azon alkalommal mondott beszédét: midőn II. József császárnak a' helvét és ágostai vallásu, úgy a' nem-egyesült görög szertartású lakosok' ügyében, a' kir. helytartó tanács' útján érkezett 1781-diki oct. 29. 6983—4. szám alatt költ 16 fontos határozata felolvastatnék; mellynek végén az ősz férfiú, ki maga is jelen volt Kolinovich szerint, mint abrahámi apát, ama' nevezetes 1741-ki országgyűlésén ezeket mondá: „Haec et similia Rationum nostrarum Momenta ad Sacros illius deponamus pedes, cui in dulcissinae Matris Suae Magnae Memoriae Mariae Theresiae ulnis adhuc vagienti vitam et sanguinem devovimus.“ Megemlíttette végre, hogy olvasta Zemplén vmegye' 1784-ki jun. 22. költ feliratának szavait, mellyek szerint éltek még a' rendek közt öregek, kik II. József császárt, anyjának ölében, a' magyarok' hitére és hűségébe ajánlottat szemlélék. Ezek szerint semmi kétséget nem szenvedvén, hogy csakugyan bemutatta Józsefet Mária-Theresia; egyedül az marad hátra nyomazandó: melly napon mutatta tehát fel dicső királynénk, koronájának csecsemő örökösét? Erre nézve meghasonlanak, ugymond, a' felmutatást megemlítő, különben kitünő hitelességű történetírók is; legközelebb járnak a' valóhoz azok, kik sept. 19. Pozsonyba hozatottinak állítják az országgyűlésen felmutat-

tott Józsefet, mint Palma, Windisch, 's többek; és kik úgy adják elé a' történetet: hogy a' magyarok' lobogó lélkületét még inkább lángra gyulasztá a' fél éves Józsefnek anyja által lett felmutatása; és csakugyan azon alkalommal, midőn királynénk, magyar országló társaul, sept. 21. Ferencz férje meghitelteték, 's nyilvános szavakkal felajánlá ő is vérét és életét hazánkért és királynénkért, jelen volt anyjával együtt kisdede is, ki előbbeni napon hozatott le Bécsből Pozsonyba; a' minek hitelesítésére felolvasá Gáspár Sándornak, Szatmár vármegye' ez országgyűlésén szinte jelen volt egyik követének, a' főispánhoz Károly Sándor grófhoz, Pozsonyban, 1744. sept' 24. költ eredeti leveléből, a' fentebbi állítást hitelesítő sorokat, és magát a' levelet is elémutatá.

— Végül a' titoknak *Marsó Pál* h. váltó ügyvédtől 20 db. ezüst és 4 db. rézpénzt mutatott be a' pénzügyi-temény' számára, mellyek köszönettel vétek.

KIS GYÜLÉS, JUN. 28. 1847.

Vörösmarty Mihály rt. helyettes elnöklete alatt

Jelen Bajza, Bugát, Czuczor, Gebhardt, Kállay, Kiss, Luczenbacher, Szilasy, Sztrokay, Zsoldos rr. jr. — Bertha, Erdélyi, Kovács M., Hanák, Nendtvich, Székács, Tasner, Tóth, Waltherri, Wargha II. ut. — Toldy F. titoknak.

— Nem jelenvén meg egy tiszteleti tag is, az elnöki széket elfoglalható: a' *titoknak* azon kérdést intézé az összegyűlt tagokhoz: mi történéjk, miután kevés hónapok alatt ez immár második eset, mellyben, noha rendes és levelező tagok szép számmal jelentek meg, a' fennálló határozatok' szoros értelmében ülés nem lenne tartható; mire valamennyi rendes tag úgy nyilatkozván, hogy, ha illy esetek többször ismétlődnek, még attól is tarthatni, nehogy majd az academiái öszves ülések egészen elmaradjanak: mert az ülés' bizonytalansága miatt a' rendes tagok majd gyéren gyűlendenek össze; abban állapodott meg a' gyűlekezet, hogy a' f. évi jegyzőkönyvi 85-dik pont' ajánlatához képest a' választásilag legidősb tag foglalja el az elnöki széket: egyébiránt e' végzést az imént idézettel együtt a' legközelebbi nagy gyűlésnek feljelentendő lévén. 'S e' határozat' következtében az elnöki szék' elfoglalására a' *titoknak Vörösmarty Mihály* urat, mint a' rendes tagok' idősbjét, kérte fel, ki a' köz kívánságot teljesítvén, az ülést megalakítottak nyilatkoztatta.

— Erre jelentette a' *titoknak*, hogy

KARVASY ÁGOST

az utolsó nagy gyűlésen választott törvénytudomány-osztályi új lev. tag hálaival fogadta elválasztatását, 's személyesen ohajtott volna beköszönteni; de ebben akadályoztatván, iktatási értekezését a' *nemzeti képviselőtről* a' *titoknak* hoz küldte be, ki Bertha Sándor l. tagot szólítá fel annak felolvasására. Az értekezés itt egészenben közöltetik.

Az emberek a' polgári társaságba lépven, magoknak bizonyos jogokat, mellyeket a' természetől bírnak, biztosítani akartak; ezen jogok e' következőkre visszavezethetők: 1-ör a' személynek és tulajdonnának bátorságára, 2-or az ipának, véleménynek és lelkiismeretnek szabadságára.

A' személyes szabadsági jog azt kívánja, hogy senkinek szabadsága ne korlátoztassék, kivéven a' törvény-határozta esetekben 's ítélet' következtében; és hogy azon esetben is, midőn valaki a' törvény szerint befogatik, az a' legrövidebb idő alatt a' rendszertint bíró' elébe állíttassék, és neki a' védelem megengedtessek; továbbá hogy számkivetéssel, halállal senki e' törvényes eseteken kívül ne büntettessek.

A' tulajdonnak sérthetlensége azt kívánja, hogy a' kormány valamelly magánosnak tulajdonát erőszakkal el ne foglalja; ha pedig a' köz jó miatt valamelly magánosnak javai' feláldozása szükséges volt, annak kármentesítés adassék. Az egyenes megfosztáson kívül a' tulajdonnak sérthetlensége megháboríthatatik statusbukások, a' pénzlábnak változtatása, a' papírpénz' értékének leebbszállítása, a' mértéktelen vagy rosszul felosztott adók, 's végtére szükségtelen és a' kormánynak önkénye szerint tett statusadósság által.

A' vélemény szabadság abban áll, hogy mindenik akár szóval akár írásban mindenféle tudományos tárgyakról, a' társasági állapot' mikénti javításáról, a' törvényekről és azoknak hiányairól, véleményét szabadon nyilatkozathassa, nem különben mindeniknek szabadságában álljon az igazgatási hatalom' cselekvényeit és a' bírói ítéleteket bírálat alá venni; de ezen vélemény szabadság soha sem mehet annyira, hogy a' nép ellentállásra, zendülésre a' főhatalom ellen fölhívassék, a' főhatalom' vagy a' bírák' személye ellen gúnyok vagy rágalmak terjesztessenek, vagy a' vallásosság vagy erkölcsiség aláassassék; ebből tehát kitetszik, hogy a' vélemény szabadságnak a' törvényben korlátokat kell szabni. Az igazságos korlátok közt maradó vélemény szabadság előkészíti a' közvéleményt, a' társasági állapot' tökéletesbülését eszközli, és az emberek' boldogságát megalapítja.

Az iparnak szabadsága abban áll, hogy mindenik szabadon választandó hasznos és másnak jogait nem sértő foglalkodásra tehetéseit fordíthassa, és azáltal élelmét kereshesse. Ezen jog sértethetik különféle egyedárusságok által, akár azok a' kormány, akár magánosok által üzetnének, továbbá mindenféle bilincsek és olly indirect adók által, mellyek az iparnak szabad mozgását korlátozzák.

A' lelkisméreti szabadság abban áll, hogy mindenik azon valást követhesse, melly lelkismérete' sugallásainak leginkább megfelel; hogy szabadon áttérhessen egyik vallásról a' másikra, és válása miatt a' status' oltalma senkitől meg ne tagadtassék. A' lelkisméreti szabadság akkor legtökéletesebb, hogyha minden vallás a' statusban egyenlő jogokkal bír, és egyik sincsen külön előjogokkal felruházva.

Ezen jogok' biztosítására garantíák szükségesek, a' legnagyobb garantía találtatott a' képviseleti rendszerben.

A' képviseleti rendszer általánosan véve abban áll, hogy a' főhatalom' üzésében az uralkodón kívül a' nemzetnek képviselői, kik-

nek nagyobb része a' nemzet által szabadon meg van választva, részt vesznek, és ez megint kétféle lehet, t. i. országrendi és szoros értelembeni képviseleti rendszer; az elsőben a' képviselőknek választása bizonyos karok és rendek szerint történik, úgy hogy mindenik kar képviselőket csak a' maga karából választ, p. o. az egyházi kar egyháziak, a' nemesi kar nemesek, és a' polgári kar polgárok közül: ilyen képviselet létezik a' magyar alkotmányban; a' másodikban pedig a' nemzetképviselőknek meghatározott száma minden külön karra tekintet nélkül választatik, és pedig vagy úgy hogy az ország bizonyos számú választó testületekre fel vagon osztva, mint p. o. Franciaország, mely 459 választó testületre (colléges électoraux) van felosztva, melyeknek mindegyike követet küld a' kamarába, vagy hogy a' népességnek bizonyos száma követet küld, mint p. o. Éjszakamerikában, hol minden 70680 ember egy követet küld a' congressus' alsó-házába.

Az országrendek önnön osztályuknak érdekét közvetlenül, a' többi nép' érdekét pedig csak közvetve képviselik, a' szoros értelmű nemzeti képviselők pedig mint az egész nemzetnek meghatalmazottjai jelentkeznek és a' néppel azonosok. Az országrendi alkotmányban az egyes országrendek' érdekei igen könnyen összeütközésbe jöhetnek egymással, és a' különféle országrendek közt mintegy örökös választófal létezik, mely a' nemzetképviselés' egységével ellenkezik, és a' nemzetibb szellem' 's a' szabadság' terjedését akadályozza, azért ma már közönségesen el vagon ismerve az, hogy főleg az értelmiségben előrehaladt nemzetnél a' szoros értelembeni képviseleti alkotmány az országrendi alkotmány felett elsőbbséggel bír, mert abban nem egyes testületek, hanem az összes nemzet képviseltek; tagadhatlan azonban, hogy az országrendi alkotmányról az átlamenetel az elsőre nagy nehézségekkel van összekötve, azért némelly országban eddig csak az országrendi alkotmány módosítatott.

A' képviseleti testület mindazáltal többnyire két kamarából áll, t. i. a' felső- és alsó-kamarából, melyeknek csak egyike, t. i. az alsó-kamara a' nemzet által választott testület.

Az alsó-kamaránál főleg hat kérdés jön tekintetbe: 1-ször a' cselekvő választási jog (droit électoral) azaz azon jog, hogy valaki képviselőt választhasson; 2-szor a' szenvedő választási jog (éligibilité), azaz azon jog hogy valaki képviselőnek választathassék; 3-szor a' választandó képviselőknek száma, és a' választásnak módja; 4-szer az idő, melyre a' képviselők választatnak; 5-ör a' képviseleti testületnek egybegyűlési ideje, és 6-or a' képviselőknek adandó utasítás iránti kérdés.

A' választás' jó sikerének biztosítására a' cselekvő választási jogot bizonyos feltételek által kell korlátozni, mert a' tapasztalás azt tanítja, hogy a' választási jognak felette nagy kiterjedése megvesztegetésekre, pártoskodásokra, és gyakran féltelenségekre nyit

utat, azért szükséges, hogy csak olyanok bocsáttassanak választásra, kik elegendő garantíát nyújtanak a' felett, hogy a' választási jognak czélszerű üzésére mind jó akaratral, mind szellemi kiképezet- tessel bírnak; a' választótól tehát e' következők kívántassanak:

1-ör. Bizonyos birtoknak vagy elegendő évi jövedelemnek kimutatása, mert csak olyanokról, kik valamit bírnak, lehet a' köz- ügyekbeni részvétel, az önállóságot és a' szellemi műveltséget, mely- lyek által a' választási jog' czélszerű üzése feltételeztetik, feltenni; az ugynevezett proletariátusok tehát, kik semmivel sem bírnak, a' választásból minden esetben kizárandók lesznek. Némelly országban bizonyos census vala megalapítva: ez alatt pedig érteni kell a' bir- toknak, jövedelemnek, vagy az attól fizetendő adónak mennyiségét, melly a' választási jognak üzésére a' törvény által kívántatik. Így Franciaországban a' cselekvő választási jogra annyi birtok kíván- tatik, mellytől évenként legalább 200 frank direct adó fiztetetik; egy választó testület nem állhat kevesebb tagból mint 150-ból, és ha a' testületben nem találtaik annyi, ki 200 frankot adóul fizetne, a' választóknak száma kiegészítettik azokból, kik 200 frank után legnagyobb adót fizetnek. Angolországban pedig a' cselekvő választási jognak gyakorlására legalább 10 font sterling évenkénti jöve- delem' kimutatása szükséges. Éjszakamerikában a' választási jog feletti határozás az egyes statusokra, melyekből az amerikai szö- vetség áll, van bízva, és azért az egyes statusokban a' választási jog feletti rendelkezések igen különböznek egymástól; így Mas- sachusettsben minden választó 3 font sterling tiszta jövedelmet ki- mutatni tartozik, Virginiában pedig 25 hold földet házzal, vagy pe- dig házat valamelly városban bírti tartozik; más éjszakamerikai statusokban pedig bizonyos kort ugyan, de semmi értéket vagy jö- vedelmet kimutatni nem szükséges. Spanyolországban a' cselekvő választási jognak üzésére annyi birtok, mellytől 200 réal adó fi- zettetetik, kívántatik.

Noha pedig a' censusnak megállapítása igen szükséges, mégis nem lehet helyesleni, ha felette nagy census állapítatik meg, mert az pénzaristocratiát szülne és a' valódi nemzeti képviselés' he- lyébe csak a' gazdagok' képviselését léptetné.

2-or. Hogy a' választó a' honnak polgára legyen, mert kül- földiben nem bízhatni, hogy a' haza' javát ismerje 's azt illőleg szívén hordozza; továbbá ne legyen a' választó szolgai állapotban, hogy fel lehessen tenni, hogy tulajdon akarátja van.

3-or. Hogy bizonyos kort elért legyen, hogy fel lehessen tenni, hogy az emberek' ismerésében, és azok' tulajdonságai' méltánylásában magának tapasztalást és ítéletének érettségét szerzett legyen. Franciaországban a' cselekvő választási képességre 25 éves kor szükséges.

4-er. Feddhetetlen élet, tehát a' ki p. o. büntető per alatt van, vagy becsstelenséggel büntetett, választási joggal ne bírjon.

A' szenvedő választási képesség, azaz azon jog, hogy valaki képviselőnek választathassék, még tetemesebb garantiákat, tehát még nagyobb feltételeket kíván, mint a' cselekvő választási jog; mert az értelmiség' nagyobb foka és több tapasztalás kívántatik arra, hogy valaki törvényeket hozhasson, mint arra, hogy valaki jó követválasztást tehessen: tehát a' szenvedő választási képességhez valamivel nagyobb kor, és nagyobb birtoknak vagy jövedelemnek kimutatása leend szükséges, miszerint fel lehessen tenni, hogy a' képviselő, rangját illő méltósággal viselheti, és a' megvesztegethetésnek hihetősége elháríttassék. Franciaországban az újabb törvények szerint a' szenvedő választási képességre legalább 30 éves kor, és annyi birtok kívántatik, melytől évenként 500 frank adó fizetetik. Angolországban, hogy valaki az alsó-házba választathassék, szükséges, hogy megyei követ legalább 600, és városi követ 300 font sterling évenkénti jövedelmet, és pedig saját földbirtokból mutasson, ezen értékkimutatástól egyedül a' tudományos egyetemi követek mentesek. Itt azon fontos kérdés támad: valljon azok, kik statushivatalban vannak, vagy a' status által nyugpénzzel ellátvák, bírjanak-e szenvedő választási joggal? Némellyek azt ellenzik, minthogy azok a' kormánytól függésben vannak, és így azoknak választása által a' kormány igen nagy befolyást nyerne a' képviselői testületre. A' mi véleményünk e' dologban az, hogy noha nem tanácsolható, hogy valamely status képviselőinek nagyobb részét statushivatalosok közül válaszsza, mégis azoknak egészen kirekesztése a' választásból sem helyeselhető, mert azáltal a' választási szabadság korlátoztatik, és gyakran olly egyének rekesztetnek ki a' választásból, kik iránt a' nép legnagyobb bizodalommal viseltetik, mely bizodalom annál nagyobb fontosságu, mennél nehezebb azt azon hivatalban, mellyet viselnek, fentartani; ide járul még az is, hogy azon statushivatalosoknak ismeretei és tapasztalásai a' képviselői testületnek nagy hasznára lehetnek; mindazáltal igen helyeselhető azon törvény, melly szerint mindenik képviselő, ki képviselési hivatása' tartama alatt a' végrehajtói hatalomtól hivatalt elfogad, új választás alá bocsáttassék. Ha azok, kik ötet képviselőnek választották, az ő jelleme' függetlenségében bíznak, hogy ő új állomása miatt nem fogja feláldozni a' nép' érdekeit: megint el fogják választani; ellenkező esetben pedig a' választás másra esik.

Más fontos kérdés a' szenvedő választási képességnél, hogy hol birhasson valaki szenvedő választási képességgel? valljon t. i. csak azon kerületben, megyében, hol valaki jószágát bírja, vagy lakik, vagy akárhol az egész országban?

A' tapasztalás e' tekintetben azt tanítja, hogy az, ki valamely megyében lakik, rendszerint jobban ismeri azon megyének szükségit, bajait, mellyeket sokszor maga is érez, mint másutt lakó egyén; tehát az előbbtitől előbb remélhető, hogy azon szükségeket és bajokat illőleg méltányolván, azoknak orvoslására lelkesebben és

hathatósabban emelendi szavát az országgyűlésen mint az utóbbtól. A' híres Montesquieu is e' tekintetben azt mondja: „Az ember jobban ismeri a' maga városának mint más városok' szükségeit, és az ember jobban ítél a' szomszéd' szellemi tehetségéről, mint más honfiakéről.“ — Ide járul még az is, hogy a' különféle vidékek- 's megyéknek (mellyeknek gazdasági forrásai néha egymástól igen különböznek) szükségei és érdekei gyakran egymással összeütközésben vannak, miként az látható, midőn vitatkozás vagyon a' felől, hogy több vidékek közül mellyiken vitéssék keresztül vasút vagy csatorna; már pedig igen sok függ attól, hogy valamely képviselőnek ne kelljen a' saját érdekével ellenkező érdeket védeni, mi akkor történhetnék, hogyha valamely megye képviselőket más megyéből választana; annál fogva azt mondjuk: hogy rendszerint minden megye csak a' maga köréből válasszon képviselőket, és csak néha adassék hely kivételnek, de ezen képviselők mégis az egész ország' érdekeit szemük elől el ne veszítsék, és provincialis érdekeket a' nemzet' köz érdeke felett emelni ne törekedjenek.

A' mi a' választandó képviselőnek számát illeti: szükséges hogy abban közép út tartassék; azoknak igen nagy száma a' táncszokásokat késleltetné, néha zavarosakká tenné, mellyekben mint valamely népgyülekezetben meggondolás, mértékletesség, nyugalom, és részrehajlatlanság helyett, erőszak és a' szenvedelmek' felhevülése fészerepet vinnének, és mellyekben az egyes tag véleményét szabadon ki nem fejthetné; azonkívül a' képviselőknek nagy száma olly országokban, hol azok napidíjakat huznak, a' nemzetnek nagy költséget okozna; ellenben azoknak igen csekély száma nézeteiben és határozataiban könnyen egyoldalú lehetne, és képtelen volna a' képviselői testületben mindenféle szükséges ismereteket és tapasztalásokat egyesíteni: legjobb tehát ha a' képviselők' száma közép szerű, és az ország' nagyságához és népessége' számához arányban vagyon.

A' kormány a' választási ügyet az alkotmány' szellemében intézze, és szemmel tartsa; mindazáltal a' választóknak szabadságát soha ne korlátozza, sem féltékeny vagy megvesztegetés által a' választókra hatni soha ne iparkodjék. Itt figyelemre méltó Angolország' törvénye, melly szerint azon helyről, hol választás történik, a' k a t o n a s á g o t el kell távolítani.

Ha valamely választás' törvényes léte iránt vita támad, az alsó-kamara azt elintézi.

Néha a' választás czélszerűleg közvetve történik, t. i. először a' polgárok' összességéből választók neveztetnek ki, és ezektől választatnak a' képviselők.

A' képviselők bizonyos, de ne igen rövid időre választásnak, mert különben a' választások igen gyakoriak lennének, mi mindig káros következményektől vagyon kísérve; mennél gyakoribb a' választás, annál több a' választás körüli fondorkodás, annál

gyakrabban tére vagyon az agitációnak, és annál több veszedelem létezik a' népnek erkölcsi jellemére nézve, de a' sok változtatás a' választottaknak személyében is igen káros. Hogy a' nemzet' képviselői czélszerűleg működhessenek, szükséges, hogy egyik a' másinak modorát, nézeteit, okoskodásmódját, sőt néha dialectusát is (ha t. i. az ország' különféle részeiben több dialectus vagyon) ismerje, miszerint egyik a' másikra sikeresben hathasson; de a' közügyeknek czélszerű vezetése is némi gyakorlottságot kíván, mind ezek pedig csak hosszabb együttléssel szerezethetők. Ide járul még az is, hogy mindenik országgyűlés szoros összeköttetésben vagyon az előtte valóval, tehát szükséges, hogy minden országgyűlésen olly képviselők is legyenek jelen, kik az előbbi országgyűlésben részt vettek, kik t. i. az ügyeknek fonalát ismerjék, és azt ott, hol félbe szakítottak, folytathatni és tovább vinni képesek legyenek, és kik bizonyos folytatott tervet tarthatnak szemük előtt: de ellenben ugyanazon képviselői testületnek sokáig együttmaradása is szinte káros oldalakkal bír, mert e' miatt új eszmék és elvek más fiatalabb képviselők által a' képviselői testületbe nem hozhatnának, és a' képviselőknek iránya néha a' közszellemtől elmaradna, más emberek a' közügyek' vezetésében részt nem vennének, és továbbá, mert némely egyes képviselők illy hosszasan együttlévő testületben a' többieknek nagyobb szónokságuk vagy szellemi túlnyomosságuk által imponálván, gyakran mintegy dictatorságot vonnának magokhoz, kik hogy nevüket örökíthessék, gyakran valamely rögtönzött reformnak keresztülvitelét tűzik ki czélul magoknak: holott ha új tagok lépnének is a' képviselői testületbe, tán dictatorságukról 's pártoskodásukról lemondani kénytelenek volnának. Legjobb tehát az ugynevezett rotatio, melly abban áll, hogy időszakonként bizonyos számú tagok a' képviselői testületből kilépnek, kik' helyébe mások választathatnak; míg a' többiek együtt maradnak, de ugyanazok is megint választathassanak, az egész testület' újítása pedig 5, egész 6 év alatt történhetik. Badeni nagyhercegségben a' követek nyolcz évre választatnak, és minden második évben a' kamarának egy negyed része újítatik; Francziaországban a' követek öt évre választatnak, és azután egészen újításnak van helye; Angolországban pedig hét évre.

A' mi a' képviselői testületnek egybegyűlése' idejét illeti, nem lehet helyesleni, hogy a' képviselői testület igen hosszú időig folyvást együtt legyen, és üléseket tartson, mert sok képviselő azáltal családjától, gazdaságától vagy egyéb ügyeitől hosszabb időre elvonatván, vagyoni állapotjában csorbulást szenvedne, és e' miatt később csak kedvetlenül venne részt az ülésekben; ide járul az is, hogy a' képviselőknek szellemi és testi erői a' hosszas munka és feszített figyelem által lassan ellankadnak, és a' miatt a' közügyek sokszor utólja felé hamarkodva végeztetnek, hogy a' képviselők minél előbb haza térhessenek. Azonkívül a' közönségnek részvéte is

az országgyűlési tanácskozások iránt időjártával csökken: de az sem jó, ha a' képviselői kamarák sokáig egybe nem gyűlnek, mert ez által a' közéletben pangás támad, és némelly törvények nem hozatnak akkor, mikor azoknak szükségessége fenforog, azért legjobb, ha a' kamarák évenként egy pár hónapig p. o. a' téli hónapokban gyűlnek össze, miként az Francia- és Angolországban történik; a' kamaráknak pedig évenkénti összehívása legbiztosabban eszközöltetik, ha az adó a' képviselői testület által csak évről évre ajánltatik.

Egy másik igen nagy fontosságu kérdés az: valljon szükséges-e hogy az országgyűlési követnek küldői által meghatározott utasítás adassék, mellyhez a' követnek magát tartani kötelességében áll? vagy valljon elég-e, hogy a' követségre törekedők politikai hitvallásuk' letétele, és bizonyos politikai irányzás' ígérete által magokat a' választóknak bizodalmaiba ajánlják, mint p. o. Francia- és Angolországban: tehát a' követnek csak hallgatólág t. i. az ő politikai hitvallása' elfogadása által adassék-e utasítás?

Az utasítási rendszernek azon jó oldala vagyon, hogy a' követnek ki lehet jelelni az általa járandó utat, és kitűzni a' tárgyakat, mellyeknek keresztülvitelére munkásságát használja; továbbá hogy az utasításadás által vitatkozásoknak 's tehát eszmesurlódnak helye vagyon, miáltal a' politikai értelmiség előmozdittatik, és végtére hogy a' követ' szavazására és cselekvényeire nézve az utasítóktól felelőségre vonható.

Ellenben az utasítási rendszernek árnyoldalai is vannak, t. i. hogy sokszor azok, kik az utasítást adták, a' megváltozott körülményeket előre nem látják, minek következtében az utasítás azokkal semmi összhangzásban nincsen; hogy a' sokféle igen ellenkező és egymástól távozó utasításokból igen nehéz lesz valamely határozatot hozni; hogy sokszor a' legjelesebb, legkitűnőbb képviselők, kik mély tudományuk, dús tapasztalásuk és hatalmas szónokságuk által követársaikat a' jobbról capacitálhatnak és más véleményre birhatnák, hatáskörüktől megfosztatnak, minthogy az utasítási rendszernél többnyire minden capacitálás felesleges, mert a' követek utasításaiktól el nem térhetnek, sőt sokszor abból semmit el nem engedhetnek. Továbbá az utasítási rendszernél a' provincialis érdekek szerfelett szem előtt tartatnak, az utasítók többnyire csak saját provincialis tapasztalásaikból indulnak ki, ezen rendszernél a' képviselői testület nehezebben mozog, sokszor ha valamely tárgy szönyegre kerül, mellyre nézve nincs a' követnek utasítása, annak beküldését kell bevárnia, és így gyakran megtörténik, hogy a' követ a' szavazástól elesik, vagy valamely tárgy később időre halasztatik. Az utasítási rendszer bizodalmatlanságra is mutat a' követ iránt; sokszor pedig ha t. i. az utasítás meggyőződésével meg nem egyez, azt kellemetlen helyzetbe hozza, rendszeres törvénykönyvnek létrejövését pedig ezen rendszer egyáltalában lehetetlenné teszi.

Annál fogva azt mondjuk, hogy ha valamely országban a' sajtó oly szabadon mozoghat (miként az alkotmányos országokban kívántatik), hogy sajtó' utján a' közvélemény jobban kifejlődhetik, melyet a' képviselők így könnyen 's tökéletesebben ismerhetnek; továbbá ha a' nemzet az országgyűlési tanácskozásokat lépésről lépésre követheti, és követeinek az országgyűléseni magok' tartását a' közvélemény' bírálata alá vonhatja: akkor kétségkívül azon rendszer, mellynél csak a' political hitvallás tétetik le, az utasítási rendszer felett elsőbbséget érdemel; ha pedig valamely országban az utasítási rendszer szükségesnek tartatik: az utasítás tartalmára nézve általános és elég terjedt legyen, hogy a' követnek véleményére valamennyire szabad tért engedjen, egyébiránt a' követnek az utasítástól kis eltérés is engedessék azon esetben, ha a' körülmények' változtával jó lélekismérettel hiheti, hogy az ő küldői is, ha ezen körülményeket előre látták volna, neki más utasítást adtak volna. Ez akkor lesz főleg megengedendő, ha új utasítás' bevárása az idő' rövidsége miatt lehetetlen; mindazáltal a' követnek mindig kötelessége marad küldőinek és utasításának szelleméhez, legalább a' mennyire lehet, alkalmaznia magát. Egyébiránt a' követ: jellemsszilárdsággal bírjon, és kötelességének szentségét és jelentőségét illendően felfogni képes legyen, mert annak kezébe a' nemzet' legfontosabb érdekei vannak letéve, és a' népnek bizodalma az, mi azokat neki átadta.

A' törvényesen választott képviselők ezen tulajdonságot csak büntett által veszthetik el, mely esetben a' kirekesztés maga a' képviselői testület azaz az alsó-kamara által mondassék ki.

A' képviselőknek személye szent és sérthetetlen legyen, és azért a' képviselő, kivévén ha valamely büntétlen rajta kaptatik, csak a' kamaráknak határozata' következtében fogattathassék be, és ha büntétlen éretett is, a' kamara arról mindig tudossíttassék.

Valamint az alsó-kamara leginkább a' haladás és tökéletesítés', úgy a' felső-kamara a' rend és fentartás' érdekét képviseli. A' felső-kamarának léte azért szükséges a' képviselői monarchiában, mert az mintegy mérséklő befolyást gyakorol, mely által egy részről az uralkodó' igyekezetének hatalmát kiterjeszteni, más részről a' nemzet' képviselőinek, azaz alsó-kamara' néha tulzott követeléseinek határ szabatik; a' felső-kamara mintegy ellensúlyt képez a' netán hatalmaskodó democraticus szellem ellen, és mintegy közbenjárói szerepet visel az uralkodó és az alsó-kamara közt; továbbá ez a' rendnek és fentartásnak elveit őrzi, a' reformerek' hevesességét mérsékli, és a' törvényjavaslatoknak más és több oldalról megvizsgálása által a' határozatokbani hamarkodást, mely néha felhevült szenvedelmeknek szüleménye, akadályozza.

A' történet is a' két kamarai rendszert ajánlja, mivel az angol, francia, és az északamerikai alkotmányok a' két kamarának célszerűségét elegendőleg tanusítják.

A' publicisták' nagy része azt tartja, hogy a' felső-kamara örökös legyen, azaz tagjai örökösödési jognál fogva lépjenek abba és pedig azért, mert csak az örökösség adja neki a' morális erő, állandóság (stabilité) és függetlenség' jellemét. Olly családok, mellyek ezen joggal bírnak, miszerint a' felső-kamarában részt vehetnek, pairi családoknak neveztetnek. A' publicisták a' pairi méltósághoz bizonyos családjóságot kívánnak, melly amazzal együtt örökösödés által csak az elsőszülöttre a' családban száll, miként ez Angolországban történik; a' jóság azért kívántatik, hogy a' paireknek örökös szavazási joga illő hatalmon alapuljon, és azoknak függetlensége jobban biztosítsák. Az örökösség továbbá azt eszközli, hogy a' pairi családokban a' fentartási szellem, a' tapasztalások és elvek nemzedékről nemzedékre átszálljanak, valamint a' tagoknak czímei is örökösökké váljanak.

Más publicisták a' felső-kamarának örökösségét egyáltalában félre vetik, mivel szerintök a' pairi méltóság' örökössége meg nem egyeztethető a' polgároknak politicalai egyenlőségével (mert a' felső-kamara' az alsó ellenében mint előjogos jelenkezik), és mivel képtelenségnek latszik, hogy a' statusnak legfontosabb ügyei t. i. a' törvényeknek hozása és a' bírói hatalom (millyennel egyszersmind a' felső-kamara a' maga tagjai felett büntető perekben bír) valakire csak vaksors által bizassanak, a' nélkül hogy annak erkölcsössége és szellemi tehetsége ismertetnének; továbbá mivel a' nem-örökös felső-kamara is az állandóság, morális erő és függetlenség' feltételeit egyesítheti magában, és a' trónnak örökössége elég garantíát nyújthat a' zivataroknak eltávolítására, hacsak az uralkodó a' népnek igazi érdekeit szem előtt tartja; és végtére mivel az örökös pairek csak kiváltságaiikat kiterjeszteni, gyermekeiknek 's barátiknak sorsát jobbitani igyekeznek, a' történeti jogot pedig makacsul védvén gyakran a' korszellem-kivánta reformok' behozását ellenzik, mi által elégedetlenségre sőt néha forradalomra adhatnak okot.

Más politicusok azt állítják, hogy olly országokban, hol nincsen már hűbéri aristocratiai ellem, és hol annak utolsó nyomai is elvannak törölve, 's hol a' törvények a tulajdonnak nagyobb felosztására törekednek, a' felső-kamarának örökössége haszontalan és veszedelmes; haszontalan, mert azon érdekek, mellyeket az örökös paireknek képviselniök kellene, már nem léteznek; veszedelmes azért, mert senki sém számíthatja ki előre, milly hatalomra és befolyásra vergődhetnek fel időjárával ezen örökös pairek főleg a' majoratusok által, mellyek az örökös felső-kamaráktól elválaszthatlanok, tehát ezen politicusoknak véleménye szerint a' felső-kamara olly jeles egyenékből alkottassék, kik magokat szellemi tehetségök, erkölcsiségök, a' hazának tett szolgálataik 's jól alkalmazott gazdaságuk által (notabilité intellectuelle, services rendus, notabilité de fortune) kitüntetik; illy tagokat az uralkodó válaszszon életfogytig, a' felső-kamara pedig vizsgálja meg, valljon a' választott bírja-e a' szükséges feltételeket, hogy a' felső-kamara tagja lehessen. Fran-

cziaországban is eltöröltetett a' paireknek örökössége, és a' pairek a' király által nevezetnek ki, és pedig csak e' következő egyének közül, t. i. kik a' követkamarának elnökei voltak, kik három törvényhozásban mint követek részt vettek, vagy hat évig az ország valamely legfőbb hivatalát viselték, a' négy academia' tiszteletbeli tagjai, továbbá földbirtokosok, gyárak, kereskedőházak vagy bankok' fői közül, ha évenként legalább 3000 frankot adóul fizetnek, és ha hosszabb időig kereskedő tanács vagy törvényszék' tagjai voltak, és azon polgárok közül, kiknek érdemeik miatt a' törvény által jutalom határozatott.

Némelly politicusok ellenben legjobbnak tartják, ha, miként Norvegiában történik, a' választott képviselőknek összes gyűlézete a' maga egyénei közül bizonyos számú tagokat választ, kik a' felső-kamarát képezik.

Véleményünk szerint a' felső-kamarának olly elrendezése, melly céljának megfelelően, és melly a' népszabadságnak veszélyes nem volna, egyik a' legnehezebb politikai problémák közül. Igaz hogy a' páiri örökösségnek vannak árnyoldalai, és hogy a' természetjogi egyenlőséggel is összeütközni látszik örökös törvényhozókat és bírakat bírni; de más részről tagadhatlan, hogy ha a' pairek egyedül az uralkodó által nevezetnek ki, azok állásuknak azon függetlenségét a' kormány' ellenében nélkülözik, melly működésök' nagy fontossága szerint kívántatik; azért tán legjobbnak látszik, ha a' felső-kamarának bizonyos meghatározott része örökös, egyik része pedig az uralkodó, más részről az alsó-kamara által és pedig életfogytig választatik, de mind a' kettő csak olly egyéneket választhasson, kik a' törvény által arra kijelelt categoriákba tartoznak, tehát a' szükséges feltételekkel bírnak. A' felső-kamara tagjainak száma soha se legyen olly nagy mint az alsó-kamaráé.

Érvényes határozat valamely kamarában csak úgy hozhatatik, ha legalább egy bizonyos, a' törvény által határozandó, száma a' tagoknak jelen vagyon.

Mi a' két kamarának egymáshozí és az uralkodóhozí állását illeti, az iránt legczélszerűbbnek látszik, ha mind a' két kamara törvényindítványt tehet, és a' tett törvényindítvány előbb, mintsem az uralkodó elé terjesztetnék, a' másik kamara által tárgyalás alá vétetik; ha pedig az indítvány az uralkodótól származott, az előbb akár a' felső- akár az alsó-kamarának tárgyalás végett átadathassék; de a' törvényjavaslatok, mellyek a' statusnak financiáját tárgyazzák, mindig előbb az alsó-kamarában veendők tárgyalás alá, és az ezekre nézve az alsó-kamarában tett határozatokat a' felső-ház vagy elfogadhassa, vagy félre vethesse, de ne módosíthassa.

Mind a' felső- mind az alsó-kamara fel legyen jogosítva kérelmeket elfogadni, mellyek vagy egyes vagy több egyesült polgároktól vagy testületektől az országgyűlésre beadattak, és mellyek

vagy bizonyos sérelmeknek orvoslását szorgalmazták, vagy más a' köz jót illető indítványokat magokban foglalhatnak.

Mind a' felső- mind az alsó-kamarának tagjai beszédeik miatt a' kamarától rendre utasíthatnak, de különben semmi üldözésnek vagy vád alá tételnek a' kormány' részéről kitéve ne legyenek.

A' kamarának belső elrendezése egyedül tőlök függjön, magok válaszszanak elnököt, alelnököt, és a' rend' fentartására is magok ügyeljenek, mind a' két kamarában a' tanácskozások nyilván tartassanak, minden tisztességes polgárnak szabad bemenetele legyen legalább a' karzatokra, és az egész nemzet az országgyűlési teremben tartott tanácskozásokról és eseményekről sajtó által tudósíttassék, mert csak illy nyilvánosság által tartatik fenna' nemzet és a' kamarák közti szükséges élénk kölcsönhatás, és összhangzatba hozathatik a' képviselőknek iránya a' nemzet' irányával; illy nyilvánosság által a' nemzet megítélheti, valljon valamely képviselő bír-e a' szükséges jellemzilárdsággal és értelmiséggel, tehát valljon megérdemli-e hogy újlag képviselőnek választassék.

A' felolvastatás után a' társaság' kebelébe ezennel befogadott új tagnak az oklevél kiadatni rendeltetett.

— Következett *herczeg Esterházy Pál* úrnak, mint a' magyar orvosok és természetvizsgálók' ez idén Sopronban aug. 11.—18. tartandó VIII-d. nagy gyűlése' elnökének Bécsben majus' 31. költ az academiát meghívó levele; melly mellett azon pontok és kérdések is megküldettek, mik e' gyűlésnek a' VII-d. gyűlés által vitatás és tudományos megfejtés' tárgyaiul tűzettek ki. E' levél mellékletével együtt a' szokott körlevél mellett a' helybeli tagokkal közölni rendeltetett, hogy a' Sopronba utazni ajánlkozók nyilatkozhassanak.

— A' *titoknok a' tudományok' bajor kir. academiája'* részéről és nevében a' következő nyomtatványokat nyújtotta be: 1. *Abhandl. d. philosophisch-philol. Classe. IV. Bdes 3-te Abthlg. 2. Abhandl. d. histor. Classe. IV. Bdes 3-te Abthlg. 3. Abhandl. d. mathem. - physikalischen Classe. IV. Bdes 3-te Abthlg.* München, 1847. 4. *Pruner: Die Überbleibsel d. altaegyptischen Menschenrace.* München, 1846. 5. *Phillips: Über d. Ordalien bei den Germanen.* München, 1847. 6. *Lasaulx: Über d. Studium d. griech. u. römischen Alterthümer.* München, 1847. 7. *Bulletin d. kön. Acad. d. Wissenschaften.* 1846. 1—7. 1847. 1—7. A' könyvtárba tétetni rendeltettek.

— *Ugyanaz a' könyvtár' számára beadá:*

A' pesti növendékpapság' magyar iskolájától: Munkálatai XIV-d. folyamát Pest, 1847.

Schirckhuber Móricz váci tanártól: Mezei és házi Gazdaságtan. Pest, 1847.

MAGYAR ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

VII. Év.

1847. JÚLIUS.

VII. Sz.

KIS GYÜLÉS, JUL. 1. 1847.

Fáy András igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen Bajza, Balogh, Czuczor, Kállay, Kiss, Luczenbacher, Szilasy, Sztrókay, Vállas, Vörösmarty sr. tt.. — Erdélyi, Tóth, Walther II. tt. — Toldy F. titoknok, Lukács M. helyettes segédjegyző

A' titoknok jelenté, hogy

SZÜCS ISTVÁN

az utolsó nagy gyűlésen választott törvénytudomány-osztályi lev. tag, köszönettel fogadván az academia általi megtiszteltetését, személyesen ohajtotta helyét elfoglalni; de abban hivatalos viszonyai által akadályoztatván, értekezését a' tétéles jog' philosophiájának történeti fejlődéséről, 's korunkban a' polgárzat' javára kivívt haladásáról beküldé; mely Tóth Lőrincz lev. tag által előadatván, itt egész terjedelmében közöltetik.

Először lépven fel — bár csak más által képviseltetve — e' fényes testület előtt, midőn jelen rövid értekezésben bemutatom zsengejét annak, mit és mennyit várhat kicsiny erőmnek közre munkálásától e' Tekintetes Társaság: úgy hittem, nem választhaték sem e' derék férfiak' avatott bölcseségéhez méltóbb, sem azon szaktudománynak, melynek munkatársává felhívtam, érdekét inkább emelő tárgyat, mint ha a' tétéles jog' philosophiájának történeti fejlődését, 's mai korban a' polgárzat' javára kivívt haladását, tisztelt hallgatóim' kegyes türelmének bizodalmas reményében, kevés sorokban előadandom.

II. Jól jegyzé meg Dumont, a' Bentham' „Polgári törvénykönyv' elvei“ czimű munkájához csatolt előbeszédében, hogy mind azoknál, kik a' jogtudományt nem hivatásuk szerint tanulják, a' törvényhozás' minden ága közül, a' polgári jog bir legcsekélyebb vonzó erővel, 's hogy, midőn elvei felé a' nemzeti gazdaságtannak, a' büntető törvényeknek, 's az országászati tudományoknak már régóta hévvel fordult a' közfigyelem: ugyanakkor a' polgári törvények az ügyvédi terem' homályos köréből is csak alig birtanak kiemelkedni. Honnan e' tanulmány iránti idegenkedés? 's mi oka, hogy könyvtárakra menő törvénytudományi munkák, a' különben éjeken át

íróasztala mellett virasztó tudománybuvár által illetetlenül hagyatnak, 's mint avas régiségek néma tisztelettel szemléltetnek? Hiszen a' polgári törvényeknek czélja nem más, mint a' személyi, vagyoni és cselekvési szabadság, — mint a' köz boldogság, — 's mint az igazságnak 's rendnek feltétlen uralma. Ily tárgyakról tudomány pedig nem lehet elvonít elméletű, nem lehet nem köz életbe ható, 's így nem lehet bárkire nézve is nem érdekes. — Nem a' tudományág' természetének tehát, hanem inkább azon tárgya'ási modornak, melyben a' polgári törvények' elmélete feletti legtöbb iratok készültenek, tulajdonítható a' polgári törvénykönyvek 's táruk iránti közös visszatetszés.

Commentatorok minden egyes törvénykönyvre számtalanok jutnak, kik, míg őket a' rendszer' száraz előadása, 's az egyes részleteknek pontos összegyűjtésében mutatkozó erő készti, mindaddig kitartó szorgalom' gyönyöreit érzik; de ott hol az általuk gonddal alkotott vázolatot éltetni kellő szellem' előteremtésére kerül a' sor, az unalom és fáradság' terheitől bágyadnak el. Indokait a' törvényeknek, azon igazi okokat, mik egyik vagy másik törvényhozást az egyéneknek adandó jogok's az egyénkre rovandó kötelességek' felosztásában vezérlék, tüzetesen 's szabatosan előadni, 's ekként a' polgári törvények' tömkelegébe a' bölcsélet' vezérszövetségével hatni be, csak igen ritkán volt legerősb oldala a' törvénytani íróknak. Ki tagadhatná a' romai jog' jelességét? Nem csak úgy nézethetik az, mint a' társadalmi viszonyok' részleteire sokképen kiterjeszkedő gyakorlati tudomány, — de egyszersmind a' jog' tisztán-észszerű bírálatának következetes eredményeül is tekintethetik; 's ez az oka, hogy a' későbbi időkben is, kivált a' frank és german népeknél, a' romai jognak főképp észbeli alapja, csaknem a' mai időkig változatlanul maradt, 's képes lön ezredéves tekintélyét korunkig fenntartani. És mégis érdekes, mit Conring (*Manuductio philosophiae moralis ad veram nec simulatam jurisprudentiam. 1676. czimű értekezésének előbeszédében*) a' romai jogtudománynak tárgyalóiról ezekben jegyez meg: „Cumartem juris romani nunquam penetrarunt, — idtamen operose agunt ut eandem exagitent, reformat, supprimant, prudentiam a justitia, et utile a justo separent, et suam sibi juris disciplinam et corpus juris naturalis conficiant, atque adeo ab usu fori, a vera et genuina juris et prudenter condendi et rite interpretandi ratione juventulem ad cerebrinas juris ideas seducant, mirasque turbas et in academiis et in foris dare gestiant.“ — Ezt értve nem fogunk csudálkozni, olvasván a' már oda feljebb is érintett Benthamnak azon vallomását, miszerint ő világhírű munkáinak anyagát nem annyira Trebonius, Coccejus, Blackstone mint inkább Hume, Helvetius, Linne' irataiból szedegeté egybe.

Nem hiányzottak ugyan koronként jelesbnél jelesb bölcselők, kik, szent undort érezve keblökben a' csupa casuisticával 's merő controversiákkal bibelődő törvénytudók' untató szóhalmaza iránt,—

's az emberiség' közjává pedig munkálni kívánó nemes hévtől lelkesülve, — a' hiányt pótolni, 's azt, mit a' törvénytudók maguk szakjukban tenni mulasztának — teljesíteni, — a' törvények' szelleméről elmélkedni, munkakörükhöz tartozó nemes kötelességüknek ösmerék. — Kegyeletteljes érzések közt forgatja a' halás utókor Plátónak e' szellemben alkotott „Köztársaság- és törvényekről“ című remekeit, azon Plátónak, ki fen tisztelt műveivel, a' korabeli 's a' polgári társaság' törvényeit csak meddő vitatások' tárgyává lealjasító sophistáknak adott volt közelebből nagy tanulságot. Tiszteletben áll ma is a' vizsgálódó lélek előtt More Tamásnak „Utopia“ című műve, azon mű, melyben a' jobb sorsot érdemlett nagy ember, ellentétben századának törvénytudóival, kik a' korukhoz lejutott törvényeknek csupa történeti részét tárgyalgatták, a' polgári intézkedések' becsét bölceleti szempontból tevő vizsgálódása' céljává.

Azonban, bár pillanatig sem mernők tagadni Leibnitz' (Op. T. V. p.399.) állítását, miszerint Plato' művei több valószínűt tartalmaznak, mint egy tekintettel látjuk; 's bár teljesen hódolunk is Kant' (Kritik der reinen Vernunft. Vierte Auflage. S. 372.) íme' szavainak: „Mind azok, kik Plato' köztársaságróli művét, mint csak kitűnő példáját állítják elő a' polgári törvények' csupán álomban létesíthető tökéletességének, jobban tennék, ha fáradságukat nem kímélve, Plátót mind maguk mind embertársaik' javára, kedvezőbb világba helyeznék inkább, mintsem hogy, a' tétlenség' gyáva ürügye alatt, őt mint használhatlant eldobják“; More Tamásra vonatkozólag pedig, bár tartozunk is a' nagy ember' szent árnyékának azon őszinte vallomással, hogy az ő Utopiájában feltűnő eszmék éppen nem, mint pedig sokan mondogatni szeretik, utopiai eszmék: nem lehet mégis hogy magunkénak ne valljuk Baconak nagyon is ide illő ezen arany szavait (De augmentis scientiarum. L. VIII. C. 3.): „Kik eddigelé a' törvényekről irtanak, mindnyájan vagy mint bölcselők, vagy mint jogtudósok működtenek e' tárgy körül. Ugyde a' bölcselők sok szépet mondanak ugyan, de mik a' köz életre nem alkalmazhatók. A' jogtudósok pedig, kiki hazája' törvényeihez vagy a' romai és egyházi jog' szabályaihoz ragaszkodva, elfogulatlan elmeéllel nem ítélnének, hanem mintha zárt helyen volnának — kiki közülök — olly formán szónokolnak“.

Illy ítéletet mond Baco a' XVII-dik század' egyik legnagyobb embere, a' koráig terjedett törvénytudományi irodalom felől, abban nyilvánítva egyszersmind fő ohajtását, vajha a' törvényekről helyesebb fogalmak' terjesztésének ügye kormányférfiak által, kikre az közelebb néz, gyámolíttatnék, e' kívánatot ekkép okadatolván: „Illi enim (sc. viri civiles) optime norunt, quid ferat societas humana, quid salus populi, quid aequitas naturalis, quid gentium mores, quid rerum publicarum formae diversae; ideoque possunt de legibus ex principiis et praeceptis tam aequitatis naturalis, quam politiciis decernere.“ Azonban feltéve — mi pedig kivitelben éppen lehetetlen, —

hogy a' kormányférfiak, halmozott foglalkozásaik mellett, a' nemzedékek' tanítói szerepére maguknak időt nyerhetnének; úgy látszik, hogy a' nagy cancellár' korában, még a' törvények' elmélete, vagyis jogphilosophia, mely tudománynak illy név alatti közretárgyalását tudunkra először Bodin kísérté meg, Leibnitz pedig hévvel sürgette, nem volt olly szabatosan csak értelmezve is, hogy azt, olly ritka tehetségek is, minők' egyikét Bacóban joggal üdvözlhetjük, a' politicitól képesek lettek volna megkülönböztetni. Holott ma már ha szinte Hugo Guszláv nem tanítná is, alkalmasint tudnók, mikép az országászati tudomány és jogphilosophia között az a' legtermészetesebb elválasztó vonal, miszerint a' politica inkább az álladalmi jogra, a' jogphilosophia pedig inkább a' polgári vagy magánjogra szorítkozik.

A' XVIII-dik század' elején csendes magányában egy kitünő értelmiség működött, értelmiség, mellynck becsét csak egy század' lefolyása után volt képes méltányolni a' tudományos világ. Vico volt ez, a' genialis Giovane Baptista Vico, ki „Principi di una scienza nuava intorno alla commune natura delle nazioni“ czimű iratában, noha közelebről a' törvények' philosophiáját vevé is tárgyalás alá, de egyszersmind a' törvények' elmélete fölé is eddigelé ismeretlen új fényt derített. Azonban nemzetének csak kevesei előtt telté magát a' derék olasz érthetővé; a' nagy többségre nézve méltán magára alkalmazhatván a' költő' ime' szavait: „*Barbarus his ego sum, quia non intelligor illis.*“ Nem csoda. Mert a' jogphilosophiának általános kedvelése csak ott verhet a' nemzet' jobbainak keblében gyökeret, a' hol a' bölcsélet és törvénytán a' tudományos miveltség' egyenlő fokára emelkedtenek, 's egyelőre különbözni látszó tudományok olly pontban ériüknöznek, hol azok a' törvények' elméletére csak kedvező befolyással lehetnek. —

Épen azért volt Vicónál szerencsésebb Montesquieu, kinek egyébiránt Törvények' Szelleméről írott elmélkedéseiben csak a' Vico által megtörött ösvényeni tovább haladásra ismerünk. Montesquieu, az ó és újabb állodalmak' történetének alapos vizsgálása közben, azon igazságról meggyőződésre jutta el, hogy a' polgári törvények a' nemzetek' társadalmi szerkezetök, szokásuk, történeti viszonyuk, mint szinte az éghajlat 's élelem mód szerint is határozottnak el. Illy elvből indulva ki, bírálá ő a' különböző koru 's miveltségű népek' törvényeit, illy elv' nyomán ohajtá ő, hogy mások is kémleljék a' polgári törvényeket éltetni kellő szellemet, a' törvényhozókat pedig alapeszméiknek egyenesen a' fentebbi elvekből merítésére utasítá.

És jöllehet Montesquieu' Törvények' Szelleméről írott művében többnemű fogyatkozások fedeztetének is fel; 's jöllehet hiányzik abban a' jó rend, a' feladatnak is, melly benne megoldatni czéloztatott, szabatosabban kellett volna megállapíttatnia; 's noha azon ellenvetés sem épen alap nélküli, miszerint a' Törvények' szelleméről írott műben az elnénczkedésnek, 's azon törekvésnek, hogy

bizonyos felállított elvek általános érvényüekké tétessenek, az igazság is nem ritkán feláldoztatik: mind ezek' ellenére azonban a' mély emberismerettel meleg emberszeretetet párosító Montesquieunek érde-
mei már csakazért is maradandó becsüek, mert ő volt első, ki a' tör-
vények feletti elmékedést a' tudományos közönséggel megkedvel-
teté, 's ő volt az első, ki az összes tudományos világnak komolyabb
figyelmét a' jogphilosophiára felhívá. Filangieri, Montesquieunek
nagy mesteréhez méltó tanítványa, bár nem érheté is el kora halála
miatt tanítóját, örökké maradandó emléket emelt magának „Scienza
della legislazione“ czimű művében, melyben a' platoi eszméktől
hevült nemes olasz, nem csak azon igazságtalanságokat, mik külö-
nösen hazájában az igazság' nevében elkövettetének, ecsetelé a'
maguk egész utálatosságában, hanem egyszersmind több oly el-
veit is pendíté meg a' polgári törvényhozásnak, mik a' valódi tiszta
erkölcsiség' alapjain nyugosznak. —

Előállítása azonban oly jogphilosophiai helyes szabályoknak,
mik azon felül, hogy a' mívelt közönségnek kedves olvasmányul
szolgáljanak, egyszersmind a' komolyabb szakértőnek e' tárgy kö-
rűli igényeit is kielégíthessék, még nem a' Montesquieu' korához
vala mérve, nem azon korhoz, midőn a' történeti jog' előítéleteitől
egészen meg nem szabadulhatott Montesquieu is így nyilatkozik a'
hübérendszeréről (XXX.K.II. cz.): „Vajmi gyönyörködtető a' hübé-
javak' törvényeinek vizsgálata; egyszerű tölgy emelkedik a' föld-
ből, gallyait már távolról is szemlélhetjük, közelítünk hozzája, 's de-
rekát látjuk, de gyökereit nem, fel kell ásunk a' földet, hogy eze-
ket itt vizsgálhassuk“ —

Ismétem, nem Montesquieu maga, de a' kor, melyben ő élt,
vala ok, hogy a' jogphilosophiának ma általános helyesletti szabá-
lyai, műveiben teljesen ki nem fejlődhettek. Előzményeknek, mik
ekkor még nem valának, kellett elébb lenniök, hogy egy épen ugy
az el nem fogult értelem, mint az el nem ferdített szív által egy-
aránt helyeselheto elvek felett megállapodhassék a' közvélemény.
Minden jobbérzetüek' keblében élt ugyan a' sejtelem, miszerint a'
pandectákban eddig oly ridegen nyilatkozó szokásos jognak ösz-
hangzásba kelletik jönie az ész- és erkölcsi elvekkel, miktől az
eddig oly annyira eltérek; élt a' sejtelem, mikép a' századokon ke-
resztül fennálló 's többnyire a' nagy többség' akarata ellen a' népekre
erőltetett jogi intézkedéseknek az emberiség' javára sokban változ-
niök, sokban módosulniök kelletik.

Élt a' sejtelem, és a' sejtelem közben jól esett kevés jobbak-
nak előre édes reménynyel táplálkozniök, hogy a' nagy sokaságtól
dicsőített fennálló jogi intézkedések' helyességének kétségbe vétele
előbb utóbb nem kisebb eredményekhez fogja vezetni az emberisé-
get, minőre Galilei' kételye után jutta Copernic, a' nap' rendszeré-
ről ezer évekig tévelygő egyetemes világ' ellenében. — Tagad-
ni nem lehet ugyan, hogy már jóval elébb Thomasius a' termé-

szeljogtanban divatozott nem egy előtételt rázott meg; azonban Thomasiusnak részint felületessége, miszerint némely természetjogi tárgyakon amugy könnyedén ellebbenni vágyott; részint rajoskodással határos tulbuzgósága, miszerint a' természetjogból egyenesen erkölctant igyekvék idomítani, volt oka annak, hogy a' fentebb érintett sejtelem soká, még igen soká, csak sejtelem fogott volna maradni, ha a' tudományos világ' szerencséjére Kant nem születék. —

Azon mozgalom, mit Kant' művei a' bölcelet' körében előidéztek, a' természetjogra is annival inkább kiterjedt, mennyivel több gondolkozni szerető főt hívának fel a' természetjogi tudományok' alaposb vizsgálatára az europai események. Észre vétettek több gyengéi a' természetjogtan' eddig divatban levő rendszerének, felfedeztetett hogy hiányzanak a' természetjogtanban az alapelvek, következetlenek az eredmények, azon ösmerveknek pedig, a' mik szerint a' természetjog a' polgári törvényekre alkalmaztassék, megállapításában közös a' bizonytalanság. — 'S ezért kísérletek tétettek, az eddig divatban levő természetjogi rendszernek újabb 's kivitelben következetesb természetjoggali felcserélésére, kísérletek, mellyek egymással homlokegyenest ellenkezének, 's miknek legtöbbsnyire abban állott jelességök, hogy mint ábránd és' szüleményei a' gyakorlati életben hasznavehetetleneknek mutatkoznak. —

Mi a' tudományokkal azon időpontban, midőn azok szigorú bírálat alá vétetnek, történni szokott, hogy t. i. azok még sokkal határozatlanabbaknak mutatkoznak, mint annakelőtte tetszének, épen az történt a' természetjoggal is. — Azon hiányok, mik ezen tudomány' rendszerében felfedeztetének, néhány avatatlanok véleménye szerint a' valódi becs felett túlsúlylyal bíróknak tekintettek; ide járult több e' szakbeli tudásnak az ellenvéleményük' irányábani türelmetlensége, egykettőnek pedig szinte annyira terjedő féktelensége, minélfogva a' társadalmak' fennálló szerkezetét megtámadni, 's a' polgárzatok' állapotját mint valamely tabula rasát, újból alakítani merénykednek. — Vegyük mind ezekhez a' rajnántuli forradalmi eseményekből merített azon lélekbe ható nagy tanulságot is, hogy mivé lehet egy állodalomban a' személyi és vagyoni bátorság a' természetjog' elveinek balul alkalmazása mellett. Igen megérthető volt azért, hogy a' természetjog' illy ferdén alkalmazott elveitől a' tételes jogtan' emberei elidegenedtenek; hiszen az ő szaktudományuk vala az, melly a' reform' veszélyével fenyegettették, veszélyével azon reformnak, melly az akkori tapasztalatón épült vélemény szerint sem szükségesnek, sem gyakorlatilag alkalmazhatónak nem látszott, mellynek azért épen ők annál élénkebben dolgozásának elene, mennyivel inkább megdöbbenve szemlélék azt, hogy az újdonna terjengetett elvek, az eddigi pozitív intézkedésektől meguntakozott népek' közvéleményében naponként mind jobban emelkednek. Mivel azonban ezen urak magok is megképzettek azon eszmé-

től, hogy a' tételes jog' köréből a' természetjog teljesen kizárassék; ennél fogva a' tételes jognak történeti elméletét kívánák mint egyedül használhatót elfogadni, 's azt mint valódi jogphilosophiát a' tudományos közönség' figyelmébe ajánlani.

Kedvező alkalom nyílt most Hugo Gusztávnak, mert ő vala e' tan' embereinek zászlóvivője, a' romai jogot, mellynek pedig már évezredes igája alól kezdett a' XVIII-dik század kibontakozni, a' romai jogot, ismétlem, ujlag előrántani, 's azt mint minden nemzetek' polgári törvényeinek legbiztosabb szabályozóját, 's legszálthatatlanabb ne-továbbját tanteremében, úgy mint tankönyveiben magasztalni. — És hiába mutatá ki már két századdal elébb, még pedig alaposan mutatá ki, Német-alföld' nagy tudósa, Hugo Grotius, *De jure belli et pacis*'' czimű művében azt, hogy a' műveltségben 's társadalmi igényekben jóval előbbre haladott nemzetek' polgári törvénykönyveiben, a' romai jog' kizárolagos használata lehetetlen, — mind ez ellent nem állván, a' hírhedett göttingai tanárnak, annál kevesebb fáradságába került a' rövidebb látóknál hívékenységre találnia, mennyivel alaposabb volt Kant' ellenében a' kifogás, hogy azon dualismus, mellyet a' critica-philosophia' szövénekénél az észjog 's az egyes álladalmakban fennálló jog mutatnak, kettejük között minden tudományos viszonyt felbontott. —

Azonban javára az emberiségnek voltak, kik átlátták, miszerint abból, hogy némellyek a' természetjoggal visszaéltenek, sem több sem kevesebb nem következik mint az, hogy némellyek a' természetjoggal visszaéltenek; voltak, kik átlátták, hogy illy ürügy alatt az emberiségtől egyetlen palladiumát, melly ennek már nem egyszer a' végképeni elnyomtatás ellen, ha szinte csak eszményileg is, védelmére fenmaradott, elrablani legszelídebb kifejezéssel is, egyetlen pogányság lenne. Voltak kik átlátták azt, hogy ha a' tételes jog' bírálatában az észjog nem használható: úgy vajmi kevés javítás fogott volna lenni a' durva középkor' jellemét ma már meg lehetösen leöltött polgári törvényeken. Kivált mióta Hegelnek jutott a' dicsőség, hogy philosophiájának tárgyilagosságánál fogva azon kételyt, mellyet Kant' fent említett dualismusa némelly kislélekűeknél támasztott, eloszlassa; 's miután ellenmondhatlanul bebizonyítá, mikép a' dualismusból credni képzelt ellenkezés az által enyészik el, hogy a' különböző pozitív jogoknak is megmaradhat szabad hatáskörük, de a' gondolat és az eszme az örök elvek' ellenörködése alatt: azon időtől fogva nemcsak vélemény- különbség de nyílt harcz is támadott az ugyanazon törvénytudomány' emberei között. — Egyfelől a' történeti jogiskola' emberei (élőkön Savigny 's oldalukon Lermiuier) állának síkra's a' hosszas gyakorlat által fennálló érdekek' sérthetenségét, 's törvény vagy törvényes szokás által szentesített jogok' feltétlen tiszteletét sürgették. A' polgári törvényekről pedig azt nyilváníták, hogy valamint azok a' nemzetek' ifjúkorában a' népelethől és néperkölcsekből eredének: úgy a'

későbbi időszakokban is, mindig és mindenütt a' magokban működő erőkből, nem pedig a' törvényhozónak bármi bölcsen combinált akaratából kell azoknak fejlődniök. Másfelől az észjogi (mert a' természetjog Kanttól fogva észjog' díszes nevével lett czimezve) iskola' hősei, kik közt Thibaut, Zachariae, Rotteck, Gans tanárokat tisztelhetjük, állának ki a' csatatérre; 's megundorodván a' szokásos jognak a' józanész' fogalmával sokban öszve nem egyeztethető szabályaitól, 's meggyőződve arról, hogy mint gyermek ruháiból, úgy nő ki nemzet, emberiség előkora' eszméiből 's azokkal törvényes rendszeréből is: a' régi gyűjtemények' helyébe mindenütt egy, a' nemzet' mostani állásával összébb illő, codexnek az észjog' alapjáni előállítását szorgalmazák; 's e' véleményökhöz annál szilárdabban ragaszkodának, mennyivel nagyobb örömeikre szemlélék a' nemzetek' hajlamát a' codificatio felé irányítani. Ekként folyt a' vita a' tudományos világ' láttára, az illetőkre vonatkozólag ugyan nem kevés keserűséggel, de mondhatlan javára a' közönségnek 's így meglelt a' vég szakadás a' két iskola között, melynek mindegyikét nem kevesebb tárgyavatottsággal, mint pártja' véleményét ernyedetlen buzgósággal védő nemes tapintattal jellemzi Thibaut: „Über die sogenannte historische und nicht-historische Rechtsschule“ czimű munkájában. —

III. A' harc, mely a' két iskola között — nem ugyan szabályával, de annál élesbre hegyezett tollal vívatott volt — már végét érte; és a' szenvedélyek, mik nem ok nélkül tarták a' felzaklatott kedélyeket izgásban, lecsilapodtanak; — 's mi több, a' míg az élő Savigni ministeri padon ül, az észjogi iskolának fentebb érintett hősei, fénytelen életökhöz hasonló egyszerű sírjokban nyugoszszák csendes álmukat. — De a' nyereséget, mely a' csatából eredett, élvezi a' tudományos nagy közönség. A' tételes jog' philosophiája nemcsak elvekben lön szabatosan határozott, kivált mióta a' társadalmi viszonyok' mathematicai szigorúságu analyticusa, Bentham, ezer tévedésekkel ugyan teljes, de minden esetre practikai következetességgel dus iratai a' gondolkozni szeretők' figyelmét e' tárgy körüli komolyabb elmélkedésre serkentgeték; — de egyzersmind Europa' minden művelt nemzeteinél, mint önálló tudomány, 's a' törvénytannak egyik kiegészítő része is, kezd a' jogphilosophia ismeretes lenni; — 's kivált az alkotmányos országokban, törvényhozásnak úgy, mint irodalomnak terén — a' szerint mint kiki a' történeti 's észjogi iskola' elveitől van áthatva — mutatkoznak a' törvények körüli jogphilosophiai elmélkedések. — 'S ma már közös lett a' megállapodás, a' jogphilosophiának elnéletire és gyakorlatira felosztásában. — És bár a' jogphilosophiának e' két osztálya vég céljában — mert mindkettő a' törvényeknek szellemét 's azoknak erkölcsi, political 's anyagi hatásukhoz képesti becsét, vagy selejtességet veszi bírálat alá — megegyezik

is; de mivel mindegyiknek más a' kiinduló pontja, épen azért irányukban is egymástól messze eltérnek.

a) Az elméleti, a' tételes jognak ok- és czélszerűségét, annak az észjog' elveivel egybehangzásától vagy ellenkezésétől méri. — És valóban tagadni nem lehet, hogy a' tételes jognak illy nézetből bírálata, ha egy — úgy a' tételes jog' mint a' bölcelet' körében otthonos egyéntől ered, 's ha ezen vállalat igazságossággal 's az emberiség' szent ügyéért buzgó tiszta szándékkal kezelte-tik, — nem kevésbbé a' bölcselőknek mint a' tételes jogtudósoknak érdekében, a' legmaradandóbb hasznot fogja eredményezni. Az illyképen tárgyalt jogphilosophia önt szellemet studiumába a' tételes jogtudománynak, azon tudománynak, melly olly hosszas időközön keresztül olly ridegen, 's csaknem gépileg tárgyaltatott. — Ez vezeti a' vizsgálódót felfedezésére azon hiányoknak, mik a' tételes jog' körébe eső egyes törvényeken leginkább azért észrevehetők, mert azok, mint az előidőkből reánk maradt intézkedések, részint bizonyos tényekből eredett hasznok' és károk' tapasztalatán alapulnak, részint a' népeknek 's ezek' törvényhozóinak helyi viszonyaikból származott gyakorlati eszmék' ösztönszerű nyilatkozatából keletkezének. — Ámde a' tapasztalat, mindenha egyedül a' tények' hasznos vagy káros voltát bizonyítja; nem pedig azoknak jogszerű- vagy szerütlenségét is, — 's ha a' tények' jogszerűsége egyedül a' hasznosság' szempontjából méretnék: úgy távolabbi alkalmazásban az jőne ki, hogy egy, minden népekre alkalmazható, általános jogi theoria soha nem alakulhatna; a' haszon és kár, az alányoknak 's ezek' viszonyainak különbségéhez képest különbözőzván, 's mit egyik hasznosnak tart, arról a' másik ellenkezőleg lévén meggyőződve. — 'S az egyedül a' hasznosság' szempontjából kiinduló törvényhozó azon helyzetbe jőne, hogy midőn igazságos akart lenni, az igaztalanságot emelé törvény' erejére, — 's ki nem kerülhetné L'Amiral' sorsát, ki nyomos tapasztalati adatokkal törekvék bizonyíttgatni, mikép a' négereknek sorsuk, — a' szabadság' élvezete' tekintetéből enyhébb 's azért türethetőbb is, az amerikai ültetvényesek szolgálata közben, — mint eredeti hazájokban az emberkoponyákból rakott palotáikban önkénykedő dsahomei főnökeik alatt; melly okoskodat — mellesleg említve — gyengítheti ugyan a' négernek amerikai helyzetökön szánakozásunkat, de nem eszközölheti azt, hogy azért az észjog a' négernek' szolgátságát helyeselje. —

b) Ha pedig a' tételes jogphilosophia gyakorlati: úgy az, tekintve a' szorosan jogtani nézettől, részint azon phisycal 's moralis okokat keresi fel, mik a' népek' törvényhozóit a' törvények' hozatala közben vezérlék, részint azon hatást rajzolja, mit a' nemzetek' jóllétéért tőnek a' törvényhozók, valahányszor ők az eddigi intézkedéseket a' czélnek többé meg nem felelőknek hívék 's tapasztalák. Ezen gyakorlati jogphilosophia' szövétnekénél bebuvár-

kodik a' jogtudós — mennyiben azt történetani adatok megengedik — a' népek' ősjellemébe, vizsgálja a' nemzetek' különböző időbeli politicalai, statistikai, erkölcsi és anyagi viszonyait, — 's a' jelent a' multtól gondosan elválasztva, minden kornak' sajátosságából vonja a' következtetéseket, — felkeresi a' multak' folyamában összefüggő gondolatokat, 's az egymást felváltó törvények' hosszú sorában rejtező egybehangzó értelmet igyekszik feltalálni, — máskülönben, a' midőn a' különböző idők' törvényei felett szemlét tart, — a' népek' jogszükségeinek kellő méltánylatát nem felejtve, — bírálja meg azt, ha valljon a' törvényhozás pontosan ért-e mindenha korát, 's nem járt-e annak előtte vagy utána, hív tolmácsa volt-e a' nemzeti közérdeknek, 's teljesítője-e a' közérzetből eredett szükségeknek, 's nem tehet-e intézkedései közül sokat másként mint tön? és ha igen, miben téveszté el lépteit, 's mint kell vala más uton járdalnia, — 's így a' helyett hogy a' törvények' holt betűiről életnélküli meddő phraseológiát adna elő, azt vizsgálja, mikép tökéletesültek a' törvények, mint jutának el mai fokára haladásuknak, nem hagyva ki számításából az okokat 's körülményeket is, melyek a' változást, javulást, haladást előhívák.

Már az elméleti jogphilosophiának a' gyakorlatitól különbözése az eddigiekből is világos. Az elméleti t. i. bírálati szabályul egyenesen az észjog' elveit alkalmazza, a' midőn a' gyakorlati hasonlóképp elfogadja ugyan canonul az észjogot, csakhogy ennek szigorúságát a' helyi és miveltségi viszonyok' történeti 's politicalai körülmények' mentségével igyekszik kiengesztelni. És — jóllehet — alkalmazásban — minden esetre a' gyakorlati jogphilosophiáé az elméleti felett az elsőség, örök becsü marad azért mindenha a' jogphilosophiának elméleti része is, melynek változhatlan szabályait szem elől nem tévesztve, kerülheti ki a' gyakorlati jogphilosoph a' történeti jogok' túlbuzgó tiszteletét, — 's mely elméleti jogphilosophia' tanaiból a' figyelmes vizsgáló a' szerint látand fokozatosan mindig többet többet meghonosúlni a' polgári intézkedésekben, a' mint nemzetek ugy, mint azoknak törvényhozók az erkölcsi miveltség 's valódi humanitas' útján mindig többet többet vetkezendeknek le szűkeblűség- és rút önösség-ápolta előítéleteikből. — Az elméleti jogphilosophiának bölcs tapintattali használatánál fogva eszközölheti azt a' gyakorlati jogphilosoph, hogy midőn vizsgálja, minő vegyületben találhatók fel a' tételes jogban az észjog' és országglasztan' elvei, 's a' történeti jognak az észjoggal párosítására különböző időkben különböző körülmények közti minő figyelem volt a' törvényhozásnak: ugyanekkor az elmélet' segítségével méltányos ugyan de igazságos ítéletet is mondhasson a' törvények' multja és jelenje felett 's okszerűen jósoljon a' nemzet' — melynek törvényeiről van szó — jövődjé felől. —

De nem lehet megfeleltkezni a' mérsékletről, melynek túlélése által vétének e' fényes közönség' tisztelete ellen. Csak annyit

szabadjon még pótlékul a' feljebbiekhez, — 's egyúttal azoknak, kik a' tételes jog' philosophiáját magával az észjoggal öszvetévesztik, czáfolatul megjegyezni, hogy az észjog, mint a' *priori* tudomány elvontan, a' pozitív törvények' előző tudása nélkül is tárgyalthatik, holott a' tételes jog' philosophiája, mint a' *posteriori* tudomány a' szabott törvényeknek már betanult öszvegét feltételezi; amannak, mióta a' tudományok tiszteletben tartatnak, mindenkor meg volt tudományos rendszere, midőn a' tételes jog' philosophiája, ez ideig még, elhatározott alaku rendszerbe foglaltatni már csak azért sem engedé magát, mert a' jogphilosoph nemcsak egyes nemzetek' részletes törvényeit, de a' műveltségben előhaladott — nemcsak europai, de az összes földrészek' minden népeinek is — törvényeit 's azoknak jellemét, hatását veszi bírálat alá, hogy egy általánosan érvényes jogi theoriát állíthasson elő. — Ugyde ez csak egy teljes rendszerbe hozott öszve hasonlító jogtudománynak segítségével történhetnék meg, minek pedig még csak propylaeumát bírjuk Gans nagyhirű tanár' „Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung“ czímű munkájában. — Végső és egyik legfőbb különbsége az észjognak a' tételes jog' philosophiájától az, hogy az észjoggal kezdetik a' jogtani pálya; a' tételes jog' philosophiájával pedig berekesztetik, vagy legalább berekesztetnie kellene. Mert hogy a' jogtani pályán — legalább honunkban — eddig fájdalom — nem tárgyalt jogphilosophia' szövéténekével a' törvények' holt betűin felül, az azokban rejlő szellem' gondos vizsgálatára is kellőleg figyelmeztessék az ifju nemzedék, egyéb tekinteteken felül a' hasznosság' elve is igényli, mivel a' törvénytudomány' fentebbi reiki felavatott ifjuság' közegével adatnék a' nemzet' kezébe iránytő, melly azt zavart jogösmeretei közben magát tájékozni segítse. Kitagadhatná pedig, hogy a' polgári törvények' csirája azon eszmékben rejlik, mik a' nemzet' tömegében a' helyesség', illőség', szabad' és nem-szabad' képzetéről léteznek, 's valamint az, ki homályos eszmék' tisztába hozatalát 's rendezett hasznos ösmeretek' köz sajátta tételét sikerrel munkálta, 's így a' nemzet' éretlen tömegét a' czélszerű törvények' elfogadására készíté, — egyik legnagyobb jóltevője az emberiségnek; — ugy, ellenkezőleg, a' ki, nem értve mind ezeknek nagy jelentőségét, közönösnek tartja azt, valljon a' törvényhozó a' nép felett lebeg-e, vagy magát azzal egyenhangzásba hozza; — kire nézve közönös az, hogy a' haza' törvényei sokban nem szülöttje, de inkább anyja az időnek: az aztán ne is csudálkozzék, ha a' nemzet azért nem teljesíti több végzéseit a' törvényhozásnak, mert nem érti annak akaratát; — ne csudálkozzék, ha a' törvényhozás' legfontosb intézkedései is, a' nemzet' nagy tömege által, éretlen egykedvűséggel fogadtatnak. —

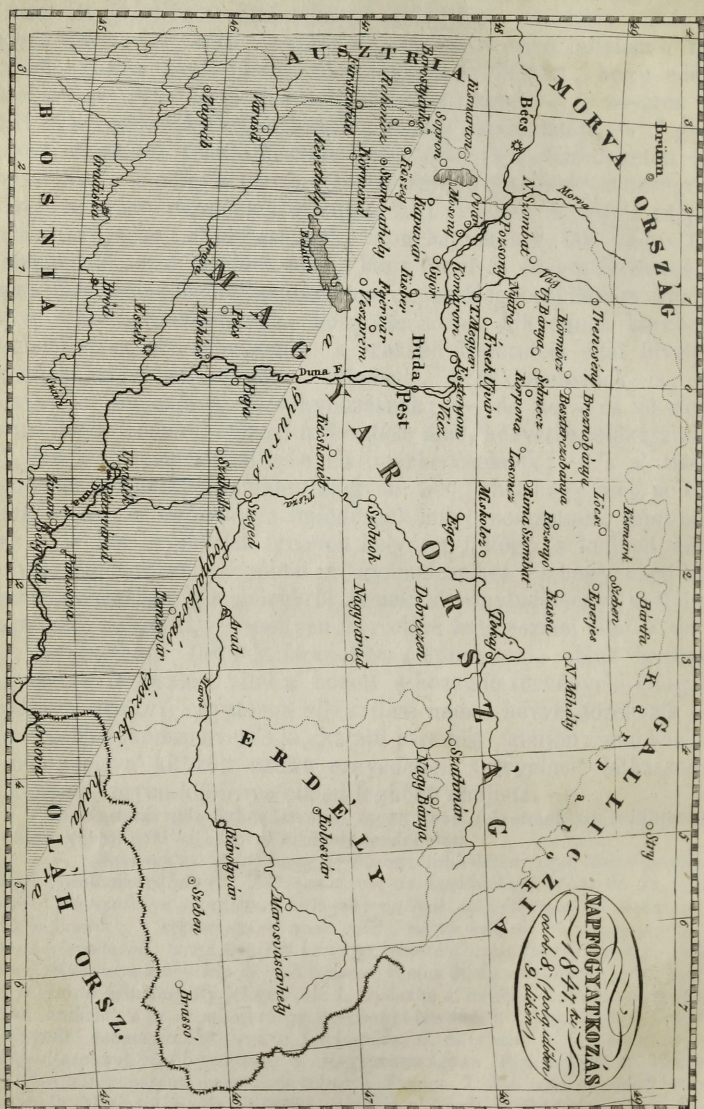
Tekintetes Társaság! A' jogphilosophiai eszméknek — közelebről édes magyar hazánk' polgári törvényeire vonatkozva — meghonosítását leginkább a' magyar academia' jogtudományi

osztályában működő derék férfiak' munkásságának köszönhetjük. Mert akár a' jutalomkérdéseknek, mik e' szakban a' társaság' fennállása óta pályázásra kitűzetének — lényegét tekintsem; akár az egyes tagok' dolgozatit vizsgáljam: mindkét nemben fellelem a' főirányt, mikép hazai törvénytudományunk a' helyett, hogy eddig minduntalan csak hazai anteactáinkbani halászgatás-, 's zavaros ókori ösmeretek utáni experimentálgatásban határozottatott, — a' gyakorlati nemzetek' felette hasznos tapasztalati fájáról szedegetett ismeretekkel, 's polgári törvényeinken teendő javítások' szükséges-ségét tárgyait eszméikkel bővítették. Üdvözlöm e' nemes pályán működő bajnokait a' társaságnak, azon bajnokokat, kik magas hivatásuknak azzal felelnek meg, hogy fényt és világot derítenek a' hazai törvénytudomány' szürkületes egén. Megbecsülhetlen kincse az a' törvénytudománynak, hogy bár azok, kik ennek körébeni foglalkozásra elmetelhetségök 's szakbeli ismereteik által hivatást éreznek magukban — nem volnának, nem lehetnének is, — közvetlen tényezői a' törvényhozásnak; — de kor- és okszerű eszméiknek irodalom' téreni terjesztése által, közvetve, előkészítői-vé válnak a' nemzet által igényelt intézkedéseknek; — 's a' tiszta és nemes szándékból elhittett magvak nem lehet hogy meg ne teremjék, úgy az egészséges fejlődésnek indult nemzetnél, mint annak — a' kor' gyakorlati igényeit helyesen felfogó 's kellően méltányoló bölcs törvényhozóinál is, gyümölcszeit. És hogy ezen tekintetes társaság, 's közelebbről ennek törvénytudományi osztálya nagyszerű pályáján, — mellyen úgy előre ható eszmei által a' magas törvényhozó testnek fáradozásait könnyíteni, mint hasznos ösmeretek' terjesztése által a' hozott 's hozandó törvények' elfogadására a' nemzet' egyetemét elkészíteni nemes hévvel törekszik — minél több rokonszenvet 's jó akaratu pártolást találjon; munkatársai-ban pedig a' kitűzött célra ernyedetlen szorgalmat láthasson, lelkennek legyen kifejezve ebben leghőbb ohajtata. —

Elolvastatás után Szűcs István a' tagok közé felvettnék nyilvánított, 's ehhez képest neki az oklevél kiadni rendeltetett.

— A titoknak az utolsó nagy gyűlésben kihirdetett ezen törvénytudományi jutalomkérdésre: „Adassanak elő az ügyvédeknek a' bírák és felek iránti viszonyaikban mutakozó hiányok, mellyek az igazságszolgáltatást nálunk nehezítik, 's egyszersmind azon mód, mikép kelljen e' viszonyokat legjobban elrendezni, 's az ügyvédi kart a' tekintély azon fokára emelni, hogy nemes feladásának kellőkép megfelelhessen“ junius 30-ig mint határnápig tizenegy pályairat érkezett illy jeligékkel: 1. Győzzön a' mi jobb. 2. Sötétség borítá, ó hon, határid! 's az úr mond: légy Széchenyi István! és világosság tenyészt. 3. Egyedül minmagunkban van a' feltámadás. G. Széchenyi I. 4. Az idő minden javításoknak segítő mestere. 5. Magyarországha legnemesebb a' király. 6. Latius officia patent, quam iuris regulae. Seneca. 7. Nisi utile est quod feceris, stulta est gloria. 8. Mondj igazat, betörök a' fejed! 9. Qu'est ce que le juge? La voix du souverain. Qu'est ce que l'avocat? La voix de la nation. 10. Clear law strong right. 11. Csak a' védelem' ura véd. — A' jeligés levelek az academia 's az elnöklő igazg. tag' pecséeteikkel lezárva a' levéltárnoknak adattak őrzés végett; a' pályairatoknak pedig osztályi megvizsgálata elrendeltetett.

KIS GYÜLÉS, JÚL. 5. 1847.

(A' mathematicai osztály' részére)

Döbrentei Gábor rt' helyettes elnöklete alatt.

Jelen Vállas rendes és Korponay lev. tagok. — Egyéb osztályokból: Balogh, Czuczor, Szalay, Szilasy, Vörösmarty rr. tt. — Kovács Mih. lt. — Toldy F. titoknok, Lukács M. helyettes segédjegyző.

— Tiszteleti tag nem jelenvén meg, az osztály' kérelmére Döbrentei G. mint az ülés' kezdetén jelen volt rendes tagok' idősbje, foglalta el az elnöki széket. Erre

VÁLLAS ANTAL rt.

az idei nagy napfogyatkozásról értekezett, és annak fő phasisát mutató több abroszokat terjesztett elő, mellyek közül egy ide is mellékeltek. — Ezen gyűrűidomú napfogyatkozás idei oct. 9-dikén áll be, reánk nézve mindjárt nap' kelte után és Magyarorszában mintegy 3 óráig tart. A' gyűrű' öve (*zonája*) Magyarország' délnyugati és déli részeit szeli át, mint az ide mellékelte földabrosz mutatja, mellyen a' nyugat-északnyugati vonal a' gyűrű' övnek felső azaz éjszaki határát teszi. Déli határa a' gyűrű' övnek, csaknem párvonalosan az éjszakival, Zára' városa alatt húzódik el. Középe ezen övnek Zágráb' környékébe esik. Mind azok tehát, kiknek lakhelye az itt látható gyűrű' övnél éjszakiabb fekvésű, nem gyűrűs, hanem (Magyarországban 10—11 hüvelyknyi) részletes napfogyatkozást látnak. A' gyűrű' öv alatt lakók ellenben gyűrűs fogyatkozást fognak látni, és pedig azok, kik az öv' közepe felé laknak, egyenlő vastagságú gyűrűt; az éjszakiabbak olly gyűrűt, mellynek déli része vékonyabb; a' déliebbek végre ollyat, mellynek éjszaki része vékonyabb. Saját számításaim szerint — így folytatá — a' gyűrű' övnek határai a' következő (Magyarországot és a' közel török tartományokat illető) földpontokon megyen keresztül.

A) Felső határ:

33°	59'	kel. hossz	Ferrótól;	47°	30'	é. szélesség.
35	37	"	"	47	0	" "
37	8	"	"	46	30	" "
38	32	"	"	46	0	" "
39	47	"	"	45	30	" "
40	55	"	"	45	0	" "

B) Alsó határ:

32°	46'	kel. hossz	Ferrótól;	44°	0'	é. szélesség.
34	16	"	"	43	30	" "
35	46	"	"	43	0	" "
37	14	"	"	42	30	" "

TAUBNER KÁROLY lt'

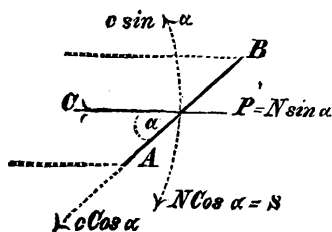
értekezése követte *a' szélrohamról, mértani hánylás által vizsgálva 's előterjesztve*. Annak teljes szövege itt következik.

1. §. *A' szél' egyenszeg roham*a. Ha *a'* mozgásba jött légfolyam szilárd terühez csapódik: *a'* roham *a'* terü ellen légoszlop' súlyával leendő egyenlő, mellynek alapterüje *a'* megcsapott terü 's magassága *a'* kétszeres sebességmagasság. Jelentvén ekként *a'* terü' terjemét *a*, míg *c* *a'* szél' sebességét lábokban másodperczekkel és *s* egy köblábnyi lég' súlyát: *a'* szélroham' nagysága $P = \frac{c^2}{2g}$ ay. De *a'* lég 771,74-szer könnyűbb mint *a'* viz 's egy köblábnyi viz 66 % nyom, következőleg $\gamma = \frac{66}{771,71}$. Itt *g* bizonyos test' esésközét jelenti 1 másodperc alatt, melly = 15,63' 's helyettesítvén ezen értékeket, nyerjük $\frac{\gamma}{2g}$ -ért = $\frac{66}{215,63}$. 771,74 = 0,0027, jelenleg tehát $P = ac^2$. 0,0027, 's helyezvén itt 0,0027-ért = P' míg megjegyezzük, hogy az érték 0,0027 ezen képletben csak az esetre érvényes, ha *a'* nyomott terü 1 négyszöglábbal egyenlő és *a'* sebesség = 1', akkor $P = P'$. Ezennel P mint *a'* szélroham' egységét vevén, az egyetemleg álló képlet leendő:

$$P = ac^2 P'.$$

Ezen képlet *a'* tapasztalással meglehetősen jól összeegyezz, mert Smeaton' vizsgálatai szerint *a'* szél' roham *a* □' terün 's 1' sebesség mellett egyetemleg = 0,0025. Ezen vizsgálatoknál azonban az tűnt ki, hogy *a'* szélroham *a'* terühez nem egyenes arányban, hanem valamivel nagyobbban növekszik, 's mivel *a'* smeaton'i vizsgálatok csak csekély terűkkel tétettek, azokat tudniillik *a'* mozdulatlan szobalégben különböző sebességgel körbe hordozván, *a'* szám 0,0027 mint *a'* szélroham' egysége veendő.

2. §. *A' szél' félszeg roham*a.

Csapódjék légfolyam *a'* szög α alatt 's *a'* sebességgel *C* *a'* nyugodtnak képzelt terü AB ellen, mellynek terjelme legyen *a*.

Gondolván azután a' sebességet c szétbontva 2 oldalsebességre, melyek közül $c \sin \alpha$ függőleges AB-re, a' másik $c \cos \alpha$ $\perp$ AB-vél: az utolsó AB-re minden hatás nélkül veszend el, 's az elsőnek hatása függőlegesen a' terüre az előbbi képlet szerint.

$$N = a P' (c \sin \alpha)^2 = a P' c^2 \sin^2 \alpha$$

Az erő N szételemeződik továbbá P' erőre iránya után a' szélnek $P' = N \sin \alpha$, 's egy második erőre $S = N \cos \alpha$ függőlegesen ezen irányra. Az első a' szél' párhuzamos, az utóbbit oldalasti rohamának nevezzük. N -ért az értéket helyezvén amaz egyenletekbe, eredvényezend:

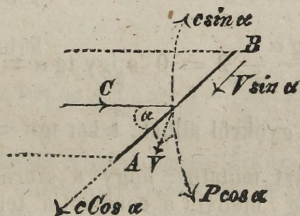
$$P = a P' c^2 \sin^3 \alpha \text{ és } S = a P' c^2 \sin^2 \alpha \cos \alpha.$$

Kivánván, hogy a' párhuzamos roham maximum legyen, akkor $\sin \alpha = \max.$ kell lenni, következöleg $\alpha = 90^\circ$; hogy pedig az oldalasti roham legyen maximum, akkor $\sin^2 \alpha \cos \alpha = \cos \alpha - \cos^3 \alpha = \max.$ kell lenni, következöleg

$$\begin{aligned} \frac{dfx}{d\alpha} &= -\sin \alpha + 3 \cos \alpha^2 \sin \alpha = 0 \text{ vagy} \\ \cos \alpha^2 &= \frac{1}{3} \quad \cos \alpha = \sqrt[3]{\frac{1}{3}} = \frac{1}{\sqrt[3]{3}} \text{ és akkor} \\ \sin \alpha &= \sqrt[3]{\frac{2}{3}} \text{ következöleg } \operatorname{tg} \alpha = \sqrt{2} = \\ 1,4142 \dots \end{aligned}$$

$$\text{és } \operatorname{Cotg} \alpha = 10,1505150 \dots 54^\circ 44'$$

3. §. A' szél' félszeg rohama mozgásba jöttterü ellen.

Az előbbi jelzés' meghagyása mellett tegyük fel, hogy a' terü AB az oldalasti roham' iránya után a' sebességgel V halad, miként ez a' szélmalom' szárnyainál történik. Szétbontván ezen sebességet oldalasti sebességre $V \cos \alpha$ függőlegesen AB-re, 's egy másikra $V \sin \alpha$ vele $\perp$ -ra, akkor a' rendes roham' hatása a' két rendes oldalasti sebességnek, azaz, $c \sin \alpha - V \cos \alpha$ különzkétől függ, következöleg bírjuk $N = a P' (c \sin \alpha - V \cos \alpha)^2$. Ezen erő' szétbontása által nyerjük továbbad a' párhuzamos rohamot $P' = N \sin \alpha^2 = a P' \sin \alpha (c \sin \alpha - V \cos \alpha)^2$

és az oldalasti rohamot $S = N \cos \alpha = a P' \cos \alpha (c \sin \alpha - V \cos \alpha)^2$. Alkalmazván ezen képletet a' szélmalom' szárnyaira, S akkor azon erőt ábrázolná vagy jelzené, melly által a' szárnyak forgásba jönnek, és α egy szárnynak területjemet jelzené. Tekintvén

a' szárnyakat mint térségeket, mik, miként alább megmutatandjuk, azok épen nem, és szorozván az erőt S a sebességgel V bírni fogjuk erőműi momentumjokat $SV = a P' \cos \alpha V (c \sin \alpha - V \cos \alpha)^2$. Ha így azon erő, vagy a' szárnyak' azon sebessége volna meghatározandó, melyért az erőműi momentum maximum leend, akkor

$V (c \sin \alpha - V \cos \alpha)^2 = \max.$ kell lenni, tehát a' különzés (dfx) $= 0$ dfx $= (c \sin \alpha - V \cos \alpha)^2 + 2 V (c \sin \alpha - V \cos \alpha) \cos \alpha = 0$ ez adja:

$$1) c \sin \alpha - V \cos \alpha = 0$$

$$2) c \sin \alpha - 3 V \cos \alpha = 0.$$

De mivel itt, miként könnyen kitűnik, csak a' második egyenlet lehet $= 0$, azért leend $V = \frac{c}{3} \operatorname{ctg} \alpha$ a' szélmalom' szárnyának sebessége tehát arányos a' hajtszög tangensével vagy érintőjével. Tekintvén pedig a' sebességet mint mi adottat, akkor egyszerűs mind kérdezhetjük, melyik szögért α leend az érték maximum; ezen feltételért kell akkor

$$\cos \alpha (c \sin \alpha - V \cos \alpha)^2 = \max \text{ tehát}$$

$$dfx = - \sin \alpha (c \sin \alpha - V \cos \alpha)^2 + 2 \cos \alpha (c \sin \alpha - V \cos \alpha) (c \cos \alpha + V \sin \alpha) = 0 \text{ lenni.}$$

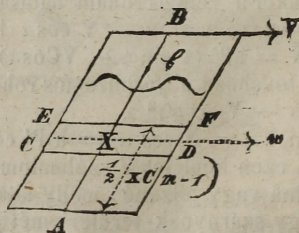
Azonban $c \sin \alpha - V \cos \alpha = 0$ nem használható, következőleg csak $- c \sin \alpha + 2 c \cos \alpha^2 + 3 V \sin \alpha \cos \alpha = 0$ fogadható el, és ezt $\cos \alpha^2$ által elosztván 's a' jegyeket megfordítván, alakuland:

$$\operatorname{tg} \alpha^2 - \frac{2 V \operatorname{tg} \alpha}{c} - 2 = 0 \text{ 's így } \operatorname{tg} \alpha = \frac{3 V}{2 c} + \sqrt{\left(\frac{3 V}{2 c}\right)^2}$$

$$+ 2. \text{ Itt } + \text{ csak a' gyökről állhat, tehát } \operatorname{tg} \alpha = \frac{3 V}{2 c} + \sqrt{\left(\frac{3 V}{2 c}\right)^2}$$

+ 2. Ezen képlet azt mutatja, hogy a' szárnyak' sikeres hajlása azon sebességtől függ, mellyel a' rohamot a' terüre gyakorolja. Mivel pedig a' szélmalom szárnyaknál a' szárny' nem minden pontján lelhető fel ugyanazon sebesség, világos hogy a' szárnyterü nem lehet tökéletes tér. Monge és Hachetteszerint jól felszerezett szélmalom-szárny szélfelszeg terünek tekinthető.

4. §. Szélmalom-szárny-erő' kiszámítása.

Legyen l hossza a' vesszőnek AB ; v kezdetebessége a' külső végpontnak B , és C a' szélessége. Képzelvén a' vesszőt bizonyos számokra, legyen k részekre felosztva, melyek' mindenike x nevű legyen, 's az osztópontokon át a' vesszőn párhuzamosan függőleges vonalokat húzva: k keresztelemeket nyerendünk ugyanazon magasságra és szélességre, melyek azonban a' szél' iránya ellen különböző hajlásokkal bírnak. Ezen keresztelemekül azon térközök vehetők, melyek a' szárny' egyes keresztfogai által képeztetnek, 's csekélynyi szélességök miatt egyenszegűeknek tekinthetjük, a' nélkül hogy észrevehető hibát követtünk volna el, mi annál inkább megengedhető, ha számba veendjük közép hajlásukat. $CDEF$ jelezze ezen térközök' egyikét és φ legyen ugyanannak közép hajlása a' szél' iránya ellen. Jelezvé w ezen keresztelelem' közép kezdetebességet, akkor $S = a P \cos \varphi (c \sin \varphi - w \cos \varphi)^2$ az erő, mely a' tekintetbe vett térközre a' mozgás' iránya után hat. Ha a' szárny' szélessége b , akkor itt $a = bx$, 's ha továbbad $CDEF$ mint az m -dik térköz tekintetük a' tengelytől számítva, $\frac{1}{2}x(2m-1)$ a' közép

különbék leend, és viszonylik $v : w = 1 : \frac{1}{2}x(2m-1)$ miből leend:

$$w = \frac{v}{2} \frac{x}{1} (2m-1) \text{ Ezen értékeket}$$

helyettesítvén, adandják :

$$S = b x P' \cos \varphi \left[c \sin \varphi - \frac{v}{2} \frac{x}{1} (2m-1) \cos \varphi \right]^2$$

Ezen képlet szerint minden egyes térközre nézve kiszámítandó volna a' hatás, 's mindannyi kiszámítás' összezése után nyernők csak az egész szárnyterü' hatását. Tapasztalás végett legsikeresebb leend a' szélmalom-szárnyaknak csak egy közép hajlását felvenni, tán a' számtani középet a' hajlás közt a' felsőbb és alsóbb végen, vagy a' hajlást, mely a' középben létező.

Vevén a' hajlások közül, melyeket Tretgold idézett, a' számtani középet, mintegy 75° jövend ki, és ezt a' gyakornokok többnyire mindannyian alkalmazták is. Levén φ a' középhajtszög 's tekintve mint állandó, az összezés kivihető leend; az tudniillik ha E a' hatást jelenti

$$E_m = \frac{b P' v}{2 l} x^3 \cos \varphi \left[c^2 \sin^2 \varphi (2m-1) - \frac{c v}{2 l} x (2m-1)^2 \sin \varphi \cos \varphi + \frac{v^2 x^2}{4 l^2} (2m-1)^3 \cos^2 \varphi \right]$$

$$\begin{array}{l}
 \text{'s mivel } \Sigma (2m-1) = n^2 \\
 \Sigma (2m-1)^2 = \frac{4}{3}n^3 \\
 \Sigma (2m-1)^3 = 2n^4
 \end{array}
 \left| \begin{array}{l}
 E = \frac{b P v}{2 l} x^2 \cos \varrho \left[c^2 \sin^2 \varrho n^2 - \right. \\
 \left. \frac{4 c v}{b l} x n^3 \sin \varrho \cdot \cos \varrho + \frac{v^2 x^2}{2 l} n^4 \right. \\
 \left. \cos^2 \varrho \right] \text{'s ez elrendeztetvén nyerjük:} \\
 E = \frac{1}{2} b \cdot P \cdot v \cdot l \cos \varrho \left[c^2 \sin^2 \varrho - \frac{4}{6} \right. \\
 \left. c \cdot v \cdot \sin \varrho \cdot \cos \varrho + \frac{1}{2} v^2 \cos^2 \varrho \right]
 \end{array}$$

bl itt az egész terü, 's helyezvén érette f, nyerni fogjuk:

$$E = \frac{1}{2} f \cdot P' v \cos \varrho \left[c^2 \sin^2 \varrho - \frac{2}{3} \right. \\
 \left. c v \sin \varrho \cdot \cos \varrho + \frac{1}{2} v^2 \cos^2 \varrho \right]$$

(A' jegy Σ itt a' számtani sorok' összezését jelenti).

KORPONAY JÁNOS lt.

töredéket olvasott egy nála készülöben levő *harczmüörtörténetből*, melyben a' régi görögök' hadviselési módja tárgyalatik.

KIS GYÜLÉS, JÚL. 12. 1847.

(A' történettudományi osztály' részére)

Fáy András igazg. és tiszt. tag' helyettes elnökle alatt

Jelen Fogarasi és Sztrókay rendes, Bertha és Tóth lev. tagok. — Más osztályokból: Bajza, Balogh, Bugát, Czuczor, Döbrentei, Horváth Mihály, Luczenbacher, Szilasy, ir. lt. — Erdélyi, Kovács M., Peregriny, Waltheim lt. lt. — Toldy F. titoknok, Lukács M. helyettes segédjegyző.

— Olvastatott

PAULER TIVADOR lt.

jelentése az 1846-ki *német észjogirodalom' fő termékeiről*, mely így hangzik:

A' mult század' végén olly kitünő szorgalommal művelt észjogtudomány iránti részvét, jelen századunk' főkép másod évtizedében tetemesen alább szállott. — A' mult évek' politicaí mozgalmainak itt-ott föltünedező gyászos eredményeit, többen a' bölcséleti elvek' gyakorlati alkalmazásának tulajdonítván, azoknak mellözésével az egytetemes jog- 's államtant részint a' mult kor' törvényes hagyományai' szelleméből, részint a' keresztény vallás' alaptételeiből származtatni, 's az emberi ész' illetékességét a' társadalmi kérdések' megfejtésére tagadván vagy kétségbe vevén, tevőleges alapokra visszavezetni törekedének; sőt azok között is, kik a' bölcs-

leti irányt fentarták 's védelmezők számosan Némethonban, tanaikat a' középkor' iskolásságára emlékeztető 's Wolf' száraz modorát még felülhaladó érthetetlen nyelven adván elő, 's mind azt „mi van“ észszerűnek hirdetvén, elleneik' győzelmét még inkább elősegíték. — Legujabb időben azonban, ha minden jelenségek nem csálnak, — tudományunk' ügye kedvezőbb fordulatot vőn, — 's valamint a' mult század' végtizedében az akkoriban felmerült politikai kérdések, ugy jelenleg a' mindinkább fontosabb alakban mutatkozó társadalmi feladványok, melyek megnyugtató feloldásukat csak az észjog' józan elvei szerint nyerhetik, ezen tudomány iránti részvétet 's figyelmet új életre ébresztették. Bizonyosságul szolgál az 1845. évi német irodalom; — azon körülmény, hogy a' társadalmi tudományok' művelésében legfőbb polczon álló heidelbergi egyetemen a' mult év' másod felében hat tanító tizenegy tanfolyamban tárgyalá a' jogbölcsélet' különböző részeit; végre a' legközelebb lefolyt évi német irodalom is, melly időszak' fő termékeinek ismertetése jelen értekezésem' célja, — mind azoknak bővebb bírálata, mind a' kisebb érdekű értekezések' elősorolása kitérőzt feladásom' körén túl lévén. —

A' bölcséleti magánjog' körében, mellyet kizárólag „a' jogbölcsélet“ nevével diszítani legujabb időben ismét, ámbár alaptalanul, szokássá vált, figyelmet érdemel *Ahrens Henrik brüsseli bölcsellettanár* franczia nyelven irt azon munkájának németfordítása ¹⁾, melly első megjelenése óta spanyol 's olasz nyelvre fordítatva, rendkívüli tetszésben részesült 's Amerika' több intézetében előadási vezérfonalul használtatik, — 's *Röder Károly Dávid Ágost heidelbergi jogtanító* „Természetjoga“ ²⁾, mellyben szerzője az előbbivel hasonló elvekből indulván ki, mind ketten *Krause Keresztély* eddig kevés figyelemre méltatott tanait követik, munkáikat a' bevezetésen kívül általános 's különös részre osztván.

A' jogbölcséletet az ész' örökös elveire alapítják, 's a' „természetjogi“ cím' helytelenségét megérintvén, *Ahrens* az észjognak az ugynevezett természeti állapotból való származtatásának okait tanulságosan fejtegeti, ezen elvont fogalom' nélkülözhetőségét megmutatja, minthogy „a' haladás minden eszes 's szabad lénynek alaptörvénye lévén, meghatározott történeti állapotot mintá gyanánt felállítani nem lehet“; — majd a' historiai, hittani 's Bentham-féle iskola' elveinek, ugyszinte Hegel' rendszerének eredménytelenségét 's hiányait előadván, az örök igazság' érzetében gyökerező jogelveknek lételet világosan megmutatja; miben vele *Röder* is egyetértvén ez utóbbi az ész- 's tevéleges jog közötti viszonyt alaposan tárgyalja, kiemelvén miként a' jogbölcséletet a' tevéleges törvények'

¹⁾ Das Naturrecht oder die Rechtsphilosophie nach dem gegenwärtigen Zustande dieser Wissenschaft in Deutschland. Nach der 2. Ausgabe deutsch v. Dr. Jur. Adolf Wirk. Braunschweig, 1846.

²⁾ Grundzüge des Naturrechts oder der Rechtsphilosophie. Heidelberg, 1846.

rendeleteiből származtatni annál kevésbé lehet, mivel ezek egymással ellentétben lévén, kellő eligazodásúl csak minden tekintélytől független elvek szolgálhatnak; — mind ketten továbbá az észjognak a' jogtörténet- 's politicátói szoros megkülönböztetése után, tudományunk' fontosságát tárgyavatottan adják elő, elismervén miként elveinek felfogása- 's terjedésétől nagyrészt a' polgári társulat' jövődjé függ. —

Az általános részben Krause' rendszere' szellemében, a' jogtudomány' alapelveit taglalgatják, névszerint *Ahrens* az emberi vég-czelok' elérésére szükséges feltételeket részint olyanokra osztván, melyek a' természettől, részint olyanokra melyek az emberek' cselekvőségétől függenek, — a' jogot az emberi rendeltetés' létesítésére szükséges, 's emberi szabadságtól függő feltételek' összegének tekinti: melyeknek tehát fejtegetése a' jogtudomány' feladatát képezi; míg az erkölcsan mint az emberi cselekvőség' általános tudománya a' feltételek' kérdésébe nem bocsátkozik 's amattól lényegesen különbözik — ámbár a' jognak sem tulajdoníthatni pusztán nemleges jellemet 's a' cselekvények' igazsága nem egyedül azok' formájától, hanem czéljoktól is függ. — A' jog az emberek' észleges természetében gyökerezik, 's innen bizonyos eredeti jogokkal bírnak; — ezek sem a' családi sem a' nemzeti élet' eredményeinek nem tekinthetők. — A' jognak feladványa az élet' fejlődésére szükséges feltételek' létesítése lévén, az élet 's jog folytonos viszonyosságban vannak; minél fogva az életben feltűnedező kor-, hely-, idő-'s nemzethéi különbségekre a' jogban is figyelni szükséges, 's minden lénynek élete csak más kiképzettebb lények' ernyőzete alatt fejlődhetvén, ez utóbbiakat a' kevésbé fejlődöttek fölötti gyámság' joga illeti. — Minden természeti jog, az emberi vég-czelok' létesítésére mint eszköz vonatkozván, az erkölcsi vagy anyagi természet' szükségsein alapszik 's ennél fogva el nem enyészhetik, az elévülés tehát csak tevéleges jogintézet; — mindenki jogának határát mások' jogaiban lévén azoknak összeütkezése lehetetlen. — A' jogelv hasonló esetek' összegére alkalmazva törvénynek nevezetik, mely részint egyesek' cselekvőségének eredménye (szokásjog), részint a' társadalmi intézvények' létegetől meghatározott szabály (törvény szoros értelemben); — mind ketteje hasonlósága, 's a' jogot mint az emberi természet' lényeges elemét visztükrozi. — Valamint a' szokásjogban a' nép' jogértelme nyilvánul, ugy ennek befolyása a' törvényhozásba is szükséges, mert egyébiránt ez az élet' viruló mezéjétől a' tanszoba' szemlélődési körébe ültettetik át. — A' jogállapot' létesítésére társadalmi hatalom' műszerzése, — „álladalom“ szükséges, mely ösztönszerűleg megalapítva, később midőn a' népek szabadságuk' öntudatához jönek, szerződés' által átalakítva az ösztöni képzés' szakából az észszeres alakításába lép; — alakja a' szerződés, — lényege 's közelebbi célja az igazság, vég célja az emberiség' rendeltetésével azonos. — Az álladalom' viszonya a'

többi társadalmi intézetekhez, melyek vallás, erkölcsiség, tudomány, nevelés, művészet, ipar 's kereskedelem' előmozdítására rendezvék, a' jogeszmé által határozatlik meg, mert ez az emberiség' céljainak elérését feltételező eszközök' összegét előnkbe tüntetvén, az álladalomnak is az említett célokat közvetíteni, 's fejleményök föltött örködni kell; miért is kívánatos azon érdekek' képviseltetése az álladalomban, sőt külön társas intézvények' életműszerzése is, a' fenn elősorolt tárgyak' létesítésére, az egyház 's mértékleti egyletek' mintájára, — teljes kifejlődésökig az álladalmat illetvén föltöttük az örködés 's gyámság' joga, — amannak elesésével pedig egyedül a' különféle társadalmi intézvények közötti jogállapot' fenntartása tartozván köréhez. — Hasonlólag Röder is a' jogot mind azon feltételek' összegének tekinti, melyek az emberiség' vég céljainak elérésére szükségesek lévén, teljesítésök szabad akarattól, külső cselekvőségtől függ; — 's ámbár a' jog, természeténél fogva, tulnyomólag külső rendre vonatkozik, mégis az ember önmaga iránt is lehet igazságtalan. — A' jogállapot az ember' észszeres természetében találja, mert ennek céljai csak annyiban létesíthetők, mennyiben a' szabadságtól függő feltételeik nem hiányoznak; — minden jognak lényeges alkatrészei tehát az életcél, melyre vonatkozik, 's az erre szükséges 's emberi szabadságtól függő közeg; — mind amannak mind ennek az életcélok' összegével azonban összhangban lennie kell; — a' jogelv örökös, változhatatlan. — Vannak esetek, melyek körén túlesnek, jogilag közönyösek; a' méltányosság a' tevőleges törvénynek természeti igazság szerinti alkalmazása; — az credeti jogok sem meg nem szerezhetők sem el nem veszthetők, — a' szükségjogot el nem ismeri; — a' jogeszmé' életbe léptetésére az álladalmat szükségesnek állítván, ennek alapját a' jogkölelességekben találja. — Célja a' jogállapot' biztosítása, minél fogva a' többi életcélok' létesítésére irányozott intézetekkel szoros viszonyban áll, ezek föltött örködik, a' nélkül azonban hogy közvetlen előmozdításuk céljaihoz tartoznék, — mert az álladalom az összes emberi társaságtól megkülönböztetendő. — Feladványa a' jog' életbe léptetése által az emberiség' vég céljainak elérését lehetségessé tenni; — szerződvényen nem alapul, mert ez által a' jog csak érvényességre, köz elismerésre jut. —

A' jog' felosztásának alapját részint az életcéloktól részint a' személyességektől kölcsönözik, — ez utóbbi tekintetből a' jogot egyének, család, község, nemzet, nemzetek 's emberiség' jogára, az előbbinél fogva vallás-, tudomány-, művészet-, erkölcsiség-, ipar-, kereskedelemre vonatkozó jogra osztván, a' mint t. i. az egyiknek vagy másiknak fejleményére szükséges eszközöket tárgyalja, — melyekhez mivel a' jog' létesítésére is bizonyos feltételek kívátnak meg, az álladalomjog járul. — De ezen felosztás' gyakorlati nehézségeit mindketten elismervén munkáik' folytában hozzá nem ragaszkodnak, 's Röder az említett felosztáson kívül még az általánosan elfogadott

osztályozást személy-, vagyon- 's személyes, ugyszintc általános 's különös jogokra megtartá.

A' különös részben mind Ahrens mind Röder előbb az egyének, majd a' testületek vagy társaságok' jogát tárgyalják, az eredeti jogok' kifejtésében némileg az eddigi rendszertől eltávozván. — Így Ahrens az ész- 's szabadságban gyökerező személyességi ősjogból, melly a' becsületjogát is magában foglalja, három eredeti jogot, úgy-mint: az egyenlőség, szabadság 's társulatalkotos' jogát következteti. — Az emberi egyenlőség physikai, psychikai 's metaphysicali forrásból eredvén, az alapteltségek' egyenlőségét, ezek fejlődési különbségét 's az emberi foglalatosságok' egyenlő méltóságát maga után vonja, miből a' nevelésrei jogot, a' fejlődés' fokához mért jog-különbséget, végre egyes foglalatossági előjogok' igazságtalanságát származtatja. — Az anyagi egyenlőség nem gyökerezik az emberi természetben, de az aránytalanul nagy egyentelenség sem egyezik meg az észjog' elveivel, 's az alaki egyenlőség' lényege nem csak a' törvény előtti, hanem törvénybeni egyenlőségben áll. — Az uralkodó egyentelenség' okait sem Aristoteles, Hugo 's Granier-Cassagnacal a' természetben, sem Courtet d' Isle szerint a' népfajok' különbségében, sem Rousseauval a' társadalmi intézetekben vagy Montesquieu 's Comtéként az éghajlat' befolyásában, hanem mind ezen okok' közremunkálásában találja, állítván, hogy az emberiség' eredetével nem egykorú egyentelenség, nem is leend a' nemzetek' végső törvénye. — A' pauperismusnak mint a' mult kor' egyentelenségei' utolsó hagyományának meggátlását a' társaság' természeti köteletségének tekinti, — mert az embernek joga lévén létele' fentartásához, mennyiben a' szükséges eszközöket meg nem szerezhetné, azokat a' társaságtól követelheti. A' szabadság' három nemét jelöli ki, úgymint az érzelki, elvont 's észleges irányút; — 's ezeknek természetét fejtegetvén a' szabadsági jog' biztosítását a' társadalom' feladatának tekinti; a' társulási jog a' szabadsághoz hasonlólag három irányban gyakorolható. — Az emberi célok' elérésére külön társulatok szükségcesek, mellyek fölött egy az egyéniséget a' különbféleséggel egyesítő 's közvetítő középponti hatalom léteznék. — Ezen műszerzés' teljes kifejléseig a' gyámság az álladalmat illeti 's a' társulási jog' biztosítása köréhez tartozik. — Ezen három főjogon kívül még a' hivatás, igazság 's védelem' jogát az eredetiek közé számítja; ellenének megölését azonban mindig erkölctelenségnek állítja, mellyre a' törvényhozó büntetést nem szabhat, minthogy azon eset a' jog' körén kívül esik, 's hasonlólag nyilatkozik a' zendülések iránt, mellyeket a' nemzetek lelkiismereti dolognak mondván, a' szükségjoggal együtt az erkölctan' körébeu tasít. Röder Ahrens' felosztását kielégítőnek nem találván az eredeti jogokat tizen-négy pont alatt személyesség-, fentartási, szabad cselekedhetési, tökélesedési, szellem- 's erőhasználati, test- 's becsületei, egyenlőség-, szabadság-, egyéniségi, segélyezési, igazság-, társulási, mások segedelmére való, 's dologhasználati jogra osztja, — mindegyiknél a'

foliadékok gyanánt következő jogokat terjedelmesen adván elő. — Az egyenlőség-jogának rovata alatt a' jogalap' örökös 's egyenlő voltának elismerése mellett, a' körülmények-szülte egyentelenségek' mind észszerű okait mind észellenes kinövéseit, főkép a' rabszolgaság' külön nemeit és fokozatait ismerteti meg; 's a' társulási jogról értekezvén, a' hason hivatásu egyének' társas szövetkezésének előnyeit fejtegeti. —

A' vagyonjogban Ahrens jogtulajdonnak nevezi mind azon dolgokat, mellyek az ember' fentartására 's fejlődésére eszközül szolgálnak 's innen a' belső, elmebeli 's erkölcsi tulajdontól különböznek, — a' tulajdonjog pedig azon jog lévén, melly mindenkit az örök igazság' elvei szerint vég céljai' elérésére nélkülözhetlen tulajdonra illet, — sajátlag az általános jogelvnek egyes személyekrei tényleges alkalmazása; melly tehát az emberi természet' szükségein alapulván eredetinek tekintendő; sem az elfoglalásból, alakzából, törvény- vagy szerződésekből nem származtathatik, melly nem a' társaság' eredménye 's ennél fogva ez által el sem törölthetik, ez utóbbinak feladványa egyedül a' tulajdoni viszonyok' életműszerzésében, az egyéni 's társadalmi elem' közvetítésében állván. A' tulajdon a' birtoklás 's haszonvétel' jogát magában foglalja, ezektől különvált sajátjog észjogilag nyomatékaltalan. A' birtokszerzés' módjai a' létező tulajdont öregbíthetik, de alapjaul nem szolgálnak, tárgyaik csak az emberi szorgalom által művelhető dolgok lehetnek. — A' tulajdonjog' történeti vázlatában az egyéni 's társadalmi elem' viszonyait az egyes nemzeteknél kutatja, — a' tulajdon' politikáját is tárgyalja, 's itt a' magántulajdon 's a' communismus' rendszere közt mintegy középutat választván, elismeri miként az álladalomnak joga nem lehet a' birtok' közösségének létrehozását erőhatalommal megkísérteni, — annak hatáskörét a' mostani hiányos birtokviszonyok' kinövései' orvoslatára szorítja, erre legalkalmasob eszközöt a' társadalmi erők' egyesítése- 's műszerzésében levén. — Ezekhez hasonló elvekre akadunk Rödernél is, ki a' tulajdon' észszerű célját a' szükségek' kielégítésében helyezvén, a' romai jognak sajátságai fogalmát birtok 's haszonvétel nélkül üres képzeménynek tekinti, 's a' dolgok' rontására vagy megsemmítésére való jogot általában tagadja. — Egyébiránt a' társaságban a' tulajdon' kérdése is az egyenlőségi elv' uralma alatt áll, minél fogva a' felosztás' feladványa' megfejtésében a' személyek' szükségeit, az emberek 's dolgok' számát ugyszinte azoknak tevékenységét tekintetbe veendőnek vitatja, — a' magántulajdon 's vagyonszösség' melletti 's elleni védokok' elsorolása után a' magántulajdont minden jogos léteget' alapjának ismervén, egyszersmind azon korlátokat is előadja, mellyek a' tulajdonjog' gyakorlatára nézve a' társas öszlet' lényegéből folynak. — A' szellemi tulajdonra nézve, mind ketten az írói munkásság' főcélján, az ismeretek' terjesztésén kívül, mellékcélját az írói fáradalom' jutalmazásában helyezvén, míg az írók

társadalmilag ez iránt más uton nem biztosíthatnak, amazt fentartandónak állítják. — Röder több, az író 's könyvkiadó' viszonyaira vonatkozó, alapos észrevételek után az írói tulajdonnál is a' társadalmi elem' tekintetbe vételét 's ennél fogva annak bizonyos évek-rei megszorítását vitatja, 's azt az örökösökre ki nem terjeszthetőknek véli.

Az öröklési jog' fontos kérdésében Ahrens annak alapját a' családi vonzalom' nyilvánításában keresi. — Röder elismeri miként a' tulajdonjog ellen felhozott vádak leginkább az örökösödési viszonyokra alkalmazhatók, 's az örökhagyó' akaratja nem szolgálhat ezen jog' egyedüli alapjául, — hanem csak akaratjának észszerű jó irányzata; minél fogva a' hitelezők, házastársak, magzatok 's egy családban élő rokonok' törvényes örökösödési jogát, ugyszinte azon elvnel fogva, hogy az észszerű akarat' hatása az élet' körén túl terjeszkedhetik, a' végrendeletek' érvényességét is, mennyiben a' törvényes öröklés' elveivel homlokegyenest össze nem ütköznének, védelmezvén, érdekesen taglalja az észnek ez ügybeni követelményeit, de az örökösödési szerződéseket nem pártolja. —

A' szerződési tanra nézve majdnem minden írók 's törvényhozások egyvéleményüek lévén, Ahrens terjedelmesebb taglalását fölöslegesnek tartja; — a' szerződvények' jogalapját az emberi vég-célók' elérésére való szükségökben, Röder az emberek' társas összletében találja. — Ezen czikk' részleteit tekintve, Ahrens az egyik fél' hitszegését sem tartja elegendő oknak a' másik szerződőnek kötelessége alóli felmentésére, 's a' kamatkövetelési jogot az észjogban gyökerezettnek nem találván, tevőleges törvények által korlátozandónak állítja.

A' társaságokat jogi értelemben szerződvényre alapítják, 's Ahrens a' jognak fennemlített általános felosztása szerint osztályozván, azokat, mind ketten a' felügyelés' jogát az álladalomnak tulajdoítják 's a' tagok' örökös társulatokból szabad kiléphetését elismerik. — A' házasság' célját Ahrens két külön nemű személy' physikai 's erkölcsi életének közösségében, — Röder az élet' céljainak közös erővel történendő létesítésében helyezi; — alapja a' házasulati szerződés. — A' rokonok' házasságát ugyszinte a' többnejűséget 's a' férjnek uralmát az észjog' elveivel ellenkezőnek, végre némelly esetekben, midőn a' házassági célók' elérése lehetetlen, ezen viszony' felbontását észszerűnek állítják; — a' szülék 's gyermekek közötti viszony közvetlenül a' természet' szaván alapszik, 's Röder' véleménye szerint még a' nevelés' befejezése után is a' gyermekek' szülei iránti jogkötelességei meg nem szűntek; — a' gyámságot is mint hasonló természetű viszonyt tárgyalván, Röder ezt minden ki nem fejlett társulatra alkalmazandónak ítéli, a' már nagyobb fejlődésnek indult társas intézetek' részéről. —

Az eddig mondottakból kitünik, miként ezen munkák' szerzői a' közösen elfogadott jogelv' mellözésével ennek helyébe terje-

delmesebb körü, igenleges 's anyagi fogalmat állítanak, mellynél fogva minden, az életcélok' létesítésére irányzott szabad akarattól függő, feltételeket a 'jog' fogalma alá sorolván, ennek körébe mind azon közegeket 's feltételeket vonák, mellyek az emberi jólét, közrendészet, műveltség — mind megannyi emberi vég célok' előmozdítására irányozva, az álladalmi eszélytan vagy politica' saját körzetét képezik, 's mind a' tudományban mind az életben a' szorosan vett jogi tárgyaktól megkülönböztettek 's meg is különböztetendők, mint-hogy megalapításuk — 's alkalmazásukban a' jogtekinteten kívül kisebb vagy nagyobb célszerűségüket is tekintetbe venni szükséges; — sőt felhozott elvök' tágassága által mintegy rést nyitottak az erkölcsiség 's igazság' elveinek általuk is olly hangosan roszallt összezavarására, mi a' belső 's külső igazságai felosztásból, — a' jog- 's szeretet' kötelességei' gyakori felcseréléséből 's hasonló jogelvet felállító Bouterwecknek általuk is rosszállva megérintett rendszeréből kiváglik ¹⁾; míg más részről jogelvök vég elemzésben a' tulajdon' eszméjével összeütvén ²⁾ szükségkép őket a' socialismus' terére viszi, — 's ekként tisztán nemzetgazdászati kérdéseket a' jogtudomány' körébe von. — Miért is munkáik gyakorlati részben mintegy önkénytelenül gyakrabban az általánosan elfogadott jogfogalomhoz folyamodnak, ³⁾ új bizonyságul szolgálván, miként az elvont elvek' felállításában egymástól eltérő jogbölcselek, midőn a' gyakorlati térre lépnek, 's az egyes jogviszonyok' taglalásához fognak, a' józan ész, 's természeti igazságérzet' hatalmas szózatának hódolván majdnem egyenlő eredményekhez jutnak. — Mellőzvéen az egyes tanok' részletes bírálatát el nem hallgathatom, miként mindkét munkának világos érthető 's szabatos nyelve örvendetes ellentétben áll némelly némethoni iratok' dagályos 's fellengző írásmódjával 's miként azon különbség, melyet általában bölcselek-vagy jogászoktól kiadott jogbölcseleti munkákban tapasztalhatni, ezen két rokonszemlemű iratnak összehasonlításánál is szembetűnő; mert ha meg sem érinteném Ahrensnek a' francia iskolára emlékeztető történeti 's politikai kitéréseit, — mégis a' természeti bölcselet' tanainak gyakori alkalmazása, tisztán metaphysicai feladványok' fejtegetése 's azon fölületesség, mellyel több, a' törvényhozás- 's igazságszolgáltatásra, főfontosságu kérdések nem annyira megoldatnak, mint elmellőztetnek, míg más részről a' jogtudós Rödernél az elvont bölcseleti elvek' mellőzésével a' szorosan vett jogkérdéseket kitűnő figyelemmel taglalva szemléljük, — ebbeli állításom' elegendő igazolására szolgál. — Növeli az utóbbi munkának becsét azon körülmény is, miszerint kellő figyelemmel Europa' legnevezetesebb törvényhozásaira az észjog' elvont tételei gyakorlati alkalmazásuk'

¹⁾ Ahrens, 406. l., Röder, 96 — 98. l.

²⁾ Ahrens, 244. l., Röd. 209. l.

³⁾ P. o. Ahrens 249. l., Röder 322. l. stb.

példái által felvilágosítva vannak ; kitünő elismerést érdemelnek azonban mindketten azon férfias nyíltságért, mellyel mind a' hegeli iskola' érthetetlen 's eredménytelen modora, Stahl' rendszerének gyaldalúsága, mind pedig Hugo-'s Benthamnek a' jog' alapjait megrendítő tanai ellen nyilatkozván nem csak a' tudomány hanem az emberiség' szent ügyének védelmére kelnek, viszhangra találván minden, az igazság' érzelmét üres szókongásnak, scepticai vagy haszonlesési elméletek' ábrándjainak feláldozni nem akaró, ember' kebelében. --

Kevesebb figyelemre méltók: *Lauer Henrik* ' „Jogbölcseleti alapelvei“ ¹⁾, mellyekben szerző előre bocsátván azon meggyőződését, hogy a' német bölcselet iránti bizalom minden józan elvűek' kebelében rég elenyészett 's sajnos eredményei a' magán- 's közéletben mind inkább tapasztalhatók, az annyira elhatalmaskodott bajnak óvszerét egyedül keresztény elveken nyugvó jogbölcseletben találja, ennél fogva az érzéki 's érzékutli világ' törvényei' ismertetése után, az isten' személyességéről, lélek' halhatatlanságáról, korunk' bölcseletéről 's a' jogbölcseletről különösen, az észleges irányról, az erkölcsstan' viszonyáról a' jogbölcselethez értekezvén, Stahl 's a' hittani jogiskola' szellemében a' jogtudomány' elveit fejtegeti.

A' bölcseleti nyilvánjog' irodalmában figyelemre méltó *Zöpfl Henrik* ²⁾ badeni udv. tanácsos 's heidelbergi jogtanár' az egyetemes 's alkotmányos államjog' elveit tárgyaló munkájának harmadik bővített kiadása, mellyben a' német statusjog' tanai is foglalvák; ezek' ismertetése azonban feladatom' körén túllévén egyedül bölcseleti részére szorítkozom. Az álladalomnak lényege polgári főhatom' létesítésében áll, alkatrészei: a' felség, nép, terület 's alkotmány 's habár az álladalmat az emberiség' ős állapotjának nem tekinthetni, hanem ezt a' nemzetségek' összeköttetéseiben találhatni, mégis a' „természeti állapot“ közönséges értelemben vett czimezetét szerző nem javallja, a' tevőleges államjog' példája szerint a' bölcseletit is alkotmány-'s kormánytanra osztja, 's a' bölcseleti jog' befolyását a' tevőleges törvényekre fejtegetvén, alaposan jegyzi meg, miként a' szokásjog az észjoggal legszorosabb összeköttetésben lévén, nem egyéb, mint a' népbölcseletben gyökerező jognézetek' nyilvánulása; az álladalom' czélját sem nem az igazságban kizárólag, sem nem az emberi vég-célok' közvetlen létesítésében, hanem az emberiség' vég céljai' elérésére szolgáló külső feltételek' sükeresítésében, mindennemű fejlődés' elmozdításában találja, az álladalom' jogalapjára nézve, a' külön rendszerek' bírálata után a' szerződési elmélet' mellőzésével, az álladalmat ész- 's jogszerűsége által elegendőleg igazoltnak találja, minélfogva a' statushatalom alattvalói' irányában már jogczim-

¹⁾ Die Philosophie des Rechts in ihren Grundzügen. I. Theil. Mainz, 1846.

²⁾ Grundsätze der allgemeinen und der constitutionell-monarchischen Staatsrechtes mit besonderer Rücksicht auf das gemeingültige Recht in Deutschland. Heidelberg, 1846.

re nem szorul, — terület' birtokával jogosan szereztetik 's ismét annak elvesztése után megszűnik; a' terület' valóságos birtokolása tehát a' főhatalom' gyakorlati érvényességének alapja, 's saját népe' irányában a' gyakorlati államjog' szempontjából nem létezik igazságtalan országló, mert törvényességének forrása, érvényes jogcíme a' terület' birtokolásában található; a' külföldre nézve azonban, míg törvényes országlónak általa el nem ismertetik, törvényessége mintegy függőben marad, egyedül tehát a' korona' előbbi birtokosa iránt még más jogcímről van szüksége. Örökleti egyedországlásban a' korona a' fejedelem' tulajdona, annak első megszerzője végrendelet által is rendelkezhetik róla; de utódjait az egyszer megalapított rend kötelezi, egyébiránt csere, vétel, ajándok, sőt az illetékes család' magszakadtával az erőszakos elfoglalás is a' felségyszerzés' módjaihoz tartozik; a' bitorlás igazságtalan ugyan, de az előbbi uralkodó család' magva-szakadása, lemondása után törvényessé válik, sőt ha ez jogait fegyveres erővel nem sikerítheti, azok jelentés nélküliekké válnak. Európában a' törvényességhez még az öt főhatalom' elismerése szükséges, az alattvalóknak e' kérdésre nézve befolyása nincsen. A' felségjogok' osztályozásában a' törvényhozó 's végrehajtó hatalmat általánosoknak elismervén, a' különösök' sorába a' szabadsalom-osztási fenséget is iktatja, a' felség az álladalommal együtt megszűnik, egyébiránt egyedországlásban a' nemzet' hozzájárulása nélkül is lemondhat a' fejedelem; kormányzási képtelenség' vagy nyilvános főhatalmi visszaélések' esetében az uralkodó család' tagjait illeti a' szükséges lépések' elrendezése, melyek a' fejedelem' elmozdításaig is terjedhetnek. A' forradalom iránti kérdés nem jog-, hanem ténykérdésnek tekintendő. Az alattvalók engedelemre kötelezvék, de ennek is vannak határai 's ennél fogva némely esetekben megtagadhatatik; a' kiköltözés szabad, mert az alattvalói viszony a' sajátság' jogától különbözik; az egész népet is mindenütt bizonyos jogok illetik, habár ezek' gyakorlatára a' szükséges létegek hiányoznának, azokhoz a' jogképezési jogot számítja, melyet minden nép törvényes szokások' létrehozásában gyakorolván később a' törvényhozás' fejlődésével, az ebbeni részvétet méltán igénybe veheti; az alkotmány-alkatok között legjobb az, mely valamely nép' viszonyainak leginkább megfelel, Európában tehát jelenleg a' korlátolt egyedországlás. — Az alkotmányos egyedországlás' elméletében elismeri, miszerint szerkezete a' szerződévényi tan' elvein nyugszik; a' képviseleti rendszerrel az utasításokat össze nem egyeztetetheti, a' választthatásra csekély censust javasol, de a' választói jog' gyakorlatában minden megszorítást ellenezvén, a' netalán eredhető visszaélések' kikerülésére a' közvetett választásokat pártfogolja; két kamara' szükségét csak nagyobb álladalmakban látja, az ülések' nyilvánosságát, szólásszabadságot védelmezi, de a' kezdeményi jogot a' kormánynak tulajdonítja; a' képviselők' jogaihoz a' törvényhozási részvételen kívül, a' tisztviselők' feleletre vonását, az adó' megajánlását 's megtagadha-

tását 's folyamodványok' elfogadását is számítja, a' fejedelmi előjogok közé a' törvények' szentesítését, képviselői test' elosztatását 's az első kamra' tagjainak kinevezését sorolja; a' statuspolgároknak a' szolás- 's sajtószabadságot, a' kérelmezési 's társulási jogot tulajdonítja, az alkotmány' biztosítékai közé a' rendek' önegyesülési jogát is számítja. A' kormánytanban az egyes felségjogokat tárgyalván a' törvényhozás' ész- szabta korlátait alaposan kijelöli, a' törvénykezésre nézve a' főhatalom' körét a' törvényszékek' rendezésére, azok fölötti örködésre 's az ítéletek' végrehajtására szorítja, de az ítéletek' kimondását, tehát a' bírói hatóságot, szoros értelemben felségjognak nem tekinti, 's a' független ítélethezást oly lényeges feltételnek tekintti, hogy ellenkező esetben a' despotia' elvének uralmát honosítva szemléli; ennél fogva a' törvénykezési 's közigazgatási ügyek' szoros elválasztását, a' nyilvánosságát 's szóbeli eljárást pártolja, a' titkos rendőrséget kárhóztatja, a' katonáskodás' terhének' általánosságát vitatja, 's az egyházak' belső függetlenségének elismerése mellett azon módosításokat is megéri, melyek az egyháznak polgári előjogokkai felruházatlásából e' tekintetben önként következnek, egyébiránt az egyházi társulatot szerződvényre alapítja. —

A' jelen munka' tartalma új bizonyosságuil szolgál annak, miként a' szerződvényi és erőhatalmi rendszer között nincs középut. Zöpfl az álladalom' jogalapját annak észszerűségében helyezvén, azon második kérdés' megfejtésében : hogy milly módon léphet az észszerű eszme jogosan életbe? a' területi elvhöz folyamodni kénytelenül, melly önvallomása szerint nem egyéb mint a' gyakorlati térre átvitt erőhatalmi rendszer, 's következményeinél fogva oda vezeti hogy a' terület' birtokosát a' nép' irányában törvényes, az előbbi családra nézve „míg jogai' védelmére képes“, törvénytelen országlónak állítván, a' külföldet illetőleg pedig jogosságát az elismeréstől feltételezvén, 's ekként kül nemzeteknek az álladalom' polgárainál nagyobb befolyást tulajdonítván, ugyanazon egy viszonynak törvényességét 's törvénytenségét megengedni; azon alaptételt hogy a' jogok mások' elismerésétől nem függnek hanem azokat mindenki tisztelni, elismerni köteles, felforgatni, minden hódítót a' megigázottak' törvényes fejedelmének vallani, 's előbbi fejedelmök' jogai mellett felemelkedő, hűséges polgárokat a' felségsértés' bűnével bélyegezni kénytelen; holott az egyháznál, észszerűsége mellett külön alapszerződésnek szükségét maga elismervén nyilvános tanulságot szolgáltat arra, miszerint az egyetlen észszerű elv' feláldozásával számtalan bal folyadékok' következetlenségek kikerülhetetlenek

Új kiadásban jelent meg *Stahl Fridrich* berlini jogtanár' híres munkájának második kötete, mellyben a' nyilvánjog' tanai foglaltatnak, minthogy azonban rendszerét már más helyen bővebben taglaltam, megemlítését elégségesnek vélem; *) nézeteivel hasonló

*) Lehre vom Staat. Heidelberg, 1846.

irányú *Scherer Tivadarnak* az egyház's álladalom'viszonyait tárgyaló értekezése ¹⁾.

A' nemzetek' jogának bölceleti irodalma nagyobb munkával nem gyarapult; *Wheaton*' jeles francia munkájának másod kiadása ²⁾ is a' gyakorlati jog' köréhez tartozván inkább.

A' jogbölcelet' történetének műveléséhez járult *Lintz Henrik* ³⁾, ki a' különböző észjogi rendszernek belső összefüggését 's fokönkénti fejlődését előállítani törekedvén, egyedül a' magánjogra szorítkozik, 's ezzel az állambölceletet mintegy ellentétbe helyezi; miért is az ókor' bölceselői közül annak jellemzésére csak *Aristoteles*' rendszerét megérinti, 's a' középkorban *Aquinoi Tamást* figyelmére méltatja; az újabb időben valamint az összes bölceletben, ugy a' bölceleti jogtanban is három irány' fejlődését szemléli, a' tapasztalati, elvont 's szemlélődési iskoláét. — A' tapasztalati iskolának alapítója *de Groot Hugo*, követői *Puffendorf*, *Cumberland*, *Locke*, ki kételkedési elvei által az anyagiságnak fejlesztésére alkalmat szolgáltatott, mint az *Hume* 's *Fergusson*' írataiban mutatkozik, 's *Bentham*' haszonnelméletében tetőpontját elérte; a' francziák között *Montesquieu*t, *Bourlaimacquit* ide számítja, míg *Diderot* 's *Helvet* által itt is az anyagiság honosítatik. Az elvont iskola' vezére *Hobbes*t, ki mindenkinek mindenrei jogát vitatván, az összes jogállapotot kétségbe vonta. *Spinosa* ezen rendszert bővebben kifejti, *Rousseau* a' szabadságot nemleges értelemben felfogá, míg a' socialisták 's communisták azt igenleges értelemben tévén *Rousseau* 's *Hobbes*' elveit közvetíteni törekszének, minélfogva *Morelly*, *Saint-Simon*, *Bazard*, *Fourier*, *Cabet*, *Proudhon*' elméleteit fejtegetvén azon vég eredményre jut, miként ezen iskola'tanai vég elemzésben legtűrhetetlenebb zsarkormányra vezetnének. — A' szemlélődő irány' alapítója *Leibnitz*' nyomdokait *Thomasius*, *Wolf* követték, *Kant* az eszményiség' uralmát megalapítja, *Fichte*, *Schelling* is ezen irány' szellemében működtek, mfg *Hegel*' rendszere által a' jogbölcelet' művelése befejeztetvén az a' tudományok' országában illő rangját elnyeré.

Az észjogtudomány' történetének vázlatát *Ahrens* 's *Röder* is fennemlített munkáikban közölvén mindketten *Kant*' hathatós befolyását, rendszere' előnyeit elismerék; de szűk körü jogfogalmát rosszállván *Krause*' elveit követik, *Hegel*' rendszerében *Ahrens* 's *Röder* új eszméket nem találhatnak, dialecticáját, érthetetlen előadását 's számos tévedéseit gáncsolva említik, *Stahl*' munkáját *Ahrens* zavaros zagyvaléknak nevezi, *Röder* az ágazatos hittan' körébe utasítja;

¹⁾ Das Verhaeltniss zwischen Kirche und Staat. Nach den Lehrsaetzen eines Jesuiten. Regensburg, 1846.

²⁾ Histoire des pogrés du droit des gens en Europe etc. 2. Edit. Leip. 1846. (Első kiadás 1841.)

³⁾ Entwurf einer Geschichte der Rechtsphilosophie mit besonderer Rücksicht auf Socialismus und Communismus. Danzig, 1846.

Hugo' rendszerére vonatkozólag pedig alaposan megjegyzi hogy a' jog' eszményei' teljes mértékben létesítésének lehetetlenségéből azoknak érvénytelenségére következtetéseket vonni nem lehet.

Az észjogtudomány iránti részvét' növekedésének tanúságul szolgál még azon körülmény is, hogy több régi munkák' újabb kiadásaival találkozunk; így *Moore Tamás'* 1517-ben megjelent Utopiája, 's a' híres *Languet Hubert'* 1569-dik évben Junius Brutus' neve alatt napfényt látott, „Vindiciae contra tyrannos“ című értekezése német fordításban bevezetés-'s jegyzetekkel bővítve újra adtak ki ¹⁾, nem csekély fényt derítvén egy rég mult kornak jognézeteire. ²⁾ Végre *Rotteck 's Welcker* közhirű „Staatslexicon“ megjelent hét toldalékfüzeteiben több becses jogbölcséleti dolgozatra akadunk, 's még a' tevőleges jogtudományt tárgyaló „Jogtárban“ is ³⁾ a' bölcséleti büntető.jogra nézve érdekes, 's a' külön törvényhozások' összehasonlítása által a' jog' alapelveit felvilágosító cikkekre találunk. —

Mikből eléggé kitetszik miszerint a' legközelebb mult évet, mind a' megjelent munkák' számára, mind tartalmára nézve az észjogtudomány' irodalmát tekintőleg a' szerencsésebbek közé méltán számíthatni.

E' jelentés érdekekkel hallgattatván, a' beküldő felkérteti rendeltetett, hogy ezen átnézeteibe ezentul a' magyar irodalom' e' szakbeli terményeit is befoglalná, sőt a' mennyiben módja 's érkezése volna, a' Németországon kívülieket is.

— Ezután

SZTROKAY ANTAL rt.

a' martius' 17-dikei osztályülésben a' magyar egyházi magánjogról tartott előadására tett észrevételekre (l. Acad. Ért. 1847. III. sz. 69-d. l.) a' következő ellennyilatkozatot olvasta :

A' vitatkozás közben előforduló véleménykülönbségeknek vagy nyilvános próbákon vagy közönségesen tudva levő 's elfogadott tudományi ismereteken kell alapítva lenniük, másként megeshetik hogy a' rögtöni vitatkozás' eredménye czáfolatképen tekintetvén az irodalom és tudomány' rovására, ha kivált nyomtatás által közzé tétetik, tévedéseket okozhat. Tartozom tehát mind magamnak, mind az irodalomnak a' felebb érintett vitatkozásokban előfordult, 's tételeim ellen szegezett állítások iránt e' következő szerény észrevételeimet előadnom. Azon vitatkozási ellenvetésre hogy a' görög térítők a' nép' nyelvével szoktak élni, minek nálunk semmi nyoma, ellenben a' deáknak nagyon is, — az a' felelet, hogy a' deák nyelv sem volt térítéskor a' nép' nyelve, 's a' deák nyelvből mi észteni alkalmazást

¹⁾ Utopia. Übersetzt v. Öttinger. Mit Einleitung. Leipzig, 1846. — Vindiciae contra tyrannos Üb.mit Einleitung v. Dr. Treitzschke Leipz. 1846.

²⁾ Ld. „Az észjogtudomány' fejlődése's jelen állapotja“ című értekezésem I. sz. az 1842. Tudománytár' XII. f. 368 — 370. l.

³⁾ Rechtslexicon für Juristen aller teutschen Staaten. Redig v. Dr. Julius Weiske. Leipzig, 1846. VII. kötet' 1.2. füzete.

lehet arra tenni, hogy a magyarok legelsőben nem a görög vallásra lettenek térítve, következésként felfogni nem lehet, főképen miután tudjuk, hogy okirataink 's törvényeink a' szent országlás' hatalmát minden uton módon terjesztő papság által tétettek által magyar nyelvre, mint ennek kétségkívüli nyoma Albricus nevű fordítónak Kálmán király' rendelményei' első könyve előtt álló 's Seraphin akkori esztergomi érsekhez intézett ajánlólevele' 2-dik, de főleg 16-ik irszakának ezen szavaiból kitetszik: „Verum tamen Tu, mi domine, qui in hujus populi lingue genere minus promptum me consideras — supervacua receses, et imperfecta supplicas, errata corrigas, commode dicta paterna gratia provehas, et antequam in aures prodeant publicas, curae tue digitum dignanter imponas“ ect. Azon állítás sem nyom a' fellebinél többet, hogy oklevelekben és pénzekben a' latin nyelv elhatározó erejű volna azon kérdésre: melyik egyház térítette meg a' magyarokat a' keresztény vallásra? A' pénztanban jártasok tudják, hogy a' legrégibb római császároknak is voltak latin körirattal és görög betűkkel is pénzeik, sőt a' későbbi napkeleti vagyis görög császároknak pénzeiken is legtöbbszörre latin köriratot látunk, a' nélkül hogy valaki abból azt merné következtetni, miszerint azok latin szertartásu vallást követőknek tekintethetnének. Mi az oklevekből huzott okoskodást illeti, az sem áll, mintha azokból a' kik által lett térítést következtetni lehetne. Schwartner oklevéltana' első részének 30ik irszakában azt tanítja, hogy mindkét Sicília' levéltáraiban elég görög nyelven írt oklevélvagyon, melly nyelvet azonban utóbb a' latin nyelv' zsarnoksága nyomott el, — abból mindazáltal nem következtethetik hogy Siciliákban a' napkeleti egély uralkodott volna. Volt ellenben idő, mikor a' görög nyelv' kerekdedése sok más nyelvet elnyomott, sőt a' zsidó nemzettel saját nyelvét is elfelejtette, 's több külön nemzet maga pénzét az akkori divatos görög körirattal láttatta el. Értekezésemben a' veszprémi apácák' részére kiadatott görög oklevelet, nem mint a' megtérítés' valóságának tanuját, hanem mint a' görög vallás' hajdani nálunk létezésének nyomát említém. Azon állítást hogy a' két egyház' szakadása azon görög oklevél' keltekor még ki nem lett volna mondva, történeti tévedésnek tartom; mert a' szakadásnak alapoktatmánya, melly Henotikonnak czímezett, már 482-ik évben Zeno császár' uralkodásakor kihirdettetett. A' kibékéléskor ugyan többszöri kísérletek történtek, de foganat nélkül; Phocius' idejében azonban a' meghasonlás és elkeseredés a' legfőbb fokát elérvén a' kilenczedik században a' megszakadás örökre megtörtént. A' napkeleti 's a' napnyugati egyházak a' vallási szertartásokban nagy részben megegyezvén 's csak a' szent országlást a' pápában meg nem ismervén, nem nagy küzdésbe került a' napnyugati egyháznak a' magyar papsággal az ő főhatalmát megismertetni, és a' szent országlást a' magok haszná' tekintetéből is Magyarországra behozni. Azon előadás sem áll, hogy azon kérdések, mellyek értekezésemben előadvák, jóformán befeje-

zetteknek tekinthetők. E' részben én a' már fölebb idézett Schwartner Mártonnal tartok, a' ki ugyan érintett oktatmányi tana' előleges beszéde' második szakaszának 23-dik írszakában, ugyan a' fenforgó kérdésekről írván, rólok azt mondja: „Tria fere sunt quorum primum plene terminatum est, reliqua sopita potius quam plane exstincta videri possunt“. Mellyik az az első, mellyet védképen befejezettnek mond? Épen nem a' vallás és térítés' ügye; hanem az a' kérdés: valljon az Inghofer Mehbior jesuita által közrebocsátott, 's állítólag második Silvester pápa által a' korona 's apostoli cím' tárgyában szent István királyunknak kiadott bulla igaz-e vagy hamis és költeményezett? — Ezen bullának hitelét lerontotta Kerchelich Boldizsár zágrábi kanonok, 's Schwartner az idézett helyen iránta így fejezi ki magát: „Hodie vulgarem bullae textum qui defendat nemo est amplius;“ azaz: ki azon bulla' közönséges szövegét védené, senki sincsen. — De a' többi kérdésekről hibásan mondatik, hogy azok befejezetteknek tekinthetők.

Nem kívánván az észrevételeket tett tagok ujabbán nyilatkozni, szinte

SZTROKAY ANTAL rt.

a' talmudról, mint a' zsidó jog' egyik küfejéről ésszerkesztése' történetéről értekezvén, 's kiemelvén, miképen az eleinte ugyan a' zsidók közt szájhagyományos isteni törvények' gyűjteménye volt, mellyek Kr. után a' második században foglaltattak írásba (Misna = második törvény); de mellyhez idő' jártával annyi magyarázó 's elmagyarázó értekezés járult, annyi, a' Mózsas' szellemétől különböző, tanok terjesztettek, hogy a' talmudot tartó zsidók általa elbizottságra vezéreltetnének nem csak, hanem a' mást hívők iránt türelmetlenségre, sőt üldözésre neveltetnének: oda nyilatkozott, hogy míg Mózsas' törvényeihez vissza nem térnek, 's ez által hozzánk vallási- 's társadalmilag nem közelítenek, honosíthatások' reménye is még távol vagyon.

— *Fogarasi János* rt. az osztályi bizottmány által megkísértett, 's a' május' 17-dikei osztályülésben történt megállapodás szerint általa szerkesztett *vérség és sógorság' fáját* mutatta be, mint az ide mellékelve látható. A' következő megjegyzések szolgáljanak bővebb magyarázatára.

1) *Nagy* (föfelé), *kis* (lefelé) másodízt, (oldalágban első másodízt), *ős* (föl- és lefelé) harmad, (egyenlőtlen oldalágban első-harmadízt), *déd* (apáról), *ük* (anyáról), *negyed*, (egyenlőtlen oldalágban első-negyedízt) jelentenek.

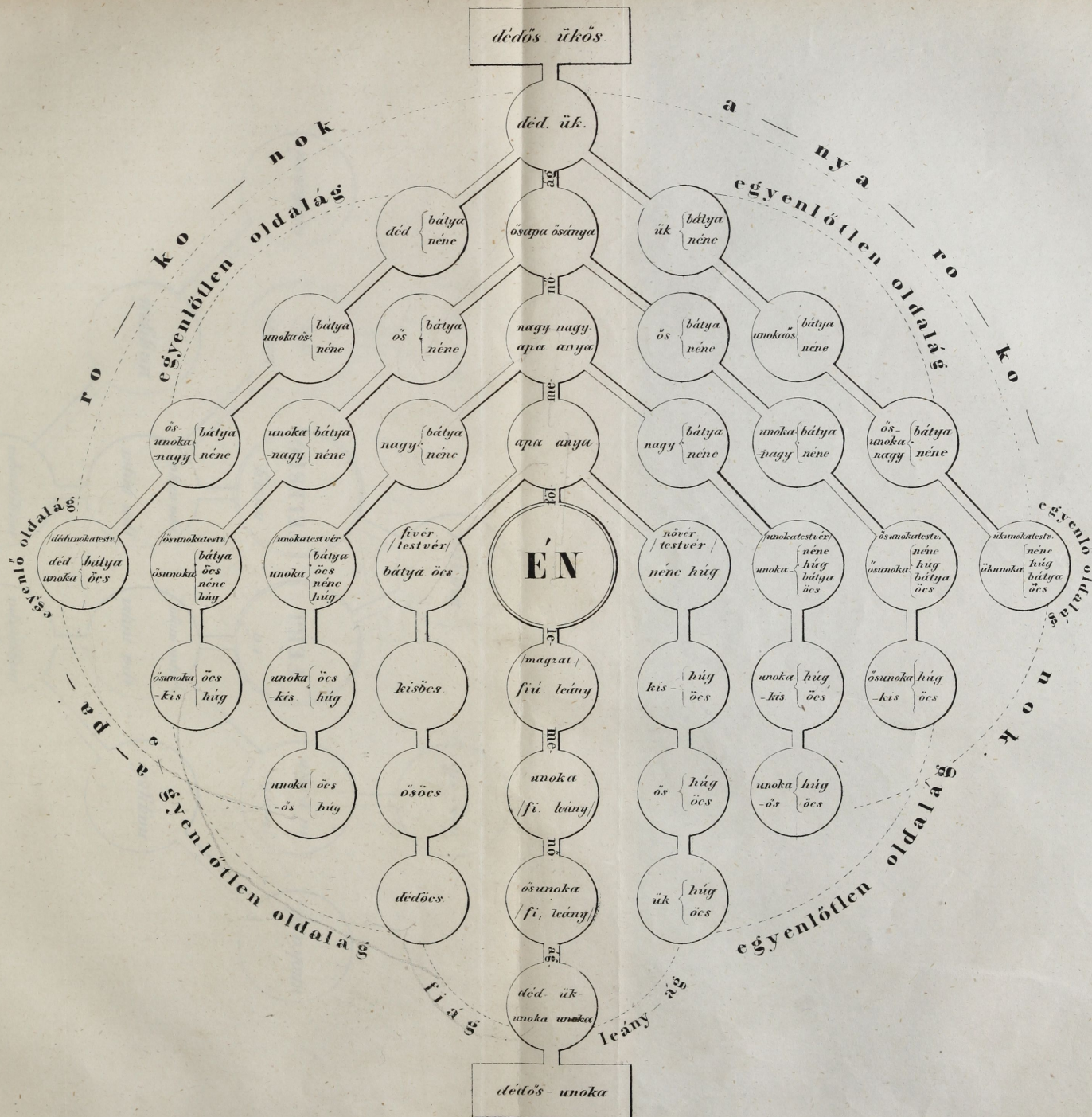
Ezekben: *unoka-nagy*, *unoka-kis*, *unoka-ős* (az unoka szónál a' másod iz' jelentése megmaradván), a' *nagy*, *kis*, *ős* szók egy ízzel tovább számlálnak, p. *unokanagybátya* jelent másod-harmadízt. Így: *unoka-nagynéne*, *unoka-kisöcs* stb. Ebben: *ösunoka-nagy* a' *nagy* két ízzel számlál tovább, tehát együtt harmad-negyedízt.

2) *Ösunoka* annyi mint olly unoka, kinek én öse vagyok, kivel ősi viszonyban (harmadízben) állok.

Dédunoka olly unoka, kinek én dédje vagyok, így: *ükunoka*.

3) *Nagybátya*, apám vagy anyám' testvére (fivére), közös törzsökeink: az én nagyapám és nagyanyám.

Vérség' fája negyed ízig.

zett
Már
szét
kére
pler
deri
mor
vall
más
szé
tem
díza
zi l
amj
sin
bef

a't
tél
kö
Kr
tör
rá:
te:
zé
sé
zs
tá
tá

m
vé
k

g

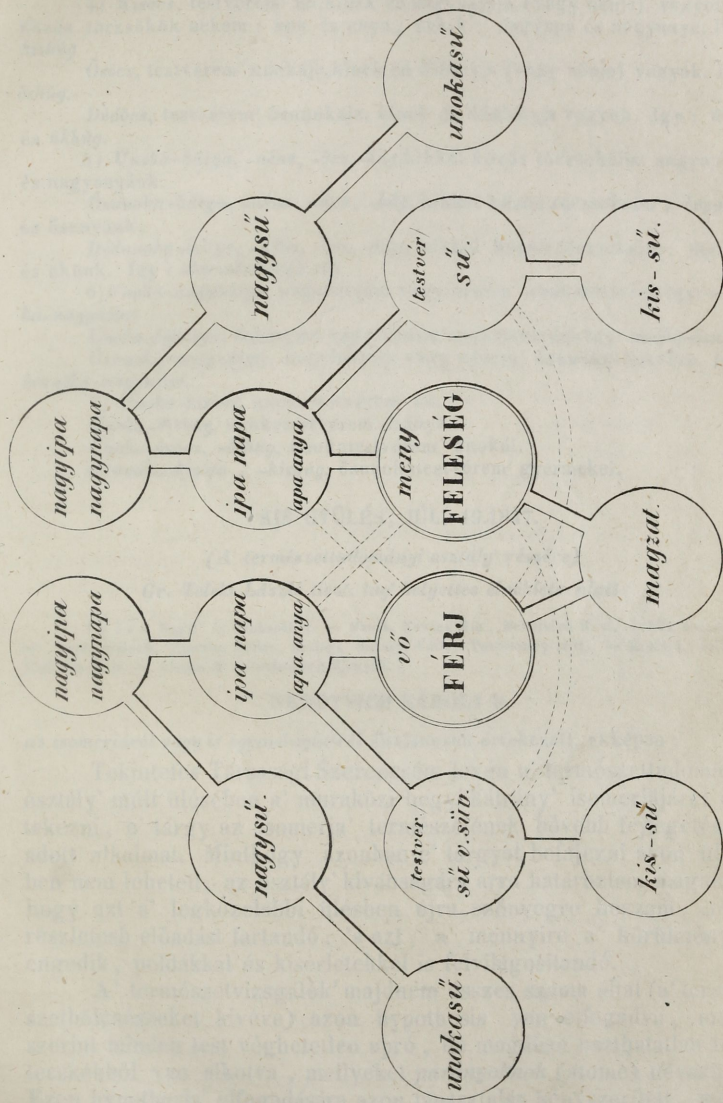
s
h
k
e

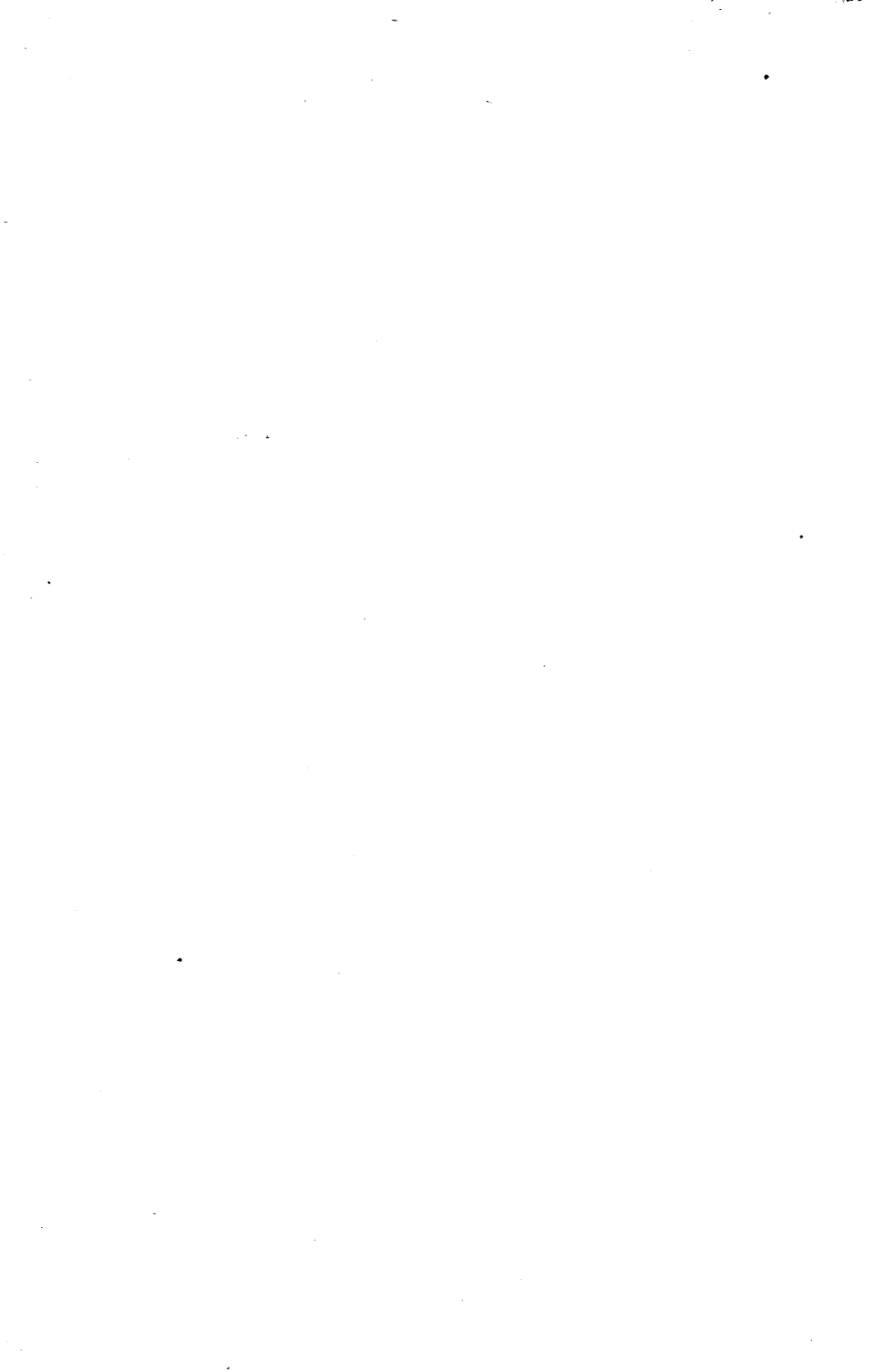
s

i

Sógorság' faja.

Ősbátya, nagyapám vagy nagyanyám' testvére, közös törzsökeink : az én ősapám és ősaným.

Dédbátya és dédnéne, ősapám és ősaným' testvérei, közös törzsökeink: az én dédem és ükóm. Igy: *űkbátya és űknéne*.

4) *Kisöcs*, testvérem' fia, kinek én nagybátyja (vagy nénje) vagyok; a' közös törzsökök nekem : apa és anya, nekik : nagyapa és nagyanya. Igy : *kishűg*

Ősöcs, testvérem' unokája, kinek én ősbátyja (vagy nénje) vagyok. Igy : *űshűg*.

Dédöcs, testvérem' ősunokája, kinek én dédbátyja vagyok. Igy : *űhöcs és űkhűg*.

5) *Unoka-bátya*, -*néne*, -*öcs*, -*hűg*, kikkel közös törzsökeim: nagyapánk és nagyanyánk.

Ősunoka-bátya, -*néne*, -*öcs*, -*hűg*, kikkel közös törzsökeim : ősapánk és ősaným.

Dédunoka-bátya, -*néne*, -*öcs*, -*hűg*, kikkel közös törzsökeim : dédünk és űkünk. Igy : *űkunokabátya* stb.

6) *Unoka-nagybátya*, nagybátyám vagy néném' unokatestvére. Igy: *unoka-nagynéne*.

Unoka-ősbátya, ősbátyám vagy néném' unokatestvére. Igy: *unoka-ősnéne*.

Ősunoka-nagybátya, nagybátyám vagy néném' ősunoka-testvére. Igy : *űsunoka-nagynéne*.

7) *Unoka-kisöcs*, unokatestvérem' fia.

Unoka-kishűg, unokatestvérem' leánya.

Unoka-ösöcs, -*űshűg*, unokatestvérem' unokái.

Ősunoka-kisöcs, -*kishűg*, ősunokatestvérem' gyermekei.

KIS GYÜLÉS, JÚL. 19. 1847.

(A' természettudományi osztály' részére)

Gr. Teleki László tisz. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen Bugát és Gebhardt rr. — Hanák, Kovács Mih., Nendtvich lt. tt. — Más osztályokból : Bajza, Balogh, Czuczor, Kállay, Szalay, Szilasy, Vállas, Vorósmarty rr. tt. — Erdélyi, Székács, Waltherr lt. tt. — Lukács M. helyettes segédjegyző.

NENDTVICH KÁROLY lt.

az isomeriáról vagy is egyaránylatról általánosan értekezett, ekképen :

Tekintetes Társaság! Szerencsém levén a' természettudományi osztály' múlt ülésében a' muraközi hegyi kátrány' isomeriájáról értekezni, e' tárgy az isomeria' természetének bővebb fejtegetésére adott alkalmat. Minthogy azonban e' tárgyat befejezni azon ülésben nem lehetett, az osztály' kívánságára arra határoztam magamat, hogy azt a' legközelebbi ülésben újra szőnyegre hozzam, arról részletes előadást tartandó, 's azt, a' mennyire a' körülmények engedik, példákkal és kísérletekkel is felvilágosítandó.

A' természetvizsgálók' majdnem összes száma által (a' természetbölcseket kivéve) azon hypothesis van elfogadva, mely szerint minden test végheteilen apró, de magában oszthatatlan testecsékből van alkotva, melyeket *parányoknak* (atome) nevezünk. Ezen hypothesis' elfogadására azon tapasztalás kényszerített, mely szerint a' különböző testek vegytanilag egymással vegyülván, azt *először* bizonyos és meghatározott arányban teszik; *másodszor*, ha-

ugyanazon két test több arányban vegyül, vegyülésök az egyik alkatrésze nézve mindig sokszoros arányban történik. Vegyük például a' légenyt (nitrogenium) és az élenyt (oxygenium). Ezek 5 különböző, de meghatározott arányban vegyülnek egymással. Az elsőben 14 súlyrész légeny van vegyülve 8 súlyrész élenyvel, a' másodikban ugyanannyi súlyrész légeny 16 élenyvel, a' harmadikban ugyanannyi légeny 24 élenyvel, a' negyedikben 32 élenyvel, és az ötödikben 40 súlyrész élenyvel. Ezek tehát ugyanannyi meghatározott, egymástól különböző élegülési fokozatai a' légenynek.

Ezen, az egész természetben minden kivétel nélkül előforduló, tény egyedül úgy magyarázható, ha azt tesszük fel, hogy minden test véghetetlen kicsiny, magában nem osztható, testecskék- vagy parányokból áll, melyek, ha más test' parányaival új és összetett testté vegyülnek, azt mindig csak akképen tehetik, hogy az egyik testnek egy paránya a' másik testnek egy, két, vagy három parányával, 's így tovább vegyül. Innét van már a' különféle testeknek fokozatok szerinti egymással vegyülése.

Micsoda alakjok és nagyságok legyen ezen parányoknak, azt bizonyossággal meghatározni eddig lehetetlen azon oknál fogva volt, mivel azokat sem látni, sem mérni, sem egyáltalában akármiféle érzéknek vizsgálat végett alávetni nem lehetett. Abban azonban megegyezett a' természettudósok' nagyobb része, hogy az elemek, azaz egyszerű testek' parányainak alakja gömbölyű, valamint nagyságok is egyenlő, de súlyok különböző. Az összetett testekben ellenben nem csak a' parányok' súlya, hanem azok' alakja és nagysága is igen különböző.

A' számtalan testeknek különbsége physical és chemical tulajdonságaikra nézve következő pontoktól függ:

1) Az őket alkotó elemek' különbségétől. E' szerint egymástól különböző lesz a' víz és a' kénsav, mert az első köneny- és éleny-, a' másik éleny- és kénből áll.

2) Ugyanazon alkatrészek' arányától. Így péld. a' borszesz és az eczet egymástól különbözők, nem az őket alkotó testek' különbsége miatt, mert mind a' kettő éleny-, köneny- és szénenyből áll, hanem az alkatrészek' különböző aránya miatt.

3) A' parányok' különös elrendezésétől, vagyis azon módtól, melly szerint azok egymás mellé állítva, egymás mellé sorozva vannak.

Már az elemeknél tapasztaltatott az, miszerint egy és ugyanazon elem a' körülmények' különbségéhez képest nemcsak különböző physical, hanem vegytani tulajdonságokkal is ellátva előfordul. Tapasztaltatott ezen eset legelőször a' széneny-nél, melly három különféle alakban lép fel a' természetben:

- a) mint gyémánt,
- b) mint rajzla,

c) mint közönséges szén. Mind a' három puszta széneny; de tulajdonságaikra nézve annyira eltérők egymástól, hogy senki sem hinné, hogy mind a' három test egy elem. Egy másik igen szép példa létezik a' kénben, melyet a' körülmények' különbségéhez képest 2 egészen különböző rendszerhez tartozó jegeczekben nyerhetni. — Hasonló példák számosan találhatók az elemek közt. Mi ezen tulajdonságát az elemeknek dimorphismus- (kétalakulatnak), trimorphismus- vagy allotropiának nevezzük.

Miben áll tulajdonképen az elemek többalakulatának oka, azt minden bizonyossággal meghatározni eddig nem lehetett. A' parányok' más módoni elrendezését itten föltenni lehetetlen; minthogy meg nem fogható, miként vehetnének fel ugyanazon testnek parányai más és más állást egymáshoz. Ezen tűneménynek magyarázatára nem marad egyéb hátra, mint föltenni azon esetet (mellyet kísérletekkel is lehet bebizonyítani), mely szerint az elemnek egyik alakjához több meleg van kötve, mint a' másikhöz. Ezt föltenni annál nagyobb biztossággal lehet, mivel az elemeknek egyik alakjából a' másikba való átmenetelt a' legtöbb esetekben a' meleg eszközli, 's ez a' legnagyobb befolyással van rá.

Ha már az elemeknél a' parányok' más és más módoni elrendezését nem gondolhatjuk, azt föltenni az összetett testekben könnyen lehet.

Van t. i. igen gyakran alkalmunk azt tapasztalni, hogy két vagy több nemcsak külső és physikai, hanem vegytani tekintetekben is egészen különböző test nemcsak ugyanazon alkatrészek-, hanem alkatrészeik' ugyanazon arányából is van alkotva.

Mi ezen alkatását a' testeknek isomeria (egyaránylat) névvel szoktuk megjelölni.

Az összetett testeknél az isomeria' okai lehetnek:

1-ör. Az egyik alkatrésznek többalakulata. Így például, ha a' többalaku kén más testtel vegyül, annak isomeriáját okozhatja, mit a' természetben csakugyan gyakran találunk. A' kén péld. higanyval, dárdanyval, vassal vegyülvén, vegyületeket hoz elő, melyek az előállítás' különbségéhez képest különböző tulajdonságokat bírnak. Ha t. i. az ember a' higanyt kénnel vegyülve valamely oldatból nyeri, akkor az mint fekete por áll elő, mely HgS veggyel szerint van alkotva. Ha az ember ugyane' vegyületet addig hevíti, míg fölleng: akkor veres jegeczes szerkezettel ellátott tömeget nyer az ember, melyet közönségesen cinobernek nevezünk, és mely nemcsak színére, de egyéb tulajdonságaira nézve is különbözik a' fekete módosítástól. Lehet azonban a' fekete módosítást veresre könnyen átváltoztatni híg uton is, hogyha t. i. az ember a' hígkéneg' fekete módosítását 50 foknyi meleg hamkéneg, vagy könlegkéneg oldatban rázza.

A' cinobernek veggyele HgS . Áll tehát minden alkatrészenek egyegy parányából. Minthogy már az efféle alkatásban a' két pa-

rányoknak több módszerinti elrendezését, elhelyeztetését gondolni nem lehet, kénytelenek vagyunk föltenni, miszerint ezen vegyületben a' kén' többalakulata oka a' hígkéné' isomeriájának.

Egy másik példa létezik a' dárdekénegben. Ha ezt az ember híg úton állítja elő, akkor szép, narancsszínű vegyületet nyer; ha ezt az olvasztásig meghevíti, narancssárga színét elveszti; 's helyette szürkét, és jegeczes szerkezetet vesz fel. A' dárdekénegnek ezen módosítása nagy mennyiségben találtaik a' természetben is.

Ezen esetben azonban a' dárdekéné' isomeriája nemcsak a' kén' kétalakulatából, de parányainak különböző elrendezéséből is magyarázható, minthogy az említett vegy 2 par. dárdany-, és 3 parány kénből áll.

2-or. Az isomeriának másik oka a' testek' különböző meleg tartalmából magyarázható. Minden test t. i. tart magában bizonyos mennyiségű meleget, melyet sem érzékkel észre venni, sem hőmérővel mérni nem lehet. Ezen meleg a' testben mintegy rejlik, 's belőle csak bizonyos módok által kihajtható. E' meleget ezen oknál fogva rejtett, vagy kötött melegnek nevezzük, melynek része legtöbb esetekben más testekkel vegyülése' alkalmakor szokott kibontakozni a' testből. Ha péld. vizet öntünk az égetett mészre, akkor az néha az izzásig meghevül. A' vízben és az égetett mészben rejlő, 's érzékeinkkel észre nem vehető meleg t. i. c' két testnek vegyülése' alkalmakor kiszabadul. Kiszabadítható azonban ezen meleg akkor is, ha állapotát változtatja, azaz, ha ritkább állapotából sűrűbbe megyen által, ha például a' folyó test rögtön megszilárdul, vagy a' légalakú test hígfolyó testté változik által.

Néha azonban azt vesszük észre, hogy valamely testből nagy mennyiségű meleg fejlődik ki, a' nélkül hogy az más testtel vegyülne, vagy általában alkatrészeiben, vagy egyéb állapotában akármely változást szenvedne. Valahányszor azonban ez eset valamely testtel magát előadja, a' test mindig az egyik isomeriái módosításából a' másikba ment által, azaz a' nélkül hogy alkatását változtatta volna, előbbi physical és chemical tulajdonságait egészen elvesztette, 's másokkal ruházta fel, elannyira, hogy az előbbi testtől egészen különbözőnek kell tartani.

Meggyőződhetünk ennek valóságáról a' festélegen (chrom-oxid). Ha azt híg úton előállítottuk, akkor annak vagy kék vagy szürke vízegyét (hydrat) nyertük, mely savakban könnyen feloldható, azokkal sokat alkatván. Ha azonban ezen vízegy bizonyos hő fokig hevítettük, akkor eleinte vagy vizét elveszti, 's ha a' hevítés majdnem a' kezdő izzásig emeltetik, akkor a' test egész tömegén keresztül rögtön megizzik. Ezután a' test' tulajdonságait változtatta, savakban fel nem oldható lett, más aránysúlyt kapott, a' nélkül hogy alkatrészeire nézve még csak a' legkisebb változtatást szenvedte volna. A' festéleg t. i. egyik isomeriái módosításából a' másikba ment által.

Mi ezen átalakulását a' testnek részint kötött melege' részletes veszteségének, részint pedig maga a' festeny elemnek dimorph állapotának tulajdoníthatjuk, részint pedig a' parányoknak más rendszerinti elhelyeztetésének, minthogy a' festéleg két parány festeny- és három parány élenyből áll.

Egészen hasonló eset létezik a' kemsavval (titansäure) is, mellynek híg úton nyert módosítása szinte bizonyos hő fokig hevítverögtöni megizzás közt a' másik isomeriai módosításba megy által. Ugyanez eset adja magát elő a' vilsavas keseréleg' bizonyos módosításával is, 's így tovább.

Harmadik oka az isomeriának az összetett testet alkotó parányok' más mód szerinti elrendezésében, elhelyeztetésében áll. A' parányok' ezen különböző elrendezése azon testekben, mellyek csak két különböző test' egyegy parányából állanak, oka e' tűneménynek nem lehet, minthogy két-két különböző gömbnek egymás melletti elrendezését csak egy mód szerint lehet gondolni. Ha azonban valamely összetett test két, vagy több különböző alkatrészek' több parányaiból van összetéve: akkor azokat különféle módon lehet elrendezve gondolni, 's a' test ámbár ugyanazon alkatrészekből áll, ámbár az egyes alkatrészek ugyanazon arányban vannak egymással vegyülve, mégis nemcsak más physikai, hanem más vegyész tulajdonságokkal is lesz ellátva. Ezen esetet már az életműtlen vegyeknél is gyakran látjuk; de számtalanok e' tűnemény' esetei az életműves vegyeknél, mellyek csak köneny- és széneny-, vagy köneny-, széneny- és éleny-, vagy végre köneny-, széneny-, éleny- és légenyből állanak, de mellyekben az egyes alkatrészek' parányai többnyire nagyobb számmal egyesülvék.

Ámbár ezen felfogása e' tűneménynek csak hypothesis, melyet eddig tényekkel bebizonyítani lehetséges nem vala, vannak mégis több tűnemények, több tapasztalások, mellyek ezen felfogás' valóságát ha be nem bizonyítják is, legalább valószínűvé teszik.

Szolgálnak erre némely esetek az életműtlen ország' vegyei közt. Előfordul t. i. a' természetben két különböző ásvány, t. i. az *arragonit* 's a' *mészpát* (kalkspat). Mindkettő szénsavas mészéleg, 's mindkettőben a' szénsav és a' mészéleg ugyanazon arányban van vegyülve, annyira hogy e' két testet vegyész tekintetben egy és ugyanazon testnek, ásványtani tekintetben pedig két különböző testnek, két egymástól egészen eltérő fajnak kell tartani. Mind a' két ásvány szép kifejtett jegeczekben találhatik a' természetben. A' mészpát ugyan számtalan alakban, de mind, ezen külsejökre nézve egymástól különböző, alakok egy és ugyanazon rendszerhez tartoznak egy, és ugyanazon alap-alakból származtathatók. Az *arragonit*' jegeczei ellenben, mellyek aránysúlyokra nézve is különböznek a' mészpát' jegeczeitől, egészen más, a' mészpát' jegeczével egyáltalában meg nem egyeztethető, rendszerhez tartoznak.

Ha az ember az *arragonit*' egyik jegeczét nem egészen az

izzásig hevíti: akkor az egyszerre felduzzanni látszik, 's apró darabokra szétmálik. Ez alatt azt vesszük észre, mintha a' jegecz' legbensejéből indulna ki a' mozgás. Ha az elmállott jegecz' egyes apró darabjait görcső alatt vizsgáljuk: azt vesszük észre, hogy előbbi alakjokat elvesztették, és olly jegeczek' töredékeivé változtak által, melyek az arragonit' jegeczeiből nem származtathatók; de a' mészpátéiból igen is. Az egyes darabok t. i. mind a' mészpát' sark alakját bírják. Ez alatt az ásvány alkatrészeiből mitsem vesztett, csak más alakot vett fel.

E' tüneményt megmagyarázni egyedül úgy lehet, ha felveszük, hogy a' parányok azon feszült helyzetetésüket, mely szerint az arragonitban elrendezve valának, a' meleg' közbenjárása által felcserélték azon helyzetetéssel, mely természetőknek inkább megfelel, 's mellyet nekik a' természet a' mészpátban adott.

Ha ellenben a' mészpátot ugyane' hő fokig hevítjük, az sem alakjában sem alkatrészeiben legkisebb változást sem szenved.

Egy más, még feltűnőbb és kézzel ügyszólván fogható, példát találunk a' hígiblagban (quecksilberjodid). Ez t. i. közönségesen igen eleven-eres por. Ha ezt lombikban bizonyos hő fokig hevítjük, veres színét elvesztvén fölleng, 's föllengülése alatt sárga szálkás jegeczeket alkot. Ezen jegeczek sárga színöket többnyire megtartják: ha nem mozdíttatnak. Mihelyt azonban vagy rögtön megmozdítatnak, vagy valamely kemény testtel érintetnek, azon pontban, hol az érintés történt, rögtön előbbi veres színöket visszkapják, mely innét az egész jegecen vagy tömegben át sebesen elterjeszkedik. Ez alatt magok a' jegeczek mozognak, előbbi alakjokat elvesztik, 's mást vesznek fel, mely más rendszerhez tartozik, és a' sárga hígiblag' jegeczeinek alakjával nem egyezhetők.

Azonban ugyane' tüneményt észre vehetni akkor is, ha a' hígiblagot híg úton állítjuk elő a' szerint, hogy hígíthvag' adatába hamiblagot öntünk. Illyenkor eleinte kivált a' válmány sárga szokott lenni, mely sárga színét igen rövid idő múlva eleven veresre változtatja.

E' tüneményt ennél fogva szinte a' parányok' más helyzetésbe átmeneteléből magyarázzuk, 's pedig annál nagyobb valószínűséggel, mivel a' színváltozással egyszersmind az alak' változását is tapasztaljuk, mely az egész anyagnak világosan észrevethető mozgásával van összekötve.

Azonban leggyakrabban azon esetet vesszük észre, mely szerint két vagy több, egymástól igen különböző, test nemcsak ugyanazon alkatrészekből, de az alkatrészek' ugyanazon arányából van alkotva, az életműves vegyületeknél, mint már több ízben említve vala. A' természet t. i. itt kevés alkatrészből kénytelenült számtalan egymástól különböző vegyeket alkotni, hogy minden egyes életműves test' igényei- és szükségéinek megfelelhessen. A' természet e' célját nemcsak az által törekedett elérni, hogy azon négy

elemet, melyek az összes életműves országnak fő alkatrészeit teszik, számtalan arányban vegyítette egymással, hanem az által is, hogy a' testeknek különféle tulajdonságait a' parányok' különböző elrendezésétől függesztette fel.

A' legelső és leghíresebb eset, mely ezen új tannak alapul szolgált, Liebig' azon találmányában áll, mely szerint a' *kéksav* (Cyansäure) és a' *durrsav* (Knallsäure) egészen egyaránylag van alkotva. Mind a' kettő t. i. 100 részben

35, 16. széneny

41, 43. légeny és

23, 41. élebenyből áll, azaz $C_2 N O$ -ból. Ámbár alkotások egészen egyenlő, tulajdonságaikban mégis igen különbözők egymástól.

Ugyanazt látjuk a' czukor, a' keményítő, a' mézga's a' növényrostban is, mind a' négy t. i. 100 részben foglal magában:

44, 44. szénenyt,

6, 17. könenyt és

49, 39. élebenyt.

Nem különben egészen hasonlókat alkatasokra nézve a' terpetin, citrom, boróka és copaiva-balzsamolaj, valamint az is, mely a' földi kátrányból lepárlás által előállítható. Valamennyi 100 részben 88, 5 szénenyt és

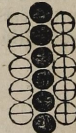
11, 5 könenyt foglal magában.

Hogy az isomeria' természetét csak némileg megmagyarázhassuk; hogy megfoghassuk azt, miként történhetik valamely testen egyedül csak alkotó parányainak elhelyezése által akkora változtatás, hogy az által azt egészen új testnek kell tartanunk: erre például szolgáljon a' czukor, a' keményítő és a' növényrost. Milly arányban foglalják ezek alkatrészeit magokban, már fönnebb volt említve. Alkotó parányaik' számára nézve pedig úgy állanak, hogy mind a' három test $C_6 H_{10} O_5$ -ből áll. Ezeket már következő módokon lehet elrendezve gondolni:

Czukor.

Keményítő.

Növényrost.

Egy-egy illy paránycsoport, a' czukornak, keményítőn és a' növényrostnak egy parányát képezi, 's az egyes elemek' parányainak más és más elrendezéséből megmagyarázzuk az egyenlő összetételű testeknek különféle tulajdonságait.

Gyakran két testnek alkatasá csak látszólag ugyanaz, azaz: az alkatrészek egyenlő arányban vannak ugyan egymással vegyülve; de az összetett testnek egyik parányát alkotó parányok' száma vagy

kétszer vagy háromszor nagyobb vagy kisebb a' másikénál. Ez eset van a' terpentin- és a' földi kátrányolajnál. Mind a' kettőnek, mint már említettem, egyenlő, de az első, t. i. a' terpentinolaj, 5 parány széney- és 4 parány könenyből, a' földi kátrányolaj pedig 10 parány széney-, és 8 parány könenyből áll.

Ugyanez esetet látjuk az aldehid, és az eczetsavas aetherben is. Mind a' kettő 100 részben alkatrészeiből ugyanazon mennyiséget foglalja magában; de a' különbség köztök abban áll, hogy az egyik $C_4 H_4 O_2$, a' másik pedig $C_8 H_8 O_4$ veggyel szerint van alkotva.

Az isomeriától meg kell különböztetni azon eseteket, melyekben két testnek alkotása a' vegybontás szerint egészen egyenlő, de különbözők azon eszméleti felfogásra nézve, mely szerint magunknak azok' belső szerkezetét gondoljuk. Például a' kéksavas könlegéleg (cyansaures Ammoniumoxid), és a' hugyag (Harnstoff) alkatrészeik' száztuli tartalmára nézve egymásnak egészen megfelelők, annyira, hogy a' vegybontás a' kettő közt semmi különbséget nem mutat. Mind a' kettő, t. i. $C_2 H_4 N_2 O_2$ -ből áll. De az első, a' kéksavas könlegéleget t. i., $H_4 NO, CyO$; a' másikat, a' hugyagot, Berzelius szerint $H_3 N + C_2 HNO_2$ veggyel szerint gondoljuk alkotva. Lehet is az egyiket a' másikba igen könnyen átalakítani, ha t. i. a' kéksavas könlegéleg' oldatát a' szárazságig elpárologtatjuk. Ilyenkor a' kéksavas könlegéleg azon arányban megyen által hugyagba, mely arányban annak oldata sűrűdik.

Hasonló eset létezik az eczetsav' vízegye, és a' hangyasavas methylenaether közt. Mindkettő $C_4 H_4 O_4$ -ből áll. De az első, az eczetsav' vízegye t. i., $C_4 H_3 O_3 + H_2 O$, a' másik pedig, a' hangyasavas methylenaether, $C_2 HO_3 + C_2 H_3 O$ veggyel szerint van alkotva.

Ugyanazt tapasztaljuk a' hangyasavas aether és az eczetsavas methylenaetherrel. Mindkettő $C_6 H_6 O_4$ -ből áll. De az első $C_2 HO_3 + C_4 H_3 O$, a' másikat pedig $C_4 H_3 O_3 + C_2 H_3 O$ veggyel szerint gondoljuk alkotva.

— Balogh Pál rt' előadására, a' haza' földtani bővebb ismertetése' ügyében általa tett's az academia által elfogadott indítványa' valóstítása végett szükségese'k tervezésére az osztály' helybeli rendes tagjainból, az indítványozóból és titoknokból álló bizottmány' neveztetett.

KIS GYÜLÉS, JUL. 26. 1847.

Schedius Lajos igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen Fő igazg. és tiszt. t. — Balogh, Czuczor, Fogarasi, Gebhardt, Kallay, Luczenbacher, Szilasy, Vállas, Vörösmarty rt. II. — Erdélyi, Garay, Kiss F., Székács, Tasner, Walther II. II. — Lukács M. helyettes segédjegyző.

LUCZENBACHER JÁNOS rt.

a' pogánymagyar sírokról kívánván fölfedezéseit az academia' elébe terjesz-

teni, a' tárgyban szükséges tájékozás végett előadásait ez uttal a' dánországi régi sírhalmokról 's az azokban talált kő-, réz- és vaskorbeli régiségekről értekezett; előadását az illető tárgyak' rajzainak előmutatásával világosítván. Értekezése egész terjedelmében a' következő.

Azelőtt a' régiségvizsgálók csaknem kizárólag a' görög és romai régiségekkel foglalkodtak: korunk ellenben, melly nemzeti eszmék' kora, a' régiségtannak is nemzeti irányt adott. Ez új időszakot az archaeologiában, nem a' véletlenül talált egyes emlékdarabok' magyarázata, hanem a' hajdankori sírok' értelmes ásatása 's tudományos fürkészete 's kutatása alkotá, melly Scandinaviában keletkezett, hová a' romaiak hódító' hatalma 's nemzetellenítő míveltsége nem juthatott

A' kopenhageni kir.-museumot a' hajdankori sírok' kutatása gazdagítja meg annyira, hogy az, az éjszaki népek' emlékeire nézve csaknem elsőseget érdemlő Európában. Ámde a' hajdankori síroknak ásatások általi tudományos vizsgálata országos pártolást igényel: mert az egyesek' szorgalma az egész ország' összevegyült hajdani népeit sírjaikból fel nem támaszthatja, hogy különböző 's egymáshoz közelítő vagy épen hasonló alkatású sírjaikból, és lelt műemlékeikből, azoknak temetkezési szertartását, és rokonságát vagy rokonalanságát meghatározhassa.

Dánországban a' kormány' meghagyásából és védelme alatt: már 1807ben külön bizottság ügyelt a' pogány sírok' vizsgálatára, melynek következtében Thomsen és Worsaae azon eredményre jutott, hogy a' dánországi sírok, és az azokban lelt régiségek: kőkori, rézkori és vaskori sírokra 's régiségekre oszthatók.

Kőkori sírhalmok és régiségek. (I.T.) Az őskornak azon emlékei, mellyek köhalmok, vagy őshalmok nevezetek alatt ismereteseek, számossb fennálló, nagy kövekkel körülkerített alacsony földdombok, mellyeknek csúcsain üreget képező összerakott nagy kövek látszanak. (Rajz. 1.) Némelylek nagy szorgalommal körülakott ködarábokkal vannak bekerítve még olly vidéken is, hol az egész környéken kő nem találatik. Az e' sírhalmok' csúcsain emelkedő köüregek, körbe állított nagy kövekből, és egy még nagyobb alúl lapos fődélköből vannak összerakva; a' kincsásóktól még el nem rombolt ezen üregekben, mindig egy vagy több meg nem égetett holt-tetem, a' halottak mellé tétetni szokott kő többnyire kova vagy tűzkő és kevés csontszközők, borostyánkő ékszerekkel, és lágy földdel teli cserépedényekkel találtnak; az illy gömbölyded fenekű edényekben (2 a. 2 b.) étek volt, hogy a' halott túlvilági hosszú útjában meg ne éhezzenek. A' köüregekben embertetem mellett itt ott kutyacsontok is jönnek elő; ez állat tehát már az őskorban is emberhez csatlakozott. Jávör-, szarvas- és lócsontok a' köüregen kívüli halomba vannak néha eltemetve. Illy őshalmok többnyire a' tenger mellett és nagy vizek körül fekvő környéken vannak elszórva nem csak Dániában, hanem az éjszaki német tartományokban is úgy, mi-

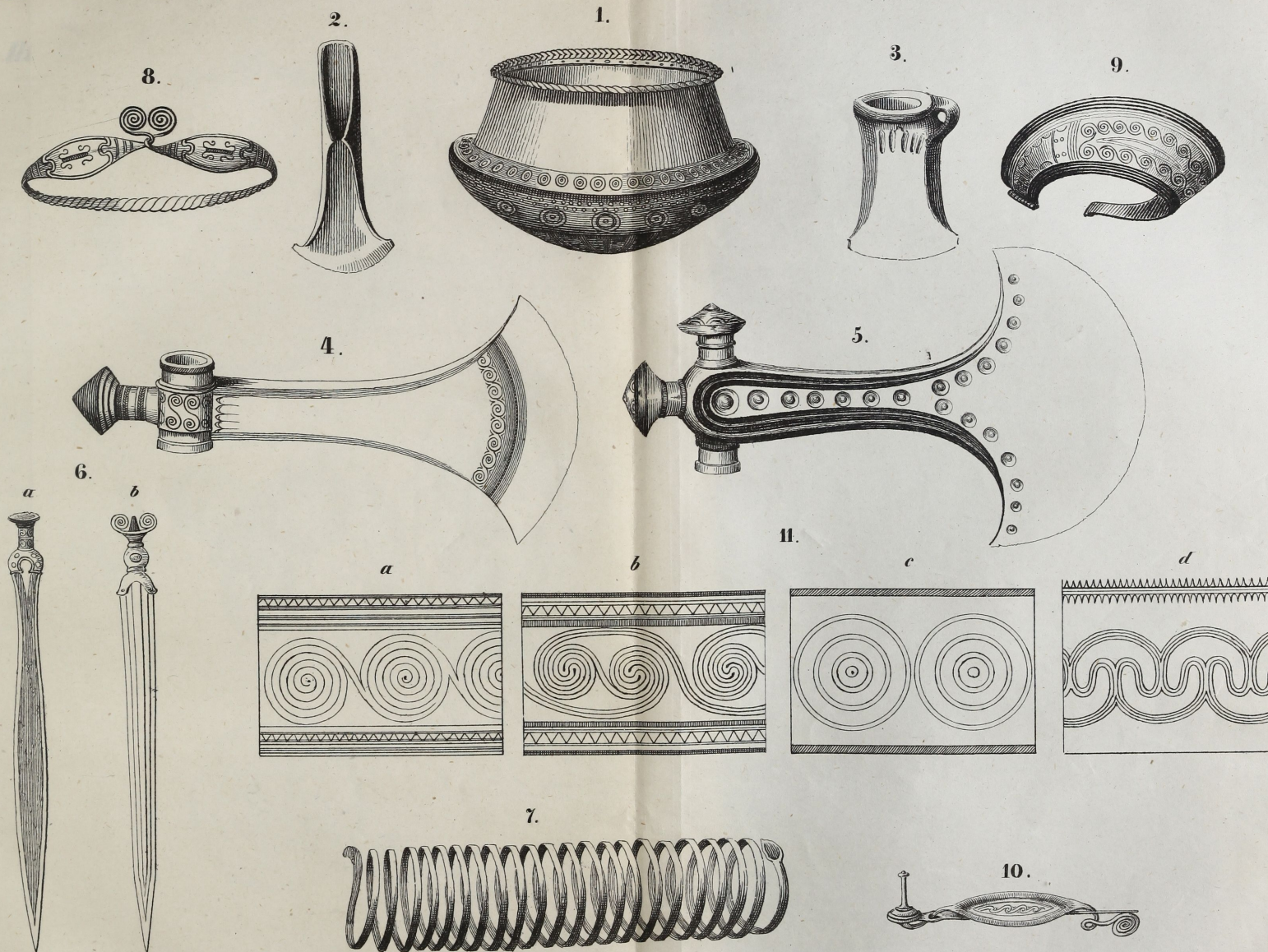
ként Angol-, Írland-, Spanyol-, Francia- és más országokban; mely tapasztalás oda mutat, hogy e' sírhalmok' ősnépei vadászat- és halászattal keresték élelmüket, és az érczeket nem ismerve, köből és csontból készítettek magoknak eszközöket. Szekercze (3 a. 3 b.), csákány (4.), kés (5.), és véső (6 a. b.) vágó és metsző eszközeik valának; kö vagy csont nyílcsücs (7 a. b.) és szigony (8.) vadászszereik; halászhorog (9.) és kilikasztott lapos horgáskövek pedig halászeszközök voltak. Mind ezen eszközök az emberi kéznek legelső 's azért megbecsülhetlen művei.

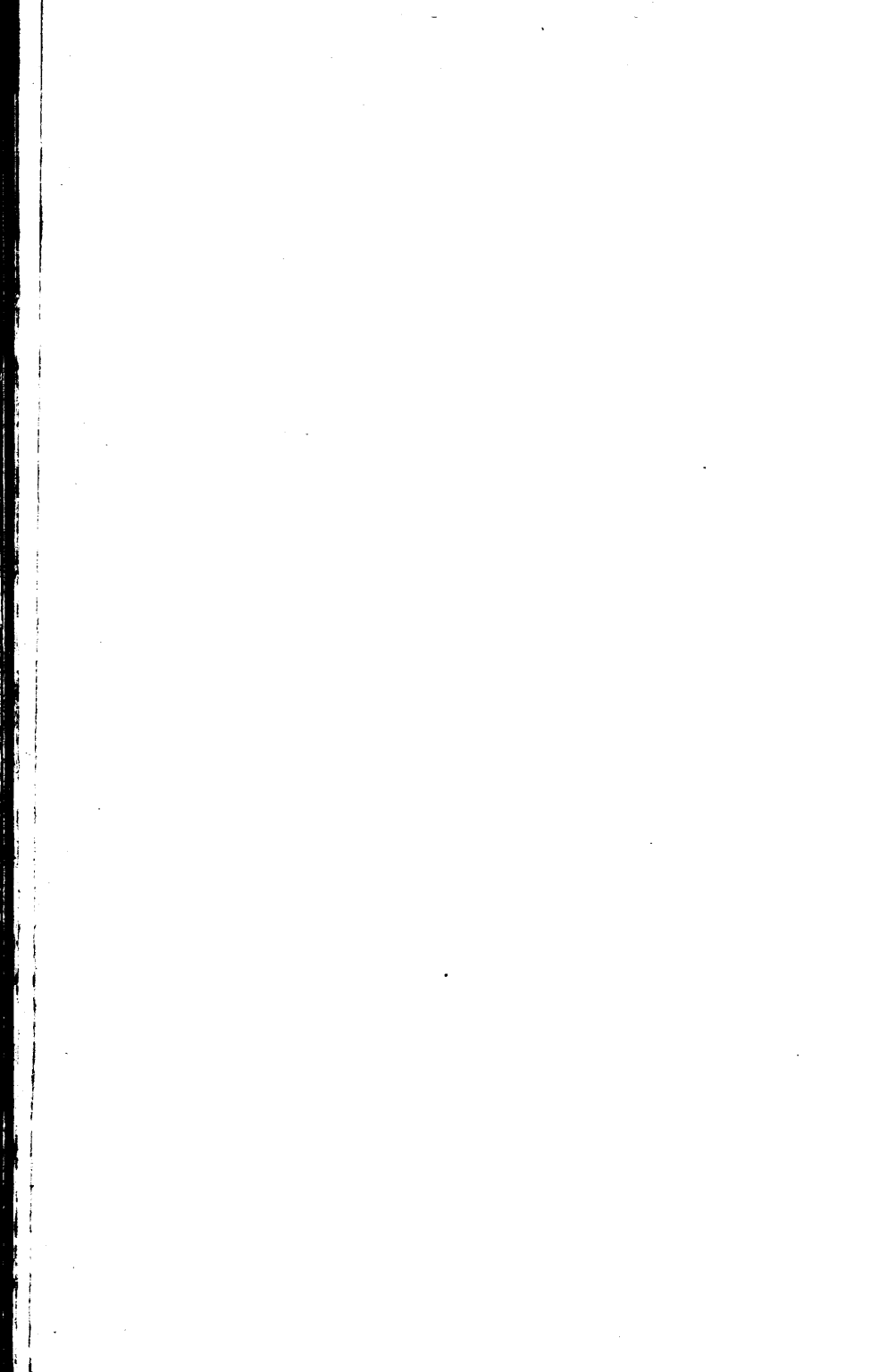
Réz kori régiségek. (II. T.) Dánországban nem csak a' magasbuló tengerszéleken, hanem a' tartománynak belebb nyúló meredek vidékein is, olly földhalmok tűnedeznek fel, melyekben apró kövekkel bekerített cserép- vagy rézedényekbe szedett megégetett holttestemek és rézeszközök találtnak. E' sírhalmok tehát mind alkatásukra, mind tartalmukra nézve egészen különbözök a' kökori sírhalmoktól, és azt bizonyítják, hogy más szokásu, érczekkel bántni tudó 's így miveltebb néptörzs költözött egykor az őslakosok közé. E' réz kori sírhalmokban nem csak cserép- és rézhamvedrek, hanem aranycsészek (1.), és aranyékszerek is fordulnak elő, számos véső (2.), harczvéső (3. *), egészen réz (4.) vagy agyagra öntött (5.) fokos, kard (6 a. b.), kartekecs (7.), fejdísz (8.), pártá (9.), csat (10.) stb mintegy $\frac{9}{10}$ résznyi réz, és $\frac{1}{10}$ résznyi czinvegyítékből van öntve, 's a' mi figyelemre méltó, mind ezen eszközöket egyszerű (11 a.) vagy összeszőtt kettős (11 b.) tekercesek, karikák (11 c.), vagy hülálmzott ékesítések (11 d.) jellemzik. Ezüst és vas épen nem fordul elő, a' mi sajátkép bélyegzi e' rézkort, valamint az is, hogy emlékein írásjegyek sehol sem jelennek meg.

Vaskori régiségek. (III. T.) A' déli európaiak Krisztus' születése körül vasfegyverrel védték szabadságukat a' népeket igázó romaiak ellen, kik már a' királyok' korszakában ismerték a' vasat; fegyvert azonban részint ritkasága, részint lágyasága miatt nem igen készítettek belőle. Polybius beszéli (II. 33.), hogy a' romaiakkal 200 év körül Kr. el. hadakozó gallok nem győzték vas kardjaikat egyenesre tiporni; mivel azok minden vágásra meggyöbültek. Az éjszakvidéki távoleső tartományokban a' vasminéltség csak a' pogányság' végső századaiban kezdett terjedezni, mely Dánországba a' VII. század előtt nem igen juthatott. Innen magyarázható, hogy Dániában a' vaskori sírhalmok felette ritkák, melyek jobbadán meg nem égetett holttesteket és lócsontokat, vasfegyvereket és eszközöket, réz-, ezüst- és aranyékszereket stb foglalnak magokban: ellenben Svédországban

*) Ezen paizslikasztó fegyver nem framea, mint Lisch vitatja (Friderico-Franciscum. 36. 124.); mert framea nem réz, hanem minden kétélű vasfegyver, a' millyen kelevész, hosszú vasdárda, pozslár stb. (Kruze Necrolivonica. 23.)

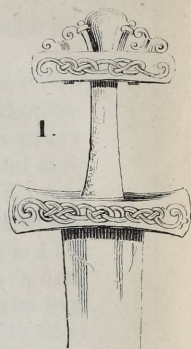
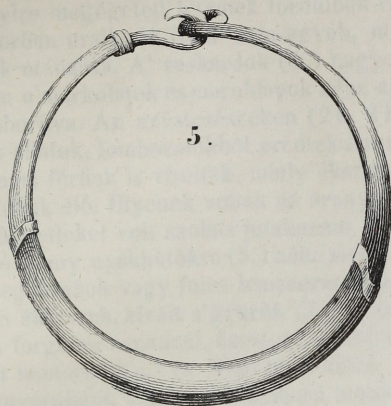

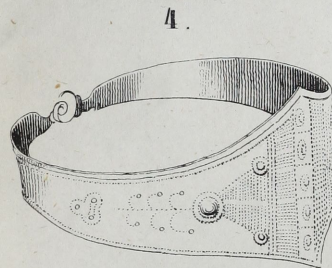

III. T.

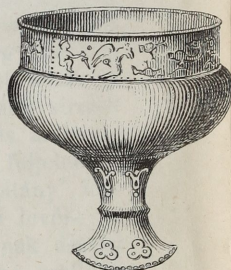

1.

4.

2. a

6. a

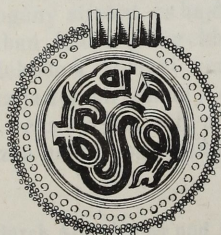
7.

2. b

6. b

9. a

9. b

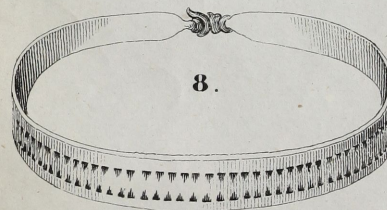

3.

INDR

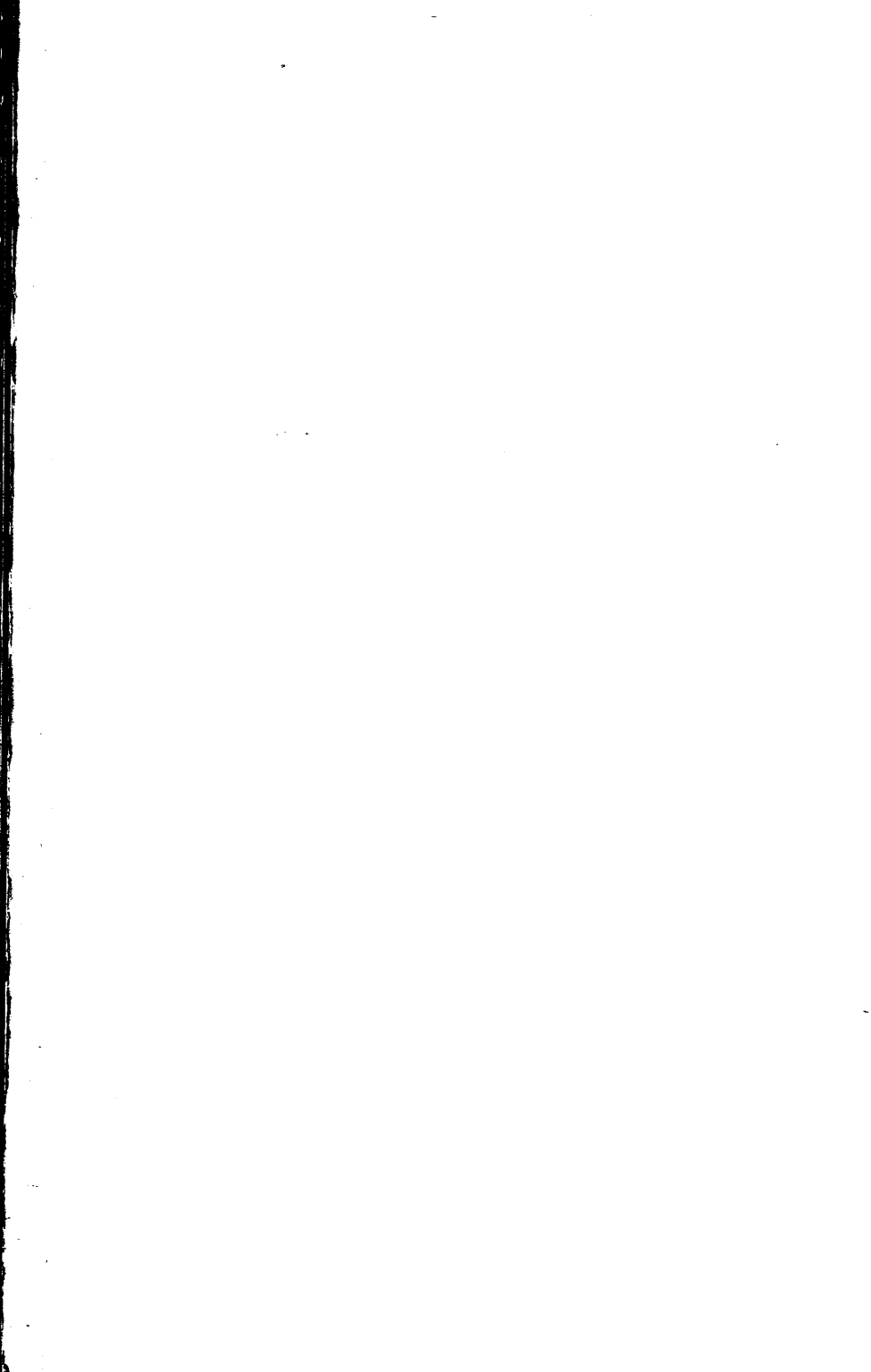
8.

M. Acad. Ért. 1847. VII.

Vaskori régiségek.

Nyomat. Mészáros AF Pest. 847.

és Norvegiában, hol a' vasmíveltség sokkal régibb, a' vaskori sírokban többnyire megégetett tetemek fordulnak elő.

Az e' korban uralkodó ízlés nem egyéb, mint az elhanyaglott romai ízlésnek utánzása. A' vaskardok (1.) nagyobbak a' rézkoriaknál, melyeken a' markolatok és maroklapok néha arannyal és ezüsttel vannak beborítva. Az ezüstcsészéken (2 a. 2 b.) előfordulni szokott ábrándos állatok, lombozatokból eredtek. Aranyfejdísz (3.) nem csak nők, hanem férfiak is viseltek, mely ékszereken néha karczott betűk is fordulnak elő. Ilyenek voltak az arany karpereczek is (4.), melyekkel hős tetteket volt szokás jutalmazni. A' kitágítható 's öszszébb vonható arany nyakkötőkre (5.) néha mellre lógó aranyba foglalt festett üvegdarabok vagy fűles lemezérmek (6 a. 6 b.) voltak függesztve. Ezen ékszerek, kivált a' gyűrűk (7.), ezüst karpereczek (8.) és nyakkötők forgalmi eszközül, fizetésül is használtattak. Az arannyal futtatott monorú (9 a.) és lóherlevél alakú rézcsatokon (9 b.) sajátzerű kanyarulatok vannak féldomború munkával buján kiverve. — A' dánországi sírok' fürkészete 's tudományos ásatása nem kerülte el Fridrik Ferencz meklenburgi nagyherczeg' figyelmét, ki 1804-ben két rendeletet, 1836. ismét más kettőt bocsátott közre az iránt, hogy a' tudományra nézve olly nagy érdekű pogány sírokat senki el ne rombolja 's szét ne hanyassa, azoknak hol- és millyenállapotban létét úgy, miként azok' mennyiségét mindenki feljelentse; és hogy a' hajdani sírok' tudományos ásatása Zinck kapitány' felügyelésére van bízva. Lisch Fridrik nagyherczegségi levél- és könyvtárnok és régiséggyűjteményi ör, Zinck kapitánynak ásatási jegyzőkönyvei után kilenczféle sírokat ismertetett meg, melyek szinte azon eredményre vezetnek, hogy a' meklenburgi nagyherczegség' pogány sírjai, és az azokban lelt régiségek: kőkori, rézkori és vaskori régiségekre oszthatók. *)

Kruse Fridrik a' muszka czár' meghagyásából a' liflandi, esztlandi és kurlandi pogány sírokat, és hajdani várromokat fürkészte 's kutatta ki; ő az azokban lelt régiségekből magyarázza a' keleti vagy balli tenger' vidékeinek hajdani kereskedési viszonyait. A' varaeg ruszokat támasztja fel sírjaikból, és az azokban lelt fegyvereket, eszközeiket, ékszereiket stb a' történetírók' tudósításai után vizsgálja 's határozza meg; hogy pedig az egyes régiségdara-

*) Daenemarks Vorzeit durch Alterthümer und Grabhügel beleuchtet von J. J. A. Worsaae. Kopenhagen, 1844. 8.

Zur Alterthumskunde des Nordens von J. J. A. Worsaae, Leipzig, 1847. 4.

Friedrich Lisch, Andeutungen über die altgermanischen und slavischen Gräbalthümer Meklenburgs, und die norddeutschen Gräbalthümer aus der vorchristlichen Zeit. Rostock und Schwerin, 1837. 8.

Friedrich Lisch, Friderico- Franciscum, oder Grossherzogliche Alterthümersammlung aus der altgermanischen und slavischen Zeit Meklenburgs. Leipzig, 1837. 8. XXXVII. Taf.

bokról tiszta fogalmunk legyen, azokat mind könyomatban állítja elő. *)

És kik voltak a' varaegok? A' mai roppant Muszkabirodalom' alapulása oly rendkívüli tünemény, melyhez hasonlót a' történet-irat aligha mutathat elő. Az egymás közt örökké nyugtalankodó szláv népek, megvetve a' hazai kormányt és uralkodást, azon idegen varaeg russzokhoz folyamodtak, kik előbb tartományaikba ütének és ellenségeik valának. „Nagy a' mi tartományunk, mondának Nestor szerint, és termékeny, egyedül rend hiányzik benne, jöjjetek hozzánk fejedelmeknek, és kormányozzatok bennünket.“ E' meghívásra Rurik, Szineus, és Truvor testvérek (862—876.) varaeg russzaikkal költözvén hozzájok, átveszik a' belviszályok alatt meggyengült tartomány' kormányát, és a' tartomány e' beköltözött varaeg russzoktól hivaték azontúl Russzia néven.

Itt elő nem adhatom összehasonlítva mind azt, a' mit Bayer, Schlözer, Ewers, Fraehn, Horvát István, Jerney és mások irtanak e' kérdés' megfejtésére: kik voltak a' varaegok? Annyit elég érintenem, hogy a' varaegok, jászok, jász barangok, orosz jászok, azaz sztreliczek voltak. Ha a' salica és más törvényekben, melyeket Baluz után már Bayer is felhozott, vargus annyi mint extorris, exul, profugus: úgy a' varaegok, legalább nevök' értelménél fogva, partus jászok, azaz jász barangok valának. Igaz, a' vargus szó annyit is jelent, mint a' latin latrunculus, Parrot szerint a' kelta vargus, annyi mint rabló; csakhogy a' varaeg szónak ezen értelme ismét a' kún, chazar, besenyő és jász rokon népekből álló palócokra vezet bennünket; mert a' palócz szó szinte rablót jelent.

Kruse' nyomozásai akkor lesznek ránk nézve felette érdekesek, ha a' Pannonia és Dacia' térein lakott hajdani pogány jászok' sírjai lesznek tudományosan kikutatva, és az azokban lelt műemlékek és a' történetírók' hiteles tudósításai után megbizonyítva, hogy a' varaegok valóban partus jászok, ezek pedig a' magyarok' vér-rokonai valának.

Ha azt akarjuk, hogy hazai emlékeink legyenek a' multból: a' Pannonia és Dacia' térein lakott hajdani pogány népeket kell sírjaikból feltámasztanunk, és az e' sírokból lelt műemlékeikből gyűjteményeket állítanunk.

A' véletlenül talált, vagy nem hiteles kézből szerzett egyes régiségdarabok, kivált ha a' lelemény' helyszíne ismeretlen, nem vezethetnek bizonyos eredményre; a' lelemény' helyére 's körülményeire nézve pedig értesítések után épen nem indulhatni. A' tapasztalatlan mindent más szemekkel tekint; az akár valódi, akár koholt régiségeket árulgó tapaszalt pedig, áruba bocsátott régi-

*) Dr. Fried. Kruse, *Necrolivonica oder Altherthümer Liv-, Esth- und Curlands*. Dorpat, 1842. f.

ségeit csak azért igyekszik helyhez, néphez, vagy történeti nevezetességű személyhez kötni, hogy azokat annál nagyobb áron eladhassa. Az ily titkon előkerített és önkényleg kereszttelt holmi ócska eszközök- és furcsaságokból álló gyűjteményekben alig lelhetni tiszta történeti adatot; holott a' múlt kor' népeit kellene műveikben ábrázolniok.

A' tapasztalás megmutatta, hogy valahányszor avatlanok fogtak a' hajdani sírok' ásatásához, vagy emlékek' más nemű kutatásához, az soha sem volt egyéb rombolásnál. Farkas László, Pedrédy Antal és mások egész gyűjteményeket állítottak a' Szombathelyen 1819 óta véletlenül talált és felásatott sírokból; és ismerjük-e azért a' szombathelyi pogány sírok' különféle alkotását? vagy tudjuk-e a' romai gyarmatosok' ottani sírjait megkülönböztetni azon pogány síroktól, mellyek nem romai gyarmatosokéi? Ha nem tudjuk, mi oknál fogva tulajdonítjuk az e' sírokban lelt régiségeket kizárólag mind romai gyarmatosokéinak? A' hazánk' térein tartózkodott hajdani népek' emlékei e' haza' földén készítettettek, és mind hazai régiségek ugyan; ugyde azért a' romai gyarmatosok' saját szerű műemlékei össze nem zavarhatók más szinte itt lakott hajdani népek' emlékeivel mind a' mellett, hogy a' vaskorban általában uralkodó ízlés nem volt egyéb, mint az elhanyaglott romai ízlésnek durva utánzása.

És ennyit, Tekintetes Társaság, előlegesen a' nagy nevezetességű tárgyról, bevezetésül azokhoz, miket valamelyik következő ülésben közleni szerencsém leszen,

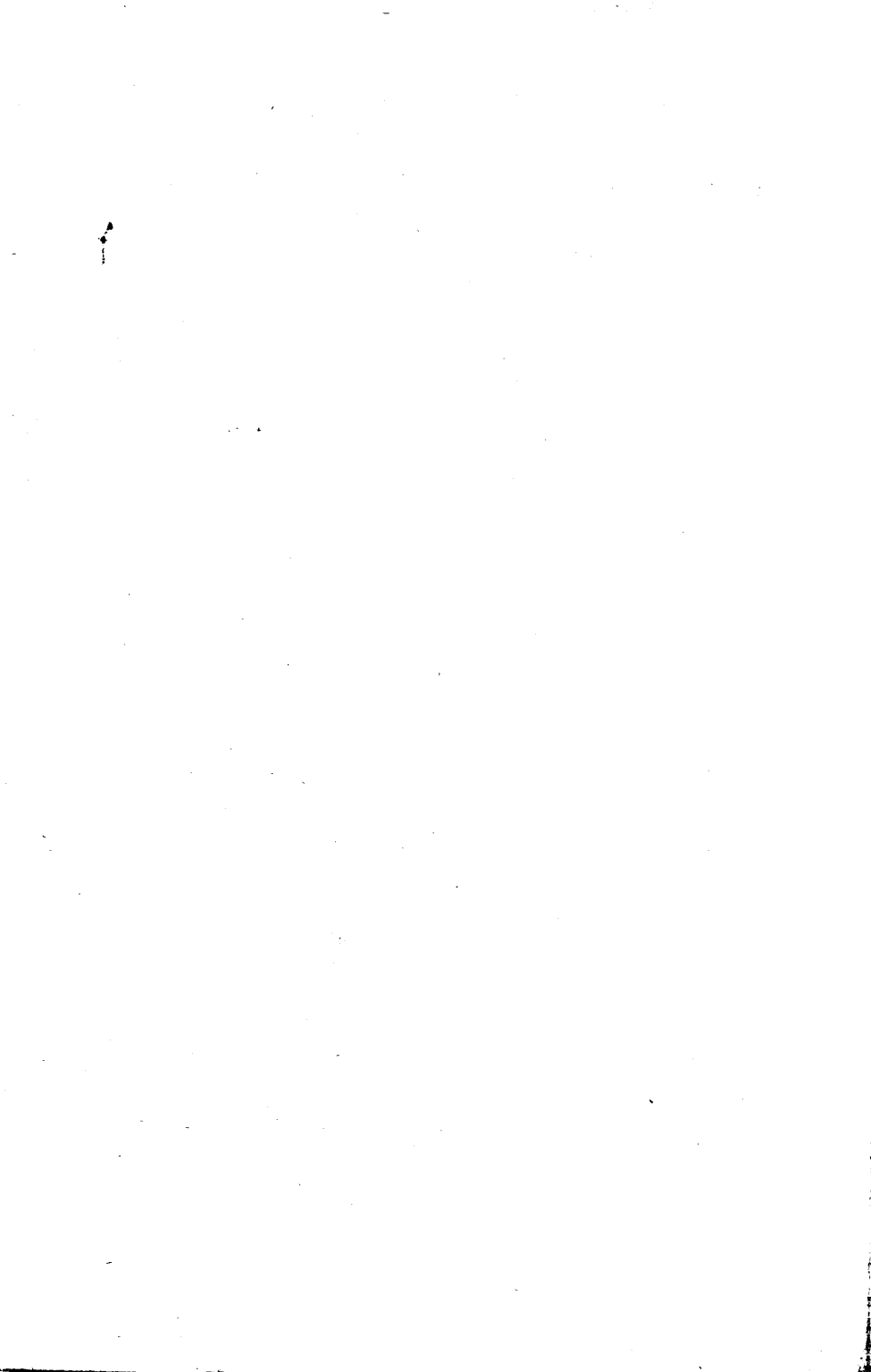
— Az olasz tudósoknak ez idei szeptember' havában Velenczében tartandó nagy gyűlésre az academia' kebeléből Balogh Pál rendes és Taubner Károly lev. tagok rendeltettek megbízó levéllel ellátni.

— A' helyettes segédjegyző a' társaság' gyűjteményei' számára a' következő ajándékokat mutatta be:

A' könyvtárba: *Döbrentei Gábor* rtól: * Huszárdalok. Buda, 1847. — *Jászay Pál* rtól: * A' magyar nemzet' napjai a' mohácsi vész után. III. füz. Pest, 1847. *Karponay János* ltól; *Székely István*' krónikáját 1558-ból. *Rösztler Agnes- és Oroszhegyi Józsa* tól: * Honleányok' könyve. 2d. füz. Pest, 1847.

A' pénzgyűjteménybe: *Békásy Imre* Vas vmegyei tbirótól 33 db. régi pénzt,

— Ugyanaz bemutatta a' junius 7. óta tartott üléseknek *Gyurics Antal* ügyvéd által kedveskedésül gyorsírásilag szerkesztett naplót; mellyek a' lezvéltárba tétettek, az ülés köszönetet mondott a' tisztelt úrnak, ki, míg körülményei engedik, e' működés' folytatását ígérte.

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

VII. Év.

1847. AUGUSTUS.

VIII. Sz.

KIS GYÜLÉS, AUG. 2. 1847.

(A' nyelvtudományi osztály' részére)

Schedius Lajos igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen Czuczor és Vörösmarty rr. tt., Garay, Székács, Tasner ll. tt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Bugát, Györy, Luczenbacher, Szilasy rr. tt. — Hanák, Waltherr ll. tt. — Toldy F. titoknok, Lukács M. helyettes segédjegyző.

CZUCZOR GERGELY rt.

a' szók' elemzése és értelmezése körül általa követett módokról folytatta az utóbbi osztályülésben megkezdett előadását *). Ennek folytatában kiemelte a' *mássalhangzók', kivált a' rokonok' változásai'* fontosságát, melyre való ügyelés nélkül a' szó' eredete gyakran homályban marad. Így hozta fel e' szókat: *gör, kör, göndör, köndör*, melyekben a' g és k; *gaj, gajmó, kajmó, hajt, hajlít, göny, gönyöölít, könyök, könyv*, melyekben a' g, k, h változtatják egymást; mint a' b és v az ebédben *evéd* helyett; a' p és f ezekben: *pereg, fereg, perge, ferde* stb. — A' hangzók' rokonságát, péld. a' *taszít* ige' (mellynek régibb, 's tájilag most is divatozó formája *toszít*) gyöke eredetileg *tosz*, ezé *to*, miből lett *tol*, honnan *toliga* (taliga); *kopó* (kutyafaj), eredetileg *kapó* stb. — Az *előtett betűk'* kikutatását, péld. e' szókban: *záp, zápul* (a' tojás) a' z előtett betű, mi részint onnan kitetszik, mert némelly vidéken *áp* formával élnek, részint mert az *áporodik* ige országszerte z nélkül használtatik. Így a' *váj* igében a' v előtett betű, 's eredetileg *áj*, mint Göcsejben maig mondják: gödröt, árkot *ájni* = *ásni*. Így a' halotti beszédben *ize* helyett *vize*, ő helyett *vő* áll. Illyek: *bingó ingó, bizgat izgat, firkál irkál, geny eny, homlét omlét* (t. i. földet omlít a' szállító' gödrébe), *narancs arancs* stb; mikben a' v, b, f, g, h nem egyéb előtételnél. Az előtétel leginkább keresztnevekben divatozik, mint: *Ila Pila, Ista* (Istvánból) *Pista, Özse Rözse, Andri Bandri, Anna Panna* stb. — A' *nyelvhasonlat'* (analógia) *használatát*; e' szerint péld. e' szókat: *fattyú, faggyú* véleménye szerint így kell írunk: *fatyjú, fagyjú*,

*) L. a' VI. számot, 143—4. l.

mert azok *varjú*, *gyapjú*, *borjú* szókkal hasonlatosak, mit ragozásuk is mutat; varjút v. varjat, gyapjút v. gyapjat, fatyjút v. fatyjat, fagyjút v. fagyjat; így a' többesben, így személyragozva, így a' melléknévképzésben. E' kétféle ragozásnak egyéb nem lehet oka, mint hogy a' gyök is kétféle: bor-j és borj-u, faty-j és faty-jú, fagy-j és fagy-jú; ezen *u* betű pedig toldalékbetű itt szinte úgy mint ezekben *tolu*, *talu*, *bábu*, *sarju*, *ifju*, *fiu* stb. — A' *szók*' eredeti tulajdon és átvitt rokon értelmének vizsgálatát; p. e' szó *rosz* eredetileg a' *rom*, *ront*, *roh*, *roskad* szókkal rokon, és azon egy eredetű, 's tulajdonképp jelent olyt valamit, mi épségét elvesztette, a' mi veszésnek indult, miben a' *rom*' fogalma megvan. Ennek erkölcsi, és köz használatu értelme már általvitt; p. *rosz* lelkiismeret, *rosz* ember. Így a' *kap* ige eredetileg egy gyökből származik a' *kaj*, *kajla*, *kajmó*, *kajsa*, *kajszos*, *kanyar*, *kacs*, *kacsos*, *kacskaringós*, *kaczor* (görbe kés), *kapa*, *kapar*, *hasza* szókkal, melyeknek alap-értelme: hajlás, görbülés, 's tiszta gyökük *ka*. Midőn tehát így szólunk: *fegyverhez kapok*, *lapda után kapok*, eredeti értelemben vesszszük; ellenben ezen mondatokban: *várj*, *majd kapsz*; *én nem kapok minden haszontalan pletykán*, már távolabb és átvitt értelemmel bír. — A' tájshírlékokra ügyelést; p. *kodozni* a' székelyeknél am. imitt amott járkálva eledelet keresni. *Ne kodozz*, *hanem dolgozzál*. A' *lovak kodoznak* a' *sovány határon*, 's *nem lelnek füvet*. Ezen ígének gyöke *kod*, melyből lett *kodoz*, és *kodol*, mint *porból* poroz, és *porol*, *szerből* szerez és *szerel*; később *l* közbevetéssel *koldol*, *koldul*, *koldos* *koldús*. Szeged' vidékén *kodulni* am. eléhezni, *koldús* tehát annyi mint *éhes*, éhesen járó kelő. Dunántúl *kódis*, mint Körös Körös, lapos *lapis*. Müncheni *cod. koldos*. Pesti Gábornál *kódos*. — Végre a' *régi nyelvemlékek*' használatát, p. e' szó: *folu*, eredetileg *folu*, 's ennek gyöke *fol*, mely a' müncheni *codexben* am. *major* (villa), innét *folnagy* villicus, *folnagyág* villicatio; *adj számot folnagyágodról*: *redde rationem villicationis tuae*. A' *folból* ú képzővel lett *folú*, mi annyit tesz, mint *majorokból*, gazdasági épületekből álló hely stb. — Ezeknek előadása után a' tisztelt tag ezen elveket némelly egyes gyökekre alkalmazta, melyek közül néhányat ide is igtatunk. Így a' *fi* gyök megvan szerinte ezen főtörzsökben: *ficz*, *fics*, *fin*, *fincz*, *finny*, *fint*, *fit*, *fity*, továbbá ezen önálló szókban: *ficza*, *ficsere*, *ficsor*, *fik*, *finczos*, *finnya*, *finta*, *fitit*, *fityeg*, és ezek' származékaiban. Mind ezeket összehasonlítva úgy találjuk, hogy a' *fi* jelent 1-ör valami származékot, ivadékat, 's megfordítva am. *iv*, *if*. *Ivik* a' *hal*, azaz fiadzik, vagy is szorosabban véve közösülés által ikrái megfogamzanak. *Iv* hasonló a' görög *ωov*, latin *ovum*, német *ei*, szláv *jaj*, *vaj* szókhöz, és gyökét teszi az *ikra* szónak. Megvan továbbá a' latin *filius*, *fio*, a' görög *φωω φωωτης* szókban. Innen általános, vagy is széles értelemben *fi* am. állat' ivadéka, nemi különbség nélkül, péld. *verébf*, *galambf*, *kecskef* stb. 2-szor. Szorosb ért. jelent hímnemű emberivadékat. *Fia van-e vagy*

leánya? se fia se leánya. Fiágra, leányágra szálló jóságok. Ember fia, ember leánya. 3. Nemesebb ért. jeles, derék, kedves, szeretett; *ez már fi a' talpán. Jöszte ide fiam. Mi bajod, fiam?* Átvitt értelemben valamelly nagyobb testnek, bútornak, épületnek stb kisebb osztályát; p. *láda fia, asztal fia, tükör fia, pajta fia* (a' pajtához ragasztott kisebb épület, pelyvás). Ezen értelmekben vett *fi* szóból származnak: a' kicsinyező *ficzkó*, mellynek ismét van tulajdon és átv. értelme, *fics, ficsere, ficserez* azaz: cziczoma, cziczomáz, *ficsór*, azaz: cziczomás fi vagy ur, és átv. ért. azon kis vámszedő edény a' malomban, melly a' mérükhöz úgy áll, mint kis fiú a' nagy emberhez; *finak* am. ficsór, *filkó* am. ostoba fi, *fillér* am. igen kis pénz, *fia-pénz*, fia értékű pénz, *filling*: kis szőlőfej, *fia szőlő*, *fik* am. nemileg közöszl, ívik, nőt fiasít. — Így a' *fo* elvont gyökér a' következő törzsökben van meg: *fod, fog, fogy, fok, foly, fon, fonny, for, forr, fos, fosz*, mellyeket és származékaikat összehasonlítván úgy találjuk, hogy bizonyos értelemben mindnyájan rokonok, 's bennök a' kiállás, kihajlás, kitűnés, kinyomulás, és némileg eltűnés, eltávozás' fogalma rejlik. Lássuk egyenként: *fod, fodor, fodros* annyi mint nem sima, nem egy irányban, vonalban maradó hanem kihajló, görbült, kitűnő; *fodros ruha, fodros levelű füvek* stb. *Fog*, az állkapczából kiálló csontidomú tetem. A' *fog* ige már átvitt értelmű. *Fogy* mint rogy, a' mi lassanként távozik, tűnik, kevesedik; *foly* távozva halad; *fok*, különösen: *hegyfok, vízfok, lajtorjafok, földfok* jelent általán valami kiállót, kitűnőt, tovább, messzebb haladót; *fon* csepüt, lent, kendert stb., szálakra húz, nyújt (rokon vele a' *von*); *fonny, fonnyad*, a' mi vékonyná nyúlik, mintha fonnák; *for*, *forog* latinul ferveo, fermentum stb, kitűnőleg mozog, minden oldalát kimutatja. *Forr*, kettőztetett képzővel: *for-or*, azaz igen erősen forog, oldalait minden felől gyakrabban kitünteti. Innen: *felforr, kiforr, elforr*. *Fos*, kilövellő bélsár, melly *foly* 's eredetileg melléknév, mint az *s* képző mutatja. *Fosz, foszt, foszik* = elválik, eltűnik, elszakad, eláll. Ezekből látszik, hogy mindnyájan rokon értelműek lévén, ugyanazon elvont *fo* gyök'származékai. — Az *ör* gyök megvan az *örv, örvény, örül, örvend, öreg, örök, ördög, ördöng's* megnyujtva az *ör*, *öröl* és *örül* szókban, 's jelent folytonos mozgást bizonyos középpont körül, vagy pedig az illy mozgás által képzett vonalt, testi alakot. Az *ördög*, és *ördöng* eredetileg igék is lehettek, 's annyit tettek mint körüljár, hogy valakit megkisértsen, hálójába ejtsen, mint a' sz. írásban van. Hasonlít hozzá a' *korong* szó, melly nem más mint *kereng, köröng*. — Végre: *han*, söppedékes lágy föld; innen *hanság*, azaz hanos vidék, *hant*, azaz megkeményült, megrögösödött lágy föld, sár; *hancsik* azaz lágy gyepről kimetszett csik, szalag, *hancsikokkal* kijelölni a' rétet; *hangya* minthogy hanos vidékeken, földekben tenyészik leginkább. Ettől különbözik a' *hang* szóban létező gyök *han*, melly hangutánzó, mint a' latin *clango*, német *Klange* szókban.

Ezen előadás az osztály' részéről köz javallással fogadtatván, a' nyelvrokonság és összehasonlítás körül forgó tudományos társalgásra adott alkalmat.

— A' *titoknok Rummy Agost Gyula*' küldeményéből néhai Dr. Rummy Györgynek irományai között talált magyar szógyűjteményét mutatta be, mely köszönettel vétetvén, a' nagy szótár melletti használás végett annak szerkesztőihez utasítottatott.

— *Ugyanaz Árky Donát* pozsonyi köz- és váltóügyvéd' részéről bemutatott némelly jegyzeteket a' Magyar Nyelv' Rendszere című academiai nyelvtanra, mely kézirat a' nyelvtudományi osztály' rendes tagjainak szabad használat végett azonnal ki is adatott.

— *Ugyanaz Déva-Ványa*' helysége' nevében hatvannég, török nyelven írt, az említett helység' irományai közt találtatott, oklevelet mutatott be, a' küldők' azon kérésével, hogy az academia azokat, mint bízhetőleg eldődeik' régibb viszonyait érdeklőket számokra lefordíttatni ne terheltenék: mi iránt a' szükséges intézkedés annnyival is inkább megtétetett, minthogy ez által a' hazai beltörténet is új adatokkal növekedhetik.

KIS GYÜLÉS, AUG. 5. 1847.

Fáy András igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen Bajza, Balogh, Bngát, Gebhardt, Jerney, Kállay, Kiss Károly, Luczenbacher, Vörösmarty rr. tt. — Garay, Hanák, Kiss Fer., Pauler, Waltherr II. tt. — Toldy Fer. titoknok, Lukács Móríz helyettes segédjegyző.

TOLDY FERENCZ titoknok

a' következő beszéddel nyitotta meg az ülést:

Még egy férfiú élt, Tekintetes Academia, azok közül, kik hosszas álmából új életre ocsúlt nyelvünk és irodalmunk' bölcséjét virasztva 's ápolva állták körül; ki költői és critical munkálattal a' serdülő mozgalmat táplálta 's vezérteni segítette, 's kinek megengedettett ujja'-születésünk' egész nagy folyamát nyelvünk' királyi székbe ültetéseig vigyázó szemekkel kísérhetni: II. József' nagy következésű korának egyetlen maradéka, Bacsányi, úgy hittük, még élt. Neki a' Tekintetes Academia' kegyeletos üdvözlétét megvinni, vele a' múltnak büszkítő, a' jelennek biztató, a' jövőnek, ha istenünk is úgy akarja, mind ezeknél szebb koráról még egyszer szót váltva, a' fájdalmak 's remények' díjában élte' alkonyát bizodalommal deríteni fel; magam iránt pedig megengesztelni az aggastyánt, kinek, több mint huszonöt év előtt, a' jó ügy'érzetében élesb megtámadásommal mint ifjúságomhoz talán illett; utóbb pedig pályájának őszinte és egyenes, bár méltató, megítélésével újra magamra vonám neheztelését: hozzá indulék kevés napok előtt számküüzetése' helyén, és — sirjához utasítottam. Május' tizenkettedikén telt be második éve immár, hogy Bacsányit nem honi földbe takaríták, nyugalomra, melyet ez életben nem talált.

Intézetünk' törvénye parancsolván, hogy emlékezetét, mint kit a' Tek. Academia választásával megtisztelt, e' körben ünnepeljem, teszem azt ma, 's teszem nem pusztán hivatalos köteleességből, hanem szívem' ösztönéből is, hogy azzal irántam legalább árnyékát

békéltessem meg; teszem végre, mint mindig, az igaznak szigorú tiszteletével: nem tarthatván, hogy ezzel az elvált szellemet, ki a föld' rögeit lerázván tisztábban lát és csendesebben érez, újra megsértsem.

Bacsányi János Zalának Tapolcza mezővárosában 1763-ban született, május 11. Első kiképzését Veszprémben és Sopronban vette; a' bölcsészetet a' pesti lyceumban, a' törvénytudományt a' Budáról épen akkor ide szállított egyetemen tanulta. Noha e' tisztelet a' nemzeti mozgalmaktól akkor még távolabb állott, mint jelennem, de a' hazai becsület iránt olly érzékeny Horányi nem csak örvendő figyelemmel kísérte a' magyar irodalom' ifju erőlködéseit, hanem buzgóságát körüllevőire is elterjesztette; minél fogva leginkább neki köszönhetjük, hogy az általa mások felett kedvelt Bacsányi legfelsőbb kincsünk' szeretetére, sőt művelésére, olly korán föllekesült. Ehhez járult ugyanő-általa a' húsz éves ifjunak a' lelkes Orczy István mellé jutása, kivel a' hazai törvényt gyakorlotta. Az Orczy-ház nem sybarita nagyok' kéjtanyája volt, lakói' szívé a' külföldiskedés' mótelye meg nem vesztegette: patriarchai feje Orczy Lőrincz, honának a' hadi és polgári pályán valóban dicső fia, a' nemzeti buzgó ápolója, irodalmunk' terjesztője 's művelője egyszersmind. Illy környületekben lobbott vete Bacsányi' tüzelke; az itt ébredt és táplált érzések hagyák huszonegy éves korában immár megszületnie első munkáját, melyben lelkesedve és lelkesítve föléleszté azon hadi tettek' emlékezetét, miknek nemzetünk fenmaradását köszöné's bajnoki hírét, 's példázva és buzdítva serkengeté azt a' nemes ösök' követésére. Költői szárnyai' megkísértésére is Orczy' ösztönzései és példája bátoriták. Irodalmunk' terén akkor érte el a' francia irány, melynek tehetséges képviselője Bessenyei György volt, tetőzését; e' körül csoportoztak Teleki Ádám és Barcsai, Orczy és Ányos, majd Báróczi, Cziriék, Péczeli 's egyebek; a' formák tisztultak, a' nyelv határozottságra, a' szellemek tartalom után törekedtek; másfelül az iskola' emberei, Molnár és Baróti, Rájnis és Révai, a' régi classicismust kezdék a' francziások' ellenébe állítani; 's alig vergődék e' felekezet túlnyomó hatására, azon irány is érvényességre tört, melly Földi és Rádaitól vette a' lökést, 's Kazinczy és Daykában lelte szerencsésb művelőit. Illy helyzetek közt Bacsányi azzal tanusítá critical szelleme' felsőbb természetét, hogy nem eskve egy felekezet' kizáró elveihez is, mindent hasznára fordított, mit egyik vagy másik a' költészetnek nyújtott. Nem sokára csakugyan tágasabb tér nyílt neki is. Növendékének halála után tudniillik, Orczy Lőrincz' közbenjártára Kassán a' kincstári igazgatóságnál alkalmazást nyervén, Baróti Szabóval és Kazinczyval a' „kassai magyar társaságot“ alkotá, melly munkáit a' „Magyar Museumban“ rakta le. Ennek tapintatos vezérlete Bacsányi' érdeme, ki azt akkor is az irodalom' szükségei' érdekében folytatta, midőn Kazinczy a' körből kilépvén, külön

magára indítá meg Orpheusát; 's folytatta mind addig, míg 1793-ban elhírhedt versezetéért, mellyhez még visszatérek, kénytelennek látá magát köz hivatalát magánossal, Kassát Nyitrával cserélni fel. Bacsányi e' negyedes irásban mint itész és költő lép fel. Első volt ő itt, ki a' nyelv' szabályosságát vitatta, a' műfordítás' ügyét tudományos vizsgálat' tárgyává tette, némelly jelesb írókat behatóbban igyekezett méltatni, Miltont Rájnis ellen oltalmazta, Ossiánt közénk bevezette. Költeményei még ekkor csekély becsűek, de nyelve bennök nem kevésbbé tiszta, férfias, czikornyátlan, mint folyóbeszéiben. Egy rövid, de tömött és hatályos versezete, mellyet „a' francziaországi változások“ 1789ben fakasztottak belőle, mutatja hogy, ha minden egyéb költeményeiben gyengébbnek mutatkozik, nem költői érzés, nem lelkesség hiányzott nála, hanem tárgy. A' magyar Musa t. i. még akkor szinte kizárólag házi érzésekkel 's magános viszonyokkal bibelődött, a' kor' állapotjaiba, az életbe és történetbe kitekinteni nem merészelt. Bacsányi merete ezt, talán legelső, midőn említett sorait *) zengedeztette. És itt találkozunk vele először a' political nézetek' mezején is, mellyen olly szomorú nevezetességre volt jutandó. Látjuk hogy a' kor' beteges állapotjai 's ehhez képest beteges mozgalmai nem kerülék el éber lelke' figyelmét, hogy ő azokat legmélyebb jelentésekben fogta fel, 's jóslélekké látta előre azon borzadályokat, mikkel a' franczia nép a' maga 's az emberi nem' története' lapjait be volt fertőztetendő. Látjuk, hogy azon bűnök, miket a' megaggott Európában azok, kik népeik' atyjai tartoztanak lenni, szegény gyermekeiken folyvást és szünet nélkül elkövetének, kebelében mély undort költöttek; bűnök, miket XIV. és XV. Lajos hagyának utóikra, 's miknek példái e' világrésznek nem egy vidékén gyomként bujálkodva, 's nem a' szabadságot, melly azokon többé nem létezett, hanem a' köz erkölcsiséget megvesztegetve, a' társas életet hihetetlen mértékben elnyomorították; bűnök, mik épen nálunk annál nagyobb utálatot gerjesztének, mennél kevésbbé volt illyesekhez szokva szemünk olly királyház' szárnyai alatt, mellyben minden családi erények mellett a' becsületesség, emberiség 's igazságérzet a' legszebb frigyben díszlett, 's melly épen akkor Józsefben és Leopoldban a' legnemesebb testvér- és fejdelempárt adá nem csak ön népeinek, hanem az emberiségnek, a' történetnek. Illy felfogás adhatá Bacsányi' ajkaira azon erélyes szavakat: mellyek, midőn három évvel utóbb megjelentek, az Európában már már terjedező forradalmi hajlamok' korában, kényesebb értelmet öltének, 's szerzőjüket más színben tünteték fel, mint mellyet — becsületére legyen mondva — keble' érzései még akkor viseltek. És bár soha más ohajtások szívébe ne lopóztak volna! De makacs és hajthatatlan, a' millyen volt, nem nyughatott meg a' sorson, melly e' felszólalásaért

*) Magyar Museum, II. köt. 56. l.

érte; 's nem csak szívében hagyá vissza a' bántalom' töviseit, hanem a' franczia mozgalmak' szerencséje nézeteit is megvesztegeté. Nyilatkozásai azok felett, mik történtek, szabadok és bátrak valának, 's Martinovicsnak bizodalmat adtak őt is körülvenni. Midőn e' nemzeti történetünkben bús emlékezetű összeesküvés fölfedezteték, annak feje Bacsányi ellen is vallott; ez visszaütött a' terhelő vádat: de elhallgatása a' tudottaknak, papirosai közt lelt némelly énekek, 's leginkább önvédelmében kifejtett elvei bírait olly ítéletre bírák, melynek súlyát Spielberg' börtöneiben esztendeig viselte. Ennek kiszenvéde után a' védtelen álló megtört kedély fejedelme' jóságától kért és nyert létezésének biztosítást az udvari kincstárnál alkalmaztatásában. És most ismét régi szerelméhez, az irodalméhoz látszott visszatérni Bacsányi, szabadléte' első jelét Ányos' munkái' kiadásában adván, mikhez készülleteit még jóval fogsága előtt tette. E' megjelenését újra szünet váltotta fel; és neve feledékbe kezdett süllyedni, minek okát talán azon általános ellankadásban kereshetjük, melyet irodalmunk jelen századunk' első tizedében mutat. Az elmék t. i. az Európát mind inkább mozgatott nagy események által foglaltattak el, melyek lassanként majd minden népeket bizonytalan jövőndő elébe vezettek. Bacsányi is folyvást figyelmes észlelője volt e' mozgalmaknak, érezte ő azt, hogy nemzetének intézvényei a' körülötte napról napra fejlődő erők közepett azt reménytelen vénségre juttatják, miben ugyan nem csalódott, de csalódott annál súlyosabban azon módok körül, melyektől annak megifjodását várni kezdé. 'S ez öncsalás tolta őt másodsor is az örvény' szélére, melyből élte' hajója' maradványait csak a' viszonyok' rendkívüli szövődései mentheték ki. A' magyar nemzetnek nem lehet büszkeség nélkül emlékeznie az 1809. évre. Minél nagyobb volt a' vész, mely királyunk körül csoportosult, annál fényesb tanuságát adánk a' hűségnek, minél sujtóbb a' csapás, mely a' koronára méretett, annál lelkeesebb a' szeretet. A' székesváros a' köz ellenség' hatalmában volt, a' birodalom' létele inkább, mint valaha, kérdésbe véve. Napoleon felhívást készült bocsátani a' magyar nemzethez, hűségét fényes ígéretekkel megingatandó, hogy így az uralkodó házat saját kebelében rontsa meg. Márton József vonakodott törvénytelen szolgálatot tenni a' kényúrnak. Bacsányira esett a' választás, hogy e' felhívásnak magyar szavakat adjon. Bacsányi tizenöt év óta a' hazán kívül élván, szíve' titkolt de el nem csillapult keserűségében nem hitt a' köz érzés' félre magyarázhatlan tanujeleinek: annál vakítóbban hatottak reá Napoleon' tündér szerencséje, a' franczia államesterség' álnok fogásai: 's elég gyenge volt nemzete' megújulását nem ennek csendes alkotmányos fejlődésétől, hanem egy idegen zsarnok' nagylelkűségétől várni. És elköveté azt, mit ha bal meggyőződésnek el lehetne is nézni, szívének, a' fejedelme iránt halára elkötelezettnek, megbocsátani nem lehet. Kezet nyúj-

tott. A' francia felszólítás, a' magyar jellem' ismerete nélkül szerkesztve, nem úgy hangzott, hogy magyar szívhez szólhasson; 's azért Bacsányi nem fordította, hanem szerzője lett egy újnak, ama' három nyelvű nevezetes iratnak t. i., melly Napoleon' nevében a' *'pragmatica sanctio'* összetépesére szólítja a' magyart. Megfoghatatlan vakság, bűnös elfogultság! De a' magyar jobban érté hivatását, mélyebben érezte esküje' szentségét. A' megyék nemes megvetéssel tépték szét a' lázító csábírást — pedig a' király meg volt verve. Bacsányi meggyőződhetett, hogy, ha a' felforgatási eszmék egykor átmenő hatást tehetének is a' hazában egyeseknél, a' nemzet' tömege általok illetetlen maradt, 's a' vég, mellyet ez eszmék önbölcsejökben értek, e' hagymázból kigyógyíták a' leghevesebb kedélyeket is. A' bécsi béke lecsillapította e' vihart; Bacsányi csabítója' szárnyai alá a' francia fővárosba menekült, hol egész a' párizsi békeig élt, melly őt is kiadta fejedelmének: ki szigor helyett másodszer is nagy-lelkűséget éreztetett a' megbukottal, 's megengedvén, hogy francia kegypénzét élte' napjáig vonhassa, Linczből mutatá ki Bacsányinak száműzetése' tűrhető helyét. És itt húzta ki társunk élte' utolsó harmincz évét, nemzetétől elidegenült kebellet, csalódásai után is érzékenyebb az általa javasolt gyógyszer' visszautasításáért, mint azon dicső fejlődés iránt, mellynek útján nemzete ön érdekét hűséggel, becsülettel 's olly nyugtató sikerrel munkálja. Csak a' nemzeti nyelv' szeretete nem hűlt el benne mind halálaig. 'S így, alig múltak el a' szenvedett viszontagságok' első éveit, visszatért felhagyott irodalmi munkásságához. Régi szándéka, a' nemzet' költőit bírálati kiadásokban feltámasztani, ismét felmerült benne, 's annál nagyobb tüzzel, mert az új iskola' szerencsés hódításai, mellynek élén Kazinczy áll, mind önszeretetét sérték, mind aggodalmakat költének lelkében a' nyelv' tisztaságának fennmaradása iránt, melly aggodalmakat néhány régi barátai, a' levelezés' megszakadt fonalát újra felfogván, táplálni serénykedtek. A' dunántuli felekezet' emberei voltak ezek, a' régi minervai kör, melly Fesetics György' védnöksége alatt folyvást nem csak fenállt, hanem néhány új erővel meg is szaporodott. Miután ez több nagy név 's kiváló tehetség' daczára kevés sikerrel folytatta, rejtekben és nyíltan, apró csatáit, Bacsányi nézetett ki új megtámadóul, kinek tekintete 's egykor Rájnison vett diadalma, valamint Kazinczy iránti régi gyűlölsége, sőt helyzetének rendkívülsége is, sikert látszóttak ígérni százlórágadásának. 'S bekövetkezett 1820ban az egy idő óta rebesgetett felkelés' előpostája, egy „a' magyar tudósokhoz“ intézett felszólításban. Faludi' költeményeinek ügye, miknek beküldését szorgalmazta a' felhívás, ennek csak egyik tárgya volt; a' másik egy a' régibb magyar nyelv 's irodalom' érdekében az új ellen viselendő háború' ízenése. Ezt követte maga Faludi, kiadójának újabb vitacikkjeivel. A' megtámadás, bár minden név' megnevezése nélkül, közvetlen Kazinczy ellen intéztetett, 's éles, heves

és leszló volt egyszersmind: de a' keztyű sem a' megtámadott által nem vétetett fel, sem a' nagyobb közönségnél viszhangra nem talált. Mert valamint az 1809-ki Bacsányi nem vala az, ki iránt a' hazafi rokonszenvet érezhetett; ugy az 1820ki sem az, ki 1789-ben meg látszott hivatva lenni, hogy az irodalomban vezérzászlót lobogtasson. És így elmaradt Gyöngyösi István' új kiadása, kit a' linczi számüzött a' Kazinczy által feltámasztott Zrinyi ellen kívánt hadsorra állítani; 's ő maga is jónak látta az ajánlott, de elkésett, 's el nem fogadott harczczal végkép felhagyni. Még kétszer, midőn a' szenvedélyek immár lecsillapultak, kereste fel Bacsányi hazáját, saját költői műveivel; 's tehetségének becsületére kell megvallani, hogy nyelv és forma meglepő haladásokat mutatott, sőt hogy e' haladás maga Kazinczy' törekedéseit dicsőítette: de a' világ, melyben a' költő mozgott, idegen lett reánk nézve, 's a' hang, mellyen szólt, a' szívekhez utját többé meg nem találta. Elkomorodva vonúlt tehát magába vissza az elutasított, 's valamint ő nem talált szerepetet a' megifjúlt hazában, ugy ez sem az ő kebelében. Hímzés nélkül kivallá ő ezt azon keveseknek, kik őt számkivetésében koronként felkeresték, 's bizodalmát megnyerni képesek voltak; kivallá, hogy, noha a' fejdelem' kegyétől fölmentetését várhatná, nem kívánja többé látni a' hazát, melly őt elfelejté, 's olly pályáin jár az élet- 's irodalomnak, miken virágok teremni nem fognak. 'S ezeket tudva, a' Tekintetes Academia ritka jelét adá kegyeletnek és nagylelkűségnek, midőn a' megújuló irodalom' hajnalán szerzett érdemeket az aggastyánban meg akarta becsülni, 's őt, midőn nyolczvanadik évét betölté, választásával a' haza' színe előtt kitüntette. E' jeles férfiak' egyértelmű üdvözlete elmakacsúlt kedélyére nem hatott; de a' tett azért nem kevesbbé díszesíti az academiát. Szerencsésb lett volna-e az élő szó, foghattam volna-e én, ki különösen is tárgya valék nehezteleseinek, bizodalmas megelőzés által ez idegenségét levívni, meggyőzni őt a' felől hogy, ha külön utakon is, de minden felekezet a' köz czél, nemzeti kincsünk' öregbítése felé híven törekszik; hogy készantag elismerjük, miként ez irodalmi forradalom nem volt salak nélkül, de hogy e' salaktól az idő kitisztítván bennünket, a' nyert aranyat örömmel jó mienkül nem fogadnunk nem lehet; hogy e' véleményytusával az elfoglultság is megszűnvén, minden érdem, 's az övé is, méltató elismerést nyert; foghattam volna-e hazánk' előmenetele iránt megnyugtani hazafi kebelét? Fájjalom, Tekintetes Academia, hogy ezekre enmagamnak is biztos választ adni nem merek. De bocsánatot kérhetnem tőle jól esett volna.

De ő elment tőlünk, 's engesztelő szózatink elől, meghasonlott kedélyel, nem dísztelen, de kevesé örvendetes emlékezetet hagyva maga után. Hazafisága t. i. forró volt, de igyekvései a' polgári és irodalmi téren szerencse nélkül, mert az eszközök balul választva. 'S a' sikertelenség' okát soha nem nézeteiben, mindig a

házában keresvén, szeretetének tárgya, tárgya volt idegenségének is. Egy saját rendszerét a' boldogításnak szőtte magányában szel-
leme, és soha magával nem tisztában, soha eszméi- 's' érzéseivel
nyugpontot nem érve, nyolczvankettedik éveig hordta a' szeretet
és harag' terhét, meg nem görbedve alattok büszkeségében, de
nem boldogul mint az, ki fejét elért czél után kivitt borostyánokra
hajthatja le. 'S így közte 's a' sors közt a' számolás kiegyenlíte-
tett. Azért nekünk, feledvén tévelyeit és vétkeit, kötelességünk
kimondani, hogy addig, míg őt öncsalása a' hűség' útjáról le nem tán-
torítá, 's erőit kizárólag az irodalomnak szentelé, mind éles el-
méjével, mind buzgó munkásságával a' köz tisztelget megérdem-
lette. Ennek a' Bacsányinak árnyéka fogadja tehát bucsuszónkat a'
távolból: nyugodjék elfáradt teteme csendesen a' nem honi föld-
ben, 's ha holtakhoz az élők' szava elhathat, hallja meg áldásunkat
mind azért, mit érte üdvöset üdvösen tett!

— A' titoknok bejelentette, hogy b. Dercsényi János cs. kir. köz. udv.
kamarai előadó tanácsos úr „Tanulmányok“ czímű munkájából, úgy az őáltala
jutalmazott és költségein megjelent Hitbizományi Pályairatokból száz ötven
példányt a' társaság' rendelkezése alá bocsátott. Mire az ülés a' nevezett mun-
kákban tárgyalt tételek' fontosságát tekintve azt határozá, hogy azokból mi-
ndenik ns vármegyének egy-egy példányt küldessék; a' többi a' társaság' tagjai
közt lévén kiosztandó.

— Ugyanaz a' fm. m. kir. helytartó tanács' felszólítása' következtében
az academia által készített iskolai magyar nyelvtan' harmadik folyamát be-
mutatván, és jelentvén, hogy az a' nyelvtudományi osztály által szigoruan
megvizsgáltatván, némelly változtatások után teljesen helybenhagyott: az,
az ülés által elfogadtatott, 's a' szokott úton a' fm. helytartó tanácshoz felter-
jesztetni rendeltetett.

— Ugyanaz felolvasta a' mathematicai pályamunkák' második kötetéhez
irt előszavát, 's az helybenhagyott.

— Ugyanaz felolvastán a' magyar orvosok és természetvizsgálók' sop-
roni gyűlésére menendő tagok' neveit; azok academiai megbízó levéllel ellát-
tatni, és ez gr. Kemény József tiszt. tagnak mint a' képviselők' elnökének kéz-
besíttetni rendeltetett. A' megbízó levélbe foglalandó tagok' nevei: Balogh Pál,
Frivaldszky Imre, Gebhardt Ferencz, Kiss Károly, Luczenbacher János rr. tt.,
Hanák János, Nendtvich Károly, Peregriny Elek, Petényi Salamon, Petriche-
vich Horváth Lázár, Tóth Lőrincz, Török János és Zsivora György II. tt.

— Luczenbacher János r. tag a' kéziratár' számára gr. Kemény József
t. tag' részéről benyújtott egy 1604. januar' 16-án magyar nyelven költ eredeti
végrendeletet, mellynek különössége az, hogy mind a' végintéző, Ladányi
Flora Kendi Jánosné, mind a' két tanu, Szegedi Kata és Borbély Zsófia, asz-
szonyok.

— A' titoknok a' könyvtár' számára a' következő nyomtatványokat mu-
tatta be: Gaal Damascentól: * Költészeti Koszorú. Szeged 1847. 8-dr. Horváth
Mihály r. tagtól: * Párbuzam az Európába költözött magy. nemzet 's az ak-
kori europai polgári és erkölcsi mivelttség között. Pesten 1847. 8-dr. Löw Lipót
főrabbitól: * Jeremiás prófétának négy arany szabálya a' valódi hazafiságról;
szinagógái beszéd. Pápa 1847. 8-dr. — Vitéz Ignácztól: * Übersicht der un-
garischen Worthlehre. A' magyarországi izraeliták' magyar nyelv-mivelő egy-
letének választmányától, ezen egyletnek szabályait.

AUGUST. 9.

A' philosophiai osztály' számára kitűzött ülés, csak egy osztálybeli tag'
megjelenése miatt, meg nem tartatott.

KIS GYÜLÉS AUG. 16. 1847.

(A' történettudományi osztály' részére)

Sztrokay Antal r. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen Horváth Mihály, Jerney János rr. tt., Heuszlmann, Kiss Ferencz és Waltherr II. tt. — Más osztályokból: Kállay r. t., Erdélyi, Pauler II. tt. — Toldy Ferencz titoknok, Lukács M. helyettes segédjegyző.

— Tiszteleti tag nem jelenvén meg, Sztrokay Antal, mint a' megjelent rendes tagok' idősbike kéretett meg az elnöki szék' elfoglalására.

— Jerney János r. t. vonatkozva Kállay Ferencz r. tagnak febr. 15-én tett figyelmeztető jelentésére a' Sándorféle székely krónikában említett székely kehelyről előadta, hogy moldvai utjáról haza-tértében Erdélyen keresztül utazván értésére esett, miszerint Körösi Ferencznek, a' kantai minorita-kolostor' gvardiánjának, a' kérdéses kehely' hollétéről tudomása van; minek folytán e' kehelynek megtekintés és lerajzolás végett kinyerhetésére a' szükséges lépések megtételni rendeltettek.

— Ez alkalommal szinte Jerney emlité, hogy tapasztalása szerint történeti hecsü emlékek nem csak ásások által a' föld'gyomrában, hanem gyakran újabb korbeli építmények' falaiban is találtatnak, melyekhez építő anyagul használtattak; 's emlité, hogy így péld. a' szegedi vár' falaiban is több rendbeli régi épülettöredék látható, mi itten pótlékul a' febr. 22-én kibocsátott academiái felszólításhoz (az idei Értesítő' II. számában) érintetik.

— A' hazai műemlékek' ügyéhez térvén az ülés

XIII. *Heuszlmann Imre* l. tag szóbeli részletesb jelentést tett közelebbi utazása közben több helyeken talált műemlékekről; melyeknek: Felső-Örök egy XII. századbéli egyház'homlokzata; ugyanott az ugynevezett Gizela' kápolnája fresco festvényekkel; egy Zirczen levő szinte XII. századbéli remek készületű oszloptő; a' pannonhegyi régi templom és altemplom, 's a' Gizela királyné által himzett ugyanitt őrzött palást; miknek leírása 's rajzoltatása iránt az illető főpapokhoz felszólítások határoztattak.

XIV. A' titoknok felolvasta *Schirkhuber Mór*icz kegyesrendi tanár által beküldött következő jegyzékét a' kegyes rend' váczai műteremében létező műemlékeknek:

A) Régi, bizonytalan időkből. 1. Két szent kép, vagy úgynevezett hordozható oltár (arae portatiles), melyeknek egyike az üdvözítőt 's boldogságos szüzet ábrázolja, és hagyományként sz. Lukács üdvírnok' főstmenye; a' másik több, görögösen öltözött, szentet képez. Mindkettő bőrtokba zárt. 2. Egy 3 láb 's 5 ujjnyi hosszú romai kard, melyet ns Somogy vmegyében Öszöd helység mellett a' Balaton' fenékén a' déli parttól mintegy 150 ölré fűrés' alkalmával Boda Péter helybeli jobbág' fia jul. 20-dikán 1834-ben talált. 3. Egy kis romai hamvödör hamuval együtt. 4. Sirlámpa. 5. Hat, érczből öntött, védisteneket (Penates) képző, bálvány.

B) A XII-dik századból. 1. Egy megaranyozott ezüst öv, mely egymással összfüggő karikákból áll. Monda szerint Nagy-Szeben' alapítójáé Hermanné volt, ki 1160-dik év' táján élt.

C) A' XV-dik századból. 1. Hunyadi János országhalkormányzónak rózsgyűrűje. 2. Egy töltényde (Patrontasche) ezüsből, némely helyeken megaranyozva. Vélemény szerint I. Mátyás királyunké.

D) A' XVI-ik századból. 1. Egy kehelyidomú aranyzott ezüst pohár, következő magyarul bevéssett nevekkel: Drágfi János. Homonnai Kata. 1525.

2. Stettner-családnak fába metszett czímere 1533-ik évből. 3. Hat aranyzott ezüst kapocs, mindegyikén bárány zászlóval kinyomva; mellyek állítólag Báthory András bibornok 's erdélyi fejedelem' egyházi palástjáról valók.

E) A' XVII-dik századból. 1. Bocskay István erdélyi fejedelem' koronájának nyomatéka ezüst lemezen, mellyre Bocskay' czimere is be van vésve. Ezt alkalmasint a' nevezett fejedelemnek valamelyik főembere sisakján vagy vállán dísz gyanánt viselte. 2. Egy ezüst pohár kupakkal; reá 1601 van vésve. 3. Brandenburgi Katalin erdélyi fejedelemnének két darabból álló aranyzott ezüst öve, két kapocsesal ellátva. Rajta e' bütök állanak: G. B. P. T. C. B. SS., mellyek ekkép értelmezettek: Gabriel Bethlen Princeps Transilvaniae Catharinae Brandeburgicae Sponsae Suae. 4. Három nagyobb szinte aranyzott ezüstkapocs, melly az előbbi övhöz mondatik tartozottnak. 5. Egy török irnedvtartó 1671-dik évből. Találtatott Breznóbányán, midőn ott 1829-ben egy hajdan Wesselényi Ferencz nádor-lakta épület lerontaték. 6. Egy 1672-ben készült cserép edény. 7. Egy 1679-ben készült jókora nagyságú kés. 8. Egy 5 lábnyi hosszú három élű tör, markolattal 's bőr hüvelylyel. Készült 1687-ben. 9. Tökölyi Imre' ércz pecsétnyomója. 10. Gyulay' ezredének zászlónyele 1698-ból. Réz láncsájának egyik oldalán, mellybe sz. István király hajadon fejfel bal lábán térdelve, és bal kezében zászlót tartva van vésve, alúl ez áll:

S: STEPHAN₉ REX : H :

jobbról:

Auxilium Meum Et Spes Mea In Deo Est.

balról :

In Deo Salutare Meum Et Gloria Deus.

A' másik lapján egy czimer (alkalmasint Gyulay-nemzetségé) létezik bevésve, mellynek széleit sasok, zászlók, dobok, kardok 'stb, diszesítik, magában emberkarok karddal, és madarak, közepén ágaskodó oroszlán látható. A' czimer fölött közvetlenül ez olvasható :

STEPHAN₉ Gr. Gyulai : v. M. Nemeti

Fölébb :

Non Nobis Domine Non Nobis Sed Nomini Tuo da Gloriaum.

A' környezeten :

Deus Custodit Te Deus Protectio Tua Super Manum Dexteram Tuam.

F) Bizonytalan koruak 's eredetűek. 1. Két kő tábla, mellyekbe régi várromok vésvek. 2. Egy régi művü ezüst gyűrű e' bevésott szókkal: S. Egidi Sacerdotis. 3. Durva készületű ércz feszület, melly egy sirban találtatott Nógrád vmegyében. 4. Egy aranyzott, ezüsttel bevont, és fűdéllal ellátott fapohár. 5. Két ar. nynyál futtatott ércz tányér, mellyekbe 22 régi ezüst pénz van verve. 6. Egy ezüst pohár három pénzzel díszítve. 7. Egy hét részből álló ezüstgomb. 8. Egy bájnok'szobra ezüsből. 9. Szent Udalrik' keresztje érczből. 10. Egy tojásalakú zsebóra. Régi mű. 11. Csontha metszett király 's oroszlán. 12. Barcsay Ádám' pecsétnyomója. (Tulajdonosa mikor élt, ki nem kutathattam; Benkő' Transilvaniájában nem fordul elő.) 13. Egy fadarabba finomul metszett 58 alak. Ez egy erdélyi molnár' műve; hihetőleg nem régi. 14. Egy tengeri kagyló, mellyen Krisztus urunk' születését láthatni bemetszve; ezt Vécsey Miklós báró ő excell. szathmári főispán Picciotti Rafael aleppói cs. consultól régi jó barátjától kapta ajándékba 1818.; a' föndicsért báró pedig 1825. az akkori nagy-károlyi kegyes szerzet' házigazgatójának adá, kinek halála után 1833-ban műtermünkbe került. A' mű' készítése egy jeruzsálemi bárátnak tulajdoníttatik. 15. Egy Visegrádról ide hozott márványtöredék, melly egy melleig meztelen férfit ábrázol, de feje, és egyik karja egészen, a' másik karjának pedig fele hiányzik. Rajta ez olvasható:

REX
MAT
HIA-
NGH
ARIA

Több tárgyak ezek között kitűnő figyelmet igényelvén, az academiái igazgatóság megkéretni határozottat: rendelne költséget olly végre, hogy a' társaság néhány tagját Vácra küldhesse e' gyűjtemény' megtekintésére és nevezeteseb tárgyainak lerajzolására. Melly ajánlat' elfogadása' esetében Henszlmann Imre leszen a' rajzoltatással megbizandó olly utasítás mellett, hogy egyszersmind a' váczi sirboltban lévő régiségek' leírása- 's rajzolásában is az Év-könyvek' számára eljárjon.

XV. *Kiss Ferencz* l. t. egy 1845-ben Ó-Budán, azon tájon, hol hajdan a' dalmát lovasok' tanyája allott, találtatott ércz relief képecskét mutatott elő. Miután az a' mész- és földkérgektől megtisztított, sejdíté tudósító, hogy e' mű valamelly romai istenséget, valószínűleg a' lovak' istenasszonyát ábrázolja; hogy azonban más archaeologok' ebbeli véleményét is megtudhassa, mult évi szeptemberben Berlinben a' kir. museumok' főigazgatójának Olfers urnak mutatta meg, ki nem csak véleményéhez járult, hanem f. é. januárban hozzá intézett levelében annak általengedését is kéré. Szinte előmutatá azt a' tiszt. tag f. é. május' 19-kén Róman által Nápolyba folytatott útja' alkalmával a' Sapienza' ülésében, melly Borghese herczeg' elnökölete alatt tartatott, 's mellyben több bibornok, 's köztök Marini úr, a' Vatican' igazgatója, és Zucchi a' hyeroglyphok' újabb híres megfejtője részt vettek: itt is, valamint Nápolyban a' Bourbon-museum' őrei által, ezen ércz ábra kétségen kívül Hippóna vagy Epona istennőének ismertetett. És így bátran állíthatjuk, hogy honunk ezen istenségnek, a' magyar nemzeti museumban létező Equejasban nem csak új nevet, hanem emez egyetlen emléken a' mythologiának egy annak megismerésére szükséges minden jellemekekkel ellátott, ábrázolatot nyújtott.

XVI. *Gyurikovics György* l. t. a' Pozsony vármegyében talál-
tató nemzeti műemlékek' ismertetését Illésházy István nádor' bazini szobráról adott következő tudósításában kezdte meg:

A' magyar honunkban található műemlékek iránt f. évi Értesítő' II-dik számában tett felhívás' következtében sietek én is az academiát némelly Pozsony vmegyében létező nevezetesebb nemzeti — nem romai — régiségről tudósítani. Ezek közt mint nálunk Pozsony vmegyében legnevezeteseb honi mű méltán és teljes joggal foglal első helyet *Illésházy István híres nádor'* életnagysága, a' legfinomabb fehér salzburgi márványból készült szobra. All ez Bazin' városa' parochialis szentegyházában, a' chorus alatt, a' bejárásnál jobb kéz felé. Bél Mátyáson kívül, ki 1736-ban, és így több mint egy század előtt írt derék geograph. munkája II. kötetében a' 122. l. ezen történeti tekintetben fontos emlékről említést tészén, azóta meddő és gondatlan német, magyar, latin geographusaink által nem említve, annyira rejtve maradt a' köz figyelem előtt ez emlék, hogy megérdemli, miszerint mind történeti, mind technikai tekintetben egyaránt hű rajzban valahára a' művelt világgal 's nem-

zetünkkel megismertessük. Midőn Illésházy István nádor 1609. máj. 5. élete' 69. évében Bécsben meghalálozott, hátra maradt özvegye Pálffy Katalin férje' végakarátját pontosan teljesíteni igyekezőn, holt testét aug. 5. nagy ünnepélyességgel a' bazini anyatep-
lom' jobb oldala mellett általa épített kápolna alatt készült pompás gyászboltnak eltakarítatá, és egy *bécsi ügyes szobrász által fejez salzburgi márványból faragott életnagyságú szobort* nemcsak halotti tisztesség' megadásá' jeléül, de a' hosszú időkre fenmaradandó emlékezet' okáért ugyanazon kápolnában *felállíta*. A' szobor hat lábnyi magasságú férfiút, akkori divatú hadi, jelesül lovas öltözetben ábrázol, miből kitetszik, hogy Illésházy nádor magas termetű 's vaskos testalkotású volt; az arczvonások hű hasonlatosságot mutatnak oly annyira, hogy ki Illésházy nádor' képét híven 's nem képzeletből akarná rajzolni, leghelyesben a' jelen szoborból vehetné le. Itt szükség megjegyeznem, hogy a' b. Mednyánszky Alajos' történeti zsebkönyve' 1821 évi, vagyis II-dik kötetében kiadott kép egészen különböző a' kérdéses szobron látható arczulattól. A' nemzeti emlékirásokból bizonyos, miszerint a' bécsi szobrász remek munkájáért az özvegy nádornétól 1200 tallérral jutalmaztatott meg.

Állott ezen házassági hűségre 's szeretetre emlékeztető jel nevezett sz. Anna' kápolnájában a' sírbolt felett a' mult század' végelőtti tizedéig, mint a' bazini templom' nagy disze, midőn az akkori városi plebános Helmuth Gáspár (ki később esztergami kanonokságra emeltetett) szerfeletti, vagyis félre értett vallási buzgóságból azon emléket az evangelicus hiten lévő férfiúnak, catholica szentegyházban nem szívelhetvén, 1772 és 1774 táján onnan eltávoztatván, annak kerítésén kívül helyezte. Midőn 1781. sept. 17. az ország' primása herczeg Battyányi József a' bazini parochiát meglátogatta, e' szobrot már a' choris alatt találta felállítva, hol mostanában áll, a' mint azt az érseki megye' vizsgálásáról idézett napon kiadott rendelvéný' 8. lapján ekképen olvashatni: „In Capella S. Annae erat Statua major Comitis Stephani Illésházy R. Hung: Locumtenentis, Augustanae Confessionis addicti posita, quae a rudi plebe Sacristiam illam intrante pro Sancto colebatur, eam jussu Ladislai Bányay Gralis Vicarii Parochus hinc amovit, et infra Chorum, ubi nunc quoque stat, collocavit. Ablata hinc Statua, desumtisque ex ara luctus figuris cum annuato Gralis Vicarii destinavit eandem Capellam Parochus Confraternitati S. Rosarii, utque Capella haec, quam ipse Stephanus Illésházy aedificasse fertur, patentior fieret, ipsam Sanctuario et Navi immediate conjunctam ab utroque aperuit et in fronte ejus Iconem S. Annae Civitatis Patronae collocavit, illi dedicavit, et Capellam S. Annae vocari voluit. A. 1773. ex Legato Georgii Troyan pro 300 flnis formalis Ara S. Annae ex ustis tegulis et lapide erecta est.“ Különbözőképen adatik elő e' történet Engel' magyar historiája' bevezetésében idézett ez iratban :

„Species facti circa cineres Stephani condam Illésházy Palatini, et conjugis ejus Catharinae Pálffy a Parocho catholico Baziniensi A. 1774. e crypta exturbatos.“ — Az Illésházy István' bazini pompás sírboltjáról idézett érseki rendelvéný' 10. lapján még ezen nevezetes említés is tétetik: „Infra Capellam est Crypta (Illésházyana longa 3½ orgias, lata 2 orgias 2 pedes) quam extruxisse supponitur Comes Stephanus Illésházy, cui is et Consors ejus Catharina Pálffy post mortem illati sunt, stanneis tumbis inclusi ambo. Cum tamen in sartis tectis ejus Capellae Familia Illésházyana nullam habuisset curam, Crypta haec successive ad Jura Ecclesiae transivit, Parochique omnem, qui Taxam deposuit, eo sepeliri admiserunt. — A. 1772. Parochus Cryptam visitans cadaveribus repletam deprehendit, quae cum plene resoluta fuissent, repositis ad unum angulum ossibus, eam integre mundavit, stanneas praelibatorum Comitum tumbas, in superficie jam prius superioribus annis absectas, cum annutu Gralis Vicarii Ladislai Bányay repositis ad angulum ossibus evacuavit, ipsum stannum Campanarum fusori Tyrnavien. pro 221 fl. 55. den. vendidit, quos ad erectam noviter Sacristiam et reparatam veterem expendit. Repurgata Crypta, illata sunt eo rursus 4 Corpora, sed adveniente de regulandis Cryptis Ordinatione Regia (Regulatio haec Coemeteriorum et Cryptar. per Consilium R. Ltle de 21. Sept. 1777. emanavit), Parochus interiorem ingressum occlusit, relicto lapide cum *Inscriptione et Insignibus gentilitiis*, nullum amplius eo sepelivit.“ — A' most említett veres márványkövön, melly a' sírboltot fedte be, 's jelenkorban a' kápolna' földén hever, következő sirirat olvasható: „Ill. ac Magnificus Dominus D. Comes Stephanus de Illésháza, Palatinus Regni Hungariae, Judex Cumanor. ac Comitatum Trenchiniensis et Liptoviensis Comes, Sacr. Regiae Mattis Mathiae II. Regis Hungariae etc. Consiliarius et per Hungariam Locumtenens etc. Obiit Viennae Austriae die V-a Mensis May Anno Dni MDCIX. hic sepultus jacet.“ Annak végén pedig jobbra az Illésházy-, balra a' Pálffy-nemzetség' czimere látható. — Most térjünk vissza Illésházy nádor' szobrához. Ennek bal oldala mellett ugyanazon choris alatt két ércz tábla van a' falhoz ragasztva, mellyen nagyobbacska kerek latin betűkkel bevéselt következő latin felirások olvashatók. A' felső táblán:

Te decus Heroum, patriae pater, anchora rerum,
 Quomodo tam magnum parvula crypta capit.
 Quo duce libertas et honos, diademaque Regni,
 Pax et amoena simul lex et avita redit.
 Caesar uterque coit, mansuescunt Regna, silet plebs,
 Armaque consiliis stant superata tuis.
 Pannonis Herois meritas ne supprime laudes,
 Crescat ut e tanti laus tua laude viri.

az alsón: „Illustri ac Magnanimo Heroi Comiti Stephano de Illésháza, Thomae Filio — Palatino Regni Hungariae — Judici Cuma-

norum — Comitatum Trenchin, et Lypto Comiti — Domino in Monte S. Georgii et Bazin, Trenchin, Lykava, Surány, et Hodolin, Serenissimi et Potentissimi Mathiae II. Regis Hungariae designati in Regem Bohemiae, Archi Ducis Austriae, Ducis Burgundiae, Carinthiae, Carnioliae, Comitis Tyrolis, Goritiae et Habsburgi etc. Consiliario, et per Hungariam Locumtenenti, cum Patriam difficillimis Bellorum, et Seditio num Motibus consopitis Paci, et quieti restituisset, ac eam omnium admiratione, ac gratulatione conservasset, et amplificasset, Viennae Austriae Die 5a Mensis May Anno Domini 1609. defuncto, cum vixisset Annis 68 Mensibus 8.

Catharina Pálffy de Erdöd Baronissa, Marito
de Republica seque optime merito moerens
P. (azaz posuit).“

Mivel meggyőződéseim szerint hasznos lenne ezen csinos és nevezetes történeti emlékre több figyelmet 's gondot fordítani, mint azt eddigi geographusaink tettek; felette óhajtanám, ha ez egy ügyes művész által helyesen 's gondosan lerajzoltatnék, 's köz figyelemgerjesztésül érczbe vésve a' jövő kornak fentartatnék.

XVII. *Horváth Mihály* rt. végül még azt említé fel, hogy a' fraknói vár' nevezetességei között Hunyadi Jánosnak egy zászlaja őriztetik.

— *Waltherr László* lt. pótlékul februariusi előadásához (I. az Ért. idei II. sz. a' 41 's követk. II. *) Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek, az akkor közlöttől különböző, 's véleménye szerint mint opoliai és ratibori herczegnek első, czímeres pecsété' nyomatát közlötte a' következő előadás mellett:

1. §. Különbözik e' nyomat az előbbeniétől, leginkább a' karulmadár' azon állására nézve, melyben a' szívet nem marcangolja, hanem orrát, mint a' Károljak' czímerében, a' szívtől tova tartja.

2. §. Azt állítja ugyan Bedeus, mint előbbeni értekezésem' 2. §-ában említém, hogy a' niklasburgi békekötés után, 1621. végén, felcserélé Bethlen a' királyi czímet, mind pénzein, mind pecsétéin, a' birodalmi, úgy opoliai és ratibori herczegi czímmel; így a' magyar czímet is a' nevezett herczegségek' czímereivel, u. m. hármaz dombon álló, és szívet marcangoló saskesélyűvel, meg egy közönséges sassal. De ezen állításnak nincs semmi erős alapja.

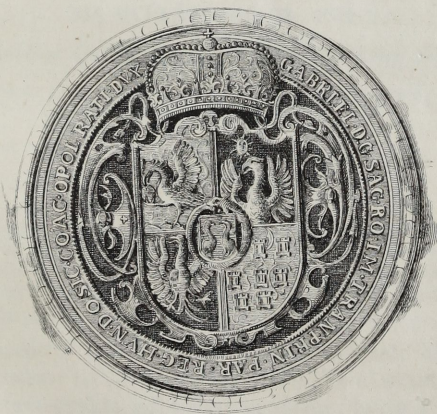
3. §. A' történetírat azt tanítja, hogy a' niklasburgi békekötés nem volt 1621. évben befejezve; Pyber János váradi püs-

*) Két súlyos nyomtatási hibát kérünk *Waltherr* úrnak imént idézett értekezésében kiigazíttatni. T. i. az eml. II. számban, a' 43. lapon, az 5. §. 15-d. sorában vultur mellé teendő = *Geyer*; a' 46. lap' 9-d. sorában pedig e' szók után: ratibori herczegek, kitörlendő e' három szó: a' *Bethlen-nemzetség.* A' szerk.

A' 235. laphoz.

A' 238. laphoz.

pöknek, Oztrosycz Istvánnak, és Czobor Imrének, mint II. Ferdinánd király' a' niklasburgi alkú' befejezésére megbizottainak: Löcsén, 1622ki böjtmás' hava' 28kán kelt tudósításukból pedig, melyet eredetiről egész terjedelmében közöltt vala Pray György *): nyilván van, hogy midőn ők, a' megbizottak, Bethlen Gáborral a' nála volt váraknak, vármegyéknek, városoknak, de leginkább hazánk' szent koronájának, a' neki engedtetett hét vármegyével, Kassa' városával, az opoliai és ratibori herczegségekkel stb kicserélésében munkálódának, 's böjtmás' hava' 18. és követk. napjain szerfelett sarkallának: hogy a' végzeményi levelek Bethlen' herczegi pecsété alatt adatnának ki; a' fejedelem személyesen azt izente a' megbizottaknak Kassay István által: szivesen fogta teljesíteni kívánságokat, de a' pecsét még nincs készen, most vésetnék a' bányavárosokban; elhozta pedig a' leirt oklevelet Kassay a' megbizottak' ülésébe azon nyilatkozattal: rövid üdön megküldendi azt a' fejedelem ő felségének, és kívánja, hogy akkoron küldessék vissza az ő választottkirályi pecsété alatt költ, és Bécsben létező levele.

4. §. Az eredeti oklevél, melyről a' pecsét' képmása vétetett, őriztetik a' Károly grófi nemzetség' levéltárában 20. f. 13. — Költ Regenben, 1622. évi mindszent' hava' 2-kán; és így csak hatodik hóban azon kortól, midőn a' pecsét, mint mondani szokás, még csak munkában volt; ennél fogva vélem: az volt a' Bethlen Gábor erdélyi fejedelem' mint opoliai és ratibori herczeg' első czímeres pecsété.

KIS GYÜLÉS AUG. 23. 1847.

Kubinyi Ágoston tisz. tag' helyettes elnöksége alatt

Jelen Gebhardt, Kállay, Sztrokay rr. tt., Erdélyi, Kiss F., Korponay, Pauler, Tasner, Tóth, Walther II. tt. — Toldy F. titoknok, Lukács M. helyettes segédjegyző.

A' titoknak jelenté, hogy

SZVORÉNYI JÓZSEF

az utolsó nagy gyűlésen választott nyelvtudomány-osztályi új levelező tag, köszönettel vévén az academia általi megtiszteltetését, miután széke' személyes elfoglalásában viszonyai által gátoltaték, beköszöntő értekezését a' *közmondások és példabeszédek' szelleme és vegyes elemeiről* beküldé; mely Erdélyi János lt. által felolvastatván, itt egész terjedelmében közöltetik.

Ha igaz, mit a' nyelvek' általános bölcsészete állít, mikép a' megszólaló ember lelkét ihli beszédébe, 's e' szerint a' szólás a' szólónak jellemét szokta kifejezni: szükség, hogy a' magyar szó-lásnak is magyar lelke legyen. E' végből nem elég, hogy a' nyelvnek egyedül anyagát műveljük, tisztá, szabatos, 's gazdaggá fej-

*) Pray, Specimen Hierarchiae Hungaricae. Pars II. Posonii et Cassoviae MDCC.LXXIX. 4r. a' 190—197 l. jegy alatt, és ennek 196—97. lapján.

leszszük, hanem bellemét is szent tisztünk megóvni, úgy, hogy belőle fajunk' szívtüése, eszének járása, szóval a' magyarán érzés, magyarán gondolás' lelke leheljen ki.

Nem lehetne tehát e' szempontból véve, nyelvtudományi irodalimunk' érdekében egyegy élkelőbb eszmével találkozunk, Tudós Hallgatóság! mint újabb időkben a' „Népdalok“ gyűjtésének korszerű eszméje; mert csakugyan nem másutt maradt fenn annyi viszályon át nyelvünk' belső kincse, saját színe és életereje, mint főképen a' nép' szólásában. Keleti igaz gyöngyökként mosolyognak elé a' köznép' szájából sok olly sajátságok, mellyeket a' szobatudós gyakran meghamisítva bír. — Innét nyelvünk' önálló szellemét, sajátlagos mozgását, fordulatait nem épen a' tudós művekben, mint inkább a' köz nyelvben, a' nép' költészetének 's ezzel rokon közmondásai- 's példaszólásainak stb irott emlékeiben szükség fölkeresnünk. Mert ezek képviselik összeségükben a' népek jellemét; ki vallásos kegyelettel ragaszkodván öröklött dalai- 's közmondásaihoz, szent hagyományaúl örözi azokat. Ez úton lön a' nép' ajka nyelvünk' önálló szelleme' és sok olly eredetiségeinek megmentőjévé, mellyek különben ránk nézve elveszvé, azon sajátjában csonkulandott a' nyelv, melly annak fő diszét alkotja, 's mellyet a' műveltebb izlés a' nemzetiességben keres és talál föl. — Milly fontos e' mellett, hogy a' népelet' ismertetésének is a' nyelvén forgó mondák-, dalok- és közmondásokat tekinthetni legbiztosabb 's csaknem egyedüli forrásaiúl, mellyek t. i. mindig hű közzelben maradván hozzája, minden meghittebb érzelmei- 's fogalmaival mintegy összeölekeznek.

Ezen vezérnézetekből indulva mondam a' megindított népdalgyűjtést. 's a' bennök rejlő tudományos kincsek' elemzését szerencsésen fogant gondolatnak; legyen szabad hasonló okokból közmondásaink- 's példabeszédeinket is hasonló érdekűeknek, vagy legalább ollyaknak állitnom, mellyek figyelmünket méltán veszik igényökbe. Közmondásaink ugyan már a' XVII-ik század' közepétől fogva számos gyűjtőkre találtak; de haszonvetőbb rendezésök, 's tárgyalások tudomra mindeddig kíséretlen maradt. Ezt kísérletem meg jelen előadásomban; sajnos, hogy midőn a' tárgy bő fejtegetésre nyujtana anyagot, jelenleg egyedül főbb vonalaiban szabad azt érintnem.

A' közmondások 's példabeszédek a' szemlélődő emberi értelemnek, 's a' nép' saját, házi, nyilvános, erkölcsi, 's vallásos életéből merített tapasztalásának rövid, velős, 's közajkakon forgó kifejezései. *Közmondásoknak* nevezetnek, mert országos szójáratban, közkeletben vagynak; *példabeszédeknek*, mert nagyobb részt példázatok 's képekben szólanak.

A' közmondások' eredete általában égalji, történeti, nemzeti és személyes viszonyokon épül; korra nézve pedig azon ösidőkből valók, midőn az ember elmélni, tapasztalni kezdett, 's ezen elmé-

lete- 's tapasztalásának vég eredményeit kifejezni tudta. De közelebbről: szülemlettek azok idő, hely, 's emberi faj vagy rend' különbsége nélkül, minden kívánt alkalommal; de mikor, hol, és kitől? kevésről tudhatni. Midőn t. i. az életviszonyok többször igazolák, hogy „nem mind barát, a' ki ránk mosolyog“ e' tapasztalásnál a' világosabb fő látott, hallott, érzett és gondolt; a' másik hasonlóképen tett, 's miután az egyező érzelmek, szóvá testesülvén, több ajkakon összetalálkoztak: ez vált közmondássá. — Ha pedig határozottabban kívánnánk szólani, annyi bizonyos u. m. Körte, *) hogy szerzőikül kitünőleg a' régi költőket, bölcsek, oraculumok, sybillák és látnokokat stb lehet tekinteni. Miket a' vakbuzgó delphusi a' triposról lehangzani hallott, szent igazként adta át a' később időeknek; az ő látnokok 's fejedelmek' mondatai varázs erővel hatottak a' népre; a' költők vagy bölcsek' fontos szólásai arany szavaknak mondatnak, 's mint istenekhez méltók templom-homlokzatokra, oszlopok-, szobrokra irattak, 's örök emlékül márványba vésettek. Az ő Hellas és Roma' fejedelmei fontosabb ügyekben kérdezettvén, nem egyszer e' vagy ama' költő vagy bölcs' emlékmondatával adtak rövid választ. Tudva van az is, mikép kelet' fejlettebb népei mindig gyönyörködtek a' példaszólatok- 's elmés mondatokban. Fenvagyon emléke az ő arabok' illy nemű tanköltelmi műveiknek is, melyeket, ha a' versek egymásból folytak ki: *fűzött gyöngyöknek*; 's ha érteményi összefüggés nélkül következtek: *fűzetlen gyöngyöknek* volt szokás nevezni. A' persák' erkölcsi oktatásai is jobbára illetően fűzetlen példaszólatok valának, megegyezők a' romai Cato, Marcus Antonius Muretus' 's egyebek' distichonaival, 's Owenus' epigrammaival.

A' közmondások 's példabeszédek kétség kívül legrégibb neme az oktató előadásnak. Az ő világ bölcsesége t. i. elmélkedésének eredményeit, hosszú évek' során, csak egyszerű, rövid, velős mondatokban hinté a' nép közé. Innét a' közmondásokat Aristoteles is az ő idők' philosophiájának azon maradványaiúl tekinti, melyek velős rövidségek, ünnepies hangulatuk, sok oldalú tanúságuk 's kellemeik által, mint a' föl nem oszlohatott nemes ércz, tarták fen magokat, midőn a' nem életre valókat elnyelte az idő. Sőt ma sem szokatlan a' közmondási gyűjteményeken „philosophia popularis“, „Die Weisheit auf der Gasse“ 's hasonló homlokiratokkal találkozunk. — 'S csak ugyan föl is ösmerhetni bennek amaz ő bölcsészet' épséges magvait, midőn mintegy kis héjba szorítva adják azon tanítmányok' összeges lényegét, miket az iskola hosszas fejtegetésekre terjeszkedve tanít. Különösen pedig a' napi élet 's közforgalomban otthonosabb eszmék- 's viszonyokban mutatkozik a' közmondás leggazdagabb-, legelmésebbnek. Alig foghatna a' képzeletdús elmélkedés is e' mezőn olyat gondolhatni,

*) L. Volks-Bibliothek III. Band.

mi a' közmondások' egyik-másikában már feljegyezve ne találthatnánk. 'S míg az egyszerű népbölcsesség az életből szemlélődésbe nem ment át, 's a' nyájőri népcsoportok' törvénye egyedül az atyák' parancsa, az istenített költők' éneke, 's bölcsék' mondata volt; mint az életbölcsességgé nemesült tapasztalásnak nagy tekintélyű elvei szent erekllyekép adattak azok át az utóbbi kornak, 's köz ajkakra jutván, közmondások lettek.

A' közmondásokat ma sok szobatudós, mint útczai ötletek 's alszerű szólásokat készek ócsárlani; pedig másról győznek meg a' közmondásokat 's ezek' értelmezését tartalmazó ama' vastag foliansok, mellyek nagy nevű íróiktól nem mindennapi erőáldozatot igénylettek. Már Aristoteles írt Laertius szerint egy kötetet a' közmondásokról; az istenített Plato 's utána egyebek, mint mennyi gyöngyökkel hinték be velők bölcséleti dolgozataikat. Szint illy becsben vannak azok a' közelebbi fejlettebb népeknél. A' chinaiaknál „bölcsék' emlékmondatainak“; az olaszoknál „nép' iskolájának“; a' németeknél „nép' bölcsességének“; máskor meg „nyelvkincsnek“ 's ismét: „a' nyelv' virágainak“ nevét érdemelték; sőt a' spanyol: „a' lélek' gyógyszerének“ szereté nevezni. 'S nem is ok nélkül, mert olly gazdagok ök életbölcséleti, történeti, 's törvénytudományi, 's egyéb elemekben, nyelvtudományi becses emlékekben, hogy minden, irodalommal dicsekhető, nemzet hálás munkát tön meg, midőn közmondásait — kivált ha még nyelv' tekintetéből lehetséges — tájszólatos, minden esetre pedig hű alakjaiban nemcsak egybe gyűjté; hanem a' bennök rejlő több oldalú tudományos elemeket is fölbuvárolva, kiszemelé.

Különösen mi a' közmondásokat

1) *Bölcsészeti* szempontból illeti, teljesek ök a' gyakorlati életbölcsesség' ollyatén elveivel, mellyek több századok' során számos esetekben igazolván magokat, rájok a' legnagyobb biztossággal építhetni. Ezeket ugyan nem kimért iskolai rendszerben találni föl bennök; de más részről sok ollyanról adnak felvilágosítást, miket a' tankönyvekben hiában keresnénk.

A' formát tekintve feltűnő bennök a' *hasonlatok* 's *képek* előszeretete, mi által sok győző erőt nyernek. Midőn — teszem — így szól: „fehér liliomnak is fekete árnyéka“ — a' kép, mellyben az erkölcsi és érzéki képzet közt illy szép hasonlat van, mintegy analogiából vett okföül szolgál a' hallónak. Innét Aristoteles csakugyan okfökül fogadá a' közmondásokat Rhetoricájába; sőt sz. Pál és Jeromos még az evangeliumi igazságot sem kételkedének közmondással megszilárdítani. Mert mi is bírjon több győző erővel, mint a' mit annyi idők' egyhangú szózata szentigazzá szentesítvén, nemzedékről nemzedékre mindegyik, mint ollyat, ereszt ki ajakán. A' közmondás valóban mintegy született igazság; 's innét fejthetni meg, hogy gyakran ugyanazon eszmét, habár eltérő alakban, száz nemzet ígatott kedvencz szólásai közé; innét van, hogy azok az

idő' enyészto folyamában sem ki nem vesztek, sem az örök időkre számolt aegyptusi gúlakkal el nem évülhettek; t. i. mert semmit sem mondhatni több joggal öröknek, mint az igazságot: örök igazságnak.

Ránk nézve kitünőbb becsök a' nép' lélektudománya' fölbuvarlásánál merül fel. Tömvés tömvék azok olyan adatokkal, mellyek az alnép' eszejárását, nézeteit, meggyöződését, elélt életeivel 's babonáival együtt hüven ismertetik. Honnét a' közmondást nem mint csupán erkölcsanitót, hanem mint erkölcsfestőt is kell tekinteni; bennök a' fegyelmi szabályok a' leghűbben találó erkölcsi képekkel vannak elegyítve. Ezek' kimutatásául

A) A' népjellem' azon vonása érdemli figyelmünket, melly őt, mint hazapolgárt festi. Fölismerni itten a) a' *vallás'* kellő tisztelését, midőn majd magának teljes odaengedésével ejti ki: jó az isten, jót ad! majd komolyan int meg: égre követ ne dobj, mert fejedre fordul! majd egyéb hitbéli, 's erkölcsi érzelmekben tisztán tünteti fel, hogy az örök lény előtte minden, 's legfőbb tiszteltre méltó. Kivált pedig b) az *erényszeretet*, 's a' *bűn' üldözése* az, miért legtöbb szót tesz. Alig lesz a' szelid erkölcsöknek egykönnyen olly faja, mellyet szivünkre kötni elmulasztott volna; szint olly vallásossággal buzogván a' polgári nemesebb erények mellett is, úgy, hogy a' szülőföldhőzi ragaszkodása majdnem túlmerész nyilatkozatban tör elő ajakán; mint példájára ismerhetni ennek az ellatinosult kor' „extra Hungariam non est vita stb“ kifejezésében; lelkesülten említi ő az *arany-szabadságot*, mellynél u. m. nincsen drágább kincse. — Egyik nemzeti büszkesége a' nemes *bátorság*, „mert — mint mondja — retegni, félni nem tud a' magyar!“ Fentartja emléket a' külső hadviselés' szeretetének is, mint ez örökös háborgásainkról szóló történeteink' nyomán könnyen megfoghatóvá leszen. Ennek emlékei mind azon ellen-szenves szólásaink, mellyeket a' nemzeti nyugalmat háborgató népekre gúnyosan szokott kiönteni. Török, tatár, német mind megannyi tárgyai éles megjegyzéseinek. De a' jellemével meg nem férő szomszéd népeket is szereti megróni; így: a' székely fogadás nála nem sokat ér; előtte a' tót nem ember; három görög, három török, három zsidó, kilencz pogány; — 's igen jámbornak tartja azt, ki még a' zsidónak is kitér, avagy köszön. Sőt olykor még rosszabbra is fakad: tótnak u. m. borsó, németnek koporsó! — ámbár ez utóbbit később sógornak fogadja. Talán a' fegyver-sanyargatta nemzet' gyászos környületeinek tudhatni végül be, miszerint népünk olly hajlandó borba ölni baját „igyunk — mondván — bú-elfelejtésért“, hogy néha esztől sem áll búcsút venni, 's isten hozzád édes eszem! kiált nagy bujában. Majd némelly népek' nevéből azoknak jelleme után még szókat is alkot, így: *óllázkodni* azaz: oláhkodni am. valaki után ravaszúl lesködni; — *czigánykodni*, azaz: hazudni; — cserkészni (a' cserkeszekről) am. rabolva kószálni. Nem kedvez saját vérenek sem; így a' tapasztaltságában kérkedőről mosolygva

jegyzi meg, összejárta u. m. Tolnát, Baranyát! mivel e' megyebelieket együgyűknek tartja. Szint így lesett el némelly bohóságokat a' rátótiaktól; csúfolja a' rédeieket, hogy sátoros innepre ködmönt kőszörülnek, 's több más efféléket. — Vagynak

B) Közmondásainkban a' nép' előítéletei 's babonás hitének is többenél több nyomai. Erre mutatnak pl. hogy sz. Kristóftól 's a' lidércztől sok pénzt hisz nyerhetni; ezért mondja: Sokszor elmondta Kristóf imádságát, azaz: sok pénze van; lidérczet imádja, csak hogy pénzt hozzon; ismét: ludvércz is tudja hova vigye pénzét! Szint illy babonás színűek: vasárnap font fonál péntekig meg nem áll; pénteki öröm, vasárnapi üröm, stb. Rokon neműek: a' váltott gyermek; Lucza' széke; a' fegyver ellen való; a' szerencsefű; lakatfű, vagy vérfű, melly a' zárt fölnyitja; ilyenek végül: nagy szél kerekedett, akasztanak; csuklik, emlegetik; követ fűjnek ellene, és számos hasonló, kivált a' garabonczias diákról, ki a' szivárványon utaz föl és alá, zápor- 's jégesővel sujtván a' föld-népét. Még több előítéletes eszméket kapott föl a' természeti tárgyakról, pl. hogy a' béka kiolvassa a' gyermek' fogait; a' szivárvány fölszí; vért ad a' tehén, mivel megrontották; a' kakukk megmondja, hogy hány évig élünk; a' kuvik ellenben a' halált jósolja.

C) Nem kevesebb érdekűek továbbá azok is, mellyek a) ősi népszokásból veszik magyarázatukat. Így a' szakáll közmondásainkban is megtartja keleti képzelzetes értelményét. A' szakáll t. i. (וְרֵקֶר) a' régi hébereknél s' egyéb keleti népfajnál a' férfi' tiszteletes díszről nézetett, úgy, hogy egyedül csókolás végett volt megilletni szabad (Sam. II. 20, 9.); levenni pedig, vagy bár mikép sérteni, nagy bántalom vala (Sam. II. 10, 4—10). Innét a' megnevelt szakáll, az elékelőbb rend', a' lemetszett pedig a' szolgaság' jeleül vétetett (Isai. 7, 10. 'stb.) Sőt még vallásos tiszteletben tartásának is fen van itt-ott nyoma; így a' hébernek hittörvény tiltá lemetszeni; az arabok pedig egy részét istennek áldozák. Saját szakállát megtépni, vagy lemetszeni, a' legmélyebb gyász' jeleül szolgált; más' szakállába kapni pedig annyi volt, mint a' legnagyobb becsületsértést követni el (Isai. 50, 6.). Ezek fejtik már meg azon közmondásainkat, mellyekben a' szakáll, a' becsület 's önállás' jelentésével bír, pl. szakállamra veszem; adnak szakállamra, azaz: becsületemre; szakállamba kapott am. becsületemben sérté meg; szabad szakállára bocsájtani, azaz: szabad önállásra hagyni. Jelenített még különös tisztességet is, erre emlékeztet a' görögtől vett latin: barba aurea dignus ismeretes szólás; jelenté azon hatalmat, melly a' férjet családja felett illeti; így Kis-Viczaynál: bajúsz és szakáll férfi embert illet; ismét: megóvd magad szakállod asszonytól; — végül a' régi bölcselőknel is birhatott némi jelentéssel, ide mutat: barba non facit philosophum; Kis-Viczay' fordítása szerint: csak szakállára nézve tisztelendő. — Szinte ősi népszokásból magyaráztatnak meg: *letörték vagy leütötték szarvát*, azaz: megfékezték

hatalmaskodását. T. i. az ökor 's néha a' kecskeszarv a' keletieknél hajdan a' hatalom' jelképeül szolgált, 's kivált a' *vasszarv* akár említették, akár leképezve, legyőzhetlen hatalmat jelentett (Kír. 1. könyv. 22, 11.); innét a' régibb pénznemek szarvakkal ábrázolák az uralkodókat; az arabok Sándort, mint szinte főrendű férfiaikat is, *szarvakkal bíró* (cornibus praeditus) jelzővel szokták megtisztelni. *Farba rúgta mátkáját* v. *szeretőjét* am. elvált tőle; e' furcsa műtétel választá el hajdan a' keleti férjet neje-, v. jegyesétől; sőt China' egyik tartományában ma is van egy népfaj, hol az összekelesnél egy *intés*; az elválakozásnál *rúgás* teszi a' szertartást. — *Addig tartott, mint a' pütkösti királyság*; a' szokás, miszerint királyt és királynét választ kebeléből pütköst hétfőn az alnépi ifjúság, mindünknek tudva lesz; mivel pedig méltóságuk csupán napestig tart, innét keletkezett az ideig óráig tartó megtiszteltetésre: olyan, mint a' pütkösti királyság! —

Háromszor iszik a' magyar; három a' táncz! — *hét tél, hét nyár* választja meg a' jó házasságot; *heted hét* országra szól, 's több e' félekben a' népnek a' hármas és hetes számhozi hitregés hajlama látszik lappangani. *)

b) Vagynak közmondásainkban mellyek az ősi viselet, családi kisebb szertartások 's játékokra vonatkoznak. Így: *piros csizma* tánczba való, megint keletre vezet vissza emlékezetünket, hol — mint tudjuk — karmazsin uralkodó színe a' lábbelieknek; 's ki nem tudja, milly kapós alföldön a' karmazsin csizma, meg a' piros czipő, úgy hogy nem sokra tartják az olly lányt, kinek e' büszkesége megnincs; innét: felhúzta a' piros csizmát, valamint ez is: ugyan hosszan kihagyta kendőjét, rokonértelműek, 's hegyke-, rátartós-sal egyek. — Népszokáson épülnek: a' *mátkatál*, mellyet süteményekkel megrakva farsangon a' pórlegény vagy lány ollyanoknak küldöz, kikhez vonzalma leginkább leköté, 's azontúl mintegy rokonságra lépve, mátkáknak cízmezik el egymást. Étkei közt saját jelentésű a' *kitoló kása*, 's ellentéte: a' *szoktató kása*. Italai között vallásos alapú: az *áldomás* (mercipotus) és sz. János' *áldása* az itálban, saját alkalomkor.

A' nép' játékában feltünőbb: a' *levantás* (ettől: levante=pugil). A' tiszamelléki ifjúság csatázva küzdő katonásdi játékát hija így, 's a' győzött Béli-leventának mondja (I. Szirmay Hung. in parab. 88. l.), mi nem egyéb, mint a' régi hőskor' maradványa. Ismeretesekek még: a' *budázás*, mi a' hegyesre faragott könnyű czölöpczéknek a' lágy földbe vetélkedve üzött mennél mélyebb besujtásában áll; továbbá: a' *mancozás*, *tót-ágas*, *czigány-kerek*, *bakfitty*, *ördög-motóla* 's több e' féle mind megannyi izomedző népi testgyakorlat.

Méltó figyelmünket híják fel

*) Jeles fejtegetést l. a' hármas számról, a' Felső-Magyarországi Minerva' egyik füzetében.

2) Azon közmondások, mellyek *történeti* alapon nyugszanak. Sok tekintéllyel bírnak ők a' népműveltség' időnkénti fokozata 's jellemének ismertetésében; fölhaladjuk bennök a' nép' erkölce, szokása, innepei 's foglalkodásainak, sőt nem egyszer az emlékeztetésb nemzeti események' nyomait is. Ez okból a' történetirők a' fontosabb események' hitelességét is, nem egyszer közmondásokra építék, és méltán, mert mit az irományok 's márványlapok az enyéztől meg nem óvhatának, a' közmondásokban mentve találjuk fel. Saxo Grammaticus nagy részben a' iunicus énekek, közmondások, 's mondákból meríté történeti adatait ¹⁾; a' romai Varro jeles meséit nem máshonnan, mint közmondásokból kölcsönözé ²⁾. — Illy történeti alapuak közmondásainkban:

a) Mellyek bizonyos nemzeti, köz vagy családi események, mondák, hitregés, vagy mesés személyek, 's nem ritkán vaktában felkapott homályos kútfőkből veszik eredetöket, millyenek: vérrrel pecsételni az igazságot; vérrrel nyert hazánk; több veszett Buda alatt; Kún László' szekerére szorúlt, azaz: elszegényedve maga húzza szekerét; megvert a' török' átka, azaz: szüntelen veteke-dünk, semmit sem végezünk stb, mik ősi történeteinkből teljesen érthetők. Ezek végül: szedi veszi, v. elhordta sátorfáját; olyan kevély, mintha övé volna a' diófaig, 's több e' félék, őseink' legregibb korszakára vonatkoznak. — Vagynak:

b) Mellyek magán eseményekről szólnak, pl. hátra van még a' fekete leves; e' közmondás 1685-ből való, mikor Tököly Imre, a' váradi török lakomában e' jelmondatra, mellyet a' kávéról értett, vasra veretvén, fogolykép Drinápolyba küldetett (l. Szirmay 40. l.) Legtöbbje

c) Homályos alkalmakból való, millyenek: kosarat kapott; bakot lőtt; a' kapufélfától vett bucsút; öten vette; él a' gyanupörrel; rosz fát tett a' tűzre stb. — Előfordulnak végül

d) Egyes történeti szók is, pl. *hódolni*, Szirmay szerint a' török czimerről származott át hozzánk, 's meghódolni am. magát a' török félholdnak— vagy hatalomnak alája vetni; — *pecsétet küldtekrá*, azaz: megidéztek; ez Kálmán' Decr. I. köt. b. fejezetéből lesz világos, miszerint hajdan, minden írás nélkül, csak egy pecsét' megküldésével idéztették meg valaki a'törvényszék' elébe, e' pecsét sigillum compulsoriale néven ismeretes, 's a' szokás megyéinknél soká divatozott. — *Csonka torony* is sokszor megfordul a' nép' szó-lásában; ez a' budai vár' egyik részét tevé, mellybe hajdani királyaink alatt a' status' foglyai zárattak. — *Eladó* azaz: hajadon, azon korból való, midőn a' nők adattak vétettek, igazolják ezt a' népdali: jő (= jövő) farsangkor stb hasonlatára megrövidült: vőle-gény (vevőlegény), vőfély (vevőfél), menyasszony (menő asszony)

¹⁾ L. Blair Hugo' Rhet. Leczk. II. köt. 169. l.

²⁾ L. Erasmus Rotterod. Chiliad. p. 6.

stb. — *Eljegyezni*, desponsare, onnét mondatik, mivel e' szer-tartás mindig valami jegyajándokkal esik meg. *Esedezni* a' keleti leboruló imádkozásmódtól: könyörögvén elejébe esdesnek (Mol-nár Alb.). — *Gyászban ülni*, szinte keleti szokásból, eléjő Páz-mánnál: most özvegyen és letapodtatva gyászban ülnek.

3) Böven találunk továbbá olyakat, melyek az ős idők' egy-szerű népeinek *törvényét* teheték, sőt ma is több erővel birnak kö-telezni, mint sok újon gyártott hiányos törvényink, pl. ne bánts-d a' másét; vagy: a' másét ne bánts-dnak nevezik; kezes, fizess! ígéret adományt vár stb. A' nyájőri, vagy vadász népcsoport t.i. nem írott lapokon birta törvényeit; hanem pörös vitáiban egyedül a' tapasztaláson okúlt józan ész-t's erkölcsi érzelmet követvén, mit-sem tudva a' roppant codexek-'s pörfolyami formalitásokról, fe-gyelmi intézkedéseinek eredményét rövid emlékmondatokba fog-lalt kevés törvényekben tette közszójaratossá; 's ekként a' gya-korlás által könnyen betanulhatott fegyelmi hangulatú mondatok-ból annyi közéletre való tudományt's ítéletet szerezhete mindenki magának, hogy az egyes esetekben helyes ítéletet lön képes mon-dani. Innét a' közmondás maig is, bár tiszteletben kívánja a' tör-vényt tartatni, mégis gyanús szemmel nézi az örökös törvény-szátyárkodást, attól tartván, nehogy a' keresztülkulcsúl szőtt tör-vény-bonyolatok, mind az igazt, mind a' gonoszt egyenlőkép véd-vén, utóljára a' sok törvénytől magát az igazságot se lehessen látni; ezért azt a' megjegyzést is teszi, hogy: a' hol sok a' tör-vény, szaporodik a' bűn!

Leszoríttatván tehát a' köztörvények' teréről a' közmondás, már ma beéri azzal is, ha a' házi fegyelemnek ő ad szabályokat. 'S e' tekintetben előtte, valamint a' jó törvény előtt mindenki egyenlő, minden tekintet 's személyválogatás nélkül megrója a' ferde, vagy vétkes tetteket. Komolyan figyelmezteti a' gyermeknevelőt, hogy: a' millyen a' kényén kedvén hagyott Jancsi, János is olyan lesz; — a' házirend, igazságszolgáltatás, 's minden családi viszonyokban, szóval a' ház' minden szegezugában otthon teszi magát, majd ko-molyan intvén, hogy: a' henyélő gazdának álmos a' bérese; majd gazdálkodásra sarkallván, mert: a' takarékoság legjövödelmezőbb; 's a' ki nyárban nem gyűt, télben keveset fűt; majd végül gú-nyosan csipkedvén a' visszás háztartást, hogyha talán: fehér a' ház 's fekete kenyere!

De a' családi viszonyokon kívül a' társas életnek is sok ta-nulságot nyújt. Nem egykönnyen találni oly rendet, hivatalos ál-lást, vagy bármelly üzletet, melly figyelmét ki tudná kerülni. Meg-mondja az egyháziaknak, hogy: a' jó pap holtig tanul; ajánlja a' magasb rendűeknek az erényesség-, jólelkűség-'s alázatosságot; a' biróknak szigorún meghagyja, hogy: ne hagyjon aranyírt kenni kezére, 's a' görbe kezűt az igazság' rovására soha ne pártolja, mert: eből gyűlt szerdéknak eből kell elveszni! — elmésen jegyzi

meg, hogy: nem jó az orvost örökössé tenni; a' nemességnek erényt, a' hivatalnoknak hű eljárást köt szívére; — földeríti a' tudóst, oktatja a' műveletlent, a' léhát sarkallja, vigaszt nyújt a' szerencsétleneknek, úgy hogy nincs olly ember, ki bennök majd jó tanácsadót, majd vigasztalót, vagy csak tanulságos élvezetet föl ne találhatna. Kitünőleg pedig az erkölcsök 's szokások' ferdeségeit szereti szabdalni; így a' fényüzésnél, habár jól tudja is, hogy: ruha tisztesség; mégis átalán rosszallja, ha ki tovább nyújtózik, mint takarója ér. Éber szemet tart a' kereskedők 's kézművesek' minden gyöngéjére, megróván a' borbélylegény' kevélységét, szintügy, mint a' vámos' gorombaságát 's kefekötő' iszákosságát is; üldözi a' tilos utakon nyeréskedő uzorást; legyőzhetlen gyanúval terheli a' molnárt, hogy — kivált ha haragszik érte — azért is lisztlopó!!

Nem tagadhatni ugyan, hogy néha szókimondóbb, mint talán kellene, annyira, hogy az asszonyokat majd a' ludakhoz hasonlítottta már; majd hosszú hajuak- 's rövid eszüeknek is merte nevezni; sőt mi több, hogy: a' pénz olvasva, az asszony verve jó! de kijut itt másnak is; mert ámbár jól tudja, hogy: mondj igazat, 's betörök a' fejed; még sem tartózkodik sokszor olyakat is magyarán oda mondogatni, miket e' helyt illik elmellőznöm. Azonban becsületes őszinteségének ezeket is meg lehet bocsátni, mert rosszat nem akar, 's e' mellett majdnem egykorú lévén az öreg idővel, emberismerete 's tapasztaltságára sokat építhetni. Felötlőbb, hogy még a' természetlőt megbélyegzeteknek sem tud békét hagyni. Így a' sántára keserűn jegyzi meg, hogy: az ördögök közt is legrosszabb a' sánta; a' kopaszra: hátul kopasz, azért ravasz; a' vörös hajuban sincs sok bizodalma, mert mint tartja: vörös ember, vörös ló ritkán jó! Ezt ugyan nehéz jóvá hagyni, de hát mit mondjunk arra, hogy Aristoteles ezt is helyeselte, vagy legalább a' szép lelket csak a' szép testben kereste; sőt még Cicero is mondja: est deformitatis et corporis vitiorum satis bella materies. Ide üt az is, mit Martialis Zoilusra mondott:

Crine ruber, niger ore, brevis pede, lumine luscus;

Rem magnam praestas Zoile si bonus es!

kit egy magyar költő imígy fordíta át:

Rőt haju, szög képű, csámpás és sanda szemű vagy;

Ekkép, hogy jó légy, Zoile, kötve hiszem!

Egyébiránt e' tárgyról is teszen olly megjegyzést, mellyet bátran el lehet fogadni; 's ki tudja, ha amazokat is nem az okon épült hosszas tapasztalás ejté-e rossz hírbé? Annyi valóigaz, hogy a' bélyegzetek nem ritkán teljesek furfangosságokkal; mit abból fejtünk meg, mert többnyire gúny' tárgyai lévén, a' vett sérelmeket majd viszontas gúnnyal, majd egyéb módokon öntvén ki azokra, kikkel érintkeznek; ez úton vonhaták magokra ama' balvéleményt. Ide járúl, hogy még a' XIII-ik század' elején is nagyobb

tetteseink'arczára bélyegek süttettek*); a' megszökött szolga félig lenyírt fővel vezetették vissza (1228 körül) illető urához; a' nők megnyírása ma is nagy meggyaláztatás; 's innét a' vétken nyert bélyeg' gyalázata eszmétársítás' útján a' természetiekre is könnyen átmehetett. Különben pedig jobbra olyanokat ér itt, akár az epigrammai él, akár a' gúnyfulánk, kik méltók lettek rá; — 's ki nem bűnös, ne vegye magára!

Kivehetni már csak e' rövid érintésekből is, mind tárgyát, mind szellemét 's irányát a' közmondásoknak, miszerint minden otthonos őbennök, mi az embert, mint embert, avagy hazapolgárt közelebből érinti. Sok tapasztalással, 's ható elmeéllel avatkoznak belé minden viszonyinkba, 's midőn egyfelül a' valónak és jónak fő kincsét rejtik lényegökben, más részlől személyválogatás nélkül hozzák napvilágra mind azon vétkeket, hibák- 's félszeg erkölcsöket, melyek az emberiség' érdekében kemény ítéletét, vagy — ha szükség — gúnyát is fölhívák. 'S ennyiben, valamint átalán az emberi életnek leghűvebb tükrei; úgy egyes nemzetek' jellemének ismertetésében is nem utolsó tekintélylyel bírnak.

Következik már most, hogy külszerkezetök' 's nyelvtudományi sajátágaikról szóljak, mikben nem kevésbé gazdagok közmondásaink, mint tartalomdúsak. Alig lesz oly nemű nyelvtani, de kivált rhetorikai alakzat, melyet magokra nem vesznek; sőt nem ritkán költői formára is akadhatni bennök. Különösen pedig a' mint általános jellemök az elmés tömörség; úgy külalakzatuk' fő fő vonását is leginkább az epigrammai *rövidség* alkotja; mi igen öszhangzó, mert — mint Jean Paul mondja — a' rövidség lelke és teste az elmésségnek, sőt maga az elmésség. Innét van, hogy a' közmondás sokszor nyílként járja át a' talált kebleket.

De nem kevesebb hat a' közmondás *újságával* is, nem mintha az újság, származását tekintve, tartoznék lényegéhez, minthogy az régi is lehet, sőt jobbra ilyen szokott lenni; hanem használatát véve, miszerint minden alakzatokon átsapongva, változatosságával meglep, 's lesz gyönyörködtető. — Időgazdálkodásból csak uralkodóbb alakzataikat kívánom felhozni, melyek:

a) A' *hasonlítás*; ezerszer jő az illy alak elé: *olyan, mint az ágról szakadt*; hazudik, *mint a' rossz tükör*; *olyan* kevély, *mintha* ő ültelte volna a' fias-tyúkot, vagy: ő hajtáná a' gönczöl' szekerét, 's ezekhez hasonlóok, melyek Dugonicsnál 44 lapot töltenek. — Nem ritkák az ellentétes hasonlítások is, pl. örül, mint kinek háza ég; szereti, mint hajdú (gyalogkatona) a' pocsétát. — Mások történeti magyarázatuk; e' közmondást pl. ősz, mint a' galamb, a' régi thessali szójárás fejt meg, melyben *πελειός* galambot, 's egyszersmind agg (=ősz) asszonyt jelentett; 's ez értékenyrokonság adhatott alkalmat azon mesére is, hogy a' dodonai berek-

*) L. Litter. Dominic. Curialis Comititis Poson. 1222. apud Szirmay p. 34.

ben galambok jósolnak. — Vagynak végül hasonlítások, melyek nem igazolhatók, pl. esküszik, mint a' *vörös répa*; ha csak ezen keményebb r-es szók nem pusztá emphasisok, minek ropogós eskü- 's káromló alakzatainkban fölös példáját találjuk; — de b) Leginkább a' képek áradnak el közmondásainkon, 's innen nyerek példabeszéd nevezeteket is. Leggyakoribb, hol a' jelkép tétetik jelentménye helyett; t. i. e' részben is hű maradt keleties hajlamához vérünk; mert mint van rá történeti adat, miszerint őseink a' külsőkkel jelképekben közlék ügyeiket*): úgy példaszólásainkon is előntve leljük föl a' legsajátlagosb képeknek özönét. — Kedvelik továbbá a' *képmásítást* is, annyira, hogy a' képdús természetet vélnök kizsákmányoltatni, midőn majd az elemeken, majd a' természet' mindenik országán, szóval az egész testi és szellemi világon át meg át csapongva, abból a' leggyönyörűbb képeket másolják; mint erről gyűjteményeik' minden lapján meg lehet győződni. — Kedvencz alakzatuk:

c) A nyomosító *nagyítás*, vagy *kicsinyzés*, pl. a' világ kincse-ért sem! nincs mása széles e' vilagon; téjben vajban fürösztik; árnyékot sem vet, olly sovány; egy jó szót sem adok érte, stb. Nem veti meg

d) A' talánszerű *félhomályt* v. *kétésséget* sem; pl. semmi rosszabb a' sajtnál; e' mondással Galeot szerint Corvinunk igen gyakorta élt; 's am. a' semmi rosszabb, mint a' sajt; továbbá: tarka lótól és vemhes számartól nem kérnek vámot, t. i. csak a' gazdájától. — Különös gyönyörét találja

e) A' *szójátékokban* (paronomasia), millyenek: *várt* leány *várat* vesz; a' *vas* is *megvásik* idővel; minden *csere családdal* jár; — így a' békességre: legjobb lakni Békes vármegyében; a' félénk leányre: nem Bátorban lakik, hanem Futakon; az iszos asszonyra: Asszonyfán is elkél a' bor; 's ha valamire mondanók, hogy megárt, feleli tréfásan: árt a' vargának! Szint így kedveli

f) Az eszmejátékot, így a' részegesre: nem keveset iszik — ugymond — hanem sokszor; megint: ha friss vize volna, abban hagyná a' legjobb sört is, és csupán bort innék; — az agg szüzre: páratlan szépség volt valaha, de már most páratlan, azaz: nincsen életpárja stb, melyek mind meg annyi maradványai a' népelménczségnek. Felőlők bennök

g) A' keleti természetű 's legváltozatosabb emphaticus ketőztetések is, majd α) tisztán, mint: szegről végről, v. szőri szálán elsikkadt; szélc hossza egy; tetőtől talpig becsületes ember; he-

---

*) Herodot' tanúadásaként persa Dariussal madár, béka, egér, nyilak, 's egyéb jelképekkel közlekedve pótolák az írást; közelebb tudva van, mikép a' Pannoniába berontott eldődök földet kértek Szvatopolchtól a' szép fehér loért, az uralkodási jogigény' jelképezésére; innét a' közmondás: eladná hazáját egy fehér loért.

gyen völgyön lakodalom; pipes búbos leány; mesemese beszéde; megmutatta kicsoda kicsoda stb *); majd pedig β) közbevetett rézszecekkkel fordulnak elé, pl. szó a' mi szó, de a' való is való; jó volna, ha volna; ha megbánom se bánom; a' mi rút, csak rút az; pörrel kezd, patvarral végezi stb. — γ) néha a' kettőztetés rokonértelményükben áll elé; pl. vak veti világtalannak szemére; szép szó az arany pengés; δ) szereti az ellentétes összeállítást is, mint: hamar munka, késő haszon; kevés nem árt, sok nem használ stb.

Átalában pedig megjegyzendő rólok, hogy szerkezetökben a' szómérték 's hangidomra kitünő gondot fordítanak; milly jól esik a' fülnek pl. ki mint vet, úgy arat; kéz a' kezét mossa, és számos hasonlók, melyeken mindig bizonyos kimért szóesést lehet észrevenni, annyira, hogy nem ritkán tökéletes rhythmusba mennek át; pl. hol a' pohár csuszik, sikamlík a' titok; vagy: kötve higgy komának, stb. Sőt vagynak példányok, melyek határozott versszakot alkotnak. Legtöbbször fordulnak elő a' Kis-Viczay és Beniczky-féle rhythmusok, hol rendesen két rimelő hatost, egy rimetlen hetes követ; pl.

Drága kincs a' jó hír,

Válaki azzal bír

És meg tudja becsülni.

Vagynak továbbá nagy számú nyolczasok, tízesek, és tizenkettősök, melyeken a' kimértség' zamatját 's verselés' ösztönét nem lehet azonnal föl nem ismerni; pl. nem mind arany a' mi fénylik; kitetszik a' szeg a' zsákból; a' ki sántával jár, sántikálni tanul stb e' félék. Gyönyörét látszik találni a' rímelésben is, ilyenek pl.

Jégre metszett kép

Nem sokáig ép.

Néha reggel táncz,

Estve pedig láncz.

Egyik várban haragszanak,

A' másokban nem tartanak.

Eléjőnek többször olyanok is, melyekben csak az önhangzók rimelnek; pl. sok *kéz*, hamar *kész*; jobb hátul egy *seb*, mint elül egy *sem* stb. Sajátságos végül némelyekben a' mássalhangzók' belső rímélése, értem midőn a' verssoron belül több szó, vagy szótagban ugyanazon betű jellemzetesen áll, ilyenek: bor, buza, békesség; — széna, szalma, szalonna; — étel, ital, álom, szükség e' három stb.!

Önkényt láthatni a' mondottak' nyomán, mikép jelentés erővel bírnak közmondásaink a' beszéd' kellemének elősegítésében is. Mert ha mellőzzük is a' nyomos eszméket, melyeket rejtenek, 's amaz innepies bélyeget, mit a' tiszteletes régiesség nyom azok'

*) L. ezeknek gyűjteményét 's érdekes rendezését Czuczortól az Athenaeum' 1837 évi első felében.

nagy részére; ne feledjük, hogy midőn a' közmondások, a széptani alakzatoknak majd minden fajain keresztül változnak, a' kifejezést a' köznapiasságból magasbra emelvén, kedvesen hatnak meg. Ha tehát ügyesen, 's illetékes helyen alkalmazvák, eszközlik, hogy a' díszes beszéd mind a' nyomos gondolatok' gyöngyeivel, mind a' változatos alakzatok' színezetével fogjon kedveskedni; tekintélyével meggyőzni; tömött rövidségével magát kelletni, újságával meglepve, gyönyörködtetni. Mivel azonban közmondásaink' nagy része, a' nép' használatában, ki beszédét írásban soha nem láthatja, köznapias hangulatot vett fel; ma jobbadán csak az alsóbb írásmód' azon nemeiben alkalmazhatók, melyek a' napi életet, 's hazai népjellemet festik. A' fensőbb írásmódban pedig velők csak gyéren, 's mintegy füszerül élhetni. Sőt az újabb irodalomban így is ritkán jönnek elő, 's ha előjönnek is, a' holt görög, vagy latin bölcsek vagy költők-ből kölcsönözve fogadjuk föl szövegünkbe; mintha már csak ezek volnának igaz értékűek. Annyi való, hogy a' régít mindig bizonyos kegyelettel nézzük, míg mai műremekeinket az utókor' méltánylatának szoktuk általadni, hogy a' halhatlanság' bélyegét akkor üssék rájuk, ha majd a' késő maradék nemzeti műveltségének hanyatlása vagy leáldoztával — mert minden mulandó — magasabb becsü műremekekre nem várhat, várhatni nem reményl! Pedig kíváncsú lenne, hogy kivált jelesebb költőinket, már az egykorúak ismerni tanulván, költelmeik' sükerültebb gyöngyeit majd idézetek 's fölíratokul stb használni; majd szövegünk' emelésére itt is elhinteni, népszerűíteni törekednénk.

Ha már elvégre közmondásainkat 4) *nyelvészeti* szempontból fogjuk föl, e' részt is — kivált régiesség és sajátosság' tekintetéből — sok olly érdekességek rejlenek azokban, mik nagy mértékben érdemlik figyelmünket. Mi különösen a' nyelvsajátságokat illeti, tudjuk, hogy ezeket tiszta eredetiségökben föllelni leginkább a' nép' nyelvében lehet, melyre, mind a' kívülről szívárgott műveltség, mind a' nyelv itthoni tudós, de sokszor a' legszebb sajátosságok' megvesztegetése vagy épen elferdítésével előment fejlesztése kevesebbé folyt be, mint a' könyv' nyelvére. A' népnyelv' irott emlékeit pedig kétség kívül az ajkán forgó közmondások- és mondák' gyűjteményeiben birjuk; melyek összeforrván gondolkozása, eszméi- 's szívmozdulataival, kezeskednek arról, hogy a' néptől vallásos kegyelettel kezeltetvén, a' nyelv' eredetiségeit, 's a' beszéd' sajátosságos fordulatait, szóval *belső* nemzeti jellemét hüven megörözték. Ide járul a' közmondás' alakcsökönyössége is, miszerint később az népszerűségéről végkép lemondani, mint alakján akár szócsere, akár szerkezet-bántalom által ha még olly csekélyet is átídomíttatni, mi által ismét a' szakasztott magyarosságokat 's nyelvbéli *külső* sajátosságokat is olly épen tartá fen, mint az isten-adta.

Mint egyebütt, e' nyelvészetieket illetőleg is csak érintő rövidséggel élhetek ez úttal. — Feltűnök itt

a) Sok olly magán beszédrészek, melyek majd homályos elemeik, majd különös alkatukkal ütik meg a' figyelmet. Illy homályos eleműeknek látszanak; pl. réz (ruha réz am. ruha nyúzi=ruhanyúzó); Kupi (pl. kupikék, Kupi Borsodban családnévül is él); grézengúz, kótyomfitty, alkalmasint vakon felkapott szók, pl. kinek grézengúz az ura, kótyomfitty a' szolgája; *éh-a* hihetőleg hangszó, 's am. belseje, szive, lelke; pl. szép a' szava, de ördög az éha! (Kis-Viczaynál); ropp-ja, pl. ki mint szokta, akkép roppja (u. o.) — Hasonlók továbbá:

Ámrád! összetett figyelmeztető indulat-szócska a' vadászoknál, pl. ámrád a' vad! mintha mondaná: im rád megy a' vad!

Ármányos! Ahrimann-tól, kit a' Tigris és Indus-közi zend nép faj mint a' világi rosszak' okfajt, 's a' sötétség' istenét tisztelte.

Beste, v. karafia, ebben: beste lélek karafia! az ismert Basta és Caraffa történeti személynevekből jő; amaz 1602 körül Felső-Magyarországot zsarnokul sanyargatta, 's — mint Istvánffi 33-ik könyv. följegyzé — alatta „Crimini ducebantur divitiae, nullius matronae pudicitia tuta erat; exercitus eius omnia sacra pariter, ac profana impune diripiebat.“ Caraffa meg 1686 — 7-ben szinte a' felső-magyarországi elnyomottakat nyársba hányatva, 's kerékbe törve kínozá. 'S innét a' meggyűlölt nevek a' harag' kitörésénél mintegy önkényt jönek a' nép' ajakára.

Bezzeg; pl. rút, mint a' bezzeg; ez mint indulat-szócska közhasználatú, de itt főnévül alkalmaztatik, melly hihetőleg megint egyesektől vakon felkapva lett illy használatúvá. Fenvan azonban Bezzeg — mint családnév is Heves és Abaúj megyékben.

Fukar a' Fuggeroktól, kiknek Corvin' halála után a' bánya 's pénzverés (Camerae lucrum) általadva volt; ezek, mivel fősvénykedtek, nevők átvittén e' rút bűnre tapadt.

Illa; pl. illa berek nád a' kert, Dugonics szerint illa illanj (=szaladj v. ugorj- ból) csonkult szó, az egész homályos mondatnak pedig ez lenne értelme: illanj ott a' berek, vagy a' nádas kert.

Kóczy (pl. kóczy ember, azaz: semmire kellő). Itt kóczy nem egyéb, mint koczi, vagy mailag kocsi, azaz Kocson, Komárom vármegyében készült szekér, mint ezt II. Lajos' udvarában császári követ Herberstein Zsigmond' utazásából érthetni: a' lovak' váltása — így ír ő — Győrön alúl hat mértfölddel, Koczi faluban esett, honnan a' szekér' nevét vették, mit most is közönségesen koczinak neveznek. — Így Horleder Fridrik is „V-ik Károly császár mivel köszvényes volt, egy magyar *kocsi szekérbe* vette magát stb.“ Több írókat hord még fel Dugonics Etelkájában, kik mind ide szólanak; úgy hogy nem kétkedik állítani, mikép a' német Kutsche, franczia cocher, olasz coccis, spanyol cocho, angol coach, goth kusk, tót kocs stb mind a' magyar kocsitól kölcsönöztek át. Kóczy ember tehát am. olly alkalmatlan, kellemetlen, kevés jelentésű ember, mint a' por, kóczy, v. kocsi por. —

Találni még közmondásainkban számos oly szót, melyek ember' jelzőjeül a' nép' nyelvén többször előjönnek, 's részint egészen homályosak, részint idegen eredetöket tüstént elárulják; ilyenek: kóficz, galiba, sandra, gófus, ispinda azaz: szemtelen; gangos azaz: hegyke ember; — különösen a' német embert pernahajdernek nevezi, Baern-Haeuter német szótól; őseinknél t. i. a' párducz-bőrt néha medve-bőr pótolá, az illyeket a' német Baernhaeutereknek nevezé el, melly nevet megmeg a' magyarok az elnevezők' nyakába kerítvén, őket Pernahajder-eknek csúfolák, saját kiejtésökhöz idomítván a' szót, épen úgy, mint: fullajtár (Vorreiter), akovita (aqua vitae), tiszta mint az akovita; Operenczia (Ober-Ens), *) söntés (Schenk-Tisch) 's egyebekkel tettek.

Kottynyeles, kottynyeleskedni am. megmámosodni, ettől: kotyogó=kulaçs; innét mondják a' hegyaljaiak: Mádi borom hidegen, a' kotyogóba' legyen.

Kudarcz v. kuvarcz, pl. könnyű kuvarczot vallani. Kuvarcz a' síkföldieknél am. a' kuvasz' farkán összebonyolódott szörpamat, 's kóczos gom. Vallani ugyanaz itt, melly a' szégyent, vagy kárt vallani mondatokban áll; vall t. i. régiebb iratainkban *habel* érdeménységben többször előfordul, mit a' kudarczot nyert szólás is igazol; kudarczot vallani tehát valamely magán eseteckéből fölkapva, ma átvittén él, repulsam pati érdeménységben.

Kuhit mondani, hihetőleg vakon fölkapott homályos szó; anynyi a' közmondásban, mint kezét adni. (L. Szirmay p. 113.)

Labancz (pl. szaladj labancz, jön a' tatár!) labancz am. lábhas, v. gyalog katona; vagy mint Szirmaynak tetszik: lobbantz v. lobbantstól, melly parancsszó volt hajdan a' fagyversütésnél; itt említhető még kurucz (crux v. cruciatus-ból) azaz: keresztes katona.

Patvar (pl. patvar vigye!) Azt mondja Herodot, hogy a' hős lelkű amazonokat a' scythák *eör patáknak* azaz: férfi v. férj gyilkosoknak nevezték; innen eör vagy eur annyi lenne mint úr, férj; (igy ma is: nad-or am. nagy úr) 's *pata* megöölöt, gyilkost v. csatázót jelentene; mit igazolni látszik csetepaté v. csatapata 's a' helynévül használt Pata (pl. Gyöngyös-pata Hevesben), hol, t. i. hajdan nagy csata v. pata eshetett. Patvar tehát pata-ból eredne, 's szelídített érdeménynyel am. per = lis; innét az ellatinosúlt patvarista (L. Dug. Etel.). Pipőke pl. hamu pipőke, erről egy mese él a' köznép' szájában, kit örökké a' tüzhelyen ülni mondanak, és sok furcsaságokat 's mondákat raknak ajakára.

Pórul járt, azaz: megjárta, mint az egyszeri pór (l. Dug. Péld. II. köt. 281. lap.). E' szó a' hozzánk leköltözött német tele-

*) Magyar huszáraink, kik az Ober-Ens-en túl is megfordultak, a' világ' szélének híven ezen földet, származott a' közmondás: hol volt, hol nem volt az Operenczián is túl volt!

pektől ered, kik magukat Bauer v. lágyítva Pauereknek nevezik; így lett az összevonva kimondatni szokott Pauerből, a' megrövidült pór.

Sült v. süt, pl. süt paraszt, süt bolond, süt vak, bele sült, lesüti a' szemét stb. szólásokban nem egy származású süt=éget, tűz, vagy sül=assatur igékkel; Révai a' héber schot, vagy syrjén schatból igyekszik lehozni, mi am. discurrat oculis, v. deiecit oculos; tehát lesöti v. lesüti szemeit am. deiecit oculos; sült vagy inkább süt bolond v. paraszt am. deiectus, despectus; sut-a tyúk, mely farkát leejti.

Szófi v. szófia pl. szófia beszéd, am. kevés nyomatéku, hitvány beszéd; szó-nak t. i. a' fi v. fia melléklet szinte ócsárolva kicsinyző érteményt kölcsönöz.

Tankó am. indocilis, bardus, pl. ne légy tankó, ha eszeddel élhetsz. Ennek kó képzője igen egy lesz a' ka, ke, kó, pl. házikó, buczkó stb. kicsinyző képzőkkel; de *tankóban* a' kicsinyítéssel szomszédos kisebbités vagy alacsonyításra csap át az értemény.

Tönk v. Tenk; helynév, melynek lakói a' Pannoniába rontott magyaroknak ellenszegülvén, mind falustól semmivé tétettek; innét átvitt érteményben: tönkre jutni am. semmivé lenni; tönkre v. tönkké tenni am. semmivé tenni. L. Szirm. pag. 99.

Eléjőnek ezeken kívül jó számmal olyak is, melyek elemezhetlenek lévén, nagy részt a' népi nyelvösztönnek, vagy ha tetszik, a' nyelv' daczának tulajdoníthatók. — Vannak

b) Melyeket sajátágos alkatuk tesz szembetűnökké. Ilyenek α) az *andi*, *ondi*, *endi* képzőek, melyeknek e' részecskék többnyire kisebbitő, lealacsonyító érteményt kölcsönöznek, 's ezért inkább csak a' köznépv' nyelvére is valók; pl. nagy kortyandi, oktondi, ebhendi, pökhendi stb.; szelídebbek a' *di* képzőek, mint: élődsi, tengődi stb. Különbözni látszik ettől a' játékszó *di* képzője a' következőkben: katonásdi, bújósdi, kifutósdi; a' szerencse ma felülődsit, holnap levetődsit játszik; — nem diódsi már a' játék, azaz megöregedtünk; — β) hasonló természetűek a' *zi* és *zsi* képzők is ezekben: lakzi, ruhanyúzi; habzsi, kapzsi (a' törökben: kap-gi am. rapax); — különös γ) hogy e' szóba: mondóka pl. megmondta a' maga mondókáját, a' kicsinyző *ka* a' bátor, vakmerő odamondás' érteményét önti. δ) Az ismert *ént ínt* igehatározói képző takarosan áll e' közmondásban: nincs olly szakács, ki minden embernek szája *izént* főzzön, ize szerint helyett; szint így állhatnának: nagyánt= nagygyából, másánt öltözködik e' h. másképen; vérént e' h. vérszerént való. — Mások

c) Alkalmazásban lesznek sajátágosakká. Így α) a' főnevek közül: *követség* annyi volt hajdan, mint: duplum mulctae pecuniariae; II. András' 1228-ki végzeményében olvasni: neutra pars iudicium dupli, quod vulgo *követség* dicitur, solvere teneatur. *Csettet* vetett szája, azaz hazudott; ez a' puskától kölcsönzött átvitt érte-

ményszés; holott a' puska viszont hazudni mondatik. *Furkó* néha am. betyár, nyalka gyerek; pl. nyíri furkó, nyalka peczek! hol nyalka megint sajátságosan áll, innét: kinyalta magát, am. kicsicsomázta. *Cserben* maradt, hoppon maradt am. nem érthette czélját, megcsalatkozott; az első a' timárok' csergubóból készült áztatójától jő (l. tört. magyarázatát Dug. Péld. 278. lap.) — Csinál a' népnyelv más beszédrészekből is fölös főneveket, ilyenek: ette haszna, alutta bére; jobb az elég, mint a' sok; jobb egy enyém, mint két másé; meggyőz a' soka; a' szép istenáldja-megnek szép a' fogadj-istene stb. β) Még gazdagabbak a' sajátságos jelzőkben illienek: törömfü v. törömolaj; gondolomleves, kopasz mentesség; szegény legény, azaz: fosztogató; helyre legény, azaz: talpra esett, derék, ki helyén van; vászon cseléd v. fehér nép; adomás szív; kövér lakadalom; kevés, semmi, tedd ide, tedd oda; gyűlt ment ember; száraz korty; kikapó, azaz: pajzán, féktelen; sebes túró azaz: érett túró; sebes vérontás, azaz: bő, kegyetlen, mint a' régi egyházi ének szól:

Könyörögj, legyen hasznodra

Jézusnak kinvallása;

Sebes bűnös lelkedre folyjon

Sebes vére ontása;

másutt ismét; Te vagy itt borzadásban,

És sebes vérontásban!

Néha a' szónyomatosság' kedvéért rokon értelményűjét jelzi, pl. dús gazdag stb; sőt ollykor önmagát, így a' nyakas, konok emberről mondja a' közmondás: egynek nyaka, másnak *nyak* nyaka van. — Vagynak olyanok is, mellyek nem igazolhatók, pl. véletlen bokorban fekszik néha a' nyúl; ravasz, mint a' *görög* zsidó, vagyis a' botos zsidó; innét az egyszeri kocsis ember is kérdeztetvén: hova viszi a' zsidót? görögnek u. m. (azaz: botosnak) Pápara; γ) az igék 's íghehatározókból: fejére *telt* a' pár lúg; minden gyűjtőnek *esik* tékozlója; kezemre *birt* (azaz: jutott) a' jószága; *élt* a' *gyanú pörrel*, azaz idején elillant; meghitte szolgáját azaz: megbizta; *bőrében áll* am. érdekében; *belenyert* mint Bertók a' csikba, azaz: belevesztett; *elbomlott* a' vásár am. eloszlott; — szeme sem áll isten-igazában; ugyan állatjára elverték *); δ) a' szokótésbe is vitt be a' közmondás számos különösségeket, mellyek leginkább a' hevesebb kitételekben fordulván elő, mind meg annyi kiszélesített indulatszócskáknak tekinthetők pl. eb ura kurta v. fakó! nem oda Buda! elvigye a' manó! ki világos ki viradtig! ϵ) rövidítéseiben

*) Megjegyzést érdemel, hogy nyelvünkben alig találhatnánk egyegy eszmére több 's tarkábbnál tarkább kifejezéseket, mint épen a' verés, 's verekedésére. A' Tud. Gyűjt. egyik füzeté több mint 60 szót hoz a' magyar' e' kedvencz műtételének kifejezésére; de még közel fél annnyival lehetne nevelni; mit alnépfajunk' jelleméből kell kimagyaroznunk, kinél a' barátságkötés és a' megdöngetés tudjuk milly közel határos.

legfelülőbb a' névelő' gyakori nélkülözése; pl. kicsiny (a') bors, de erős; sietség nyereség, megelőzés győzés! Kihagy más részcsekket is, pl. egy szó (annyi), mint száz! — majd néha csonkítva rövidít, pl. fogadj Isten! a' tagadó *sem* helyett végül majdnem mindig tiltó *se* jó elő, pl. se' híre, se' hamva; se' hete, se' hava stb e' félék.

'S ezek lennének már, miket közmondásaink' szelleme, 's ve-gyes elemeiről mostanra mondhaték. Azon óhajással zárom be értekezésemet: vajha azokat a' tudomány' érdekében valaki rejtett kincseikből bővebben kizsákmányolván a' néplélek-tudományát, ősi hitregénket, 's a' történet- és nyelvtudományt becses adatokkal gazdagítandán! Részemről illetőbb mellett sem fogom hálátlan munkának tartani, jövőben jelentesebb közmondásaink, 's példabeszédeink' teljesebb és részletesb kifejtését külön munkában megkísérteni.

Elolvastatás után Szvorényi József a' tagok közé felvettnék nyilvánított, 's ehhez képest neki erről oklevele is kiadni rendeltetett.

— Ez után a' *titoknok* kijelentette, miszerint a' helyettes elnököt, noha csak öt szavazó tag jelent meg, a' mai ülés' megnyitására mégis azon reménnyel kérte fel, hogy annak folyta alatt a' rendszerezett szám még bételendik; mi azonban nem történvén, ezen nem teljes érvényességű ülésben sem jegyzőkönyvet nem olvastat, sem vitatást és szavazást kívánható tárgyat nem kíván előadni; de a' már történt előadásról 's a' következő bemutatásokról jegyzőkönyvet véleménye szerint szerkeszteni annál inkább lehetne, mert valamint az igazgatóság' üléseiben is gyakran titoknok és segédjegyző szavazattal ruháztatnak fel, úgy a' szép számmal lévő levelező társak' jelenlétét meg nem becsülni nem lehet. Miben az ülés meg is nyugodván, némelly, a' közel szünidők' tekintetéből szükséges előintézkedés után

— *Kubinyi Ágoston* tt. a' soproni gyűlés' elnöke Esterházy Pál herczeg' tiszteletére az oda gyűlekezett m. orvosok és természetvizsgálók által veretett *emlékpénz*nek egy bronzs példányával, 's a' következő nyomtatványokkal kedveskedett: a) Hippocrates' Aphorismusai, magyarra ford. 's rövid jegyzetekkel világosította Töpler Károl. Sopron, 1847. b) Versuch über den Weinbau und Weinhandel d. Oedenburger Gesspansschaft im Königreiche Ungarn v. K. Fürst. U. ott. c) Geognostische Skizze d. Gegend von Kremnitz, von J. v. Pettko, mit einer geogn. Karte. Wien, 1847. 4r. Köszönettel a' pénzgyűjteménybe, 's ille-tőleg a' könyvtárba tetettek.

KIS GYÜLÉS AUG. 26. 1847.

Kubinyi Ágoston tt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen Czech, Fogarasi, Gebhardt, Györy, Luczenbacher, Kállay, Sztrokay rr. tt., — Kovács Mih., Kiss Ferencz, Korponay, Mátray, Pauler, Walther, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok, Lukács M. helyettes segédjegyző.

WENZEL GUSZTÁV

az utolsó nagy gyűlésen választott történettudomány-osztályi levelező tag *Magyarország' tengeri viszonyainak több évi kutatások után legnagyobb részt kézírati adatokból készült történetének* felolvasásával köszöntött be, mely terjedelmessége miatt itt kivonatban közöltek.

Bár Magyarország az europai statusrendszerben mindig inkább mint szárazföldi, semmint tengeri hatalom tűntette ki magát, úgy

hogy a' szoros értelemben vett tengeri hatalmak közt nemzetünket soha nem találjuk: tengeri viszonyaink mégis ma, a' történettudomány' kifejtettebb korában, ha Magyarország' multjáról több oldalú és lehetőségig tökéletes képet akarunk adni, semmikép el nem mellőzhetők. Tengeri birodalmunk' terjedelme és fontossága, tengeri ügyeinknek részint közvetlen, de még inkább közvetelt befolyása a' haza' politikai jelentőségére, végre Magyarországnak néhányszori túlnyomó részvéte Europa' nagyobb szerű tengeri viszonyainak elhatározásában, ennek mindannyi bizonyítványai. A' magyar történet' fénypontjai közé fog mindig tartozni, hogy nagy Lajos királyunk a' velencei köztársasággal folyt sok évi küzdelmei után végre ezen hatalmas tengeri status ellen, mely az ádriai tenger felett tulajdonjogot követelt (Dominium maris Adriatici), már a' XIV. században kivívta a' nemzeti jogban ma olly nagy fontosságu tengeri szabadság' elvét (mare liberum). A' nagy hírű Ragusa is, mely a' XVI. század' kezdetéig valóságos magyarországi város volt, emelkedését, virágzását és hatalmát, sőt minden jelentőségét, mellyre ezen idő alatt jutott, 's mellyet később még nevezetesen emelt, főkép összeköttetésének a' magyar szent koronával, és azon kiváltságoknak és privilegiumoknak köszönte, mellyekkel a' magyar királyoktól olly bőven el volt látva.

Magyarország' tengeri viszonyainak története három korszakra oszlik, mellyeknek *elseje* a' legrégiebb időktől egészen a' XV. század' kezdeteig terjed, t. i. a' tulajdon Dalmáthon' legnagyobb részének végképi elvesztéseig; *másodika* tengeri ügyeinket a' XV. századtól fogva a' XVII. századig; *harmadika* pedig tengeri viszonyainknak újabb alakulását a' XVIII. század' kezdetétől fogva tárgyalja. Értekező ezen korszak szerinti felosztást szem előtt tartá ugyan; előadását mindazáltal két részre osztva, előbb Magyarország' tengerpartjáról; azután magokról tengerviszonyairól szólt.

II. *Magyarország' tengerpartjának története.* Itt ért. Magyarországnak a' *fekete tengeren* viszonyait egészen mellőzván, annak ottani tengeri partjáról nem szólt. Mi pedig a' magyar szent koronának birodalmát az *ádriai tenger*' partján illeti, mindenek előtt azon kérdést fejtegeté: Ha vajjon volt-e a' XII. század előtt Magyarországnak olt állandó birtoka? Mire, minden történeti adatok' egybefoglalásával ekkép felelt: hogy ámbár bizonyságaink nincsenek, hogy Kálmán király előtt magyarok állandólag birták volna az ádriai tenger' keleti partját, vannak mégis teljes hitelű adataink, mellyek kétségtől mentesen teszik, hogy már a' X. és XI. században az ezen tengert éjszak-keletről környékező egész vidék a' magyarok' befolyásának túlnyomólag volt kitéve.

Alapítója Magyarország' ádriai tenger melletti állandó birtokának *Kálmán* volt. Gaufridus Malaterra világosan mondja, hogy Tengerfejérvárt vagy is Belgrádot ő már 1097-ben birta: „In por-

tum Albae, qui *iuris Regis Ungarorum* est.“ Tudva van azonkívül, hogy Kálmán a' norman származatu nápolyi fejedelem Roger' leányával Busillával házasságra lépven, nem sokkal később magyar harczosaival velencei hajókon a' tengeren át is kelt, Olaszhon' bonyolódott viszonyainak eligazításában részt veendő; hogy az eleinte fellázadt horvátok, meggyőződven általa azon nagy hasznról, melly Magyarországgal egyesülésökből számokra is ered, neki újra hűséget esküdtek; hogy ezután Kálmán hadát a' tengerig vezetvén a' Cettina folyamig minden földet meghódított; végre, hogy miután ez alkalommal előbb a' horvátok-birta városok u. m. Nona, Bihách, Tinin, Tengerfejevár (Belgrad, Alba marítima); utóbb pedig Jadra, Sebenico, Trau és Spalato városok, és Veglia, Osero 's Arbe szigetek is, mellyek nagyobb részt olaszoktól népesítve ekkor még közvetlen a' bizanczi császár alatt álltak, privilegiumaik' megerősítése mellett neki hódoltak, ő magát 1102-ben Belgrádon dalmát királylyá koronáztatta. 'S ezen eredménydus eseményekben rejlik a' későbbi magyar történet' egyik új és igen fontos irányának kezdő pontja. Kálmán t. i. nem csak országa' birtokát akarta új földre kiterjeszteni; nem csak annak délnyugati határaul a' tengert szabta: de minden haszonban és minden kedvezményekben is iparkodott azt részesíteni, mik e' tartomány fekvésének előnyéből nyerhetők. Így kezdték országunkra nézve tengeri viszonyaink fontosak lenni; így emeltetett a' tengerészet a' magyar státusélet' egyik momentumává; végre így vallotta magáévá Kálmán szóval 's tettel azon elvet, miszerint a' magyar ezentúl nem csak szárazon, hanem tengeren is tényleges részt kíván venni a' világ' eseményeiben. 'S ezen értelemben értekező Kálmánt mint Magyarország' ádriai tengerbirodalmának alapítóját tekinti.

Azonban ha Magyarországnak ádriai tenger melletti birodalmáról van szó, a' horvát-dalmát és szerbiai tengeri birtok közt, mind geographiai és történeli, mind political tekintetben különbséget kell tenni.

A) Értekező régi romai és középkori geographok' és történetírók' tudósításainak összeállításából azt mutatá meg, hogy Dalmatiának az ó kornak úgy, valamint a' XI. és XII. századok' felfogása szerint is sokkal nagyobb terjedelme volt, mint mellyet a' Kálmántól ezen nevezet alatt meghódított tenger melletti föld magában foglalt; 's hogy név szerint ez értelemben déli határaul a' Drino folyam volt közönségesen véve. Kitetszik ebből, hogy Kálmán' szerzeményei nem terjeszkedtek ki a' régi Dalmatiának minden tenger melletti földére. Ez által a' Cettinán tuli partvidék a' Drino folyóig nagy zavarba jött, melly mindjárt a' XII. században a' szerb fejedelmek' befolyására adott alkalmat; úgy hogy a' későbbi magyar királyoknak csak nehezen sikerült Dalmáthont Ragusáig megállapítani, 's hogy minden dalmát föld, melly Ragusától

dél felé a' Drinóig terül, a' XIII. és XIV. században Szerbország' kiegészítő része vagy tartománya volt.

Kálmán' birtokszerzeménye Dalmátiában a' *ius armorum*on kívül még két más jogcímen alapult. Elseje ezeknek volt királyi joga (jus regium), mely őt részint mint magyar, részint mint horvát-dalmatiai királyt illette. Másika pedig, mi az előbb a' bizancki császár alatt állt tengeri városok- és tengeri szigetekre nézve eldöntő, ezeknek szabad választása. Koronánknak e' jogcímeken alapult birtokát Kálmán' utódjai nem csak a' velencei köztársaság ellen védték erélyesen; hanem a' *narentánok'* földének vagy is *Paganiának*, továbbá *Zachulmiának* és *Ragusa' városának* megszerzésével a' Cettinán túl is kiterjesztették.

Ámbár a' középkori nemzetek- és statusjog' elvei szerint kétséget nem szenved, hogy a' magyar korona' igényei Dalmáthonra a' legérvényesebbek valának; ámbár Dalmáthonnak főurai és szabad városai ragaszkodásokat Magyarországhoz minden alkalommal tanúsították; ámbár királyaink, czimökben Horvát- és Dalmáthont is viselvé, magokat az egész világ előtt ezen tartományok' urainak vallották; ámbár mint illyenek a' pápáktól, a' nyugati és keleti császároktól, és Europa' majd minden királyai, fejedelmei és uralkodóitól ismét és ismét elismertettek: a' velencei köztársaság mégis a' XII. és XIII. században koronánkat ezen birtokában háborgatni soha meg nem szűnt. Tudva van történetünkéből: mi hosszas és véres küzdelmei voltak ez iránt hazánknak a' hatalmas tengeri királynő' hol fegyveres megtámadásai, hol alattomos cselszövényei ellen. Paganiát és Zachulmiát mindazáltal ezen viszálykodások alatt is elfoglalni sikerült (II.) Endre, Imre királyunk' öcsének és későbbi utódjának; midőn Dalmát- és Horváthont még hercegi czínnel kormányozta (1195—1198). Végre pedig nagy Lajos nem csak Ragusát szerezte meg, hanem 1358. és 1381. Velencejével kötött két békeségben oda is vitte a' dolgot: hogy ezen köztársaság Horvát- és Dalmáthonra 's az egész horvát-dalmát tengerpartra nézve minden igényeiről, 's a' dogéi által mindaddig viselt horvát-dalmát hercegi czímről ünnepélyesen lemondott. Ezen két békeségnek ide vonatkozó határozatai c' következők:

Az 1358. november' 28. kötött békeség ekkép rendelkezik: „Quod nos (t. i. Delphino János a' velencei doge) et communitas Venetorum cententi fuimus renunciare et effectualiter renunciamus de facto in manibus suprascripti Regis (értetik Lajos király) suo et suorum successorum Regum nomine toti Dalmatiae a medietate scilicet Guarnarii usque ad confines Duracii omnibus civitatibus, Ferris, castris, insulis, portubus et juribus, quae habuissimus et tenuissemus, habebamus et tenebamus in eisdem quoquo modo, et specialiter civitatibus Nonae, Jadrae, Scardonae, Sibenici, Tragurii, Spalati et Ragusii in terra firma existentibus; item Civitatibus et terris adjacentibus, videlicet Cherso, Veglia, Arbo, Pago, Brachiae, Lesinae, Cursulae cum insulis earundem, cum omnibus pertinentiis et utilitatibus earundem, ac titulis Dalmatiae et Croatiae, quibus uti consueveramus et totum ipsorum jus et dominium et proprietatem, si

quas habuissemus, in ipsum Dominum Regem et successores suos sponte, deliberate et cum maturitate transferentes.“

Az 1381. augst. 8-ki turini békeségnek szavai pedig e' következők : „Cum in pace antiqua alias facta inter praefatum Serenissimum Dominum Regem (értetik Lajos király) et Commune Venetiarum contineatur, quod Dominus Dux et Commune Venetiarum effectualiter renunciaret de facto in manibus praefati Domini Regis Hungariae et successorum ejus toti Dalmatiae; nuncque dicti Sindici, procuratores et ambaxatores Domini Ducis et Communis Venetiarum (t. i. kik a' békeséget kötötték) nomine dictorum Dominorum Ducis et Communis Venetiarum in pace praesenti renunciant effectualiter de jure et de facto in manibus supradictorum Dominorum Episcoporum procuratorum et actorum dicti Domini Regis recipientium nomine dicti Domini Regis et successorum suorum in Regno et Corona toti Dalmatiae a medietate scilicet Quarnarii usque ad confines Duracii tanquam ab antiquo de jure Regno et coronae Hungariae spectanti et pertinenti.“

'S ezek szerint Magyarország' horvát-dalmát tengerpartjának éjszaki határa a' Fiumára folyam volt; déli határa pedig Ragusától nem messze esett. Ezen egész tengerpart mind orographiai, mind hydrographiai, mind egyéb természeti viszonyait tekintve tengeri hajózásra igen kedvező. Azonkívül régi időktől fogva léteztek itt a' leghíresebb hajógyárak; 's a' lakosok is mint jeles tengerészek az egész tengervilágban ismeretesek voltak.

Közjogi tekintetben ezen egész tengerpart *három* különböző részből állt: 1. megyékből, 2. szabad városokból, 3. szigetekből.

1. Megyék voltak éjszaktól délnek: Vinodol, Modrus, Segna, Corbavia, Tinin, Ostrov, Scardona, Almissa és Cettina megyék. Külön időkben ezeknek hol egyike, hol másika több részekre osztott, mellyek szinte megyéknek neveztettek. Ezen megyék a' régi horvátok' zsupánságaiból vették eredetüket; de idő' folytában egyes hatalmas családok' örökös birtokába jöttek. A' feudalismus' legnyomasztóbb alakjában folyt igazgatások, 's az al-grófokat (Vice-Comites) kivévén, kik a' comites vagy is grófok' (a' főispáni szó ide alkalmazhatónak nem látszik) helyettesei lévén, hatalmokat is az egész megyékre kiterjesztették, az igazgatás majd kizárólag a' várnagyok' (castellánok) kezében volt. Mert minden megyében hol több, hol kevesebb várak feküdtek, mellyeknek mindenike, környékével együtt illy várnagy' kormányzata alatt állt. A' feudális igazgatás mindazáltal a' várkerületek és egyes helységek' municipalis szerkezete által igen mérsékellett. Sőt hol különös körülmények fordultak elő, egyes helységek földbirtokosaiktól szép kiváltságokkal díszesítették. Ez történt főkép tengermelletti helységekkel, mellyek gyakran főuroktól 's a' királyoktól is olly nevezetes privilegiumokat nyertek, hogy a' szabad városoktól csak keveset különböztek. Első helytt áll ezek közt *Segnia*, melly a' régi időkben a' celtáktól (sennonesektől) alapítva, nevezetét is ezektől vette; később a' romaiak' korában szinte szép szerepet vett; midőn Horvát- és Dalmáthon a' magyar koronához csatoltatott, szabad tengeri város volt; 1260. pedig IV. Bélától Segnia megyével együtt a' vegliai grófoknak (későbbi Frangepán-családnak) tatárjá-

rás alatti érdemeiknek jutalmazásaul ajándékozva, ezeknek birtokában 1470-ig maradt; melly év körül szabad királyi várossá lőn. Egyébiránt is volt majd minden vár alatt egy hol nagyobb, hol kisebb mezőváros (oppidum), mellynek polgárlakosai a' többi népnél kedvezőbb és szabadabb állással bírtak. Sőt voltak a' megyékben egyes szabad kerületek is, mellyek majd egyes egyházi főurak' birtoka lévén, majd eredeti szabadabb szerkezetöknél fogva, a' megyei hatalomtól fel voltak szabadítva; p. o. a' *vranai perjelség' földje*, Jadra és Scardona közt, melly még ma is külön feudumot képez; így a' *poglizzai* kerület a' Cettina folyam' mentében Spalato mellett.

2. *Szabad királyi városok* Dalmatiában a' tenger mellett szinte szép számmal voltak. *Belgrádot* (Tengerfejevárt) a' régi fővárost, és Kálmán' koronáztatási helyét, mellyet a' velenceiek még a' XII. század' első felében elpusztítottak, mellőzve, e' következők említendők: *Nona*, *Jadra* vagy is *Zara*, *Scardona*, *Sebenico*, *Trau*, *Spalato* és *Ragusa*; mellyekhez még több szabad szigeti városok is tartoztak. Ezek magok közt egy külön testületet, és egyetemleg Dalmáthonnak egyik országos rendét képezték; és a' hongyületeken küldötteik által képviselve is voltak. Belső szerkezetöket illetőleg privilegiumaikból és statutumaiukból tudjuk, hogy ezen városok nem voltak a' megyéknek alája rendelve, hogy mindenik saját grófja (comes) alatt állt, kit magának szabad akarata szerint, rendesen Dalmát- és Horváthon' főurai közül, választott; 's hogy a' többi magistratus a' városi nagy tanács által minden évben szinte szabad választás' útján önkebléből vétetett.

3. A' *dalmát tengeri szigetek* kétfélék voltak: szabad szigetek, és olyanok, mellyek önállósággal nem bírtak. Többször az is történt, hogy ez utóbbiak közül egyik vagy másik felszabadítottatott. A' legnevezetesebb dalmát szabad szigetek voltak: *Arbe*, *Brazza*, és *Lesina*. *Cherso* előbb a' Morosini-család' tulajdona (III. Endre királyunk' anyja ezen családból származott), a' XIV. században nyerte szabadságát. *Curzola* is, mellyet Georgio Marsil, ki 1254. Velence' részéről ragusai gróf volt, birtok gyanánt foglalt el, és családja darab ideig meg is tartott; de midőn megint a' magyar uralkodás alá jött, előbbi szabadságát is visszanyerte. *Veglia* a' Frangepánoknak volt családi jószágok. Végre vannak példák, hogy nem csak kicsiny, hanem nagy szigetek is voltak egyes városok' tulajdonai. *Meledát* és *Lagostát* bírta Ragusa: *Pago* felett pedig Jadra bitorolt uri jogokat, mellyek alól azonban ez az 1396-ki nonai tartományi gyűlésen tökéletesen felmentetvén, a' dalmát szabad királyi városok' sorába felvétellett.

A' szabad szigetek Dalmáthon' szabad királyi városainak testületéhez tartoztak; azoknak szabadságaiban részesültek, és önválasztott grófok és magistratusok alatt álltak. Az önálló szabadság nélküli szigetek ellenben földesuraiktól függtek; azonban mégis kedvezőbb állásban voltak, mint a' megyék.

Mi már egybe véve az egész horvát-dalmát tengerpartnak közjogi állását illeti, tudva van, hogy ez része lévén Horvát- és Dalmáthonnak, igazgatási tekintetben szinte azon kormányzók alatt állott, kiket királyaink ha az uralkodó családból voltak, hercegi, egyébiránt pedig báni nevezettel, ezen tartományok' igazgatására rendelték. Ezek a' tengeri ügyeket is igazgatták; mi tekintetben őket más hatalmakkal p. o. a' velencei köztársasággal, levelezésben is találjuk. Említendők még azon királyi kiváltságok, miknél fogva egyes főurak, a' bánok' törvényhatósága alól felmentve, egyedül a' király alatt álltak; továbbá 1485: 12. t. cz. rendelete: *Tota Dalmatia subiacere debet iudicio Palatini et pro proventibus habet in illa certas insulas.* Egyébiránt megvoltak Dalmáthonnak a' maga tartományi gyűlései is, mellyek királyi biztosok' elnöksége alatt tartáltak.

B) *Szerbia'* tengerpartjára vonatkozólag emlité értekező, miszerint Bolgárországnak a' X. században történt megbukása után, az annak nyugatrészén lakozó szerb néptörzsökök közt a' politikai viszonyok önállóbb formákban fejlődven: végre az ezek-lakta föld egészen az ádriai tengerig egy monarchiává alakult, mellyen hol főzsupánok, hol királyok és czárok' czíme alatt a' Nemanja-család a' XV. századig uralkodott. Ezek ugyan a' magyar korona' hűbéreseinek vallották magokat; azonban Szerbiát mégis sokkal függetlenebb hatalommal igazgatták, mint Horvát- és Dalmáthont a' bánok. Nagy Lajosnak kortársa, az u. n. czár Dusan új statusrendszert alapított az általa hatalmának legmagasabb fokára emelt Szerbiában; melly azonban halála után többé üdvösnek nem mutatkozott. Mert egy részről a' tartományokba rendelt helytartók, kiket ő, mint a' Czarostavnik mondja, vörös csizmákkal ékesítettetett, azaz tulságos hatalommal felruházott, engedelmeskedni többé nem akartak; más részről pedig nem sokkal halála után a' törökök vészt hoztak Szerbiára.

Szerbiának tengeri fővárosa *Cattaro* volt, melly e' tekintetben jeles kiváltságokkal ékesítettetett. A' szerb tengerpartnak egyéb része, a' csekély kiterjedtségű *pasztrovichi kerületet* kivéve, majd egyedül a' *zentai grófsághoz* tartozott, melly Szerbiának egyik altartománya lévén, két részre oszlott, t. i. *Felső- és Alsó-Zentára*. Ezek a' XIV. században a' Balza-család' birtokában voltak. Tenger mellett feküdt Alsó-Zenta, hol szinte néhány virágzó tengeri városok nevezetességgel birtak, u. m. Dioclea, Antibari, Scutari, Dulcigno, Budua.

Szerbia' tengerészete soha a' magyar királyok' közvetlen rendelkezése alatt nem állt. A' velencei köztársaság, hogy nyitva tartsa magának a' szárazföldi utat Konstantinápolyig, minden módon ügykezett a' szerb fejedelmeket részére vonni. 'S ennek következése volt, hogy az egész szerb tengerészet túlnyomólag mindig a' ve-

lenczei befolyásnak volt alávetve. Értekező ez oknál fogva itt Szerbia' tengeri viszonyai 'lárghalásába nem is ereszkedett.

Magyarország' tengeri partjának későbbi történetére nézve értekező még kiemelés, hogy Dalmatiának nagyobb részét a' XV. században Zsigmondnak Nápoly' durazzoí királyaival folyt viszáldásai közben a' velenceiek kezeik közé kerítették, minek a' magyarországi tengeri viszonyokra legsajnosabb befolyása volt. Tengerészletünk' legvirágzóbb fohelyei, Ragusát kivéve, mind elenségünk' hatalmába jöttek. Ragusa és Segnia, melly most tengerészletünk' másik főhelyévé lön, messze fekke, söt velencei birtok által el lévén választva egymástól, semmi geographiai összeköttetésben többé nem álltak. Ezen körülményben rejlik a' későbbi események' kulcsa.

Ragusa egészen a' XVI. század' kezdeteig hü városa volt a' magyar koronának; söt jeles érdemeket szerezvén magának, királyaink által a' legszebb előjogokkal ruháztatott fel. Első tisztviselője, ki annakelőtte rectornak nevezetett, 1456. László királytól archirectori czimmem díszesítettett, a' város pedig pénzveretési, vörös viaszi, 's más előkelő jogokat nyert. A' tizenhatodik században, midőn a' város Magyarországtól úgy szolván magára hagyatván, függetlenné alakulni kénytelenült, ezen előjogok alapjává váltak az ujonan keletkezett ragusai köztársaság' belső szervezetének.

Segnia megmaradt ugyan koronánknaál, azonban szinte változékony állással. Legelőbb még a' Frangepánok' családí birtoka, ezektől földesurí hatalommal igazgatva. De a' Frangepánok átlátván városok' nagy jelentőségét, azt szép kiváltságokkal és jogokkal ajándékozáák meg. 1470 körül Mátyás király' birtokába jutott, ki azt több jeles privilegiummal díszesítvén, egyszersmind szabad királyí várossá emelte. Mint ilyen fél századnaál tovább volt központja a' magyar tengeri kereskedésnek. 1540 körül telepedtek le Segniában az uskokok. Ezek Magyarországnak a' törökök által elfoglalt tartományai' olly lakosai voltak, kik inkább kívándorolni, mint a' török járom alatt élni akartak. Első Ferdinánd királyunk nekik Segniát rendelte lakhelyül, mellynek megtartása honvédelmi intézeteinknek egyik fő fontosságú feladata volt. Az uskokok ezen feladatnak tökéletesen meg is feleltek, és mind szárazon mind tengeren valódi hősök gyanánt küzködtek a' törökökkel. De mivel ők tengeren a' velencei köztársaság' felsőbbbségét elismerni nem akarták, a' törökökön kívül ennek is magokra vonták gyűlölségét. Már 1562. kötöttek Velence' s a' törökök az uskokok ellen szövetséget, mellynek következésében őket Velence, azon ürügy alatt, mintha ők tengeri rablók volnának, erős hajósereggel megtámadta. Hazai történetünknek az uskokok és azoknak kipusztításáról szóló része ide nem tartozván, értekező egyedül negyven évi hős küzdésök' eredményére figyelmeztetett, miszerint ez Velenczének 20 millió

aranyába került, 's ők még sem irtattak ki ennek hadi ereje által; hanem II. Mátyás királyunk, és a' még akkor stájeri herczeg II. Ferdinándtól 1612. Segniából kiharancsoltattak, 's részint a' sichelburgi kerületbe áthelyeztetek, részint pedig a' nápolyi alkirályhoz pártoltak.

A' XVII. század óta tengerpartunkra nézve a' legnevezetesebb esemény a' Frangepán és Zrínyi- családok' kihalta volt; minek következtetésében majd az egész tengerpart, mely ezen két család' birtoka vala, a' koronára szállván, ugyan ezen vidéken a' katonai őrhatalári rendszer lön életbe léptetve. Mária-Terézia látván, hogy ez úton tengerészetünk okvetlen el fog enyészni, tengeri viszonyaink' ujjalakítását tűzte ki magának egyik szép feladatául. A' nagy fejedelmű ezen, Magyarországra nézve olly fontos, szándékának eredménye ismeretes mindenki előtt. Tudva van, hogy Fiuménak koronánkhoz kapcsoltatása, és a' magyar tengerpartvidék' új rendszerezése innen származott; mellynek fejtegetése azonban már nem a' történet', hanem a' statistica' köréhez tartozik.

III. Magyarország' tengerészetének története. Értekező itt mindenek előtt azt fejtegeté: *Ha vajjon fekszik-e a' magyarnak jellemében hajlam és hivatás a' tengeri élethez?* Szerinte ezen kérdésre nem elvont szempontból, hanem historiai úton kell felelni. Elvont szempontból igenléssel is, tagadással is lehetne válaszolni. Mert igaz egy részről, hogy a' magyarban szinte az embertermészetnek ugyanazon momentumai megvannak, mik a' legjelesebb tengerésznemzeteket tengerészetök' emelésére képesekké tették, tehát miért legyen épen ő elzárva az emberiség' jólétének olly hatályos emeltyűjétől, millyen a' tenger? De igaz más részről az is, hogy nem lévén minden nemzeteknek ugyanazon hivatásuk az emberiség' céljainak létesítésére, miután a' magyarok szárazoni tettekkel leginkább tünteték ki mindig magokat, nekik inkább szárazon, mint tengeren látszik kimutatva lenni cselekvési terök. Positiv szempontból ellenben, t. i. a' történetet véve kérdőre, értekező több adatokat állított egybe, mellyekből azt bizonyítá, hogy ámbár a' világ' eseményeiben az első rangu tengeri nemzetek közt a' magyart soha nem találjuk: ő mégis sem mint egyed, sem mint nemzet idegenkedést a' tengeri élettől nem mutatott; sőt hogy voltak olly esetek is, mellyekben a' magyarok a' középkor' legelőkelőbb tengeri nemzete, t. i. a' velenczeiek' ellenében a' tengeren is fellépni, azzal főfontosságú tengerjogi kérdésekben, p. o. a' tenger' szabadsága felett szembe szállni; 's mind ezeknek eldöntésében, mind a' tengeri üzlet' más iránybaiban méltóságukat, mint tetterős, 's magát ehhez hivatoltnak érző nemzet, fentartani képesek voltak.

A' magyarországi tengerészet' történeti elemei nagy részt az ó kor', 's névszerint a' romai birodalom' tengeri viszonyaiban gyökereznek. Midőn a' magyarok tengerpartjokat elfoglalták, az ottani lakosok közt a' tengeri élet' mindennemű irányait már határozott

formákká alakultaknak, 's a' tökéletesség' bizonyos fokán találtak. Azonban már a IX. század óta köztök e' tekintetben ellenséges összeütközés is létezett. Mert az olaszok-lakta városok' hajósai p. o. Jadra, Sebenico, Trau, Spalato, Ragusa stb, melyeknek tengerészete mintegy közvetlen folytatása volt a' régi romainak, a' keletromai császársághoz való politikai viszonyaiknál fogva magoknak a' tengeri üzletben egyedjogot követeltek. E' törekedésökben az ujonan ott letelepedett szláv eredetű népekben csakhamar vetélytársakra akadtak, 's a' meglévő történeti adatok' egybeállításából kitűnik: hogy ez utóbbiaknak, kik később az egyetlen *narentanusi* név alatt említettnek, a' középkor' történetében annyira roszallott tengeri rablása az említett egyedjog utáni törekedések' eredményénél nem volt egyéb. T. i. képesek nem lévén kiállni a' hatalmas olaszokkal a' versenyt, ellenségesen ütköztek ezekkel össze, 's hogy az innen keletkezett küzdést csak némileg kitarthassák, a' kalózatra vetemedtek.

A' velenczeiek, kik már akkor az ádriai tengeren főnökséget gyakorolni 's a' tengerpart' minden egyéb lakosainak lenyomása által a' hajózást egészen hatalmokba keríteni igyekeztek, várva az alkalmat hogy a' dalmát viszonyokba avatkozhasanak, a' IX. század' vége óta, egy részről az ottani viszálykodásokat táplálni, más részről pedig magok a' tengervárosok közt is egyenlenséget támasztani iparkodtak. A' narentánok ellen hosszas, másodfél századnál tovább folytatott küzdés után a' XI. század' közepe' táján czélt is értek, és Urseolo II. Péter doge ezen háború' folytatában a' köztársaság' meghatározásánál fogva a' dalmát hercegi címet vette fel (1000 körül). De a' dalmát tengeri városok ellen, minden erőlködés' daczára is, sikert nem értek. Mert ezek a' mindinkább emelkedő köztársaság' cselszövényeit végre is állátván, a' magyar királyoknak és a' magyar koronának vetették magokat alája, melynek ótalma alatt a' XV. századig, bár többször háborgattatva, mégis szabadon tartották fen magokat és tengeri üzletöket.

Ezekhez képest Magyarország' középkori tengerészetében *három* alkatelemet kell megkülönböztetnünk: az olaszok-lakta dalmát városok' tengeri üzletét; a' szláv eredetű parllakosok' részvétét a' tengerészetben; végre a' magyarországi politikát, minél fogva a' koronához tartozott tengermelletti tartományok' tengeri viszonyainak emelése és virágzása után mind királyaink, mind nemzetünk is törekedtek, és a' magyarok az ottani tengeri üzletbe tetteleg is befolytak.

Dalmáthonnak olasz eredetű lakosainak tengerészete sokkal virágzóbb állapotban volt, mint a' szláv eredetűeké. Először már azon körülmény, miszerint az mintegy közvetlen a' régi romai világ' szerkezetén alapult, neki igen nevezetes előnyt adott. Mihez járult még az őket kezdetben hatályosan ótalmazó, később pedig szinte még tekintélye által támogató keletromai császárok' pártfo-

gása, és az olasz nemzeti jellem' tulajdon ügyessége és vállalkozó szelleme. A' szláv lakosok nélkülözték mind ezen előnyöket. Az ádriai tengeri üzletet emelő momentumok mindazáltal nekik is kedveztek. De minthogy náluk a' minden déli szlávokat jellemző melegség itt is sokkal felülmulta a' kereskedési és vállalkozó szellemet, nem csoda, hogy ők tengerészetökre nézve az olasz lakosok mögött elmaradtak, és tengeri üzletök végre inkább kalózzattá semmint valódi tengeri vállalkozásokká fejlődött. A' X. és XI. századok' eseményei elegendőleg tanusítják, mikép kellett e' két egymás iránt csakhamar ellenségeskedőnek mutatkozott elemnek szükségképp összeütközni, ha azok magokra hagyatnak; valamint azt is, hogy a' velencei közbenjárás ezen köztársaság' önző és egyedül önértékét kereső politicájánál fogva az ádriai tenger' keleti partján az egyetértést és vállalkozási összhangzatot helyre állítani képes nem lett volna. Magyarország' politicája ellenben, melynek az ottani érdekekkel összeütköző iránya nem volt, sokkal inkább látszott erre meghívatva lenni. 'S mind királyaink, mind nemzetünk ez irányban olly jelesen munkálkodtak, hogy a' horvát-dalmát tengerpart' megszerzése által nem csak országunk, anyagi úgy mint erkölcsi tekintetben, bel- és külviszonyaiban sokat nyert; hanem maga Dalmáthon is a' magyar korona' ortalma alatt élvezte politicalai szabadságának és anyagi jólétének legszebb korát.

A) Magyarország' tengeri hajózása.

Különbséget kell tenni a' királyok', mint a' statushatalom' képviselőinek hajóerege, és azon dynasták, és testületek vagy községek' hajói közt, kik önálló tengeri hajózásra feljogosítva voltak. Tengeri viszonyaink e' tekintetben szárazföldi kereskedelmi állapotainktól és hadi erőnk' szerkezetétől nem igen térnek el. Mert tudva van, hogy hazánk' szárazföldi kereskedése alatt az egyes erre feljogosított egyének, testületek és községek' kereskedelmi üzleteinek összege értetik. 'S tudva van az is, hogy hadakozási rendszerünk szinte kétféle hadierőn alapult, melyeknek egyikét királyaink' hadiserege, másikat a' főpapok, zászlósok, dynasták, főnemesek, testületek és községek' banderiumai képezték. Értekező Magyarországnak mind kereskedelmi tengeri hajózását, mind hadihajóhatalmát fejtegetve, először:

Magyarország' tengeri kereskedését a' XV. század' kezdetéig igen kedvező alakban találta. T. i. a' horvát-dalmát tengerparton fekvő városok, név szerint Jadra, Spalato, Ragusa, Trau, Sebenico és Nona, 's a' magyar koronához tartozott tengeri szigetek, főképp Arbe, Cherso, Brazza és Lesina nem csak számos tengeri hajókat birtak: hanem azokkal a' világ' akkor ismeretes minden részeit kereskedésök végett meg is látogatták; és az ezen alkalommal szerzett kincsekkel meggazdagodván, ez által egyszersmind a' magyar korona és a' magyar királyok' tekintetét a' külföld előtt e' részben is nagyra emelték. 'S habár a' tengerparton földbirtokuk által ha-

talmas dynasták közvetlen nem részesültek is hazai kereskedésünk' ezen igen fontos ágában: annyiban mégis ők is nyújtottak annak emelésére segédkezet, mennyiben tengeri birtokuk' lakosainak illy-nemű vállalatait részökről elősegíteni soha el nem mulasztották. Ezt önérdékők is tanácsolta, mert földbirtokuk' jövedelmei is ezen úton emeltettek; és Segnia és Scardona városainak, valamint Veglia' szigetének példái e' tekintetben helyes példáulul szolgálhatnak.

Értekező, hogy Magyarországnak a' XV. század' kezdetéig volt tengeri kereskedése' terjedelmét és irányait előtüntesse, mindenek előtt a' vidékeket kísérle meghatározni, hova ezen kereskedés folyt. Az ádriai tenger' partvidékeit e' tekintetben az ádriai tengeren kívüliektől külön vette szemügyre.

Az ádriai tenger mellett alig volt fontosabb kereskedési hely, v. nevezetesebb vidék, mellyel majd minden horvát-dalmát tengeri város kereskedelmi összeköttetésben ne lett volna. Főkép azonban itt *Velenczét* és *Ancondát* kell említeni.

Velence — mint tudva van — az ádriai tenger felett szoros értelmű tulajdonjogot követelt, és csak annyiban akarta itt a' kereskedést más nemzeteknek megengedni, mennyiben azok magokat alávetnék az általa szabott feltételeknek. Ezen körülmény tengeri kereskedésünkre kedvezően nem hathatott. 'S épen ezért, bár igen élénk volt összeköttetése horvát-dalmát tengervárosainak *Velenczé*vel, ezen összeköttetés mégis igen sok pontban meg nem felelt a' méltányosság' elvének. Első nyomát annak, hogy a' velencei köztársaság' ezen tulajdonjoga az ádriai tenger felett nemzetek' jogabéli viszonyokban említettik, 's a' romai pápának elismerésével is megerősítettnek állítatik, velencei történetíróknál 1178. találjuk. Elbeszéli t. i. hogy miután III. Sándor pápa és I. Frigyes császár közt a' velencei köztársaság' közbenjárásával helyre állt a' békeség, 's a' pápa Romába visszament, ekkor Ciani Sebestyén velencei dogénak egy gyűrűt adott ezen szavakkal: „Hunc annulum accipe et me auctore ipsum mare obnoxium tibi redditum, quod tu tuique successores quotannis statuto die servabis, ut omnis posteritas intelligat, maris possessionem victoriae jure vestram fuisse, atque uti uxorem viro, ita illud Imperio Reipublicae Venetae subjectum.“ Ismeretes dolog, hogy a' romai pápának ezen szavakban foglalt ajándéka a' történettudomány- és nemzetek' jogában hosszas és heves vitatások' tárgyává lett. Tény továbbá az, hogy III. Sándor pápa' adománya, ha mindjárt a' romai pápának ez iránti joga ellen emelt minden juridicus kétségeket mellőznénk is, a' velencei historicusok' felette gyanus hitelű elbeszélésén kívül más adattal mindeddig nem bizonyított. Ehhez képest az amott említett *jus victoriae* marad a' köztársaság' követelésének egyedüli czíme; mellyről tehát csak annyiban lehet szó, mennyiben az más statusok és nemzetek által elismertetett. Magyarország' részéről tudva van, milly erélyesen lépett fel a' ten-

gerék' szabadsága mellett nagy Lajos király Velenczének említett igazságtalan követelése ellen, minek sikere már az 1358-ki békeségben az volt, *hogy a' köztársaság ebbéli igénylett jogáról lemondott*; viszont nagy Lajostól csak azt kívánván, hogy ő a' tengeri rablást szinte ne tűrje: t. i. a' tengeri rablás' kiirtása volt azon fő ürügy, mellyel Velencze igényeit támogatta. „Dominus Rex bona fide prohibebit et ordinabit cum effectu — így szól ezen békeség — quod in aliqua terrarum seu insularum aut locorum, quae perventurae sunt ad Dominium dicti Domini Regis, aut quae jam pervenerunt, non armabitur in corsum, nec exercebitur piratica seu damnum aut navigantia aliquibus navigantibus, nec receptabuntur in suis portibus corsarii et malifici; sed potius persequentur et arcebuntur, sicut decet Regias justitias et honores; et e contra in nostris terris et insulis promissimus nos facturos idem.“ Nagy Lajos az 1358-ki békeség' határozatát úgy magyarázta, mintha a' megállapított tengeri szabadságban a' Velencze' közelében lévő folyók' torkolatai is ben foglaltatnának; minél fogva ezen folyók' szabad használatát a' maga és alattvalói' számára igénybe vette: „Praefatus Sere-nissimus Rex Hungariae dicebat buccas fluminum Gulfi (gulfus alatt értetik az ádriai tenger) ad se spectare et pertinere; et quod sibi et suis subditis licebat libere et impune ad dictas buccas et in eis navigare, intrare et exire, immittere et exportare sal et alias quascunque merces pro suae libito voluntatis; sicut et quemadmodum in aliis partibus dicti gulfi habet, sicut et dicebat habere a Pulmentorio et ab Arimino exclusive versus Venetias; nec dicto Communi Venetiarum competere jus prohibendi ipsi Domino Regi vel ejus subditis introitu et exitu dictarum buccarum cum quibuscunque navigiis, rebus et mercibus.“ De ezen követeléstől az 1381-ki békeségben elállván, a' velenczei köztársaság magát egy 7000 aranyból álló, a' magyar koronának évenként lefizetendő adóra kötelezte. Itt azonban az 1358-ki és 1381-ki békekötések' azon határozatai vonják főkép magokra figyelmünket, mellyek Magyarországnak Velenczéveli kereskedését szabályozták. Az 1358-ki béke a' kölcsönösség' elvét állította fel. „Promisit — így szól a' velenczei doge ez iránti oklevelében — D. Rex praefatus verbo suo Regio universos et singulos cives, subditos et fideles nostros et Communis Venetorum venientes ad terras, portus, insulas et loca quaeque subdita praesentialiter et in futurum Majestati Suae, habere et (haberi facere) salvos et securos cum suis personis et navigiis ac rebus eorundem, et quod secure et quiete possint ire, stare, redire, manere per dictos portus terras et loca cum navigiis, personis et mercimoniis suis, imo ipsos tractabit et tractari vult dulciter et benigne sub favore et gratia ipsius; et e contra nos Dux et Commune tractabimus subditos et fideles dicti Domini Regis.“ Az 1381-ki békeség pedig ekkép rendelkezik: „Item fuit actum et solemniter conventum inter dictas partes, quod omnes subditi Regis et praecipue Jadratini tam in Civitate Venetiarum, quam in quibuscunque terris et locis sibi subditis possint et valeant tute et secure mercari et mercationes facere, et alia quaecunque, quae et prout ante praesentem guerram facere poterant. Et quod dicti subditi regii et praecipue Jadratini per Commune Venetiarum et ejus officiales benigne et favorabiliter tractentur sine aliqua injuria, vel offensa. Sane semper intelli-

gendo, quod per praesens capitulum, nec aliqua in ipso contenta, non intelligantur dicti subditi Regii seu Jadratini navigare seu mercari posse in dictis buccis, nec aliis locis in praesenti instrumento prohibitis. Et versa vice dicti Veneti et subditi eorum in Regno Hungariae et terris et locis sibi subditis possint et valeant tute et secure mercari et mercationes facere, et alia quaecunque, quae et prout ante praesentem guerram facere poterant. Et quod dicti Veneti et eorum subditi per praefatum Serenissimum Regem et ejus officiales benigne et favorabiliter tractentur sine aliqua injuria vel offensa. Et ultra praedicta, quod dicti Jadratini usque ad annos viginti singulis annis et quolibet anno, et alii Dalmatini usque ad dictos annos viginti singulis annis et quolibet anno possint et valeant, et eis conceditur et concessum esse intelligatur per dictum Commune Venetiarum portare vel portari facere ad dictam Civitatem Venetiarum tot res seu merces ex illis, quae nascuntur vel extrahuntur de territorio dicti Domini Regis, quae valeant ducatorum triginta quinque millia auri, videlicet dicti Jadratini valorem ducatorum viginti millium, et alii Dalmatini valorem ducatorum quindecim millium. Quas res et merces ad dictam Civitatem Venetiarum per dictos Jadratinos et Dalmatinos delatas vel transmissas vendere et vendi facere, et alio quocunque titulo alienare possint in dicta Civitate Venetiarum quibuscunque personis eis placuerit etiam non Venetis. Et in dicta civitate Venetiarum dicti Jadratini emere et alio quocunque titulo acquirere possint singulis annis et quolibet anno ex dictis annis viginti tantam quantitatem mercium mobilium, quae valeant dicta triginta quinque millia ducatorum dividenda inter dictos Jadratinos et Dalmatinos pro rata praedicta a quibuscunque personis etiam non Venetis. Et ipsas merces portare possint Jadratini et Dalmatini et ad alias partes subditas dicto Domino Regi ipsis Jadratinis et Dalmatinis solventibus tam portando quam extrahendo, et tam ementibus quam vendentibus gabellas, dacia, pedagia, et alia onera consueta, quae per Venetos tantum solvuntur. Et quod per dictum Commune Venetiarum licentia concedatur quibuscunque non Venetis emendi a dictis Jadratinis et Dalmatinis, ut supra, et similiter eisdem vendendi absque aliquo banno sive poena. Et hoc singulis annis pro quantitibus et usque in quantitates contentas in praesenti capitulo; dummodo per praedicta non intelligatur, quod dicti Jadratini et Dalmatini possint Venetias portare salem, nec immittere vel extrahere de Venetiis ea, quae Veneti proprii immittere vel extrahere non possunt. Et sic praedicta fiant sine dolo et tali cautela adhibita, quod salvis praedictis et concessione praedicta Commune Venetiarum defraudari non possit. Item per dictum Commune Venetiarum conceditur et concessum intelligatur in perpetuum dictis Jadratinis, quod eisdem liceat emere in Venetiis et inde extrahere cupos, seu tegulas et matrones tantum pro constructione et reparatione aedificiorum suorum absque solutione alicujus pedagii, datii vel gabellae. Item fuit solemniter conventum et actum inter partes praedictas nominibus antedictis, quod Commune Venetiarum, nec aliquis officialis ejusdem non possit facere aliquod statutum, decretum vel provisionem specialem contra subditos dicti Domini Regis, et praecipue contra Jadratinos, seu in ipsorum praejudicium, generaliter vero statuere et ordinare liceat pro libito voluntatis.“

Anconához sokkal barátságosabb viszonyban álltak a' horvát-dalmát tengerpart' városai, mint Velenczéhez, és már a' középkor' legrégiebb idejétől fogva, mellyből okleveleket bírunk, azokat majd mind kereskedelmi összeköttetésben találjuk Anconával. Értekező névszerint Ragusára, Spalatóra, Traura és Arbére hivatkozott, mellyekre nézve több ezen összeköttetést illető érdekes oklevelek' birtokában van. Ezekből kitetszik, hogy a' magyarországi tengeri városok' kereskedése Anconával a' kölcsönösség' elve' alapján rendeztetve lévén, a' kereskedő felek közt azon barátságos kapcsolatokat és vállalkozói egyetértést hozta létre, mellyek csak ott ke-

letkeznek, hol a' kereskedés azoknak valódi érdekegyenlőségével üzetik. Velencze dalmát városaink' ezen barátságos összeköttetését Anconával nem szívesen látta, és minden módon ügykezett azt zavarni; miben azonban czélt nem érhetett. Vannak példáink, hogy a' velencei köztársaság az ádriai tengeremellék' minden lakosait az Anconávali kereskedéstől eltiltotta, melly tilalomnak mindazáltal, legalább Dalmátiára nézve, sikere soha nem volt.

Értekező megjegyezvén, hogy a' dalmát városoknak más ádriai tengeri vidékekkel üzőtt kereskedéséről többé nem szól, ám-bár erre vonatkozólag szinte szép adatokat bír; azoknak kereskedelmi összeköttetésére az ádriai tengeren kívüli vidékekkel ment által; különbséget téve olly vidékek közt, mellyeknek lakói keresztények voltak, és ollyak közt, mellyeknek lakosai a' keresztény vallástól idegenkedtek. A' középkor' szelleme ez utóbbiakkal csak olly feltétel mellett engedett keresztényeknek bármilly barátságos összeköttetést, úgy kereskedésbeli is, ha a' romai pápák abban megengyeztek, 's ők ezeknek ez iránti kiváltságaival voltak ellátva.

Hogy a' magyarországi tengeri városok' kereskedelmi összeköttetését a' földközi tenger melletti keresztények-lakta vidékekkel előtüntesse, értekező főkép azoknak kereskedési vállalataira Nyugat-Olaszhonba, Siciliába és Spanyolországba hivatkozott. Melly terjedelmesek és fontosak lehettek e' vállalatok, kitetszik azon számos privilegiumokból, mellyeket egyes tengeri városaink' hajósai azon vidékek' fejedelmeitől nyertek; kitetszik továbbá azon kereskedelmi szerződésekből, és szövetségekből, mellyek am azok, és több földközi tenger mellettielőkelő kereskedelmi városok közt léteztek. Egyedül Ragusára nézve harmincznál több illynemű okleveleket bír értekező a' XV. századból. Ezen privilegiumoknál fogva tengerészeink az említett vidékekben nem csak fontos vámkedvezésekben részesítették, hanem ügyeik' eligazítására az is megengedett, hogy magoknak ott szabadon consulokat választ-hassanak. Ezeknek pedig olly tág munkakör rendeltetett, hogy még önvárosaik' ott tartózkodó emberei felett is kizárólag ők gyakorlák a' törvényhatóságot; mire nézve több statutumok is keletkeztek, mellyek szinte azon vidékek' fejedelmei által megerősítették. Sőt városaink már a' XIV. század' végén, de főkép a' XV. században, ismételve felruháztattak mind azon kedvezményekkel, mellyekkel a' velencei kereskedés birt.

Mi a' földközi tengerpart' azon vidékeit illeti, mellyeknek lakosai a' keresztény vallástól idegenkedtek, már a' XIII. századból vannakadataink, hogy Ragusának kereskedése Egyiptomba, Tunisba és általában Barbáriába folyt, 's hogy ők „de mercibus ultramarinis, et terrae Egypti, et Tunixi et Barbariae,“ mellyeket Velenczébe vittek, 1232-ben bizonyos vámkedvezéseket nyertek. 1373-ban Avenione 9-^o Kal. Aprilis IX. Gergely pápa szinte Ragusának levantei kereskedésére nézve a' következő privilegiumot adta:

„Quod nos vestris in hac parte supplicationibus inclinati vobis duas naves semel duntaxat ad Alexandriae et alias partes ac terras ultramarinas, quae per soldanum Babiloniae detinentur cum nautis et aliis personis ad regimen dictarum navium opportunis et cum mercatoribus, quos ad hoc assumpseritis oneratas mercimoniis, exceptis armis, ferro, lignaminibus et aliis rebus prohibitis, constitutionibus et processibus Apostolicae Sedis spirituales poenas et prolatas in transferentes sententias cum mercibus ad partes et terras praedictas continentibus nequaquam obstantibus, auctoritate apostolica de speciali gratia plenam et liberam licentiam elargimur. Volumus autem, quod illi, qui dictas naves principaliter conducent et mercimoniis onerabunt, in manibus Dioecesani loci, in quo eadem naves onerabuntur, quod praemissa vel aliquid eorundem in fraudem non facient, praestent corporaliter iuramentum.“

És valamint ez által Ragusának tengeri kereskedését a' keleti vidékekben szabályozva látjuk; úgy hasonló szabályokat tehetünk fel más tengeri városainknak levantei kereskedésére nézve, melyről egyébiránt értekező több adatokkal bír.

Mind ezeket, Magyarországnak a' XV. századigi tengeri kereskedésére vonatkozólag egybe véve, értekező azt állítá, hogy ezen kereskedés az említett irányokban igen élénken folyt. Állításainak támokaiúl értekező számos okleveli adatokat említett, melyek hol egyenesen tengerészeink' egyes kereskedelmi vállalatairól, hol ilyenek' alkalmával támadt egyenetlenségekről és tengeri perekről, hol azoknak különféle kereskedelmi szerződéseiről, hol más, részünkre virágzó tengerészetet feltételező, eseményekről szólnak. Értekező illy tartalmu oklevelek' egész csomóját mutatá elő, egyszersmind sajnálkozását nyilvánítván, hogy idő' rövidege miatt taglalgatásokba ez alkalommal nem bocsátkozhatott.

A' tizenötödik századtól fogva, miután t. i. országunk Dalmáthion' nagyobb részét elvesztette, tengeri kereskedésünk csak a' ragusaira és segniaira szorítkozott; és ezt is idő' folytában olly súlyos csapások érték, hogy az a' XVII. században majd egészen semmivé lett. Nagy Lajos' halála után darab ideig folytatták még tengermelletti főuraink és városaink annak tengeri politicáját, névszerint a' velencei köztársaság' irányában. De minthogy Zsigmond az ország' tengeri ügyeit elhanyagolta, végre a' magánosok is magokra hagyatván, ha csakugyan kereskedési érdekeiket fentartani akarták, kénytelenítve látták magokat Velenczével egyezkedni, 's így az ádriai tengereni hajózásra nézve ez által határozott rendszabályoknak magokat alája vetni. Ezt csak némi küzdés után tette Ragusa. Ezt Segniára nézve a' Frangepánok. Végre II. Ulászló is nem ugyan elvben, de mégis mint status quo-t elismerte a' velencei köztársaságnak főhatalmát az ádriai tengeren. Értekező e' tekintetben ennek egy 1492-ben Barbadico Ágoston velencei dogéhez írt levelére hivatkozott, melyben ő gabonakereskedését az ádriai tengeren Velence' pártfogásába ajánlja.

Mind e' mellett *Ragusának* emelkedése főkép ezen korbá esik, 's ugyanezen arányban terjeszkedtek kereskedelmi viszonyai is. Miután értekező Ragusának tengeri kereskedéséről már előbb bő-

vebben szólt, itt annak további taglalgatásába nem ereszkedett, és csak azt említé, hogy ezen város a' XVI. században szabad köztársasággá alakulván, magyarországi város lenni megszűnt; minél fogva későbbi kereskedéséről itt többé szó nem lehet.

A' *segniai* tengeri kereskedést illetőleg, értekező ugyan már a' XV. század előtt is talált adatokat, melyek szerint ez főkép Velenczével jelentékeny volt: virágzása mindazáltal csak ezen századtól veszi kezdetét. Segniát híres hajógyárai a' legtávolibb vidékekkel hozták összeköttetésbe. A' velenczei kereskedés' számára pedig már régen létezett itt a' köztársaság' részéről egy consulates; az 1381-ki békekötésben ezen Segniában működő velenczei consulról már tettek határozatok. Egyébiránt 1408-ból is említett értekező egy szerződést Velencze 's a' Frangepán-család közt, mely annak hatáskörét szabályozza.

A' Frangepán-család Segnia' kereskedését minden módon előmozdítani ügyekezett; miről a' velenczei kormánytanács' XV. századbeli számos rendeletei tesznek bizonyosságot. Ezek nagyobbára az említett család' közbenjárására keletkeztek, és azon tárgyakat határozzák meg, mikkel való kereskedése hogy Segniában üzsök, a' köztársaság megegyez. Még nagyobbra emelkedett Segnia' kereskedése, miután az szabad királyi várossá lett. Ranzan Péter nápolyi követ Mátyás királyunk' udvarában, ismeretes munkájának mintegy bevezetéseül szolgáló oratiójában ez utóbbihoz Segniát kitűnő magyarországi tengeri fohely gyanánt említi; és az 1525-ki hatvani országgyűlésen Frangepán Kristóf Jajcza mellett szerzett érdemeire hivatkozván és családja' privilegiumait előmutatván, azt kívánja az egybegyűlt magyarországi rendektől, hogy ezen város neki visszaadassék; mit azonban az országgyűlés tőle azon oknál fogva tagadott meg, mivel Segnia Magyarországnak egyetlenegy nagyobb szerű tengeri fohelye. Kitészik ebből, mennyire feküdt ez időben az ottani tengeri hajózás is törvényhozásunknak szívéen.

Későbbi időben Segnia' kereskedése nem mutatkozik ugyan többé illy nagyszerű alakban, minek okát főkép a' török és velenczei tengeri háborúkban kell keresnünk; de hogy a' XVII. században is létezett e' tengerparton nem épen megvetendő kereskedelmi üzlet, azt értekező néhány oklevelekből mutatá meg, mik részint a' Zrínyi-Frangepán család' jövedelmeit az ottani kikötők' bérbeadásából, részint egy v. más királyi kiváltságot tárgyaznak, melyekkel az ottani kereskedés védetett. De miután a' Zrínyi-Frangepán család kihalt volna, ezen egész kereskedésnek tökéletes átalakulása következett; miről értekező, nem lévén mai tengeri viszonyaink feladata, nem szólt.

B) *Magyarország' hadi tengerészete.* Kereskedelmi tengerészet, ha hadi tengeri erőtől nem támogatatik, soha sem maga nagyszerűvé nem válhatik, sem a' statusra nézve jelentőséggel nem bírhat. Értekező ezért most megvizsgálván: ha vajjon volt-e Magyaror-

szágnak tengeren hadi ereje is? azt állítá, hogy igen is volt, 's hogy a' magyarországi hajóseregben, mióta 's meddig az csak létezett, két elemet kell megkülönböztetni: a' király' e' hajóseregét, és az egyes dynasták, testületek és községekét.

Ugy látszik, hogy királyaink a' XIII. században tengeren tulajdon hajósereggel még nem bírtak, 's hogy a' XIV. század előtt Magyarország' tengeri ereje egyedül a' tengeri városok' és tengermelletti dynasták' hajóiból állt. II. Endre 1217-ben nem tulajdon, hanem az ádriai tengermelletti városoktól fogadott hajókon evezett Palaestinába. A' tizennegyedik században mindazáltal már magyar királyi hajóseregre találunk.

Dalmáthón' egyes tengermelletti főurai és tengeri helységei, még mielőtt ezen tartomány a' magyar koronával egyesítettet volna, bírtak tulajdon hadihajókkal. De az ottani rendezetlen viszonyok egy részről, más részről pedig egyes hatalmas tengeri városoknak, főkép Velenczének a' tengeri kereskedési monopolium utáni törekedései okozták, hogy azoknak használásában csakhamar viszszaélések történtek. A' dalmát parton több vidékek' lakosai, névszerint a' narentánok, és almissaiak tengeri rablással vádoltattak. Ezen kalózat szolgált ürügyül a' velenczeieknek, hogy az ádriai tenger' tulajdonjogát erővel elfoglalni ügykeznének, és részéről színlett lovagiassággal és védői szereppel fellépván, a' tengeri rablásnál sokkal keményebb tengeri zsarnoksággal nyomná az ádriai tenger' minden partlakosait.

A' dalmát városok' és a' néhai velenczei köztársaság' levéltáraiban nagy számmal találtatnak adatok, mellyek az említett tengermelletti földbirtokosok' és helységek' hajóerejének nagy jelentőségét és szép tetteit egyes fontos eseményekben tanúsítják. IV. Béla király Pago' városának adott privilegiumában azt vallja meg, hogy menekülését az őt üldöző mogolok' fogságától nagy részt a' pagói hajósok' vitézségének köszöni. 'S ehhez hasonló fontosságu más példáink is vannak. Egyébiránt ezen hajóerő két irányban lett nevezetes. Mert nem csak önvidékeinek érdekeit védte a' tengeren; hanem a' királyi hajóseregnek is egyik lényeges alkatrésze volt.

Mi királyaink' tengeri hadierejét illeti, értekező talált ugyan már a' XIII. századból is néhány adatot, mellyekből következtetni lehet, hogy ilyen már akkor létezett. Közvetlen világos tudósításokat azonban nagy Lajos' kora előtt nem igen birunk.

A' magyar királyi hajósereg két elemből állott: 1. a' király' tulajdon hajóiból, 2. azon hajókból, mellyeket a' királynak hajóseregéhez a' tengermelletti főurak és városok állítani köteleztettek. Kora Lajos király' Ragusa' városának 1358. adott privilegiumából értekező erre vonatkozólag ezen helyet közlé:

„Si contingat nos facere universalem exercitum in mari nostris propriis expensis, Civitas praedicta dabit nobis a triginta galeis et supra unam galeam suis expensis moraturam tamdiu in servitio nostro, quamdiu durabit exercitus galearum praedictarum. Si autem faceremus exercitum de hominibus civitatum

Dalmatiae absque stipendio dicta civitas Ragusyna dabit nobis et dare promittit a decem galeis et supra unam galeam; et quam ex ipsis duabus elegerimus in nostra constabit voluntate. — — — Et si contingeret aliquem ex fidelibus nostris, aut terram aliquam Dalmatiae nobis rebellare vel successoribus nostris, ad ipsius vel ipsorum ad veram subjectionem reductionem nobis in mari aliquam armatam facientibus, cum requisiti per nos fuerint cum subsidio unius galeae assistere tenebuntur; et eam in suis expensis spatio trium mensium in nostris servitiis retinere.“

Természetes volt, hogy királyaink az ekkép rendezett hajóseregöknek tulajdon főparancsnokokat is rendeltek, kik a' középkori szójárásban *admirátusoknak* neveztettek. Lajos királyunk' ilyenemű két admirátusairól van tudomásunk. Az egyik volt Baldassarus de Sorba de Janua; a' másik Cessanoi Jakab jádrai nemes.

Mennyiben vették királyaink tengeri hajóseregöknek hasznát, azt részint azon királyi rendelkezésekből látjuk, melyekben a' városoknak hajóik' előállítására meghagyatik, részint azon tengeri hadakból is, mikben Magyarország részt vett. Illy tengeri háborút, eltekintve azon tengeri készülétektől, melyeket nagy Lajos 1366, és 1367. a' törökök ellen tett, de melyek siker nélkül maradtak, értekező hármat emelt ki: egyet Velence ellen, melyben a' génuaiak, Carrara Ferencz Padua' fejedelme, és az aquilejai patriarcha, voltak nagy Lajos' frígyes társai, s melly az 1381-ki turini békeséggel végződött; — továbbá 1382. és 1383. Nápoly ellen, midőn durazzói Károly ezen országnak birtokba vételére Magyarország' részéről is segítettett; — és 1396. a' törökök ellen, midőn a' magyar hajósereg a' velenceinek társaságában mint ennek szövetségese vett részt.

C) *Tengeri partunk' közlekedése országunk' belsejével. Tengeri kereskedésünk' czikkjei.* Itt értekező megjegyezte, miszerint a' magyar tengerpart és az ország' belseje közti közlekedési rendszerben nagy fontossággal bírt azon két fő útvonal, melyeket az adriai tengerpart és a' Szávavölgye közt a' romai itinerariumokból ismerünk már. Az egyik Spalatóig, vagy is Salonáig, a' másik Segniáig vitt. Hogy azonban Jádra felé szintűgy egy nevezetes országút vezetett; azt mind a' magyar seregeknek rövid idő alatti oda jutásából, mind azon kereskedelmi kiváltságokból látjuk, miknél fogva Magyarország' több városainak az oda való kereskedés vámmentesen megengedettett. Például szolgálhat Pozsony, mellynek számára nagy Lajos király 1361. Vissegrádon Sabbato proximo post festum B. Fabiani et Sebastiani mart. és 1366. Budán Sabbato proximo post diem cinerum ezen értelemben patenseket expedáltatott. Az elsőben a' király ekkép szól:

„Noveritis, quod quia opitulante salvatoris clementia tota Dalmatia jure et ordine geniturae nobis debita per tyrannos nostros aemulos diu detenta jam ad nostras manus Regias est devenita pleno jure: ideo ut Regnum nostrum Hungariae diversarum rararum mercium maritimarum ubertate et affluentia locupletetur et universis mercatoribus Regni nostri aditus pateat mercantias faciendi ab ipsisque honoris et utilitatis materia vestrae proveniat Majestati, una cum serenissima Principissa Domina Elisabeth eadem gratia Regina Hungariae

genitrice nostra, providaque deliberatione et consilio praemature Praelatorum et Baronum nostrorum statuimus decernentes, ut ab omnibus rebus et mercibus maritimis cujuscunque generis, manerici, et speciei eadem existant, quae de Dalmatia, et specialiter de Jadra per mercatores Regni nostri in ipsum Regnum nostrum deferuntur et importantur, nullum tributum, nullaque tributaria exactio nec tricesima per tributarios vel tricesimatores nostros exigantur, excepta una tricesima, quam ab ipsis rebus in Jadra persolvi et exigi jubemus, ab omni tributaria et tricesimatoria exactione et quovis alio datio perpetuo absolutae habeantur penitus et exemptae.“

Hasonló kiváltságokat birtak a' dalmát kereskedésre nézve Magyarország' több más városai p. o. Buda, Sopron; sőt az erdélyi szászok is. És vizsont voltak megint a' dalmát tengeri városoknak is privilegiumaik, miknél fogva hasonló vámkiváltságok adattak Magyarországbai kereskedésökre. Ezek közt értekező Ragusának azon kiváltságát emelte ki, mellyet ez II. Ulászlótól dd. Budae in die S. Catharinae virg. 1502. nyert, és melly neki Magyarországbai kereskedésére Buda' városának jogait megengedte.

Tengeri kereskedésünk' czikkeit illetőleg, hazánkba ezen úton mind azon áruk hozattak be, mellyek akkor a' világkereskedés' tárgyai voltak. Különös kereskedelmi cikk volt ezek mellett a' dalmát bor, mellynek tengerpartunknak éjszak felé fekvő részében már akkor is nagy volt kelete. Ezek helyett Magyarország' többnyire nyers természetményeket vitt ki. De kiviteli kereskedésünknek két különös igen jeles czikkei is voltak t. i. réz, és részint hajóépítéshez alkalmas fa, részint kész hajók.

D) *Minő küljelekkel léptek fel tengeren a' magyarországi hajó-sok? azaz mit tudunk történeti úton a' magyarországi tengeri hajók' lobogóiról?* A' dolog' természetéből értetik, hogy valamint más nemzetnek, úgy Magyarországnak tengeri hajói is jellemző küljelek nélkül a' tengeren nem lehettek; hogy tehát külön lobogójuknak is kellett lenni. Úgy látszik, hogy e' tekintetben általában két-féle lobogókat kell megkülönböztetnünk, akkép, hogy az egyes önálló hajózásra feljogosított főurak és tengeri helységek hajóikon önlobogóikkal éltek; a' királyi hajók pedig szinte királyi lobogó alatt álltak. Értekező erre nézve három korszakot különböztetett meg. A' XIV. század' végéig az egyes főurak és tengeri városaink' hajóinak küljeleiről pozitív adataink nincsenek. Azonban igen hihető, hogy ezen célra önczimereket használták. Nem is látszik egyebként megfoghatónak, mikép a' segniai hajóknak ez még a' XVII. században különös privilegium által megengedett volt. A' királyi hajók ellenben királyi lobogó alatt jelentek a' tengeren. Nagy Lajos' Ragusa' számára 1358. kiadott privilegiuma erre vonatkozólag világosan határozza: „Cum mandabimus et deinceps continue utentur (t. i. a' ragusaiak) vexillis nostris seu insigniis tam in terra, quam in navibus suis in mari“ 'S alig szenved kétséget, hogy ezen királyi lobogón szinte a' király' czímere volt, mikép azt más alkalommal, p. o. a' királyok' pecsétjein találjuk. Igen hihető, hogy később is ugyan ez darab ideig még megtartott. De úgy látszik, hogy a' királyi lobogónak hasz-

nálása a' XVI. században megszűnt. Értekező ezen értelemben vette Kerchelichnek állítását, miszerint I. Ferdinándnak 1540-en túl már (királyi) hajóerege nem volt. Minden esetre igen nevezetes, hogy a' segniai uskokok, midőn Rudolf 1607-ki privilegiumában nekik azon czímert meghatározta, mellyel ők zászlóikon és lobogóikon éljenek, e' czélra nem a' királyi, hanem Segnia' városának régi czímerét némi módosítással nyerték. Értekező ezen címernek az eredeti privilegiumból vett képmását elő is mutatta, mellyen sz. György, Segniának védszentje láttatik, ki kezében sz. Mária' képével ékesített zászlót tart ezen felirással: „*Patrona Hungariae.*“ A' XVIII. század óta tengeri hajóink' lobogóira nézve a' mai szokás divatozik. Ezen szokás' keletkezését illetőleg értekező I. Leopoldnak egy 1690. november' 4. kelt patensét mutatta elő, mellyben a' király, egyszersmind császár, többek közt különös kegyelemképen egy bakari hajósnak megengedi „*Liberam facultatem utendi solito vexillo seu stendardo cum insignibus nostris Caesareo Regiis, illudque inarborare sub gubernio Capitanei, directoris seu institoris.*“

Ezen előadás után a' tisztelt tagnak a' tagi oklevél a' társaság' szerencsekívánatai mellett azonnal át is adatott.

— Előadatván, hogy a' magyar középponti vasúttársaság hazánk' azon vidékeinek, mellyeken az építésben levő vasutvonal átfut, pontos abroszait készíttette és iratta köre, ezeknek megnyerése iránt intézkedés történt.

Szerkeszti Toldy Ferencz. Nyomatott Beimelnél.

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

VII. Év.

1847. SEPTEMBER.

IX. Sz.

KIS GYÜLÉS, SEPT. 2. 1847.

Fáy András igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöke alatt

Jelen Fogarasi, Gebhardt, Kállay, Kiss Károly, Luczenbacher, Szalay, Vörösmarty rr. tt. — Erdélyi, Hanák, Kiss Ferencz, Kovács Mih., Peregriny, Tasner, Waltherr, Wenzel II. tt. — Toldy F. titoknok, Lukács M. hely. segédjegyző.

HANÁK JÁNOS lt.

Csécsi János természettud. osztályi elhunyt lev. tag felett a' következő gyászbeszédet mondotta:

Tekintetes Academia! Minél kevesebb azon munkás férfiaknak száma, kik a' sokféle hasznu természettudományoknak terjedelmes, de édes hazánkban, fájdalom! még nagy részt parlagon heverő mezején fáradhatlan buzgalommal működnek: annál érezhetőbb a' csapás, melly e' tágas térről egy munkatársnak váratlan eltűntével az egészre súlyosan nehezül. Illy súlyos csapás érte honunkban a' fejledező természettudományokat, midőn a' kérelhetlen halál egyik tagtársunkat, t. Csécsi Nagy Imre orvostudort és tanárt, tudományos működésének közepette férfikora' virágzó szakában folyó évi julius' 23-án tőlünk hirtelen elragadta. Én csak távolabbról ismerém a' boldogultat; de kora halálának szomorú híre érzékenyen hatott keblemre, mert az által irodalmi munkásságáról táplált reményemet meghiusítva látám. Nem kisebb megilletődéssel emelek szót mai napon az elhunyt fölött, midőn végig kell pillantanom azon pályán, mellyen ő folytonos munkálkodás között tántorithatlan léptekkel haladott, de a' mellynek ösvényeit előttem homályos fátyol borítja.

Az embert beszéde, az író munkája jellemzi; azonban olly munkák, mellyek inkább tárgyak, mint személyek körül forognak, mellyekben inkább lényekről, mint elvekről vagy szóról, az írónak saját jellemét tökéletesen vissza nem tükrözik. Illy körülmények között megbocsát a' boldogult' árnyéka, megbocsát a' tekintetes gyülekezet, ha kimerítő jellemrajz helyett elhunyt tagtársunk' élet-rajzának csak rövid vázlatát adhatom.

Csécsi Nagy Imre, Bihar vármegyének Érkeserű helységében 1804-ik évi november' 28-án jött világra, atyja ns Csécsi

Nagy János hegyköz-szentmiklósi predikátor, és érmelléki esperes, anyja ns Büttösi Zsuzsánna vala. A' gondos szülék' hű ápolása, és bölcs útmutatása mellett szépen fejlődének a' nagy reményű gyermek' tehetségei, ki atyja' házában nyeré nevelésének alapját, ott részesült az első oktatásban. A' debreczeni főtanodába jutván szüleinek nem kis öremére társai között csakhamar kitünő helyet vívott ki magának; mert a' milly nagy előmenetellel végzé a' szorgalmas gyermek alsóbb tanodáit, olly sikerrel futotta meg a' munkás, és szellemdus ifju a' felsőbb tanulmányok' pályáját, mellynek végeztével a' német nyelv' tanulása végett Löcsére költözött. Onnan visszatérvén, a' főtanodában előbb a' költészeti osztály', utóbb az első évi bölcselők' tanítójává neveztetett; melly hivatalban buzgó fáradozásait kívánt siker koszoruzta, 's érdemeinek méltánylatául seniorsággal tisztelték meg.

Debreczenben elvégezvén tanulmányait, hogy magát az orvosi pályára készíthesse, 1831-ben a' m. kir. egyetembe Pestre költözött; itt egy évet hasznosan eltöltvén, hogy tudni vágyó lelke mind az elméleti, mind a' gyakorlati téren tágasabb mezőt nyerhessen, a' bécsi egyetembe ment föl, hol 1837-ben a' dicsőséggel megfutott pálya' végén orvostudori koszorút tűzött halántékára. Külföldön szerzett széles tudományával, és tapasztalatával Debreczenbe tért vissza, 's a' városban mint gyakorló orvos a' szenvedő emberiség' fölsegelésén ernyedetlen buzgalommal, és olly fényes hatással működött, hogy csakhamar az egész környékben elhírhedett. A' nyavalygókat, kik fájdalmaikban nála kerestek enyhülést, emberbaráti szeretetből élte' kockázásával is ápolása alá vette, kik közül sokan egészségöknek, sőt halálos veszélyben forgó életöknek megtartását is mély tudományának, és helyes tapintatának köszönhették. Szerencsés gyógyításai' következtében az egész környék bizodalmasan folyamodott tanácsaért; sőt még temetése' napján is számos vidéki beteg érkezett hozzá, kik nem sejtve a' szomorú változást, nála keresték egészségök' helyreállítását.

Orvosi gyakorlata mellett a' természettudományokat különös szorgalommal művelte; miért is a' debreczeni főtanodában a' vegytan, és terményrajzban' széke megürülvén, annak betöltésére 1839-ben köz akarattal meghívott. Örömmel engedett a' köz bizodalom' meghívó szavának, örömmel önkeble' sugallatának, 's a' természet' ismeretének a' tudományos műveltségre ható befolyásáról beköszöntő értekezést tartván, tanszékét még azon évben elfoglalta. Terjedelmes ismerete, természettudományokbani jártassága, főleg pedig népszerű előadásai a' korosabbak közül is számos hallgatót gyűjtöttek tanodájába. Hogy előadását hallgatóira nézve érdekesebbé, 's tanulságosabbá tegye, mind azt, mi a' tapasztalati természettan' czélszerű tanításához szükséges, megszerezni törekedett; e' végből, miután a' kísérletekre rendelt régibb műszereket részint hiányosaknak, ré-

szint avúltaknak találta, a' természettani szertárt a' tudományok' jelen állásához szükséges eszközökkel fölszerelte, és így az újabb physicum museum az ő működésének köszöni létét. A' természettudományoknak, nevezetesen a' növény- és ásványtannak érdekében két utazást tőn saját költségén: egyiket 1840-ben Felső-Magyarországon különösen a' bányavárosokban; másikat a' következett 1841-ik évben Németországon keresztül Schweitzig, de ezen utazások' részleteiről mitsem mondhatok.

Csécsi az irodalmi téren is szorgalmasan munkálkodott; megjelent munkáit a' népszerűsége, élethasznúságra törekvés leginkább ajánlja 's az ugy nevezett természettudósi kegyelet (pietisálás) különösen jellemzi. Az *Athenaeumban* több érdekes cikket közölt, a' *Figyelmezőben* néhány alapos bírálata látott napvilágot, kiadta a' *Tiszta erkölcstudományt*, ugy szinte *Földünk 's néhány nevezetesb ásvány'* rövid *természetrajzát*; melly művei második kiadást is értek. A' terménygyűjteményeknek nem volt barátja, haszontalanságoknak, mely eledeleinek tartván azokat; melly ellenszenvét azon munkákra is kiterjesztette, mellyek a' természeti testek' külalakjának leírásával, 's megismertetésével foglalkoznak. Már pedig a' *természetrajz'* czélszerű és foganatos előadásához a' tárgyaknak természetbeni megmutatása, 's megismertetése elkerülhetlenül szükséges, mit terménygyűjtemények nélkül elérni nem lehet. A' terménygyűjtés nem fő czélja ugyan a' természetbúvárnak; de olly nélkülözhetlen eszköze, mellynek hiányában buvárkodásával fölhagyni kénytelen. A' nyelvbéli újításokat annyira ellenzett, hogy még az általánosan elfogadott magyar műszókat sem akarta használni, 's valamint előadásaiban, ugy munkáiban is jobbra latin elnevezésekkel élt.

Mint természettudós a' tudomány' legujabb haladását éber figyelemmel kísérte, 's alig volt a' természettudományok' roppant terén mező, mellyen hátramaradt, alig tárgy, mellyhez nyomosan szólni ne tudott volna. A' csillagászatban különösen gyönyörködött; kedvencz tanulmányai voltak a' gőzgépek, fénysarkítás, és villany-delejesség, mellyről legujabban megjelenendett munkáját a' váratlan halál félbe szakította. Tudományos fáradozásai, és érdekei több fölől méltányoltattak: így 1843-ban a' kir. magyar természettudományi társulat rendes tagjává választotta, 1844-ben a' magyar academia levelező tagjai közé sorozta, ugyanazon évben tek. Szabolcs vármegye táblabírái' sorába iktatta. Illy megtiszteltetések között diszes hivatalának nyolczadik évében működék az erélyes tanár, midőn egy nem gyanított, minden észrevehető előzmények nélkül rögtön előállott veszélyes nyavalya, a' duló hagymáz, tizenöt nap alatt testi erejét fölemészttvén, a' hosszabb életre méltót sirba dönté. Csécsi a' természettudományok' láthatárán nem vala ugyan első rangu csillag; de csillag volt, melly saját körében

fénylett, hevével sokakat fölmelegített, fényével sokakat fölvilágosított. Áldás, és béke hamvadó porára!

— Ezek után a' *titoknok* emlékeztetvén az academiát, hogy ISTVÁN cs. és kir. főherczeg és kir. helytartó ő fensége' hazánkban körutazásának bevégezte után Budára visszatérvén, a' közzé tett előrajz szerint october' 13. fogadandja a' tisztelkedő testületeket: a' nm. gróf másod-elnök úr kéretni rendeltetett, méltoztatnék az academiát ő fenségének bemutatni, 's ő fenségét e' nemzeti intézet' hódoló ragaszkodásáról bizonyossá tenni.

— Szinte ő fenségének közel hontérése azon forró ohajtás' egyértelmű nyilatkozására nyújtott alkalmat: bár jutna az academiának azon szerencse, ISTVÁN főherczeget Pártfogójaul megnyerhetni; minek következtén a' nagy gyűlés felszólíttatni határozottatott, hogy ez ohajtást magáévá tevén, az igazgatóságot kérje meg, miszerint e' tekintetben az academia' kívánatahoz csatlakozván, eszközölné ki ő fenségétől a' pártfogóság' kegyes elvállalását.

— Jelenté a' *titoknok*, hogy Kiss Pál ujonnan választott tiszteleti tag fontos körülmények által gátoltatván a' mai ülésben, mint ohajtotta, beköszöntő előadását megtartani; ebbeli szándékát a' szünidő utáni első ülésig elhalasztani kénytelenült.

— Ezek után Luczenbacher János rt. előmutatá azon, állítólag Torda mellett Erdélyben feltalált, saját alaku körülírással bíró *sphinx-féle réz szobrocskát*, melyet a' lipcei képes ujság (Illust. Ztg. 1847. febr. 6., 188. szám) rajzban közölt, 's utóbb több német tudós olvasni próbálván, egyik régi latinnak, másik görögnek, harmadik, visszafelé olvasva, ó-németnek nyilatkoztatott. A' bemutató rendes tag szinte visszafelé olvasva azt, e' mondatot hozta ki belőle: IMA IMAT ITH ZERES ARSLAN, de melynek értelmét, úgy mond, csak a' koholó maga tudja; t. i. ő ez állítólagos régiség' közlelbi vizsgálatából, különösen a' mesterséges, könnyen letörölhető, rézbura' (patina) minőségéből, azt valamely régiségkalmár' koholmányának nyilatkozta.

— Szinte

LUCZENBACHER JÁNOS rt.,

julius' 26-dikán megszakadt előadását *) folytatva, a' *pogány magyar sirok* körül eddig tett fölfedezéseit, rajzok' előmutatása mellett, akkép ismerte.

A' Duna és Tisza közötti téreken mintegy 377. évben Kr. ut. letelepült húnok, azaz kúnok', a' magyarok' vérrokoni, csatatérre riaszták fel az egész Pannoniát. Potentiana város' vidéke volt a' kúnok és rómaiak közötti véres ütközetnek mezeje. Itt lakott Macrinus, vagy mint mások nevezik: Matrinus, akkoron római igazgató Pannoniában, ki látván miként tódul tartományra felé az ellenség' özöne, megfélemltet, és római segédhadakért folyamodott. A' segedelmére jött beronai szász Detre Szászhalom körül ütötte fel táborát, és míg a' kúnok' hadakozásmódját nem ismerve, azt vette Macrinus igazgatóval tanácskozásba: túl a' Dunán támadják-e meg az ellenséget, vagy hol és miként; azalatt éjre kelt az idő. „Most nyugalmasan tölthetjük az éjszakát, mondanak a' Potentiana körül táborozók, ellenségünket a' Duna választja el tőlünk, azon át nem evezhetnek; mert hajóik nincsenek.“

A' kún hadvezérek, kik vigyázó szemmel tarták ellenségeik' mozdulatait, a' tanyákon őrsapatokat hagyva, csatarendbe állított fegyvereseikkel az éj' csendében indultak felfelé a' Duna' innesső

*) L. felebb a' 216—221. ll.

partján; és megtöltött tömlők' segedelmével Kelenföldnél¹⁾ kelvén át a' Dunán, legott Potentiana felé váltottanak útát.

E' város' falai körött tábori sátorok valának felütve azok' elfogadására, kik a' városba nem értek; a' kún harczosok sötét éjben riaszták fel az e' sátorok alatt mély álomba merült ellenséget. E' véletlen éjjeli megrohanás nagy zavarba ejté a' város' falain kívül táborozó longobard, német és más csapatokat. Vég nélküli öldöklés keletkezett. Mások a' rohanó harcz között vég veszélyt kiáltva, ide 's tova kezdenek széledeezni, mások megzavarodva futásnak eredtenek, és az öldöklő tolongás' zavarában majd mind elhulltanak. Hajnalban a' kúnok, hogy az egész éjszakai fáradoalmak után megpihenjenek, a' Dunáig nyúló Tárnokvölgybe telepedének le.

A' meghökkent Detre és Macrinus elhagyák a' város' falait, emez a' városban rejtezett seregét, Detre pedig a' Szász-halom alatt táborozó hadait indítá meg a' kúnok ellen, és megújúl a' napestig tartó vérengző viadal. Estalkony felé a' kifáradt kúnok harczot veszelve megfutamodának, átusztak a' Dunán és tanyáikra sietének vissza.

Detrét és Macrinust most azon kétes jövő gyötré: miként boszulják majd meg a' kúnok új erővel a' tárnokvölgyi csatavesztést; azért más nap oda hagyva Potentianát, az el nem hullott kevés számu sereggel Tuln város²⁾ felé siettenek fel, hogy ott új haderőt gyűjtsenek.

Alig vették észre a' kúnok, hogy az ellenség elhagyá táborhelyét, legott a' tárnokvölgyi csatamezőre tértek ismét vissza; ott összeszedvén az elesett Keve kapitány' és mind azon bajtársaik' holttestemeit, kik e' csatátéren hagyák el a' világot, azokat a' közút mellett, scytha szokás szerint illő tisztelettel temették el, hol örök emlékül köszobrot vagy oszlopot is emeltek, és azon helynek vidékeit Keveházának nevezték el.

E' nagyszerű temetés után ellenségeik' nyomába sietének, kikkel Tuln városhoz közel, Zeiselmauer³⁾ síkjain ereszkednek harczba, mellyben Macrinus kardcsapás alatt esett el; a' rendülhetlen bátorságu Detre pedig ámbár kún nyíl repült homlokába 's csúcsa bentörött, mégis bajnokul harczolt, még sokáig azután életben maradt, és halhatatlan Detre nevét közmondatúvá tette.

¹⁾ Ez a' sz. Gellért-hegy alatti térség.

²⁾ Tuln, Tullina, Tulna, Austriában, Bécsen túl.

³⁾ Zeiselmauer, Cetii murus. Piligrin passauai püspök' (†. 991.) korát érdeklő oklevélben mondatik: „Postmodum autem a septem collibus ab occidente civitatis Zeizenmure sursum ad australem plagam Chvnihohestorf et sic usque in cacumen montis Comageni.“ A' Hunesberg és Chunisberg' latin neve mons Comagenus, más néven mons Comanus, Kúnbércz. (Jahrbücher der Literatur. Wien, 1827. 8. XL. Band. Anzeige-Blatt. 6. 15. Kultúr István. Hasznos mulatságok. Pesten, 1828. 8. II. féleszt. (5.) 34. l.)

A' kúnok e' heves és öldöklő csatában megtörték az ellenhadak' erejét, és ezek vagy a' harczmezőn hullottak el, vagy szaladásban keresve menedéket, futásnak indulának, csakhogy így is jobbra nyomon érte őket a' halál, és a' kúnok tökéletes diadalt nyertének.

Az e' harczmezőn maradt vezérek' tetemeit szinte a' Tárnokvölgy fölötti temetőben, a' már előbb emelt kőoszlop körül takarították el. Ez volt a' kún temetőváros (Necropolis) vagy temetőhely, és mint főlebb mondatott: egész környékével Keveházának hivaték; utóbb a' kúnokhoz állott halhatatlan szász Detrét, valamint a' 454. évben élni megszűnt Attilát is szinte itt tették el.

Igy adják elő krónikáink csaknem egyezőleg és régi magyar történetekre hivatkozva a' pannoniai kún háborút, mely azért nevezetes: mert a' 891. évben ide költözött magyarok mind azt foglalták el egymás után, mit előbb véreik, a' kúnok birtanak. Ámde az a' kérdés: érdemlenek-e krónikáink hitelt? E' kérdésre nézve Pray György így nyilatkozik: „Ezen pannoniai kún háborúnak, úgy mond, a' külföldi írók előtt épen nincs történeti hitelessége, mellynek valóságáról hazai íróink közül Bel világosan, Timon pedig homályosan kételkedik, és méltán; mert az azon korú görög és római írók, kik apróbb eseményeket is följegyzettek, e' pannoniai kún csatákról még alkalmilag sem tesznek említést. Ugy látszik azonban, hogy e' kún háborút még sem mondhatni egészen költeménynek.“ Eddig Pray György *).

Nem czélom a' történeti adatokat elsorolni, 's egybehasonlítva bírálgatni, mellyek az elmondott csatákról szólnak, úgy is tudva van mind az, mit e' tárgyban Katona, Severini, Schoenwisner és mások irtanak; egyedül e' háborúk' korunkig jutott látható emlékeit akarom felkeresni, az e' háborúkban elesett kúnokat szeretném sírjaikból feltámasztani, 's tapasztalati kutatások' nyomán vizsgálat alá venni: millyen hitelt érdemlenek e' harczokra nézve krónikáink.

Kubinyi Ágoston kir. tanácsos és museumi igazgató, minden tudományos vállalatnak lelkes előmozdítója, az érdi határba eső halmok' felmérésére 's ásására magától a' földesuraságtól Batthyány Fülöp herczegtől szerzett engedelmet; a' batai határba eső halmokra nézve pedig Hajnik Pál urodalmi főügyvéd volt szives az illető birtokosoktól hasonló engedelmet kieszközleni. A' megkivántató költséget Kubinyi Ágoston kir. tanácsos, Kubinyi Ferencz, dr. Szabó János, és más régiségkedvelők vállalták magokra, abban egyezvén meg, hogy a' találandó bármiféle régiségek mind a' nemzeti museuméi legyenek. Alig tudta meg gr.

*) Georgii Pray, Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1761. fol. p. 74.

Károlyi István úr, hogy a' hajdani sírok' kutatása körül már nálunk is tétetnek némelly intézkedések, valamint más közhasznú czélokra kész mindenkor áldozni, úgy e' vállalatához is legott példás adakozással járult. Tasner Antal társunk két földfurót volt szíves minta után csináltatni, millyeneket kutatásokra Kruse is használt, és sírgödörökre egyedül ezek' segedelmével akadhatott.

„Nézzük meg Érd' vidékét, mondék dr. Szabó János barátomnak, a' nemzeti archaeologia' kedvelőjének; hijuk el Varsány Jánost is, ez szinte barátja a' régiségnek, mérnök és mint ügyes rajzoló helyrajzot készí“ és (1847.) máj. 3. elindultunk. Elhagyván a' fehérvári utat, az ismeretes négy szögletre faragott kövekből épített török torony tünt fel előttünk (IV. T. A.); de Érd, későbbi néven Hanzsabég, nem e' torony miatt, hanem azért nevezetes, mert Attila Érd nemzetségéből származott Kézai Simon' krónikája szerint. Az urasági kastély előtti kis kertben kőből durván faragott nyugvó oroszlánt (IV. T. B.) a' mohácsi csatában elesett Sárkány Ambrus, Érdnek akkoron földesura, már kétségkívül ismerte, kinek belül arannyal futtatott SARKANE feliratú ezüst csészéje a' m. n. museum' kincstárában őriztetik.

A' mint az érdi mély útból kiértünk, előttünk állottak a' Tárnokvölgy' rétjei, mellyeken római út vonúl keresztül. Ez azon közút (strata communis), melly mellett a' kúnok bajtársaik' holttesteit temették el scytha szokás szerint, kikről már Herodot (L. IV. cap. 71.) írja: „Humum certatim aggerunt, magnumque studium adhibent, ut tumulum erigant quam maximum.“ Felmentünk az úthoz legközelebb eső egészen ép halomra, 's hosszú láncza terült el előttünk a' csodálatra ragadó kún halmoknak, mellyek most széltében török táborhelyeknek, vagy török őrhalmoknak tartatnak, annyira elborítá őket a' feledés' homálya. A' kúnok e' nagy temető téren kőoszlopot is emeltek örök emlékül; ez elenyészett, vagy a' föld borítá el, és azt Sz. Péteren hiába keresték; mert a' kúnok magát e' temetőhelyet és környékét nevezték el Keázó, helyesebben Kevcháza néven*), és a' Martonvásáron túl fekvő Sz. Péter egyedül azért hívaték Kajászó, Keázó vagy Keveháza-vidéki Sz. Péternek, hogy az olly sok más Sz. Péter nevű helytől megkülönböztessék.

Az érdi és batai szőlők közt magasbúló halmok közül az urodalmi vadász bukkant elő, 's míg ez, a' halom fölötti határfától kérdéseinkre felelve, a' vidékek' fekvéseit és neveit magyarázgatá: azalatt a' hegymester csatlakozott hozzánk kalauzúl, kivel a' határvonalon indultunk fel Potentiana felé. Más meg más halmok tűntek fel előttünk jobbról a' batai, balról az érdi szőlők-

*) Kézai Simon mondja: „partesque illius territorii.“ A' dubniczai krónikában pedig ez olvastatik: „Locumque illum et partes illas Kevehaza uocauerunt.“

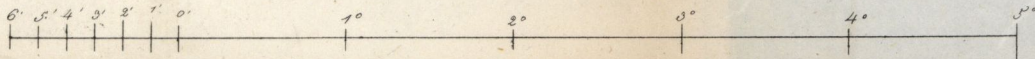
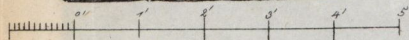
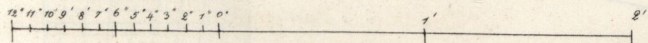
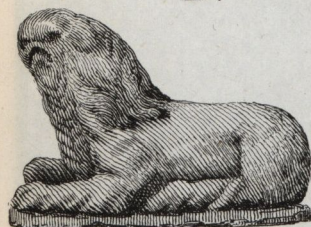
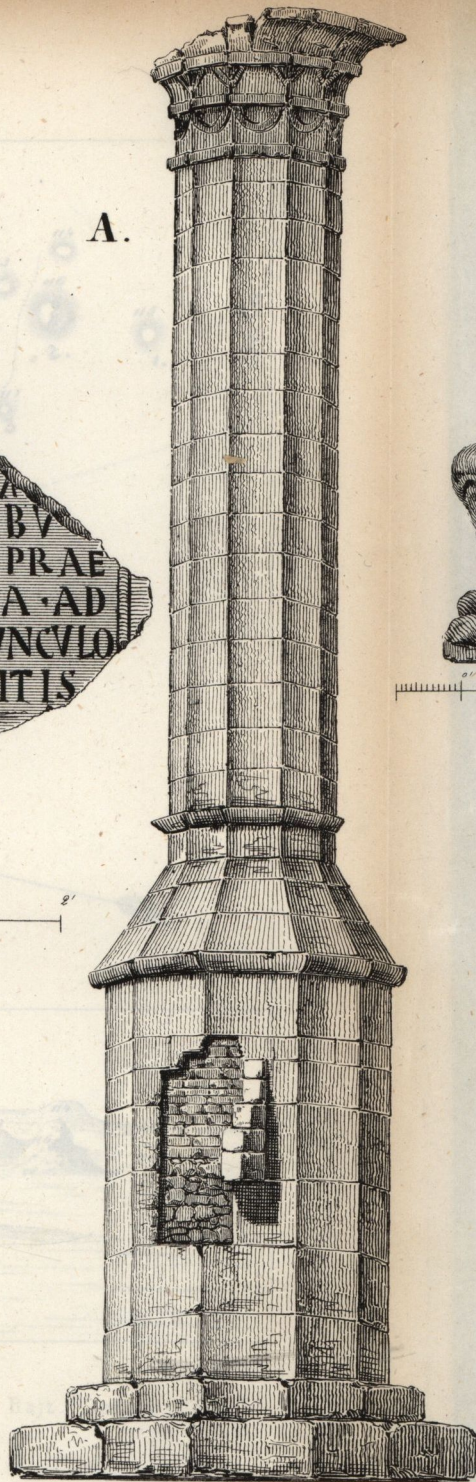
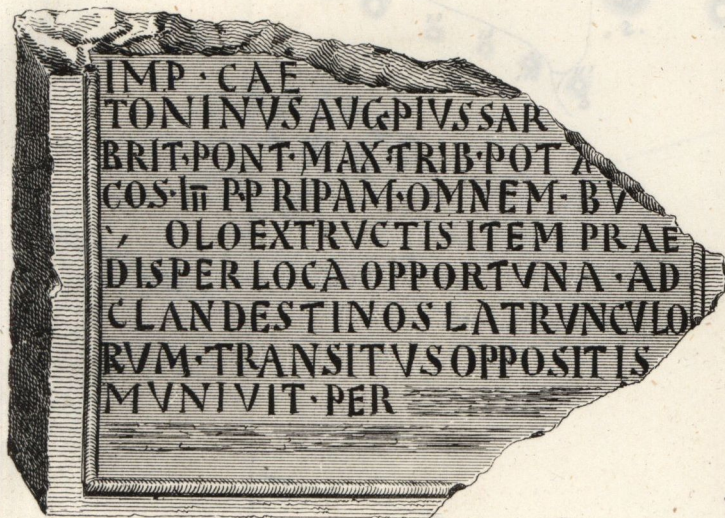

D.

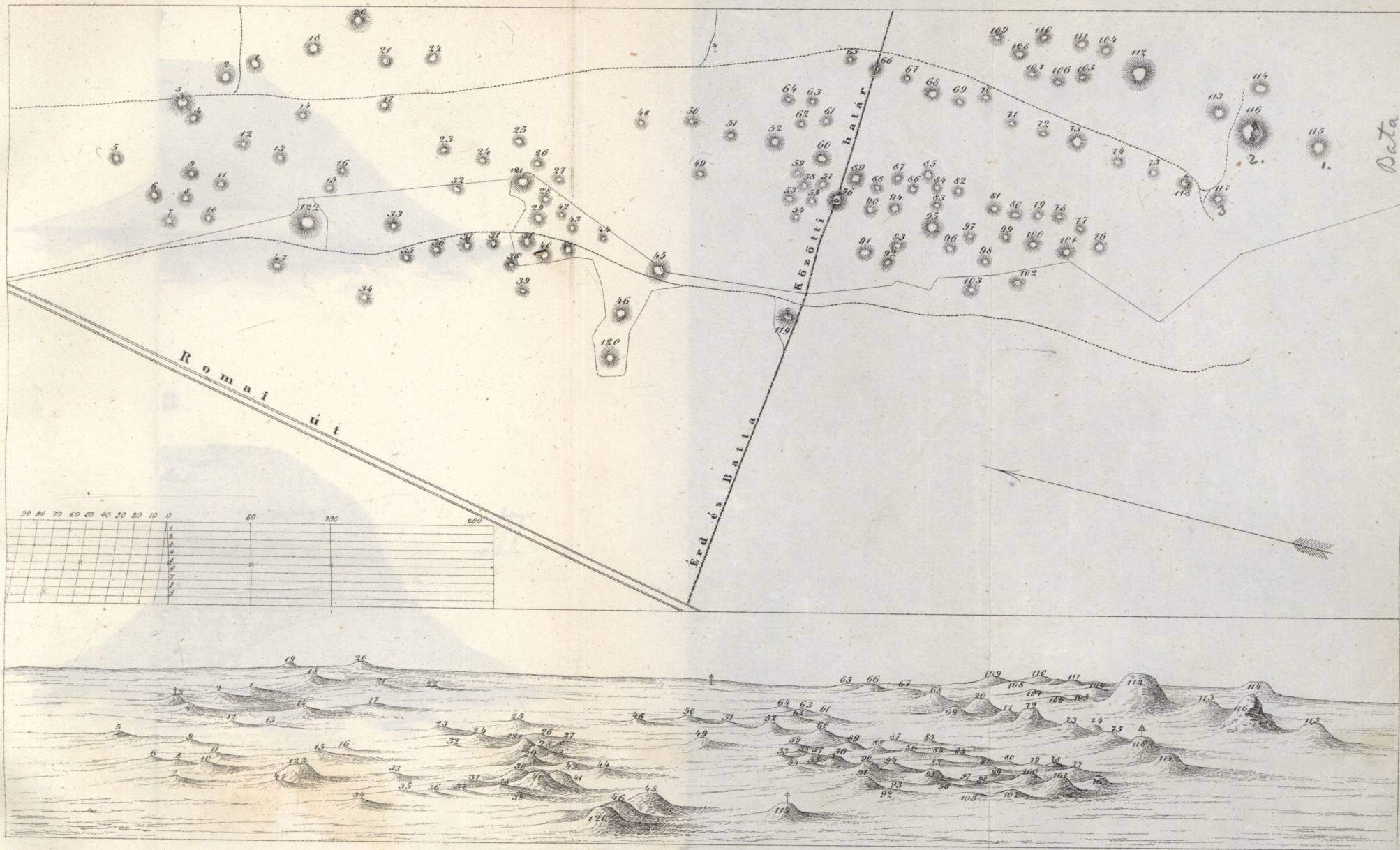
A.

B.

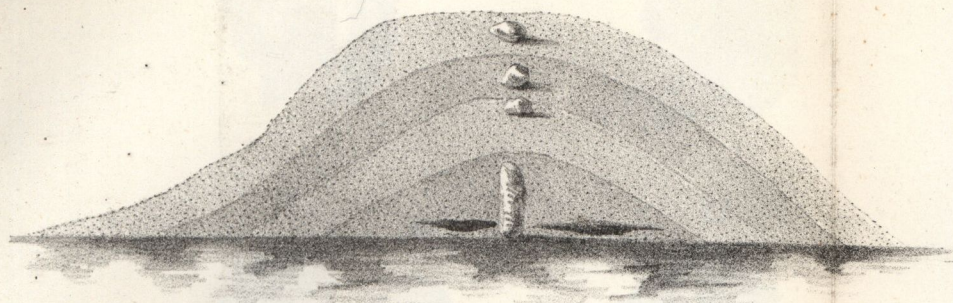
Nyomt. Walzel A.F. Pesten

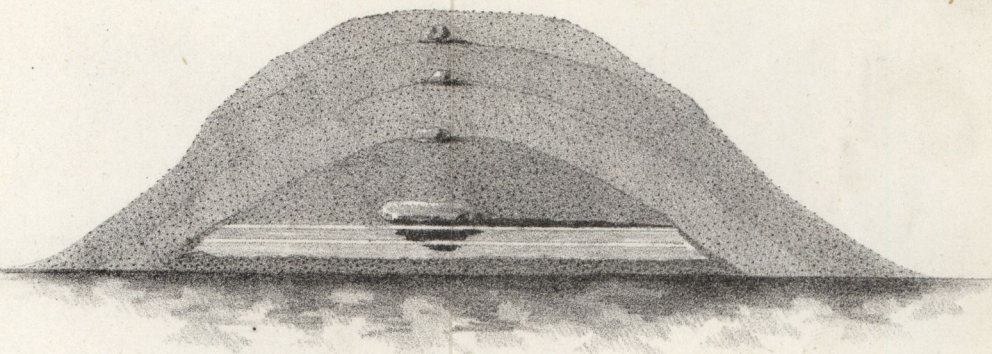

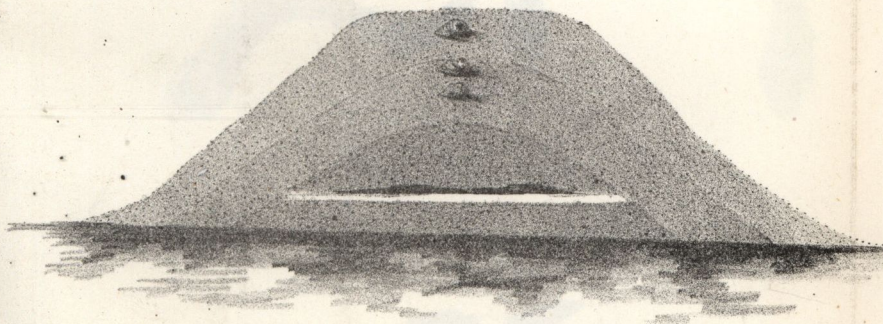
30.

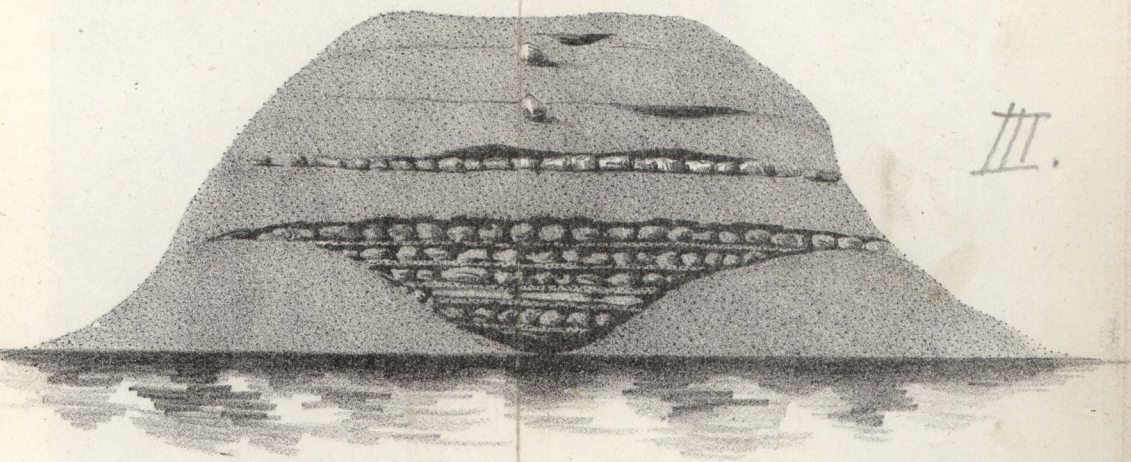
29.

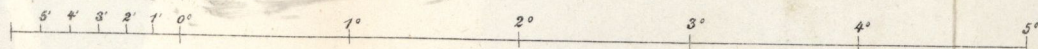
40.

73.

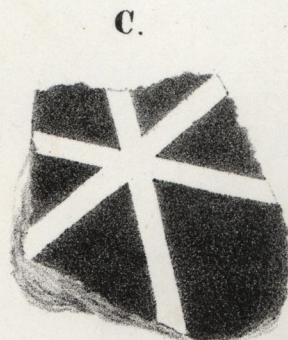
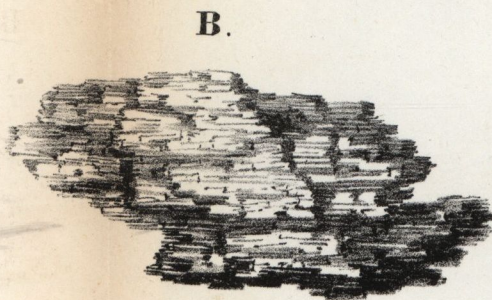
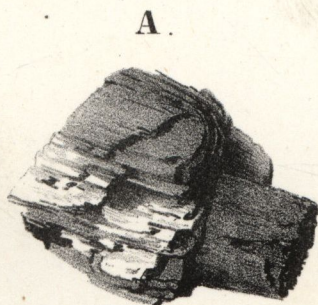
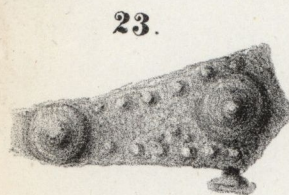
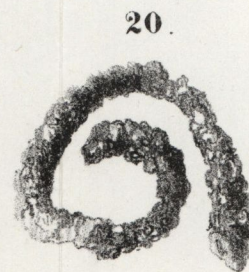
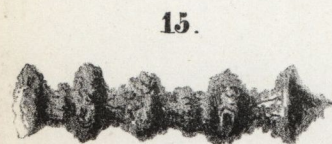
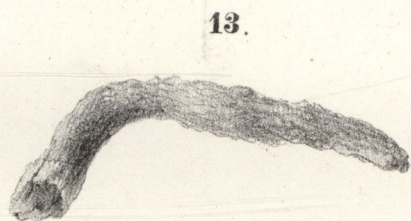
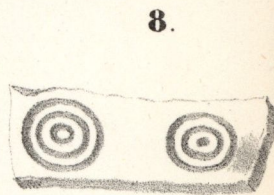
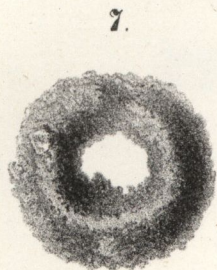
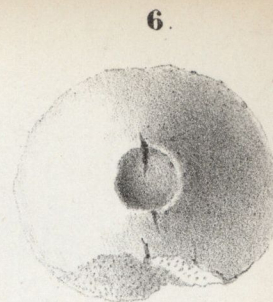
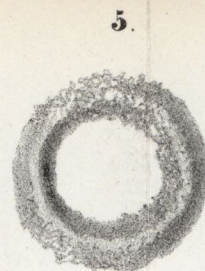
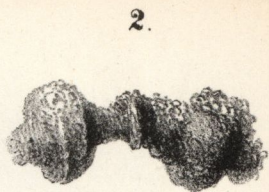
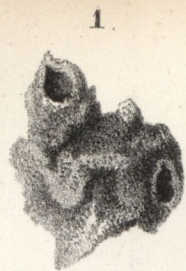

III.

varos közel állván rajtuk hozzt, hecsapásuk ellen a' ...
 ... helyeket építetett, melyeknek romjai sok helyütt még
 is láthatók. E' követ azonban az azon olyasható Britannicus
 ... de inkább azért, mivel felirata végéből másfél sor hi
 ... más Antoninusnak nem tulajdonítható, mint Caracalla mel
 ... Antoninusnak. Septimius Severus Julia Domna nejével
 ... Caracalla Antoninust és Getát uralkodó társainak
 ... s a' mielőt elűzték 211. évben Kr. ut. elől a' hadál, és a' ró
 ... birodalom a' két testvérré szállott, ezek egymás elleni gyűlö
 ... sége folyton megekedett, utóbb Antoninus öccsét Getát 212. Kr.
 ... meggyilkoltá tulajdon anyján ölében, héví hátyjának vol
 ... karagja elől futott; és ... oltathatá el Antoninus' boszorká
 ... hanem hogy Getának ... eltereltesse, annak nevé
 ... minden emléket ... azonosítja Sept. Severus' dia
 ... dalve, mely ... s melynek feliratából
 ... NOBILISSIMO CAESARI.

16.

17.

19.

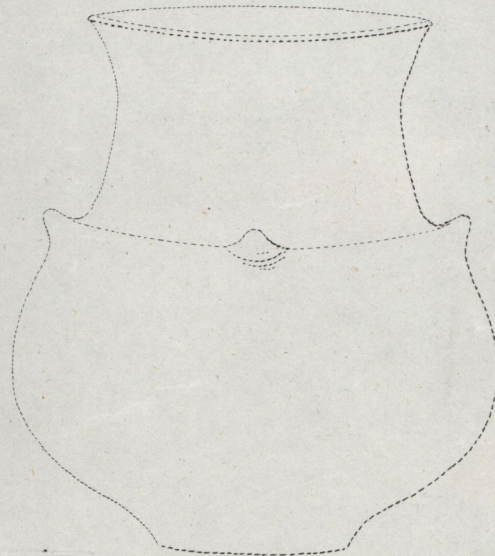
21.

18.

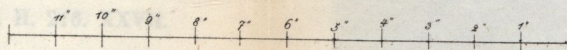
24.

E' kö felirata a' latrunculus névre adva, nem ...
 ... mint az, melyet Katanesich hozott elő.
 ... helység végén ismét korsira állunk és a' tárnok
 ... római birodalom azon őrhelynek romjait vizsgáljuk meg.
 ... nevezetesen ... állott ki; ez őrhelynek Schoenwiesner Máty
 ... nevet tulajdonítja, és azt a' betel ... jelenleg Kliszák né
 ... alatti kaszár. Ezek a' Dunához közel levő őrhelynek területét a'
 ... halmok mellett elváguló római út metszi keresztül, és mivel Dobra

1) István Geographia vetus. Budae, 1827. 3. 11.
 2) Tud. Gyűj. 1824. XI. 120.
 3) Kármács István Geographia vetus. Budae, 1827. 3. 11.
 4) 232. Tud. Gyűj. 1824. V. 98.

Magyar. Wáclav A. S. Pestov.

veres kézzel állván rajtok boszút, becsapásaik ellen a' Duna' partján őrhelyeket építtetett, melyeknek romjai sok helyütt még most is láthatók. E' követ azonban az azon olvasható Britannicus cím miatt, de főkép azért, mivel felirata' végéből másfél sor ki van törölve, más Antoninusnak nem tulajdoníthatni, mint Caracalla melléknevű Antoninusnak. Septimius Severus Julia Domna nejével nemzett fiait, Caracalla Antoninust és Getát uralkodó társainak fogadá, 's a' mint életét 211. évben Kr. ut. eloltá a' halál, és a' római birodalom e' két testvérre szállott, ezek' egymás elleni gyűlölsége folyton nevedkedett, utóbb Antoninus öcscsét Getát 212. Kr. u. meggyilkolá tulajdon anyjának ölében, hová bátyjának vad haragja elől futott; és még ez sem olthatá el Antoninus' boszúját, hanem hogy Getának emlékezete is eltöröltessék, annak nevét minden emlékről levakartatta; ezt bizonyítja Sept. Severus' diadalive, melly Romában most is látható, 's mellynek feliratából ezek: „ET. P. SEPTIMIO. GETAE. NOBILISSIMO CAESARI.“ kitöröltettek. Katancsich is hoz fel olly feliratú követ, mellyen Geta' neve ki van törölve ¹⁾, szintúgy, mint a' miénken, mellynek korát 211—212. Kr. utáni évek közé kell tennünk; mert Sept. Severus, kit e' könek felirata nem említ, 211. Kr. ut. szünt meg élni; Geta pedig, kinek neve kitörölteték, 212. évben Kr. ut. öleték meg, és Caracalla Antoninusnak e' kö' feliratán olvasható III. consulatusa, Kr. utáni 212. éven túl nem terjed; mert emlékein ezen évben már „COS. III. DES. IIII. fordul elő. Egyébiránt e' kö nem csak e' törles miatt, hanem azért is felelté érdekes, mivel a' kún, chazar, besenyő és jász rokon népekből álló palóczok hívtak latrunculi néven. Krónikáinkban az orosz nyelvű, 's rablót (Freybeuter) jelentő palócz szó helyett, mindig latrunculus, vagy *horom*, későbbi változás szerint *haram* fordul elő; tudjuk, hogy a' magyar királyok alatt Haram vármegye is volt ²⁾. E' haramok szokásaik szerint, hadüzenés nélkül rohantak az ellenségre 's azt, hacsak lehetett, véletlenül is kifosztották.

E' kö' felirata a' latrunculus népre nézve, nem olly kétes értelmű mint az, mellyet Katancsich hozott elő ³⁾.

Bata helység' végén ismét kocsira ültünk, és a' tárnokvölgyi római hidon keresztül azon őrhelynek romjait vizsgáltuk meg, hol e' nevezetes kö ásatott ki; ez őrhelynek Schoenwisner Matrica nevet tulajdonít ⁴⁾, és azt a' batai ráczok jelenleg Kliszák név alatt ismerik. Ezen, a' Dunához közel fekvő, őrhelynek területét a' halmok mellett elvonuló római út metszi keresztül, és mivel Detre'

¹⁾ Istri adcolarum Geographia vetus. Budae, 1827. 4. II. 216. XXVII.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1834. XI. 120.

³⁾ Katancsich, Istri adcolarum Geographia vetus. Budae, 1827. 4. II. 234. Tud. Gyűjt. 1834. V. 98.

⁴⁾ In Romanorum iter comment. Geograph. Pars prior. Budae, 1780. S. p. 82.

segédhadai Szászhalom alá gyülekeztek, azok itt táborozhattak. Egyébiránt ez őrhely' árkaí a' francziák ellen, mint hihető, 1805. megújítottak.

Varsány János (1847.) máj. 25. végezte el a' helyrajzot (V. T.), mellyen mind oldalvást, mind felülről 122 halom látható különféle nagyságban; a' nagyobbak 2—3 ölnyi, a' legnagyobbak pedig 5 ölnyi magasságuk. Földszinti átmérőjök magasságuk szerint változó, 's az, általában 10 öltre, de a' legnagyobbaké szinte 30 öltre terjed. Hajdan sokkal több halom lehetett az ott elvonuló római útig és hihetőleg azon túl is elszórva; de szántás által már sok elenyészett.

Az érdi tisztartónál valamint előbb a' helyrajz' készítését, úgy utóbb is a' halmok' ásátását, mint kellett, bejelentettük, hálás tisztelettel hivatkozva Batthyány herczeg' engedelmére. E' bejelentés után odahagyva a' kastélyt, mellyből a' mostani tisztartó régen elűzte a' vendégszeretetet, egy Duna meletti csárdában üttöttünk tanyát, hol valahányszor késő este, megtámasztva belülről szobánk' beteg ajtaját, nyugonni készültünk, a' szűnyogok' ezerei, lelopva szemeinkről az álom' nyugalmát, egész hajnalig nyomorgattak bennünket. Reggel nem sokat időztünk, hanem naponként jókor siettünk egy tágas kilátású keskeny völgybe vezető ösvényen fel a' szőlőhegyen keresztül a' halmok közé rendelt munkásainkhoz, hol nem csak ezek, hanem úri látogatóink is, kivált a' leselkedő pénzszomjas árulkodók, kincésásoknak tartván bennünket, azt beszélték el: hol kellene kincset keresnünk, ha már ásatásokra akarunk költeni, 's ez úton meggazdagodni.

Május 26. lékeltettük meg az első 30. számmal jelelt (VI. T.) 1 ölnyi 's 2 lábnyi magasságú halmot, mellynek tetején a' hányt föld' rétegei közt, három egymás alá helyezett kő tűnt elő, ezeket jelköveknek neveztük el, alattok földszint $4\frac{1}{2}$ lábnyi hosszú, és 3 lábnyi széles lapos kő volt keletről nyugatra élére állítva, mellynek mindkét oldala mellett égésfekvetek valának, ezekben megégetett tetemek, széndarabok (VII. T. A.), hamu, réztöredékek és egyágu vasnyílcsúcs (VII. T. 3. 14.); cserepek pedig az egész halomban elszórva, fordultak elő.

Alig fogtunk a' 40. számú (VI. T.) szinte 1 ölnyi 's 2 lábnyi magasságú halom' ásatásához, legott megjelent az egymás alá helyezett három jelkö, ezek alatt nem földszint, hanem emeltebben kitapasztott sárga agyagréteg, fölötte pedig égésfekvetek tűntek elő, mellyekben megégetett tetemek, szén, hamu, vasnyílcsúcs, karika (VII. T. 4. 7.) és más töredékek rézből és vasból; de cserepek mindenütt elszórva jöttek elő.

A' 29-dik szintolly magasságú halomban (VI. T.) a' három jelkö alatti irányban megmeszelt kettős sárga agyagrétegre akadunk, az e' fölötti égésfekvetek' közepe nagy lapos kővel volt leborítva; itt megégetett tetemek, kevés szén, igen sok hamu és

cseréptöredékek elszórva mindenütt fordultak elő (VII. T. C.), oldaltvást elporhadt famaradványokat is találtunk (VII. T. B.); egyébiránt nagyon el volt égetve minden.

A' 73-dik két ölnyi magasságú halom (VI. T.) Gajárszki János batai gazda' szőlejében fekszik, kívül úgy egyeztünk meg, hogy maga fogadjon munkásokat, és azokra maga ügyeljen is fel. E' halom' tetejéről már azelőtt sok föld hordatott el, és ezzel az első jelkő is eltűnt, a' megmaradt két jelkő körül két kisebb és alább egy nagy kövekkel kirakott égésfeketre akadunk. Földszint a' halom' közepén nagy gödör volt nem ásva, hanem hordott földből körülöltve 's kövekkel kirakva, ezek és a' földhányadék között égésfekvetek, a' hányt föld között pedig famaradványok jöttek elő. A' nagy számú kövek között mindenütt megégetett tetemek, tömérdék hamu, szén és cserép fordult elő, hamuval szekeret lehetett volna teli lapátolni, válogatott széndarabokkal az ottani kovács több kosarat rakott meg, és sok széndarab elolvadt rézzel volt beborítva; miből az következik, hogy e' halomban legalább is ötven, hatvan halott volt elégetve, a' mi kétségkívül rendkívüli esetre mutat. A' hamu és szén között réz (VII. T. 2. 5. 10. 11. 13. 15. 20. 23.), vas (VII. T. 1. 12. 22.), egy darab üveg 9., és csontszerek' töredékei (VII. T. 6. 8.) fordultak elő. A' lömérdék elszórt cserépdarabokból egyedül két csészét és két edényt (VIII. T. 16. 21. 17. 24.) birtunk összeállítani, annyira el volt rombolva minden.

A' 18. számú egészen ép edény, és 19. szám alatti bögre nem e' halmokban találtattak, ezeket Cseprikai János (1847. máj. 22.) az érdi határban fekvő szőlejében ásta ki a' földből.

E' négy halomnak felásatása után (1847. máj. 29.) azon város' romjait vizsgáltuk meg, melly most Berki- vagy Pusztafalu nevet visel, és mellyről Schoenwisner is tesz említést *); de mivel haza kelle sietnünk, mind a' kún halmok' további ásátását, mind pedig e' nevezetes romok' bővebb vizsgálatát, más kedvezőbb időre halasztottuk.

Az academia teljes méltatással fogadván derék tagja' fáradozásait, 's az eddigi kutatásoknak is már illy fényes sikere által meglepetvén; a' megkezdett ásátások' folytatására szükséges költségek' beszerzése végett azonnal aláírás nyitattott, melly az academia' jelen nem levő tagjai között, utóbb ennek kebelén kívül is köröztetni, sőt a' hazafi közönség e' tudományos, sőt nemzeti czélra teendő adakozás végett hirlapilag is felszólítatni határoztatott. A' begyüldendő pénz' kezelését, számadás mellett, Lukács Móricz I. tag vállalta magára.

— Olvastattott Győry Sándor rt. véleménye egy az academiának bemutatott *lég hajó-építési terorről*, melly szerint ez, *Fest Vilmos* rtnek e' tárgybeli korábbi véleményével öszhangzólag, figyelemre méltatlannak találtatván, a' benyújtó erről, ha kívánná, a' vélemények' közlése mellett, értesítettni rendeltetett.

— A' *titoknok* erdélyi fő kormányi h. ügyvéd Krizbuy Miklós úr ré-

*) Itineris et commentarii Geograph. P. II. 237.

széről, a' *kézirattár*' számára bemutatta Báthori Zsigmondnak székely szabadságot tárgyzó 1595-beli oklevelét. Az azt kísérő levélben a' szíves beküldő többi közt ezt írja: „Néhai Kilényi Székely Mihály, ki Pesten 1818-ban nevezetlenül közre bocsátá, „a' Nemes Székely Nemzetnek Constitutióját” stb., sokat hajhászta e' kegylevelet, de nyomába nem akadt. Az utána következett szaktudósok' nyomozása is sikertelen maradt, 's mármár általános megnyugvás lőn a' felett, hogy e' nevezetes történeti adat, melynek egykori léteztét hongyülési törvényezikkünk tanusítá, végkép elpusztult. Egy szerencsés véletlen azonban eugemet a' soká kutatott oklevélnek e', papirosáról 's iratmodorjáról ítélve, szinte egykorú másolatára vagy még inkább fordítására vezetvén: ismertetéseül, szükséges történeti körülírással beküldöttem a' nagy becsű történeti értekezéseket közlött Nemzeti Újságba, hol idei 538—9. számaiban, nyomdai hibákkal, legközelebből meg is jelent. Magát, ez évkönyveinkben hézagot pótlandó levelet, leginkább helyén lenni véltem ott, hová ezennel beküldöm.“ A' becses ajándék szíves köszönettel fogadtatott.

— *Ugyanaz* jelenté, hogy megbízatása' következtén károlyfejérvári dr. *Ötvös Ágoston* urat I. Rákóczi György' cryptograph levelei' másolatban köztése iránt megtalálván, tőle azon örvendetes hírt vette, hogy e' levelek általa nem sokára sajtó' utján kijöendvén, a' másolatbani közlés feleslegessé vált.

— *Ugyanaz* szinte dr. *Ötvös Ágostontól* a' pénzügyi-temény' számára 32 db. réz és 7 db. ezüst régipénzt mutatott elő, melyek a' pénzügyi-teménybe iktatás végett az örnek átadattak.

— *Ugyanaz a' könyvtár*' számára beadá: *Laky Demter* keszthelyi tanártól: * A' költészetnek rövid elméleti és gyakorlati rendszere és történeti vázlata. Szombathely, 1847., és *Mátray Gábor* lev. tagtól: * Emlékbeszéd Horvát István felett a' nem. museumban 1847. jun. 13. Pest, 1847. 4r.

— *Ugyanaz* jelenté végre, hogy sept. 3. a' szünidő beállván, az academiái ülések csak november' 8. fognak ismét folytatatni.

Szerkeszti Toldy Ferencz. Nyomatott Beimelnél.

M A G Y A R ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

VII. Év.

1847. NOVEMBER.

X. Sz.

KIS GYÜLÉS, Nov. 8. 1847.

Gr. Károlyi György igazg. és tiszt. tag' hely. elnöklete alatt

Jelen B. Eötvös J. és Kubinyi Ág. tt. — Bajza, Balogh, Bugát, Czuczor, Döbrentei, Fest, Gehhardt, Györy, Kállay, Kiss K., Luczenbacher, Szalay, Szilasy, Szontagh, Sztrokay, Zsoldos rr. tt. — Bertha, Erdélyi, Hanák, Mátray, Székács, Török János, II. tt. — Toldy F. titoknok, Lukács M. h. seg. eljegyző.

— A' titoknok néhány szóval üdvözelvén a' szünnapok után ismét összegyűlt tagokat,

SZILASY JÁNOS rt.

foglalta el a' szószerket, 's az academiának a' történettudományi osztályban tiszteleti tagja Kopácsy József felett a' következő gyászbeszédet mondotta.

Tekintetes Társaság! A' férfiú kiről szólni akarok, országunk' főpapja, társaságunk' tiszteleti tagja, Kopácsy József. Én vele szorosabb kapcsolatban soha nem levén, legfőlebb kétszer, háromszor hozzá közelítvén, a' mit mondani fogok, nem tapasztaláson, hanem inkább különféle hiteles előadáson épül. Egész élete szorgalmas munka volt. Már növendék társai egyéb jeles tulajdonain fölül szorgalmát ismervén, némi tisztelettel viseltettek iránta 's nagyra menendőségét jövendőlték. Későbbben titkár 's e' mellett tanár, ezeken kívül magyar író lett. Igen, ő akkor írt külön szorgalomból magyarul, midőn egy nemes eredetű, mind végig különösen szeretett barátjának közel rokona ezt mondá: „Szégyenlem, hogy rokonom vagy, miért irsz könyvet.“ A' férfiú, kit e' szavak illettek, örökös disze nemzetünknek. Ezután néhány bó' lefolyta alatt szentszéki bírónak, plebános- és alesperesnek, sőt kanonoknak is kinevezteték. Hogy ennyi hivatal a' rendes foglalatosságok' számát szokatlanul szaporította: könnyű átlátni. Mindemellett jeles ékesszólása elhíresedvén és nagy szorgalma mindenki előtt ismeretes levén, fényesebb gyülekezetek' alkalmával rendkívül is szónokolnia kellett. Továbbá mint főesperes, mint hittudományi igazgató és már az 1811-ki országgyűlésen mint káptalani követ tünneté ki magát. Itt a' többi között észrevévé, hogy egyik nagy tapasztalású és sok olvasottságú követnek országunkat illető sokféle hasznos jegyzékei vagynak: ezeknek bizalmas átengedése után éjjel nappal dolgozott, hogy a' drága kincset sajátjává tehesse.

Ezek után nem sokára a' királyi táblához főpapnak, majd a' hétszemélyeshez bírónak és választott püspöknek, kevés idő múlva pedig fejevári és veszprémi megyés püspöknek tétetvén, de e' mellett hétszemélyes bírónak is meghagyatván, példája által mutatta: a' jólelkűség, éles belátás és csüggedetlen munkásság mit tehet az egyház', haza' és egyesek' irányában. Ez idő közben tithkos tanácsosnak, a' primás és pápa' helyébe többször bírónak nevezetvén, Pozsonyban egyszer a' szent gyülekezeten, több ízben az országgyűlésen megjelenvén, ismételve bebizonyítá: urunk királyunk milly hű tanácsnokot, az ítélő székek milly tántoríthatlan bírót, a' közdolgok milly becses kezelőt bírnak benne. Végre majdnem kényszerítve az érseki székbe ültettetvén, mit mivelt az egyház' díszeré 's haza' javára; mit tett az egyesek- 's községekre, az egyházi 's polgári intézetekre nézve: szükségtelen hosszabban fejtegetnem. Azért az esztergami főkáptalan társaságunkhoz irt levelében méltán így szól: „Valamint a' kincs, mellyet a' boldogultnak életében birtunk mi 's birt az egész egyház és haza, minden számolást kivált a' jelen korszakban meghaladott: úgy a' veszteség, mellyel az isteni gondviselés bennünket feledhetlen főpásztorunk' halálában meglátogatott, 's a' fájdalom, melly lelkünket eltölti, leírhatlan.“

Igen, Kopácsy a' haza' embere, egyik fő embere volt a' hazának; azért fő törekvése is a' haza' boldogítása és dicsőítése vala. Közel negyven esztendője, egy nagy fényű gyülekezet előtt idézve e' szavakat hangoztatta: „Minél nagyobb az országban vitselt méltóság, annál szorosabb a' kötelesség az ország' javára törekedni. — Hazánk' feje a' király, tagjai pedig a' karok és rendek. A' főnek adassék meg az örökös hűség és kész engedelmes-ség; a' tagoknak pedig legyen meg épségük és díszök. Mind kettő között virágozzék a' kölcsönös bizodalom és a' legszorosabb egyetértés.“ Így csak a' hő keblű, buzgó, lelkes hazafi szólhat.

Kopácsy erejét, vagyonát, mindenét a' szeretett magyar hazának szentelé. Nyomatva megjelent munkái jobbára magyarul, pedig gondos, csinos magyarsággal vagynak szerkesztve. Egyházi látogatásait illető irományit tudtomra első készítette magyar nyelven. A' magyar nyelv' belső művelése, és a' magyar nyelvnek tudományokhoz alkalmazása végett magyar academia' alkotásáról levén szó, e' szent célra az első áldozók között volt. Valamint a' magyar nyelvet tanítás által terjesztő külön intézetre is legnagyobb készséggel hozta áldozatát, igaz szívvel örült academiánk' előmentének 's gyarapodásának. Érseki székének elfoglaltakor a' nála tisztelgő academiái küldöttséghez egyebek közt így szólott: „Kérem a' tisztelt tagokat, engem ezután is úgy tartsanak, mint egyet közölök.“ Ámbár neveltetése egészen latin volt, 's feszített szorgalom után német és francia nyelven könnyen szólt: a' magyar szó mégis leg-

kedvesebb volt előtte. Igazat akarván, mint illő, szólani, ki kell mondanom: hogy enmagam 28 esztendeig majdnem mindent latinul tanultam, a' másik 25 esztendeig pedig mindent latinul tanítottam, és így csak 50 éves koromban lett hivatalos nyelvem, az ő hazafias közbenjárására, a' magyar nyelv. Legfelsőbb rendelmény' következtében három év óta magyar nyelven adok elő egy mind a' papokra mind a' hívekre nagy befolyással bíró tudományt; és pedig olly sikerrel adom ezt elő, hogy az egész országból, még a' hozzá tartozó részekből, sőt a' tenger mellől is vagynak magyarul tanuló és magyarul jól értő hallgatóim. Áldás ezért, főpapunk! hamvaid- 's emlékezedre.

A' mi külön's: dicsőült tagtársunk hivatásánál fogva kisedéségétől mindig a' tudományok', későbbben pedig az országos hivatalkodás' embere volt; mind e' mellett bizonyos hajlamtól indítatva, a' mezei és házi gazdaságba úgy beavattatott, hogy a' gazdaságnak alig vagyon neve, mellyhez értelmesen, határozottan szólni nem tudott. Közönségesen el van ismervé, hogy a' veszprémi püspökséghez tartozó jószágokat telhetőleg legjobb karba hozta; és hogy ezt vala teendő, ha az egek' urának úgy tetszendett, az érseki jószágokban is. Fösvény épen nem volt; sőt inkább egész életmódját hivatala- 's méltóságához alkalmazta. Az eszélyes számolás mindazáltal egyik legszebb tulajdona vala. Csak a' magáéból és a' készből szokott költeni, gondosan figyelvén a' jövőndőre is. Sok évre magát kötelezni nem szokta; sőt ha erre késztették: „Hátha meghalok“ — ezt válaszolta. Nem régen bizonyos célra több ezer forintból álló összeget kívánt letenni; és midőn e' végett több ízben sürgettették: „Most, ugymond, ama' csatornának, mellyből azon összeget gyűjtögetém, másfelé kell folynia;“ ez által, mint hitelesen értésemre esett, értvén az éhségben szenvedő nagy számú ügyefogyottakat. Illy mélyen meggyökerezék szívében ama' szent törvény, melly az egyháziak' szerzeményét a' szegények' és más ajtatos intézetek' örökségének rendeli. Fenmaradt tetemes értékének fölosztását isegészen a' fennálló törvényekre bizta, világosan átlátván, hogy a' frígyszekrény' javai szinte mint maga a' frígyszekrény csapást, halált, pusztulást hoz a' helyekre, hová a' törvény' szelleme és rendelése ellen tétetik. Ő tehát élteben szinte mint holtá után mindenét, még maradék vagyonának is legnagyobb részét az egyháznak és hazának szentelé; ezért is áldásban marad neve, emléke nemzetünknel.

E' csekély munka' fonalát eddig vezetvén, egy olly férfiu' könyve jött kezembe, ki boldogult tagtársunkat közelebből ismeré: és íme őt a' magyar anyaszentegyház' tudós, buzgó, lelkes főpapjának; a' királyi ház', trón és szent korona' erős oszlopának; a' magyar haza' és ősi alkotmány' bajnok védőjének, a' magyar valódi kifejlődés' és művelődés' egyik kalauzának, minden jó', szép,

és nagy' hathatós pártfogójának; a' bölcsesség', szerénység, igazság, jótékony bőkezűség, munkásság 's minden dicső erény' ritka példányának; tisztelve szeretett nagypapnak, hő hazafinak, szilárd férfiúnak; a' köz és egyes jólét' ápolójának, szóval mindennek' mindenének nevezi. Melly szerencsés fölfedezésnek már csak annál fogva is nagyon örvendek, minthogy a' most idéztem szavak az általam mondottakat részint erősítik, részint pótolják.

Mindent összevéve, országunk' dicső főpapja fenséges hivatását, úgy látszik, teljesen felölgta. Ő született magyar nemes, pap, későbbben főpap és ország' nagyja vo't. Köre tágas, állása sokszor nehéz vala. Mély tudománya, főnkelt érzése, jóban megerősödött akarata, szilárd jelleme volt szünet nélküli kalaúza. Mint magyar nemes szerette hazáját; mint pap buzgott a' religióért; mint főpap védte egyházát; mint országnagy figyelmeztett mindenre. Ugy veszem észre: ő hazafi volt előítélet nélkül; pap volt túlbuzgóság nélkül; püskök, főpüspök volt türelmellenség nélkül; főember volt fenhéjazás nélkül. Belátás nagy, meggondolás talán még nagyobb, magamérséklés pedig legnagyobb volt benne. Tudott meggyőződése szerint nyiltnak szólani; de birta nyugodtan hallgatni is a' neki mondottakat. Hosszu hallgatás, fontolgtatás, adatok' gyűjtése után rendszerint erős lépést tett. Sérteni senkit nem akart, de őt sem szokták sértegetni. Mások' jogait tisztelte, de az ő jogai is tisztelben tartattak. Védte az egyházat, de mások' törvényes viszonyait soha át nem hágtá. Híven tisztelte királyát, de hazáját is buzgón szerette. Meggyőződésétől soha nem távozott, de az ellenvélcmenyt is eltűrte. Kítűzött céljai voltak, de törvényellenes vagy aljas eszközöket soha nem használt. Egy szóval nagy pap, buzgó hazafi, bölcs országember levén, kicsit nagyot, könnyűt nehezett, mindent helyesen végzett, eszélyesen kiegyenlített.

Tisztelt társaság! Illyen volt Kopácsy, a' haza' egyik fő oszlopa volt ő. A' nagy nádor' elhunytá mély gyászba öltöztette hazánkat, társaságunkat, nemzetünket. Most hasonló eset érte mind ezeket. Azonban ama' tartós boru után már derülni kezd fölöttünk az ég. Eme' második sérvet is épen az fogja meggyógyítani, ki rajtunk a' sebet ejtette. Korunk a' polgári és egyházi mozgalmak' kora. Ezek között a' gondviselés örködik fölöttünk. Mi a' religió's egyházban üdvös és isteni, azt ember meg nem döntheti. A' mi pedig bennök salak és csupán emberi, nem bánom, sőt akarom, változzék, dőljön. Az utolsó században egyházunk' egén XIV. Benedek és Kelemen, de még VII. Pius is fénycsillagok voltak; most pedig IX. Pius kormányozza a' catholica egyház' sajkáját. Az egek adák a' magyar egyháznak előbb Oláht, Pázmánt, Szelepcsényit, Széchényit, utóbb Barkóczyt, Batthyányit, Rudnayt, Kopácsyt. Az egek adandnak ennek olly utódot, ki elődje' nyomán járván és a' haza' jelen állását szem előtt tartván, boldogítója lesz az egyház-

nak, oszlopa a' hazának; ki a' kor' kívánatinak bölcsen megfelelően, az egyház' jogait úgy sürgetendi, hogy a' haza' érdekeit meg ne támadja; ki catholicus főpap, de egyszersmind bölcs ország-nagy leendő; ki egy szóval szent tiszte mellett a' magyar hon' javát, dicsét, dicsőségét lelkesen felfogja, hathatósan pártolja, teljes lélekkel, egész erővel emeli és elősegíti.

A' szónokot

TOLDY FERENCZ tit.

váltotta fel a' következő, szinte gyászbeszéddel:

Melly nagy legyen az emberi dolgok' forgandósága, tek. társaság, olly gyakran érezzük az életben, hogy az talán minden népeknél közmondássá vált. Mindamellet meghökkenve, sőt megrendülve állunk a' világ' színpada előtt, ha a' kárpit föllebbenvén, az élet' friss képét, melyet bizodalommal váránk, az enyészet' keze által letörölve pillantjuk meg. Ez esetben vagyunk mi mai nap is, mert épen ez órában egy új társ, Nemeskéri Kiss Pál apát, vagy megbízottja, vala e' szószerkebe lépendő, magát a' testületnek, melly választásával megtisztelé, bemutatni 's academiái működéseit első előadásával megkezdeni; 's ime helyette én lépek fel, gyásznak hirdetője: mert ki ma itt Önök' koszorúját fogadandá el, néhány nap előtt szintolly sajnálandó, mint váralanul kora, sírba hanyatlott. Bár tehát Kiss még be nem avatott 's nem működött tagja volt ez intézetnek; de méltó arra, mint író, még méltóbb mint nemzetiségünk' jövődjé körül munkás hazafi, hogy azon tiszteletben részesüljön, mellyben részesül vala, ha a' követelt formákon átcsn'a a' végzés megengedi.

Az elhunyt azon díszes és egyszersmind befolyásos helyzet-re, mellyben őt ez utolsó évtizedben a' királyi szék' leendő örököse mellett találjuk, nem születés vagy fényes összeköttetések, hanem érdem által emeltetett. Nemes ugyan, és sorsuk felett mévelt, de közép módú 's igen szerény állásu szülék' gyermeke, Szentgróton, ezelőtt ötvennégy évvel pillantá meg a' világot. Korán szellemibb irányra mutató hajlamai arra bírák atyját, hogy vele a' közép-tanodai osztályokat Sopronban megszakadás nélkül jártná, mellyekben, miután ő mindenkor a' jeles társak' legjelesebbje volt, a' bölcsészetre is átment, honnan mint a' győri egyházmegye' pap-növendéke a' hittudományokkal fejezé be tanulói pályáját. Ezt a' nevelői váltá fel, viselve több előkelő nagyaink' házainál; míg a' bécsi cs. egyetem' könyvtárában segéd-tisztséget 's majd ugyanott a' theresiái academiában a' magyar nyelv' tanszékét nyere el. Már ekkor adta volt több nyilvános jelét a' nevelés és oktatás' ügye' szeretetének. Földírása a' bécsi fejdelemgyűlés által megállapított változások szerint 1818-ban látott napvilágot. Kevéssel utóbb lépett

fel a' Tudományos Gyűjteményben, hol a' bell-lancasteri új tanmódot ismertetvén, a' népnevelés' fontosságára egyike az elsőeknek teve bennünket az irodalom' útján figyelmesekké, sőt azt a' nemzetnek lelkes és beható szavakban szívére is kötötte. E' körüli buzgóságának gyümölcse volt azon, a' városi és falusi mesterek' számára írt, könyve is a' tanításmódról, mely 1830-ban a' helytartó tanács' parancsára adatott ki. Most a' magyar nyelv' tanítása tévén hivatalkörét, nyelvtant, gyakorlatgyűjteményt 's irodalmi kalászatot adott növendékeinek. Nem említem a' sajtó' szabadságáról írt röpiratát, melyet a' sajtónak a' Szajna körül tapasztalt káros visszaélései kelletinél szigorúbb szellemben fakasztának belőle, mert Bécsben utóbb viselt magyar könyvvizsgálósága alatt bebizonyítá, hogy ő nem a' szabadságnak, hanem a' szabadosságnak volt ellenzője. 'S elhallgatva még egy pár vallási iratát, mint a' dicső emlékeztető Széchényi Ferencz' életiróját említem meg, ki nem csak egy nagy ember' jellemvonásait adta át a' maradéknak, hanem egyszersmind saját gondolkodása iránt is tiszteletünket költötte fel.

'S ezen a' nevelési pályán buzgón és munkásan haladó férfira várakozott ama', bármely buzgó hazafira irigylésre méltó hivatalás: fenséges urunk' trónörököse' fiait nemzetünk' nyelvében tudományosan kiképezni. Mert noha hazánk' édesatyja, a' legjobb király, egykori utódainak nyelvünkbe avattatásáról azoknak zsenge korában gondoskodott immár, 's e' fejedelmi sarjadékok' ajkai egyszerre nyíltak anyjuk' és e' haza' nyelve' szözataira: mihelyt ők a' gyermekszobából 's az asszonyi gondviselés alól kiléptek, a' vett csirák' bővebb kifejtése végett az elemi tanítmányok' magyar előadása rendeltetett el. És Kiss lelke' egész örömevel, szíve' egész szeretetével kerteszkedett e' nemes csemeték körül; ő nem úgy fogta fel állását mint nyelvtanár és közönséges gyermekoktató: c' hercegi triászban ő hazánk' egykori gyámolait 's szerencséje' horgonyait látta kezeire bízva, a' nyelvben pedig a' szeretet' bájvesszejét, mellyel a' magas növendékeket megihletni, a' magyar újak' hangjaiban azt a' végtelen odaadást éreztetni törekedett, mely bennök fekszik, midőn a' magyar azokon szólhat fejedelmeihez. 'S törekvése legmagasb javulásban részesülvén, a' vallás, magyar történet 's egyéb elemi tanok is köréhez csatoltattak, ezek által újabb tere nyílt a' fenséges tanítványokra hatásnak, mely mély vala, de csendes: úgy hogy csak suttogva rebesgetné a' hír, miszerint a' császári várkastély' fedelei alatt új és erős zálogai növekszenek a' haza' egykori boldogságának.

Ekkor derült reánk october' 18-dika: azon nap, melly történetünkben fényesb a' legfényesb győzödelem' napjánál. Egy közszeretett királyi herceget hivatalába iktatni a' felség' biztosaként egy más kir. herceg jelenik meg, ki fiatalsága' szép éveit nagy rendeltetéséhez készülletekben, olly elvonulva tölté, hogy nevét is

alig tanulá még meg a' magyar. De most ezt már bizton elhallgathatnám, mert mindenik tudja Önök közöl, hogy Ferencz-József vala az, ki az ókor' egy nagy hőse' példájára, — de nem a' harcz, hanem a' szív' fegyvereivel — jött, látott és győzött. Emlékezzünk vissza, társaim, e' jelenetre: e' viritó, elfoglaló alakra, melybe pillantásaink legott belé tapadtak; e' hangra, melyre minden nesz elnémult az ezernyi sokaságban; e' szavakra, nem, e' szónoklatra, mely annyira belső méltósággal, a' pillanat' becsének oly komoly érzetével, e' zengő nyelv' legszebb ejtésével, e' széptani, e' valóban mesteri kibélyegzésével a' gondolatnak volt elmondva, hogy elragadtatásunkban, sőt többet mondok, mély megindulásunkban gyermekekké válva, a' szív remegett, a' szemekre öröm' harmatja szállt: 's ezer meg ezer ajak' kéjszivaja kimondá, mikép e' nemzet véghetetlenül tud szeretni, 's hogy sorsának intézői meglették hatalmok' kulcsát! E' nap esemény a' haza' ezeréves életében, e' nap hosszas sikeretlen sohajtások', ezernyi ezer hazafiúi könyek' legszebb jutalma, e' nap egy új szerencsésb időszak' záloga, új jegyváltás király és nemzet között, és végre, tekintetes academia, e' nap — Kiss Pál' honszerelmének maradandó emléke.

Ezek után a' titoknok, a' társaság' érzékeny részvételének nyilatkozásai között nyújtotta be az elhunyt tiszteleti tagnak, általa mai nap személyesen felolvasandó, széköfoglaló értekezését: az írásmódról, mely emlékeztül a' kéziratárba iktatgatni, ömaga pedig a' társaság' Évkönyveiben az elhunyt valóságos tagok' sorába bejegyeztetni rendeltetett.

— Következett Zsoldos Ignác zrt. indítványa, melynek nyomán a' nm. elnökség nagy gyűlésnek még ez év' elfolyta előtt tartására tisztelettel kéretni határozottatott.

— Erre olvastott a' fens. kir. Helytartónak Bécsben nov. 3. költ k. levele, melyben az academia' egy régibb kérelme' folytán, miszerint a' m. kir. udvari kincstári, valamint az udv. főhaditanács' levéltáraiban netán őrzött, 's az 1560-ik évet megelőző oly régi oklevelek, melyek az academia által nyelvi tekintetben használhatók lennének, a' társaság' számára ennek e' végre megbizandó tagjaitól lemásoltatni engedtesse: az udv. főhaditanács' részéről több eredeti oklevelet, nem különben levéltárában létező egyéb régi magyar okleveleknek jegyzékét is közli oly hozzáadással, hogy ez utóbbi iratok is, ha a' társaság' hasznukat veheti, lemásolás végett kiszolgáltattatnak; a' magyar kir. udv. kincstárt illetőleg pedig kijelentetik, hogy régibb levéltárának kellő elrendezése még mindeddig be nem végezettvén, abból a' kívánt adatok most még nem szerezhetők; de minthogy mégis a' szentpáliak' elenyészett klastromjok' irományai között néhány használható régi okirat, úgy szinte Nádasdi Tamásnak nejéhez 1544—61-ik években írt némely levelei ott találhatók, ezeknek is kiszolgáltatása ajánlatik. Ezek' következtén, a' kegyesen közölt oklevelek' leiratása, 's az ajánlottaknak, a' magok' útján, kikérése elrendeltetett. Együttal Luczenbacher' javaslatára Lotharingi Károly' titoknokának szinte a' főhaditanács' levéltárában levő nevezetes naplója, a' Buda' visszavételét tárgyzó szakasz miatt, úgy Döbrentei' figyelemztetésére a' clarissáknak a' m. udv. kamaránál levő magyar regulamentoma is, lemásoltatás végett, kikéretni rendeltetett.

— A' titoknok benyújtotta Welykei Gergely' 1522-ben írt zsol-tárkönyvének (ugynevezett sárospataki codexnek) gróf Festetics Tasziló' keszthelyi könyvtárában levő eredetéről Waltherr Imre ügyvéd által az aca-

demia' megbízásából nagy pontossággal és hűséggel másolt példányát; mely a' másoló' értelmes és gondos eljárásának elismerése mellett kedvesen fogadtatván, addig is míg a' Régi Magyar Nyelvelmékek' sorában megjelenhetnek, a' kéziratárba iktatlatni, a' tulajdonos ns grófnak pedig közlékenységeért 's a' társaság' küldöttéhez bizonyított vendégszereteteért köszönő levél iratni, határozottatott.

— Következett a' *titoknok'* tudósítása *Reguly Antal* lev. tagról. E' szerrint, miután a' tisztelet tag keletéjszaki utjáról m. évi octoberben Sz. Péter' Várába visszatért, ott részint csorbult egészsége' visszaszerzése 's ottani viszonyai' rendbe hozása, részint a' pétervári földirati társaság, különösbbeben Köppen és Struve orosz cs. academicusok' kérelmére a' keleti Ural' vidéke' abroszának elkészítése végett néhány hónapot töltött. Melly idő alatt azonban egészségi állapotja folyvást aggasztó lévén, f. évi martiusban Graefenbergbe intézte visszautját, hol f. é. october' elejéig mulatván 's annyira javulván, hogy dolgozásra magát ismét képesnek érezné, mielőtt Berlinbe menne, az ottani europai híri nyelvészekkel eszméket cserélve munkálni, honába, Pozsony vármegyébe rándult nyolcz éven túl nem látott szüléit meglátogatni, honnan egy napra Pestre is lejövén, 's october' 14-dikét itt töltvén, a' titoknokot kérte: fejezné ki legforróbb háláját a' társaság' mind azon tagjai iránt, kik őt és vállalatát részvételökkel gyámolították. Innen legközelebbi rendeltetése' helyére menvén, ott mindenek előtt a' *csuvasz nyelvről* készülő terjedelmes munkáját kívánja befejezni, mellyben a' nyelvek' philosophiájáról 's a' nyelvrokonságról fejtezt nézeteit fogja letenni.

Ezek után benyújtotta a' tudósító *Reguly* említett abroszát, melly a' következő cím alatt: *Ethnographisch-geometrische Karte des nördlichen Ural-Gebietes* a' szentpétervári földirati társaság által levelen, köre írva adatott ki; 's a' pétervári német újság' idei 20. számából egy czikket olvasott fel, mellyben e' munkáról többi közt mondatik: „Milly ernyedetlen buzgósággal észlelte és vizsgálta legyen *Reguly* Sziberiában a' vogulok' földét és népét, kiket a' magyarok' legközelebbi nyelvrokonainak tart, ez abrosz fényesbizonytságot nyújt. Habár a' rajta feldolgozott anyagok általa eredetileg csak azon czélból gyűjtettek, hogy a' tartománynak minél pontosabb földirati áttekintetében ethnographiai studiumai' számára biztos alapot nyerjen; mégis azok, kik az Uralháj' eddigi földképein létezett és most mintegy ötszáz helyiség' nevével kitöltött, fejeér foltot ismerik, nem kételkedhetnek többé, hogy *Reguly* ezen abrosza, 's a' hozzá adott felvilágosítások által *Oroszország' ethnographiájában és földirátában egy elég terjedelmes terra incognita' fölfedezéjévé lett.*“

Ezt követte egy, az academia' teremében kiállított, 82 számból álló ethnographiai gyűjtemény', úgy némelly osteologiai tárgyak' bemutatása a' *titoknok* által, mellyeket a' tisztelet utazó, éjszaki utazása közben gyűjtött, 's mellyek érdekes példányokban adják képét a' finn népek', nevezetesen a' lapp, finn, samojed, vogul, osztyák, mordvin és cseremisz fajok' öltözetinek, fegyvereiknek 's egyéb szerszámaiknak; részben lakásaiknak is utazónk által készített mintákban; köztök némi azon vidékeken lett, és ismeretlen eredetű régiség stb, mik együtt olly gyűjteményt képeznek, melly a' maga nemében első és egyetlen. *Reguly* ur azt, miután segédpénzekből szerezte azt össze, az academia' rendelkezése alá bocsátotta, melly, annak a' m. nemzeti museumban felállítására végezt, és intézetnek fogja átszolgáltatlatni.

Vége szinte *Reguly* részéről a' könyvtár' számára öszvesen 56 darab könyvet adott be a' titoknok, mik közül 17 db a' csüd népeket és földeket, 11 db egyéb ázsiai népeket, 23 db az orosz történetet és országismét illeti; úgy őt rendbeli nagy és becses abroszt, mik az europai éjszakot tárgyzazzák.

— Ugyanaz szinte a' könyvtár' számára a' *tudományok' porosa kir. academia' részéről*: Abhandl. der k. Acad. der Wissensch. zu Berlin aus dem J. 1845. Berl. 1847. 4r. és ezen academia' Értesítőjének 1846. jul. — 1847. jun. -ig megjelent füzetait; továbbá a' bécsi természettud. társulatlatt; Naturwiss.

Abhandl. 1-r Bd, Wien 1847. 4r. és Berichte über die Mittheilungen von Freunden der Naturwiss. in Wien. 9 – 14. sz. — Továbbá tagoktól, és pedig *Egyed Antal* lev. titól: *P. Ovidius Naso *Keservei*. Második jobbitott kiadás. — *Fraehn Márton* ltól: *Abulghasi Bahadür Chani *Historia Mongolorum et Tartarorum nunc primum tatarice edita*. Casani, 1825. fol. — *Hunfalvi Pál* ltól: *Tanodai szózat. Lőcse, 1847. *Spőner Pál' gyászünnepeán mondott beszéd. Lőcse, 1847. — *Szalay Imre* ltól: *Gyászbeszéd h. Kopácsy József' hamvai fölött. Veszprém, 1847. — Végre *Beroaldo Natál* tábornoktól: *L'Armonia universale, poëma didascalico in seste rime. Vienna, 1846. — *Oberleitner Károly* cs. udv. kam. tiszttől: *Schwedische Volkssagen und Märchen. Wien, 1848 és: *Die Abendmahlkinder*, von Es. Tegnér. W. 1847. — *Ramóczy Valerian* győri tanártól: *Alloidalomtan: I. és II. füzet. Pozsony, 1847. — *Rónay Jácint* győri tanártól: *Jellemisme. Győr, 1847. — *Samarjai Károly* ltól: *Kelet' gyöngyei. Pest, 1847 és: *Dalok az alföldről*. Pest, 1847. — *Süsmegh Pál* tanártól: *Latin nyelvtan a' magyarországi középtanodák' használatára. 3 folyam. Buda, 1847. — *Tilsch János* kolosvári könyvárustól: *Erdélyország' statistikája*. Irta Kövály László. I. köt. Kolosv. 1847 és: *Állattan*, írta Milne-Edwards, ford. Nagy Péter. 1. köt. Kolosv. 1847. Atlással együtt. — Köszönettel véettek.

KIS GYÜLÉS, NOV. 15. 1847.

Fáy András igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen Bajza, Balogh, Bugár, Czuczor, Döbrentei, Gyűry, Kállay, Kiss, Luczenbacher, Szalay, Szemere, Szilasy, Szontagh, Sztrókay rr. tt. — Bárfay, Erdélyi, Hanák, Henszlmann, Kiss Ferencz, Székács, Tasner, Török János, Walther II. tt. — Toldy F. titoknak, Lukács M. hely. segédjegyző.

TÖRÖK JÁNOS lt.

az ülést a' következő emlékbeszéddel nyitotta meg.

Azon hazafiak' sorából, kiket a' m. academia 1833-ik évi november' 15-én tagjaiul megválasztott, egy nevezetes egyéniséget, a' halál f. évi martius' 5-én kiragadott. *Klauzál Imre*, az academiának levelező tagja, e' napon Bécsben elhunyt.

'S ha e' ritka férfiú' emlékét a' m. academia, a' tisztelet' és részvét' adóját lerovandó, méltán idézi vissza kebelébe, úgy én, csekélységem' öntudatában, azon szíves meghívásnak, hogy e' megemlékezést szavakba foglaljam, csak azért engedek, mert a' dicsőült férfiú' iránt személyes hálám' s ragaszkodásom' ösztönének ellent állani nem tudtam.

Klauzál' életének részletes vázolatába azonban nem cserzke-dem; 's ha megemlítem is azt, hogy ő Szegeden 1799-ik évi január' 11-én született, ezt csak azért teszem, hogy kitűnjék, miszerint a' boldogultnak tettdús férfiú'kora a' magyar statusélet' azon időszakába esett, midőn felébredt nemzetünknek, a' teendők' határtalan tömkelegében, leginkább irányadókra volt szüksége.

Ha megemlítem továbbá, hogy atyja, a' cseh születésű Klauzál Nep. János, egy magyar gyalog ezred' főkapitánya vala, kit a' fejedelem katonai érdemeiért magyar nemességre emelt; csak azért teszem, hogy jobban kitűnjék, miképen ő, mint idegen elemből a'

magyar nemzet! fájába oltott új csemete, akár meleg honszerelme, akár az elhanyagolt nemzetiség' sürgös igényeinek lelkes felkarolása, akár a' cselekvés' terén munkássága 's áldozatkészsége által, az Árpáddal érkezett tősgyökeres magyarok' számos ivadékát megpirítva messze fölülmulá. — 'S itt lehetetlen meg nem jegyeznem, hogy oly nemzetiség' érzelmű mivelt anyák, minőt a' gondviselés Klauzálunknak a' kitünő szépségéről is híres Babarczy Ágnesben adott, a' leendő státuspolgárra határozott befolyást gyakorolnak.

Midőn végre megemlítem, hogy Klauzál Imre szülőtől státushivatalra szánva a' magyar udv. cancellariánál kezdett pályájával éppen akkor hagyott fel, midőn a' nagy tehetségeiről hamar elhírvolt ifjúnak sokaktól irigylett fényes jövő nyílt a' státus' legfőbb tanácsa' körében: nem a' külélet' sallangjait akartam szaporítani sirköve' számára, hanem azon törekvés' sejtelmét kifejezni, melyet Klauzálunknak lángoló keble már legkorábbi ifjúságában érzett, kerülve az elszigetelt udvari hivatal' sikamlós pályáját, közvetlen, egyetemes, gyakorlati hatáskör által folyhatni be korára, 's polgártársai' jólétére.

'S erre az alkalom csakhamar megnyílt. — Gróf Károlyi Lajos, kihez őt a' benső barátság' kötelékei csatolták, reá bízta urodalmának kormányzását; 's a' lángeszű férfiú felfogá hivatása' lényegét, célját, és eszközeit. — Egy pár évet önkulására fordított; 's megismerkedvén a' helyzetek és viszonyok' különbségével, melyek hazánk, 's a' külföld között mezőgazdasági tekintetben fennállanak, 's ehhez képest állapítván meg mind a' teendőket, 's ezeknek határait, mind a' kivitelnek hazánk' természetéhez alkalmazott módját, — rövid tíz év alatt ura, 's barátjának az ország' legkülönbözőbb részein szétterülő jószágait oly virágzó állapotba helyezé, hogy azoknak jövedelme ezen idő' folytában ötszeresen felnövekedett, 's azok az okszerű gazdálkodás' nálunk egyetlen classicus iskoláivá lőnek. — Páratlan földművelés, 's nagyszerű mesterséges takarmánytermesztés mellett a' nemesb merinoju-tenyésztést, számos ezrekben, oly fokra emelé, hogy az Szászország és Szilézia' legjeleseb százados juhászataival diadallal versenyzett.

'S habár illy credmény' előidézése, tekintve a' finomítottabb gazdasági eszközöket, a' szintolly célszerű, mint izletes gazdasági épületeket, faültetvényeket, eleven sövényeket, árkolásokat, és száritásokat, tetemes előleges beruházási sommákat feltételez; de lettek volna ezek bár milliárdok, nyomtalanul enyésznek vala el a' mezőgazdaság körül azon segédeszközök nélkül, melyeket Klauzál a' reabizott üzletben nem kevesbbé szerencsésen, mint példásan alkalmazott. — 'S e' segédeszközök állottak: a' főbb gazdasági ágak' igazgatásának elkülönzésében e' célra egyénileg kimivelt szakemberek között, 's a' jószágtulajdonos és tisztviselője' kölcsönös érdekeik'

helyes összeolvasztásában illendő fizetés, nyugdíj, 's a' száztóli rendszer által.

'S e' két józan rendszabály' eredménye tíz év alatt olly nagyszerű lön, 's olly fényes, hogy valamint gróf Károlyi Lajos' jószágai Magyarországon jelesen a' virulás' legmagasb polczán állanak, úgy az értelmes, munkás, hivatalukat szeretettel ölelő gazdatisztek' illy nagy száma sehol másutt fel nem lelhető.

Midőn azonban Klauzál grófi barátja' érdekeit teljes odaadással előmozdítaná, egy perczig sem áldozá fel magánviszonyainak a' státuszpolgárt. A' mezőgazdaság körül megállapított 's a' siker által helyeselt elveit 's nézeteit az összes házára kitűjeszteti teljes erejéből igyekezett, 's ő volt egyike azon keveseknek, kik egy józanabb földművelés', anyagi jólétünk' e' sarkalatos alapja' biztosítására 's gyarapítására a' m. Gazd. Egyesületnek tetemes áldozattal életet adtak, hogy onnét, mint köz forrásból tudomány, ösztön, tapasztalás 's velők a' jólét, egyesült erő' támogatása mellett, a' műveltség és hazafiúi jóakarat' csatornáin szétszívároghasson a' hon' közel és távol részeire. Klauzál írt, oktatott, pályakérdéseket 's jutalmakat tűzött, tanácsokat osztogatót, tiszteket nevelt, a' földművelő nép' számára kézi könyveket íratott, iskolákat épített, tanítót 's tanítványt jutalmazott, 's mindent, mit a' köz szükségek' tudata, emberiségért dobogó keble, befolyása és saját tehetsége eszközölhet, megleget indulattal elkövetett, mi őt, 's hazáját, kitűzött magasatos céljához közelebb vezethet.

E' nemes törekvés' gyümölcse volt a' *rohonczi gazdasági intézet* is, mellynek nagyszerű tervezete, egy messzelátó gyakorlati státuszgazda' avatottságát eléggé jellemzé. Az országos örömek és remények között megindult intézet az állhatatlanság, materialismus, és az érdemekkel szembe szállni szokott ármány és kajánság' egyesült erején rövid lét után szétfűzött; de 80 kimivelt növendék a' nyert nemesb irányt, 's a' jeles férfiú' felejthetlen emlékét, mint megannyi apostol szétvitte a' hazába; 's e' megbomlásból azon fontos tanulság maradt meg köz nyereseményül, miszerint a' haza a' magánvállalatok' tartósságában 's tökéletességében nem bízhatván, köz intézeteit egyesült erővel 's országosan önmaga eszközölje.

E' fájdalmas esemény után Klauzál a' magánszolgálat' kötelekeit szétszaggatván, az önálló polgári élet' független körébe lépett, 's egy kedvencz eszméje' valóztatásán működött, melyhez pár évvel előbb Batthyány Gusztáv gróf' két vasmegyei urodalmát már korábban kibérlé. — Itt, mint egy jósló, kívánta megmutatni a' magyarországi nagy birtokok' feladását, a' mellyeket t. i. czélszerűen intézett bérrendszer tehet csak mind a' tulajdonos, mind a' haza' érdekében eléggé jövedelmezőkké. — Kedveltjeivel 's barátjaival kezét fogva, bámulatos ipart fejtett ki itt fejedelemnek termett

óriás lelke; de a' testi bajoktól ostromlott gyenge életművezet néhány év alatt összeroskadt.

A' politicalai téren Klauzál határozott reformer, csüggedetlen küzdött a' népjogok 's polgári szabadság mellett; de elragadó fényes szónoklata' legmagasb tüzeiben sem feledé az illedelem' határait, az alko'mánynak alapelveit, a' fennálló viszonyokat, 's a' tartozó tiszteletet az ellenvélemény 's a' királyi korona' irányában. Kik őt, a' hon és külföld' kifejlésének 's viszonyainak történetébe teljesen avatott férfit, Vasmegye' teremeiben, a' kitisztult 's rendezett emberfő' mély logicájával, emberiséget ölelő lelkének magasztaltságával, dús kedélye' elragadó ömlengéseivel, kísérve villogó szemei 's lelkesült nemes arczvonásai' nyomatékos kifejezésétől, szónokolni hallák, őszintén fájjalák őt a' magyar törvényhozók' sorában nem láthatni.

'S ennyinagy tehetség mellett elgondolható a' tudomány' ropantsága, mellyel Klauzál birt. — Megedzett szorgalommal szünetlenül tanult 's dolgozott ő élte' utolsó perczeig, 's olvasásban őt a' legkínosb testi fájdalmak sem akadályozhaták. — Alig öt órát aludt napjában, 's midőn ügyeit befejezé, 's házi viszonyainak eleget tett, a' Muzsák' karjai közé sietett. — Nem csak érte mind annyi európai mivelt nyelvet, hanem azokon csodálatos könnyűséggel 's otthonossággal szólott és irt; 's könyvtára, a' classicus ó és új litteraturát, a' tudomány' minden ágaiból, a' legtökéletesb kivonatban foglalá magában.

Mint példás családfő, rendes házigazda, társalgásban nyájas és mindenkit lekötelező, mint barát hű, 's önfeláldozásra kész, bosszút nem ismerő, jótéteményekben kifáraszthatatlan, érdemet méltányló, 's önmaga őszinte, szerény és igénytelen, közel 's távol ismerőinek, rokoninak, 's ügyfeleinek, ha nem is mindig szeretetét, de önkénytelen tiszteletét legnagyobb mértékben birta. — Gyűlölni őt csak azok bírák, kiknek önzése vagy hiúsága ritka egyenes lelkén hajótörést szenvedett.

'S illy tömérdek szellemi kincs mellett, miből Klauzál a' természetből egyedül a' fogékony lelkét, 's a' velőnek kitűnő organizmusát öröklé, 's a' mit azonfelül felmutathatott, páratlan munkáságának gyümölcse vala: — ennyi tömérdek kincs mellett, mondom, e' nagy férfiú nem vala boldog; 's vonzalomteljes arczvonásain folyton a' belső gyötrellem' fátyola terült el, 's szakadatlanul egy titkos bú örlé halhatatlanságra méltó életerejét.

Naplója 's levelei, mellyeket Klauzál meghittebb barátinak írt, tanúi lelki fájdalmának, és sejthető ez ama' kevés sorokból is, mellyeket néhány percczel vég vonaglása előtt, kimondhatlan kínjai' daczára, ritka lélekéberséggel, rajzónnal következőleg jegyzett fel: „Itt nyugszik Klauzál Imre, ns Csongrád 's Vas vármegye' táblabírája, a' magyar tudós társaság' levelező tagja, született Sze-

geden 1799. év' januar' 11-én, meghalt több évi fájdalmas szenvedés után Bécsben, hol gyógyulást keresett, 1847-ik évi marc' . . . napján élte' 49-ik évében. „Egy azon nem épen ritka magvak közül, melyek tömérdek hasznot, sőt nemes erőt is rejtettek magokban; tömérdek erőt! mely mégis némelly kevés mulékony gyümölcsön kívül egyebet érlelni nem vala képes. Igen is állandóbb hatásig ő sem emelkedhetett, mert kitünő jeles lelki tehetségét, úgy mint gyenge testi alkotmányát fokenként megörülé a' szellemi tusa, melyet naponként küzdött. Küzdött, minthogy ő is, mint számtalan más, olyképen neveltetett, hogy lefolyván a' virágkor, ha lelkülete bírta, tettek helyett, önmaga foghatott az elhanyagolt, már most is vajmi keserves munkához! 's küzdött ez irányban folyvást és hatalmasan, mert mindenek előtt saját belsejével akart tökéletes rendbe jönni, hogy ott dülő szenvedelmek helyett béke telepedjék le, 's amaz ezer meg ezer hangvegyület' tiszta öszhangzása. Küzdött, 's fiatalságától fogva ugyanazon egy irányban tántoríthatlanul, küzdött az élet' magasb, általánosb, nemesb igényeiért, melyek' ellenében minden el nem fásult szív magasabban ver, 's küzdött számtalan fájdalmas csapások után, gyűlölség és harag nélkül!“ —

Sokkal velősebben, mint bárki más képes lehetne, adá e' kevés sorokban Klauzál belső életének történetét; de ő sokkal szerényebb vala, mintsem hogy elég igazságos legyen maga iránt. — Ő nem emberi tehetségeihez mérte munkájának sikerét, hanem a' tökély' ama' véghetetlen igényeihez, melynek befejezése, sok ezer évi bölcseségre törekvése után is, egyedül egy mindenható istent illethet. — Klauzál teljesen betölté mint vető, mint építő, mint irányadó emberi 's polgári hivatását, 's midőn őt sirjánál kora halála felett testvéri, baráti 's hazafiúi fogyhatatlan szeretettel könyezzük, átadjuk áldott emlékezetét az utókornak, hogy ez rajta, mint hazafiúi szent ereklén, épüljön, okuljon, és gyarapodjék.

— E' beszédnek részvétellel meghallgatása után, a' titoknak jelentvén, hogy

SZILÁGYI ISTVÁN

a' múlt nagy gyűlés által választott nyelvtudomány-osztályi lev. tag székfoglalásra személyesen meg nem jelenhetett; 's azért beköszöntő értekezését, melynek czíme: „*A' magyar szótárírodalom' történeti szemléje. Első korszak: Nyírállaitól Molnár Albertig; 1484—1604*“ beküldötte; melynek egy részét a' h. segédjegyző felolvastván, a' szerző befogadottnak nyilvánítatott, 's a' tagi levél neki kiadatni rendeltetett. Az értekezés' felolvasott része ekkép következik:

A' „tudományok' története Magyarországon“ még megírva nincs. Nem keresem én most ennek okait; de annyit bizvást állíthatok, hogy mind addig, míg az egyes ágak, a' legkisebb részletekben is, felvilágosítva nincsenek: teljes rendszerű, egész történetírátra gondolnunk sem lehet. Ott tartom ugyanis én a' lehe-

tőség' feltételét, ott hiszem mindenét e' fáradalmas terjedelmes feladatnak, ha minden, a' legapróbb szegig felkutatva, méltatva vagyunk. Nem mondom, hogy e' tárgyban még téve semmi nincs; hogy nem találkoztak volna éj és nap' szakadatlan munkavitelének emberei, mert a' régiek, egytől egyig részletek' buvári voltak; de igen azt, hogy sokat hagytak örökölni reánk itt egyet, amott mást, miket még felkutatnunk kell. Ott állunk tehát, hogy az adatok' gyűjtését folytassuk, dolgozzunk egyes részek' határában belül; hogy ha elérkezendik, kire várakozunk, a' rendszeres történetíró, együtt találjon mindent, mikből a' tudomány' történetét megírhasssa.

Mit a' tu'ományokról egyetemesen mondék: áll az, különösen, 's itt talán legigazabban a' magyar philológiáról. Áltatnia kell annak magát, ki itt, szép haladásunkhoz képest is, mi tagadhatatlan, felbuvárlottnak hinne minden rejteket; annyival inkább, ki oknyomozó történetnek vélne bennünket birtokában. Nem sokkal vagyunk az alphanál tovább; 's ha mondom, hogy többekben, még a' leglényegesebbekre nézve sem értünk teljes bizonyosságot: csak annyit mondék, mennyit adatokkal tudok minden lépten bebizonyítani.

E' parlagabb mezők' egyikére van alkalmam, midőn először jelenek meg ez általam nagyra becsült fényes helyen, figyelmét vonni a' T. Társaságnak. Értem a' *magyar szótárírás'* történetének kopár mezejét; melynek pedig fontosságát a' T. Társaság is elismeré, midőn a' mult évben jutalommal is serkentve felhívá az érteket, bár sikeretlenül, a' tárgy' fejtegetésére.

Itt gyűjtött adataimat fogom a' T. Társaság elé terjeszteni, írván a' magyar szótáriródom' történeti szemléjét, most ugyan még csak Molnár Albertig, kit lehet, kell, mint előadásom' folytán majd kiviláglik, szótáriródomunk' első stadiumának határköveül tekintenünk. T. i. *nemzeti* szótáriródom azt követelvé, hogy az alap a' nemzeti legyen 's az idegen csak magyarázatul használtassék: Molnárnál találjuk fel ez elv'követését először egész teljességében. A' bírálat' természete azonban, mert e' dolgozatom illy szellemű lesz, kötelességemül teszi nézeteimet e' tárgyban, de csak általánosokat, előre bocsátanok, adván röviden a' szótár' ideáját. Történeti munkáknál az illy alap nélkülözhetlen; mert csak így mérhetni mindent az egyemetes világirodalmi szemponthoz, mely nélkül soha nem fognók tudni: mi haladást tettünk már? mi-ben, 's mi okra vagyunk hátra akár a' philosophiai tökélytől, akár más nemzetektől. Csak ez az igaz philologiai szempont, melynek mellőzése mindenkor csak kárunkra lehet, hátramaradásunkra szolgál, mint szolgált eddig is.

I. Általános nézetek.

A'világ irodalmi szempontu philologia az új kor' teremtménye. Nem mintha egyes adataiban meg nem lett volna már régebben; de

mert az egyes ágakat ő egyesíté egy organicus egészzé, viszonyítván azt a' terjedelem' cathegóriáira. T. i. a' philologia, legyen az *egyetemes*, a' világ' összes nyelvét, — vagy *részletes* — csak egyetlen nyelvet illető, — ma már feladatául az elv' megfejtését üzi: „a' *nyelvanyagba* lebocsátkozván, az e' végre felhasznált minden eszköz' segítségével a' nyelv' lényegét kifejteni.“ E' czélból, a' logikai teljesség' utmutatása szerint, a' terjedelemnek lehető 3 irányában (hossz, mélység, szélesség) felkeres, világosít, rendszerez mindent, mit, mint nyelvanyagot ismerünk, ismerhetünk, mit mult és jelen mint nyelvbirtokot kezünkbe szolgáltatnak. „Hosszaságban“ felkutat a' philolog, mindent, mint történelbuvár, 's adja a' nyelvnek, részletekben 's egészben, mint organicus állománynak oknyomozó történetét: mi, mikor, és mikép volt? mi, mikép 's miért lett? *történetnyomozó* ny. tud. — „Szélességben“ multat és jelent egybemér, nem csak az elágazó más rokonokkal, talán idegenekkel, — de sőt, 's ez a' legszebb, legfontosabb, legtanulságosabb, gyümölcsözőbb, — önmagával is; adja a' tájnyelvet, eltéréseiben, sajátágaiban, viszonyaiban a' közép igaz szójáráshoz, 's állít *hasonlító nyelvtudományt*. — „Mélységben“ mint minden vizsgálatai' koronáját elkészíti, — úgy az egyetemes, mint a' különös nyelvphilosophiát, — kifejtván általa legvégül a' nyelv' saját szellemét. Ez a' *philosophiai nyelvtudomány*. — Így érzek én a' mai philológiáról; ezt tartom a' magyar philologia' feladatának is, melly, míg kivéve nincs: az ügyet bevégeztetnek nem tekinthetem.

E' világirodalmi szemponttal vagyok a' szótárakról is. Nem tekinthetem ugyanis én józanon, ha philosophi szellemben méltatom, őket lelketlen aggregatumokul, miknek nem volna egyéb feladatuk, mint pórázra fűzni a' nyelv' egyes szavait. Nem vélekedhetném így, tiszta empiricai uton sem, ha a' szótáriródlalom' bölcsőjére visszatekintek, látván, hogy a' dolog' természete, hivatást értő ember' kezei közt, már a' régi korban sem engedte ez ügyet géppé aljasulni. Ismerem d' Alembert nagy nevű philolog' feleletét a' franczia academiában, midőn a' tökéletes szótár' ideáját rajzoló, 's látom, hogy lényegét tekintve olly törvényt adott, melly a' legjobb terv' magvát rejtí magában, ollyat, melly méltó volt, hogy szükségseinkhez alkalmaztatva, a' T. Academiától, mint a' „Nagy magyar szótár' belső elrendeltetésének terve“ (Budán 1840. 8r.) elfogadtassék. D' Alembert, nem az új philologia' szülötte, 's mégis, csaknem megnyugszom, midőn tanítá, hogy a' „Tökéletes szótárnak a' nyelv' gyermekora, virágzása 's megromlása' philosophiai történetét kell magában foglalnia; a' szó' eredetét kimutatnia, változásának okait kifejtenie.“ Azonban ez még mind nem elég, nem teljes; nem egészen felölölő szabály; bár ollyan, mellynek vállain kellett, lehetett oda felemelkedni, melly szerint a' jelenkori philologia a' szótáraktól is azt kívánná, követelné, hogy legyenek elő-

adói a' szavak' életének, — a' történetben (hosszaság), — hasonlításban (szélesség), és értelemben (mélység), — vagy: az (értelmi nagyság) categorájának minden irányában. Ez elvnek nyomán követelem én a' szótárírótól: a) a' szavaknak nem csak sorozatát; hanem, b) azok' életét is jelentésben, ragozásban, szerkesztésben; még pedig c) mind ezeket felvilágosítva a' történetből, hasonlítás által, philosophiai uton.

Mely 3 irány' részletesebb körét következőkben kívánom kimutatni:

1) *Történetnyomozás.* A' beszéd az emberi szellem' legsajátabb kinyomata, melly szinte úgy, mint minden egyéb „léteges szerkezmény“ organismusi természeténél fogva, mint mindig fejlődő, soha meg nem álló, szüntelen előbbre haladó „időben jelenik meg,“ 's így szükség, hogy a' vizsgálódó philologus által is olylannak vételessék. Teljesen osztozom én Humboldt Vilmosnak, az újabb philologia' egyik alapítójának azon nézetében, mellyet a' „nyelvalkotmány“—ról irt munkájában előad: „Die Sprache in ihrem wirklichen Wesen aufgefasst, ist etwas, beständig und in jedem Augenblicke Vorübergehendes. Sie ist kein Werk = (ἔργον) sondern eine Thätigkeit (ἐνεργεια). Ihre wahre Definition kann daher nur eine genetische sein. Sie ist nämlich, die sich ewig wiederholende Arbeit des Geistes, den artikulirten Laut zum Ausdruck des Gedankens fähig zu machen. Daher kann die Sprache nicht ein Kunstwerk genannt, *noch als ein solches betrachtet werden.*“ (Sprachbau S. 41). — Így kell vennünk, mint a' beszéd' részleteit „az egyes szavakat is;“ mert hiszen ezekből, ezek' tulajdonságaiból, sajátságaiból, fog a' saját beszéd is előteremni. Így fognak azért az emberi szellem' változataihoz mérve, a' körülmények' kinszerítése által, módosulni a' „szók“ alakban és értelemben, anyagokká levén a' historiai fejlődés' mezején; a' hol, akarjuk nem akarjuk, idő' jártával, sok, igen sok szó és kifejezés a' multnak jut birodalmába, mellyek aztán eszközül fognak szolgálni a' philolog' kezében, következtetni alakról értelemre 's innen vég befejezetül az emberi szellem' változásai, fejlődése' momentumainak, okainak, vezérelveinek felfedezésére, 's mint historiai adatnak megalapítására. Élő példák vannak előttünk, régi emlékeinkben lerakva, m'k mutatják, melly szerint nem egy szóval történt, hogy utoljára sem test, sem szellem nem maradt a' régi; vagy: alakilag alig egy betűben történt változás mellett, a' szellem egészen mássá lön. A' szónak is, mint az embernek, megvan saját élete. — Illy vezérelvek, meggyőződés mellett keresse a' szótáríró a' nyelv' anyagai' életének, formája, értelme' használatának korait, viszontagságait, azok' okait, következményeit, kezdvén a' legrégibben, 's megállapodva csak ott, hol aztán mintegy statisticáját mutathatja fel a' nemzet' nyelve' kincseinek; codexet alkot, hogy ne csak azt tudjuk: hol 's

hogyan? állunk „ma,” de a' tanulságos oldalra kicsapván mutatassa fel, miképen jutottunk ide, a' hol vagyunk? Így szeretnék én látni egyszer irodalmunkban szótárt, mely a' sz. mártóni oklevél' magyar szavain kezdve, felhozna minden egyes szót, elmondaná a' korokat, melyek ismerték legrégibbtől addig, míg a' nemzet birtokában volt; elmondaná: mikor, mennyiben, mi okból változott vagy változhatott meg alakilag, vagy jelentésileg? 's végre, ha még áll, hogyan bírjuk ma? Így látnók nyelvünket fejlődő virágzásban, 's korszakában a' megromlottságnak.

2) Másik tér, hol a' szótáríró' munkaköre megnyílik, a' *hasonlító nyomozás*. Már csak azon egy adatból is, hogy a' nyelv, a' beszéd' részeiben és egészben, természeténél fogva ki van téve a' koronkénti változásoknak, minden más egyébre tekintet nélkül, helyesen lehetne következtethetnünk, hogy idő' jártával kellett eseteknek lennie, melyben egy eszme több alakkal is bírjon, — és hogy valamint több rokon eszme egy közös alapon egyesül: úgy legyenek az alapidea' szóbeli alakjának, alakban is rokon sarjadékai. Azonban e' dolog' valódiságáról a' tapasztalás elannyira világosan szól, hogy előtte szemet hűnyni nem lehet. — Itt van már most a' szükség, hogy a' tisztább fogalmakra kifejlett kor alak, és értelem közt megtegye a' rendszerezést, azaz: hasonlítsa a' kettő közt, 's az egymástól különbözést lehető legszabatosabban alapítsa meg; historiai és philosophiai okfőre támaszkodván mindig, mely megmutassa: miért inkább ez, és nem a' másik? — Hasonlíttani fog azért a' szótáríró, munkája közben minden egyes szót, értelmileg úgy mint alakilag, társaihoz; kimutatja a' választófalat, mely közöttök korlátot von; adja a' nemi rokonság' eszméjét, melyben egymással egyeznek, a' faji különbséget, mely az egyesekre a' legfinomabb elhatározottság' bélyegét kölcsönözi. — „Általános egyezés és különös különbözés” a' czél, melynek világos megalapítására, pontos elhatározására törekszik. Ad — hogy a' bevett műszóval éljek — „magyar synonymicont” nem csupán szókban, hanem a' szólásmódok- és kifejezésekben is. Legszebb, legszükségesebb dolgozatirány, a' *műnyelv*' philosophiai szabátossága' létrehozásában; 's annyival szebb, mert a' dolognak, minden idegen segedelem nélkül kell történnie. alapítva kirekesztőlegesen mindent „a' dolog', a' tárgy, a' szóalakulás' természetére;” nem külső máz, nem szolgai festés, hanem belülről kifelé történő evolúciónak fokenként fejlődő menetele szerint. Ez a' világirodalmi szempont; 's habár még csak egy nyelv' határán belül: de minden esetben olly fókán a' figyelemre méltóságnak, olly minden terhével a' széles terjedelmű, combináló dolgozatnak 's a' dús eredménynek olly szép reményével, hogy bajos elhatározni, melyik ágában nyílik a' nyelvfejtetésnek a' philologus' számára olly szép mező, mint e' belső összehasonlításában. Tudni kell ugyanis, mint a' tör-

léténíráš már kimutatta, a' nyelvfejlődés' lehetű három stadiuma szerint, minden adatot, még pedig egymással viszonyítva, mi a' szók' gyermek, ifju és romlott korára vonatkozik. Ismernie kell, 's ezt a' legbelsűbben, a' legtisztább anyanyelv' alakulásában, képzésében, formatani minden árnyéklaiban, használati, szerkezeti sajátágaiban; tudnia kell nyelvének népiesb, középfokú tulajdonságait, le egész a' póriasságig; tudni a' különbűző szójárásokat, tájdivatokat mint megbecsűlhetetlen adatokat a' nyelvphilosophia' fölfedezéséhez. Ismerni kell: mi és mennyi befolyással volt, 's mikor egyik tájélet a' másiknak nyelvére. 'S mind ezeket nem ama' lelketlen modorban: „csak kiszaggatva egyenként tudni“ hanem kapcsolva egy organicus egészszé, viszonyítva mindent egymáshoz a' legutolsó árnyéklatig, hogy az ellenkezők' egymás mellé helyezettése által, minden sajáttság, minden bélyeg annál elevebben feltűnjék még a' kevésbbé értű előtt is. Ha mind ezek, a' nyelv' határán belül meg vannak téve: következik a' külsű rész, melly az idegen, közelebbi és távolabbi rokon nyelvek' szavainak magunkéhoz mérését veszi tárgyalás alá. Széles mezeje ismét a' felvilágosításnak, nagy pályája a' világszerű, magas értelmű hódításnak.

Az újabb philologia mint egyik vezérfáklya világol most már az előkori századok' homályaiban; dolgokat világosít, adatokat szolgáltat, mellyek elvégre is rá fogják a' tudományok' embereit a' világglakók' ős közös külfejére vezérelni. Itt a' philologia' célja nem kisebb, mint az emberiség' ezredei óta eltépett nemzedékelevele' rongyait ismét egyberakni 's általa a' világ' annyi nyelv-egységét ismét egy családdá egyesíteni. — 'S mert a' szótárak leltárai az eszmék' formáinak: lehetne-e e' nagy feladathoz járulás' részvététűl őket okosan elrekesztetni?

3) Mind ez eddig mondottak lehetnek önálló munkálatok; de vég eredményben mégis oda tartoznak célzani, hogy segítségük által, egyetemesen ugyan „nyelvalap-philosophiára,“ — közelebrűl pedig saját nyelvszellemre tevén szert, elvezéreltessék az olvasó egészben a' nyelv' philosophiai értelmére, egyes szókban pedig, azok' minél pontosabb, kimeritűbb, szabatosabb jelentésbeli határozottságára; szóval: adassék *philosophiai jellemű lexicon*.

Három stadiumon kellvén a' szónak, míg célját, a' beszédde vagy mondattá alakulást eléri, általmennie: csak ekkor is mondhatni aztán, hogy „a' szó teljesen értelmezve van.“ Így kell értelmezni, philosophiai szabatossággal elhatároznom *alapjelentését*, — származatilag lehozva; *rag-* vagy *alaki színezetét*; 's azon feltételeket, mellyek' sajátóságos útmutatása' nyomán, és nem másképp lehet a' szónak *mondattá* viszonyulnia. Ennél kevesebb tudomány nem lehet a' szavak' kimeritű ismerete, csak darab az, mellybűl in-

nen onnan, még nem csak a' mulhatatlan dísz hiányzik, de a' kellő kapcsok is az egy épületté szerkesztetethetősre. A' történetíró megalkotá a' törvényes oldalt; a' hasonlító, szabatoságot kölcsönze a' törvényes alaku szónak; 's most, a' kettő' segedelmével, ad a' philosophus logikai igaz értelmet, mellyen tul aztán teendő alig van valami. — Nagyon értem, és jól értem azért én az academia' nagy szótári utasításának azon pontját, melly szerint abban „Egy olly tökéletes grammaticát ohajt birni, mellyet semmi egyes grammaticai könyv ki nem pótolhat“ (11. lap). Mert hiszen, ha a' szótártan a' philologia' része: teljesítenie kell neki mindazokat, mellyeket a' legujabb fejlettségű nyelv tudományi elvek elébe irnak. Pedig az ez által követelt philosophiai mélység, csak akkor mondható megláboltnak, ha a' szóalak 's értelemnek mind a' három categoriája tökéletesen kimerítve van. Ez a' szótártan' culminatiója.

Igy értek én a' szótár' belső oeconomiajáról; illy uton, illy részletek, illy irányu működés', vizsgálatok' utján hiszem, hogy adhatja 's fogja is adni azt, mit tőle a' mai philologia joggal követel, t. i. „a' nyelv' lényegének codexét;“ 's ha a' magyar nyelvnek is illyen nincs: „nincsen a' magyar nyelv' lényege codificálva“ . . .

Hátra volna még hogy egy pár szóval „a' szótárírási külső formáságokról, külső oeconomiaró.“ is szóljak valamit; de azon elv' kijelentésével, melly szerint *az egybeállított egész szótár, egyesíteni tartozik magában az ábéczé sorozatot, gyökérrendszert, alapítottván az egyes részek a' törzsség' principiumára,*“ megmondtam, úgy hiszem, mind azon lényeges adatokat, mellyek a' külsőkép is tökéletes szótár' használati világosságára és a' aposságára megkívánatnak. 'S ezzel át éphetek a' historiai térre, — hol azon adatokat részben és egészben kell kimutatnom, mellyeknél fogva a' magyar szótáríroda'om több vagy kevesb, tökélyesb vagy kevésbbé tökélyes példányait fogja tanusítani azon törekedéseknek, mellyek a' felállítottam szótár' példányideáját megközelíteni, valósítani iparkodtanak. —

— A' titoknak bemutatta Árenstein Józsefnek „A' képzetes mennyiségek' tulajdonságai 's mind analytici, mind mértani értelmök“—ről irt koszorús értekezését; és Hartmann munkáját: „Az ember' szelleméről“ sárospataki prof. Soltesz János' fordításában, mindkettőt az illető szerzők' költségén kinyomatva.

— Olvastattak Taubner Károly ltag és Häufler József uraknak levelei, mellyekben a' titoknak megkeresése' folytán tudósítást adnak Averulino, Mátyás királyunk' korabeli olasz építész „de architectura“ című, Bonfin által latinra fordított munkájának a' velencei sz. Márk' könyvtárában őrzött példányáról. Ezek' nyomán, a' részben hazánkat is érdeklő munka' és rajzok' lemásoltatására intézkedések tétettek.

— Fodor András Hunyad vármegyei tisztí orvosnak a' Hunyad vmegyében találtató dák és romai régiségeket tárgyzó rajzos munkája, költség' szűkö miatt, vizsgálat alá sem bocsáttatott.

KIS GYÜLÉS, NOV. 22. 1847.

Kubinyi Ágoston tt.' helyettes elnöklete alatt

Jelen Fáy András tt. — Bajza, Bugát, Czuczor, Gebhardt, Győry, Jerney, Kállay, Kiss K., Luczenbacher, Szalay, Szemere, Szilá y, Sztrokay, Vóllas, Vörösmarty, Zsoldos rr. tt. — Bárfay, Erdélyi, Garay, Hanák, Karácson, Korponay, Mátray, Székács, Tasner, Waltherr ll. tt. — Toldy F. titoknak, Lukács M. h. segédjegyző.

— Olvastatott a' nm. *másod Elnök* úrnak Pozsonyban nov. 14. költ válasza, melyben, méltányolva a' nagy gyűlés' megtartása iránti intézkedés' szükségét, jelenti, hogy nem késett a' nm. elnökhöz írt levélben, elnöklete iránti kérését a' társaságával egyesíteni; nem kedvező válasz' esetére pedig Fáy András igazg. és tiszt. tagot a' nagy gyűlés' vezérletével megbízni. Ezzel kapcsolatban a' *titoknak*, a' nm. elnöknek hozzá intézett magánlevele' folytán azon fájdalmas hírt közölte szóval, mely szerint az elnök fő kormányzó hivatalos dolgai miatt Erdélyből nem távozhatik. Ezek így lévén, az elnök Ő Exja levél' útján a' társaság' a' feletti sajnálkozásáról, hogy ez évben szerencséje nem lehet az intézet' ügyeit elnöksége alatt tárgyalhatni, tudósíttatni, egyszersmind a' nagy gyűlés' idejének kitűzése iránt újra megkéretni rendeltetett.

— A' *titoknak*, *Zsoldos Ign. rr'* részéről a' könyvtár' számára ennek „Örökváltság” című legújabb munkáját bemutattán, felolvasta egyszersmind István nádor Ő fensége' levelét a' szerzőhöz, melyben e' munka' ajánlását kedvesen fogadván, annak korszerűségét méltányolja. E' levél, melynek érdekét azon körülmény neveli, miszerint az Ő Fenségének nádorra választatása utáni első kiadványa, részvétellel hallgattatott; a' beadott munka pedig köszönettel a' könyvtárba tétetni rendeltetett.

— *Taubner Károly* lev. tag' tudósításából az ülés az olasz tudósok' velencei gyűléséről értesült; mely alkalommal, *Erdélyi János* lt. figyelmeztetésére a' levélíró felkérte, hogy a' Velence melletti Sz. Lázár' szigetébéli örmény monostor' történeti kéziratáról szerezne bővebb tudomást, a' mennyiben azok Magyarországot érintenék.

— A' *titoknak* *Pauler Tivador* lev. tagnak az Évkönyvek' számára írt, következő című értekezését adta be: *A' magyar állodalmi jog' tana az ország' alaptörvényei körül*; mely megvizsgálás végett a' törv. osztályhoz utasíttatott.

— Következtek némelly, a' közelítő nagy gyűlés' tekintetéből szükséges, előintézkedések' tétele; 's a' követt. beadások:

— A' *könyvtár'* számára: *Haidinger Vilmos* cs. bányásztanácsostól az austriai birodalomnak általa készült 's állodalmi költségen megjelent *geognostikai földrajza*; Károlyi István nevelőtől pedig: *Hellen Anthologia* Gedike szerint, sorközzölt modorban. Első folyam. Pest, 1848.

A' *kézirattár'* számára az 1681-kí soproni országgyűlést tárgyzó *kör-műczi* eredeti *codeznek* az academia' irodájában készült másolata; végre

A' *pénzgyűjtemény'* számára *Marsó Pál* Abauj vmegyei eskütt' ajándéából 1 ezüst és 3 db réz régi pénz: mik köszönettel vétettek.

KIS GYÜLÉS, NOV. 22. 1847.

Esti 6 óraker.

(A' nyelvtudományi osztály' részére)

Fáy András ig. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Balogh, Czuczor, Szemere, Vörösmarty rr. tt. — Bloch, Erdélyi, Garay, y, Tasner ll. tt. — Más osztályokból: Kubinyi Ágoston tt., Jerney, Kiss K., Luczenbacher, Szilasy rr. — Bárfay, Karácson, Waltherr ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak, Lukács Nőricz h. segédjegyző.

— Olvastatott folytatólag*)

SZILÁGYI ISTVÁN IR

értekezése: *A' magyar szótáriróadalom' történeti szemléje. Első korszak: Nyír-Kállaitól Molnár Albertig, 1484—1604-ig; első közlemény, melyly így következett.*

II. Történeti kapcsolat.

Ha én a' magyart is azon nemzetek közé sorozhatnám, kik a' tudományok' ujjá születése' stadiumaiban, nem csak közötté voltak az önteremtő, úttörő jeleseknek, hanem az egyszer elfoglalt uton folyvást becsülettél meg is maradhattak: fel volnék mentve attól, hogy a' „szótártan' 's irodalom“ külső állását is rajzoljam, ismertesse; a' mennyiben nem volna egyéb teendő, mint kimutatnom: mikép iparkodtak a' magyar tudósok a' philosophiai magasságu czélt elérni. De az idők' viszontagsági úgy akarák, hogy Lajos, Zsigmond és Mátyás nagy királyaink' tudományos törekedéseik majd nem gyümölcstelenül maradjanak, legalább ne eszközöljenek annyi hatást, mennyit olly nagyszerű intézetektől joggal várni leheté, hogy t. i. ők legyenek fáklavivői az értelmiségnek a' magyar hazában. Ennél fogva len kelle maradnunk azon másodrendű szereplők' sorai között, kik, várva míg más felhozá tengerfenékről a' kincset, várva míg az idomítva léssen: csak akkor vegyük által azt házunk' megékésítésére. — Kiestünk a' productiv nemzetek' osztályából, 's így lőn, hogy tudományosságunk azon nemzet' vagy iskola' gondolkodásának viseli színét magán, mellynek tejével szomjas ifju nemzedékünk táplálkozott. Illy menedékhelyek a' XVI-ik századra, hova sajátképi, némileg már tudományos lexicographiánk esik, olasz, főleg pedig a' német föld' tartományai lőnek, a' hol az azon századi nagy eszmeforróadalom egy újabb szélesebb kört nyitott a' classicismus' ügye' el nem hanyagolása által a' „philologiai tudományoknak is.“ — Nem volnék a' történetek' mezején igazságos bíró, ha megvonnám a' figyelmet azon szemponttól, mellyből az író dolgozott, azon előképtől, mellyhez hasonló lenni törekedett; mert én úgy tartom: kitkit csak a' maga szempontjából, elvei szerint ítélni méltányosan; 's e' tekintetben a' bíró' hatásköre csak addig terjed, kimutatni: egyezik-e magával a' szerző? 's kivitte-e azt, mit végrehajtani volt fő feladata? Az elvek' bírálata aztán—külön tartomány. — Mind a' mellett távol vagyok attól is, hogy e' mód-szer, habár helyesnek, egyszersmind kielégítőnek, teljes rendszerűnek is tartsam. Elneműveknél, hol, egy másik, csak példány, csak előkép volt: nem lehet méltányosan kirekeszteni a' dolgozó' szellemét sem. Élnie kell őbenne is egy eszmének, mit megtestesíteni vágy, mellyre, ő, példányát csak eszközül használhatja. Ezt keresem, kutatom én nagyobb szorgalommal a' bírálatom alatti műben mindenkor: mert ezt tartom mint önkénytelen nyilatkozatát, törekvését az emberi szellemnek, melly, képviseli íróban, a' tisz-

*) L. a' nov. 15-ke ülést.

tán eszményileg tudományost, — itt a' tisztán philologiai szempontot. Ez által fog aztán a' mű a' productivitas' polczához közelíteni; 's a' mennyiben tér el eredetiétől: annyival fog közelebb jutni az önállás' forrásához. E' kettős szempontra figyelés tartja a' criticust sulyegyenben; a' tisztán philologiai szempont: alant maradni, kévéssel megelégedni nem engedvén; a' történeti előképek' szecumel tartása pedig a' szerzők iránt nem hagyván igazságtalonnakká válnunk. Az garantírozza a' tudományt, ez a' méltányosságot.

'S ezekben okát adtam annak is: miért kelle nekem szótár-irodalmunk' szemléjekor nem csak elveket bocsátanom elő; de kettős iránynyal sánczolnom magamat körül; tudniillik, hogy a' helyes középszer, minden, vagy áttatástól vagy ócsárlástól megvédeve tartson. — Ezért kell, hogy történeti átmenetül, azt mutassam meg: *előképek' nyomán, reproductiv uton dolgozó tudósaink, minő állapotban találták az europai irodalom' szótártanát a' 15 — 16. századra?* 'S *így azokhoz képest, mit lehet majd, a' közszellem szerint, tőlök, a' mieinkől követelnünk?*

Nem lehet czélom minden egyes próbátot kimerítőleg megismertetni, hely' és idő' szűke egyaránt tiltják azt; de annyi mulhatatlanul szükség, hogy az uttörők, a' fáklyavivők legalább teljes méltánylással megemlítsessenek, kimutattassék a' fok, — melyre az europai szótár-irodalmat felemelték vala. — Szabad legyen tehát elhaladnom Papias mellett (XI. száz.), elhagynom Joannes Balbust (1298), ki, mint némelyeknek tetszik, első irt latin szókönyvet „Catholicon“ czímmel, mely 1460. nyomtatott ki; elhagynom Joan. Placentiust, ki görög-latin szókönyvet nyomtatott 1480-ban, 's átjőnöm egyenesen Perottus Miklóshoz 's vele kezdeni meg történeti vizsgálódásimat. Hogy amazokat elhagynom a' kénytelenség is téteti velem, megvallom, mely köz könyvtáraink' szegénysége, vagy hozzáférhetetlensége miatt, műveiknek nem juttatott személyes láthatására; de, hogy Perottust különösen kiemeljem: a' könyv' kezemben létén kívül, azon körülmény is hathatósan ösztönzött, mely szerint benne olly tudóst tanultam ismerni, ki, — így adva mindent, mint a' mit hagyott, a' legjobb utnak volt birtokában, a' lehető legjobbat, azon időben kivált, a' legjobbat adhatni.

Perottus Miklós, Nápolyban syponi érsek volt. Először tanítóságot viselt classicus nyelvekben; — 's azt olly hírrrel, közbecsület' kíséretében, hogy annak köszönhetné érseki rangra emeltetését is 1458. Mint fő pap, nyugalomra lépett ugyan: de azért dolgozni meg nem szünt halálaig, mely 1480. történt. Szellemi életrajzát Pyrrhusnak unokaöccsének köszönhetjük, mit mingyárt említendő munkájának előbeszédében írta meg. Pyrrhus' előadásából ítélvén, szerény, talán jobban is, mint érdemeihez képest lehetett volna. A' körülmény, mely a' „Cornucopiae“ művét szülte, ez: Pomponius Fortunatus a' romai Academia' elnöke, 's más tudós

és tanulni szerető férfiak megkérték Perottust, hogy a' leírók által nagy mértékben megrongált Martial Epigrammait hibáitól kitisztogatni magának időt és fáradságot vevén, azt tanulók' számára készítené el. Nem vonogatta magát Perottus; számtalan görög és latin codexek' egybevetése után, — saját módszeren (mint kiadója Pyrrhus írta: „Non est in eo opere communem interpretum morem secutus), ita hunc poemam exposuit, ut ne verbum quidem reliquerit intactum, visusque plane fuerit, non unum poemam, sed universam linguam latinam velle interpretaari.“ — Azonban nem lehetett rávenni, hogy a' művet köz használatra bocsássa, 's minden kérés, ostromlás sikertelen marad, — ha Pyrrhus titkon el nem viszi a' példányt — le nem tisztázza, 's Fridrik nápolyi herceget nem kéri meg, hogy vetné magát bátyjánál közbe a' kinyomatás' megtörténhetése iránt. Így jött át a' tudós világ' kezébe a' szótár, melynek egy későbbi kiadásában, mit én is itt jelen értekezésben használok, teljes czíme ez: *Cornucopiae, sive linguae latinae commentarii, diligentissime recogniti atque ex Archetypo emendati.* *)

A' mi már az oeconomiát illeti, mellyel a' könyv kezeink közt van, 's melly formába, az előjegyzet szerint Pyrrhus által, öntetett**): áll az két más más elv szerint dolgozott részből. Első adja a' rendszeres — ábécésorozatu szótárt; másik az egyes szavak' magyarázatát. — Az elsőről, melly mintegy index, nincs mit többet szólanunk, azon felül, hogy a' magyarázó részben előforduló nem csak szók, hanem dolgok is, más más czínek alá, külön külön alphabetummal sorozva találhatunk. Így: szók, történetek, mesék, intézetek, találmányok, szokások, példaszók, gyógyszer, nevezetességek; de a' második részbeli eljárásról, mint az elsőbeli czimek' kivételéről, — annak modoráról, megérdemli, hogy tüzetesebben mondjak valamit annyival inkább, mert „Miklós' érdeme e' szócommentálás“ — értelmezés, a' szótári alakkészítés Pyrrhus öcscsét illetvén.

Mikor Perottus Martial' commentálásához fogott: azt tette fel munkája' czéljául, hogy a' tudatlan részint librariusok, részint tanítók által elferdített, félre magyarázott szokat, kifejezéseket igaz értelmére visszavinné, megtisztítaná a' latin nyelvet azon dudvaktól, mellyekkel a' barbarismus benőni engedé, 's kimutatná benne a' nyelv' sajátosságait, alak- és jelentésbeli philosophiaját. Nem volt a' munka könnyű — másnak talán lehetetlen is lett volna; de neki, ki Varrót nem csak ismeré, de mint látszik, át is tanulá, — ki előképül maga előtt Sextus Pompejust, Nonius Marcellust***) tar-

*) Colophonja a' könyvnek nincs; 's így nyomtatási évszáma, helye nem tudható, de „incunabulum.“

**) Notata excerpti, in ordinemque redegei.

***) De proprietate sermonum.

tá, e' felett annyi ismeretével volt Roma' classicus íróinak felkészülve, — minden terhei mellett sem leheté nehéz. Ott vette fel a' dolgot, hogy a' szók' értelmét *magából a' nyelvből* fejtse ki, — használva mellé a' görög tudományos irodalom' segédeszközzeit is. 'S meg kell vallani, ha valaki, Perottus volt azon uton, mely egyedül képes „értelmező szótárt“ teremteni. — Feltalálod itt a' szót értelmileg definiálva úgy, mint vehető a' dolog' természetéből; feltalálod a' szójárásokat, példányirókból a' kifejezéseket; lelsz hasonlítást, nem csak a' rokon göröggel, hanem a' különböző írók' használatával; lelsz történeti jegyzeteket bőven, nem ugyan etymologiamagyarázókul, de mégis mindig oda illően, mellyek egy vagy más körülményeit fogják a' szó' értelmének vagy használatának vagy eredetének felvilágosítani. Vannak pedig mindezek nem önállólág, hanem az értelmezés' segédül, mint eszközök felhasználva, — oda törekedve mindig, hogy a' philosophismus alapítassék meg általok, 's a' szavak a' classicus latin nyelv' logicájának legyenek képviselői. Így kell értenünk, illy szempontból fogunk fel Pyrrhusnak azon magasztaló kitörését, mellyel a' művet bevezeti, ajánlja, de mellyet, azon időben, nem lehet a' legnagyobb méltánylattal nem fogadnunk. Álljanak itt a' sorok, mint egyébként is legteljesebb jellemzői az egész dolgozatnak, alakban és szellemenben: „Subreptis itaque ex bibliotheca patruī mei commentariis: caepi clam legere quae notaverat; ubi, quantum, dii boni! rerum, quantum verborum, quantum vetustatis, quae interpretaationes vocabulorum, quae explicatio elegantiae ac proprietatis latinae linguae, quae fabularum monimenta, quae lumina historiarum, quae dignitas exemplorum atque maiestas! Certe non liber mihi, sed thesaurus quidam visus est. — Hinc Grammatici, hinc Rhetores, hinc Poetae, hinc Dialectici, hinc earum artium, quae liberales vocant studiosi, hinc medici, hinc philosophi, hinc civilis ac pontificii juris Antistites, hinc rei militaris periti, hinc Agricolae, hinc pictores, architecti fabri et cet. multa ac peene infinita haurire possunt, et cet; et hoc opus, non Unius poetae, sed omnium auctorum latinorum Commentarius, jure optimo dici posse intelligent. “stb. E' roppant tömeg volt aztán az, mit Pyrrhus rendszerezett, — így szólván, folytatva a' jellemzés után: „Ita praeterea opus digessi, ut in fine operis, quid singulis libris contineatur (érti, az előjövő megmagyarázott szókat) servato literarum ordine, veluti quibusdam tabulis, mirifice sit expressum.“

Ismernie kellett mindezeket a' mi Parizpápainknak is, mert vaktában nem hozhatta volna ítéletét így: „Nicolaus Perottus „inter primos“ seculi XV. viam sequentibus stravit, qui ejus opera, strenue usi, in explicandis Vocabulorum notionibus versabantur.“

Azt azonban az igazság parancsolja kimondanunk, hogy Miklós magyarázott ugyan, de Pyrrhus rendezett, 's adott a' könyvnek

lexiconforma mutatótáblát. — De a' két rokon: két külön munkát állított elő.

Hasonlító nyelvészet benne nincs; nincs tulajdonképi történeti fejtegetés sem. Azonban a' mi van, az a' lehető legjobb elvű adomány.

Csak hogy egyszer a' pálya meg vala nyitva, — mint anya után a' raj: úgy rohant a' grammaticusok', lexicographok' serege a' Perottusok' nyomain. De mert csak az epochalisokra szorítkoztatám figyelmemet: Dasypodiusnál *) fogom fel a' tárgy' fonalát, kitől 1539-ben illy czínű munka jelent meg: *Lexicon graeco-latinum, in usum juventutis stb: Opera Petri Dasypodii*. Okaim, mert, a' csak tudós szellemű perottusi térről „iskolai“ térre lépett át; teljes, külsőkép szabályos oeconomiáu szótárt adott; 's végre mert ránk nézve századokig typicus elhatározó befolyással bírt, a' mennyiben nagy nevű Molnár Albertünk az idéztem munka' előképe' nyomán alkotta szókönyvét, melly aztán, több kevesebb változattal, mindig példány vala magyar szótárkészítőink előtt.

Dasypodiusról a' mit mondanom kell, az a' következőkben áll: Ő ott fogta fel a' dolgot, hogy az iskolák a' tudományosság' előcsarnokai; következőleg, ha az ismereteket a' nagy tömegbe átplántálni akarjuk, iskolákban kell azokat, 's iskolák által hozzájárulhatókká tenni. Azonban, az iskolai évfolyamok, mint nem adhatnak, úgy nem is fogadhatnak el mindent, 's mindenek felett, hogy czélszerű eszközök nélkül igen kevesre mehetnek. Nem lettek volna ugyan már a' tanintézetek lexiconok' hiával egészen; de mint Perottus' egyik nyomtatója 's kiadója Alexander Paganinus panaszkodott a' könyveknek nagy tömegök miatti megvásárolhatatlanságán **): úgy szól Dasypodius is, a' sok szótár' iskolátlanságáról, — melly kifejezés, nálam, de nála is, a' vásárolhatatlanság mellett, még a' helyes rendszer' nélkülözését, szavakbeli szükségét is jelenti. Így mond, t. i. előbeszédében: „Ut igitur ad illos quoque tanti boni fructus demanaret copiosior, maximeque ad pueros, quae maxima turba est, ludos adhuc quos vocant triviales adeunt: sic omnia vocabula colligere, nostroque iudicio breviter exponere studuimus, ut nihil addidisse quod otiosum, nihil quod necessarium esset,

*) Dasypodius Péter orvostanár schweitz-i fi. Tanított Straszburgban. Ott írta nevezett szókönyvét, melyet később a' német részzel is öregbített (Budeus Koenigszerint). Ugyanott halt meg 1559.

**) „Quum enim docti viri et rusticari et peregrinari interdum cogantur, nec unus tantum, aut alter eis liber satis esse soleat, verum certus unicuique librorum numerus necessarius putetur, ac onerosa illa librorum moles non sine magno dispendio circumferri possit: huic incommodo, pro viribus occurrere institui.“ És ismét: „Nam ut omnittam multitudinem librorum, quam sibi quilibet minime queat comparare“ stb.

praetermisisse videremur, ac pretio, vel neminem, vel paucissimos gravaret. . . stb. E' kellethinél szűkebb korlátu elv' követése, még pedig szigoruan követése szülé aztán azon mondhatatlan fősvény-séget a' grammaticai tulajdonságok iránt, melly szerint az egész szótár nem igen mondható egyébnek az egyes szavak' szorgalmas, de száraz egybefűzésénél, mellőztével mind annak, miket eddig, mint lelkeit a' szótárnak, szógyűjteményeknek mutattam volt fel. — És különösen Perottushoz mérve: egyesíti ugyan e' mű magában, mi amott még mint két külön rész jelenik meg, — a' szótári szabályos sorozatot, 's az egyes szók' értelmének visszaadását; de a' mennyivel teljesebb a' külső rendszeresség, a' mennyivel szabályosabb a' külső oeconomia: annyival hátrább marad az értelmező, a' belső becsben; mert míg Perottus latin szót latin nyelvből magyaráz, és bőven magyaráz: Dasypodiusnál a' görög szó' jelenítését az idegen latin adja vissza, de a' nélkül, hogy mellette etymologice bírónk is a' görög szó' természetének ismeretét. Nem menti ki e' fogyatkozást a' rövidsége törekvés; mert ez nem tartozik az általa kijelelt „otiosum“ rovat alá; habár ő, mint szavai mutatják, úgy vette is azl: „Qua de causa, nominibus etiam, non ubi que genus et inflexiones, praeterita, ac futura, nusquam verbis apposuius; omissis insuper exemplis et scriptorum testimoniis;“ úgy ítélvén, hogy a' tanító mindezeket élő szóval is előadhatja, 's köteles előadni.

Perottus nem rendszeres, de tudományos.

Dasypodius kevésbbé tudományos, de rendszeres; amabban magvai a' belső tökélynek, itt a' külső csinosságra minden ügyelet; amabban több fáradsággal, de alaposb, — ebből könnyebben, de csak olly műveltséget szedhetni, melly még sokat szükségel, hogy a' kérdéses nyelv' értéssel biztathassa valaki magát.

Vége magától értetik, hogy illy compendium, sem történetileg, sem hasonlítólag nem lehet képes, a' nyelvismeretnek ügyét alaposan sem előmozdítani sem annyival inkább megszilárdítani.

Ugy látszik eddig mondottainkból, hogy a' régibb szótárírók mindnyájan az értelmező iskolához tartoztak. — Ide tartozik, kiket, mint ez osztály' culminatióit kell még ide csallanunk, Calepinus Ambrus *) és Faber **). Az első egyesíté magában, a' mit Perottus és

*) *Calepinus Ambrus*, Ágoston rendű szerzetes, így nevezetve Calepio városkáról, szülőhelyéről Bergamó mellett. Születési éve nem, csak az tudatik hogy 1438. lépett a' rendbe 's hogy Bergamóban 1510. halt meg késő vénségében. E' szerint Perottussal egykorunak lehet mondani, bár a' dolgozatban következője vala.

**) *Faber Basil* született 1520. Tanult Wittemberghen; tanított Queilinburgban, honnan az erfurti academia' igazgatóságára lépett át. Itt írta szóban forgó munkáját „Thesaurus eruditionis scholasticae“ czím alatt, melly azóta számtalanszor több nagy hírű tudós' gondolai alatt látott napvilágot. Irt historiára, theologiára tartozó több munkákat. Meghalt 1576.

Dasypodius külön adtanak; írt szótárt betűsoros rendszerben külső és belső értelmezésekkel ellátva. És bár hiányzott is benne a' mélyebb philologiai nézet, — bár a' külsőségekben is nélkülöz-nünk kell a' különben multhatatlan etymologisáló törzsökségi elv' követését: oly annyira tökéletes gyanánt tenkinté kora, hogy kisebbek nagyobbak, majdnem kirekesztőlegesen az ő roppant gyűjteményéből teremnének ki. 1587-re már tizenegy nyelvűvé lett a' gyűjtemény téve. 'S valóban nem ok nélkül állanak róla Pariz-pápainál e' sorok: „Calepinus alios omnes in umbram retransit; hic enim in Eruditorum museis inque ludis literariis, diu solus prope-modum omne imperium tenuit. — Is, si in nomine aliquod omen, per anagrammatismus Pelicanus, sanguine suo et succo, minorum gentium Lexicographi vitam dedit, fuitque diu sacra studio-rum ancora, ad quam confugiendum erat in lingua latina se exercere volentibus.“

Ez iskolának teljessége Faberben van; 's mire a' magyar lexicographia elkezdődött, 1571-ben, már Faber' szótár-é volt a' hatalom és dicsőség mindenekben. (Thesaurus etc. Lipcse, 1571.)

Mindezeknél fogva végzetül kérdezhetni: minő alakban, fokon találták tehát magyar tudósaink a' külső irodalmak' lexicographiáját? Vagy: adjuk az eddigieket dióhéjba szorítva!

Ha a' teljes, tökéletes szótár tulajdonságait ezekben állapítjuk meg: 1) belső oeconomiára nézve a) történeti, b) hasonlító, c) értelmező irányok' egyesülete; 2) külső oeconomiában a) betűsor, b) gyökérrendezet, c) törzsökségi alap: úgy a' külső szótár-irodalomban

a) eleget látunk téve, meglehetősen, bár nem teljesen

α) az értelmező iránynak,

β) betűsorozatnak;

γ) törzsökség-alapnak;

b) de hiányzik az első pontot teljesen és tudományosan meg-alapító

α) hasonlítás és történeti fejlet,

β) 's a' grammaticai természet' ismeretére nagyon sokat tevő gyökérrendezet; nem ugyan egészen, de minden esetre abban a' minőségben, mely sokat kíván még az alapos tudomány mellé.

E' felett ki kell jelentenünk, hogy az egész íróserég a' XVI. század' közepére, letért Perottus' tudományos ösvényéről, elhagyt-a a' philologiai szempontot, mit Varrónál és több latin szótáríró-nál, grammaticusnál ismerünk, — 's hajlottak mindnyájan oda, hogy csak iskolák' számára dolgozzanak, minél fogva aztán a' szá-razan fősvény scholasticismustól meg nem menekülhettek.

E' kijelentés egyszersmind arról is értesít: mi viszonyban áll-tott az említett tudósok' lexicographiája a' philologiai szempont-hoz? mit jó elő tanácsosnak láttunk volt felállítani. Így állott a'

philologia Európában, ennyire voltak a' szótártani eszmék kifejlö-
ve, midőn az értelmiség' újan támadt napjának intésire, honosaink
is elkezdék a' kü'föld' iskoláit járni, midőn Magyarország' és Er-
dély' fiai nemes szomjuságok' enyhítéseül felkeresék a' forrásokat,
hol akkor a' tudományok' vize csergedezett. És valamint egyéb á-
gakban; úgy nem maradt vándorlások sikertlen szótárirodal-
munkra nézve sem; mert hiszen az ő gondolkodások is az volt:
miképen lehetne a' classicismusnak hozzánk átültetésével, bennün-
ket, nemzetünket is, Europa' tudós testületébe bevonni?

Mit, mennyit és minő sikerrel eszközlének tudósaink szótáraik
által a' magyar philológiára? mit és miképen dolgoztak a' szótárak'
ügyében: annak fejtegetésére fogunk már most, a' megvetett alap-
előzményeink után átfordulni, szem előtt tartván mindig e' 3
pontot, mint egyesített kívánalmait a' tudomány- és méltányos-
ságnak:

1) mit adtak?

2) mit lehetett adniok?

és 3) mit kellett volna adniok?

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy nem csak a' már kimu-
tatott rendszeres *szótárakat* hanem, a' csak *gyűjtemény* névvel ne-
vezhetőket is felveszszük mint szükséges adalékait a' történeti
képnek.

Azt is előre bocsátom, hogy okkal tett megfontolás- és tör-
téneti alapnál fogva, a' magyar szótáriradalomban 3 stadiumot,
mint korszakot különböztetvén meg, u. m. 1) Molnár Albertig;
2) Kresznerics Ferenczig; 3) Az Academia' mostan készülöbén le-
vő szótáraig: mint már előlegesen is fel volt téve, e' 3 közül, je-
lenleg, mint különben is egész teljes képét a' „Molnár előtti kor-
szakot, 's őt magát“ fogom fejtegetni, elhatározni, 's érdemben
megalapítani.

III. A' magyar szótárírók Molnárig.

Egy következő czikkelyre, melly e' dolgozatban egyszers-
mind utolsó is lesz, hagyván fel íróink' munkálkodásának általános
szempontu bírálataát: itt őket csak saját magános vezérelvöknél
fogva, 's a' kor' műveltségéhez mérve akarom felvezetni; sorról
sorra menvén, kiterjeszkedve életiratjok' azon oldalára is, melly
némileg kulcsul szolgáljon annak megítélhetésében: saját egyénisé-
gök-'s tudományos készségöknél fogva mit voltak képesek a'
felfogott irodalmi mezőn előteremteni, 's ahhoz képest történeti
szempontból hogyan kelljen dolgozatjokat tekintenünk. — A' dol-
gok' természetéből okoskodva, nagyon okszerűnek látszik énelöt-
tem, hogy olyas vállalat, mint a' szótárak, — a' kisebb, még pe-
dig tárgy- vagy dolognévtárral vegye kezdetét; ezt kívánván, nem
csak az illyesekről korlátolt fogalom, messzebb célznak nem látá-

sa, hanem azon körülmény is, melly szerint ezek' szükségét rendszerint a' hivatalos szakélet' egyes kívánatai idézik elő. Így látom Julius Polluxot 130 év. Kr. u. egy „Onomasticon“ megírásában fáradozni „dolgoz' neveit“ magyarázván; így szedték össze a' közép századok' elején többen a' romai juridicus kifejezéseket, fejtegetvén a' különbséget, melly egyik és másik műszó' jelentése közt vagyon. Nem kell mondanom, hogy ilyenkor nem az iskolák' számára nézett a' tudós 's úgy szólván magasabb nézőpontot, az élet' nézőpontját tartá szemei előtt.

Illy kalauz' nyomán lelem én nálunk magyaroknál is a' szavak' gyűjteményét megindulni; így látom, hogy kezdének más más mezőkről szedni egyes részeket, mellyek egykor egy szótárírónak fognak alkalmas egészítő részekül, nagy munkájában szolgálni. El kelle elébb mulni a' gyűjtés' korának, hogy a' rendbeszedés' ideje elkövetkezhessék.

Nem teszek rossz, úgy hiszem, ha íróimat, épen e' mondotam elvénél fogva, két külön osztály alá sorozva adom elő. Ez által a' chronológián sem ejtek nagy hibát, a' mennyiben szótárírók közül, a' csak gyűjtők közé, csupán egy vág be, Pesti Gábor; de a' mit illő helyén nem késsem majd kimutatni.

A.

S z ó g y ű j t ő k.

Igy nevezem, kik nem egész, hanem csak részletes, 's hátrahozott szak' körében tevének gyűjtéseket, lett legyen céljuk abban akár az élet, a' tudomány, akár az iskolai haszonvétel. Hármannak ezek: Nyír-Kállai Tamás, Szikszai Fabricius Balázs, és Bejthe István.

1.

N y í r - K á l l a i T a m á s.

Kevés az, a' mit e' férfiú' életéről tudunk. Annyi valószínűnek látszik, hogy a' most is élő Kállai család' ősei közül egy vala. Legalább az említettem nemzetség' tagjai azon hiedelemben élnek; nem csak, de többek közt, egy magyarul írt oklevélnek is mondják magokat birtokában, melly állítólag Mátyás királytól származva, egyik Kállainak vele közelebbi társalkodtát, sőt együttanul-tat bizonyítaná.

N. Kállai Tamásról azt mondhatni, mint bizonyost, hogy ő Mátyás' udvari cancellariájának volt egyik főhivatalnok; erről ugyan maga nem emlékezik, de alkalmasan úgy jő ki a' tőle fenmaradt nagybecsű emlékekből, mellyeket Kovachich Márton a' „Formulae Solennes Styli“ etc. című könyvében töredékesen kiadott.

Előkelő rangjára mutat a' többi jegyzet közt az is, melly 1476 évszám alatt: „Joan. de Magh Notariust-“ illetőleg (pag. 419. post. Nr.) így szól: „Publicus sum notarius *per Dominum Tomani*, Jan. Budae, in Domo Domini Kiliani notarii Civitatis Budensis, electus in festo sanctae Katharinae virginis et Martyris, hora duodecima vel quasi“ . . . (pag. XVI.) — Mint cancellariai hivatalnok, működött Kállai, 's a' törvényes szokásokra fordított figyelménél fogva, jegyzőkönyvet vitt magának az iratokról, mellyeknek törvényes alakjáról, mint semmiképen és soha meg nem változtathatókról Mátyás király' Decretumában*) világos határozatnak akadhatunk nyomaira. A' gyűjtemény több birtokos' kezén keresztül, kik közt 1606-ban Horváth Miklós említették**), a' mult század' végén a' háladatos emlékezetű Dobai Székely Sámuel' birtokába jutott, kitől aztán a' nemzeti becsületet buzgón szerető Klimó pécsi püspök szerzette meg azon könyvtár' számára, mellyet ő végrendeletileg a' pécsi káptalannak hagyott. Itt ismerte meg a' fáradhatatlan Kovachich 's innen nyerte ki, mint maga elmondá, hogy Budára keze közé jöhessen, lemásolás végett, használandóul fennebb említett nagybecsű munkájában.

A' könyv, az ő leírása szerint 4. rétbén 538 lapot tesz, veres már kissé megbarnult bőrrel borított fa-táblában. Tartalmára nézve: törvényes iratformákat foglal magában, a' honnan „*Stylus Curiae*“ nek vagy „*Cancellariae*“ nek volna nevezhető. Egyébiránt a' belőle közlött egyes kivonatok nem „hivatalos könyvre“ mutatnak; 's az egész, csak magán jegyzet, magán gyűjtemény.

A' szerző az 525. lapon álló 6 sor vers' két utolsójában így írja magát:

„Haec per manus hujus, aegret cujus ocellus unus

Thomae de Nyir Kálló, fac Christe! medetur ut illo.“ (pag. XX.) Kovachich pedig az egésznek illy czimet ad: *Codex M.S. Bibliothecae Episcopalis Quinque Ecclesiensis, in 4-to Continens Thomae de Nyir Kálló, Stylum Curiae sub Mathia I. Rege . . .* Közön-séges kivétel szerint a' mű „1484“ re szokott tétetni. Nyir-Kállai Tamás' hagyománya egyik kiegészítő adat volt eddig is a' magyar irodalom' összes történeteiben; de e' pontnál, különösebben úgy kell őt tekintenünk, mint első, kitől némi szótár természetű gyűjtemény maradt által ránk, ki első kezdte meg, mint cancellariai tisztviselő, a' törvényes latin műszavak' értelmét magyar jelentéssel adni vissza. Kovachich' Formulái 1799. adva ki, ismereteseek voltak már régebben is; de alkalmasint a' csak 70 szóból álló Kállai' próbálata kisebbnek látszék tudósaink előtt, semmint a' szerkesztő a' szótárirók' sorába vétessék általok. Innen magyarázható, mit

*) Decr. VI. art. 23.

**) Vera suppellex Nicolai Horváth Mladossewitz. M. p. Anno Domini 1606. —

Boldogréti Víg Lászlónál olvasunk, hogy „Szómagyarázónk, Lexiconunk, a' mennyire tudhatjuk, nem volt a' XVI. század' közepeig.“ *) Mindazáltal én, meggondolván a' dolog' természetét, nem vehetem rá magamat ez ítéletet aláírni; sőt ép azért, mert minden esetre, épen úgy szól, magyaráz, mint a' szótárírók: teljes joggal teszem Kállait „első szógyűjtőnké“ 's úgy hiszem, tehetem is; mert hiszen, végre is több vagy kevesebb tartalom, gyűjtési vagy más czélból, vagy épen cél 's terv nélküli szerkesztés: az a' dolog semmit nem változtat. A' történetíró nézi a' tényt, úgy a' mint van, 's bírálja, határozza azt érdeme szerint, úgy a' mint a' tudomány parancsolja; Kállainál pedig ez feltalálatik.

De millyen hát az, a' mit adott? vagy mi bírálatot mondhatni róla a' feltett relativ nézőpontból?

Mondám, a' gyűjtemény sokkal kisebb, mint sem valami sokat várhatnánk tőle; röviden mondvá, pár szóval érdeme abban határozódik, hogy érdekes adalékul szolgál, több szavaiban, a' mai szótörténet-íróknak, midőn azon elvre keres adatokat: van-e eset, hogy a' szó'jelentése megváltozott, alakja' megmaradása mellett is? Nem tartom érdektelennek, néhányat illy szempontból ide csatolni, látnunk: hogy az 1484. nyelv mivé lett 1847-re; annyiaval inkább, mert némellyiknek, latinul feltett magyarázata, még a' szó által jegyzett fogalom' természetét is, eredetiben igen szépen világosítja.

Illyenek a' következők:

Gyalogut = *arta via*; kétségkívül vagy a' keskenységtől (*arcta via*); vagy a' mesterségtől, ügyességtől. (*Artus*, a, um). Molnár Albertnél 1604. már „semita“ néven áll, mit ma ösvénynek mondunk.

Hyt ember = *Stolidus*; mondvá van bizonyosan hiu-ságtól, melly ürességet teszen. *Cassus vacuus*. — Erkölesi jelleme az esze-lyősnek (Molnárnál). Összevág ezzel a' Müncheni Codex: elereszték őket hiu-an. (*Dimiserunt eum vacuum* 109, 124.) És a' mi leginkább ide jő: „*Hytságos beszéd*“ Pesti Gábornál, *Verbum Otiosum*; mint „szépséges ember“ — *Heit* = *stultus* = üresen.

Kerengő = *Atrium*. — Még Molnárnál: *Gyrus*, *Ambitus*. Ma: „folyosó“; a' kerengő csak mint melléknév él. — *Pitvar*, *tornác*, Molnárnál az *atrium*.

Commercium = Válság, avagy valami *áruvétel*. Molnárnál = kereskedési szabadság, — Társaság.

Auriale = Főle. — Molnárnál: *Cervicale*, *Pulvinar*. — Ma is él még a' Főalj a' népnél; de szokottabb helyette a' *Vánkos* és *Párna*. Az 1574-ben írt Szikszai Fábriciu. nál is *Feyaly* = *Cervical*.

*) Versegi F. megfogytakozott okoskodása, Pest 1806. 237. lap. sőt Jankovich, még másokat is elfeledett, pedig igazi cél szerint dolgozó szótárírókat, midőn (az 1828. Tud. Gyűjt. V. köt.) Verancz Fausztot (1595.) teszi első illy nemű szerkesztőnké. —

Habena = Birodalom. — Szó szerint fordítás. Ma = Gyeplő, a' minél fogva gyepon tartatik a' ló. — Molnárnál = Birodalom = imperium, ditio; *Habena* = gyeplő.

Coloni = szántók. Ma: jobbágyság. Bizonyos, hogy a' szántó a' Colonus-nak azon etymológiájára vonatkozik, mely szerint Colo = „földet művelék“ jelentéssel is bír.

Pondus = Nehezék; ma ez, csak egy faja a' Pondusnak. — De ez is etymont mutat.

Schismaticus = Félhítő

Silvens = Kamaz

Clancula = Visla

Furcale = Rakoncza

Uter = Tömlő

Machinor = Szándakozom

Torpor = Nyirkadás

Exequor = Következem

Ilex = Tölfa. Tehát még épen avval a' formával, a' mint 12, 13. századi oklevélben találhatni.

Penso = Mértéklek

Finalis = Cseberpénz. Ezt másutt sehol nem találtam.

Falcialis = Sarlópénz. — Az ilyenek a' törvényes szokásokra is felvilágosításokat adhatnak.

Perniciosus = Szidalmazatos

Sevit = Gerjed. Ma = dühösködik. Innen Molnárnál, az isten' haragja, egy helyen: „Busult gerjedezésnek“ mondatik (XXXVIII. Zsolt.) Minden esetre istenhez illőbb fogalom, mint a' „dühösködik“

Augurium = Varázslás.

Blesus = Pelph. Ma selyp.

Mint törvényes irányu műben, figyelmet érdemelnek:

a) egyenes águ nemzedéksorban:

<i>fiágon</i>	<i>leányágon</i>
Majores =	„ „
tritavi pater =	„ „
tritavus =	„ „
atavius =	atava = dédük
abavus = ösödnek ősi.	„ „
protavus = atyámnak ősi.	„ „
Avus = ős	avia = ük
pater =	
filius =	
nepos	
pronepos	
abnepos = Fiam' gyermekének fiának fia.	

b) *Egyéb rokonságokban:*

Patruelis = Atyádnak egy venghy (?)

Avunculus = Anyád ara (?)

Proavunculus = ösömnek atyafia.

Patruus Avunculus = bátya, egy vér bátyának.

Consobrinus = Hugfi.

Privignus = *Fial*. Nevezetesnek tartom e' szót. A' fiu ha mostoha is, csak gyermeke a' szülőknek; de mégsem olyan, mintha édes volna. Ezért hiszem, az „al“ képző miatt, a' diminutív rangot reá ruházva. A' „fial“ a' müncheni Codexben egyszerűen „filiolus“nak mondatik ugyan, de a' mi csak nagyságra vonatkozik; itt pedig nyilván születésbeli különbséget jelöl. Az *al* képző ma is él, de csak az igéknél: szól-al, lépd-el stb, melly, szinte gyakorlatos természeténél fogva, kicsinyítő. Kár hogy az irodalom és szokás kiestek a' „fial“nak privignus jelentésű használatából.

Látszik ezekből: Kállainak nem volt czélja szótárt írni; tévé a' jegyzeteket időtöltésből csupán, mint én hiszem. De azért el nem tagadhatni, hogy ő leve nekünk első szógyűjtőnk. Anynyival méltányosb ez, mert íme! egész 1568-ig senkit nem találunk, ki e' tárgyra csak gondolt volna is. Itt jó Pesti Gábor elő, mint a' bécsi „Nomenclatura“ magyar szavai' írója. Őt azonban, mint szabályszerű szótárírót lejjebb sorozván, most mint másik gyűjtőhöz,

2.

Szikszai Fabricius Balázs-

hoz lépek által, kiről különben is sokkal többet 's érdekesebbet lehet mondani, mint akármellyik társáról.

Kovács Balázs, mert a' Fabricius azt jelenti, 's a' névfordítás csak azon kor' szellemében történt, Szikszón született; 's innen a' Szikszait előneve gyanánt, mint erre több példáink vannak, ismét csak ez idő' szokása szerint kezdette használni. Születése' éve 1530 tájára esik. Hazai intézeteink' bejárása után 1559-ben Wittenbergben találjuk, az akkori nagy nevű professorok' vezérlése alatt, hol a' theologiai tudományok' szorgalmas hallgatása mellett, különösen a' classica literatura' barátját, ismerőjét, értőjét tüntetik ki szép latin és hellen nyelven írott költeményei. Külföldre kijáró ifjainknak nem ritkán akadt az a' szerencsájök, hogy még künn laktok' ideje alatt vetekednének a' hazai tudományos intézetek, oktató székeiknek általok betöltésében. Így látjuk Fabriciust is, mint magát aztán már az academiákon rendesen írni szerelte, 1561-ben a' s. pataki, már akkor a' Perényick' bőkezűségéből jeles és híres főiskola' tanítószékén, olly tüzzel, kitartással, szenvedélylyel működni

hogy egyik tanítványa, majd biographusa, Szilvás Ujfalvi Imre által emlékezetben fenhagyott szavai szerint: „se tamdiu in Scholis docturum, quamdiu discipulos sit habiturus, qui numero Musas adaequent;“ miben még a' tanítványai' némelyeitől szenvedett kedvetlenségek sem tántorították meg. Nevezetes ismét, mit a' már említett Ujfalvi mond: „Duo in eo praeter caetera impense semper miratus sum: innatam in docendo vim efficacem, et perseverentiam in eodem, ad ultimum usque halitum vitae suae in tanta discipulorum pervicacia et ingratitude.“ E' ritka önfeláldozás' következménye volt aztán, hogy egyéb munkái, 's a' több megbízások mellett (mí-neműek Perényi Gábor és Ország Ilona feletti parentatiói, 1567 és 1569-ben) arra fordítná minden idejét, mely szerint tanítványait könyvekkel látná el, melyek a' nemzeti magyarral karöltve, a' classica literatura' ismeretét mozdítanák főképen elő, mint induló, sarkpontját akkor kivált mindenféle, mindenágu nevelésnek, különösen pedig a' tudományosnak, — még ma is.

Igy származott öle 1574. egy latin-magyar szótár, mely annyira köz használatúvá lön, hogy nem csak életében lenne számtalan példányban leírva, elterjesztve, minden nevezetesebb tanintézetbe bevéve; hanem azután, nem egyszer, úgy nyomtatva ki, hogy az, egész Molnár Albertig, mondhatni, csaknem egyedüli kézikönyvé lenne az iskolai tanítás' ezen ágának. Nem érte azonban Fabricius meg élteben a' nyomtatást; ő elhalt 1576., 's halála után is csak 16 évvel, 1592. adta sajtó alá Debreczenben Pesti Gáspár, oktató társa. Legnevezeteseb kiadása azonban e' szótárocskának az, mely Szilvás Ujfalvi A. Imre által, még 1597-ben elkészítve, 1619-ben jött ki, ugyancsak Debreczenben, következő czímlappal: *Nomenclatura, seu Dictionarium Latino-Ungaricum, clarissimi viri D. Basilii Fabricii Szikszovii. Editio prioribus limatior et multo auctior cum indice duplici, opera Emerici A. Sz. Uysalvii. Debreczini, Typis Pauli Rhedae Lipsensis M. DC. XIX.* — Említésre méltó, hogy a' Caput I. előtti czím így szól: *Dictionarium Latino-Ungaricum: „Neves könyv. Deakul 's magyarul.“*

Mit követett el Sz. Ujfalvi e' kiadásban: méltónak tartom közleni érdekes voltaért, mert úgy látszik, hogy ő valódi critical gondolat járt el a' körül. Az efféle „gondok“ soha nem lehetnek kisszerűek a' tudománytörténet-buvár előtt, a' mennyiben a' criticus textus' ügye kirekesztőlegesen a' philologusé. Voltak nálunk is illy ügyes férfiak. Így vannak a' sorok: „Ac antequam in publicum typis daretur: multi sua manu descripserunt: inter quos ipse, annis ab hinc decem, in eadem Schola (Patakina) Collaborator, aliquot exemplaribus, inter se se diligenter collatis, idem feci, cujus me laboris, hactenus minime poenituit.“ Történeti tekintetben sem állhatom meg, hogy még a' következőket ide ne tegyem: „Nullum enim scriptum hujus generis, in nostris Scholis,

proh dolor! antea laude dignum, quod viderim, exstabat, magno sane discentium impedimento et incommodo, si Nomenclaturam cuiusdam Viennae Austriae anno Christi 1568. excusae, cui lingua ungarica *tum noviter* cura Gabrielis Pestini, *litteris Germanicis, nostris pueris difficilioribus*, quoque modo expressa, accessit, excipias rudimenta, quae et paucis in his partibus visa, et non longe ante hanc nata. Cum autem huc (Debreczinum) promotus, ad nostrum in docendo ordinem et institutum, Nomenclaturam aliquam multum requiri animadverterem: coepi de nova editione, deficientibus prioribus cogitare . . . Ac in ea, an aliquid praestiterim: tum naso intelliget, cum hanc cum illis, quae coincidunt contulerit“ stb stb.

Ezeket így értvén, következik szólanom magáról a' könyvről, előbb is annak elveiről, azután oeconomiájáról, végre tartalmáról, 's szóirási tulajdonságairól.

Elve, szándoka Fabriciusnak volt: iskoláit segédkönyvvvel ellátni; következőleg nem a' tudomány, nem a' philologia, nem a' nyelvtermészet-értés, hanem a' classicusok körül előforduló szavak' magyar értelmezése. Hajnala a' tudománynak; de olyan pont, melly míg el nem jött, 's el nem mult: a' nappal nem következhetik bc.

Az iskolai tudományközlésnek is azonban több elve, több utja. Én végig tekintve az egész munkálaton, tiszta meggyőződéssel következtetem, hogy Fabricius kitünőleg tanítónak született férfiú volt, olyan pedig, ki iskolát és életet egybe tudja kapcsolni egymással. Nevezetes pontnak tartom én azt az *elemi* nevelésben, hogy a' legközelebbiek' szemléltetésével, a' legismertebb tárgyak' elnevezésével kezdjük meg az ébredő lélek' figyelmét lekötölni. Ez irányt, e' módszert látom én — természetesen a' lexiconi rendszer' rovására — Fabriciusnál; de azon meggyőződéssel, hogy a' mennyire távozott a' formától, annyival jutott közelebb a' tudási credmény' sikeréhez. Mindezeket, a' miket mondék, legvilágosabban kitünteti a' vezérelv, melyet *Sturm János*-tól kölcsönözve (nem tudom bizonynyal, mellyik kiadó, vagy talán épen a' szerző maga) jelige gyanánt a' könyv' elejére nyomtatott. Közlöm azt: „Praeter hoc tuum inflectendi officium, illud alterum tibi, etiam, atque etiam, diligenter faciendum est, ut *Copiam sibi atque facultatem vocabulorum comparent, rerum earum omnium, quae in quotidiano versantur usu*, quae sensibus hominum sunt explicatae. Nihil videatur in corpore hominis; nihil in pecudibus; nihil sit in culina; in cella vinaria; in cella frumentaria; ad coenam quotidianam nihil afferatur; nihil in hortis conspiciatur herbarum, fruticum, arborum; nihil in scholis sit usurpatum; nihil in Bibliotheca, nihil in templis frequentatum; ni-

hil in cœlo sensus quotidie hominum moveat, quod pueri tui, quoad ejus fieri poterit, non queant latino nominare nomine.“

Ez elv' ismerete vezet — a' könyv' *oeconomiájának* tudatára; mert az csak ez elvnek megtestesítése. Tudniillik: 82 külön fejezetben számláltatnak el mindazon tárgyak' nevei, melyek a' természet- 's égtan, természetrajz, mathesis, mű-, gép- és gazdaságtanra tartoznak; adatnak a' jog-, országtan, földrajz, statistica, morál és theologiai tudományokban előforduló műszavak olly terjedelemben, hogy az egész mű kis 8. rétből 142 levelet, 's így 284 lapot teszen, melyekre nézve, mind a' *szótár' tárgyalása*, mint szótáré, mind az egyes *szavaké* következő tulajdonságokkal bir:

1. *Mint szótár*: a' külső oeconomiának felállított betűrendes, törzsökség alapu, és gyökér rendű sorozatából, az utolsót teljesen nélkülözi, híven megmaradva azon fokán a' szótárirási fejlettségnek, melyet akkor egész Európában, de általában a' tudományos világban mindenütt találunk. Így volt t. i. ez nem csak a' felhívott öt előzőknél, de így az utána még sokkal következőknél is. Birja azonban a' törzsökségalapot mindenütt, mint minden szónak alapformáját, az *igéket*, kivéve, melyek határtalan móduak. A' betűrendes sorozatra nézve — meghasonlásban van; t. i. mint egész, a' fejezetekre osztás' természeténél fogva, azt nélkülözni tartozik; azonban az egyes fejezetek' némelyeiben, főleg a' fontosabb és terjedelmesb tartalmuakra nézve betűsorozatot találunk, természetesen, céljához képest, a' latin szavak állván elül. *) — De a' legtöbbek minden rend nélkül vannak egymás után sorozva.

2) A' *mi az egyes szavak'* tárgyalását illeti: Mindenek előtt feltűnő, hogy a' 82 fejezet közül csak az utolsó ad kirekesztőleg *igét*; a' 81, a' szó'teljes értelmében *Nomenclatura*, azaz: nomen, névosztályu szókat foglal magában, elvéteve találtatván köztök egyegy ige.

Az ekképen felhozott egyes szavak' tárgyalása alatt, a' szótári belső oeconomiának ollyképen való elintézését vevén, melly a' már említett hármaz philologiai uton. a' keresőt a' szónak alakjára és értelmére tanítsa, azaz adjon világosítást a' képzésről 's a' jelentést magyarázza meg, az a' kérdés: minő rendszerrel, milly módon eszközlé mindezeket Fabricius?

a) *Nézem az értelmezést*. Ugy kellene lenni, hogy szó adások magyarázattal; de magyarázat vagy körülírás műszó nélkül soha. Ez a' dolog' rende, ez a' *név'* természete. Ez egy elv' köve-

*) Illy fejezetek: VI. Füveknek nevek a' 9. levél a)tól, a' 26 - b)ig. X-ik. Fáknevek és részei: 25—31-ig; XII. Kertigymölcsökről: 316—334; LV. különbözőféle betegségeknek nevek, 99—107-ig.

tése helyett, itt hármat találunk; — hiba ugyan, de olyan, melly korának, a' magyar tudományos műveltség' korának, rovására esik. A' három értelmezési mód ezek:

α) Műszó körülírás nélkül, deákozattal.

β) Körülírás, műszó nélkül.

γ) Műszó, körülíró magyarázattal.

Az első eset köz ismeretű. Ez a' legrövidebb iskolai modor, mellyre útál, mellyet felfogott, követett Dasypodius, — mint említők, nehogy a' könyv a' felesleges magyarázatok által eldráguljon. Ugy hiszem pedig, legalább a' körülmények oda mutatnak, mintha e' két tudós nem csak nevökben ismerték volna egymást. Nem ad ez többet, mint egy szót, 's azt, ha latin, magyarra világosítja; ha magyar, latinnal értelmezi. Illyen a' Fabriciusé legnagyobb részben. E' módszert azonban csak ott követheték, hol minden egyes latint egy magyarra adhatott vissza. — Ez nem vala mindenütt. 'S ott előállott a' szükség: vagy *hosszu körülírást tenni*, a' meghatározás' mezejére lépvén át; vagy teljességgel semmit nem mondani. Azon törekedett Fabricius: hogy ha körülírva is értelmét vegye a' felhozott latin kifejezésnek. Itt van néhány példa:

Equus desultorius = Ló, kinek szörin ülnek.

Rhinoceros = Kinek az orrából nőtt ki a' szarva = Szarvorru.

Scytale = Olly kígyó, ki télben hánnya el az bőrét.

Ambidexter = Ki mind két kézre tud.

Varus = Az kinek behorgat az szára.

Vatius = Az kinek kihajlott az szára.

Traulus = Az ki a' szólásban nem mondhat ki némelly betűt.

Scutigerulus = Az ki ura után paizst hordoz.

Culeus = Saak, kiben az k-vákat kihorgyák és vízben vetik.

Arquatus morbus = Olly betegség, kiben az sárvíz, egyéb testet is elfoglalja.

Carphalogia = Mikor az meghaló ember csipdesi az ruhát és tisztogatya, mint ha szemetes volna, ki jegye, bizonynyal jelen való halála órájának.

Ischuria = Mikor nem lehet az vizezés.

Ascites = Mikor az has, az sár miatt úgy meg fualkodik mint egy megtöltött tömlő.

Phtiriasis = Olly betegség kiben az tetvek az embert megeszik.

Dysentericus = Kin veérhas vagyon.

Lientericus = Kinek a' hasa igen megyen stb stb.

's a' minemüeket még nagy számmal lehetne előszámlálnom.

A' *harmadik eset*, melly műszavat is ad, meg is magyarázza: tudnivaló, hogy a' leghelyesebb mód, olyan, mellynek nyomán kell ma is, minden egyes szót tárgyilagosan megvilágosítanunk. Jó ut; 's e' rovatban szép adatokat nyújt Fabricius' tudományérzékéről a' kisdéd szótár. Nevezetes vonásnak tartanám én ezt szó-

táriróban mindenha; mert ez *valóságos kifejelett* népézés, *tudat az öncélről, az önutó munkálkodásról*; hiszen a' t. Társaság' utasító rendelvénye is a' nagy szótár' belső elrendeltetéséről, ezt mint egyik fő eszközt jelöli ki az eljárásnak, midőn azt mondja: „A' magyar szavak' értelme, ne idegen megfelelő, hanem magyar szavak által határozassék meg; és pedig vagy szoros definitio által, vagy körülírások, magyarázatok, 's a' szavak' tulajdonainak kijelentése által.“ stb stb. (Idézett munka: 11—12. lap.) De ha a' Fabricius' korát tekintem, annyival meglepőbbnek kell e' vonásnak előttem lennie, annyival nagyobb méltánnyal lennem a' valóban philologiai műveltségű férfi' szelleme iránt. De hogy' is ne? midőn a' mai philologia sem egyebet kíván, mint hogy a' nyelv magából a' nyelvből (népélet, szokás) fejtsék ki, határozassék meg.

Legyen e' czélból itt megemlítve néhány illy tárgyalatu szó:
Pelyva = *hártya*, kiben az mag áll.

Pölih = *szőr*, mint a megért salátamagé.

Poinagranat = *alma*, mellynek az belüli csak vörös magokból áll.

Ugar = először szántott *mező*.

Vész = Szegye, rekesz = excipula (bizonyosan: ve-esz).

Tacsó = Füresző *eb*.

Roh ló = Fekete ló = Subnigre.

Hesz = Fényes szemű *vad*.

Rókácska = *his róka*.

Palaczka = Büdös *féreg*.

Tergelye = Orsó farku *hal*.

Csíkszemű = kinek mindkét szeme kicsin.

Burok = Gyermeektartó *lantorna*.

Fodorháy = Az bél között való *haay*.

Szapu = negyed.

Messzely = az itczének fele.

Rered = *nénédnek* vagy hugodnak ura (Schwager).

Szemés = irha = vékony bőr.

Csaplár = Boráruló.

Tárház = Pénztartó ház.

Csötört = Negyed.

Tálas = Táltartó.

Kólya = Hintó Szekér.

Szak = az emberek hordozzák (lectica).

Fecskendő = Hastisztító orvosság = Clyster.

Gázló = az hol a víz csekély és által mehetni.

Remete = Kietlenben lakó.

Az eddigiek csak általában mutatták Fabriciust, mint értelmest; most különösen azon módokat is megemlítem még, mellyek'

segítsége által kívánt a' szónak tisztább, világosabb magyarázatát adni, azaz: hányféleképp magyarázott? Használt tehát c' végből

α) *definitiókat*. Példák a' már mondták, 's többet csak azért nem tartok szükségesnek felhordani, mivel nem a' magyar, hanem a' latin műszavat értelmezi a' magyar körülírással; magyar műszó' hiában.

β) *Szóval magyaráz szót*. Itt ismét a' latin az alap, a' magyar csak értelmező.

γ) Használ néha *történeti adatokat* is, mellyek részint a' név' okát, részint a' jelentett dolog' minőségét, részint régiségét világositják. Így vagyon pl. a' 66-ik levelen a' *Silicernium* = Háta görbedt vén ember. Terentiusból: dignus qui ad silicernium vocetur, i. e. ad silentium cernendum; a' 99. lev. *Carphalogia*: Recenset Galenus inter signa phreneseos et cet.; a' 100. lev. *Epilepsia* dicitur Hercules, ab Hercule, qui huic morbo traditur fuisse obnoxius; sok mások, kivált az időneveknél; mellyek' elhagyásával, a' *Szent László' fűvéről* szabad legyen egyet ide tenem még, melly köznépünknel ma is fennvan ugyan névben, de az elnevezés' okát minél kevesebben tudjuk. A' 12. lev. 2-ik lapján van az így: Gentiana Cruciat minor = köröstyös fű = Szent László füve: „Sancti Ladislai regis tempore gravissima peste universam ungariam afflicta aiunt. Eum precibus a Deo obtinuisse, ut quancumque Stirpem sagitta in altum emissa feriret, utilem eam ad hanc luem curandam praestaret. Hanc in cruciatam descendisse perhibent, qua subditos a pestis contagio liberavit.“ —

δ) Negyedik magyarázati módja, — mit mint általánost, legelőször említünk, a' *lényegi*, a' *szó'* természetéből vett, adván általa a' néptől oda ruházott értelmet. Mint járt el ebben: megmutatták példái.

b) Az következik, *hogy a' szóalak' kezeléséről* szóljak valamit; azaz: melly elv tűnik ki, hogy azt követte volna a' szerző a' szóképzésnek mind logicájában, mind technicájában?

Logicáját tekintvén a' szóképzésnek, a' képzők, mint töszóválasztók jönek kérdés alá, azaz: mert a' fő dolog mindig csak a' névképzésben van, a' nevek pedig abstract és concret jelleműek, az a' felvilágosítandó: e' két fajta képzők mihez tartották magokat töszóválasztásban? — Szerencsém volt nekem 1846. mint pályázó e' tárgyat keresztülvezetni az egész magyar nyelvhistorián; akkor még nem fordítottam különösebb figyelmet Fabriciusra; de több adataimból az világított ki, melly szerint egész a' Kartigám' írójának koráig, tehát a' mikor nyelvünk' megromlása bekövetkezett, a' szóképzés állandóan ez elvhez tartotta magát: *Abstract jellemű név' töszava ige; concret jellemű pedig név*. Most Fabriciusról lévén szó, figyelemmel vizsgáltam végig az egész gazdag gyűjteményt; meghánytam vettem minden egyes, előttem különösebbnek tetsző szót; 's úgy találtam, hogy ez elv ellen Fabriciusnál semmi

vétség nincs. A' miben egyébiránt különösen is védte őt azon tartózkodás, melly szerint maga egy, de egy új nevet sem kívánt alkotni; inkább körülírt, mint, meglehet, homályt okozzon a' tanuló seregnék. A' mi jó volt-e? nem ide való felette ítéletet tartanom.

Az összetételben sem jegyezhetek fel semmi különösséget. A' vonzatviszonyu oldalon nem ismeri a' helyrendeltetést (nyak-kendő), sem az igevonzatot (ví-terem, küzdhely stb); de a' jelzésviszonyu összetételben megtaláltatik nála az *Átalut*, *Átalgerenda* (Transtrum), a' mi mintegy őspélda a' „beút“ (introitus) igazolására. Megvan a' *Fen-kő* is.

Technicája a' képzésnek correct; az egybeolvasztás szabályszeres (bölcs-e-ség), a' hangrend ki van tartva mindenütt.

Azonban mind a' töszó, mind a' képző' alakjára nézve, az akkori és mai kor közt több helyen lehet különbséget találnunk; a' mennyiben, akkor, mintegy közelebb látszik az alak az crede-tihez járni. Illyenek pl.

Gyant-ár; ma: gyanta.

Eny-ű; ma: enyv.

Szim-ol-cs-a; ma: számócza; a' mi kétség kívül = szem
+ ~~ot~~ = diminutív képző; mint *fial*.

+ *csa* = diminutív; tehát: *számócza* = *olgy gyümölcs*, melly *szemidom*u:

Mer-igy; ma: mirigy: minden bizonynyal a' mer-ed-től, melly a' *dagáddal* egy.

Dagan-ag; ma: daganat.

Külü és *kölü* = kölestörő edény (mint öl-ü). Ettől: köles.
(Kölös családnév Szalontán.)

Nyás = nyárs (nyes)

Tál-nyér

Föd-ű = Födő

Für = ma: fürj.

Pohár-nak, a' tulajdonító *nak*-tól, és

Tál-nak

Pöf-fedék = pöfeteg

Helyag = *holyag* = *Hal-ag*. *Hal-m* (halom)mal egyeredetű.

Gub-a = gubó stb stb.

Nevezetes adatokul szolgálnak az illyenek nemcsak a' régibb, 's így etymologicusabb forma' ismeretében, meghatározásában, de a' külön tájdivatok' uralkodtának kimutatására is. Itt van pl. hogy többet ne említsek, az *ök-er*; *űsz-eg* (mellynek csak vocalváltozott formája az *as-ag* = parázstűz által megperzselt *pemete*; az *űszög* is = *Brand*, a' növényben), mellyek világosan az erdélyi, máramarosi szójárást állítják elő; de mellyeknek feltalálta Fabriciusnál ismét arra mutat, hogy a' „tisztatáj“ is használatában volt e' már most irodalmilag elesett *e-ző* formának; a' hova tethetjük Szik-

szót, Patakot is (Debreczent nem, bár a' könyv ott jött ki, mert a' kiadó, Ujfalvi, pataki növendék volt), hol, és tájékán a' kiv-el e' h. kiv-ül, most is használatos, még a' literatus embereknel is egyaránt.

A' szóképzés' technicájáról veszek alkalmat megemlítenem a' szóragozási technicának is egy különösségét, melly nem gyakran ugyan, de csakugyan megtalálhatik: ez a' val, vel segítő ragnak eredeti alakban megtartása. Illyen 104. lev., „Paroximos=Hab-val,“ vagy „hirtelen jövő betegség“ a' hol a' Hab kétség kívül az el-mebeli habzásra vitetik. 92. lev. Copta = „Mák-val töltött béles.“ — Maradványa ez a' gömöri dialectusnak minden bizonynyal, melly Abauj-, Zemplinnel határosságánál fogva a' szomszédok' beszédeire is elragadt. *) — Ugy veszem észre: messzebb kitértem Fabricius' ismertetésében, mint illy kisded értekezés' határa kívánná. Összefogom tehát a' felvett fonalakat, és csak még azon pár figyelemre méltó adatról teszek említést, miket magamnak megjegyzék. Illyenek ezek:

α) Több szó sokkal szebb 's rövidebb alakban jelenik meg nála mint ma használtatik; mineműek: sömör, porcs (porcsinfű), kükörccs(in), rátott és rántott(a) stb stb.

β) Némelyekben a' képzéskori átmásítás a' maitól eltérőleg is megvan, mint: ebéllő, pallás e. h. ebédlő, padlás.

γ) Több szó, és pedig szép szó, van nála, mellyek már ma, még a' közéletben is csaknem, — az irodalomban pedig teljesen ismeretlenek, 's mellyek, a' mennyiben alkalmasak és használaton kívüliek, a' fölélesztést is megérdemlenék ha másért nem, már csak etymológiánk' története' tekintetéből is; mint: Kólya, Szak (szekerc-fajok), Tárgy (pluteus = ütő műszer hidalásoknál), Emelcső, Haczu-ka, Rér (sógor), Apród, Börtön (Praeco), Posztómet-ü (nyírő), Gyakor-erdő (lucus), Eső es Kö es stb. Mik, kivált a' műtani szók, olly szempontból is érdemlik a' philologus' figyelmét, mert általok véghetetlen sokat fog az olvasó a' régi szokásokra nézve okulni. Különösen a' természetrajzi fejezetek nevezetes adalékul szolgálhatnak e' szakosztályi szótárak' készítésében.

δ) Adatokat nyújt e' műszótár a' magyarosított idegen

*) Jegyzésképen felirom, hogy e' mód és épen e' ragra nézve Marmarosban is ismeretes: s mi különös, egyetlen, „Hosszumező“ városában. Ott t. i. még iskola által sem lehet, a' különben nem kis műveltségű nép között annyira menni, hogy 2—3 év múlva a' gyermek' beszéde illyen ne legyen: „Villá-vel, kanál-vel, kötel-vel!! Honnan e' különösség! nem tudni; pedig hogy ezek tösgyökeres itteni magyarok: az való. — 'S a' mi ezzel töben ellenkező: az állapotjegyzőre nézve pedig, nem csak a' v' átmásítása van meg, keves szót vévén ki, — hanem valódi rag' alkalmazása is, s ez soha meg nem tévesztve; pl. meg van köttel = kötve, meg van ver-vel e' h. verve stb. Nevezetes különösségek, mellyeknek még itteni alapokára nem tudtam jöni.

szavak' divatozásának korára; mert ritka idegen szó, melly természetben volna átvéve. Illyenek:

Scorpio = Skarapna

Eridanus = Eradony

Parmensis = Parmasán (sajt)

Hollandicus = Holongyai (túró)

Pervinca = Bervéng; ma Bővény. Növénynem.

Spanachium = Spinat

Rapunculum = Roponcz

Stab = Istáp

Mespilus = Noszpolya

Kelch = Kelih, kelh, kelyh, kehely stb stb.

ε) Orthographiában, a' több helyt találkozó ypsilonismust (attya) kivéven, 's némelly átmásítást leszámítván (kész, e' h. kéz), meglehetősen tiszta elveket követ, származtatási alapon járván.

ξ) Szép erényül kell kiemelnem több helyen, a' meglepőleg szabatos értelmezést, a' philosophismus' követését; „több helyen“ mondám, mert evvel nem mindenütt találkozunk; mi minden esetre philosophiánk' jellemző körülményeül — méltán feljegyezhető azon időkorra nézve. Így találom nála a' *Spiritust* már *Szellet* értelemben (spaticus = kiben gonosz szellet vagyon); mi előttem azért nevezetes, mert Fabricius a' müncheni Codexet nem ismerte, olly ember' birtokában lévén akkor az *), kívül ő semmi közlekedésben nem volt. *Substantia* neki *Állat* de nem „Animal“; *Aer* = éltető állat; *Anima* mindig *lélek* stb. *Nothus* = *fattyúfi*, de cuius parente non dubitatur; *Spurius* = *Zűb gyermek*, qui non audet suos parentes nominare (hihetőleg „Záp gyermek“ mint Záp tojás).

θ) Sokat mondhatnék, sokat mondhatna a' figyelmes vizsgáló azon tudományossági fokról is, melly — de nem philologiai tekintetben — Fabriciusra nézve ez adatokból kiviláglik. De ezt annak hagyom fel, ki más tudományok' történeteihöz keres adatokat.

Mind ezeknél fogva egészen osztozom én Kazinczy Ferencznek azon ítéletében, mit az 1818. Tud.Gyűjt. V. köt. mondott: „Szikszai Fabricius (Kovács) Balázs dísze volt a' pataki iskolának; sőt hozzáadom: a' magyar tudományosságnak!“ **)

*) Joannes Albertus Vidmestadius (Lásd a' Codex' első lapját.)

**) Némelly erdélyi tájzso' tekintetéből figyelmet érdemel, hogy ő az 1561 — 76. pataki professorságát tevő időköz alatt 3 évig Kolozsvárt is tanárkodott Kazinczy szerint. Az unitária vallás' történeteiben ez áll: „1565-ről megemlíttetik Szikszai Kovács Balázs hihetőleg tanító (lector) a' kolozsvári főiskolában.“ (Unitaria vall. tört. Erdélyben. Irta Ar. Rákosi Székely Sándor stb. Kolozsvárt 1840. 103 lap.)

3.

Bejthe István.

Harmadik szögyűjtőnk a'XV-XVI. századból *Bejthe István*. Kévé az, mit róla mondanunk kell; munkája ugyanis, mellyel a' szóban forgó rovatot kiegészíti, csak másod rendű, csak pótlék, épen mint majd Pesti Gáboré leszen a' rendes szótáríróké között. A' Bejthéről történetileg tudnivalók ezek:

Volt ő Tóth Ferencz szerint érsekújvári de bizonyosabban németújvári protestans pap, a' Batthyány grófok, Németújvár' örökös urainak udvari predikátora; 's ez állásánál fogva az urodalmi és környéki egyházak' püspöke, sorszerint e' hivatalban a' dunántúli részen 2-ik. Mint egyházfő buzgó; mint tudós kitűnő jelességű, kivált a' theologiai és a' természettudományokban, mint a' kitől bírnak, Bod Péter' előadata szerint, a' második magyar fűvészkönyvet*). Nem cél itt, hogy a' püspököt ismertessem; azért egyszerűen mellőzvéen abbéli érdemét, egyenesen célba vett munkásságára térek át.

Klusius Károly belga tudós (Carolus Clusius Atrebas), Maximilián császár' pártfogása mellett elvégezvén 1574—79. években Spanyolországon kezdett fűvésztani utazását, átjött illy célból a' császár' birtokaiba is, 's névszerint *Pannoniába*, Ausztriába, 's más szomszéd provinciákba. Bevégezvén vándorlását, midőn tapasztalatait, Rudolf császár' pártfogása által sajtó alá bocsátaná (Antwerpben 1583. **), arra is kiterjesztette gondját, hogy mint írja: Plantarum, ab incolis, etiam vulgaria nomina perdiscerem; azaz: hogy a' neveket a' latin 's német mellé *magyarul is odairná*. Mint-hogy azonban a' historia' írásában célja csak a' még senkitől meg nem ismertetett nemek', fajok' meghatározása volt: e' kiszabott munkakör, nagyon kevés, legalább nem minden, növényre nézve engedheté meg, azok' magyar nevének előszámlálását. Innen határozta el magát egy másik munka' készítésére, mellynek ajánlólevele szerint (Pannonibus, rei herbariae studiosis!) adalékait tennék más magyarországi növények is, — akárván a' vendégszeretetért, mellyel mindenütt fogadtatott, kedveskedni (ut vobis hac in re, quam maxime possem, gratificarer.)

*) Az első „Herbarium“ czimmel Melius írta. Horányi az említett Fűvészkönyvet B. Imrének, István' testvérének, majd az udvari papságban utódjának tulajdonítja.

**) Caroli Clusii Atrebatensis, rariorum aliquot stirpium, per Pannoniam, Austriam et vicinas quasdam Provincias observatarum, Historia Quatuor libris expressa ad Rudolphum II. imp., Ernestum, Mathiam, Maximilianum, Austriae Archiduces, et cet. Antverpiae, Ex Officina Christophori Plantini M. D. LXXXIII.

Itt jön már ez ügybe Bejthe István. Tudniillik Clusius nem tudván magyarul, többeket megkért, kik e' terv' kivitelében nekie segédkezeket nyujtanának. Találkoztak is, mint írja; de azok között különösen kiemeli Bejthét, így szólván: „Sed omnium maxime (juvavit) doctissimus vir Dn. Stephanus Bejthe, Divini verbi praeco apud illustrem Heroen Dominum Balthasarem Batthyán, in ipsius urbe Némethwywar. *qui maximam horum Vngaricorum nominum partem, pro suo Ardore docuit* *), *dum aliquando adperquirendas plantas, simul egressi sumus.*“ — Melly előadásból nyilván van nem csak tudományos készsége Bejthének, de egyszersmind azon érdeme is, melly szerint, mint észrevehetni, az egész magyar rész, kevés kivétellel, az ő tollából folyt. Megköszönvén végre Clusius Bejthe' fáradozását 's felhíván a' szélesb ismeretű magyarokat munkája' foglalkozásának javításaira, átadja művét a' közönségnek, Viennae Cal. January Anno reparatae salutis humanae M. D. LXXXIII. következő czímmel: *Stirpium Nomenclator Pannonicus. Antverpiae, ex officina Christofori Plantini M. D. LXXXIII* **)

Az ekkép kerekedett szógyűjteményről tehát, külső jellemül, ez eddigiekből ezeket mondhatjuk:

- a) Részletes, növénytani műszótár.
- b) Latin rész, egybeszerkesztője Clusius, a' magyarázó Bejthe.
- c) Rendes betűsorozatu, a' latin állván elül.
- d) Csak nevek (nomina) vannak benne.
- e) Törzsökségálon van a' szerkesztés.

Látnivaló e' szerint, hogy sem történeti, sem hasonlító irány nem lehet Bejthe' céljában, mikor a' magyar neveket oda kapcsolá. Minden csak a' körül forog, hogy a' latin műszó magyarul adassék vissza; 's így, hogy (szótárirányra alkalmazván a' dolgozás' elvét) *magyarázó, értelmező legyen* az. Én is tehát csak körül fogok nézlelni, és csak ebbeli eljárását ismertetem meg, mint egyedüli érdemét, — nem felejtvén el a' *képzési, tájdivati* sajátosságokat sem.

1. Bejthe a' kéz alatti szógyűjteményben kétféle magyarázatot követ, egyik a' *latin szóé*, melly végre „magyar szót ad“, másik a' *magyar szóé*, mikor ezt értelmezi. Az első csak a' közönséges modoru; a' másik, a' *népi magyarnak* olyképen való magyarázása, hogy a' külföldi olvasó, a' magyar névnek tudja *jelentését, saját szó szerinti* értelmét. Természetes aztán, hogy ez idegenek' számára — latin nyelven eszközölthetik.

— Pl. Aparine = Ragadvány = ab adhaerendo dicta

Acanthium = Töviskes lapp = Spinosa lappa

*) Szakadozott levén a' példány, mellyből idézek e „docuit“ szó csak találomra van felvéve.

**) Hibásan teszi tehát Bod 1583-ra; mert akkor csak az előbeszéd költ. Nyomás 1584. Nálam első nyomásu példány van.

Bryonia = Földitök = *Terrea cucurbita*

Chelidonium m. = Fechkefű = *Hirundinum herba*

Evonymus = Kechkeragófa = *Arbor quae a Capris roditur*

Iberis = The mondád fű = *Tu dixisti herba.*

Elvéve, azonban magyar körülírásra is akádkhatni, mint pl.

Abies = *Luch fenyőfa*; azaz mellynek a' levele *egy felől* áll.

Találunk névtörténeti magyarázatokat, épen úgy, mint ezt Fabriciusnál megemlítettem, ki pl. a' *Sz. László fű* név'okát a' hagyományokból jegyzette fel. Föllelhetni ezt Bejthénél, még pedig ugyanazon szavakkal, mi az egymástól kölcsönözésre mutat. E' kívül van még más beírva a' *Pimpinella Germanicáról*, mellyet „Chaba ire“nek nevez; nam ferunt Chabam regem, Atilae regis filium, viris omnibus vulneratis hac herba curasse.

Nem sok ugyan az efféle magyarázat a' philologusnak, nem okulhat általa a' nyelvtudós ismeretében felettébb; de kivált a' felhozott ügyellen, máskép szószerinti fordító magyarázat, nem ritkán vezeti Bejthénél az olvasót a' homályosb szó' értésére, etymologiájára. Illyet találók ezekben:

Anonis = *Iglicze* h. e. „*aculeata*“. Tehát *Iglicz* = *fulánk*, *tövis*. Vajjon nem a' német „*Igel*“ átmagyárosítása-e? Annyi igaz, hogy az *igliczet* az alföldi magyar *varjutövisnek* híja.

Ostria = Gyertyánfa = *quasi dicas Candelae arborem; quod eius ligno facum vice utantur.*

Cucumis = (ugorka) „*Bub-or-ka*“ kétségkívül a' *bub* formától, mellyet magán visel; az *or* képző, épen az levén mi a' *szob-or*-ban találattik. (Somogyban tudtomra ma is *Uborka*, *buborka* = a' cucumis).

Melo pepo = *qui superna parte veluti corona insignitus est* = *Ervári dinnye* = *Castri Orientis m.* Im itt egy összó *Er* vagy *ér*, melly egészen más, mint a' *fluentum*, *vena* stb. Molnár-Albertnél egész családot lehet ez alá sorozni, a' mennyiben egynektartomén ezta' Horvát István által supponált *Er*-(edet), *er*-(eszt) 's többekkel. *Eredek*: *orior*. Ennek lesz gyökere: az *er*: *oriens*. Innen származik az *ere*: *Camus Fraenum* = *gyeplő*, mellynél fogva *eresztetik* a' ló. En itt az *er*-t egynek tartom az *Elő*-vel. 'S így *er-vár* = *elő vár*: *Castrum orientis*. E' *dinnye* kétségkívül *elő erő dinnye*. Az almák közt ismer a' nép egy *só-vári*-t.

Ruta = *Zeges rutha*, *angulosa ruta*. Tehát: a' mi *szegelet*, — hajdan „*zög*“ vagy *zeg* volt; 's így *Zug* csak hangzói átmásulása annak.

Tilia = *Hásfa* = a' mi *has*-adni szokott. Így pótlék nélkül lehet Fabriciusnál is a' *nyást* = *nyárs* (*nyas* = *nyes*) helyett találni, mint a' *Hás*, *Hars* (*has*—*hárs*) helyett vagyon; 's mások, mellyeket még ki lehetne szednem a' többi közül.

2. A' *képzéskörüli eljárás* annyiban érdemli figyelmünket, a'

mennyiben a' logikai oldal' mindenbeni szabályossága mellett a' technicában, több szó, nem a' mai alakkal képeztek, de a' mi aztán, máshoz hasonlítás' útján, sokszor az egész szó' érdeméről, gyökeréről felvilágosítást ad. Legyen elég e' tárgyban csak egy-két példát hozni fel.

Allium silvestre = *Hagy-m-ánch*. Ma *hagymának* mondjuk; de Bejthe is az *A. sativumot* *Fokhagymának* írja. Vegyük azt az alakot, mely tájdivatosan ma is él: *Haj-ma*, azonnal készen vágyunk az etymológiával. T. i. *Haj-m* — olyan mint *kör-m*; olly *tömeget* (m) képviselvén az *m*, mely *körből* vagy *körön*, és *Haj* (héj)-ak' egyberakodásából származott vagy állott elő. A' minthogy a' *hagyma* (*jó*-ul, *gyó*-ul, *gyógyul*) nem is egyéb. Továbbá: *kop-ancs* (*kop-o-ancs*) = *kopács* is, „*bog-ancs*“ (*bog-o-ancs*) = *bogács* is levén: megfordítva is áll az okoskodás *ács* képző = *ancs* képzővel. Innen: *bogács* = *nem nagy bog*; és *kopács* = *nem nagy kop* v. *kap*. E' szerint lesz a' *hagymács* is „*nem nagy hagyma*.“ Ámbár az *ncs* képző nem csupán diminutív, sokszor *összesítő*, *concretisáló* is, mint: *bakács* = *bokdig érő sarú* (Molnár A.). 'S itt, *ugy látszik*, *ez az értelem áll*. —

Melissophillon = *Mézgánch* is ide tartozik, = mézgából szerkesztett valami. Minden esetre nyereség, hogy e' szó, mely újnak tartatik, már itt is megtalálható. 'S igen helyes, hogy a' szokás, a' mint a' *hagymács*-ból *hagymát*: *ugy tett a' mézgács*-ból, *mézgá-t*.

Anagallis = *Tik-tara*. Ma: *tara* = *taréj*-nak szoktuk írni; de az a' *j* ép olly felesleges pótlék ott, mint a' *für-j*, *szeđer-j*, *zsír-j* és másokban. — Innen vehetjük ki a' *Tar*' gyökerét, mely *kopasz főt* tesz v. *kopasz fejt*. 'S innen leve, hogy a' tyúk' fejének *kopasz* kinövése „*tar-a*“ lett, mint a' *dér-től*: *dara*; az „*ér*“-től „*ere*“ mint fentebb említők.

Igy jönnek elő megkurtítva: *Belénd*-(ek) (*Hyoscyamus*); — átfordítva: *Galla* = *Bugh-a*, mely *Fabriciusnál* *Gub-a* alakban találatik. Továbbá *Jégnye* (*jegenye*), *kiből lézön az Populeum* ír; *Töli-fa* (*töly-tölg*), *Hársfa* stb.

3. Ki kell még emelnem azon tájdivatos használatát a' töszavi betűknek, melyek annyira ismertető jelek szoktak lenni az ország' különböző vidékei között. Két külön vidék látszik a' Bejthe' nyelvében szólni: a' *dunai ó-zó*, 's a' *tiszai szerfelett e-zó*; amaz az *i-t ü-re* változtatja, mit ez megfordítva teszen; amaz keményít, ez olvaszt; de kivált a' *consonansokban* állandóbb a' kemény *accentuálás*. Innen ha a' keményítést, mint *dunatáj*nak Bejthének rójuk fel, — 's a' *lágýtásokat* azon másoknak, *kikről Clusius egy szóval emlékezik*: *jóval kevesen folyhattak be Bejthe mellett a' szótár-magyarításba*. Mind két oldalról néhány példát ide ragasztok:

dunai

tiszai

Ihar fa (acer minus)	Javor fa (acer latifolium)
Bujtorjan (agrimonia)	Kekerchén fejr verágu (Anemone silv.)
Égörfá (alnus)	Penüszfiu (Blattaria)
Tikhur (alsine)	Bikfa (Fagus)
Iröm (artemisia)	Gyiröfa (Cormes foemina)
Vörös káposzta (Brassica)	Gyíszöfű (Digitalis)
Gösztinye (Castanea)	Tidőfű (Pulmonaria)
Cherösznyefa (Cer. dulci fructu)	
Kömény (Foeniculum)	
Epery (Fragus)	
Édes gyökér (Glycínhira) stb stb stb.	

4. Az orthographia nem egyező magával mindenütt; tisztán lehet találni helylyel, de később ismét visszaesik ügyetlenségibe. 'S ezt nem a' külföldi nyomdának tulajdonítom, melly talán magyarul nyomtatni nem lett volna képes; hanem egyenesen a' szerzőnek. Van: ragadvá-ny és ni-jr-fa == (nyírfá), peni-iz (penyész). Általában pedig: z = sz;

ch = cs;

y = j;

iu = ü; a' fű pl. mindig: fiu.

5. A' tudományt illetőleg: *nem és faj* két névvel mint nem bir a' növény' latin neve: úgy nem birhat a' magyar sem; 's ez nem csak azért, mert maga a' tudomány sem volt még 1583. oda fejlődve; de azért is, mert Bejlthe köznéptől szedte át a' neveket, ömaga, tán a' magyarításokat kivéven, egyet sem csuált.

Legyen legvégül megjegyezve, hogy e' munkácska kis 8. réthben 16 lap; abból is a' cím, előbeszéd, colophon 4 lapot foglalnak el, 's-így mindössze is mint szótáré, csak 6 level a' terjedelme.

Ezeket tudom én, mint szótárirodalmunknak XV. és XVI. századi korszakában *szógyűjtőket*; kiket már csak azért is ismerünk, méltatnunk kell, mert az ő vállalkon emelkedhettek fel, kiket majd második közleményemben fogok megismertetni.

— *Tasner Antal* lt. beadta a' déva-ványai ns község által fordítás végett az academiához küldött 64 db török iratot, *Eberl Ferdinand* budai házánkfia, az austr. cs. keleti academia' növendéke által magyarra fordítva: kinek buzgóságaért köszönet szavaztatott. A' fordítmány' egyik tisztázata az eredetiekkel együtt Déva-Ványának kiadatni, másika az academia' kéziratrába iktattatni, 's a' történetud. osztálylyal a' végre közölni határoztatott, hogy az e' levelekben netán foglaltatott történeti adatokról jelentést tenne.

KIS GYÜLÉS, NOV. 29. 1847.

(A' philosophiai osztály' részére)

Döbrentei Gábor legid. rt' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Kállay, Szilasy, Szontagh rr. lt. — Peregriny, Szönyi lt. lt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Balogh, Fest, Gebhardt, Kiss K., Sztrokay rr. lt. — Bárfay, Tasner, Walther lt. lt. — Lukács Mórész h. segédjegyző.

SZILASY JÁNOS rt.

Imre János magyar bölcész' következő életrajzát olvasta :

Imre János 1790. oct. 6. Nagy - Fügeden Heves megyében született. Tanulását szülőtte földjén kezdvén, ugyanazt Gyöngyösön és Egerben folytatta és végezte. 1805. sept. 9. az egri növendékpapok közé iratott. 1806. aug. 30. bölcslelettudornak nevezetett. 1812. octoberben az egri lyceum' könyvtárának örje lett. 1813. majus' 2. hittudornak is kinevezetett. 1813. jun. 19. áldozárnak fölszenteltetvén, előbbi hivatala mellett káptalan' káplánjának tétetett. 1814-ben az egri növendékpapságnál hittanulmányi felügyelőnek és segédtanárnak rendeltetett. 1816-ban a' bölcslelettant kezdé Egerben előterjeszteni. 1822. dec. 12. Pestre tétetett át tudomány-egyetemi bölcslelettannak. Itt a' bölcslelettani kar' dékán-ságát 182⁵/₆ és 182⁶/₇-ben viselte. 1827-ben Heves megye' táblabírájának; 1830-ban pedig m. t. társasági rendes tagnak nevezetett. 1832. maj. 12. majd három hónapig tartott tüdősorvadás' következtében meghalt. — Bölcselés közben a' válogató rendszert követé. „Hodie — így szól — nos ecclecticos illos dicimus, qui ex omnibus quidem tam antiquis, quam recentioribus, quod verum et bonum inveniunt, seligunt, sed systematice, id est certis principiis innixi, quive cogitationes humanas subiectivo-obiectivas statuunt; quales nos ipsos esse candide profiteamur, et per decursum tractatum nostrorum probabimus.“ L. Amicum foedus rationis cum experientia. Pestini, 1818. Introductio in universam philosophiam a' 43. és k. lapon. — Minthogy azonban iskolai rendszerünk úgy hozá magával, Wolf' modorában bölcselkedett. Mind e' mellett Kantnak Wenzel, de még inkább Krug által népszerűsített rendszere sem kerüle el figyelmét. „Tentamina — úgy mond — Kantii et Krugii id habent meriti, quod indolem et ambitum Metaphysicae, tamquam peculiaris scientiae fixerint; notiones multas et materias metaphysicas adcurate determinatas, ab alienis penitus repurgatas, apteque connexas tradiderint; et sic spem faciant fore ut ratio philosophica citius aut serius in sui cognitionem deveniat“ stb. L. Introductio in Metaphysicam az 50. lapon. — Nyomatásban megjelent munkái itt következnek: 1. Amicum Foedus rationis cum experientia. Négy kötet. Pest, 1818 — 1824. 8-adr. 2. Logica novis curis edita. 1824. 3. Metaphysica pura cum historia eiusdem, nova edit. 1825. 4. Metaphysica applicata, nova edit. 1825. 5. Areologia, novis curis edita. 1829. 6. A' gondolkodás' tudománya. Pesten, 1829. 7. Az észmérés' tudománya. Pesten, 1829. 8. Lo-

gica iterum novis curis aucta. 1830. 9. Az ifju bölcsekedő. Pest, 1830. E' munkái iránt így szól: „Originarii ingenii et inventionis gloriam non quaesivi, nec ea quorundam ambitione laboravi, qua nihil iisdem dicere amant vocibus, quas iam prius aliquis adhibuit.“ Praefatio in Amicum Foedus rationis cum experientia. Pestini, 1818. pag. VI. Ennél fogva épen nem csodálhatni, hogy sok van benne Makó- 's Horváthból, Metz-, Wenzel- és Likawetzből, Krugból stb. Így p. o. az Archologia nevet az ismetanban (Metaphysica) Krugtól kölcsönözte, a' benne előforduló tárgyak pedig részben már Makó- 's Horváthnál is olvashatók; ámbár tagadhatlan, hogy az újabb philosophiai irodalom is használtattott. Makó- és Horváth' Psychologiája helyett Anthropológiát írt Wenzel, és mások szerint. Aretologiája azon bölcelet- és hittanárok szerint vagyon szerkesztve, kik Kantot követék. Hogy a' Jus Naturae- 's Aestheticából semmi sincs benne, abból magyarázható, minthogy magyar tanoda' számára írván, szeme előtt kelle tartani a' „Ratio educationis publicae totiusque rei literariae. Budae, 1806.“ 88. és következő lapjait; hol határozottan ki van mondva, hogy a' philosophia' tanára a' logicát, metaphysicát és morum philosophiát tartozik előterjeszteni. A' gondolkodás' és észmérés' tudományában vagyis a' magyar logica- 's metaphysicában latin munkái' elveit magyarul fejtegeti: a' műszavakat (terminos philosophiae technicos) magyarul is kiteszi, de olly határozatlanul, hogy ugyanazon műszó több helyen fordulván elő magyarul, más-másképen fejeztetik ki. Az „Ifju Bölcsekedő“ népszerű előadása némelly olly philosophiai tárgyaknak, mellyek a' bölceleti iskolából kilépő ifjura nézve legszükségesebbek- vagy legalább igen hasznosaknak látszottak.

E' dolgozat az osztály' részéről helyesnek találtatván, az a' magyarországi bölcsekszekekről az osztály' tagjai által még exentúl készülendő életrajzok körül mintául alapítottatott meg; melly szerint tehát először az illető írónak élete 's tudományos fejlődése' története; továbbá az általa követett rendszer 's felhasznált munkák' kijelelése; végre saját munkái' jellemzése 's tudományos eredményeinek kimutatása leszen adandó.

— Következett Szontagh Gusztáv rt' előadása, mellyben Ulrici' új munkáját: *Das Grundprincip der Philosophie*, észrevételei' kíséretében ismertetni kezdte.

— A' *segédjegyző* benyújtotta Horváth Cyrill rt' illy című értekezésének: *Az istenessze' eredete* második részét, melly azt a' *rationalismus'* stádiumában terjeszti elő. Az Évkönyvekbe lévén e' munka száma, az az osztály' tagjai közt körbe bocsátatott.

— Ezeken kívül folytak ez ülésben az osztály' készülletei a' nagy gyűlésre.

Szerkeszti Toldy Ferencz. — Nyomatott Kozmanál,

M A G Y A R ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

VII. ÉV.

1847. DECEMBER.

XI. SZ.

KIS GYÜLÉS, DEC. 6. 1847.

Döbrentei Gábor rt. hely. elnöklete alatt

Jelen B. Eötvös J. és Kubinyi Ág. tt. tt. — Bajza, Balogh, Czech, Czuczor, Döbrentei, Fest, Frivaldszky, Gebhardt, Györy, Jerney, Kállay, Kiss K., Luczenbacher, Szilasy, Szontagh, Sztrokay, Vállas, Vörösmarty rr. tt. — Bártfay, Bertha, Garay, Hanák, Henszlmann, Kiss F., Korponay, Mátray, Trefort, Walther II. tt. — Toldy F. titoknok, Lukács M. h. segédjegyző.

— Miután az ülés' kezdetén tiszt. tag még nem levén jelen, Döbrentei rt. az elnöki széket elfoglalá, olvastatott az Elnöknek Kolosvárt nov. 27. költ válasza, melyben előre bocsátván hogy, bár örmére szolgálna a' társaság' kívánatait minden alkalommal teljesíteni, 's e' szerint ohajtott volna a' legközelebbi nagy gyűlésre megjelenni; de most, midőn a' befejezett erdélyi országgyűlésen hozott számos törvények' életbe léptetése eszközözendő, Erdélyből ki nem jöhet, 's ennél fogva Fáy András igazgató és tiszt. tagot szólitotta fel, hogy a' decemb. 19. megnyitandó nagy gyűlésen elnököljön.

— Ezt a' *másod elnök'* két rendbeli levelének olvastatása követte, melynek egyikében egy, a' *magyar tenger mellék' elemi iskolái'* számára olasz nyelven készült, *magyar nyelvtan'* kéziratát küldé meg helytartó-tanácsi megbízásból, megvizsgálattatás végett; másikában a' gróf Pálffy Mór c. ur által *hasáink' népesítése'* tárgyában kitűzött pályakérdésre beérkezendő munkák' bíráló választmányához, e' választmány' elnökének kérésére, három tag' kineveztetését kívánja: mire b. Eötvös József tiszt., Fényes és Trefort II. tt. bírálókul nevezettek.

— A' nagy gyűlés' közeledte miatt Czuczor G. rt., mint a' nagy szótár' szerkesztője, felkérte az ülést, hogy szótári munkálatai' mibenlétét bizottsmány által vizsgáltatná meg: mely végre a' nyelvtudományi osztály' helybeli tagjai olly utasítás mellett küldettek ki, hogy a' vizsgálat' eredményeiről a' nagy gyűlésnek tegyenek jelentést.

— A' *titoknok a' könyvtár'* számára a' *genfi természettudományi társaság'* ajándékaul bemutatá: Mémoires de la Société de Physique et d' hist. nat. de Genève. Tome X. 1. partie. Genève, 1843. 4.

Kuthy Lajos ltól: * Hazai Rejtelmek. XI—XIV. füz.

Zimmermann Jakab képezdei tanártól következő, a' tanító-képző intézetek' használatára általa készített kézikönyveket: Barmászat, Egészség és rögtön esetek' gyógytana; Elméleti és gyakorlati Vallástanmód; (mind Buda 1847.) Vallási szokások és szertartásoknak magyarázata. Pest, 1847.

KIS GYÜLÉS, DEC. 6. 1847.

Esti hat órákor.

(A' történettudományi osztály' részére.)

B. Eötvös József tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Bajza, Czech, Jerney, Luczenbacher rr. tt. — Bártfay, Henszlmann, Kiss F., Walther II. tt. — Más osztályokból: Kubinyi Á. tt. — Balogh, Döbrentei, Frivaldszky, Kiss K., Szi-

lasy, Szontagh, Vállas rr. tt. — Bertha, Erdélyi, Garay, Mátray, Tasner, Trefort II. tt. — Toldy F. útonok, Lukács M. hely segédjegyző.

— Olvastatott

WENZEL GUSZTÁVtól

története azon hétezer aranynyi adónak, melyet az 1381-ki turini békétésnél fogva a' velencei köztársaság a' magyar koronának évenként fizetni köteles volt; 's mely ekkép következik:

Történetünk' tárgyavatott ismerői előtt, kik hazánk' és nemzetünk' előkorának fő momentumait felfogni és érteni tudják, nem szükséges, az Anjou-házból származott királyaink' ebbeni nagy jelentőségét bőven bizonyítani. Főkép nagy Lajos' története bír e' tekintetben túlnyomó érdekl. Mert habár nem tagadható, hogy atyja Robert Károly, kit Engel igen jellemzőleg statusbölcs királynak nevez, vetette meg az alapot, melyen ő nagyra emelkedett: a' történeti igazság és méltányosság mégis kívánja, hogy főleg oly eseményekre nézve, melyekben nagy Lajos egészen önállólág vett részt, ezen melléktekintet által érdemeit meg ne csonkítsuk. Hogy Magyarország a' XIV. században az europai fő hatalmak közt a' legelső' egyike volt, arra Károly tört ugyan utat, de a' valódi érdem mégis Lajost illeti; 's ugy hiszem, nem lesz ma is magyar, ki történetünk' fénykorára örömmel és élénk részvéttel ne emlékeznék vissza.

Mai közlésem e' kort érdekli. Tudva van, mely hatályos befolyással volt akkor Magyarország az olaszországi viszonyokra. Tudva van, a' politikai tekintély' milly polczára emelte más statusok' irányában hazánkat az 1381-ki turini béke. És mégis, mi kevés az, mit ezen békességről, mely kétség kívül történetünk' egyik legragyogóbb fénycsillaga, eddig határozottan tudunk? Történetíróink azt csak puszta elbeszéléskepén, és többnyire mellékesen szokták említeni, és ámbár az olasz historicus Verci János azt eredeti szövege szerint és egész terjedelmében már több mint ötven év előtt kiadta *): mégis ezen kiadása történeti literatúránkban mindeddig méltatva nem volt. Említik ugyan, hogy Velence, a' hatalmas tengeri királynő, ezen békesség' egyik pontjánál fogva, a magyar koronának évenként hétezer arannyal adózni köteleztette; de, ha vajjon ezen adó, mely Magyarországnak akkori hatalmát és nemzetjogi tekintélyét eldöntőleg bizonyítja, volt-e fizetve valaha? — és ha volt, meddig? erről történeti kutatásaink mind- eddig szinte hallgatnak.

Miután nekem alkalmam volt, nem csak a' turini békességet minden mellékirataival együtt: hanem az említettem 7000 aranynyi adónak 19 esztendőn által évenkénti fizetését és későbbi megszű-

*) Storia della Marca Trivigiana e Veronese di Giambatista Verci, a' 15-ik kötetben, Velence, 1790.

nését illetőleg is 50-nél több okiratot a' velenczei köztársaság' statuskönyveiben feltalálni és használni*); legyen szabad ez iránti kutatásaim' eredményét a' szükséges kútfői támogatásokkal együtt a' tek. academiának ezennel alázatosan bemutatni.

Az 1381-ikévi augusztus' 8-kán Turinban kötött békességnek ide tartozó határozata azt rendeli: miszerint Velencze, melynek irányában nagy Lajos többnemű követeléseitől elállt, ezeknek mintegy pótlására *adó'* neve alatt a' magyar koronának évenként 7000 aranyat fizessen. Szövege ekkép hangzik:

Commune Venetiarum dare et solvere debeat dicto domino Regi (t. i. nagy Lajosnak) et ejus successoribus in Regno et corona, et ipsi Coronae re. praesentanti dictum Regnum, et praesidentibus pro ipsa corona in perpetuum annuatim ducatorum septem millia boni auri in auro et boni et justis ponderis solvenda dicto Domino Regi et ejus successoribus et coronae et praesidentibus praedictis vel thesaurariis ipsorum et cuilibet alii habenti idoneam potestatem recipiendi solutionem praedictorum septem millium ducatorum, et de ipsa solutione quietationem, absolutionem et liberationem debitam faciendi per procuratorem seu syndicum dicti Communis in festo Sancti Regis Stephani vigesima die Augusti cujuslibet anni vel ante dictum festum. Qua solutione facta quietationem et liberationem de receptis facere teneatur et teneantur nuncio et syndico Venetorum. Quod si nullus praedictorum ibi esset, tunc consignent et deponant dictam pecuniae quantitatem vel pignora aurea vel argentea infra scripta infra viginti dierum termini inferius descriptorum. Et quod dicta pecunia risico et periculo Communis Venetiarum portetur usque ad civitatem Jadrae; et ibi et ab inde in antea usque ad civitatem Budae, et in Buda per officiales et gentes dicti Domini Regis, successorum et coronae debeat salva fieri, sociari et conduci risico et periculo dicti Domini Regis, successorum et coronae praedictorum. Sic tamen, quod si postquam dicta pecunia pro parte dictorum Venetorum in Jadra conducta fuerit, ut praefertur, aliquo casu fortuito perderetur, intelligatur et sit dictum Commune Venetiarum liberatum penitus et quietatum de ipsa quantitate praedicta. Conducatur tamen expensis dicti communis Venetiarum quantum de vectura et nuncio, seu syndico Venetorum. Et si dicta solutio dictis loco et tempore facta non fuerit, tunc procurator vel syndicus nomine dicti Communis Venetiarum teneatur et debeat se praesentare coram superscriptis vel aliquo eorum, quibus ut supra dicta solutio fieri debetur infra viginti dies proxime subsequentes, et ponere et conducere et realiter consignare eo modo, quo dicta pecunia conduci debetur, ut supra, in Buda tot pignora aurea vel argentea aequivalentia dictae quantitati septem millium ducatorum quae pignora communi extimatione vendi possint usque ad quantitatem septem millium ducatorum. Quae si facta non fuerint, ut supra, tunc incurrat Commune Venetiarum in poenam ducatorum decem millium pro qualibet viceseu anno. Et si tribus annis, seu per tres vices in solutione, depositione, et consignatione praedictis dictum Commune Venetiarum cessaverit, tunc per dictum Regem, ejus successores, coronam, et praesidentes praedictos singula singulis referendo seu pro ejus parte fieri debeant protestationes et denunciationes contra dictum Commune Venetiarum tres et per temporum intervalla, videlicet pro unaquaque denunciatione inter protestationem et denunciationem sex men-

*) Ezek főképp a' *Libri pactorum*, melyekbe a' köztársaságnak minden fontos szövetségei és statusszerződésai beirattak; a' *Copiae de Commemoriali*, vagy is memorabiáliának gyűjteménye; és a' kormányzó-tanácsnak jegyzőkönyve, mely, *Libri misti* név alatt ismeretes. V. ö. Czech Jánosnak érdekes jelentését a' tud. társasághoz a' Tudománytár' első folyamán IX. kötetében 217 s. köv. ll.

sium. Quae protestationes et denunciationes fiant coram infrascripto iudice (bírónak a pápa választott), sic tamen et taliter, quod per dictum iudicem dictae tres denuntiationes et protestationes ad notitiam dictorum Ducis et Communis Venetiarum deducantur. Et si tribus vicibus seu tribus annis continuis vel interpolatis cessatum et contrafactum fuerit, et factae fuerint ut supra dictae protestationes et denunciationes, et non fuerit soluta sors praedicta in loco praedicto vel facta non esset consignatio pecuniae et depositio pignorum praedictorum cum solutione dictarum poenarum dicto Domino Regi vel suis successoribus, vel coronae, vel alicui praedictorum nomine ipsorum recipienti, ut praefertur et elapsa forent tempora omnia praedicta, tunc duntaxat et non antea intelligatur praesens pax rupta dicto Domino Regi. Item quod dicto casu liceat dicto Serenissimo Domino Regi et successoribus ejus in Regno et Corona petere et exigere dictas sortes sive praestationes pro dictis annis, quibus solutio facta non esset, et dictas poenas, in quas dicta occasione esset incursum.

Lássuk most évről évre: mennyiben volt e' határozatnak elég téve.

1381. A' turini békesség augustus 8. költelvé, természetes volt, hogy a' 7000 arany adónak első fizetése már azon 1381. évi augustus' 20-kára járt. Ezen határnap mindazáltal idő' rövidsége miatt mindjárt akkor egy könnyen meg nem tarthatónak találattott; miért is Savoyi Amade, kinek közbenjárásával jött létre a' békesség, mind a' magyar, mind a' velencei követek' megegyezésével azt határozta: „Quod dicta solutio primi anni fieret in festo nativitatis Domini proxima vel ante si fieri posset, sub modis et formis contentis in capitulo dictae solutionis.“ Magáról a' fizetésről három okirat fekszik előttem:

1. Galvanus, Bertalan' fiának császári jegyző- és a' pécsi püspök' titoknokának (Imperiali auctoritate notarius atque Domini Episcopi Quinque-Ecclesiensis scriba) jegyzői bizonyítványa (instrumentum notariale), kelt 1381. die 11. Octobris Venetiis in Campo monasterii S. Georgii majoris, hogy Bálint pécsi és Pál zágrábi püspökök és nagy Lajos király' követei *) a' jelen lévő teljes hatalmu és hitelű tanúk előtt:

Sponte et ex certa scientia asseruerunt et affirmaverunt praedicta omnia et singula (t. i. a' turini békességnek illető pontja) vera esse, et quod praedictus Dominus Comes Sabaudiae ex auctoritate sibi tradita ab utraque parte statuit et prorogavit terminum solutionis, quod primo anno, qui erat ad diem 20-um Augusti proxime praeteriti ad nativitatem Domini proximam vel ante si fieri posset. Aliae autem solutiones dictorum septem millium ducatorum fieri

*) Úgy hiszem, nem érdeknélküli a' velencei kormányzó-tanácsnak ezen két püspök' Velenczébeni tartózkodását illető e' következő határozata:

1381. 1-a Octobris.

Capta. Quod possint expendi in honorando D. Episcopum Isagrabiensem id, quod erit necessarium, usque ad quantitatem ducatorum 200; postea captum fuit, quia etiam venit Venetias D. Episcopus Quinque-Ecclesiarum, quod possint expendi alii centum ducati, videlicet ducati 300 in totum pro honorando ambos ipsos Dominos Episcopos. *Libri misti* (azaz a' kormányzó-tanácsnak tilkos jegyzőkönyve) XXXVII. köt. 22. lev.

debet per Dominum Ducem et Commune Venetiarum annuatim in suprascripto termino 20-i diei Augusti. Praeterea cum praefati Domini Episcopi procuratorio nomine suprascripto elegerint et deliberaverint pro honore et bono Regiae Majestatis Hungariae reverti in Hungariam per iter Segniae super una galea Domini Ducis et Communis Venetiarum, super qua vadunt Segniam nobiles et sapientes viri Domini Leonardus Dandolo et Fantinus Georgio milites ambaxiatores praefati Domini Ducis et Communis Venetiarum, qui Domini ambaxiatores secum portant ducatorum septem millia auri assignanda praedictae Regiae Majestati pro primo anno, qui quoad solutionem incipit die 20-o Augusti 1381 proxime praeteriti, et qui annus quoad solutionem complebitur die 20-o Augusti anni 1382 juxta formam dicti Capituli in dicta pace contenti. Contenti fuerunt ipsi Reverendi Patres Episcopi procuratorio nomine suprascripto, quod sicut dicta pecunia, si fuisset portata Jadram, debebat esse in Jadra ad risicum et periculum Communis Venetiarum, et portari et conduci a Jadra in Budam ad risicum et periculum praedictae Regiae Majestatis; ita praedicta septem millia ducatorum, quae nunc sunt et portantur Segniam, sunt et esse debeant in Segnia et portari a Segnia in Budam ad risicum et periculum praefatae Regiae Majestatis omnibus modis et conditionibus, quibus esse et portari debebat ex forma dicti Capituli solutionis in Jadra et a Jadra in Budam salva et reservata forma dicti Capituli solutionis in omnibus et per omnia in facto solutionum de cetero annuatim fiendarum. (*Pactor. lib. VI. 187. l.*)

2. Pulmatio János császári jegyző és velenczei statusírnok' (Ducatus Venetiarum scriba) jegyzői bizonyítványa ugyan 1381. october' 11-kéről, mellynél fogva Contareno Endre velenczei doge és a' köztársaság de Caresinis Raphaynust velenczei cancellárt a' két magyar püspök' ezen nyilatkozatának elfogadására felhatalmazza. (*Pactorum lib. VI. 184 l.*)

3. Contareno Endre velenczei doge és a' köztársaságnak Dandolo Leonard és Georgio Fantin Magyarorszába küldött követeknek adott utasítása, melly a' kormányzó-tanács' titkos jegyzőkönyvében 1381. october' 25. alatt találtatik. Ide vonatkozó tartalma ez:

Volentes attendere ex parte nostra id, quod promissum et firmatum est, dictos ducatos septem mille auri vobis dari et assignari fecimus pro prima paga primi anni fienda ipsi Domino Regi secundum formam Capituli pacis praedictae. De qua paga vel solutione dictae pecuniae facietis vobis fieri instrumentum quietationis et securitatis ad plenum, sicut fieri debet ordinate per formam Capituli pacis praedictae, vel ejus litteras patentes suo sigillo bullatas. (*Misti XXXVII. köt.*)

4. Galvan Bertalan' fiának jegyzői bizonyítványa; kelt Diósgyőr, 1381. nov. 26., melly Lajos király' nyugtatóványát az általa vett 7000 aranyról foglalja magában. Szavai ezek:

Praefatus Serenissimus Dominus Rex pro se et Majestate sua Regia et successoribus suis et sponte et certa scientia fuit confessus, se et dictam Majestatem suam habuisse et recepisse, et magnifico militi Domino Nicolao Zambo thesaurario et nuncio suo data, soluta et numerata integre fuisse 7000 ducatorum boni auri et in auro, et boni et justis ponderis a nobilibus et sapientibus viris Leonardo Dandolo et Fantino Georgio militibus, ambaxiatoribus, syndicis, procuratoribus et nunciis praefati Domini Ducis et Communis Venetiarum ad haec et alia exercenda specialiter constitutis; dantibus, solventibus et numerantibus syndicariorum et procuratorio nomine suprascripto et de propria pecunia praedicti Communis Venetiarum pro primo anno solutionis praedictae completuro

in festo Sancti Regis Stephani 20-a die Augusti anni domini 1382 proxime venturi. (*Pactorum lib. VI. 94. l.*)

1382, 1383 és 1384. Az 1382-ki aug. 20-kától 1385. aug. 20-ikáig járó három évi adó egy adósságnak lerovásába számított, mellyel nagy Lajos királyunk Carrarai Ferencz paduai fejedelemnek tartozott. Lajos tudniillik ez utóbbinak 50,000 arannyal lévén adósa, minthogy Carrarai Ferencz a' velencei köztársaságnak a' turini békességnél fogva szinte 50,000 aranyat köteleztetett fizetni, a' velencei köztársaság ezen három évi adó' mennyiségét 21,000 arannyal Carrarai Ferencz' adósságába tudta be; mi által a' paduai fejedelem' nagy Lajos iránti követelésének egy része compensáltatott.

Ezen három évi adóról szólnak:

5. István, Lajos király' titoknoka és Velenczébe küldött követének utasítása, kelt Diósgyőr, dec. 30. 1381, mellynél fogva:

Quia memoratus Dominus Rex Magnifico Domino Paduano communi amico sit in 50,000 vel paulo plus florenorum summa obligatus, de quibus eisdem satisfacere omnino dispositus habetur; considerans, quod ipse Paduanus certa pecuniarum quantitate obligatus existat eisdem Venetis, Veneti autem Domino Regi siugulis annis in festo Beati Regis Stephani septem millia ducatorum sunt adstricti, ut pacta demonstrant; ideo petit ipse Dominus Rex, quatenus Dux, Consilium et Commune Venetiarum septem annorum solutionem in antea fiendam, quae summam faceret 49,000 ducatorum nomine hujusmodi solutionis debendae Domino Paduae in sua solutione Venetis fienda defalcare velint contemplatione Domini Regis. Super quibus septem annorum integre revolvendorum solutione ipse Dominus Rex eisdem Venetis quietantias dabit sufficientes. Subjungendo, quod expletis et terminatis hujusmodi annis ad solutionem deinde faciendam, prout in pactis continetur sint adstricti et alligati in praemissis, et in omni dicto Domino Regi gratam complacentiam et sinceram amicitiam ostendunt. Ceterum hujusmodi quietationum litteras Dominus Rex eisdem transmittet ad Venetias in termino eis placido et convenienti etc. (*Copia de Commem. VIII. köt. 112. 's k. l.*)

6. A' velencei tanácsnak 1382. januar' 30. alatt erre hozott határozata:

Quod respondeatur dicto ambaxiatori et nuncio Domini Regis, quod quantum ad factum pecuniae, in qua tenetur nobis et nostro Comuni Dominus Paduae vigore pacis nuper celebratae sic dicimus et est veritas, quod primam pagam pecuniae antedictae recepimus ad terminum ordinatum et in pace contentum, scilicet de mense Octobris proxime elapsi 1381, quae pecunia sive prima paga fuit statim distributa et posita in expensis necessariis pro factis nostris. Secundam vero pagam fiendam ad pascha de mense Aprilis proximo jam cum maximis solemnitatibus, stricturis et obligationibus inrevocabilibus deputavimus multis, quibus tenemur, qui mutuaverunt denarios nostro Comuni in guerra proxime praeterita, nec possemus eis deficere de promissis nisi cum manifesto praepjudicio et onere nostri Domini, quod sumus certissimi, quod Dominus Rex nolle ullo modo. De tertia vero paga nobis fienda per Dominum Paduae ad pascha de mense Aprilis proximo usque unum annum proximum sumus contenti ipsi Domino alacriter complacere secundum requisitionem Suae Regiae Majestatis, sicut inedula ambaxiatae continetur, quae tertia et ultima paga est ducatorum 17,000 vel circa. (*Misti XXXVII. köt. 102. l.*)

7. A' páduai fejedelemmel történt számítás' alkalmával kide-

rült, hogy az ettől a' harmadik rovatra még behajtandó pénzmenynység 16,666 $\frac{2}{3}$ aranyat tett; melly mennyiség három évre felosztatván, 1382-re és 1383-ra külön 7000 arany, de 1384-re már csak 2666 $\frac{2}{3}$ arany esik. Ehhez képest Lajos király 1382. a' velencei köztársaság' felhozott határozatára ekkép nyilatkozott:

Quam oblationem Rex praefatus animo gratanti acceptavit et acceptat, et de tam amicabile oblatione Domino Duci et Communitati Venetiarum amicis suis refert gratiarum actiones dispositus eisdem grate vicissim in his, quae amicitiam et honorem respiciunt complacere. Et super praemissa oblatione videlicet 16,666 $\frac{2}{3}$ ducatorum litterae Domini Regis quietationis et absolutionis prout petere possunt in litteris Ducalibus bullatis hic habentur et exhibebuntur sufficientes. Item vero, quia hujusmodi solutio 16,666 $\frac{2}{3}$ ducatorum se extendunt (igy) ad duorum annorum solutiones et partem solutionis anni extunc sequentis videtur dicto Domino Regi magis clarum fore, ut sibi complacent in tribus annis sese immediate sequentibus, videlicet de secunda solutione 7000 ducatorum pro anno Domini 1382; item de tertia solutione pro anno Domini 1383; item de quantitate solutionis pro anno Domini 1384; ne unus praedictorum annorum in solutione dividatur, petit ipse D. Rex, quatenus condescendant sibi ad dictos tres annos, quae faciunt summam 21,000 ducatorum. Ex quibus millibus Domino Paduano difalcet ultimam eis faciendam, et de residuo eidem Domino Paduano satisfaciant in anno Domini 1384 nomine Domini Regis, et de hujusmodi satisfactione velit ipsum Paduanum certificari. (*Cop. de Comm. VIII. köt. 138 's. k. l.*)

8. Az előbbiekkel összehangzólag Lajos király' nyugtatvánja, kelt Budán, apríl' 1. 1382.

Nos Ludovicus stb. quod Ill. et Magn. D. Andreas Contareno Dux, Consilium et Communitas Venetiarum amici carissimi nostri ac Regni Hungariae perpetui debitores annis singulis in septem millibus ducatorum boni auri iustique ponderis in festo B. Stephani Regis in singulo mense Augusti nobis, heredibus et successoribus nostris persolvendis obligati juxta formam pactorum pacis hinc inde vigentis initorum pro tribus annis, videlicet pro secunda solutione septem millium ducatorum Nostrae Majestati per ipsos fienda in festo B. Stephani Regis de mense Augusti proxime venturo anno Domini 1382; item de tertia solutione septem millium ducatorum similiter fienda in dicto festo de mense Augusti de 1383; item de quarta solutione septem millium ducatorum in eodem festo B. Stephani Regis de mense Augusti fienda de 1384. Quae quidem tres solutiones dictorum trium annorum ascendunt summam 21,000 ducatorum boni auri et iusti ponderis. Quae quidem 21,000 ducatorum in nostris, heredum et successorum nostrorum personis Magnifico et potenti Domino Francisco de Carraria seniori Domino Paduae amico communi vice et nostrorum nomine recipienti et in compensam aliqualem debiti, quonon eidem sumus debitorie obligati, acceptanti dederunt et plenarie satisfecerunt de iisdem. Super quidem quibus etc. memoratos Dominum Andream Contareno Ducem Consilium et Communitatem Venetiarum in nostra heredum et successorum nostrorum personis quietamus, absolvimus, liberamus etc (*Cop. de Commem. VIII. köt. 163 's. k. l.*)

1385. Az ezen évre járandó adót a' velencei köztársaság Plumatius János követe által Jádrába küldötte, ki azt Mária királyné' meghagyásához képest az ottani városi tanácsnak 7000 aranyban le is fizette. Ide tartozik:

9. Mária királynénak ezen 7000 aranyról szóló nyugtatvánja, kelt „in alto castro nostro Vissegrediensi 18 mensis Augusti anno domini 1385.“ (*Pact. VI. k. 273. l.*) Ezen nyugtatványt a' királyné

Jádrába küldte, hogy annak kézhez adása mellett a' velencei követ letegye a' pénzt. Azonban Plumatius János, minthogy a' nyugtatóványról a' királyi pecsét leesett vala, ezt tenni vonakodott, 's ez iránti nehézségét a' királynénak is tudtára adta; minek következtében a' nyugtatóvány újra megpecsételtetett. Erre vonatkozólag:

10. Megvan Mária királynénak levele Plumatius Jánoshoz, kelt „Budae 7-a mensis novembris 1385.“

„Quod ipsas litteras nostras denuo fecimus sigillari sigillo nostro autentico et bullari, ac eas misimus Rectoribus Civitatis nostrae Jadrensis per ipsos vobis praesentandas et assignandas habita solutione pecuniae antedictae. Ea propter requirimus vos per praesentes, ut praemissam pecuniae summam ipsis Rectoribus secure vice nostrae Majestatis personae dare, et suis manibus assignare velitis plene et integre.“ (U. o. 274 l.)

11. Megvan Jádra városának levele a' velencei dogéhez, kelt „Jadrae die 20-o mensis nov. anno domini 1385-o, indictione 9-a“, és aláírva „Rectores consilium et Commune civitatis Jadrae,“

„Quod circumspectus vir ser Joannes Plumatio de Venetiis . . . ex praecepto litteratorio dominae nostrae Reginae solvit nobis ducatos septem millia auri contentos et nominatos in expeditoria Reginalis Majestatis, quos ducatos septem millia auri in manibus nostris seu per manus nostras videlicet Communis habemus nomine praefatae Dominae Reginae nostrae conservandos pro ejus Majestate et ad mandata et ad beneplacitum Suae Serenitatis.“ (U. o. 274 és 275. l.)

1386. Ezen évethazánk' történetében szomorú módon teszi nevezetessé Mária királynénk' és annak anyja Erszébet', nagy Lajos' özvegye' fogsága, kik július' 25. („die festi beati Jacobi apostoli“ mond Thuróczi krónikája' IV. rész. I. fejez.) Diakovár mellett a' fellázad, horvátoktól elfogattak, minek következtében Erzsébet az 1387-ki január' kezdetén Novigrádban megfojtatott, és Mária is csak ezen évi június' 4. nyerte megint vissza szabadságát. Illy körülmények közt, 's minthogy Zsigmond' hatalma az országban ekkorszinte csak gyöngye alapon állt, nem lehet csodálni, hogy a' velencei adó fizetését illető tudósítások ezen évre nézve némileg hiányosak. Hihető mindazáltal, hogy az a' királynéknak, fogságuk alatt is, Florentiai Xandri Bernát által kifizettetett. Ezt bizonyítani látszanak:

12. Mária és Erzsébet királynék' nyílt levele (littera patens), kelt „Kapronchae 4-a Septembris 1386.“ miszerint a' velencei köztársaság az 1386-ra eső 7000 arany adót „per Bernardum Xandri de Florentia loco, die et tempore debitis, statutis et opportunis nobis et ad manus nostras dari, persolvi et assignari fecerunt plene et integre.“ (U. o. 280. l.)

13. Ugyanezen királynéknak ez iránti nyugtatóványa „nomine suo proprio et nomine et vice coronae et Regni Hungariae“, kelt „in Kaproncha in clauastro virginis gloriosae fratrum minorum 1386 indictione 9-a, 4-a mensis Augusti, Laurentius Petri dictus Funguol de Thod Canadiensis diaconus, Ecclesiae Septiensis Canonicus publicus auctoritate Imperiali et Reginae notarius“ által; „prae-

sentibus magnificis Stephano Vajvoda, Joanne Bano Machoviensi, Georgio Bubek magistro tavernicorum Reginalium, Emerico Bubek Judice Curiae Regiae; venerabili et religioso viro Joanne Priore Auranae; honorabilibus et discretis Nicolao Praeposito Scepsiensis Secretario Cancellario Mariae Reginae, et Gallo Archidiacono de Barania in Ecclesia Quinqueecclesiensi Vice Cancellario Elisabethae Reginae; ac nobilibus et strenuis militibus magistro Stephano filio Petri de Horvato, Thoma filio Joannis de Palisno, et Joanne filio Salinucris de Salamonuar aliisque.“ (U. o. 281. l.)

14. 'S ezen két oklevél' tartalmánál fogva úgy látszik, mint-ha Zsigmondnak levele a' velencei dogéhez, kelt „in Vesprimio 22. die novembris (13) 86.“ foganat nélkül maradt, melly ekkép hangzik:

„Magnificentiae Vestrae, nec non Communitati Civitatis nuper de mense Junii transacto, ut arbitramur, recolimus serenissimas dominas Reginas, dum Budae fuissent constitutae per earum litteras vobis significasse, quatenus septem millia florenorum, quae jam de mense Augusti proxime retroacto ad sopiendum guerrarum disturbia et ex conventionem pacis praefatis Dominabus Reginis solvere tenebamini, Mauritio Pauli de Florentia mercatori Budensi, qui pro ipsis septem millibus florenis eisdem Dominabus Reginis omnino satisfacit, aut ibidem commoranti ejus nomine recipienti, prout in litteris Reginalibus vobis exstitit declaratum, solvere deberetis. Et quia audivimus, quod hic sunt multi, qui diversis modis sibi dictos 7000 florenos a vobis solvi procurant Excellentiam Vestram et Communitatem precamur et hortamur, ut dictos florenos nemini persolvere debeatis, quousque saepe dictae Dominae Reginae liberentur, et utrisque tam Dominarum Reginarum, quam nostris litteris, cui ipsos florenos pagare debueritis, fuerit plenarie informatum.“ (Cop. de Commem. VIII. k. 278. l.)

1387. Ezen évben Demeter nyitrai püspök aug. 9. vette által Zágrábban a' velencei követektől Dandolo Lénárd, Morosini Pál és Pantaleon Barbótól az itt kérdésben lévő 7000 aranyat. Ide tartozik:

15. „Stephanus Stephani de Vegla Archidiaconus Goricensis in Ecclesia Zagrabiensi“ császári jegyzőnek jegyzői bizonyítványa, kelt „in villa campestri Rethbolch prope Zagrabiam penes Curiam ubi Rex fuit hospitatus 1387 indictione 10-a die ultimo Julii“; mellynél fogva Zsigmond király „pro se et pro Maria Regina nomine ipsius Sacrae Coronae Hungariae“ Demeter nyitrai püspököt a' 7000 aranynak felvételére felhatalmazza.“ (Pact. VI. k. 299. l.)

16. Zsigmond király', és

17. Mária királyné' nyílt levelei, mind kettő kelt „in villa Grabanch die 3-a Augusti a. D. 1387“, mellyekben ezek a' 7000 arany' kifizetését elismerik. (U. o. 303 és 304. l.)

18. „Laurentius Vulcani Ecclesiae de Ivanich Zagrabiensis dioecesis“ császári jegyzőnek jegyzői bizonyítványa, kelt „in clauastro S. Mariae Magdalenae in Casina (Chasma) Zagrabiensis dioecesis 1387 indictione 10. die Veneris 23-a Augusti“, hogy Demeter nyitrai püspök mint a magyar király' és korona' felhatalmazottja „fuit confessus, contentus et manifestus, se recepitse —

tempore debito, statuto et opportuno — — videlicet die 9-a mensis praesentis in Zagrabia“ a' fenn nevezett velenczei követektől a' 7000 aranynyi adót, melyre nézve ő ezeket a' szokásos nyugtatóványi formában minden további kérdéstől felmenti, átadván nekik egyszersmind Zsigmond király, és Mária királyné' 16. és 17. alatti nyílt leveleit. (U. o. 301. l.)

1388. Az ezen évre járandó adót a' velenczei köztársaság a' turini békekesség' határozataihoz képest a' maga idején Plumacio János követe által Jádrába küldte; később azonban a' köztársaság Zsigmond király' kívánságára, minthogy a' pénz' átvételéhez felhatalmazott királyi biztos Jádrában úgy sem jelent meg, követét onnan megint visszahívta, s a' 7000 aranyat oct. 9. Velenczén Demeter most már veszprémi püspöknek és Zsigmond' felhatalmazottjának kifizettette. Ezt bizonyítják:

19. Zsigmond király' és Mária királyné' nyugtatóványok, kelt „Budae 4-o kalendas mensis Junii a. D. 1388,“ hogy ők Demeter veszprémi püspök' felhatalmazottjok által a' 7000 aranyat kezeikhez vették.“ (U. o. 325. l.)

20. Zsigmond' levele a' velenczei dogéhez, kelt „Budae veteri, 4-o die mensis Augusti,“ hogy ő legközelebb Demeter veszprémi püspököt fogja Velenczébe küldeni „et quidquid eum agere oportebit tam de ducatis auri, de quibus nostrae Celsitudini intimatis, quam de aliis sibi commissis honorandae Amicitiae Vestrae plenum mandatum exhibebit.“ (U. o. 326. l.)

21. Zsigmond' ugyanazon kelettrőli hasonló tartalmu levele a' velenczei köztársaság' tanácsaihoz. (U. o.)

22. Zsigmond király' levele a' velenczei dogéhez, kelt „in castro nostro Dyosgewr die 22-o mensis septembris 1388,“ ezen tartalmu:

Vigesima prima die mensis Septembris litteras ducales nostro Culmini praesentatas recepimus, et quae in eis continebantur grato collegimus intellectu Vestrae Amicitiae super depositione pecuniae in Jadra factae, respondentes, quod ultra id, quod Regium in eo contemplati estis honorem, quem nobis sine dubio ut amico credimus recommissum, fideli nostro dilecto venerabili in Christo patri Domino Demetrio ambaxiatori nostro ad Vos et ceteros amicos Vestros transmisso *inter cetera* de ips'is 7000 ducatis recipiendi et quietandi plenam et omnimodam dedimus potestatem. (U. o.)

23. Jegyzői bizonyítvány, kelt „anno domini 1388, indictio-ne 11-a, die Sabbathi 10-a mensis Octobris Venetiis in monasterio S. Mariae Cruciferorum de Venetiis“ több tanuk' jelenlétében, kik közt Magyarországból „Jacobus Stephani Archidiaconus Zaladiensis in dioecesi Vespriemiensi,“ „Petrus de Turre de Hungaria“ és „Ladislaus Joannis civis Budensis“ találtnak:

„Cum Illustris et Inclytus Dominus Dominus Antonius Venerio D. g. Dux Venetiarum etc. cum suis Consiliis jam pluribus mensibus elapsis misisset ad Civitatem Jadrae ducatorum septem millia auri per providum virum ser Jo-

annem Plumacio notarium et nuncium suum, specialiter pro dando, solvendo et numerando Serenissimo Domino Sigismundo D. g. Regi Illustri Hungariae etc. et Serenissimae Dominae Mariae eadem gratia praedictorum Regnorum Reginae Illustri pro solutione et satisfactione anni novissime elapsi completi in festo S. Regis Stephani scilicet die 20. Augusti proxime elapsi juxta formam Contractus et pacti celebrati Taurini per Excelsum Ducale Dominium Venetiarum cum Illustrissimo Principe clarae memoriae Domino Ludovico olim Hungariae Rege; dictusque ser Joannes Plumacio non reperisset in Jadra aliquem nuncium Majestatis Regiae et Reginalis praedictarum, quod statim significavit eisdem Majestatibus, quia paratus erat solvere, portare et assignare ipsam pecuniam ad beneplacitum ipsarum Majestatum, et multis diebus ante dictum terminum et post expectasset in Jadra cum dicta pecunia et nullus nuncius Regius et Reginalis pro dicta pecunia recipienda comparuit. Et interim dictae Majestates miserant Venetias in earum ambaxiatorem Reverendissimum in Christo patrem Dominum Demetrium Vesprimiensem Episcopum, cui ipsae Majestates specialiter commiserunt, ut ipse Dominus Episcopus in Venetiis reciperet pecuniam suprascriptam. Idcirca praelibatus Dominus Dominus Dux et ejus consilium ad instantem requisitionem Suae Paternitatis pro complacendo praefatis Majestatibus misit pro dicto ser Joanne Plumacio; qui cum dicta pecunia expectabat in Jadra, ut rediret Venetias cum pecunia suprascripta quo applicato mandavit idem Dominus Dux Venetiarum ejusque consilium dictam pecuniam dari, solvi et assignari jam dicto Domino Episcopo recipienti nomine Majestatum praedictarum et sic factum est.“ (U. o. 323. l.)

1389, 1390. Ezen két évre nézve nem sikerült az itt szóban levő adónak mi módóni fizetéséről kimerítő positiv adatokat találnom. Tekintelbe véve mindazáltal, hogy ez időben koronánk' bahrátságos viszonyai a' velenczei köztársasághoz legkisebbet sem zavartattak; tekintelbe véve továbbá, mi módon történt ezen adónak fizetése az előbbi és utóbbi években: kétséget nem szenved, hogy az fogvatkozás nélkül lerovatott; hogy azonban azon zavarok, melyek Zsigmond' pénzügyeit általában jellemzik, a' bevétel' módjában már észrevehetőek. A' pénz gazdagabb kalmároktól vagy pénzkezelőktől előlegeztetvén, vagy hol egy hol több évre előre más kiadásokra rendeltetvén, mind amazoknak közbülső részvéte-, mind ezeknek összeütközésénél fogva lassanként eredeti rendeltetésétől egészen el, más csatornába vezettetett; mi azután a' politikai viszonyok' fejleményére sem maradhatott befolyás nélkül. Hogy pedig erre már a' kérdéses években megtörténtek az első lépések, például szolgálhat:

24. Zsigmond király' levele Venerio Antal velenczei dogéhez, kelt „Budae 15–a die m. Januarii a. D. 1389,“ hogy ő de – Bernardo Ferenczet, egyik hívét, több ügyeivel megbízta, miért a' 7000 aranynyi azon évi adóra nézve kéri:

„Velitis nostrae contemplationis intuitu manualiter dare illi seu illis, cui vel quibus ipse Franciscus scriptura propriae suae manus vel testimonio instrumenti publici ordinaverit designanda daturó seu daturis versa vice manualiter Amicitiae Vestrae nostras et Serenissimae principis Dominae Mariae Reginae Vngariae charissimae conjugis nostrae litteras utriusque sigillo majori simplici ac pendentibus munitis expeditorias superinde.“ (U. o. 337. l.)

1391. Ezen 's a' következő néhány években a' velenczei köz-

társaság több nevezetes és rendkívüli költségeket volt kénytelen tenni; melly oknál fogva a' kérdéses 7000 arany adó' fizetése nem csekély terhére esett. Mind a' mellett a' kormányzó-tanács lelkiismeretesen ügyekezett kötelességének eleget tenni, úgy hogy 1391 aug. 3. és 1392 július 2. alatti jegyzőkönyvének bizonyosága szerint e' tekintetben valódi áldozatoktól sem irtózott. *) Zsigmond a' pénzt de Libris Miklós hívének engedte által, kinek az Velenczén aug. 16. ki is fizettetett. Ide tartozik:

25. Zsigmond' levele Venerio Antal velenczei dogéhez, kelt „Budae 1-a die m. Julii, 1391,“ mellyben ezt kéri, hogy az említett de Libris Miklósnak fizesse a' 7000 aranyat. (*U. o. 341 l.*)

26. Zsigmond király és Mária királyné' nyugtatványa kelt 1391 „in die termini praenotati“ (aug. 20.) (*U. o. 342. l.*)

27. Csehországi de Libris Miklós' (Nicolai de Libris de Bohemia) elismerő levele, hogy a 7000 arany neki voltaképen általadatott. Kelt Velenczén („Rivoalti“) aug. 16. 1391. (*U. o.*)

1392. Az ezen évre járó 7000 aranyat a' velenczei köztársaság Zsigmond' meghagyasából fizette Grau Konrád nürnbergi kalmárnak Velenczében, és pedig aug. 23. Ide tartozó bizonyítványok e' következők:

28. Zsigmond' levele a' velenczei kormányhoz, kelt „Budae penultima die mensis Martii anno Domini 1492“ hogy az ezen évre eső 7000 arany adót vagy Grau Konrad nürnbergi kalmárnak, vagy Lénárd, Muflin' társának (Leonardo Familiari Muflini) szinte nürnbergi kalmárnak, vagy ezek' felhatalmazottjainak, kiket ő a' pénz' felvételére megbízott, kifizessék. (*Pact. VI. k. 343. l.*)

29. Zsigmond' levele ugyan a' velenczei kormányhoz, kelt „in descensu nostro campestri prope Ersomlio 28-a Maji (1392)“, hogy ugyanezen sommát Putelberger Péternek (Petro dicto Putelberger) vagy valamelyik társának kifizessék. (*U. o.*)

---

*) 1391. 3-a Augusti. *Capta.* Quia per formam pacis firmatae cum Domino Rege et Corona Hungariae nos sub certa poena in illa pace contenta tene-mur et obligati sumus mittere omni anno Jadram in festo Sancti Regis Stephani 20-o die mensis Augusti ducatos septem mille auri, qui terminus est valde prope, ita quod est omnino providendum de mittendo dictam pecuniam ad ipsum terminum tam pro honore nostro, quam pro non contrafaciendo paci praedictae. Et sicut est notum alias vigore libertatis habitae ab isto Consilio collegium Domini, Consiliariorum, Capitem et Sapientum amborum manuum determinaverit, quod de certis denariis apud provisores nostri communis depositatis certa causa emi deberent imprestita (Imprestitum i. e. mutuum, l. Du Cange' glossariumát), quae adhuc emta non sunt, ita quod apud ipsos provisores sunt ducati quinque mille de dicta ratione, vadit pars, quod non gravando terram aliis novis impositionibus quod propter istam causam dicti quinque mille ducati accipi possint pro nunc et alii ducati duo mille de denariis additionum datiorum ipsi officio commissorum; quia alia via non habetur ad praesens unde haberi possit quantitas pecuniae superscripta. (*Misti XLII. köt. 1 részben 34. l.*)

30. Zsigmond király és Mária királyné' nyugtatóványa az 1392-re eső 7000 arany adónak általvételéről, mely az 1391-ki pénzrőlivel szóról szóra megegyez. (U. o. 344. l.)

31. Plumacio János' jegyzői bizonyítványa: „actum Venetiis in camera officialium rationum a. D. 1392 die 23-a Augusti“, mint-hogy a' király és a királyné „miserint suas patentis litteras ad manus circumspecti viri Conradi dicti Graun de Norimberga nunc Venetiis existentis, socii Petri dicti Puchelberger de Norimberga,“ a' köztársaság Graun Konrádnak a' pénzt ki is fizette, mit ez a' szokásos formában elismer. (U. o. 344 és 345 l.) *)

1393, és 1394. Az ezen két évet illető adó' mimódoni fizetéséről nem sikerült pozitív adatot találnom.

1395, 6, 7. Ezen három évi járandóságot Zsigmond egyik hitelezőjének Contareno Péter velencei nemesnek engedte át adósága' fejében, ki azt kétséggkivül fel is vette. Ide tartoznak

32. Zsigmond király és Mária királyné' nyugtatóványa, kelt „Budae die 25-a mensis Aprilis 1394“ az 1395-re járó 7000 arany' kifizetéséről. (U. o. 346. l.)

33. Ugyanezeknek nyugtatóványa, kelt „Budae die 25 a mensis Aprilis anno a nativ. Dom. 1394“ az 1396-róli 7000 arany' kifizetéséről. (U. o. 347 l.)

34. Zsigmond' levele Venerio Antal velencei dogéhez és a' velencei statutanácshoz, kelt „Budae 1-a die Maji anno domini 1394.“

„Quatenus dilecto nobis nobili viro Petro de Contareno de Venetiis et ejus sociis, quibus praetextu et causa quorundam debitorum Majestas nostra tres litteras expeditorias de anno domini 1395-o, aliam autem de anno Domini 1396; tertiam vero de anno Domini 1397 super debitis Culmini nostro et nostra sinceritate, uti nostis proveniendas d'noscitur assignasse, velit ipsa gratitudo Vestra juxta dictarum litterarumstrarum contenta pro dictis tribus annis hujusmodi summam pecuniae absque mora dispendio persolvere effective.“ (U. o. 347. l.)

Ámbár nem dicsekedhetem, hogy a' közlöttem adatokban kimerítő és tökéletes összege megvan azon okiratoknak, melyek az itt

---

*) Ezen pénzről a' velencei kormányzó-tanács' jegyzőkönyvében a' következő végzést találjuk:

1392. 2-a *Julii Capta*. Quia appropinquat tempus solutionis septem milium ducatorum, qui dari debent domino Regi Hungariae juxta formam pacis; sumus etiam debitores banchis qui serviverunt nostro domino de ducatis novem millibus sexcentis, de quibus non possunt sibi ad praesens dari nisi quatuor mille. Capitaneus noster Culphi scribit habere multos homines ad mensem, quibus non potest subvenire de uno denario cum nulum habeat. Vadit pars, quod pro istis causis et pro faciendo certas alias expensas in proximo occurrentes possit accipi a provisoribus nostri communis de illis impositionibus et additionibus datiorum, quae perveniunt ad manus suas ducati quindecim millia; quia aliter fieri non posset, nisi gravaretur imprestitis vel novis impositionibus. (*Misti. XLII. köt. 151. l.*)

kérdésben lévő adóról a' szemügyre vett idő alatt Velencze, és a' magyarországi korona közt *keltek*; — mi egyébiránt ezen időnek korunktól távolsága- és az akkori csemenyekről szóló történeti kútfők' ritkasága- és hiányosságánál fogva már a priori úgy szólni kivihetetlennek látszik: — azt tartom mégis, hogy ügyekezeteimnek sikerült tökéletesen bebizonyítani, miszerint 1381-től fogva 1397-ig, tehát *tizenhét* évig a' turini békekötésben megígért 7000 arany adót Velencze a' magyar koronának a' maga rendén valólag kifizette. Szabadjon ezt némi érdememül itt kiemelni; mert történetünknek minden ismerője tudja, hogy ezen kérdésre nézve nem épen megvetendő hézag volt historiai literatúránkban. A' dolgot ezentúl is szemmel fogom tartani, a' netalán még tudomásomhoz jövő adatokat szinte közlendő, hazai történetünk' más barátai és művelőitől hasonlólt várván.

Nem csekélyebb érdekekkel bir most már azon kérdés is: mikép történt, hogy a' velencei köztársaság, melly annyi évig az elvállalt köteletségnek pontosan eleget tett, melly e' tekintetben több ízben olly lelkiismeretesen járt el, miszerint még áldozatoknak is alája vetette magát, kötelezettségét egyszerre tagadja, és 1402, sőt 1400-tól fogva semminemű adót többé nem fizet? Ezen kérdésre a' felelet Zsigmond' uralkodásának szellemében, és kormányzati irányában 's terveiben fekszik. Úgy hiszem, szükségtelen ezeknek fejtegetésébe ereszkedni; mert úgy is eléggé ismeretesek, és következményeik által kellőleg jellemezvők. Mire e' helyen figyelmünket kell fordítanunk, az Zsigmond' szerencsétlen hadakozása a' törökök ellen, főkép 1396 és 1397; 's a' velencei köztársasághoz viszonya, különösen Dalmatia' elvesztését illetőleg.

Tudva van, milly készüléket tett 1396. Zsigmond Bajazid török császár ellen; 's milly szerencsétlen kimenetele volt a' nikápolyi ütközetnek (1396. sept. 28.) A' magyar harczosok közt sokan, a' francia lovagok pedig, kik segítségünkre jöven, vigyázatlanságok által a' csalávesztés' fő oka valának, nagyobb részt vagy elesetek, vagy elfogattak. Ehhez járult Zsigmondnak kóborutja Konstantinápolyba, melly még mindig történeti rejtély. Zsigmond becsülete' egyik legsürgetősb ügyének tekintette a' velencei hajóskapitányt, Mocenigo Tamást, ki őt gályáján Konstantinápolyból Raguzába vitte, királyilag megjutalmazni; másik részről pedig az elfogott francia hercegeket és nemeseket a' török fogásból kiváltani. De a' mindig pénz' szűkében lévő fejedelem ez alkalommal is finanszíiai szorultságban volt. Ezért ő, hogy valamit tegyen, vagy legalább tenni láttassék, Mocenigo Tamásnak élte' folytáig 1000 aranyforintnyi évi díjat rendelt, a' velencei 7000 arany adóból fizetendő; a' francia főnemesek' kiváltására pedig Rapondus de Luca párizsi kalmártól 100,000 aranyat vett fel, ennek, szinte adóssága' fejében, az említett adót lekötve és elzá-

logosítván. A' velencei kormány mindazáltal, úgy látszik, Zsigmondnak ezen rendelkezéseit nem vette többé szívesen. Mocenigo Tamásnak ugyan több évig lefizette a' neki díjúl átengedett járandóságot; de abban meg nem egyezett, hogy a' részéről egészen más alapnál fogva a' magyar koronának fizetendő adó Zsigmondnak ilylennemű rendelkezései alá vonassék. Épen ezen időben a' királynak uralkodását Magyarorszáiban belmozgalmak által is veszélyeztettnék találjuk; 's az ország' főurainak nagy része helyette Durazzoi László nápolyi királyt kívánta a' magyar trónra emelni. Az innen fejlődött események feladatunkhoz nem tartoznak; azt azonban itt is meg kell említenünk, mikép a' velencei köztársaság a' reá nézve igen kedvező alkalmon kapva, Lászlót válóságos és törvényes magyar királynak elismerte, 's tőle nem csak Dalmátiának fontosabb részét pénzen vásárolta meg, és birtokba is vette; hanem ezen időtől fogva a' 7000 arany adót is a' magyar koronának többé ki nem fizette.

'S ez lévén rövid történeli vázlata ezen adó' végképi megszűnésének, hátra van még, hogy mit így röviden elbeszéltem, azt kútfői bizonyítványokkal is támogassam. Erre nézve még a' következő okiratokra hivatkozom:

I. Mocenigo Tamás' évi díját illetőleg,

35. Zsigmond' átengedő 's illetőleg adománylevele.

Nos Sigismundus etc. memoriae commendantes notum facimus harum serie quibus expedit universis: quod nos considerantes obsequiorum gratitudinem, servitorum fidem et urbanitatis magnitudinem, quibus vir eximius Thomas Mocenigo galearum culphi Communis Venetiarum Capitaneus, tam in Romaniae partibus, ubi pro Serenitate nostra contra perfidos Turcas multa strenue et viriliter gessit, quam in navigatione, dum nos cum galeis suis ad Dalmatiam ferret, ante nostrae Majestatis oculis (sic) se multipliciter reddidit gratosum; dignum reputavimus et congruum, nostraeque Majestatis esse dignum, sibi suorum retributionem facere meritum. Quapropter volentes erga ipsum Thomam praemissorum obtentu manum gratificam aperire, eidem provisionem mille ducatorum auri annis singulis donec vita fruatur, dedimus et assignavimus praesentium per tenorem. Quos de eo censu, qui coronae nostrae per Venetiarum Commune annuatim conventionis jure debetur, sibi annuatim solvi volumus et jubemus. Inceptionem autem hujusmodi solutionis in Festo S. Stephani Regis proxime venturo, et sic successive dum vivet annis singulis in dicto festo in civitate Venetiarum plenarie fiendam esse decernimus harum nostrarum testimonio litterarum. Datum Spalati die 4-a mensis Januarii anno Domini 1397. (A' ma divatozó évszámítás szerint 1398.). (*Cop. de Commem. IX. köt. 326 és 327. l.*)

36. Zsigmond' levele Venerio Antal velencei dogéhez.

Inclite et Excelse Princeps, amice carissime! Propter fidelia et grata servitia Celsitudini nostrae a nobili viro Thoma Mocenigo galearum vestrarum culphi Capiteano diligenter impensa, tam in Romaniae partibus, ubi contra perfidos Turcas, sicut a fidedignis accepimus multa strenue et laudabiliter gessit, quam in itinere maritimo, ubi cum nos ad Dalmatiam deferret circa personam nostram se obsequiosum nimis et fidelem exhibuit, eidem Thomae pro suorum retributione meritum provisionem mille ducatorum auri, donec praesentis vita potietur, de Regia liberalitate taxavimus et assignavimus annuatim, quos de pecunia illa, quae coronae nostrae a Ducali Dominio Vestro debe-

tur solvi volumus cum effectu. Qua propter amicitiam vestram attente requiramus et rogamus, quatenus praefato Thomae in consequenda solutione dictae provisionis contemplatione nostri praebeatis omne vestrum auxilium et favorem; quin imo si procuratores seu exactores nostri praesentes et futuri in facienda solutione praelibatae provisionis, quam per alias litteras nostras patentes ab eis fiendam commisimus, forte renitentes fuerint, vel etiam negligentes vosmet auctoritate propria de ipsa pecunia nostrae coronae ut praefertur debita sibi solutionem integram annis singulis congruo tempore faciatis, quia nos hoc ratum et firmum habebimus atque gratum quietantes, liberantes et absolventes exnunc prout extunc et e converso vos et vestrum dominium de omni et toto eo, quod et quantum eidem Thomae modo praemisso dederitis et solueritis harumstrarum testimonio litterarum. Datum Spalati die 4-a Januarii anno domini 1397. Sigismundus D. g. Rex Hung. etc. Marchioque Brandeburgicus. (U. o. 325. l.)

37. Zsigmond' ez iránti nyílt levele.

Sigismundus etc. vobis universis et singulis procuratoribus, exactoribus seu nunciis nostris praesentibus et futuris, quibus receptionem census nostrae coronae per Commune Venetiarum debiti de cetero commitemus, fidelibus seu dilectis nostris. Ex mera nostri animi dispositione committimus, et mandamus firmiter adicentes, quatenus quamprimum suprafatum censum nostrae coronae debitum habueritis vel receperitis, de ipso nobili viro Thomae Mocenigo Civivi Venetiarum provisionali nostro annis singulis donec vivet ducatos auri mille pro solutione provisionis, quam eidem Thomae suis exigentibus meritis assignavimus et taxavimus, ut apparet ex aliis nostris obtentis litteris sibi superinde traditis et concessis omni exceptione, contradictione et dilatione semotis in civitate Venetiarum dare, solve et integraliter numerare debeatis; secus facere sub obtentu nostrae gratiae non ausuri. Nos enim vos et vestrum quemlibet, per quos solutionem dictae provisionis fieri contingeret exnunc prout extunc de solutis liberamus, quietamus et absolvimus harumstrarum testimonio litterarum. Volumus autem et iubemus, quod praesentes litterae usque ad vitam dicti Thomae plenum robur obtineant, nec eis praesentatis ab eodem aliae expeditoriae requirantur. Quas etiam post lecturam semper reddi decernimus praesentanti. Data Spalati feria quinta proxima post circumcisionem Domini nostri Jesu Christi anno Domini 1397. Sigismundus D. g. Hung. Rex, etc. Marchioque Brandenburgicus. (U. o. 326. l.)

38. Mocenigo Tamás' több rendbéli nyugtatványa, név szerint 1398 és 1399-ről.

Mi Thoma do Mocenigo son contento, che ducati *do mille* d'oto de i qual la Signoria me a fatto una cedula a di 27. Auosto 1399 i qual se per la provision, che io die haver de Arimondo de la corona de Hungaria zoè de 1398 et de 1399, che in caxo che la Signoria se voglia pagar dal magnifico Conte de Universa de ducati 15,000, che la die haver da lui in li dener, che la dicta Signoria da ogn' anno alla dicta corona de Hungaria de non tuer i dicti ducati domille, fin che la dicta Signoria non sia pagada dal detto Conte da Universa de i dicti ducati 15,000. Et questo o scripto mi Thomado de mia man, et messo suto el mi sezillo in cera rossa. Scripta adi 27 Auosto de 1399 indictione 7-a. (U. o. 327. l.)

39. 1401-re, kelt 1402. majus' 17., melly szerint Mocenigo Tamás ezer aranyára névze ezen évben utasítva volt „muover i detti dennari della Camera dei Camerlenghi de Commun, fin che la Signoria non havera quietation dalla corona d'Ongaria della paga del anno presente de 1401 de ducati 7000 etc. (U. o. 462. l.)

40. Hasonló értelmű nyugtatványa, kelt Velenczében, aug. 25.

1402, az 1402-ki járandóságáról. (U. o. 463. l.)

Mocenigo Tamás' évi díját illetőleg az eddig előadottakból kitűnik, hogy az 1402-ig voltaképen kifizettetett. Ezen esztendőn túl nem terjednek adataim; és tekintve az akkori eseményeket, azt kell hinnünk, hogy a' Zsigmondtól Mocenigo Tamás' számára élte' fogytáig meghatározott díjnak kifizetése vagy mindjárt akkor, vagy nem sokkal azután megszűnt. Egyébiránt Mocenigo Tamást a' legközelebbi húsz évben Velence' legelőkelőbb statusfőfői között találjuk. *) 1403-tól fogva 1414-ig Európá' első hatalmainál számos követségekben olly ügyességgel járt el, hogy polgáraitól 1414-ben dogénak választák, mely méltóságát 1423-ban történt halálaig dicsőséggel vitte.

II. A' francia főnemerek' kiváltási ügyében mindennek előtt emlíendő:

41. Neversi János burgundiai herczog felhatalmazó levele, kelt „Trevisiae die 16-a mensis Januarii anno domini 1397“ (mai számításunk szerint 1398); mellynél fogva de Courtiambles Reynernek és Jakabnak megadja a' hatalmat, miszerint az a' zíránti pénz-ügyet Zsigmond királylyal elintézhetik. Nyomatva van: Fejér, Codex Dipl. X. 2. 481. l.

42. Ugyanennek biztosító levele, kelt „Trevisiae die 15-o mensis Januarii anno domini 1397“, miszerint „Dinus Rapondi mercator de Luccha Parisiis commorans“ kinek az itt szóban lévő 7000 aranynyi adó el volt zálogosítva, a' tőle előlegezett 100,000 arany forintnak visszafizetése után azonnal zálogától megint el fog állni. Nyomatva van u. o. 478. l.

43. Zsigmondnak ezen egész ügyről kiadott nyíltlevele, melyet, minthogy az mindeddig még ismerve és kiadva nincsen, itt egész tartalma szerint közölök:

Sigismundus etc. Universis et singulis praesentes litteras inspecturis salutem in largitore salutis et pacis. Congrua decet nos consideratione prospicere, ne cuiuspiam necessitatis occasio ad debitum liberalitatis aut desides nos faciat, aut quod absit dissimulatio erga quemdam nostram liberalitatem infringat vel immutet. Sane ad universorum notitiam deducimus per praesentes, quod quia Baiazetes Dominus Turcorum hostis christianitatis infestus populo Christiano insidians et crudeliter saeviens in eundem, ut illum vel decipiat fraudibus, vel fortitudine opprimat et violentia pugnatorum extinguat, ad confinia Regni nostri Hungariae insidiosus et violenter interdum irruit, hostiliter insiliit, et in spiritu superbiae de aliquarum regionum scismaticarum nationum tyrannica usurpatione cornu erigens, concipiensque damnabilem praesumptionem ad exterminandum totam Christianitatem, praetendens gravibus turbationibus et acerbis incursibus et procellis persequens illud, et etiam alias christicolarum partes impetuose plerumque invasit. Horum itaque dura et acerba considerati-

*O Le Bret, Staatsgeschichte der Republik Venedig. II. Theil, I. Abtheilung. Riga, 1773. XVII. Buch, 16. Kapitel, §. 453.

one Christi fideles amaritudinem repraesentante in orbe terrarum longe lateque diffusam et divulgatam Illustris Princeps Dominus Joannes Comes Nivernensis, primogenitus Illustrissimi Principis Domini Philippi Ducis Burgundiae, consanguinei nostri praecarissimi velut athleta Christi electus salubriter motus et inductus, qui perpendens, quod militia sit hominis super terram (sic) cum numerosa magnatum, procerum, nobiliumque Regni Franciae multitudine propter adipiscendam contra Turcos immanes militiam huc in Regnum nostrum advenerat, nosque congregato nostrorum fidelium Paelatorum, Baronum, Procerum, et nobilium Regni nostri Hungariae armatorum coetu valido una cum eodem Domino Joanne Comite Nivernensi, nostrisque et suis sequacibus ad dictorum Turcorum ausus nefarios, detestabiles et horridos coercendos et pariter refrenandos usque ad loca ditioni eorundem Turcorum subjecta castra metati fuimus, et cum exercitu Baiazetis in campestri prelia diutius dimicando tandem totus noster exercitus illius, qui bella conterit, virtute frustrati, prohdolor fortuna adversante succubuit, et viribus fuit prorsus destitutus. In quo quidem conflictu et personali certamine utrinque inito idem Dominus Joannes Comes Nivernensis consanguineus noster cum nonnullis proceribus et nobilibus tam Regni Franciae, quam etiam Regni nostri Hungariae per dictos Turcos infideles detentus fuerat et captivatus, et pro sua redemptione gravia onera expensarum ad magnam summam pecuniarum ascendendum ipsum scribere oportuit. Nosque attendentes, quod praefatus Dominus Dux Burgundiae et comes Nivernensis consanguinei nostri praecarissimi, sunt et fuerunt in praemissis et occasione praemissorum quam plurimum gravati, damnicati et onerati, adeo quod absque sui status et patrimonii diminutione non possent aut non valerent commode et sine gravi jactura dictam summam persolvere ac hujusmodi propter praemissa eis incumbentia supportare. Ideo nos ad opus redemptionis et oneris hujusmodi supportationem praefato Comiti Nivernensi consanguineo nostro, nec non Comiti Marceiae (la Marche), Joanni de Angest, et Reynario Poth centum millia ducatorum dedimus liberatiter et concessimus, damusque et concedimus ad fraternali ejusdem Comitis Nivernensis petitionem, ita videlicet, quod ad portionem dicti Domini Comitis Marceiae 13,000 et Domini Joannis de Angest militis 4000, et Domini Reynerii Poth militis cambellanorum videlicet serenissimi Principis Domini Regis Franciae 3000 ducatorum de eisdem centum millibus ducatis cedi debeant, et debeamus, residuis praefato Comiti Nivernensi remanentibus. *Et quia de praesenti propter onera et expensas, quae et quas dictum Regnum nostrum Hungariae necessario subire oportuit et adhuc propter detestabilem persecutionem dictorum impiorum Turcorum nos oportet praesentialiter facere tollerare et subire, non possumus dictam summam centum millium ducatorum dicto consanguineo nostro realiter, prout vellemus tradere et de facto assignare, de nostrorum procerum et consiliariorum voluntate et assensu quandam censum, redditum seu datam 7000 florenorum ducatorum annuorum nobis et Regno nostro praefato quolibet anno in festo Beati Stephani Regis per Ducem et Commune Venetiarum debitorum et solvendorum Egreiis atque Spectabilibus viris Reynario Poth, et Jacobo de Courtzambet militibus praesentibus et recipientibus procuratoribus et procuratorio nomine Egreii et providi viri Dini Rapondi de Luca mercatoris Parisensis et ibidem commorantis obligamus, impignoramus ac eidem tenore praesentium invadiamus pro summa ducatorum centum millium dictorum, quam summam praefatus Dux nostro nomine ac pro nobis ad opus dicti Comitis Nivernensis, et Comitis Marchiae, Joannis de Hanghest et Raynerii Poth et pro ipsorum liberatione et redemptione eidem ad requisitionem nostram persolvit realiter et de facto assignavit, volumusque et consensimus specialiter et expresse per praesentes ac promissimus et etiam promittimus dictis procuratoribus ipsius Dini et pro ipso et nomine ipsius, quod ipse et heredes sui, et causam ipsius habentes teneant, habeant et recipiant dictum censum sive redditum annuum a praefato*

fatis Duce et Communi Venetiarum quousque et tamdiu nos, heredes et successores nostri fuerimus in mora sibi solvendi dictam summam centum millium florenorum ducatorum et absque eo, quod levata, habita et recepta per eum aut heredes ipsius aut causam ipsius habentes a praefatis Duce et Communi de praefato censu sive redditu possint aut valeant computare in sortem seu difalcari de dicta summa centum millium ducatorum, neque ipse Dinus, heredes sui vel causam ipsius habentes teneantur aut possint compelli per nos, heredes, aut successores nostros, aut alios quoscunque dictum redditum sive annum censum restituere vel dimittere, aut extra manum suam ponere; quin imo totale jus ac universam actionem percipiendi et levandi dictum censum, quod seu quem nos habemus heredes et successores nostri habebunt vendicandi et habendi ab ipsis Duce et Communi dictum annum censum, commoditates quoque et utilitates ipsius in praefati Dini, heredum et causam ipsius habentium personas quousque praefata summa centum millium ducatorum eidem Dino aut successoribus et causam habentibus ipsius fuerint plenarie persoluta, transtulimus et harum serie transferimus, et ab hujusmodi census seu annui redditus ducatorum 7000 ducatorum solutione nobis et heredibus seu successoribus nostris ab ipsis Duce et Communi, qui sunt de praesenti vel erunt pro tempore futuro de cetero facienda, quousque praefatus Dinus, heredes sui, aut causam ipsius habentes fuerint aut sint per nos, heredes vel successores nostros praedictos de dicta certum millium ducatorum summa plenarie satisfacti et persoluti, eosdem Ducem et Commune praesentes et posteros pro nobis, heredibus et successoribus nostris quietamus et absolvimus, et quietos et absolutos haberi volumus, et eidem Dino, heredibus, atque causam ipsius habentibus ex nunc damus potestatem ac etiam facultatem faciendi, tradendi, ac concedendi dictis Duci et Communi litteras et instrumenta quietantiae de receptis, habitis et recuperatis per eundem Dinum, aut heredes et causam ipsius habentes de dicto censu seu redditu annuo, promissimusque ac etiam promittimus dictum redditum seu annum censum acquietare et liberare eidem Dino vel hujusmodi heredibus suis aut causam habentibus de omnibus oneribus et aliis obligationibus realibus vel personalibus, quae nos seu praedecessores nostri eidem censui aut redditui potuimus imposuisse seu eundem onerasse, et quod de cetero durante invadiatione seu obligatione praesenti, et quousque praefatus Dinus et successores sui vel causam ipsius fuerint aut fuerint, ut praemittitur de hujusmodi summa centum millium ducatorum realiter et de facto soluti et satisfacti hujusmodi censum sive annum redditum nulli venditioni exponemus aut alteri invadiabimus seu aliis debitis aut oneribus obligabimus seu onerabimus quoquo modo; hac intentione apposita, idem Dinus heredesque et successores sui hujusmodi censum sive annum redditum nemini alteri praeterquam inter se retinendi et habendi, impignorare, transferre aut invadiare quovis titulo valeat neque possit, valeant neque possint; promittentes fide nostra in verbo Regio et sub obligatione omnium nostrorum bonorum ac successorum nostrorum quorumcunque praemissa omnia et singula tenere, adimplere secundum quod superscripta sunt, et inviolabiliter observare et non contravenire, opponere, venire vel opponi facere quomodolibet in futurum; renunciantes penitus et expresse exceptioni non numeratae dictae pecuniae, doli mali in factum et sine causa et ex injusta causa et etiam exceptioni partium (?) non sic gestorum, et omnibus aliis exceptionibus, deceptionibus, privilegiis, praerogativis in favorem Regum introductis et aliis quibuscunque, quam contra praemissa omnia et singula possint dici vel opponi per nos et successores nostros quomodolibet in futurum. In quorum omnium et singulorum fidem, robur et testimonium nostras praesentes patentes litteras per notarium publicum subscriptum publicari mandavimus, et sigilli nostri authentici et simplicis fecimus appensione muniti. Datum et actum in civitate nostra Possaga anno incarnationis Dnminicae 1398 indictione 6-a die 13tia mensis Junii, Regni autem nostri 12-o. Praesentibus Reverendissimo in Christo patre Joanne Archiepiscopo Almae Ecclesiae Strigoniensis, locique

ejusdem comite perpetuo, nec non Primate et Apostolicae sedis Legato, aulaeque nostrae Majestatis summo Cancellario fidele nostro dilecto; nec non magnificis viris Nicolao de Gara Generali(sic) totius Sclavoniae Regnorum nostro-rum, Francisco Bubek et Joanne de Maroth Machoviensi, Nicolao Trentes Banis, Nicolao filio Stephani de Maychal Themusiensi et Petro de Perén Siculorum nostrorum Comitibus, aliisque quam pluribus testibus idoneis et fide-dignis ad praemissa specialiter vocatis et rogatis.

Jegyzői bizonyítványát hozzá adta „Nicolaus Joannes cleri-cus Salezburgensis Dioecesis publicus Imperiali autoritate nota-ris.“ (*Cop. de Commem. IX. köt. 288. 's köv. l.*)

44. Zsigmond királynak ez érdemben a' velencei köztársasághoz írt levele:

Sigismundus D. g. Rex Hungariae etc. Inclito Domino Antonio Venerio eadem gratia Duci ac nobilibus sapientibusque viris Consilio et Communi Venetiarum amicis nostris carissimis salutis et honoris incrementum. Quia nos disposuimus et volumus, quod illa septem millia ducatorum auri boni et justiponderis, in quibus sacrae Coronae seu Regiae Majestati Hungariae vigore contractus pacis et pactorum habiti et firmatorum inter ipsam coronam seu Majestatem Hungariae ex una et altera parte vos tenemini perpetuo singulis annis in festo sancti Stephani Regis Hungariae, prout clarius et plenius in contractu continetur eorum, a vobis juxta praedicti contractus seriem Dinus Rampordi de Luca consiliarii carissimi consanguinei nostri Domini Ducis Burgondiae, Martinusque Martini et Franciscus frater suus de Venetiis, vel quicumque alter eorum nostro ejusdemque coronae seu Majestatis Hungariae nominibus pro praesenti ac instanti anno Domini 1399 indicti one 7-ma recipiant seu recipiat, Amicitiam vestram requirimus, et precamur, quatenus dicta septem millia ducatorum auri, in quibus perpetuo singulis annis praefatae Coronae seu Majestati Hungariae et nobis ejusdem nomine praedicti contractus tenemini ut praefertur eisdem nostro dictaeque Coronae seu Majestatis Hungariae nominibus praedictis Dino, Martino et Francisco, vel quicumque alteri eorumdem pro hoc eodem praesenti et instanti anno, ut praemittitur, praesentibus visis *realiter et integraliter more solito* solvere et assignare velitis, qui vel alter ipsorum vobis postquam sibi solveritis, nostras oportunas et consuetas quietationes et expeditorias superinde litteras sub simplici authentico majorique sigillo nostro pendenti more solito prout videbitis tradent seu tradet. Dat. Strigonii die 15-ta mensis Augusti anno Domini 1399, indictione 7-ma supradicta. (*U. o. 328. l.*)

45. Zsigmond' nyugtatványa, kelt „Strigonii 15-ma Augusti a. d. 1399“, hogy az ezen évre járó 7000 arany adót a' velencei köztársaságtól átvette (*U. o. 329 l.*).

46. Venerio Antal velencei doge' válasza Zsigmondhoz mind a' Mocenigo Tamásnak, mind a' francia főnemesek' kiváltására teendő fizetésekről:

Serenissimo et Excelso Domino Sigismundo D. g. Hungariae etc. Regi Illustri etc. Antonius Venerio D. g. Dux Venetiarum salutem et felicitum incrementa successuum. Litterarum, per quas Vestra Regia Majestas requisivit nos, quatenus illos ducatos septem millia boni auri et justiponderis quos Majestati Regiae Hungariae vigore pactorum pacis alias inter eandem Majestatem parte ex una, nosque et Commune nostrum ex altera firmatorum tenemur annis singulis in festo S. Stephani Regis Hungariae solveremus pro anno scilicet instanti 1399-mo Egregio viro Domino Rampondi Illustris consanguinei Vestri Domini Ducis Burgondiae consiliario, Martinoque Martini et Francisco fratri suo civibus nostris vel cujuslibet alteri eorum litteras Regias quietatorias nobis praesentanti etc. tenorem grato concepimus intellectu; quibus respondentes

ad Regiae Majestatis Vestrae notitiam deducimus per praesentes, quod de jam dictis septem millia ducatis quinque millia solummodo dictis Dino, Martinoque Martini infrascripto fratri suo nobis litteras Regias absolutorias exhibenti persolvimus integre, quos ad rationem et pro parte solutionis ducatorum quindecim millia, in quibus praefatus Dominus Dux Burgundiae, nomineque primogeniti sui Illustris Domini Comitis Nivernensis etc. nobis et nostro Communi tenebatur computari fecimus et praedictis Dino, Martino et Francisco consentientibus ascribi, quoniam reliquos ducatos duo millia de praedictis septem millia vigore requisitionis Vestrae Regiae Majestatis, et litterarum absolutiarum per eandem Majestatem alias nobis transmissarum jam multis elapsis diebus antequam superius memoratas litteras Regias videremus Egregio Civi nostro Thomae Mocenigo Vestrae Regiae Majestatis provisionali, ut Ejusdem Majestatis litterae solennes indicant, solveramus, et pro suae provisionis duorum annorum proximus praeteritorum solutione integraliter dederamus, prompti sincera mente ad Vestrae Regiae Majestatis beneplacita et honores. Data in nostro Ducali palatio die 12-ma Septembris octava indictione. (U. o. 331 és 332. l.)

47. Ugyan Venerio Antal' levele Fülöp burgundi herczeghez, kelt „in Palatio Ducali die 4-a Septembris 1399,“ mellyben a magyar koronának fizetendő 7000 arany adóra vonatkozólag az 1399-ki évre nézve ezt értesíti, hogy „ducatus auri 5000 solummodo ad rationem et pro parte solutionis illorum ducatorum 15,000 auri, in quibus Vestra Celsitudo in nomine Illustris primogeniti Vestri Domini Joannis Comitis Nivernensis etc. nobis et nostro Communi tenetur computavimus et fecimus adscribi; reliquos enim 2000 ducatos dari et integre solvi fecimus Egregio Civi nostro Thomae Mocenigo provisionali Serenissimi Domini Regis Hungariae pro solutione suae provisionis duorum annorum proxime exactorum in ratione ducatorum mille annuatim.“ Kéri egyszersmind, hogy fiának Velenczében tett adósságából még hátra lévő 10,000 aranynak minél előbbi visszafizetéséről szinte gondoskodni sziveskedjék. (U. o. 330. l.)

48. Ugyanennek levele Dinus de Rampondishoz szinte 1399. sept. 4-ről, mellyben ezen tudósítását és kérelmét evvel is közli (U. o. 331. l.).

Nem tartozván ide Nevers-i János' velenczei adósságának tárgyalása, melly egészen más alkalommal keletkezett, és a magyarországi viszonyokkal összeköttetésben nem áll, egyedül azt jegyzem meg, hogy Zsigmond király ismételt panaszkora fakadt, miszerint Velencze 1400-tól fogva köteletségének többé pontosan eleget nem tesz. Ugy szinte Fülöp burgundi herczeg is a' köztársaság' tartásával nem volt megelégedve. Az ez iránti bizonyítványokhoz tartozik:

49. Zsigmond' levele a' velenczei köztársasághoz 1402-iki nov. 29-ről, mellyben az adó' fizetését sürgeti.

Sigismundus D. g. Rex Hung. etc. Inclito Domino Michaeli Duci Venetorum ejusque honorando Consilio ac toti Communitati Venetorum amicis nostris carissimis salutis et omnis boni votivum incrementum. Quia pro certis nostris expediendis negotiis fidelem nostrum dilectum Bartholomaeum de Guidotis de

Bononia ad vos transmittimus plenius informatum cum illa septem millia florenorum, quae nostro culmini singulis annis solvere consuevistis circa medium mensem Augusti scilicet in festo Sancti Stephani Regis pro annis Domini 1400, ac 1401, item 1402 ac 1403 proxime futuro, nostro nomine recipere commisimus. Ideo sinceritatem vestram requirimus et hortamur, quatenus praedictam summam florenorum dictorum trium praeteritorum et quarti proxime futuri annorum ipsi Bartholomaeo realiter dare et persolvere velitis; nam cum ipsis ardua nostra negotia commisimus expediri, prout ipse vobis satius explicabit, cujus relatus fidem credulam velitis adhibere. Datum in Honnevorborgh die penultima mensis Novembris (1402). (*U. o. 554. l.*)

50. Zsigmondnak egy másik levele a' köztársasághoz, kelt „in Luna (Laun Csehországban) 25-ma Februarii“ 1403., melyben előbbi követelését ismételvén és sürgetvén, annak támogatásául többek közt e' sorokat írja „nam in casu, si, quod absit, memoratus Bartholomaeus in praedicta pecunia retardaretur a vobis, nulla nobis damnosa et noxia ex hujusmodi negligentia sequerentur, quod tamen, quemadmodum de sinceritate vestra praesumimus a nobis amicabilem avertetis. Quidquid autem circa haec de intentione Vestra fuerit, nobis finaliter petimus responderi.“ (*U. o. 554 és 555. l.*).

51. Zsigmond' egy harmadik levele ezen tartalommal:

Sigismundus D. g. Rex Hungariae etc. Inclito Domino Michaeli Steno Duci Venetorum ejusque honorando Consilio ac toti Communitati Venetorum amicis nostris salutis et omnis boni incrementum. Excogitare non possumus, qua ratione, qua causa pecuniam et conventionem pacis singulis annis coronae nostrae debendam jam quatuor annis elapsis solvere neglexistis. Non dedistis primo Francigenis; non dedistis postmodum Bartholomaeo de Guidotis, per quem vobis anno proxime praeterito expeditorias litteras oportunas miseramus; sed propositis semper aliquibus exceptionibus minus legiptimis pecuniam ipsam extradare recusastis, volentes, ut suspicamur, per hunc modum nostris forte iuribus derogare. Quod tamen facere non potestis, quin imo si pacis bene conditiones inspicitis damnosos vobis laqueos praeparatis. Quando neque requisiti hanc pecuniam singulis annis vestris sumptibus deferre tenemini usque Budam; nostra tamen Majestas ob singularem vestri complacentiam annis pluribus contenta fuit eandem pecuniam Venetiis recipere, et illuc usque litteras vobis expeditorias destinare, quod beneficium videre nostro parvi facitis, quamvis in utilitatem non modicam et commoditatem majorem Vestrae Dominationis procul dubio redundarit. Quapropter Magnificientiae Vestrae benevolentiam visceroso affectu requirimus et rogamus, quatenus fideli nostro dilecto provido viro Sigismundo Lorberer mercatori et civi Budensi exhibitori praesentium, quem ad vestram Eminentiam ob hanc causam specialiter transmittimus de quatuor annis proxime praeteritis, in quibus a solutione cessastis plenariam velitis nomine Majestatis nostrae satisfactionem impendere acceptis ab eo litteris expeditoriis, quas in forma consueta vestro Dominio destinamus. Nam Honestati Vestrae conveniet adimplere quod debetis, et in hoc bonae amicitiae signum nostris sensibus ostenditis. Ceterum commissionem, quam anno proxime praeterito super receptione hujusmodi pecuniae Viennae feceramus, ac litteras quascunque superinde sibi traditas ser Bartholomaeo de Guidotis de Bononia nos noveritis plenius revocasse, volentes, ut ipse Bartholomaeus se intromittendi de cetero de aliquibus factis nostris nullam habeat potestatem, et quod quaecunque litterae sibi a nostra Majestate concessae, cassae et irritae sint, nulliusque roboris vel momenti. Datum Strigonii in festo Beatae Caeciliae virginis et martiris anno Domini 1403. (*U. o. 166 és 167. l.*).

Ezen levélre felelt ugyan a' velenczei köztársaság, de úgy, hogy Zsigmond jónak tartaná ezt válaszának határozottabb magyarázatára felszólítani következő 52. levelében:

Sigismundus etc. Michaeli Steno etc.

Ambiguum Dominationis Vestrae responsionem conditio in fine litterarumstrarum apposita nobis facit. Non enim aperte intelligimus, utrum pecuniam, quam nobis et coronae nostrae pro quatuor annis proxime elapsis solvere tenemini de praesenti extradare velitis, an illam penes vos cum grandi nostro incommodo retinere. Quamobrem quid super eo intentionis vestrae sit vestris expresse litteris affirmative vel negative cupimus celeriter edoceri; ut quemadmodum nobis in hoc facto deliberandum sit, intelligere valeamus. Datum Posonii die 9-a mensis Aprilis anno Domini 1404. (U. o. 569. l.)

És ez Zsigmondnak utolsó levele, melyet az itt szóban lévő adóra nézve találnom sikerült. Az ezen tárgyat illető levelezés a' magyar királyok, és a' velenczei köztársaság közt, úgy látszik, itt megszakad, és alig szenved kétséget, hogy ezentul közvellen az adó többé nem fizettetett. De a' velenczei köztársaság' jegyzőkönyvei ezenkívül még azt is bizonyítják, hogy János neverssi gróf, és a' többi francia főnemesek' ügyében sem tett Velencze Zsigmond' kívánságának eleget. Mert a' köztársaság az ettől meghatározott személyeknek szinte nem fizetett többé semmit, mindennemű ürügyekre vetemedvén, melyek csak némileg is mentségére szolgálhattak. Így találjuk az említett jegyzőkönyvekben:

53. 1403. évi sept. 10-ke alatt, hogy Spalatino Antalnak, ki a' köztársaság' ügyeiben Arragoniába vala küldve, meghagyottot, miszerint visszautazását Párizson kívül tegye, 's ott a' neverssi grófot, és atyját a' burgundi herceget felkeresvén, azokat 10,000 aranyak' visszafizetésére szólítsa fel, melyek a' neverssi grófnak, midőn Velenczében tartózkodott, tett 15,000 arany adósságából még hátra vannak. A' levél még ezeket adja hozzá:

Quando autem obtinere non possem, quia ipse Dominus Dux diceret tibi de facto illorum 7000 ducatorum, quos obligavit sibi Dominus Rex Hungariae, et quod solventibus nobis illos possemus scontare dictos 10000 in illam summam, dicendo, quod fecerimus sibi aliquam promissionem de hoc vel similia verba. Tunc volumus, quod tu debeas respondere, quod de hoc facto nullam informationem habes; sed illud, quod tu dices, dices a te, videlicet, quod tu non dubitas, imo certus es, quod si fecissemus Excellentiae suae vel alicui alteri aliquam promissionem de aliqua re, cujuscunque conditionis foret, nos indubie servavimus illam. Sed tantum potes dicere, quod de dictis denariis tu scis, quod nos nunquam volumus aliquam promissionem facere alicui, neque Domino Regi Hungariae, neque alteri, quia conditio, propter quam solvuntur, et causa est talis naturae, quod nullo modo vellemus pro faciundo aliquam promissionem alicui, praepjudicare juribus nostris, concludendo, quod respondeat tibi conclusive suam intentionem, quia illam nobis reportabis, uti habueris ab eisdem, et ita facere debeas sumpto amicablem comiteatu. (Mist. XLVI. köt. 350's k. névszerint 357. l.)

54. Data in nostro Ducali palatio die 24-ma Octobris' indictione 12-ma (1403). Commissio circumspecti viri Petri de Gualfredinis notarii Curiae destinati ad praesentiam Domini Ducis Burgundiae.

Petre. Committimus tibi, quod de nostro mandato vadas ad praesentiam Illustrissimi Domini Ducis Burgundiae, cui praesentatis litteris nostris creduli-

tatis et facta devota et honorabili salutatione ex parte nostri Dominii cum oblatione decenti prout honori Celsitudinis suae et nostri Dominii pertinere videbis exponere debeas: Quod recepimus litteras Excellentiae Suae datas die 8-o mensis Augusti proxime praeteriti responsivas nostris datis 21 -ma mensis Aprilis effectualiter continentes, qualiter Excellentia Sua multum miratur de contentis in nostris litteris antedictis, per quas videbatur, quod nos quaesitis variis coloribus conabamur nos a solutione annuali Domino Regi Hungariae velle eximere, aut saltem sub prolixioris dilationis dispendio protegere. Ac etiam, quod fuerint nonnulli ex civibus nostris, qui non modicam pecuniarum summam pro dicto reditu simul et una vice libenter extunc tradidissent, si primogenitus suus Illustris Dominus Comes Nivernensis voluisset consentire fieri translationem in eos percipiendi redditum suprascriptum; concludendo, quod nisi per nos satisfactio plenaria impendatur, providendum erit per eum, quod primogenito suo praedicto integraliter satisfiet, nec remanebit defraudatus de dicto reditu, quem Rex Hungariae credit et extimat jam praedictum Dominum Comitem Nivernensem percepisse per manus Dini de Rampondis, prout in litteris suis praedictis et in litteris dicti Dini, quarum copia pro tua informatione tibi fecimus exhiberi, videbis particularius contineri. De quarum contentia litterarum fuimus maxima admiratione commoti; nec credere poteramus, quod contenta in litteris nostris praedictis suae Celsitudini in omni iustitiae veritate fundata debuissent talem responsionem modo aliquo meruisse. Quarum nostrarum litterarum copiam tecum portas. Et ut purgetur omne dubium, si quod fortasse praefatus Dominus Dux in animo concepisset eidem facinus manifestum:

Quod notum est toti mundo, nec aliquid in oppositum apparet, nec apparere potest, quod a tempore, quo ad conventiones et pacta devenimus cum Illustris memoriae Rege Ludovico Hungariae, per quas et quae renunciavit omnibus iuribus et actionibus, quae in quibusdam portubus et locis dicebat habere cum aliis promissionibus in instrumento contentis; pro quibus promissimus dare Domino Regi et Regno, et Praesidentibus in Regno Hungariae ducatos 7000 in anno in festo sancti Regis Stephani de mense Angusti, — *videntes Regem et Regnum Hungariae abilem et potentem ad faciendum observari nobis promissa tam in Dalmatia, quam alibi* continue fecimus dari de anno in annum ducatos 7000 illi personae vel personis, quae nobis quietationem cum sua authentica bulla Regia praesentabat. Et sic observavimus Illustri Domino Regi Sigismundo donec habuit potentiam et abilitatem in Regno faciendi nobis observari promissa. Et hoc potuit clare scire praefatus Dominus Dux, quoniam unam solutionem ducatorum 7000, de qua dum idem Rex esset potens in Regno fuit contentus debere dari et solvi aunciis Illustris Domini Comitis Nivernensis ducatos 5000, quia alia 2000 ducatorum erant per eum aliis obligata, libenter solvimus et detraximus dicta 5000 ducatorum de summa ducatorum 15,000, quae praefatus Dominus Comes primogenitus suus mutuo a nobis habuerat, ut est notum.

Et a dicto tempore citra patet satis, non solummodo praefato Domino Duci Burgundiae, sed toti mundo, si et quomodo praefatus *Excelsus Dominus Rex Sigismundus fuerit et sit abilis et potens in Regno ad faciendum observari nobis promissa et tenendi portus et loca sua Dalmatiae liberos et apertos nobis et navigiis nostris, prout in pactis hinc inde firmatis cavetur; — cum ipse Dominus fuerit extra suam libertatem detentus, et quando fuit in libertate permissus, ipsum oportuit de Regno recedere; dimittendo totum Regnum multipliciter laceratum et divisum. Etiam terrae et loca Dalmatiae fuerunt et sunt a Dominio suo subtractae et alteri Domino suppositae, qui Dominus, scilicet Sere-nissimus Dominus Rex Ladislaus praesentialiter et in persona dominatur et regit in illis, propter quae et multa alia, quae dici possent praefatus Dominus Dux veluti princeps justus et dominus sapientissimus potest clare considerare, quod istae sint justae et verae causae, quare non debeamus solvere dicta du-*

cata septem millia. Et per consequens, quod id, quod fecimus et praesentialiter facimus non sunt colores quaesiti retardandi aliquam solutionem, sicut in suis litteris continetur. Notificando Excellentiae Suae, quod Rex et Regnum Hungariae non minus sunt obligati, et non minus tenentur nobis et Communi nostro ad observandum et observari faciendum nobis promissa per ipsos eo quo nos tenebamur praemissis de causis ad solvendum sibi ducatos 7000 in anno. Et ista de causa nunquam volumus per elapsam, nec velle sumus dispositi promittere, nec obligare Commune nostrum ad solvendum dicta 7000 ducatorum; nisi tempore anni debito ad hoc, ut in omni casu et tempore, quo non posset nobis servari, quod promissum est per Regem et Regnum Hungariae, nos similiter versus eos in promissis per nos facere valeremus. Nam de more nostri Domini Venetiarum semper fuit et est attendere cum omni integritate promissa, dummodo nobis similiter observetur.

Et ut Excellentia Sua sentiat, quae habemus circa istam materiam, notificamus ei, quod de mense Januarii et de mense Martii proxime elapsi fuit ad praesentiam nostram bis quidam Bartholomaeus Guidoti nuncius et ambaxiator Domini Regis Sigismundi cum litteris credulitatis petens a nobis nomine superscripti Domini pecuniam temporis elapsi, praesentans nobis quietationes ad plenam. Sed quia sciebamus, quod praefatus Dominus Rex erat extra Regnum et inabilis ad possendum observare, quod nobis tenetur et debet, non apparuit nobis dare aliquid, neque quietationes suas in aliquo acceptare. Ultra quem Bartholomaeum Guidoti praefatus Dominus Rex transmisit ad nos Dominum Rugerium Cauaza Praepositum in ambaxiatorem suum de mense Aprilis proxime elapsi, petentem a nobis similes denarios temporis elapsi, cui dedimus talem responsonem, qualem dicto Bartholomaeo Guidoti dederamus stb stb. Az utasításnak többi részei feladatunkhoz nem tartoznak. (L. Misti XLVI. köt. 381. 's k. l.)

Ezen igen érdekes követi utasításon kívül, mely az okokat, miknél fogva a' velenczei köztársaság megszűnt a' magyar koronának a' szóban levő évi adót fizetni, tiszta világba helyzi. A' velenczei statuskönyvekben itt-ott még egyes nyilatkozatok és határozatok találtnak, melyek azon aggodalmon alapultak, mintha a' burgundi herczeg a' velenczei kereskedésnek háborgatása, és megterhelése által szándékoznék a' köztársaságot az általa követelt pénzmennyiség' kifizetésére kényszeríteni. Mindazáltal úgy látszik, hogy ezen aggodalom alaptalan volt. Legalább a' velenczei kereskedésnek ez oldalról a' megháborítására nem akadunk. Ezért elég legyen itt csak az említettem határozatoknak mintegy mutatóványi példájaul felhoznom :

55. A' velenczei kormányzó-tanácsnak 1406-ki nov. 6. alatti határozatát, melyben a' burgundi herczegnek a' 7000 arany követelést azon hozzáadással sürgető követségére „quod Dominus Dux Burgondiae est dispositus per omnem modum ei possibilem providere ad satisfactionem dictarum solutionum“; brüsseli ügyvivőjének meghagyá, hogy a' herczegtől a' velenczei kereskedést védelmező salvus conductust minden módon megnyerni igyekezzék.

— Ezek után a' t i t o k n o k

B. HAMMER-PURGSTALL JÓZSEF N

közléséből némelly Pécs' környékén találtató török, arab és perzsa feliratokat terjesztett elé. Azok a' következők:

Török feliratok.

1. شفاعت یا مکده اولیاءه

سنه

Sifât ja Mohammed Ewliâje 1074.

Légy szószólója, o Mohammed Evliának 1074 (1663).

Evlia (*Veti*, szent, többese) tulajdonnév, mely az ozman irodalomtörténetben, különösen *Evlia* híres utazó által híresedett el. Nem csak lehet, de igen valószínű, hogy e' feliratok tőle származnak, mert azon életrajzi vázlatból, mely útleírása' első része előtt áll a' londoni ázsiai társaság' 1834-ki kiadásában, kitűnik, hogy ő 1074-ben (1663.) Magyarországon tartózkodott, a' következő évben pedig Kara Mohammed Pasa török követtel mint követvégi titoknak Bécsben járt.*) *Evlia* Effendi tudományosan képzett férfiú volt, ki útleírásában minden alkalommal tanúságot tesz tudományok iránti szeretetéről, 's igen hihető, hogy a' főnöke által alapított mecsetet nevével kívánta díszesíteni. Ez esetben e' felirat, mint a' legnagyobb török utazó' emléke, bizonyosan egyszersmind legritkább és becsesb emléke a' török irodalomnak Magyarországon.

2. هرکیم علمه دورشورسه قالمز بر کون اج
اخترده دورلو نعمت هب اتسونلر تاج*Her kim ilme devrisürse kalmaz birgiun adzs,**Achiretde dürlü niimet hep etszunler tadzs.*

Ki a' tudományra adja magát, egy nap sem marad éhen,
'S a' más világon mindenféle malasztal koronáztatik.

3. یا الهی بو مقامی البته آباد قیل

کلور مسافرا دی خصه دن ازان قیل

*Ja Ilahi bu makami elbette abad kil**Gelür muzafirani gisszaâen azad kil.*

O istenem! tedd e' helyet megépültté,

Védd meg az ide jövő vendégeket a' bűtől.

4. بو مقامه کلور کدن سلام

اول ینم شایم کبیدر بن اکما غلام

*) After the battle of Fogaras he left Transylvania, and took up his winter quarters with Melek Ahmed Páshá at Belgrade. — He remained in the army then engaged in the hungarian war, till the year 1075 (1664), when Kara Mohammed Páshá was sent on an embassy to Vienna, and *Evliyá*, by the express command of the Sultán, was appointed secretary of the embassy. (*Narrative of travels in Europa, Asia and Africa in the seventeenth century*, by *Evliyá Effendi*. London, 1834. pag. XII.

Bu makame gelenlere selam

Ledek (Ledil?) benüm Sachüm kibidür ben ona ghulam.

Üdvezlet azoknak, kik e' helyre jönnek

Ledek (Ledil?) az én Sachom, én rabja vagyok.

A' második sor' első szava homályos iratu, és *kidi*-nek (macska) is olvasható, melly esetben e' vers valamely macskakedvelőtől származhatnék, mi annál hihetőbb, mert Ledek vagy Ledil nem török név. E' felirat' szerzője így írja magát alá:

5. الفقير بوسنوی

محمد مصطفیٰ یوزی

El fakir Bosznevi Mohammed Musztafa Juszi.

A' szegény bosznyák, Mohammed Musztafa Juszi.

6. مقال طعن اعدان ارباب عرفان

لا اله الا الله محمد رسول الله

Makali thán ádaden erbabi irfan

La Illah illal — lah Mohammed resulal-lah.

E lenségek gúnyolják az ismeret' urait,

Nincs isten istenen kívül, és Mohammed isten' küldöttje.

7. اشتدم در دله چاغردی بای

جهان برون تهی قل سن رای

Isüdüm derdile csaghirdi Baj,

Dzsihan bizden tehi kilszun Vaj.

Hallottam, mint kiáltá búval a' bagoly:

Szabadíts meg bennünket a' világtól.

8. مگر کم غنچه قشور اقوی دلوب ن راقبی

Megr kim gondzsaja karsu okudi bilub derd rákibi.

Rákibi a' rózsabimbóval szemközt kibeszélé búvá'.

Arab feliratok.

1. ليس في الكائنات ثانيها

جل الله على بانيها

Leisze fel-kainat szanika Dzsell-

Allah ala baniha.

Nincs olyan (épület) a' létező dolgokban, mint ez.

Isten magasztalja fel építőjét.

2. لا تعلم فريضة كل مسلم ومسلمة

El-ilmo faridhaton külli Mozlimin ve Mozlimetin.

A' tudomány szent kötelessége minden mozlimnak és mozlim nőnek.

3. لا رب تعالى الله عليه شان

Ja rebb tálallaho aleihi sán.

O úr Isten! Magasztald fel tekintetét.

4. من كان كاتباً فليكتب

Men kjane kjabatiben fet jektob.

Ki író, írjon.

5. الطاف من بعد العفو

Eltháf min bád el-áf.

A' kegyelmek a' bocsánat után jönnek. 6

6. يافتي الجهل عار و لا يرغى بها إلا حمار

Ja feta el-dzsélo áron,

Ve la jerdha biha ila himaron.

O ifju ember! a' tudallanság szégyen,

És azzal csak a' számár éri be.*)

7. من كثير العمل

Min kezir el-ámel (a' többi hiányzik)

Sok cselekvés

8. بسم الله الرحمن الرحيم و به شريعتي

و اذكالى

Bismillah er-Rahman er-Rahim ve bihi seridti ve ittikjali.

Istennok az irgalmasnak, az irgalmazónak nevében! Benne van törvényem és bizodalmam.

Perzsa feliratok.

1. بعالم نميبرد طالب مكنون

Be ilm nemireszed thalibi meknun.

A' tudományig nem hat el, ki rejtett (kincset) keres.

2. جهان اندر خراب اندر حرابست

داب اندر تراب اندر نقابست

Dzsihan ender charab ender charab eszt

Deab ender turab ender nikabest.

A' világ rom és rom

Az erkölcs a' sírban, és fátyol benne.

3. قلم بون که بپساند بآنم

که کاتباً بدانشی رسانم

Kalem bud ki bireszaned beánem,

Ki Kjátibra be dánisi reszánem.

*) Ez az ismeretes arab mondat a' szöveg' igen romlott másolatában, melly közlő előtt fekszik, alig kivehető.

Toll volt mellyel küldött engem,
Hogy az író tudományra vezessem.

4. نمقه حسين سوخته بمولايكصار

Nemikaho Huszein sochta be Molahisszár.

Irta Huszein a' molahisszári deák.

5. هر كه آمد بجهان ميرود از دار فنا

Herki ámed be dsihan mi reved esz dari fena.

Ki világra jő, el is megy e' házából a' romlásnak.

6. اگر بدریا منافع بی شمارست

اگر خواهی سلامت در کنارست

Be derja menafi bi sumareszt

Eger chuaki selamet der kenareszt.

A' tengerben van haszon, végtelen.

Ha bátorságot akarsz, azt a' parton találod.

Ez utolsó verspár Szádi Gülisztanjának első könyvéből való,
Gentius' kiadása' 88. lapj.

— A' hazai műemlékek' megismertetéséhez ez úttal :

XVIII. Gyurikovics György lt. járult a' Pozsony vármegyében
találtatók' következő második közleményével, melly különösen a'
Szent-György kir. város' főtemplomáról szól.

A szentgyörgyi catholicus parochialis templomhoz, melly a'
városon kívül nyugatra jó magas halmon fekszik, számos lépcső
vezet. A' templom' belsejében balról a' szentgyörgyi grófok' tágas
és majdnem az egész templom' hosszasa szerint elnyúló kriptája
van, melly II. József' uralkodása' idejéig sok kő koporsót foglalt ma-
gában. Akkoron számos törött sírkövek, 's egyéb romok 's töredé-
kek a' templomból kihordattak, 's a' fentemlített lépcsők, és tem-
plomban látható garádicsok' kiigazítására fordítottak; két jeles és
nagyszerű egész siremlék pedig a' templom' jobbik oldalán 1465.
Szentgyörgyi gróf György által emelt sz. háromság' kápolnájába
tétetett által. Ezek közt nevezetes történeti emlék:

1) György nevű szentgyörgyi grófnak kő koporsója, melly ez
előtt hét évvel előbbeni helyéből, a' kápolnából, kivétetvén, a' cho-
rus alá tétetett. Ez veres márványból van faragva, 's a' szobrászat'
valóságos remeke. A' koporsó' hossza 1 öl, 2 láb, 8 hüvelyk, széles-
sége 3 láb, 10 1/2 hüvelyk, magassága pedig 3 láb. A' kő koporsó'
fedelén emelt munkával egy pánczélos lovag látszik hősi alakban,
mellynek magassága sarkától a' fej' tetejére nézve, 5 láb 8 hü-
velyk, a' csákót is oda számítva, egy öl, két hüvelyk. Bal kezében
pálczát, jobbában zászlót tart, mellyen hat sugaras csillag látható;
lábaival pedig oroszlánt tapod, mellynek képe az ember' képéhez
nagyon hasonlít. Bal oldala mellett paizs van, mellyen hat sugaras

csillag, a' Szentgyörgyi grófi család' czímere látható, rajta drága kövekkel ékes, a' császári diademához hasonló arany korona fekszik, nem pedig, mint némellyek vélekednek, papi süveg (infula), nem is méhkas, mely körül méhraj szállong. A' paizs mellett igen csinosan vésett, pávatollakkal díszes forgó látszik.

Ugyanazon sírfedél' szélén köröskörül emelt goth betűkkel ezen tartalmú felirat olvasható :

„In Anno Domini MCCCCLXVII. feria quarta ante festum Beati Ambrosii episcopi obiit Spectabilis et Generosus Vir ac Magnificus Dominus — — — de S. Georgio et de Bozyn etc. hic sepultus. Ejus anima requiescat in pace.“

E' felirat számtalanszor le van írva és kinyomtatva, de mindenütt hibásan. Valóságos tartalma ez, melyet most igyekeztem minden pontossággal és lelkiismeretesen közleni. A' hol a' tartalom' közepén hézag látszik, ott a' könek része 1663. évben a' berohanás' alkalmával tört ki, midőn a' koporsóban kincset kereső töröktatórok még a' holtakat is feldulván nyugvó helyeikből, a' sírfödelet rudakkal fel akarák emelni. A' kö fedélen ejtett csorbát akarván a' mostani lelkész hét év előtt kiegészíteni, 's a' felírás' hiányzó szavait kipótolni, fából faragott darabot ragasztatott oda, 's bőrből kimetszett betűkből e' három szót „Comes Georgius a Salmis“ szegeztette reá, de milly hibásan, milly szerencsétlenül! midő a' ez által két egymástól egészen különböző nemcsak személyt, de nemzetséget is összezavart. A' Szentgyörgyi és Bazini grófi család, mely a' szentgyörgyi várat és urodalmat bírta, 's melyből György eredett, Kristóf', utolsó fiavadék' halálával 1543. végképen megszűnt; holott a' Salmi grófi nemzetség a' Serédyek után jutott 1570. a' szentgyörgyi és bazini várak 's urodalmak' birtokába. Ez ropant botlás mind a' stemmatographia, mind a' chronologia' tekintetében.

Más hibát ejtett egykor ama' híres magyar történelíró Pray György „Dissertatio hist. crit. de Prioratu Auranae 1773. Viennae 4-o kiadott munkájának X. Sz. 48. lapján; és annak nyomát követő Fuchshofer Dömjén „Monasteriologi R. Hung. Veszpr. 1803. fol. című II. könyvében, midőn ezen jeles síremléket Tamásnak, jeruzsálemi Sz. János' rende' lovagjának, mint vránai perjelnek (prior Auranae) tulajdonítja. Igaz ugyan hogy a' szeglet, mellyen a' keresztnév látszatott, le vala ütve, és így minden pozitívitással azt nem tudhatni; de hibának tartom mégis, hogy az egyébiránt criticus Pray a' kérdéses koporsóban eltemetett szentgyörgyi grófot Tamásnak nevezi, midőn az általam összegyűjtött temérdek sokaságú okleveles adatokból világos, hogy az idézett 1467. év' táján élt szentgyörgyi család' ivadékai közül egy sem viselt Tamás nevet. Mert elhallgatván azon hat Tamást, kik a' XIII. és XIV. században éltek 's haltak meg, VII. Tamás Zsigmondnak fia, II. Györgynek

unokája, még 1493-ban, ennél fogva az idézett 1467. év után 26 évvel későbbben élt, mint ezt egy, azon évben kelt hiteles oklevél tanúsítja. Megcsalatott az egyébiránt meggondolt ítéletű historicus azon oklevél által, melyet említett munkája' 48. lapján közölt, 's melyben a' vránai perjel Tamásnak birtokneve (praedicatum) de Sancto Georgio fordul elő, az itt nevezett helyet Pozsony megyében fekvő Szentgyörgyre értvén. De Magyarországon huszonhat Szentgyörgy lévén, más hasonló nevű helytől vehette praedicatumát. Mivel pedig más hiteles oklevélből tudomra esett ugyanazon Tamásnak, kit Pray a' vránai perjelek' sorában X. szám alatt idézett, vezetéke- vagy is nemzetségi és birtokneve: „Thomas Székely de Sancto Georgio“: ebből kiviláglik, hogy ezen Tamás székely nemes családból vette eredetét, birtokneve pedig vagy Vas vagy Szala megyében keblezett Szentgyörgy falura alkalmazandó; ennél fogva a' többször említett Tamás a' szentgyörgyi grófi család' ivadékatól különböző egyén, ki nek ezek szerint a' kérdésben lévő síremléket tulajdonítani nem lehet. Pray' szembeötlő hibája az is, hogy az 1467. tisztán olvasható évszámon változtatást tevén, helyette 1457. évet ír. De hibásan van lerajzolva a' kép azért is, mivel az emlékkövön látható koronát és pávatollal díszesített forgót, sőt a' családi címert is egészen kihagyta; a' zászlón látható hat sugaras csillagot, a' régi nemzetségi címet, spanyol keresztire változtatta.

A' Szentgyörgyi grófi familiából származott, 's 1452. évben élő Imre sem lehet ez, mert annak hitvесе 1466. már mint özvegy fordul elő; az 1465. élő Zsigmond erdélyi vajda sem, mert ez hiteles oklevél szerint még 1486. évben is élt; de az 1466. évben élő László és Simon sem, mivel amaz még 1482., ez utolsó 1494-ben is, életben valának. Annál fogva semmiképen nem lehet kétkedni abban, hogy a' többször említett koporsóban nem másnak, mint *György* nevű Szentgyörgyi grófnak, a' szent háromság' tiszteletére 1465-ben épült kápolna' alapítójának tetemei takarítottak el. Volt pedig ezen II. Györgynek Ozdravszky Iratnától született fia, 1438. Visegrád' várának kapitánya, kire Albert király a' magyar korona' gondviselését bízta, melyet ő követk. 1439. eszt. Albert' halála után az özvegy királynénak Erzsébetnek visszaadott. 1446. Péter bátyja özvegyével, szül. Marczali Hedviggel osztozván, neki a' szentgyörgyi és eberhardi várak jutottak, urodalmaikkal együtt. V. László király' halála után nem Hunyadi Mátyást, hanem Fridrik császárt iparkodott magyar királyi székre emelni, mely ragaszkodásáért Fridrik'től nemcsak dicséretet nyert, de czímerének bővítését is. Az illető czímercs oklevél, mely Bécsben 1459. évi junius' 19. kelt, a' megbővített címet ezen szavakkal írja le: „Arma vestra haereditaria, videlicet scutum flavum, stella aurei rubrique colorum et galea torneamenti simili in summitate ejusdem, cum operimentis et superinductiis similibus aurei et rubei coloribus redimi-

lis atque adornatis, pro majori domus et honorum vestrorum decore decrevimus quadam singulari corona exornare, ita videlicet, quod ex nunc in antea perpetuis temporibus supra galeam scuti vestri *coronam auream praecise ad modum Diadematis Imperialis elevata arma vestra haereditaria circumdantem atque amplexantem, cum fasciculo pennarum ad instar caudae pavonis in cacumine coronae collocato*, deferre possitis et valeatis, per haec arma vestra hujusmodi meliorando; quemadmodum ea in hujusmodi nostrae paginae medio, pictoris ministerio evidenter sunt et reperiuntur designata etc.“ Imhol a' koporsó' fedelén vésett meg bővített czimer! Györgynek második neje Margita született Lichtenstein 1467-ben kelt oklevélben mint özvegy említettik.

2) Ugyanezen szentgyörgyi templomban, jelesül annak jobbik oldalához ragasztott, a' szent háromság' tiszteletére felszentelt kápolnában, az oratorium alatt áll egy mind történeti mind műtekintelben igen nevezetes emlék. Ez *Serédi Gáspárnak*, Magyarországi felső részei' főkapitányának sírköve. E' nagyszerű mű iránti néhány szó, úgy hiszem, annak nevezetességét közelebbről felvilágosítandja. Szinte, mint az első, ez is csinos, síma márványkőből készült; maga a' koporsó 1, 1, 4 hosszú, 3, 3, széles, és 3 9 1/2 magas. A' fedelen díszesen kivésott hős' képének magassága éppen egy öl. A' felírások nem goth, hanem gömbölyű latin kisdied betűkkel a' kőbe vésvék, 's illy tartalmúak. A' kökoporsó' jobbik oldalán eme' vers olvasható:

„Me Serecina tulit tellus, Fernandus habendas
Rex donavit opes, dum fera bella domat.“

Bal oldalán pedig:

„Rara fides rebus dubiis, operosaque virtus
Acceptum Regi me fecit esse meo.“

Keskeny oldalán a' lábak alatt áll:

„Joannes Alagy nepos curavit.“

Fedelén feje felett:

„Absorpta est mors in victoriam. Georgius de Seréd F.

F. (azaz: fieri fecit).

Ugyanazon fedelen a' lábaknál olvastatik:

„Monumentum Spectabilis ac Magnifici Casparis de Seréd, Comititis de Sancto Georgio et Bozin, ac Capitanei Partium superiorum R. Hungariae etc. qui obiit 1. Martii 1550.“

Közvélemény, hogy Serédi Gáspár Szereden pozsonymegyei mezővárosban született, 's innen nemcsak eredetét, de nevét is vette; melly bal vélekedés alkalmasint a' Seréd és Szered nevek közt létező hasonlatosságból származott. Azonban az okleveleknek, mellyeket forgattam, bizonyítása szerint világos, hogy a' Serédinemzetség Fejér vármegyében, a' Fejér és Mór közt Győr felé vezető országúton fekvő Seréd nevű faluból vette eredetét. Serédi

Gáspár, Miklós' fia, a' mohácsi veszedelem után ótalmazója volt I. Ferdinand' ügyeinek János király ellen, melly érdemért őt Ferdinand király az ország' felső részeinek főkapitányává tette. Ő vette el Zápolyától Ferdinand' számára 1528. Likavát és Trencsényt, 1530. Egert; Szepességben Révai Istvánnal dolgozott János' pusztító emberei ellen, 's megakadályozta, hogy Kosztka Késmárkot Zápolya' számára el nem foglalhatta, mert ő ment száz huszárral a' lakosok' segítségére. Boldogkövát is hat hétig vívta Bebek Ferencz ellen, de vele nem boldogulhatott. 1534. Csehországba hívta őt Ferdinand valami eretnekek' elnyomására. 1542. Perényi Péterrel jelen volt Joakim markgróf' fővezérsege alatt Pest' ostrománál, 's mindjárt utána Ferdinand' nevében özvegy Izabella királyné' köveitvel alkudozni kezdvén, köv. 1543. évben azokkal a' béke' pontjai felett meg is egyezett. Olly kitünő szolgálatai után, mellyeket Istvánfi XII-dik könyvében magasztal, Ferdinand' kegyelméből roppant jószágok' birtokába jutott, millyek Makovicza, Budamér, Tokaj, Regécz, Stropkó, Hangáts, Szerednye Felső-Magyarországban; 1546. évi julius' 5. Ferdinand neki a Pozsony vármegyében fekvő szentgyörgyi és bazini terjedelmes urodalmakat, mellyek szentgyörgyi és bazini gróf Kristóf' magvaszakadása' czíme alatt 1549. a' kir. fiscusra szálltak, 53 ezer forintban elzálogosította; de azokat nem teljes 4 évig birta, mert 1550. mart. 1. meghalálozott. Melly rövid birtok' ideje alatt azon horvát családokat, mellyek Kosztanieczának, Zágráb' Száván tuli részében az Unna folyó' mentében fekvő erőségnek török kézre lett jutása után az országban egy ideig ide 's tova bujdosnak, nevezett Pozsony megyei jószágaiiban, jelesül Nagysenkviczen, Csanokon, Gurabon, Tárnokon, Czajlán, Grunaván, Schwanzbachon, Sárffön stb telepitette meg.*)

Serédi Gáspárnak három testvére volt: György, János és Veronka, Alagi Gáspár' neje, 's Alagi Jánosnak, ki a' koporsón is előjön, anyja. Testvérbátyjok' halála után Veronkának Regécz, Sáros-Patak, Tályas stb, Jánosnak Tokaj stb, *Györgynek* pedig, Kassa' főkapitányának, Sárosmegye' főispánjának, ki a' szentgyörgyi koporsót készítette, a' szentgyörgyi és bazini várak 's urodalmak' jutottak örökségül, de a' mellyeket csakhamar ezután, még halála előtt, melly 1557. történt, t. i. 1552. évben, két fiai ifjabb *Gáspár* és *Ferencz* birták. Ezek pedig Ferdinand kir.' akaratjához képest, azokat neki 50 ezer forint' elengedése mellett kezére bocsátották, ki azokat nem sokára *Salmi és Neuburgi gróf Ekknek* pozsonyi főispánnak zálogosította el. Hogy pedig ez azoknak birtokában valósaosan volt, az 1570. 's 1572. évben készített vármegyei összeírás hitelesen bizonyítja. Salmi Ekk 1574. évi julius' 21-én meg-

*) Lásd ezekről bővebben illy czimű munkámat: *Illustratio critica situs et ambitus Slav. et Croatiae*. III. Rész. 8. jegyzék alatt a' 111. lapon.

halván, 1576. évben már *Kruzsics János*, Ferdinand és Maximilián királyok alatt nagy hős, fordul elő mint szentgyörgyi és bazini birtokos, ki azokkal hűséges szolgálataiért és bizonyos öszletpénzért Maximiliántól ajándékozott meg. Kruzsics Jánosnak 1581. eszt. történt halála után hátrahagyott özvegye *Pálffy Katalin* Pálffy Miklós' testvére 140 ezer tallérokban zálogképen megmaradt mind a két uradalom' birtokában, ez pedig *Illésházy István*hoz menvén férjhez, őt nemcsak ezen két terjedelmes urodalmakkal, hanem roppant pénzmennyiséggel is gazdagította.

Ezen dynastiologiát, ámbár a' kitűzött tárgyhoz szorosan nem tartozik, szükséges volt felvilágosításul előhozni, mivel iránta az íróknál chronologiai nem kis rendetlenséget és zavarodást tapasztaltam. Lássuk már most a szentgyörgyi paroch. templom' többi nevezetes emlékeit. A' sokszor említett szent háromság' kápolnájában első helyt kiemelendő

3. Az oltárhoz igen közel lévő, dél felé szolgáló *ablak*, mellynek üvegei veres, zöld, sárga színűek. A' festék minden kétség kívül a' kápolna' alapítása' idejétől u. m. 1465. évtől származik, és egész mostanáig maga épségében fenmaradt.

4. A' többször említett szentgyörgyi és bazini grófi családnak czímerét, azaz *hat sugárból álló csillagot* (az 1. szám alatt említett zászlón létező példányon kívül) még három helyen láthatni: a' kápolna' boltozatán a' chorus felett, annak déli falán, és a' szentély' bal oldalán falba helyezett szentség hely felett; felében arannyal és felében veres festékkel.

5. Ugyanazon szentélyhez álló kö oltár szent György katona's vértanú' képét viseli. Rajta nem vala hajdan szentség hely (tabernaculum), de volt balra azaz az evangelium' oldalán egy kőből faragott, főlebb 4. szám alatt felhozott, falba ragasztott *szent hajlék*, melly most is egész szentségtartót (monstratoriumot) képez, 's az említett szentgyörgyi család' czímerén alul illyforma betűket-e vagy számokat: ISZ mutat. Ezen alakokat közönségesen számnak tartván, némelly tudósok 1152. évre magyarázzák, sőt II. Gejza király' egykor ide vetődött küldöttjeiről is álmodnak, az értelmezést részint a' közepén pontozott egyesből, részint a' grófi család' időszaka' tekintetéből hihetőnek tartván. De az első nem lehet, mert arab szám' formáját tételezi fel, miről a' XII. század mitsem tudott; a' másik sem áll, mivel a' szentgyörgyi nemzetség 1152 után sokkal későbbben u. m. 1217. táján nyerte Szentgyörgy' birtokát II. András kir. adományzásából. Ha valóságosan arab szám. akkor a' mű 1452-re esik; ha pedig találgatni szabad, én a' or-mázatot inkább három goth betűnek tartanám, ennelfogva H. J. S. betűkre, és akkép Jesus Homo Salvator szavakra magyaráznám. A' vésés egyébiránt idomtalan.

6. A' hajdan gazdagon ellátott templom' drága eszközeiből

és kincseiből, melyektől az 1663-ban berohanó török-tatárok a' szentegyházat megfosztották, egyedül egy aranyzott ezüsből kissé idomtalan alakban készített, de nagy régiséget mutató *antik kehely*, és egy ezüst *pacificalé*, szinte ezüst talapzattal, maradt fen, melyen a' szentgyörgyi család' ismeretes czímere látható.

7. A' szentgyörgyi paroch. templom' déli oldaláról, szabad pázsitos téren egy magán emelt fa toronyban három régi *harang* függ; ezek' egyikén, mely mintegy 70 mázsás, ime felírás olvasható:

„Audi nos, nam te filius noster Michael honorans honorem in honorem S. Georgii; Lucas cum Magistro Johanne Civis Wienae comparavit me Anno MCCCC.“

Ez világosan adja tudtunkra, hogy a' harang Bécsben 1400. évben öntetett. Róla sok monda forog a' nép ajkain. Egynehány év előtt nagy repedést kapott.

KIS GYÜLÉS, DEC. 13. 1847.

(A' mathematicai osztály' részére)

Györy Sándor rt.' helyettes elnöklete alatt.

Jelen az osztályból: Fest, Kiss K., Vállas rr. tt. — Egyéb osztályokból: Czuczor, Gebhardt, Jerney, Luczenbacher, Szalay, Szilasy, Sztrokay rr. tt. — Hanák, Henszlmann, Walther II. tt. — Toldy F. titoknok, Lukács Móricz hely. segédjegyző.

— Vállas Antal rt. előterjesztő

TAUBNER KÁROLY lt.'

értekezését *a' nevezetesb láttani görbék- vagy gyűvonalokról*, mely így következik:

1. §. Görbét közismeretesen nemcsak bizonyos pont' mozgása által képzelhetni támadottnak, hanem mint eredményét egyenesek' rendszere' begöngyölétének is, vagy a' mi ugyanaz, valamely meghatározott törvény szerint mozgó egyenes vonalnak. Olly nevezetes mint sajátos alkalmazását ezen szemléletmódnak az ellenláttan (Catoptrica) és átláttan (Dioptrica) tárgyalják. Képzelve valamely fénylő pontból sugarakat kiáradozva, melyek — egyszerűség' okáért — vissza sík's tükrödző görbétől lövettetnek, a' visszalövelt sugarak' sorozata görbét göngyölend be, melyet a' természetben gyakran szemlélhetünk, ha a' nap vagy egyéb fény sikárolt edényt világít meg, melynek fenekén akkor amaz idézett görbe leábrázolódik. Hasonló a' körülmény, ha a' sugarak megtörődnek, mivel különböző törékenységeknek egy görbe mindig két középjét választja el.

Tudtunkkal Tachinnhausen az első, ki az érintett görbékét, melyek gyúvonaloknak (Brennlinien) neveztetnek, közelebb vizsgálta. Főbb tulajdonságaikat azonban kitalálhatni csak az újabb kornak sikerült, 's különösen a' belgiomi Queteletnek köszöni a' tudomány amaz eredményeket, melyek' felderítésében Gergonne, Sturm 's De la Rive is kitűntek. Hazánkban ezen vizsgálatok kevésbé levén ismeretesek, azt hisszük: következő újmódszerű előterjesztések nem leendő érdektelen, hozzáadván azt is, mi abban *részünkről* eredményezett.

2. §. Pont levén valamely sík görbének síkjában adva: keresztessenek sugarokul gyúvonalok, melyek ama' pontból áradoznak 's az adott görbére visszalöveltetnek.

Az adott pont' öszrendesei y , ξ 's maga a' görbe következő egyenletek

$$(1) \quad \begin{aligned} y &= \psi(t) \\ x &= \psi(t) \end{aligned}$$

által levén adva, nyerni fogjuk, hogy mind y mind x különzékei (differentiale) megtarthatók leendőnek, 's minden különzékitéseket (differentiatio) egy harmadik mennyiség (t) után vihetünk ki. Valamely sugár' egyenletének kitalálására csak azon egyenes egyenlete állítandó fel, mely keresztül a' görbének (1) egy pontján (y, x) 's a' fénylő ponton (y, ξ) megy. Ez közismeretesen:

$$(2) \quad \frac{y - Y}{x - X} = \frac{y - Y}{-X},$$

hol y és x , miként itt mindig, terjedező öszrendeseket jelentnek. A' megtörődés' (reflexio) ismert törvénye szerint a' megtörődött sugár egyenes, a' szabdával (normale) a' görbe' (1) pontjában y, x , ugyanazon szöget, melyet a' ráeső sugár, képező. Egyenlete tehát ezen feltétből alapítandó meg. Legyen ekként a' szabdák' egyenlete a' görbe' y, x , pontjában

$$(3) \quad \frac{y - Y}{x - X} = \operatorname{tga}$$

's a' megtörődött sugár' egyenlete

$$(4) \quad \frac{y - Y}{x - X} = \operatorname{tgb}:$$

ekkor, ha szempillanatra $\frac{y - Y}{x - X} = \operatorname{tga}$ helyeztetik, álland:

$$\begin{aligned} a - a &= b - a, \text{ vagy} \\ b &= 2a - a; \text{ tehát} \\ \operatorname{tgb} &= \frac{\operatorname{tg} 2a - \operatorname{tga}}{1 - \operatorname{tg} 2a \operatorname{tga}}, \text{ 's mivel} \\ \operatorname{tg} 2a &= \frac{2 \operatorname{tga}}{1 - \operatorname{tga}^2}, \text{ nyerjük:} \end{aligned}$$

$$\operatorname{tgb} = \frac{2\operatorname{tga}}{1 - \operatorname{tga}^2 - \operatorname{tga}} = \frac{2\operatorname{tga} - (1 - \operatorname{tga}^2) \operatorname{tga}}{1 - \operatorname{tga}^2 + 2\operatorname{tga} \operatorname{tga}}$$

miből így látható, hogy minden tga kitalálásától függ. A' görbék' ismert tulajdonságai szerint azonban birjuk a' szabdák' egyenleteül:

$$\frac{y-y_1}{x-x_1} = \frac{dx}{dy}, \text{ tehát}$$

$$\operatorname{tga} = \frac{dx}{dy},$$

hol d által a' t utáni származtatásokat akarjuk megjegyezni, miszerint dx nem egyéb, mint a' mi különben $\frac{dx}{dt}$ íratik. Ekként ha

tga helyett ismét értéke helyezettetik:

$$\begin{aligned} \operatorname{tgb} &= \frac{2dx}{dy} + \left(1 - \frac{dx^2}{dy^2}\right) \frac{\eta - y_1}{\xi - x_1} \\ &= \frac{2dx, dy, (\xi - x_1) + (dy^2 - dx^2) (\eta - y_1)}{(dy^2 - dx^2)(\xi - x_1) - 2(\eta - y_1) dx, dy,} \end{aligned}$$

's behelyezvén ezen értéket (4)-be, egyenletére a' visszaverődött sugárnak birandjuk:

$$(5) \quad \frac{y-y_1}{x-x_1} = \frac{2dx, dy, (\xi - x_1) + (dy^2 - dx^2)(\eta - y_1)}{2dx, dy, (\eta - y_1) + (dx^2 - dy^2)(\xi - x_1)}$$

Felleltére ezennel a' gyúvonalnak (5)-ben csak a' nevezők mellőzendők el, 's különzékités által t után az ismeretes elvek szerint még egyenletet nyerendünk. Hogy a' képletet végrevihessük, ezen számozást, melly néhány átalakítás által igen helyesnek fog mutatkozni, itt hozzáadandjuk. Helyezzük tehát:

$$(6) \quad \begin{cases} (\eta - y_1) dx - (\xi - x_1) dy = -V \\ (\eta - y_1) dy + (\xi - x_1) dx = W, \text{ mi által } \operatorname{lcend}: \end{cases}$$

$2dx, dy, (\xi - x_1) + (dy^2 - dx^2) (\eta - y_1) = Wdy - Vdx,$
 $2dx, dy, (\eta - y_1) + (dx^2 - dy^2) (\xi - x_1) = Wdx + Vdy,$
 elváltozik így (5) a következőre:

$$(7) \quad \frac{y-y_1}{x-x_1} = \frac{Wdy - Vdx}{Wdx + Vdy},$$

vagy ha $y-y_1$ és $x-x_1$ helyett írjuk $y-\eta + (\eta - y_1)x - \xi + (\xi - x_1)$ és átszorozzuk, nyerni fogjuk $[y-\eta + (\eta - y_1)][Wdx + Vdy] - [(x-\xi) + (\xi - x_1)][Wdy - Vdx] = 0$; vagy

$$(y-\eta)[Wdx + Vdy] - (x-\xi)[Wdy - Vdx] + W[dx, (\eta - y_1) - (\xi - x_1)dy] + V[dy, (\eta - y_1) + dx, (\xi - x_1)],$$

mi vissza a' következőre vonódik:

$(y-\eta) [Wdx, + Vdy,] - (x-\xi) [Wdy, - Vdx,] + 2VW = 0$
 mely képlet alatt az egyenlet néhány elsőseggel bir.

Legközelebb azonban ismét (7) vevén elő 's azt különzékítvén, nyerni fogjuk:

$$(y-y_0) [Wd^2x, + Vd^2y, + dWdx, + dVdy,] - (x-x_0) [Wd^2y - Vd^2x, + dWdy, - dVdx,] - d\eta, (Wdx, + Vdy,) + dx, (Wdy, - Vdx,) = 0; \text{ vagy}$$

$$(8) (y-y_0) [Wd^2x, + Vd^2y, + dWdx, + dVdy,] - (x-x_0) [Wd^2y - Vd^2x, + dWdy, - dVdx,] = Vds,^2$$

hol $ds,^2 = d\bar{x},^2 + dy,^2$

Birjuk mindazáltal

$$dW = [\eta-y_0] d^2y, + (\xi-x_0) d^2x, - ds,^2$$

$$dV = (\eta-y_0) d^2x, - (\xi-x_0) d^2y, \text{ tehát}$$

$$dWdx, + dVdy, = -ds,^2 dx, + Vd^2y, + Wd^2x,$$

$$dWdy, - dVdx, = -ds,^2 dy, + Wd^2y, - Vd^2x,$$

mi által (8) a' következőre változik el:

$$(9) (\eta-y_0) [-ds,^2 dx, + 2Wd^2x, + 2Vd^2y,] - (x-x_0) [-ds,^2 dy, + 2Wd^2y, - 2Vd^2x,] = Vds,^2$$

Ezen két egyenlethől (7) és (9) t kizárható, 's a' gyúvonal' egyenletét nyerendjük. Mielőtt azonban ezen képleteket alkalmaznók, vizsgálatot vagyunk tenni kénytelenek, mely legnagyobb hatályu:

3. §. Ezennel a' képlethez (5) térvén, lálandjuk, hogy az is irható:

$$(10) \frac{y-y_0}{x-x_0} = \frac{ds,^2 (\eta-y_0) - 2dx,V}{ds,^2 (\xi-x_0) + 2dy,V}$$

$$\eta-y_0 - \frac{2dx,}{ds,^2} V$$

$$= \frac{\xi-x_0 + \frac{2dy,}{ds,^2} V}{ds,^2} V$$

Valamelly függőnek, mely a' ponttól $\eta, -\xi$ a' görbe' pontjánál y, x , az érintőre eresztetik, ha lábpontja' őszrendeseiül y_0, x_0 nevezzük, meghatározására nyerendjük az egyenleteket:

$$dx, (y_0-y_0) - d\eta, (x_0-x_0) = 0$$

$$d\eta, (y_0-\eta) + dx, (x_0-\xi) = 0, \text{ vagy}$$

$$y_0 dx, - x, dy, = y, dx, - x, dy,$$

$$y_0 dy, + x_0 dx, = -(\eta dy, + \xi dx,)$$

Ebből eredményezend:

$$y_0 = \frac{(y, dx, -x, dy,) dx, + (\eta dy, + \xi dx,) dy,}{ds,^2}$$

$$x_0 = \frac{(y, dx, -x, dy,) dy, - (\delta dy, + \xi dx,) dx,}{ds,^2}$$

vagy

$$y_0 = \eta - \frac{dx,}{ds,^2} [(\eta - y,) dx, - (\xi - x,) dy,]$$

$$x_0 = \xi + \frac{dy,}{ds,^2} [(\eta - y,) dx, - (\xi - x,) dy,]$$

azaz

$$y_0 = \eta - \frac{dx,}{ds,^2} V; x_0 = \xi - \frac{dy,}{ds,^2} V$$

Ebből (10) a' következőre változik el:

$$\frac{y-y,}{x-x,} = \frac{\eta-y, + 2(y_0-\eta)}{\xi-x, + 2(x_0-\xi)} = \frac{2y_0-(\eta+y,)}{2x_0-(\xi+x,)}$$

Vagy ha y_0 és x_0 összrendesei azon pontnak, mely (η, ξ) és (y_0, x_0) -vel az érintőn a' pontnál $(y, x,)$ fekszik ugyanazon függőben, és (y_0, x_0) -től szintolly távol van, mint $(\eta, \xi,)$ birandjuk:

$$2y_0 = \eta + y^0 \quad 2x_0 = \xi + x^0$$

leend tehát az előbbi egyenletből

$$(11) \frac{y-y,}{x-x,} = \frac{y^0-y,}{x^0-x,}$$

Miből e' szerint következtethetni, hogy y_0 maga a' megtördött sugarban fekszik, mi igen könnyen mértani vizsgálatból is eredményezend.

Köröket irván ezennel, melyek' középpontjai a' görbén (1) fekszenek, és a' melyek át mindannyian a' ponton (η, ξ) hatnak, akkor azok is begöngyölettel birandnak, vagy más szavakkal, második átmetszpontjaiknak egymásrai következése görbét képezend, melyek' egyenlete megnyerhető, ha az egyenletből

$$(12) (\eta - y,)^2 + (\xi - x,)^2 = (y - y,)^2 + (x - x,)^2$$

's t után vetl különzékéből

(13) $(\eta - y,) dy, + (\xi - x,) dy, = (y - y,) dy, + (x - x,) dx,$
t kizárandjuk. Ha azonban a' terjedező összrendesek közt nem akarunk egyenletet, hanem ezt inkább mint t' függvényét birni, a' számozás épen nem görditend elő nehézségeket. Mert (12)-ből (13) által $x - x,$ zárható ki, 's nyerjük:

$$(\eta - y,)^2 + (\xi - x,)^2 = (\eta - y,)^2 + \left[\frac{(\eta - y,) dy, - (y - y,) dy,}{dx,} + (\xi - x,) \right]^2$$

Helyezzük ezennel

$$(\eta - y,)^2 + (\xi - x,)^2 = s^2$$

$$(y - y,)^2 + (x - x,)^2 = r^2$$

's megfontolván, hogy

$$V^2 + W^2 = ds,^2 s^2,$$

nyerni fogjuk

$$(y - y,)[-Vds,^2 + 2s^2 (d^2y, dx, - dx,^2 dy,)] = -V(Wdy, - Vdx,)$$

$$(x - x,)[-Vds,^2 + 2s^2 (d^2y, dx, - d^2x, dy,)] = -V(Wdx, + Vdy,)$$

ha tehát négyezünk és összezzünk :

$$r^2 \left[-V + 2s^2 \frac{d^2y, dx, - d^2x, dy,}{ds,^2} \right]^2 = V^2 s^2$$

és jelelvén a' visszalövellő görbe' pontjánál ($y, x,$) a' görbület-félmérőt R-rel, leend :

$$R = \frac{+}{-} \frac{ds,^3}{d^2y, dx, - d^2x, dy,}$$

és $\frac{V^2}{ds,^2}$ egyenlő négyzetével a függőnek, melly (η, ξ)-től az érintőn a' pontnál ($y, x,$) eresztetik le, 's mellyet ezennel p-vel jegyzendünk ; birjuk tehát

$$r^2 \left[\frac{2s^2}{R} + p \right]^2 = p^2 s^2$$

vagy

$$(16) \quad \frac{2s}{R} = \frac{+}{-} \frac{p}{s} + \frac{p}{r}$$

Ez az egyszerű viszony a' megtörődő görbe' görbület-félmérője és a' különböző távolságok közt, mellyek a' vizsgálatra befolynak.

Ha a' fénylő pont végtelen távolnyi, a' nyert eredmények módosulnak, mivel a' sugarak egymás közt párhuzamosak leendnek. Vevén irányukat, mi az egyetemiségnek épen nem történik kárára, a' metszéssel = vagy x tengelylyel párhuzamosoknak, képzetünkbe $y = 0$ és $\xi = 0$ kell helyeznünk. Irván (5) következőleg

$$\frac{y - y,}{x - x,} = \frac{2dx, dy, (1 - \frac{x}{\xi}) + (dy,^2 - dx,^2) \frac{\eta - y,}{\xi}}{2dx, dy, \frac{\eta - y,}{\xi} + (dx,^2 - dy,^2) (1 - \frac{x}{\xi})}$$

's megtevéen a' nevezett helyettesítéseket, egyenlete a' visszalövelt sugárnak leend

$$\frac{y - y,}{x - x,} = \frac{2dx, dy,}{dx,^2 - dy,^2}$$

vagy

$$(y-y_0)(dx^2 - dy^2) = 2(x-x_0) dx dy.$$

Különbéztetvén pedig ezen egyenletet, nyerni fogjuk

$$2(y-y_0)(dx, d^2x, -dy, d^2y) - dy, (dx^2 - dy^2) = 2(x-x_0) dx, yd^2 + d^2x, dy) - 2dx, d^2y; \text{ vagy} \\ 2(y-y_0)(dx, d^2x, -dy, d^2y) - 2(x-x_0)(dx, d^2y + d^2x, dy) = -dy, ds^2$$

Kizárván ebből $x-x_0$, a' visszalövelt sugár' egyenletének segítségével, nyerni fogjuk

$$(y-y_0)[2(dx, d^2x, -dy, d^2y) dx, dy, - (dx, d^2y, + d^2x, dy), (dx^2 - dy^2)] = dy^2 dx, ds^2$$

Kizárván ezennel mi kizárható 's átosztván ds^2 által, nyerjük:

$$(y-y_0)(d^2x, dy, -d^2y, dx, = -dy^2 dx, ;$$

's ugyanazt tevén $x-x_0$, -vel is, bírjuk:

$$2(x-x_0)[2(dx, dx, d^2x, -dy, d^2y) dx dy, - (dx, dy, + d^2x, dy)(dx^2 - dy^2)] = -dy, ds^2(dx^2 - dy^2)$$

vagy ha itt is visszaviendünk 's mind a' két képletet összeírjuk,

$$\left. \begin{aligned} y-y_0 &= -\frac{dy^2 dx,}{d^2x, dy, -d^2y, dx,} \\ x-x_0 &= -\frac{1/2 dx^2 - dy^2}{d^2x, dy, -d^2y, dx,} \end{aligned} \right\} \quad (17)$$

A' (16)-val megegyező képletet hogy megnyerhessük, négyezzük ezennel mind a' két egyenletet, adjuk össze 's vonjuk ki a' gyököket, miáltal nyerjük

$$r = 1/2 \frac{dy ds^2}{dx, dy, -d^2y, dx,}$$

vagy

$$(18) \quad r = \frac{R}{2} \frac{dy}{ds},$$

melly képlet szerfelett egyszerű. Jó leend megjegyezni, hogy $\frac{dy}{ds}$ cos a' szögnek, melyet a' visszalövellő görbének pontján y, x , a' esővel, tehát a' megtörődött sugárral egyszersmind szabdára képez.

Hogy ezen képletnek legalább egy alkalmazást adjunk, a' kördedet (cycloide) választjuk, melynek egyenlete:

$$\begin{aligned} x, &= a(t - \text{snt}) \\ y, &= a(1 - \text{cst}) \end{aligned}$$

Különbéztetés által nyerjük:

$$\begin{aligned} dx, &= a(1 - \text{cst}), dy, = a \text{snt} \\ d^2x, &= a \text{snt} \quad d^2y, = a \text{cst} \end{aligned}$$

tehát

$$d^2x, dy, -d^2y, dx, = a^2 (snt^2 - cst + a^2 - cst^2 =)) cst)$$

továbbad

$$dy^2 dx, = a^3 snt^2 (1 - cst)$$

$$dy, (dx^2 - dy^2 = a^3 snt [1 - 2cst + cst^2 - snt^2] = - 2a^3 - snt cst (1 - cst)$$

a' gyúvonal' egyenlete tehát sugarakra nézve, mellyek valamelly tükröző kördedre az alappal párhuzamosan esnek

$$y - a(1 - cst) = - asnt^2$$

$$x - a(t - snt) = asntcst$$

vagy

$$(19) \begin{cases} y = -acst(1 - cst) \\ x = at - asnt(1 - cst). \end{cases}$$

5. § Miután az esetet visszalövellő görbénél részletesben tárgyaltuk volna, a' számozással megtörődöttnél rövidebbre szorítkozhatunk. Legelőször is az ismeretes láttani törvényre emlékeztetünk a' szögekről, mellyeket a' beható és megtörődött sugár a' szabdával képeznek, hogy tudniillik sinusaik változatlan viszonyban állnak. Nevezvén a' szöget, mellyet a' beható sugár a' szabdával képez a, a' megtörődött és szabda' szögét b, és alapítsuk meg az eszközök' láttani természete felett a' viszonyt

$$\frac{sna}{snb} = \frac{\alpha}{\beta},$$

hol a' törtszám $\frac{\alpha}{\beta}$ változatlan mennyiség = c, mellyet, hogy az egészbe több öszmértéket hozzunk, számláló és nevező által fejezünk ki.

A' beható sugár' egyenlete :

$$\frac{y - y_1}{x - x_1} = \frac{\eta - y_1}{\xi - x_1},$$

A' szabda' egyenlete :

$$\frac{y - y_1}{x - x_1} = - \frac{dx}{dy},$$

a' megtörődött sugár' egyenlete pedig, ha pontjai' egyikét y' x' jeleljük

$$\frac{y - y_1}{x - x_1} = \frac{y' - y_1}{x' - x_1},$$

Az elemzési mértan' képletei szerint

$$\begin{aligned} \text{sna} &= \frac{\eta - y,}{\xi - x,} + \frac{dx,}{dy,} \\ &= \frac{\left[1 + \frac{\eta - y,}{\xi - x,}\right]^2 \left(1 + \frac{dx,^2}{dy,^2}\right)}{((\xi - x,)^2 + (\eta - y,)^2)^{1/2} (dy,^2 + dx,^2)^{1/2}} \\ &= \frac{(\eta - y,) dy, + (\xi - x,) dx,}{((\xi - x,)^2 + (\eta - y,)^2)^{1/2} (dy,^2 + dx,^2)^{1/2}} \end{aligned}$$

és hasonlólag találjuk fel

$$\begin{aligned} \text{snb} &= \frac{y' - y,}{x' - x,} + \frac{dx,}{dy,} = \frac{(y' - y,) dy, + (x' - x,) dx,}{((y' - y)^2 + (x' - x,)^2) dy,^2 + dx,^2)^{1/2}} \\ &= \frac{\left(1 + \frac{(y' - y,)^2}{(x' - x,)^2}\right)^{1/2} \left(1 + \frac{dx,^2}{dy,^2}\right)}{((y' - y)^2 + (x' - x,)^2) dy,^2 + dx,^2)^{1/2}} \end{aligned}$$

$$\text{'s mivel } \frac{\text{sna}}{\alpha} = \frac{\text{snb}}{\beta},$$

tehát birjuk

$$(20) \quad \frac{(\eta - y,) dy, + (\xi - x,) dx,}{\alpha [(\eta - y,)^2 + (\xi - x,)^2]} = \frac{(y' - y,) dy, + (x' - x,) dx,}{\beta [(y' - y)^2 + (x' - x,)^2]^{1/2}}$$

Könnyen megmutatható ezennel, hogy ha köröket szerkeztünk, melyek' középpontjai a' megtörődő görbén fekszenek, 's a' melyek' félmérői középpontjaik' távolságához mint $\beta : \alpha$ viszonyának a' fénylő ponttól, a' begöngyölet' mindenik szabadja a' gyúvonalnak érintője. Tettleg van a' begöngyölet

$$\frac{\beta^2}{\alpha^2} [(\eta - y,)^2 + (\xi - x,)^2] = (y - y)^2 + (x - x,)^2$$

által adva, és az egyenlet' után vett különzéke szerint

$$\frac{\beta^2}{\alpha^2} [(\eta - y,) dy, + (\xi - x,) dx,] = (y - y,) dy, + (x - x,) dx,$$

tehát

$$\frac{\frac{\beta^2}{\alpha^2} [(\eta - y,) dy, + (\xi - x,) dx,]}{\frac{\beta^2}{\alpha^2} [(\eta - y,)^2 + (\xi - x,)^2]^{1/2}} = \frac{(y - y,) dy, + (x - x,) dx,}{[(y - y,)^2 + (x - x,)^2]^{1/2}}$$

Összehasonlítván ezen viszonyt az egyenlettel (20), látni fogjuk, hogy a' begöngyölet' pontja, mely a' pontnak $(y, x,)$ megfelelő, a' gyúvonal' érintőjén fekszik. Bizonyos tétel szerint azonban, melyet eddig nem idéztünk, hogy az egészet annál elemibbleg adhasuk elő, a' begöngyölet-görbe' érintője ugyanaz, mi a' begöngyölt görbe' pontjában létező érintő, tehát a' szabda is. Mivel azonban valamely kör' mindenik szabadja át a' középponton,

itt a' ponton (y, x_1) megy, látjuk, a' gyúvonal' érintője a' begöngyölet' szabdája. Ebből tehát a' tétel' eredményezend:

„A' gyúvonal sugarakra nézve, melyek valamely fénylő pontból kiáradoznak és sík görbén megtörődnek, kiérője több körök' begöngyölet-görbéjének, melyek' középpontjai ama' görbén fekszenek, és a' melyek' pályázatai középpontjaik' távolságához ama' fénylő ponttól változatlan viszonyban állnak.

A' megelőző képlet' első alkalmazását a' körre teendjük. Helyezzük e' végre:

$$x_1 = acst$$

$$y_1 = asnt$$

miből

$$dx_1 = -asnt, dx_1^2 = -acst$$

$$dy_1 = acst, dy_1^2 = -asnt$$

tehát

$$V = (\eta - y_1) dx_1 - (\xi - x_1) dy_1 = -(\eta - asnt) asnt - (\xi - acst) acst \\ = -a (\eta snt + \xi cst - a).$$

$$W = (\eta - y_1) dy_1 + (\xi - x_1) dx_1 = (\eta - asnt) acst - (\xi - acst) asnt \\ = a (\eta cst - \xi snt).$$

$$d^2y_1 dx_1 - dx_1^2 dy_1 = a^2 ds^2 = a^2.$$

Helyezvén ezen értékeket a' képletbe (15), nyerni fogjuk:

$$(y - asnt) [a^3 (\eta snt + \xi cst - a) + 2 [(\eta - asnt)^2 + (\xi - acst)^2] a^2] \\ = a^3 (\eta snt + \xi cst - a) M$$

$$(x - acst) [a^3 (\eta snt + \xi cst - a) + 2 [(\eta - asnt)^2 + (\xi - acst)^2] a^2] \\ = a^3 (\eta snt + \xi cst - a) N.$$

$$M = (\eta cst - \xi snt) cst - (\eta snt + \xi cst - a) snt = \eta cs2t - \xi sn2t + asnt$$

$$N = (\eta cst - \xi snt) snt + (\eta snt + \xi cst - a) cst = \eta sn2t + \xi cs2t - acst:$$

's ha a^2 által mind a' két oldalon felosztunk, nyerni fogjuk

$$(y - asnt) [2 (\eta^2 + \xi^2 - a^2) - 3 a (\eta snt + \xi cst - a)] \\ = a (\eta snt + \xi cst - a) (\eta cs2t - \xi sn2t + asnt)$$

$$(x - acst) [2 (\eta^2 + \xi^2 - a^2) - 3 a (\eta snt + \xi cst - a)] \\ = -a (\eta snt + \xi cst - a) (\eta sn2t + \xi cs2t - acst)$$

vagy ha inkább akarjuk

$$\left. \begin{aligned} y &= asnt + \frac{a(\eta snt + \xi cst - a)(\eta cs2t - \xi sn2t + asnt)}{2(\eta^2 + \xi^2 - a^2) - 3a(\eta snt + \xi cst - a)} \\ x &= acst - \frac{a(\eta snt + \xi cst - a)(\eta sn2t + \xi cs2t - acst)}{2(\eta^2 + \xi^2 - a^2) - 3a(\eta snt + \xi cst - a)} \end{aligned} \right\} (21)$$

Helyezvén pedig x tengelyt a' fénylő ponton keresztül, birandjuk:

$$\left. \begin{aligned} y &= asnt + \frac{a(\xi cst - a)(asnt - \xi sn2t)}{2(\xi^2 - a^2) - 3a(\xi cst - a)} \\ x &= acst + \frac{a(\xi cst - a)(acst - \xi cs2t)}{2(\xi^2 - a^2) - 3a(\xi cst - a)} \end{aligned} \right\} \quad (22)$$

Ezek az egyenletek, mellyek a' gyúvonalat ábrázolják. Ha a' fénylő pont a' körzetben fekszik, akkor azonkívül $\xi = a$ és a' fentebbi képletek elválnak

$$\begin{aligned} y &= a \left[snt + \frac{(cst - 1)(snt - sn2t)}{3(1 - cst)} \right] \\ x &= a \left[cst + \frac{(cst - 1)(cst - cs2t)}{3(1 - cst)} \right] \end{aligned}$$

vagy

$$(23) \quad \left\{ \begin{aligned} y &= \frac{a}{3} (2snt + sn2t) \\ x &= \frac{a}{3} (2cst + cs2t) \end{aligned} \right.$$

7. §. Képleteink' második alkalmazásaul a' körkör' gyúvonalát veendjük, 's az utolsó főtengelyeit az öszrendestengelyekhez választjuk, miszerint helyezhetjük:

$$\begin{aligned} x, &= acst \\ y, &= bsnt. \end{aligned}$$

Ebből nyerjük:

$$\begin{aligned} dx, &= -asnt \quad d^2x, = -acst \quad ds,^2 = a^2snt^2 + b^2cst \\ dy, &= -bsnt \quad d^2y, = -bsnt \quad d^2y, dx, - d^2x, dy, = ab. \end{aligned}$$

Továbbad

$$V = -(a\eta snt + b\xi cst - ab)$$

$$W = bycst - a\xi snt + (a^2 - b^2) sntcst$$

Helyezvén ezen értékeket a' képletekbe (15), nyerni fogjuk a' gyúvonal' meghatározására az egyenletet

$$\begin{aligned} (y - bsnt) E \\ = [a\eta snt^2 + b\xi cst - ab] [(b\eta cst - a\xi snt + (a^2 - b^2) sntcst) bcsnt \\ - asnt (a\eta snt + b\xi cst - ab)] \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} (x - acst) E \\ = -[a\eta snt + b\xi cst - ab] [(b\eta cst - a\xi snt + (\xi^2 - b^2) sntcst) asnt \\ + bcsnt (a\eta snt + b\xi cst - ab)] \end{aligned}$$

hol

$$E = (a^2 snt^2 + b^2 cst^2) (a\eta snt + b\xi cst - ab) + 2ab [(a - bsnt)^2 + (\xi - acst)^2]$$

vagy

$$E(y - bsnt) \\ = (a\eta snt + b\xi cst - ab) [\eta (b^2 cst^2 - a^2 snt^2) - 2ab\xi sntcst + bsnt \\ [(a^2 - b^2) cst^2 + a^2]]$$

$$E(x - acst) \\ = - (a\eta snt + b\xi cst - ab) [2ab\eta sntcst + \xi (b^2 cst^2 - a^2 snt^2) + acst \\ [(a^2 - b^2) snt^2 - b^2]]$$

Ha a' fénylő pont a' körkör' középpontja, nyerni fogjuk, mivel $\eta = 0$, $\xi = 0$

$$(y - bsnt) [-ab (a^2 snt^2 + b^2 cst^2) + 2ab (b^2 snt^2 + acst^2)] \\ = -ab [(a^2 - b^2) bsntcst^2 + a^2 bsnt]$$

$$y - acst [-ab (a^2 snt^2 + b^2 cst^2) + 2ab (b^2 snt^2 + a^2 cst^2)] \\ = ab [(a^2 - b^2) acst snt^2 - ab^2 cst]$$

vagy ha ab által felosztatik, leend:

$$(y - bsnt) [2 (b^2 snt^2 + a^2 cst^2) - (a^2 snt^2 + b^2 cst^2)] = - bsnt \\ [(a^2 - b^2) cst^2 + a^2]$$

$$(x - acst) [2 (b^2 snt^2 + a^2 cst^2) - (a^2 snt^2 + b^2 cst^2)] = acst \\ [(a^2 - b^2) snt^2 - b^2]$$

vagy visszavitel által

$$(y - bsnt) [3 (b^2 snt^2 + a^2 cst^2) - (a^2 + b^2)] = bsnt [(a^2 - b^2) \\ cst^2 + a^2]$$

$$(x - acst) [3 (b^2 snt^2 + a^2 cst^2) - (a^2 + b^2)] = acst [(a^2 - b^2) \\ snt^2 - b^2]$$

vagy

$$y = bsnt - \frac{[(a^2 - b^2) cst^2 + a^2] bsnt}{3(b^2 snt^2 + a^2 cst^2) - (a^2 + b^2)} \\ = bsnt \left[1 - \frac{(a^2 - b^2) cst^2 + a^2}{3(b^2 snt^2 + a^2 cst^2) - (a^2 + b^2)} \right]$$

$$x = acst + \frac{[(a^2 - b^2) snt^2 - b^2] acst}{3(b^2 snt^2 + a^2 cst^2) - (a^2 + b^2)} \\ = acst \left[1 + \frac{(a^2 - b^2) snt^2 - b^2}{3(b^2 snt^2 + a^2 cst^2) - (a^2 + b^2)} \right]$$

Birjuk azonban, ha egyenlő nevezetre hozzuk

$$3(b^2 snt^2 + a^2 cst^2 - (a^2 + b^2)) + (a^2 - b^2) snt^2 - b^2 \\ = 3a^2 - 3(a^2 - b^2) snt^2 - a^2 - b^2 + (a^2 - b^2) snt^2 - b^2$$

$$= 2(a^2 - b^2)(1 - \text{snt}^2) = 2(a^2 - b^2) \text{cst}^2,$$

és

$$\begin{aligned} & 3(b^2 \text{snt}^2 + a^2 \text{cst}^2 - (a^2 + b^2)) - (a^2 - b^2) \text{cst}^2 - a^2 \\ &= 3b^2 + 3(a^2 - b^2) \text{cst}^2 - a^2 - b^2 - (a^2 - b^2) \text{cst}^2 - a^2 = \\ &= 2(a^2 - b^2) \text{snt}^2; \end{aligned}$$

a' körkör' gyúvonalára tehát, melynek féltengelye = a és b, ha a' fénylő pontot a' görbe' középpontjában veendjük, adva van az egyenletek' rendszere által

$$\left. \begin{aligned} y &= \frac{2b(a^2 - b^2) \text{snt}^3}{3(a^2 \text{cst}^2 + b^2 \text{snt}^2) - (a^2 + b^2)} \\ x &= \frac{2a(a^2 - b^2) \text{cst}^3}{3(a^2 \text{cst}^2 + b^2 \text{snt}^2) - (a^2 + b^2)} \end{aligned} \right\} \quad (25)$$

Ha mind a' két tengely egyenlő leendő, azaz, ha a' körkör körré fajul, ez esetben a' gyúvonal a' középpontra vonódik.

Feküdvén pedig a' fénylő pont az x tengelyen, azaz, ha $\eta = 0$ nyerni fogjuk (24)-ből

$$\begin{aligned} & (y - \text{bsnt}) [(a^2 \text{snt}^2 + b^2 \text{cst}^2)(b \xi \text{cst} - ab) + 2ab (\text{bsnt}^2 + (\xi - a \text{cst})^2)] \\ &= (b \xi \text{cst} - ab) [-2 \xi ab \text{snt} \text{cst} + \text{bsnt} ((a^2 - b^2) \text{cst}^2 + a^2)] \\ & (x - a \text{cst}) [(a^2 \text{snt}^2 + b^2 \text{cst}^2) b \xi \text{cst} - ab) + 2ab (\text{bsnt}^2 + (\xi - a \text{cst})^2)] \\ &= -(b \xi \text{cst} - ab) [\xi (b^2 \text{cst}^2 - a^2 \text{snt}^2) + a \text{cst} ((a^2 - b^2) \text{snt}^2 - b^2)] \end{aligned}$$

tehát

$$\begin{aligned} y &= \text{bsnt} \left[1 + \frac{(\xi \text{cst} - a)(-2a \xi \text{cst} + (a^2 - b^2) \text{cst}^2 + a^2)}{(a^2 \text{snt}^2 + b^2 \text{cst}^2)(\xi \text{cst} - a) + 2a(b^2 + (\xi - a \text{cst})^2)} \right] \\ x &= a \text{cst} - \frac{(\xi \text{cst} - a)(\xi (b^2 \text{cst}^2 - a^2 \text{snt}^2) + a \text{cst} ((a^2 - b^2) \text{snt}^2 - b^2))}{(a^2 \text{snt}^2 + b^2 \text{cst}^2)(\xi \text{cst} - a) + 2a(b^2 + (\xi - a \text{cst})^2)} \end{aligned} \quad (26)$$

Helyezvén $\xi = \infty$ miután előbb számlálókat és nevezőket ξ^2 -vel átosztottuk volna, a' gyúvonalt nyerendjük sugarakra, melyek x tengelyvel párhuzamosan esnek be vagy lövellenek le. Kívívén ezen kis számozást, nyerni fogjuk

$$\begin{aligned} y &= \text{bsnt} \left[1 - \frac{2a \text{cst}^2}{2a} \right] \\ x &= a \text{cst} - \frac{\text{cst}(b^2 \text{cst}^2 - a^2 \text{snt}^2)}{2a} \end{aligned}$$

vagy

$$y = \text{bsnt}^3$$

$$x = \text{cst} \left[a - \frac{b^2 \text{cst}^2 - a^2 \text{snt}^2}{2a} \right]$$

Ha pedig inkább akarván a' sokszerű szögek' háromszög-tani függvényeit, nyerni fogjuk

$$\text{snt}^3 = \frac{1}{4} \text{sn}3t + \frac{3}{4} \text{snt}$$

$$\text{cst}^3 = \frac{1}{4} \text{cs}3t + \frac{3}{4} \text{cst}$$

tehát mivel

$$a - \frac{b^2 \text{cst}^2 - a^2 \text{snt}^2}{2a} = \frac{3a^2 - (a^2 + b^2) \text{cst}^2}{2a}$$

birjuk

$$\left. \begin{aligned} y &= b/4 \left[-\text{sn}3t + 3\text{snt} \right] \\ x &= \frac{3}{2} \text{acst} - \frac{a^2 + b^2}{8a} (\text{cs}3t + 3\text{cst}) \end{aligned} \right\} \quad (27)$$

Helyezvén ebbe $a = b$, a' képleteket nyerjük valamely körre párhuzamosan eső sugarak' gyúvonaláért, tudniillik

$$y = a \text{snt}^3$$

$$x = \text{acst} \left(1 - \frac{\text{cs}2t}{2} \right) \quad \left. \vphantom{x = \text{acst}} \right\} \quad (28)$$

Feküdvén a' fénylő pont y tengelyen, tehát ha $\xi = 0$, nyerni fogjuk (24)-ből

$$\begin{aligned} (y - b \text{snt})[(a^2 \text{snt}^2 + b^2 \text{cst}^2)(a \eta \text{snt} - ab) + 2ab((\eta - b \text{snt})^2 + a^2 \text{cst}^2)] \\ = (a \eta \text{snt} - ab)[\eta(b^2 \text{cst}^2 - a^2 \text{snt}^2) + ((a^2 - b^2) \text{cst}^2 + a^2) b \text{snt}] \\ (x - \text{acst})[(a^2 \text{snt}^2 + b^2 \text{cst}^2)(a \eta \text{snt} - ab) + 2ab((\eta - b \text{snt})^2 + a^2 \text{cst}^2)] \\ = - (a \eta \text{snt} - ab)[2ab \eta \text{snt} \text{cst} + ((a^2 - b^2) \text{snt}^2 - b^2) a \text{est}], \end{aligned}$$

y és x nézve tehát az értékeket

$$\left. \begin{aligned} y &= b \text{snt} + \frac{(\eta \text{snt} - b)[\eta(b^2 \text{cst}^2 - a^2 \text{snt}^2) + ((a^2 - b^2) \text{cst}^2 + a^2) b \text{snt}]}{(a^2 \text{snt}^2 + b^2 \text{cst}^2)[\eta \text{snt} + b] + 2b((\eta - b \text{snt})^2 + a^2 \text{cst}^2)} \\ x &= \text{acst} \left[1 - \frac{(\eta \text{snt} - b)(2\eta b \text{snt} + (a^2 - b) \text{snt}^2 - b^2)}{(a^2 \text{snt}^2 + b^2 \text{cst}^2)(\eta \text{snt} + b) + 2b((\eta - b \text{snt})^2 + a^2 \text{cst}^2)} \right] \end{aligned} \right\} \quad (28)$$

Behelyezvén $\eta = \infty$ miután előbb számlálókát és nevezőket a' törtszámoknál η^2 -vel átosztottunk volna, a' gyúvonalat nyerjük sugarakra, melyek y tengellyel párhuzamosan esnek be vagy lövel-
lenek le. Ezen külön esetre nézve nyerjük

$$y = b \text{snt} + \frac{\text{snt}(b^2 \text{cst}^2 - a^2 \text{snt}^2)}{2b} = \text{snt} \left(b + \frac{b^2 \text{cst}^2 - a^2 \text{snt}^2}{2b} \right)$$

$$x = \text{acst} \left(1 + \frac{2b \text{snt}^2}{2b} \right) = \text{acst}^2;$$

vagy ha a' szögek' sokszerűségeit akarjuk inkább számolatba venni, birjuk előbb

$$y = \frac{snt}{2b} (3b^2 - (a^2 + b^2) snt^2); x = acst^3,$$

vagy

$$\left. \begin{aligned} y &= \frac{3}{2} bsnt - \frac{a^2 + b^2}{8b} [-snt + 3snt^3] \\ x &= \frac{a}{4} (cst + 3snt); \end{aligned} \right\} \quad (29)$$

$a = b$ -re, azaz, a' körre nézve pedig birandjuk

$$y = asnt \left(1 + \frac{cs2t}{2} \right)$$

$$x = acst;$$

melly képletek (28)-ba mennek át, ha t helyett V^0 -t helyezzük, miként ennek történnie is kell.

Származtathatók volnának még azon képletek, melyek a gyúvonalat adják, ha a' fénylő pont a' körkör egyik csúcsán, vagy a' körzet egyik pontján fekszik; a' számozás azonban itt semmi nehézséget elő nem gördít.

8. §. A' gyúvonal a' hajtalékon alkalmat ad egyetemi képletünket olly móddal adni elő, mely sok esetben igen hasznos lehet, és nevezetesen, ha a' visszalövellő görbe egyik öszrendese igen könnyen mint függvénye terjeszthető elő a' másiknak. Legyen ez y , tehát a' görbe egyenlete $y = f(x)$; képletünket azután átváltoztathatjuk, t gyanánt tudniillik vevén x , mi által nyerjük

$$\begin{aligned} dx &= 1, d^2x = 0; \\ \text{és} \quad V &= (\eta - y) - (\xi - x) dy, \quad ds^2 = 1 + dy^2, \\ W &= (\eta - y) dy + (\xi - x) \end{aligned}$$

miáltal (15) átváltozik a' következőre:

$$\left. \begin{aligned} (y - y) [-Vds^2 + 2s^2dy^2] &= -V(Wdy - V) \\ (x - x) [-Vds^2 + 2s^2d^2x] &= -V(W + Vdy) \end{aligned} \right\} \quad (30)$$

A' hajtalék egyenlete legyen:

$$y = \frac{x^2}{2p}$$

hol tehát az y tengely a' hajtalék főtengelye, az x tengely a' csúcsan az érintő, birandjuk

$$dy = \frac{x}{p} ds, \quad ds^2 = \frac{x^2 + p^2}{p^2}, \quad \text{tehát}$$

$$V = \eta - \frac{x^2}{2p} - (\xi - x) \frac{x}{p} = \eta - \frac{\xi x}{p} + \frac{x^2}{2p}$$

$$W = \left(\eta - \frac{x^2}{2p} \right) \frac{x}{p} + (\xi - x) = \frac{\eta x}{p} + \xi - \frac{x^3 + 2p^2 x}{2p^2}$$

tehát

$$Wdy, - V = \frac{\eta x,^2 - p^2}{p^2} + \frac{2\xi x,}{p} - \frac{x,^4 + 3p^2 x,^2}{2p^3}$$

$$W + Vdy, = \frac{2\eta x,}{p} - \xi \frac{x,^2 - p^2}{p^2} - x,$$

Helyezvén ezen értékeket (30)-ba, látni fogjuk, hogy a' hajtalék' gyúvonalául a' két egyenlet szolgáland:

$$\left. \begin{aligned} & \left(y - \frac{x,^2}{2p} \right) \left[\xi - \frac{p^2 + x,^2}{p^2} \left(\eta - \frac{\xi x,}{p} + \frac{x,^2}{2p} \right) + \frac{2}{p} \right. \\ & \quad \left. \left[\left(\eta - \frac{x,^2}{2p} \right)^2 + \left(\xi - x, \right)^2 \right] \right] \\ & = \left(\eta - \frac{\xi x,}{p} + \frac{x,^2}{2p} \right) \left(\eta \frac{x,^2 - p^2}{p^2} + 2\xi \frac{x,}{p^2} \right. \\ & \quad \left. - \frac{x,^4 + 3p^2 x,^2}{2p^3} \right) \\ & \left(x - x, \right) \left[\xi - \frac{p^2 + x,^2}{p^2} \left(\eta - \frac{\xi x,}{p} + \frac{x,^2}{2p} \right) + \frac{2}{p} \right. \\ & \quad \left. \left[\left(\eta - \frac{x,^2}{2p} \right)^2 + \left(\xi - x, \right)^2 \right] \right] \\ & = - \left(\eta - \frac{\xi x,}{p} + \frac{x,^2}{2p} \right) \left(2\eta \frac{x,}{p} \right. \\ & \quad \left. - \xi x,^2 - \frac{p^2}{p^3} - x, \right) \end{aligned} \right\} \quad (31)$$

Ha a' fénylő pont a' hajtalék' csúcán van, tehát $\eta = 0, \xi = 0^2$ birjuk:

$$\begin{aligned} & \left(y - \frac{x,^2}{2p} \right) \left[\xi - \frac{p^2 + x,^2}{p^2} \frac{x,^2}{2p} + \frac{2x,^2}{p} \left(\frac{x,^2}{4p^2} + 1 \right) \right] = \frac{x,^4}{4p^4} (x,^2 + 3p^2) \\ & (x - x,) \left[\xi - \frac{p^2 + x,^2}{p^2} \frac{x,^2}{2p} + \frac{2x,^2}{p} \left(\frac{x,^2}{4p^2} + 1 \right) \right] = \frac{x,^3}{2p} \end{aligned}$$

vagy

$$\begin{aligned} & \left(y - \frac{x,}{2p} \right) \left[- (p^2 + x,^2) + x,^4 + 4p^2 \right] = \frac{x,^2}{2p} (x,^2 + 3p^2) \\ & (x - x,) \left[\xi - (p^2 + x,^2) + x,^4 + 4p^2 \right] = p^2 x, \end{aligned}$$

*

vagy

$$\left. \begin{aligned} y - \frac{x'^2}{2p} &= \frac{x'^2}{6p^3} (x'^2 + 3p^2) \\ x &= \frac{4x'}{3} \end{aligned} \right\} \quad (32)$$

vagy ha inkább akarjuk:

$$\left. \begin{aligned} y &= \frac{x'^2}{6p^3} (x'^2 + 6p^2) \\ x &= \frac{4}{3} x' \end{aligned} \right\} \quad (32)^*$$

Megfontolván, hogy $\frac{x'}{2p} = y$, $(32)^*$ egyszersmind írható

$$\left. \begin{aligned} y - y' &= \frac{y'}{3p} (2y' + 3p) \\ x - x' &= \frac{x'}{3} \end{aligned} \right\} \quad (33)$$

Ez esetben igen könnyű a' gyúvonalat nem két, hanem, miként ez különben történik, egy egyenlet által előterjeszteni. Kizárván (33)-ból x , nyerjük:

$$y = \frac{9}{16} x^2 \left(\frac{9}{16} x^2 + 6p^2 \right)$$

vagy

$$y = \frac{9}{32} \frac{x^2}{p^3} \left(\frac{3}{16} x^2 + 2p^2 \right)$$

Ha a' fénylő pont a' főtengelyen létezik, tehát $\xi = 0$, nyerni fogjuk:

$$\left. \begin{aligned} \left(y - \frac{x'^2}{2p} \right) \left[-\frac{p^2 + x'^2}{p^2} \left(\eta - \frac{x'}{2p} \right) + \frac{2}{p} \left(\left(\eta - \frac{x'}{2p} \right)^2 + x'^2 \right) \right] \\ = - \left[\eta + \frac{x'^2}{2p} \right] \left[\eta \frac{x'^2 - p^2}{p^2} - \frac{x'^4 + 3p^2 x'^2}{2p^3} \right] \\ (x - x') \left[-\frac{p^2 + x'^2}{p^2} \left(\eta + \frac{x'}{2p} \right) + \frac{2}{p} \left(\left(\eta - \frac{x'}{2p} \right)^2 + x'^2 \right) \right] \\ = - \left[\eta + \frac{x'^2}{2p} \right] \left[2\eta \frac{x'}{p} - x' \right] \end{aligned} \right\} \quad (34)$$

Átosztván az egyenletet η^2 által és helyezvén $\eta = \infty$, azaz, ke-

ressük a' gyúvonalt sugarak' rendszerére nézve, mellyek a' tengelyyel párhuzamosan esnek be vagy lövellenek le, nyerni fogjuk:

$$\left(y - \frac{x^2}{2p}\right) \frac{2}{p} = -\frac{x^2 - p^2}{p^2}; \quad (x - x_1) \frac{2}{p} = -\frac{2x_1}{p},$$

vagy $\eta = \frac{p}{2}$, $x = 0$, azaz, a' gyűgörbe egy pontra vonódik, a' gyúpontra, mi ismeretes is.

Ha a' fénylő pont az érintőn létezik a' csúcsnál, tehát $y = 0$, nyerni fogjuk:

$$\left(y - \frac{x^2}{2p}\right) \left[-\frac{p^2 + x^2}{p^2} \left(\frac{x^2}{2p} - \frac{\xi x_1}{p} \right) + \frac{2}{p} \left((\xi - x_1)^2 + \frac{x_1^4}{4p^2} \right) \right] \\ = \frac{2\xi x_1 - x_1^2}{2p} - \frac{x_1^4 + 3p^2 x_1^2}{2p^3}$$

$$(x - x_1) \left[-\frac{p^2 + x^2}{p^2} \left(\frac{x^2}{2p} - \frac{\xi x_1}{p} \right) + \frac{2}{p} \left((\xi - x_1)^2 + \frac{x_1^4}{4p^2} \right) \right] \\ = \frac{2\xi x_1 - x_1^2}{2p} \left(\frac{\xi x_1^2 - p^2}{p^2} + x_1 \right)$$

Helyezvén itt miután ξ^2 -vel átosztatott volna $\xi = \infty$, nyerni fogjuk:

$$\left(y - \frac{x^2}{2p}\right) \frac{2}{p} = \frac{2x^2}{p^2} \quad \text{vagy} \quad \left. \begin{aligned} y &= \frac{3x^2}{p} \\ x &= 3p^2 - x^2 \end{aligned} \right\} \quad (35)$$

Kizárván (35)-ből a' mennyiséget x , a' gyúvonalt egyenletét nyerjük sugarakra nézve, mellyek a' hajtalék' főtengelyére függőlegesen esnek vagy lövellenek; és pedig így:

$$3x^2 = \left(\frac{3p^2 - x^2}{p^3} \right) \frac{3x^2}{p} = \left(3p^2 - \frac{py}{3} \right)^2 \frac{y}{p^3}, \text{ tehát}$$

$$x^2 = y \left(\frac{9p - y}{27p} \right)^2 \quad (36)$$

a' kívánt gyúvonalt.

— Ezt követte

FEST VILMOS rt.

szóbeli előadása a' múlt nyáron Németországon és Hollandon keresztül Nagybritanniába tett *utazása* közben általa vizsgált nevezetesebb *technikai építményekről*, melly ismertetését számos kézi rajzok' előmutatásával világosította.

Befejezte ez előadást a' gölcsi völgy' áthidalásáról 's általánosan a' hidak' alapításánál alkalmaztatni szokott zárgátak' állandóságáról, és ennek megfelelő vastagságáról szóló következő előterjesztése.

A szász és bajorországi vaspálya-vonal Reichenbach és Plauen közt vágja keresztül az ugy nevezett gölcsi völgyet, melynek legmélyebb pontja közel 288 láb az átviendő vaspálya alatt. Ha meggondoljuk, hogy ezen roppant magasságu híd, a' völgy' tetemes szélességénél fogva körülbelül 2400 láb hosszú leendő, és hogy a' gőzkocsik fölötté oly magasságban fognak, a' legnagyobb sebességgel, áthaladni, millýen két harmada a' bécsi sz. István tornyának: akkor valóban meg kell vallanunk, hogy ezen mű sem a' régi idő' építményei közt, millýenekhez például a' romai nagyszerű vízvezetékek-számíthatók, sem a' jelen századunkban előállított 's leginkább csak Nagy-Britanniában található művek közt párját nem találja.

Az illető vaspálya-társaság, miután magát arra elhatározta, hogy a' vaspálya csakugyan a' gölcsi völgyön repülend keresztül, a' tárgy' fontosságánál fogva szükségesnek vélte, hogy először is jutalomkérdés tüzessék ki e' nagyszerű építmény' tervezésére. A' beérkezett számos terv és pályamunka közül azonban egy sem találtatott oly czélirányosnak, hogy azt lényeges változtatások nélkül el lehetett volna fogadni. Az illető választmány tehát egyik igazgató tagját Schubert András professort bizta meg a' terv' végképi kidolgozásával, mit annál biztosabban tehet, mivel ezen tudós férfi épen tavál közlött egy igen érdekes, a' hidépítést érdeklő, illy czimű munkát: „Theorie der Construction steinerner Bogenbrücken. Von J. A. Schubert.“ Az ezen munkában kifejtett számítások szerint a' hídoszlopok' és ívek' mértékei meghatározatván, az első terv végtére elkészült, melly szerint a' gölcsi völgy' áthidalása négy emeletre osztatott el ollyformán, hogy a' legfelsőbb, vagyis a' negyedik emelet, 37 egymással egyenlő ívből állott; mindenike ezen íveknek 50 láb nyílásu félkört képezett, de később oda lön módosítva, hogy a' híd' középső vagyis a' hegypatakok felett álló bolthajtásnak adatott a' legnagyobb, azaz 108 lábnyi nyílás, míg a' két szomszéd ív csak 50, a' többi pedig csak 40 lábnyi nyílást kapott. Az áthidalás' négy emelete ugy állapítottat meg, hogy az első vagyis a' földszínti a' legmagasabb levén, a' felfebb valóknak magassága aránylagosan csökkenne. Hasonlólag intéztetett el az oszlopok' vastagsága is, melly alul szinte legnagyobb mértékű, felfelé pedig egyarányosan kisebbedik. Mivel továbbá az egymásfeletti ívek egyenlő fentővel vannak leírva, a' legfelsőbb emeletűek félkört képeznek; míg az alsóbbak, az oszlopok' növekedő vastagságánál fogva, csak körszelv nyes alakot mutatnak.

Egyébiránt a' híd' szélessége 26 lábra vagyis olly nagyra tétetett, hogy két párhuzamos vágány elegendő tért találhasson rajta. Midőn ezen nagyszerű építmény' helyszínét meglátogatám, a' munka igen élénken folyt. Számtalan ember dolgozott az oszlopok' alapításán, melly főképen a' völgy' közepén álló két oszlopnál tetemes nehézséggel járt; mivel itt a' földszínen talált porhanyó, az alapzatra épen nem alkalmas földrétegek miatt, nem különben a' ropant magasságu oszlopoktól félhető rendkívüli nyomás miatt szükséges volt olly mélyen ásni, míg szilárd kösziklára akadtak. Ez pedig csaknem 60 lábnyíra feküdt a' földszín alatt; minélfogva a' legnagyobb óvatossággal kellett a' mélységbe haladni, nehogy a' víz' veszélyes betörése vagy a' földrétegek' káros beomlása által, a' mélységben foglalkodó emberek munkájokban hátráltattassanak, vagy életveszedelmbe ejtessenek.

Mi az anyagokat illeti, mellyek ezen nagyszerű építmény' részleteihez használtatnak, megjegyzendő, hogy vagy gránitkövek vagy jól kiégetett és válogatott téglák használtatnak többnyire. Gránitból készülnek például az oszlopok' alapzatai, szintúgy az ívek' kezdetei és olly rétegek is, mellyekre az esővíz leginkább gyakorolhatna káros befolyást. — Ellenben a' boltívek, az oszlopok, a' hídfők és szárnyfalak téglából készülnek.

Az építés' siettetésére pedig külön nemű segédgépek és eszközök alkalmaztatnak, mellyek közül egy a' völgybeni folyó által hajtott malom foglalja el az első helyet. Ezen malomban többi közt az úgynevezett Loriotti vakolathoz megkívántató téglapor és a' víz-műi mésznél itt felhasznált timsópala nagy mennyiségben öröltetik. A' hasznos segédművek közé számítható továbbá egy lejtős vaspálya, melly a' hegy' oldalán vezet le a' völgybeni munkákhoz, 's a' mellynek két nyomán úgy szállítatnak le az építéshez szükséges anyagok, hogy a' megrakodott kocsik lefelé bocsáttatván, felvonják egyszersmind az ugyanazon kötelen függő, 's a' völgyben már kiürített kocsikat. A' lejtős tér' felső végén egy vízirányos fa kerék' alkalmaztatott, mellyen az említett kötél' lassúbb vagy sebesebb legombolyítása a' kerékre alkalmazott szorító (Bremse) által tetészes szerint mérsékelhető.

Igaz ugyan, hogy e' féle segédeszközök és előkészületek eleinte nevezetes költségeket emésztének; de más részről tagadhatlan, hogy nemcsak az okozott költségeket illy kiterjedt építés' folytában dúsan kifizetik, hanem hogy csak hasonló előkészületek' helyes alkalmazása mellett reménylhető, miként olly nagyszerű munka, millyen a' gölcsi völgy' áthidalása, ohajtott sikerrel legcélyszerűbben végre hajtathassék.

Helyén lesz ez uttal még egy pár szóval a' hidak' építésénél általánosan alkalmaztatni szokott zárgátak' állandóságáról, 's ennek megfelelő vastagságáról emlékezni.

Ezen vastagság a' víz' kisebb vagy nagyobb nyomásától függvén, egy pár olly egyenletre lesz szükségünk, melly ezen nyomással közelebb viszonyban van. Legyen e' tekintetben a' víz' magassága = h ; egy köbláb víz' súlya = γ ; és a' nyomott térnek hossza = l ; akkor az e' térre kifejtett n nyomás lesz:

$$n = \frac{h^2 l}{2} \gamma$$

feltéve pedig, hogy a' tér' hossza $l = 1$, lesz: $n = \frac{h^2}{2} \gamma$.

Ha továbbá a' nyomott tér' egyik oldalán a' vízállás = h , másikon = h' , akkor az összes nyomás lesz:

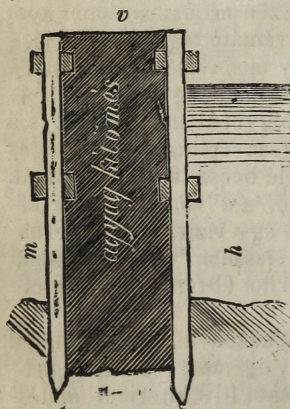
$$n' = \frac{h^2}{2} \gamma - \frac{h'^2}{2} \gamma = \frac{1}{2} \gamma (h^2 - h'^2)$$

vagyis

$$n' = \frac{1}{2} \gamma (h + h') (h - h')$$

A' mi pedig a' víznyomásnak súlypontját illeti, ennek fenéktávolsága egy harmadát tevéen a' vízállásnak, ezen második esetre nézve a' súlypontnak fenéktől távolsága lesz:

$$x = \frac{h^3 + h'^3}{3(h^2 + h'^2)}$$

Ha tehát az ábra szerint h által a' víz' magasságát jeleljük, v által a' zárgát' vastagságát, s m által ennek magasságát; ha továbbá a' zárgát' tömegének súlya köblábonként = w ; akkor a' gát' állandósága a' következő mennyiség által fejeztetik ki:

$$m v. w. \frac{v}{2} = \frac{m v^2}{2} w.$$

a' víz' nyomása pedig a' fentebbiekhez képest = $\frac{h^2}{2} \gamma$ levén, egyen-súly' esetében a' következő egyenlet áll:

$$\frac{h}{3} \times \frac{h^2}{2} \cdot \gamma = \frac{m v^2}{2} w, \text{ melyből}$$

vége a' gát v vastagsága:

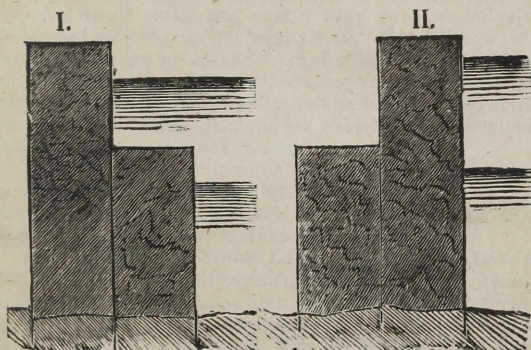
$$v^2 = \frac{h^3}{m w} \frac{\gamma}{3} \text{ vagyis}$$

$$v = \sqrt{\frac{1}{3} \frac{h^3}{m \cdot w} \gamma}$$

Ezen egyenletből kitetszik, hogy midőn $m = h$, akkor a' gát vastagsága aránylagosan növekedik a' víz' magasságával; és hogy általában véve, a' zárgát' ledöntésére működő erő, a' víz' magasságának köbszámával van arányban.

Miután végre egy köbláb víz' súlya $= 56.4 = \gamma$; az anyagé, mellyel a' zárgátak kitömetnek $= 90 = w$; az (5) alatti egyenlet még következőképen is írható:

$$v = \sqrt[1/3]{\frac{h^3}{m} \frac{56.4}{90}} = \sqrt[1/3]{0.21 \frac{h^3}{m}}$$

Hasonló úton találtathatnak meg az egyensúly-egyenletek, ha a' zárgátak az I. és II. alatti ábrák szerint vannak alkotva.

Hibák. A' 358. lapon, a' 13. sorban olv. prelio; a' 29. sorban olv. Reynerio, és: liberaliter; a' 41. sorb. olv. quemdam. A' 359. lapon a' 8. és 33. sorb. olv. successoris; a' 11. sorb. habemus után tégy vesszőt; alulról a' 3. sorb. olv. Dominicae.

M A G Y A R ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

VII. Év.

1847. DECEMB. II. FELE.

XII. Sz.

XVIII. NAGY GYÜLÉS.

ELSŐ ÜLÉS DEC. 19. 1847.

Fáy András igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen Kubinyi Á. tt. — Bajza, Balogh, Czuczor, Fest, Frivaldszky, Gebhardt, Gyűry, Horváth Mih., Jerney, Kállay, Kiss K., Luczenbacher, Szalay, Szilasy, Szontagh, Vállas, Vörösmarty, Zsoldos rt. tt. — Bertha, Erdélyi, Garay, Hanák, Henszlmann, Karácson, Kiss F., Mátray, Peregriny, Szőnyi, Trefort, Walther II. tt. — Toldy F. titoknok, Lukács Móricz hely. segédjegyző:

— Felolvastatván az elnöklést illető levelei a' rendes elnökségnek, Fáy András igazg. tag, mint e' nagy gyűlésre helyettesített elnök ezt az alkalomhoz mért beszéddel megnyitotta. Mire először is a' rendes elnökség jövődjére a' nagy gyűléseknek, régibb szokás szerint az év' kellemesh részében tartatására kéretni rendeltetett, hogy a' vidéki tagok nagyobb számmal vehessenek abban részt; ha pedig, mit az academia egyébiránt fájjal, a' két elnök, magos hivataluk által, annak személyes vezérletétől eltúlatnának, úgy mint most, helyettes elnök' kinevezése ohajtatik.

— Ezek után a' kis gyűléseknek a' *pártfogó' választását* illető határozata olvastatván, a' nagy gyűlés ahhoz lelkesedéssel csatlakozott; 's ennek következtén az igazgatóság kéretni rendeltetett, hogy ISTVÁN NÁDORTól a' *pártfogóság' elfogadását* kieszközölni méltóztatnék.

— Következett Szalay László segédjegyző' lemondó levelének olvastatása, mellyben kéri az academiát, fogadná érzékeny köszönetét kegyességeért, mellyet hivatalkodása' ideje alatt, 's akkor is, midőn egészségi változásai vagy egyéb hivatalbeli foglalatosságainál fogva tisztében személyesen el nem járhatott, tapasztalnia alkalmá volt. Mire a' nagy gyűlés a' tisztelt tag' szolgálatai' elismerését jegyzőkönyvileg kifejezván, e' lemondást az igazgatóságnak feljelenteni rendelte; 's minthogy választás végett szükségelt elegyes ülés az igazgatók' nagy részének Pozsonyban volta miatt nem tartathatik, a' szavazatok, írásban összegyűjtetvén, pecsét alá tétettek, 's a' másod elnöknek, az igazgató tanács' ülésében, az igazgatók' voksei közé elegyítés végett felküldetni határozattak.

— A' folyó évi köz ülés dec. 26-ára tétetvén, ez ülés' előrajzának megkészítésével szavazás' utján Kubinyi Á. tiszt., Balogh, Czuczor, Horváth, Kiss, Zsoldos rendes tagok 's a' titoknok bizattak meg.

— Következett némelly, nagy gyűlésre felterjesztett kis-gyűlési javaslatok' tárgyalása; mik közül különösen megemlítendő az, melly szerint rendes elnök, igazg. vagy tiszteleti tag' jelen nem létében kis gyűlésnek a' jelen levő legidősb rendes tag' elnöklete alatt megtartása helyeseltetvén, ez intézkedés, megerősítés végett az igazgatósághoz fog felterjesztetni.

MÁSODIK ÜLÉS, DEC. 20. 1847.

— Olvastatván a' *nyelvtudományi osztály*' jelentése a' „polgári szónoklat”-ról készült *pályamunkákról*, ahhoz képest a' három közül az 1. számúnak íteltetett a' jutalom. Szerzőjeül a' pecsétetes levél *Pásztor Dániel* marmaros-szigeti tanárt vallotta.

— A' *philosophiai osztály*' jelentése szerint „az új kor” nevezeteseb filosof. rendszerei' bíráló történetét“ előterjesztő hat *pályamunka*' egyike sem fejtette ki teljesen a' feladatot; az 1. számú mindazáltal *Szilasy és Szontagh*' egyező és *Horváth Cyrill*' közelítő véleményökre jutalomra; a' 2. és 3. számuk pedig dicséretre lőnek méltatva. Az ekkép koszorúzandó mű' szerzőjének *Purgstaller József* lev. t. találtattott. — *Ugyanezen osztály*' előadására a' népnevelésünk' erkölcsi hatását 's az ez irányban teendőket előadó tizenegye pályamunka közül a' *Gorove*-jutalom a' 13. számúnak, a' 12.-nek pedig dicséret íteltetett. A' koszorúzott szerző *Ney Ferencz*, a' pesti kisdedovó-tanintézet' igazgatója.

— A' *történettudományi osztály*' előterjesztése' nyomán a' helyirati hét pályairat közül *Zaránd v. megye*' leírásának íteltetett a' jutalom, kiadása azonban csak az előadás' kijavítása után engedtetvén meg. Szerzője *Kozma Pál*, *Zaránd*' főispánja. — Szinte ez osztály' javaslatára Magyarországnak török hatalom alatt volt részei' akkori földirai és polgári viszonyait ismerető egyetlen egy pályamunka' szerzője a' jutalommal megvizsgáltatni határozottatott, bár a' munka, jelen állapotjában sajtóra érdemesnek nem ítelteték. Szerzője *Lányi Károly* tudor és tanár.

— A' *törvénytudományi osztály*' javaslatára az ügyvédreformot tárgyzázó tizenegy pályamunka közül a' 9. számúnak íteltetett a' jutalom; a' 11. számúnak pedig, mely ehhez hecsben igen közel jár, 20 arany mellékdíj határozottatott. Az első rangú munka' szerzőjének az illető jeligés levél *Tóth Lőrincz* lev. tagot vallotta, a' másod rangúnak *Benczúr János* ügyvédet.

— A' *természettudományi osztály* is előadván tudósítását a' hazai nevezeteseb ásványvizek' gyógyjavaslatait tárgyzázó egyetlen pályaműről; a' bírálók' egyező véleményéhez képest az jutalomra és sajtóra méltónak találtattott. A' jeligés levél szerzőnek *Török József* lev. tagot vallotta.

— Következett az új *jutalomkérdések*' megválasztása a' szerint, mint azok alább a' köz ülés' tárgyai közt láthatók.

— *G. Teleki László* tiszt. tag' javaslatára jövendőre nézve határozottatott, hogy a' pályamunkák' vizsgálói ne az összes kis gyűlés, hanem mindenkör az illető osztályok által választassanak meg, ezek' nevei jóváhagyás végett a' legközelebbi összes kis gyűlés' elibe terjesztetvén.

HARMADIK ÜLÉS, DEC. 21. 1847.

— Befejeztetvén az új *jutalmak*' tárgyainak megállapítása; mely alkalommal a' magyar szótárirodalom' bírálati történetét kívánó 's felelet nélkül maradtott kérdés' újra kitétele azon okból mellőztetett, mert időközben azt *Szilágyi István* lev. tag szerencsésen kezdte megfejtetni; 's a' köz ülés' előrajza meghatározottatván; *Ujváry Miklós* ügyvéd' levele olvastott, melyben többféle hazafüi czélokra összesen száz aranyat ajánl. E' levélnek az academiát különösen illető pontjaiban először is ez intézet' alaptörvényének nevelésére 10 aranyat szán, mi azon esetre, ha az ország' rendei az academia' fennállását és virágzását bő segedelemmel biztosítanak, az ajánló' részéről még 10 arannyal megtoldva, egy *Cornelius Nepos* modorában irandó, a' magyar történetből merítendő 's az ifjúságnak olvasmányul szolgálható biographiai gyűjteménynek jutalomhirdetés' útján iratására lenne fordítandó olyképen, hogy az academia úgy a' pályafeladat' kihirdetésében, mint a' jutalom' oda ítélésében

is eljárna; továbbá 60 aranyat olly czélra szán, miszerint ez összeg négy évre felosztván, évenként 15 arany tüzetnek ki jutalmul olly férfiak' Plutarch' módorában készült életírásáért, kik a' honnak régibb 's legújabb történeteiben hazafiúi erényeiknél fogva ragyogtak, a' pályázó munkák' bírálása szinte az academiái nagy gyűlést illetvén; 's az ajánlattevő magának vagy képviselőjének egy kis betekintési jogot fentartván. E' levélhez, egyszersmind egy 100 aranyról szóló 's az alapítónak budai házára betáblázott kötelezvény is volt csatolva. Némi szövevényessége miatt az ajánlatnak bizottmány alkottatott h. *Eötvös József'* elnöklete alatt *Horváth Mih.*, *Péczezy*, *Szalay L.* és *Vörösmarty* r. tagokból, melytől a' hazafi lelkű alapítóval egyetértésben valamely egyszerűbb és sikeresh terv' készítése kívántatott.

— Ez alkalommal a' jutalmak mellé adadni szokott emlékkilikomok' helyébe *ezüst emlepengz'* adása hozatván javaslatba, ez el is fogadtatott, 's ennek eszközzésére az igazgatóság kéretni rendeltetett.

— Több rendbeli kisgyűlési tárgyak' elvégzése után olvastatott 's kedvesen vétetett a' *nyelvtudományi osztály'* jelentése a' *magyar nagy szótár'* mi benlétéről, mely szerint az a' múlt nagy gyűlés óta az F betű' elejétől fogva a' H betű' „hézag“ szaváig haladt elő, 's így ez évben mintegy 11,000 czikkel szaporodott, 's így vagy ezer szóval kevesebbel mint tavál, mi azonban annak tulajdonítandó, hogy az újabb utasítás' következtén a' *szóelemzés* és *nyelvtan* sonklítás is hozzá járult: minélfogva a' nagy gyűlés teljes megelégedést nyilvánított *Csuezer* és *Fogarasi* r. tagok —, mint a' szótár' szerkesztésével megbí zottak' munkássága iránt.

NEGVEDIK ÜLÉS, DEC. 23. 1847.

— A' *titoknok* jelentést tevén a' múlt évben választott uj tagokról, felolvasá *Kovács Lajos* és *Petényi Salamon'* leveleiket, kik előadván az okokat, mik székeik' elfoglalásában gátolták; az ülés a' szabályos határidőt reájok nézve meghosszabbította. Mire a' *tagválasztás'* dolga vétetvén elő, a' *nyelvtudományi* osztály által megválasztott lev. tagok közül *Repiczky János* és *Szőllősy Ferencz* erősítették meg; a' *philosophiai osztályéi* közül *Rónay Jácint* és *Vandrák András*; rendes tagul az igazgatóságnak *Purgstaller J.* ajánltatván; a' *történettudományi osztály* által lev. tagokul választottak, u. m. *Botka Tivadar*, *Lá-nyi Károly*, *Csengery Antal*, *Palugyai Imre* és *Chmel József* (külf.) mindnyá- jan; a' *mathematicai osztály'* részére *Bitnicz Lajos* tiszt. tagul, lev. tagokul: *Arenstein József* és *Kőszeghi Mártony Károly* (honi), *Gauss Károly Frigyes* és *Ponczet Ferencz Victor* (külf.); a' *törvénytud. osztály'* részére: tiszt. tagokul *Császár Ferencz* és h. *Kemény Zsigmond* lev. tt., levelező tagul *Frank Ignác*; végre a' *természettud. osztály'* választottai közül *Heckel Jakab* (külf.).

— Az *Ujváry-alapítvány'* ügyében kiküldött bizottmány' jelentése szerint Ujváry úr újabb nyilatkozása' folytán a' kérdéses tíz aranyat feltétlenül a' társaság' pénzalapja' nevelésére szánja; az életrajzi jutalom' kezelése pedig az alapítvány' értelme szerint a' gyűlés által elfogadtatván, mostanra, az alapító' ohajtása szerint is, *Széchenyi Pál* kalocsai érsek' életrajza tüzetett ki jutalom- tárgynul. Jövőre pedig, ha valaki jutalomalapítványokkal kívánna az academia és irodalom' ügyéhez járulni, határoztatott, hogy az alapítók, tekintet nélkül a' jutalom' nagyságára, mely azonban ötven aranynál kisebb nem lehet, kö- telesek legyenek a' jutalommal felérő összeget, vagyis az egész alapítvány' fe- lét a' társaság' szabad rendelkezésére hagyni, hogy ez, egyesek által kitűzött jutalmakért versenyző pályamunkák' bírálóinak fáradságukért tiszteletdíjt ren- delhessen.

ÖTÖDIK ÜLÉS, DEC. 24. 1847.

— Számos belső tárgyakon kívül a 'nagy jutalom' ügye is tárgyalattott. A' sor ez évben az 1841-től 1846-ig bezárólag megjelent *bölcsészeti munkákat* érvén, ez osztály' véleménye' nyomán a' kétszáz arany jutalom két hason jogú jeles munka között rendeltetett felosztatni: *Purgstaller József*: „A' bölcsészeti' elemei“ és *Szontagh Gusztáv*: „Propylaeumok a' társasági philosophiához“ között. T. i. az első (a' természetjog' kivételével) az egész philosophiát józan szellemben, rendszeresen, világos előadással, 's olly jeles tanmódszerrel adja elő, miáltal tanodai irodalmunknak egy érzékeny hiányát pótolta ki; másfelül bölcsészeti nyelvünket szerencsésen tovább fejlesztette. A' másik népszerű, kellemes és világos előadásával nem csak megkedvelteté a' philosophiát a' magyar közönséggel, hanem öngondolkodásra is ébresztvén a' magyar vizsgálódó főket, ezeket a' német bölcsészek' vak utánzásától is elszoktatta. Ezek mellett, szinte az osztály' javaslatára a' Marczbányi-féle ötven arany jutalom *Szönyi Pál* „Alaktan“ című munkájának íteltetett oda, mint a' mellynek Németországban felfogott eszméjét nálunk ő tette legelőször, még pedig a' magyar nevelés' szükségéhez alkalmazott eredeti modorban tökéletesítve, közönségessé; 's így mind a' nálunk még sokban fogyatkozó oktatási 's nevelési ügynek pótolta egy hiányát, mind oktatástani nyelvünket egy új irányban szerencsésen tovább fejlesztette. — Végre *dicsérettel említettésre* ajánlá az osztály betürendben: *Rónay Jácint*: „Mutatványait a' tapasztalati lélektanból“, *Vandrák András*: „Lelkileges embertanát“, ugyanettől a' „Philosophiai ethica' elemeit“, és *Warga János*: „Nevelés- és oktatástanát.“

— Olvastatt az azon bizottmány' jelentése, melly, *Kubinyi Ágoston* tiszt. tag' elnöklete alatt, honunk' geologiai ismertetése' tárgyában teendő javaslatkészítéssel volt megbízva, 's annak egy, e' tárggyal ha nem is szorosan kapcsolatos de mégis némileg összefüggő indítványa, melly szerint azon tekintetből, minthogy az academia' birtokában levő *természeti, archaeologiai 's egyéb nevezetességek* nagyobb szerű gyűjteményt nem képeznek, 's nehezen is fognak egyhamar olyanná növekedni, hogy azok' rendezésével 's őrzésével külön hivatalnok bizathatnék meg, 's ennél fogva az intézetnek inkább terhére mint hasznára vannak: javasoltatik, hogy a' könyvtár 's hozzá kapcsolott pénzgyűjtemény' kivételével minden egyéb gyűjteményeit az academia a' nemzeti museumnak, ennek sajátjaul engedje által; ez átengedésért a' bizottmány' elnöke, mint a' n. museum' igazgatója viszont abban egyezvén meg, miszerint a' nádor kéressék meg úgy intézkedni, hogy az academikusok a' museum' mindennemű gyűjteményei' használása körül mind azon kedvezésekben részesülhessenek, mik a' museum' célja és szerkezetével összeférnek, 's birjanak azon előjoggal a' museum' kincseit ennek épületében levő alkalmas helyen használhatni, 's illy végre minden olly segédeszközök' kézhez adását kérni, mik illy tudományos munkákat körül szükségesek. Könyvekre nézve, mik veszély nélkül hazára kiadhatók, ezen kedvezésnek az academikusokra kinyerhetését a' bizottmány' ohajthatónak látta, miképen az mindenütt hol academia létezik divathan van. — Ez indítvány tanácskozás alá kerülvén, *Kubinyi Ágoston* annak vég pontjára, mint museumi igazgató különválólag oda nyilatkozott, hogy a' könyveknek az épületből kiadatását országos végzés tiltván, e' részben a' bizottmány' ohajtásának meg nem felelhetne. Mire az academiai gyűjtemények' átengedésére nézve a' többség úgy látta, hogy egy részt talán illő sem volna olly ajándékokat, mik egyenesen az academiának adattak, tovább adni; más részt tanácsos nem volna ezeket olly intézetnek bocsátani birtokába, melly mint az academia is, átalakulási stadiumában levén még sok hiánnyal és akadálylyal kénytelen küzdeni, 's mellynek szerkezetével és szabályaira az academia semmi befolyással nem bír, úgy, hogy még átengedett saját birtokának használásában is gátoltathatnék. Mi a' könyvek' hazára kiadhatását tiltó országgyűlési határozatot illeti: több részről felhozott, me nyiben tövesztetett

el általa a' museumnak tudományos rendeltetése; említettett hogy a' könyvtárak, használatások' illy nehezítése mellett, heverő kincshalmazok, hiú fényűzés' tárgyai, 's nem tudományos segédeszközök, miknek pedig lenniök kellene, mert hogy a' tudósnak munkássága gyümölcsöző lehessen, csend és magány, kényelem és szabadság kellenek: bizonyos helyhez és szűkre mért időhöz kötve 's szüntelen háborgatás által zavarva, meddő marad. Felhozattak külföldi nevezetes könyvtárak' példái, melyekből nemcsak bel-, hanem még külföldi tudósoknak is, ha követi ajánltatás által biztosítékot nyújtanak, ritka könyvek sőt kéziratok is kikölcsönöztetnek hosszabb időre; mondatott, hogy az illy eljárás, ha kellő ovatossággal párosul, a' könyvtárak' épségét nem veszélyezteti; 's a' mégis olykor történhető veszteség számba sem jöhet ama' roppant nyereség mellett, mely abból a' tudományosságra háramlik. Ez okonál fogva az igazgatóság megkeresetteti rendeltetett, járulna a' f. nádorhoz azon kéréssel, miszerint az ország' rendeinél eszközén ki, hogy az említett határozat, mely a' könyvtárak' rendeltetésével és czé ljaival homlokegyenest ellenkezik, másíttassék meg, és azon előnyök, melyeket az academicusok az egyetemi könyvtárnál élveznek, a' museuméra is kiterjesztessenek.

— Ezekre ugyanazon bizottmány' jelentése olvastatott *Balogh Pál* r. tagnak már régebben tett, elfogadott, de teljesebbé nem mehetett *geologiai indítvány* tárgyában; melyre nézve a' bizottmány' véleménye egyértelműleg elfogadtatván, határozatott, hogy mindenek előtt *Balogh Pál* rt. értékezésének teljes kivonata készüljön, melynek rendeltetése utasításul szolgálni az ez ügyben felhivandóknak (a' készitést maga az indítványozó r. tag vállalván el); továbbá levelek irassanak Pest és Buda' városaihoz, a' megyékhez, tiszavölgyi társulathoz, vasúti és hidépítő társaság' igazgatóságaihoz, hogy építések és ásatások körül teendő vagy tett tapasztalataikat közlenék, bármely földtaniilag érdekes darabokat, úgy egyszersmind netalán találandó archaeologiai tárgyakat, megvizsgálás, megismertetés és a' museumba letétel végett, küldenének be. A' pesti Angyalrét' birtokosa kéressék, hogy turfatelekének vizsgálatát megengedni és elősegíteni ne terhelhetnék. Így a' közsén-, mész-, építőkö-, gipsz- és agyagbányák' birtokosai, kik az academia' ismeretébe jutnak, szinte illy közremunkálás végett felkérendők. Ez egész ügy' vitelére egy külön földtani bizottmány nevezetett *Balogh Pál*, *Frivaldszky Imre* rt. és *Kubinyi Ferencz* lev. tagokból, mely mind ezen levelkezéseket folytassa, mind a' megvizsgálandó helyiségekről, úgy szinte magáról azoknak megvizsgálásokról is gondoskodjék, 's melléhez az említett tárgyak beküldendő 's általa megismertetendők. E' bizottmánynak addig is, míg e' czélra többet lehetne áldozni, évenként egy kis összegre péld. 100 vagy 200 pftra lenne szüksége, mind a' küldözések' szállítása, mind a' munkások' díjazása vagy apróbb ajándékokra megkívántató költség' fedezéseül, minek kirendelése a' tek. igazgatóságtól kéretik. Ezenkívül e' tárgyra, úgy mint hazánk' földtani ismeretének előmozdítására, a' közönség' figyelme hirlapi felszólítások által is fordítandó.

— A' kis gyűlések' felterjesztése' nyomán elhatározatott, hogy a' hazánkban létező régi műemlékek' fentartása és megismertetése végett a' kormány-
székek és hatóságok, nem különben az ország' rendinek is segedelme és közrehatása kikéressék; 's e' végre a' kis gyűlések' kötelességévé tétetett e' kérelem' részletes kidolgozása, mely a' jövő nagy gyűlés' be nem vártával egyenesen az igazgatósághoz felterjesztendő.

— Olvastatott *Kubinyi Ág.* tisz. tagnak mint a' *m. orvosok' és természetvizsgálók'* ez idén Sopronban tartott *VIII. gyűlése'* alelnökének levele, mely mellett jegyzőkönyvi kivonathan e' gyűlés' határozatait közli a' *hazai régiségek' és műemlékek'* ügyében; 's e' levél csatolmányaival együtt a' kis gyűlésekre utasított tárgyalás végett.

— Következett *Döbrentei Gábor* rtnak mint a' régi magyar Nyelvemlékek' szerkesztőjének jelentése 1847. évi munkálatairól. E' szerint:

1. Kis-Hont megyei Tiszóczi bányaváros' levéltárát jul. 18-kán vizs-

gálta meg, 's az oda 1600-ig intézett magyar hivatalos levelek' leiratása és megküldése iránt rendelkezett, mellyek azonban még nem érkeztek hozzá; így tekintette meg még előbb *Rimabánya* helység' leveleit, mellyek még bányavárosi korából maradtak fen, 's a' mit onnan eredetiben elhozott, másoltatá, eredetiét pedig visszaküldötte.

2. *Murány-Váraljáról* jul. 19-én írt Koburg-Koháry herczegnek Felső-Balagra, melly jószágán ez épen akkor mulatott, 's megkéré, hogy rendelkezést adná Hont vármegyében fekvő 's most az ő birtokában lévő *Szent-Antra*, mellynek erejével ott az elhunyt *Szécsy* és *Koháry* családokról fenmaradott levéltárban kutatni lehesen; hanem *Aranyhalmi Adámnak*, a' herczeg magyar honi uroddalmai' kormányzójának, erre olly értelmű halasztó választát vette, hogy a' herczegi levéltárban találtató történet'osztályába tartozó régibb irományok még lajstromozva nincsenek, de mihelyest azok lajstromozva lesznek, szívesen megengedi, miszerint azok, mellyek e' czélra kijellettetnének, másolatban kiadassanak.

3. Augustus' 24-én *Liptó-Szentivánon* megtudván milly régi 's nevezetes levéltára őriztetik ott a' *Szentiváni* és nemzetségnek, ígéretet is kapott *Szentiváni Károlytól*, Gömör vármegye' mostani országgyűlési követétől az ottan magyar nyelven találtathatók' megnyerésére, valamint *Liptó-Szent-Miklósról* a' vármegyei levéltárból megérkezének azok' másolatai júniusban, mellyeket még 1835-ben *Andaházy János* vármegyei levéltárnok, a' jelentéstevő r. tag' kérésére kikeresett, még lappanghatók' előfűrkészését pedig a' mostani főjegyző vállalta magára.

4. August' 26-kán *Zólyom* szab. kir. város' levéltárát vizsgálta végig a' főbiró' engedelmével.

5. August. 27-én hasonlóan *Zólyom* vármegyében *Korpona* városáét, *Plathy Sámuel* főbiró' elintézéséből, különösen pedig *Pajor János* főjegyző' segédelmével. Sem *Korponán* nem talált 1600 előtti magyar iratot, de azon éven inneneket szép számmal, és pedig nádorok, várkapitányok, alispánok, városok, erdélyi fejedelmek' hivatalos magyar leveleit, mellyek világosan bizonyítják e' két régi szab. kir. városnak akkor tökéletesen magyar korát. *Zólyomban* másolatokat ígértek, de azokat még el nem küldötték, *Korponáról* pedig magával hozá a' jelentéstevő r. tag, megismervényének ott hagyása mellett, a' nevezetesebbeket, 's ezek' másoltatása felvigyázása alatt foly.

6. A' *leleszi conventben* általa még 1846-ban kijellett iratok' másolatait, ez év' folytatában több ízben vette *Nátafalusy Ferencz* főjegyző' úrtól, ki ezekért úgy mint a' még hátralevőkért a' társaság' köszönetét fogja érdemelni.

7. *Kecskemét*' szabad városa' aljegyzője 's levéltárnoka *Hornyik János* ez év' elején februáriusban ajánkozott önkényt az ottani levéltárban levők' kikérésére 's megküldésére, 's vele folytatott levelezés 's neki küldött utasítás' következtében 16 darab a' XVI. és XVII-dik századból való már meg is érkezett csinos másolatban; a' még hátralevőknek érkezése váratik.

8. *Kovács István* lev. tag 1846-beli megbízás' folytán dec. 3-dikáról tudósítá a' jelentéstevő r. tagot, miért nem fejezhette be *Kolosvár*' városa' levéltárának teljes megvizsgálását, mellyben eddig azonban, miként írá, 1453-ból talált eredeti latin-magyar névlajstromot, egész ívrétben e' czímmel: *Registrum Hungarorum de civitate Cluswar*.

9. Értekezések folynak *Lányi Károly* természettani oktatóval 's a' nagy-szombati könyvtár' őrével egy *Klarissza* ordinariumra, és *Szalkay Lászlónak*, a' primásnak irataira nézve is, de mivel mind ezen pontok alattiak, miként e' jelentésből kitűnik, még másolási folytatásban állanak, minden együvé tartozók' tartalmi czímének teljesen bejelentését akkorra tartja fel a' jelentéstevő r. tag, midőn azok már bevégzelten kezeinél lesznek.

Egyébiránt az e' jelentésben foglaltakat valamivel bővebb kivonatban mind a' titoknoki jelentésbe szöve a' köz ülésben felolvastatni, mind egyéhként is a' közönség' tudomására juttatni kéri leginkább azért, hogy mind azok, kik

öt kutatásaiban nem csekély fáradság- és időáldozattal segíteni szívesek voltak, e' részbeni érdemeket a' társaság' részéről nyilvánosan is elismerve találják, 's ez által mások is e' dicséretes példa' követésére buzdítottassanak.

A' nagy gyűlés meglelégedéssel értette a' jelentést tevő rendes tag' munkás buzgóságát, 's az öt kutatásaiban támogató hazafiaknak köszönetet szavazott.

— Ezek után a' t i t o k n o k előadá, miképen az *Évkönyvek* kiadása igazgatóságilag bizonytalan időre fel lévén függesztve, azokba ez idén csak kevés dolgozat küldetett, mellyek közül az illető osztályok' javaslata szerint felveendő k a' következők: 1. *Horváth Cyrill* rtágé: Az isteneszme' eredetéről: II. Rationalismus; 2. *Pauler Tivadar* ltágé: A' magyar államjog' tana az ország' alaptörvényei körül; 3. *Szlemenics Pál* rtágé: Törvényeink' története II. Mátyástól I. Józsefíg; 4. *Sztrókay Antal* rtágé: A' magyar egyházi magánjog' szemléje 's a' hierarchia' irányában. Végre ugyanaz jelenté, mikép *Henszmann Imre* ltág a' kis gyűlések által a' marmaros-szigeti frescoképek, a' váczai régiségek 's a' budafeletti szentpáli főkolostor' maradványainak az *Évkönyvek* számára készitendő bővebb ismertetésével bizatott meg, melly megbízatás nagygyűlésileg is helybenhagyatván, a' szükséges rajzok' metszetése, úgy némelly kijelelt segédforrások' megszerzése végett az igazgatóság a' maga idején megkerestetni rendeltetett.

— U g y a n a z a' *Tájszótár*' számára *Horváth József* rtól vegyesek' gyűjteményét mutatott még be; mik után a' helyettes elnök e' XVIII-dik nagy gyűlést befejezettnek nyilvánítá.

TIZENHATODIK KÖZ ÜLÉS, DEC. 26. 1847.

a' ns vármegye' nagyobb teremében.

Fáy András igazgató tag' helyettes elnöklete alatt

J e l e n a' nagy gyűlésen voltak; 's mind a' két nemu levő vendégek. ?

— A' helyettes elnök ünnepélyes beszéddel megnyitván az ülést, a' t i t o k n o k a' társaság' 1847-diki munkálatairól adott számot; erre *Györry Sándor* rt. emlékbeszédet mondott *Vásárhelyi Pál* rt. felett; *Tasner Antal* lt. *Wenzel Gusztáv* lt. értekezését olvasta fel *Magyarország'* tengeri viszonyainak történetéről; *Gara y János* lt. pedig „Szent László“ című eposi költeményéből egy jelenetet „A fehérvári országgyűlés I. Béla alatt“ címmel. Ezeket a' jutalmakról szóló *hivatalos jelentések'* olvastatása követte, 's végül az új jutalmak' kihirdetése, következőkép:

I. A' *nyelvtudományi osztályból*. Előre bocsáttatván a' nyelv-rokonság és nyelvhasonlat' fogalmainak tudományos kifejtése, 's ezek szerint a' nevezetesh és ismeretesh régi és új nyelvek' osztályozása és nyelvtani jellemképe; mutattassanak ki azon viszonyok, mellyekben a' magyar nyelv az indoeurópai, a' semita, az ural-altaji 's az egytagu nyelvosztályokhoz áll; 's ezek' nyomán jeleltessék ki azon hely, melly a' magyar nyelvet az ismeretesh nyelvek' rendszerében illeti. A' fejtegetések minél több példákkal világosíttassanak fel.

Jutalma szdz darab arany. Határnap mart. 31. 1850.

II. *A' philosophiai osztályból.* Minthogy a' lélektan' újabb írói különféle elvekből indulva, különböző módon fejtegetik és osztályozzák a' lélek' erőit és tehetségeit, e' kérdés' megfejtése kíváncsatik: mely alapon épülnek a' lélek' erői és tehetségei? hogy' osztályozhatni ezeket leghelyesebben? 's mely rendszer ajánlható e' tudomány' terjedelmesebb kidolgozására?

Jutalma száz arany. Határnap mart. 31. 1849.

III. *A' történettudományi osztályból.* Adassanak elő azon általános és különös okok, melyeknél fogva Magyarország legtöbb meghódított tartományait elvesztette.

Jutalma Vitéz' alapítványából harmincz darab arany. Határnap mart. 31. 1849.

IV. *A' mathematicai osztályból.* Minthogy hazánkban az eddigi felkelési rendszerre alapított honvédelem magas hivatásának többé meg nem felelhet, adassék elő: a' nemzet' átalakulásának e' korszakában mikép lehetne a' honvédelmet a' mostani hadak' és harczviselés' elveihez alkalmazva legczélszerűbben megalakítani?

Jutalma ötven darab arany. Határnap martius 31. 1849.

V. *A' természettudományból.* Kíváncsatos levén főképen országunk' kopár vidékei, hogy részint a' futó homok növényzet által megköttessék, részint az országutak' szélei fákkal beültetessenek, az a' kérdés: a' földvegyülethez és éghajlati különféleségekhez képest alkalmaztatva országunk' külön vidékeire milly növényekkel, 's mi módon lehetne e' kettős czélt elérni? hogy idővel ezen okszerű intézkedés, köz gazdasági tekintetben is, minél több hasznot hajtson hazánkban.

Jutalma Vitéz' alapítványából harmincz darab arany. Határnap martius 31. 1849.

VI. *Rendkívüli jutalom.* Kíváncsatik Széchényi Pál kalocsai érsék' életrajza.

Jutalma Ujváry Mihály' ajánlatából tizenöt arany. — Határnap martius 31. 1849.

Vége a' VII. évnék.